Frederik Bölling

98.

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

VII

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

7. BOG: AARLIGE FESTER.

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903

1.

De store Fester dannede de naturlige Mærkepunkter i Aarets Gang. Ikke blot brød de Hverdagenes Række i en ganske anden Grad end de blotte Søndage, udgjorde ligesom den faste Benbygning i Aarets Legeme; men idet de Aar ud og Aar ind vendte tilbage, festligholdte paa samme Vis, blev de selv tilsidst forbenede Rester af Fortids Sæd. Medens Hverdag og Søndag afspejlede Nutiden og dens Krav, aabnede de store Fester Indblik til længst forsvundne Tider.

Saa man nærmere til paa disse store Fester, viste de sig at være ikke af samme Støbning. Der tegnede sig to bestemte Festrækker, der, udvortes forbundne, hver især pegede hen til sin Kultur, til sin Jordbund, hvor de oprindelig havde hørt hjemme.

Den ene Festrække skrev sig fra en sydlig Himmelegn, fra Ægyptens, Syriens og Lilleasiens Egne. Her havde man siden Oldtiden regnet Jævndøgnstiderne, Marts og September, som Aarets Hovedpunkter, gennem hvilke Aarets Akse gik. I Ægypten vaagner alt til Liv efter September, naar Nilen falder og Markerne grønnes; i vort Foraar derimod antager Nildalen atter et ørkenagtigt Ydre. Ganske naturligt regnede man da i disse Egne, modsat de fleste andre Folk paa den nordlige Halvkugle, Aarets Begyndelse fra Efteraarsjævndøgn. Hos Jøderne, der var saa stærkt paavirkede fra Ægypten, begyndte, i det mindste i lange Tider, Aaret i September, og Hovedfesterne faldt ved Jævndøgn: Nytaarsfesten og den store Forsoningsfest i September, Paaskefesten i Marts.

Da denne Festrække med de første Kristne førtes til Vesterland, traf den her en hel anden Opfattelse. Romerne havde vel i den ældste Tid regnet Aarets Begyndelse fra Jævndøgn, men

for dem kunde der ikke være nogen Tvivl om, at Foraarsjævndøgn var det første. Frugtbarhedens Gud, Mars, indviede Aaret, og fra Marts Maaned táltes saa de øvrige. Det er Spor af denne gamle Regning, som endnu er bevarede i Talbenævnelserne: September, Oktober, November og December, der jo betegne den 7de, 8de, 9de og 10de Maaned. Men ved Kristi Fødsel var man i Rom allerede forlængst kommen bort fra denne Aarsinddeling og regnede Aarets Begyndelse fra Januar, Solens Maaned.[1] Det gamle Aar afsluttedes med en Fest, de saakaldte Saturnalier, der fejredes fra den 17de til den 23de December og med Rette bar Navn efter Saturn, Plantningens og Tidens Gud, der jo nu stod i Begreb med at fortære sit yngste Barn, det snart forløbne Aar.

Skulde disse to forskellige Syn paa Aaret, det jødiske og det romerske, forenes i en fælles Festrække, kunde dette lettest ske ved at lægge Hovedvægten paa Foraarsjævndøgn. For den vesterlandske Kirke blev da ganske naturlig Paaske og tildels Pinse, Mindefesterne for Kristi Opstandelse og Kirkens Stiftelse, Aarets Hovedhøjtider, hvis Plads i Aaret paa engang var historisk given og i inderlig Samklang med Folkets gamle Tankesæt.

Da Kristendommen senere banede sig Vej op til Skandinavien, kom den her i Forhold til en ny Opfattelse. For Nordboerne faldt Aaret nødvendigt i de to Halvdele, Sommer og Vinter; jo højere man kom op, des større Betydning fik Vinteren, saa stor endog, at man stundom lod «Vinter» betegne hele Aaret og f. Eks. angav Alder ved saa og saa mange Vintre gammel. Under slige Forhold skulde man tro, at det maatte have ligget nær at regne Aarets Begyndelse fra Jævndøgn, saa at hvert enkelt Aar simpelt hen deltes i de to: Sommer og Vinter. Men stærkere endnu end dette Hensyn drog et andet. Endnu mere afgørende end Varme og Kulde var Lyset. Naar under det rugende Vintermørke Dagene atter begyndte at længes, Solen at vinde Sejr, saa hilsedes dette med en Jubel, der lod glemme selv den skingrende Frost. Og naar ved Midsommer Dagen havde sejret, saa at selv Nætterne var lyse, saa indbød denne lykkelige Tid, hvor alt var som det burde, ganske naturligt paany til Fest. De to store Lysets Højtider, Jul og Midsommerfest, hver i Hjertet af sin Aarstid, blev da de to Mærkepunkter, gennem hvilke Aarets Akse droges. Følgende Lysets Vej, regnede man Aarets Begyndelse fra Jul og fandt sig i, idet man saaledes regnede fra Fest til Fest, at hvert enkelt Aar blev delt i en halv Vinter, en Sommer og en halv Vinter.

Foruden disse to Fester fejredes i Norden endnu to andre af ringere Betydning: en Vaarfest, naar Skoven løvedes, og en Takkefest i Høst for Aarets Afgrøde. Under Vikingetiden synes begge at være voksede i Værd paa Midsommerfestens Bekostning. Ved denne kunde Mænd kun sjældent være hjemme, Vaarfesten blev da en Afskedsfest, naar Vikingerne drog ud, Høstfesten en Tak for Togets Udbytte.

Kristendommen fulgte i Norden som andetsteds den gyldne Regel ikke at tilintetgøre men at omdøbe og lempeligt at omdanne det bestaaende. Da Norden var kristnet, ophævede man derfor ikke de gamle Fester, men gav dem nye Navne. Julen, der tidligere var bleven fejret langt ind i Januar, naar Hvermand kunde se, at Dagen tog til, henlagdes nu til den 25de December og sloges sammen med den andetsteds kun lidet paaagtede Kristi Fødselsfest. Vaarfesten kunde nogenlunde falde sammen med Pinse. For Midsommerfesten fandt man et Tilsvarende i Festen for Johannes den Døber. Høstfesten endelig sloges sammen med en Højtid for Ærkeenglen Michael.

Ser vi, hvorledes disse Forhold tog sig ud i det 16de Aarhundrede, fem-seks Hundrede Aar efter Kristendommens Indførelse i Norden, saa var den paatænkte Omvendelse egentlig kun helt foregaaet med Festen ved Pinse, hvor Vaarfest og Kristenhøjtid havde indgaaet en inderlig Forening. Høstfesten paa Mikkelsdag var efterhaanden gaaet tilbage i Betydning. Men Jul og Midsommer fejredes fremdeles med vante Iver; kristelige Anvendelser og Hentydninger dækkede her kun delvis over de gammelhedenske Skikke. Og for Folkets Flertal stod endnu netop disse to, Jul og Midsommer, som Aarets Hovedfester.

Idet vi i det følgende skal nærmere betragte Aarets Løb, saaledes som det fik sit Præg ved de enkelte Fester, vil vi særlig rette vor Opmærksomhed paa de ældgamle Festskikke, hvor hedensk og kristeligt saa fast var vævet sammen. Som bekendt er mange af disse Højtidsbrug blevne afslebne og opløste i de siden da forløbne tre Hundrede Aar. Og hver enkelt lille Skik, fastholdt for sig, tager sig ofte ubetydelig ud, ikke mindst for vor Tid, der har set saa mange af dem ende som Børneleg og Ammestutale. Men i Forening udgør de et mærkeligt Led af en svunden Kultur, en af de Veje, ad hvilke vi endnu, om end famlende, kan naa en Hedenolds Tankesæt, til hvilken ingen skriftlig Overlevering rækker.

2.

Julen, der i vore Dage afslutter Aaret, dannede i det 16de Aarhundrede i Norden dets Begyndelse, idet første Juledag var Aarets første Dag. Dette stemmede saavel med den gamle nordiske Opfattelse som med den kristelige, der jo, naar den lod hele Tidsregningen rette sig efter Kristi Fødsel, korrekt ogsaa maatte lade hvert enkelt Aar begynde med Kristi Fødselsdag. Ikke desto mindre havde Spørgsmaalet om Aarets Begyndelse Middelalderen igennem været og var endnu fremdeles et af de mest omtvistede.

En Hovedgrund til denne Forvirring var uden Tvivl den, at kirkeligt set spillede Fødselsdagen liden eller ingen Rolle i Sammenligning med Dødsdagen; Kristi Fødselsdag kunde da ikke paa Aarsinddelingens Omraade tiltvinge sig en Betydning, som den kirkeligt ikke besad. Og Striden om det hele Spørgsmaal blev saa langvarig, fordi der ikke gaves nogen overordnet Myndighed, der med kirkeligt Magtsprog kunde tvinge en Løsning igennem.

Dette fremgaar allerede tydeligt af, at Paverne i Reglen holdt ikke paa den korrekt kristelige Ordning at lade Aaret begynde med første Juledag, men paa den hedensk romerske, der lod Aaret begynde 1ste Januar. Langt mere kristelig var for saa vidt den Tidsregning, som f. Eks. Karl den Store brugte, at regne Aaret ikke fra Kristi Fødsel men fra hans Menneskevorden, hans Undfangelse paa Mariæ Bebudelsesdag, den 25de Marts. Og fuldt saa berettiget fra et kristeligt Synspunkt set var det at begynde Aaret med Kristi Opstandelse, altsaa med Paasken. Denne Beregningsmaade havde imidlertid den store Ulempe, at Paasken ikke indtraf til samme Tid i de enkelte Aar, saa at disse fik forskellig Længde. Aaret 1179 f. Eks. begyndte efter denne Beregning den 1ste April, men gik lige til den 19de April 1180, da Paasken næste Gang faldt. Dagene den 1ste—19de April indtraf altsaa to Gange i Aaret 1179, i dets Begyndelse og i dets Slutning, hvad der maatte give Anledning til betydelig Forvirring.

I Modsætning hertil regnede man i det græske Kejserrige, støttende sig til den første kristne Kejser, Konstantin den Stores Bestemmelse og i Samklang med den østerlandske Retning, Aarets Begyndelse fra den 1ste September. Denne Beregningsmaade saa i lang Tid ud til at skulle sejre. Baaren frem af den forholdsvis rige, byzantinske Literatur, vandt den endogsaa Indpas i selve Italien. De to berømte Paver, Gregor den Store og Gregor den Syvende, fulgte saaledes begge den græske Aarsinddeling. Endnu mere stemmende baade med Jævndøgnstiden og med den østerlandske Opfattelse var det dog at sætte Aarets Begyndelse til den 24de September. Denne Aarsberegning banede sig Vej midt igennem Evropa og vandt i det mindste en Tid stærk Tilslutning baade i Tyskland, Frankrig og England. I Modsætning til alle disse endelig stod den gammelnordiske Opfattelse, der havde fæstet Rod, hvor Asadyrkelsen var trængt frem, altsaa foruden i Skandinavien tillige i Tyskland og England. Efter denne dannede Julen Aarets Begyndelse, og om Julen lærte jo de kristne Præster, at den var det samme som Kristi Fødselsfest den 25de December.

Striden mellem alle disse forskellige Beregningsmaader medførte den utroligste Forvirring, der den Dag i Dag gør ethvert Forsøg paa nøjagtig Tidsbestemmelse i Middelalderens Historie til et ligesaa vanskeligt som usikkert Regnestykke. Thi de enkelte Beregningsmaader holdt sig ikke indenfor deres oprindelige Grænser, men søgte at vinde Land eller fortrængtes alt efter de herskende Kulturstrømninger og skiftende politiske Magtforhold.

Ved det 16de Aarhundredes Begyndelse stod Sagerne i de Norden nærmest omgivende Lande saaledes: I Tysklands forskellige Egne regnede man paa en Mangfoldighed af Maader, dog var der en overvejende Tilbøjelighed til at begynde Aaret med Juledag eller den 1ste Januar. I Nederlandene regnede hver Provins paa sin Vis, Aaret begyndte saaledes i Gelderland og Friesland med Juledag; i Brabant, Delft og Dortrecht med Paaskelørdag, i Holland, Flandern og Hennegau med Paaskesøndag. Først i Aaret 1575 synes Befalingen om hele Landet over at begynde Aaret med 1ste Januar at være bleven tagen ret til Følge. I England, hvor man indtil det 12te Aarhundrede paa gammeldags Vis havde regnet Aaret fra Jul, var det siden da blevet almindeligt at begynde Aaret den 25de Marts; og denne Regnemaade holdt sig baade borgerligt, kirkeligt og retsligt i Brug lige til Aaret 1752, da Kong Georg den

Anden endelig gennemførte den højst fornødne Kalenderforbedring. Lignende Forhold herskede i Skotland. Vel lod Kong Jacob den Sjette Aar 1599 kundgøre en Forordning om, at Aaret 1600 og alle følgende skulde begynde den 1ste Januar og ikke den 25de Marts, men Folk rettede sig ikke synderlig derefter, og først i Aaret 1752 blev ogsaa her Forbedringen gennemført.

Foruden al den her omtalte Forvirring var der en anden, hvorunder man i det 16de Aarhundrede ogsaa led følelig, det var den ældgamle Regnefejl med Hensyn til Aarets Længde. Idet man stadig regnede dette for 365 Døgn og 6 Timer, hvilket er en 11—12 Minutter for meget, begik man en lille Fejl, der i Løbet af et Aarhundrede kom til at svare til et Døgn, ög i det 16de Aarhundrede var løben op til ti Døgn. Skønt f. Eks. Foraarsjævndøgn først skulde indtræffe den 21de Marts, faldt det allerede paa den 11te Marts.

For at raade Bod paa alle disse Ulemper besluttede da Pave Gregor den 13de sig til at foretage en almindelig Forbedring. Denne bestod dels i at fastslaa den 1ste Januar som Aarets Begyndelsesdag, dels i at udskyde de ti Dage, som man efterhaanden var sakket agterud for Virkeligheden. Dette sidste udførtes ved den 5te Oktober 1582 med ét at skrive den 15de Oktober. Uheldigvis var imidlertid denne saakaldte «Gregorianske Kalender» foreslaaet af en Pave. Skønt dens Fordele var indlysende, vilde intet af de Lande, hvor Reformationen havde sejret, gaa ind paa den. I Tyskland antoges den af de katolske Fyrster paa Rigsdagen i Augsburg i Juni 1582, men forkastedes paa samme Rigsdag af de protestantiske. Skandinavien holdt naturligvis Trop med disse. Først i Aaret 1700 indførtes den forbedrede Tidsregning i Nordtyskland og Danmark, Aar 1752 i England og Skotland, Aaret efter i Sverrig. Som bekendt regner man endnu i Rusland efter den gamle julianske Kalender, der for Øjeblikket er tretten Dage bag efter den gregorianske.[1]

Forholdene i Norden i det 16de Aarhundrede bar tydeligt Mærke af Forvirringen i Nabolandene. Den gamle nordiske Tilbøjelighed til at regne Aarets Begyndelse fra Juledag krydsedes ideligt af den sydfra kommende Skik at begynde det med 1ste Januar. Et Eksempel fra selve Regeringsprotokollerne vil lettest anskueliggøre os dette besynderlige Virvar. Tager vi de saakaldte «Tegnelser over alle Lande», Kopibøger over udstedte kongelige Befalinger, fra Frederik den Andens første Regerings Aar, saa

viser det sig, at ved Aarsskiftet 1560 har man fulgt gammel Sæd, idet Datoerne følge saaledes efter hverandre: 23de December 1559, 28de December 1560, 31te December 1560 osv. Næste Aar har man fulgt baade gammel og ny Stil, idet Aaret begynder med Juledag, men 1ste Januar ikke desto mindre i Underskriften betegnes som Nytaarsdag 1561. Ved Overgangen fra 1563 til 1564 følges ny Stil, idet 27de, 28de og 29de December henregnes til 1563, men for at Forvirringen dog ikke skal mangle, benævnes 31te December 1563: «Nytaarsaften Aar efter Kristi Fødsel 1564». Næste Aar naar Uklarheden sit Højdepunkt. Første Juledag betegnes nemlig paa nymodens Maade som «25de December 1564», men tredie Juledag betegnes som «27de December 1565». I de to følgende Aar følges atter gammel Stil[1] osv., osv. Paa lignende Maade fortsættes der Aarhundredet ud: en fremherskende Tilbøjelighed til at følge gammel Stil, blandet med pludselige, sjældent helt gennemførte Anvendelser af den nye. Ganske samme Indtryk faar man ved Betragtningen af Privatmænds Maade at datére paa.[2] Hvorledes Datiden selv har fundet Rede i alt dette, er ikke let at forstaa. Et Held var det, at Juletiden betragtedes som Ferie, hvor man kun nødigt tog Pen i Haand. For Historikeren staar den Dag i Dag hver Tidsangivelse fra det 16de Aarhundrede, der falder mellem den 25de og 31te December, som en Lygtemand, der meget let, hvor sikre Holdepunkter mangle, kan lede en til at regne et helt Aar fejl.

I dagligt Omdømme fandt det hele Spørgsmaal om Aarets Begyndelse en ganske anderledes nem Afgørelse i Norden. Her var der intet Menneske, der tvivlede om, at Julen var den store Fest, hvormed Aaret begyndte. Holdt Nogen paa, at man desuden burde højtideligholde den 1ste Januar — «Nytaarsdag», som Folk paa Moden efter tysk Vis nu oftere kaldte den, — saa var der aldeles intet i Vejen for at hædre halvgaaen Jul, «ottende Dag Jul», som den tidligere hed, med en ekstra Fest, men en Del af Jul var og blev den. Ganske anderledes foregik Udviklingen i sydlige Lande. Hvor Kristi Fødselsfest og Aarets første Dag her skiltes fra hinanden, visnede hin hen, og Festen for Aarsskiftet drog al Opmærksomheden til sig.

Julen fejredes altsaa i Norden i det 16de Aarhundrede, fordi den var Kristi Fødselsfest og Aarets Begyndelse. Som

ovenfor omtalt var hermed imidlertid langt fra dens Betydning udtømt. Bagved laa en anden Grund til at holde Højtid, den samme, der i sin Tid havde fremkaldt Asadyrkernes Jul og siden gjort det naturligt at henlægge Kristi Fødselsfest og Aarets Begyndelse just til denne Tid, det var Glæden over det tilbagevendende Sollys.

Denne Naturgrund maa ikke tabes af Sigte. Dels er det nemlig den, der bliver tilbage, naar alle de religiøse Iklædninger fjernes, dels er det den, der til enhver Tid lige villig har tjent til Underbund og Sindbillede for hver ny og dybere Fortolkning. Lysets Genkomst har kaldet til Fest, da vore Forfædre i den graa Oldtid skarevis trængte ind i Evropa fra Sydost og under nordligere Bredegrader lærte at savne og skatte det Sollys, der i det tidligere Hjem stundom havde været for stærkt. Lysets Fødsel i Vintermørket blev senere for Asadyrkerne den Aarstid, hvor det faldt af sig selv at fejre Thors, Frejrs og Odins Sejr over Jætterne. Og Lysets Komme til Verden blev endelig for de Kristne det paa engang simpleste og dybeste Udtryk for Kristi Menneskevorden.

Kun saaledes forstaa vi det Særsyn, som Julen historisk set frembyder: en Fest, der Aartusinder igennem er bleven fejret paa samme Aarstid men af vidt forskellige Grunde, og dog saaledes, at en tidligere Tids Skikke stadigt uden Anstød er blevne tagne i Arv af en senere.

Førend vi gaa over til i det enkelte at undersøge disse Skikke, skulle vi forinden blot et Øjeblik betragte dem i Almindelighed. Det vil af det foregaaende være indlysende, at de maa have et tredobbelt Udspring. Dels ere de af kristelig Oprindelse, dels stamme de fra Asadyrkelsen, dels skrive de sig fra Tiden forud for denne. I de allerfleste Tilfælde vil det være vanskeligt om ikke umuligt, sikkert at bestemme deres Udspring. Eksempelvis skulle vi dog anføre, at der er høj Grad af Sandsynlighed for, at Skikke, der vare fælles for de hedenske Nordboere og de gamle Romere ved deres Julefest og Saturnalier, saasom Udveksling af Gaver, Antændelse af Lys og Baal samt Tjeneres og Herrers Ligestilling, var gamle Minder fra et fælles Ophav. Det samme gælder om saadanne Skikke, som er i Brug den Dag i Dag Evropa over hos de mest forskellige Folkeslag, saasom at fælde et Træ og Juleaften under særlig Højtidelighed at anbringe det tykkeste af Stammen paa Arnen, en Skik, der kommer igen

baade i Sverige, England, Frankrig, Tyskland, Italien, Dalmatien og Kroatien.

I høj Grad vildledende er det derimod, at de Skikke, der bevisligt er opstaaede i den historiske Tid, langtfra altid bærer Præg af Folkets samtidige, religiøse Anskuelser. I det 19de Aarhundrede har man saaledes i Danmark indført Juletræet, Gaasesteg som Festspise Juleaften, og hyppig Anvendelse af den symbolske Figur «Julenissen», Skikke, der staar i lidet eller intet Forhold til Kristendommen.

Disse Nydannelser peger dels hen paa, at Trangen til Festskikke endnu er uforandret, dels ere de maaske et Vidnesbyrd om, at Folkets Erindring er dybere end de enkelte Slægtleds. Det er ikke utænkeligt, at disse tilsyneladende ny Skikke i Virkeligheden er gamle, der, forlængst gaaede tilbunds og glemte, nu atter i kun lidet ændret Form skyde op paa Strømmens Overflade. Men ruller saaledes Strømmen bestandig fremad, vil det være meget vanskeligt at give et fuldtro Billede af en bestemt Tids Juleskikke — man gøre blot Prøve ved at forsøge paa at skildre Nutidens! Den Fare ligger bestandigt nær, at hvad der har været gældende i den enkelte Stand eller i den enkelte Egn, maaske har været afbrugt eller endnu ikke fuldt i Brug i en anden, og at nogle Aartier i saa Henseende har betegnet ikke ringe Forskelligheder. Denne Mulighed for Misvisninger maa tages med i Anslag under vor følgende Skildring af Julen i det 16de Aarhundrede.

Allerede flere Uger før Jul begyndte Forberedelserne til Festen. Blandt disse var Ølbrygningen en af de vigtigste, da Juleøllet skulde tillaves med særlig Omhu. Selv den fattigste Husholdning, hvor Øllet til daglig var tyndt nok, maatte til Julen brygge sig en Beholdning af stærkere Art. Denne kaldtes for «Juletønden». Det er denne bedste Slags Øl, der menes, naar det f. Eks. i Visen om Røverne paa Nordskov hedder, at da de gjorde Indbrud hos Bonden, truede de ham med deres Spyd og sagde:

Du give os af din «Juletønde».[1]

At have «smagt Juletønden» var det folkelige Udtryk for at være beruset, og at «lægge Juletønden ind» Betegnelsen for at give særlig godt Traktement. Da en Kvinde i Kerteminde en Jul var stærkt drukken, og Manden vilde gaa ud af Huset for at

undgaa videre Strid, raabte hun derfor efter ham: «Gak Djævlen i Vold! varst Du Mand som Du burde, da lagde Du mig min Juletønde ind».[1]

Tiden, der gik forud for Jul, var den farligste af alle. I disse lange Nætter var Mørkets Magter ude, og Juleøl saavel som Mennesker udsatte for at lide Mén. Ingen Nat var i saa Henseende saa berygtet som Sct. Lucie Nat (den 13de December), der flere Steder i Norge endnu paastaas at være den længste Nat.[2] I det 15de og 16de Aarhundrede slog denne Paastand virkelig til, idet den 13de December dengang paa Grund af Almanakens Urigtighed svarede til den 22de og 23de December nu.

«Lussinatten» var i Norge særlig berygtet, fordi de afdødes Aander, «Asgaardsrejen» i denne drev sit Spil. Hvad det vilde Tog, idet det susede gennem Mulmet, traf af ubevogtet, rev det med sig. Enhver passede derfor ikke at være ude den Nat. Rundt om vidste man at fortælle om Folk, især Piger, der var forsvundne paa denne Vis. En Kvinde, der var forsvunden «Lussinat», gav tydeligt tilkende, hvad der var blevet af hende, ved næste Aar, da Toget fór forbi, at kaste sit Sølvbælte ned paa det Sted, hvor hun var bleven reven med. For at sikre Juleøllet mod «Asgaardsrejen» brugte man flere Steder at ofre deraf til Husets Skytsgud, et helligt Træ i Gaardens Nærhed eller plantet paa selve Gaardens Tun, «Tuntræet», «Vættetræet» som det kaldtes.[3]

I Danmark benyttedes Lucienatten til at lette en Flig af Fremtidens Slør. Ønskede en Pige at se sin tilkommende Mand, skulde hun paa denne Nat blot tage et Lys i hver Haand og, alene i Kamret, stirrende mod et Spejl eller Ruden sige som følger:

Lucie, Du blide!
Skal fly mig at vide,
Hvis Dug jeg skal brede,
Hvis Seng jeg skal rede.
Hvis Kærest jeg skal være,
Hvis Barn jeg skal bære.
Hvis Arm jeg skal sove i,[4]

saa viste den paagældendes Ansigt sig for hende. Dog hæftede der altid noget uhyggeligt ved «Lussinat»; dette som andet mere burde helst opsættes til den virkelige Jul.

I mange Egne af Sverige, især Wærmeland og i det hele

Vestsverige, havde Lucienatten et andet Præg end i det øvrige Norden. Ogsaa dèr synes den at være bleven opfattet som Aarets mørkeste og længste Nat, men netop derfor henlagde man — i Strid med Kirkens Festkreds men i Overensstemmelse med en smuk Naturfortolkning — Julestjernens Fremkomst og de østerlandske Vises Tog just til denne Nat. Alle de Vekselsange, Udklædninger, Optog med Stjernen osv. som i det øvrige Norden foregik paa Helligtrekongers Dag, fandt da i disse Egne af Sverige Sted allerede Luciedag eller Lucieaften. Skoledrengene, der her som allevegne havde en Slags Eneret til at udføre Sangen og nyde Godt af Gaverne, der indkom, kaldtes derfor «Lussigossarne», et Navn, som de i Stockholm har bevaret lige ned til vore Dage. For Stockholms Vedkommende skrev Navnet sig dog maaske nærmest fra, at det her var Skik paa Luciedagen at give en stor, offentlig Skolefest med Lys og Sang. Endnu i Aaret 1743 skildres Festen i «Trivialskolen» saaledes: Lysbrændingen begyndte paa Luciedag Klokken halv syv Formiddag med nogle Hundrede Lys og Lamper. Rektorklassen var overalt indvendig beklædt med Granris og prydet med «Glaslamper». Katedret var ligeledes granklædt og illumineret, og Rektorens Navnetræk anbragt derpaa med Krone over og Palmegrene. En af øverste Klasses Disciple holdt Festtalen paa svenske Vers, og firstemmige Salmer ledsagede af Basuner samt anden Sang og Musik blev udført. Til disse Fester mødte et baade udsøgt og talrigt Publikum, saa at Salen ikke nær kunde rumme alle.[1] Renest har den gamle svenske Skik holdt sig i Westergötland lige ned til vore Dage. Her stod indtil for kort Tid siden hver Lucienat alle Husets Kvinder op ved Midnat og lavede Festmad. I rigere Gaarde udklædtes ofte en ung Pige som Stjerneengel: i hvid Dragt med en Krone fuld af Lys paa Hovedet. Klokken tre Morgen vaktes alle Mændene, der trakteredes paa Sengen med Festretterne, den saakaldte «Lussebiten». Denne gode Behandling udstraktes til Dyrene med. Katten fik Fløde, Hunden Kødben, Hestene Havre, Køerne Hø, Faarene Løv. Stjernen lyste jo over alle. Ingen maatte savne sin «Lussebiten».[2]

En ældgammel Vedtægt var det, at under Julefesten skulde al Ufred hvile og blodig Kamp være strengt forbudt. Maaske skrev denne Bestemmelse sig alt fra den hedenske Tid — det var i det mindste Skik dengang altid at møde ubevæbnet i «Gudehovet» til den store Ofring — i hvert Fald havde Kirken i Mid-

delalderen hævdet «Gudsfreden» som Pligt for alle. I Norge var Befalingen om Julefred gaaet over i selve de verdslige Love. «Julefred» blev sat den 21de December og skulde vare i tre Uger; enhver Voldsomhed begaaet i denne Tid straffedes med forhøjet Bøde. Disse Bestemmelser stod endnu ved fuld Magt i det 16de Aarhundrede. I Bergens Raadhus-Protokol hedder det f. Eks.: «Anno 1593 paa Sct. Thomæ Dag, som er den 21de Decembris, blev sat Julefred efter Byloven».[1] Om Baltzer Thorbiørnsen, der havde dræbt en Mand i Julen, meddeles det i hans Aar 1569 erhvervede Fredsbrev, at hans Bøder skulde fordobles, fordi han havde brudt «Julefreden».[2]

For at sikre denne Julefred var det især i Byerne nødvendigt samtidig at forstærke Vagten. Paa ovennævnte Dag i Bergen blev derfor ogsaa «Julevagten tilskikket». Ved «Julevagt forstod man ikke blot forøget Vagtmandskab, men, saavidt det lader, en Vagt, der besørgedes af Borgerne selv. I talrig Flok, hver Borger ledsaget af sine Tjenere, gik de saa om, væbnede med Kaarder og med en Lygte i Haanden. Ved alle «Almenninger» i Bergen gjorde de Holdt og raabte: «Vagt i ho»![3] Denne Vagttjeneste var, selv om den gik paa Tur, temmelig besværlig, og den Fristelse laa nær at falde ind undervejs hos Venner og Bekendte. Beskrivelsen af et «rundt Gæstebud» i Bergen i Julen 1563 ender derfor ogsaa med følgende korte men malende Angivelse: «Der kom og Julevagten ind. De fik nok.»[4]

Hele Norden over galdt den Form for «Julefred», at saa længe Julen varede, skulde alle Retstrætter hvile,[5] og i Hjemmet maatte intet Arbejde foretages undtagen det aldeles nødvendige, som Kvægets Fodring og lignende. Alt Brænde til Huset skulde være hugget i Forvejen. Særlig Sky nærede man for Sysler med hjullignende Bevægelser, som at spinde, vinde Garn, bore med Bor, der antoges at vilde forvolde baade den, der udførte dem, og Gaardens Besætning Skade. Julen igennem troede man nemlig, at Solen selv holdt sig i Ro, intet andet maatte da heller bevæges rundt.[6] Et betegnende Eksempel paa denne Skræk anfører en Forfatter fra omtrent Aar 1700, idet han fortæller om en Bondekone, der, da hendes Pige før Helligtrekonger vilde røre ved Rokken, fór til og sagde: «For Guds hellige Døds Skyld, spind ikke nu! Jeg har ikkun én Ko, den vil jeg ikke miste».[7] Lignende Overtro har holdt sig baade i Jylland og paa Sjælland indtil vore Dage.[8]

Et ganske eget Udtryk fik «Julefreden», idet den udstraktes til Dyrene tillige. Saalænge Julen varede, skulde Mennesket holde Fred selv med sine Arvefjender: Ulve, Bjørne, Rotter, Mus, og end ikke udæske dem ved at nævne dem ved rette Navn, da ingen kunde vide, hvo der var klædt i saadan Ham. «Ved Juletid forvandles Mennesker til Ulve», siger Olaus Magnus, «og de udføre meget Ondt». For at sikre sig skulde man derfor kalde dem med fremmede Navne, Ulven: «Graaben», Bjørnen: «den gamle i Pelsen», Musene: «de smaa graa» eller «Tede», Rotterne: «de store» eller «de langrumpede» osv. Vanskeligt stedt var man med Familienavnet: «Muus». I Havdrup Sogn paa Sjælland brugte man endnu ved Midten af det 18de Aarhundrede at kalde den derværende Præst, Hr. Laurids Muus († 1778), hvert Aar, saalænge Julen varede: «Hr. Tede».[1] En Forvalter af samme Navn i Jylland kaldtes i Julen: «Forvalter Uting». Endnu ned til vore Dage nærer man paa Landet i Jylland Sky for i Julen at nævne blot Ordene Loppe eller Lus. De skal kaldes «de sorte» og «de graanakkede», «ellers blive de myndige».[2]

I Westergötland har man langt ned i det 19de Aarhundrede, ikke blot hos Almuen men ogsaa blandt de mere dannede, fulgt en mærkelig Fremgangsmaade mod Rotterne. Sct. Thomasdag, den 21de December, den Dag, da Julefreden blev sat, var tillige Opsigelsesdag for Lejere og Jordbrugere. Man behandlede da Rotterne, hvis de havde været for slemme i Aarets Løb, som andre Lejere og Brugere og sagde ligeledes dem op paa Sct. Thomasdag. Derfor kunde man høre Husmødre i Aarets Løb, naar Rotterne plagede dem for stærkt, sige: «Her bliver ikke andet for, vi maa sige dem op til Thommesmesse». Selve Opsigelsen frembød dog store Vanskeligheder. For at have ret Magt, skulde den helst forkyndes dem af en «edsvoren». Man anvendte da hertil gerne gamle Soldater, der ad denne Vej fik en lille, meget kærkommen og højst fornøden Bifortjeneste. Især brugtes ofte «gamle Gustafson», der havde tjent i Hæren 1813—15 og, som han selv udtrykte det, «varit med och satt Apoleom på ena öja» [sat Napoleon paa en Ø]. Med Hat paa Hovedet, Stok i Haand og vigtig Embedsmine gik han paa Sct. Thomasdag Stuerne rundt i mange Gaarde og forkyndte Rotterne deres Opsigelse. Men desværre krævede «lovlig Opsigelse» tillige en anden Betingelse — og her møde vi den fælles nordiske Folketro — den skulde være særlig «høflig». Var der mindste «Uhøflighed»

i den, mistede den i samme Øjeblik sin Kraft. Det var sikkert denne yderst vanskelige Blanding, der saa ofte berøvede Forkyndelsen dens Magt, saa at Rotterne i de fleste Gaarde trods Opsigelsen vedblev at husére som tilforn. Mange opgav da Anvendelse af den «edsvorne». En Barndomserindring fra Westergötland henimod Midten af det 19de Aarhundrede lyder derfor saaledes: «Jeg mindes, hvorledes jeg halvt undrende, halvt leende fulgte min Moder gennem hele Huset paa en Rotteopsigelse, ved hvilken hun ikke rettede sig efter anden Regel end blot at «være høflig imod dem».[1]

Jo nærmere Julen kom, des større Forstyrrelse og Uro herskede der i Huset. Ikke blot skulde jo alt det fornødne af Mad og Drikke være til Stede, men alt Indbo skulde vadskes og pudses til det nye Aar, og sluttelig Væggene «drages» eller de sodede Bjælker dog i det mindste bemales med Kridt til Højtiden.[2] Den 23de December var Hjemmets mest uryddelige Dag. Mindet herom er endnu bevaret i det gamle Udtryk om et forstyrret Hus: «Her ser ud som lille Juleaften».[3]

Endelig oprandt den saa længselsfuldt ventede 24de December. I enkelte Egne af Norge brugte man at rise hinanden op paa denne Morgen,[4] dog synes dette ikke at have været nogen almindelig nordisk Skik. Dagens første Timer gik hen med at ordne, hvad der endnu stod tilbage. Saasnart Middagsmaaltidet, hvorpaa der den Dag kun lagdes liden Vægt, var til Ende, gav man sig i Lag med Stuens Udpyntning. Væggenes Dragning havde man vel i Reglen maattet besørge Dagen forud, men nu bredtes alt, hvad Huset ejede af Bænkehynder og samtidig strøedes Gulvet med Halm. Denne sidste Skik holdt sig endnu paa Bornholm ind i det 19de Aarhundrede, og i enkelte Egne af Sverige har den holdt sig indtil vore Dage. I det 16de Aarhundrede var det vistnok temmelig almindelig Brug, ikke blot paa Landet men ogsaa i mangt et Hjem i Byerne i Norden, at benytte denne Halm til fælles Natteleje for alle Husets Beboere den første Julenat, stundom endog flere Nætter i Julen. I saa Fald plejede man samtidigt at rede Sengen, og ofte Højsædebænken tillige, med alt, hvad Huset ejede af Sengeklæder, et Dynehav helt op under Loftet. Dette særligt gode Leje var tiltænkt

Kristus og Englene, hvis de vilde gæste Huset.[1] Man tillagde ogsaa «Julehalmen» en underfuld Virkning. I Sverige bandtes den i Kors og anbragtes for Husets Døre, den opbevaredes omhyggeligt og bredtes paa Agrene eller blev vunden om Frugttræerne for at gøre dem frugtbare og gaves Kvæget at æde for at sikre det mod Vanheld, naar det om Foraaret dreves paa Græs. I Danmark brugte man vistnok i den katolske Tid at sige til Æbletræerne, naar man Juleaften bandt Halm om dem: «Fryd dig Æblekvist! — Som Maria, der bar Jesus Krist». Fra Jylland hedder det endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede: «Hver Juleaften, naar der var syslet, gik Stine og hendes Søster ud i Haven, bandt Høbaand om alle Frugttræerne nede ved Roden og sagde: I Aften klæder jeg dig. — Til Sommer føder du mig».[2] I Smaaland bandt man af Julehalmen tolv smaa Halmbaand, saa tykke som en Barnearm, et for hver af Aarets Maaneder, de kaldtes for «Burmänner» og blev Juleaften satte op i Taget under Rygaasen til Velsignelse for det kommende Aar.[3]

Naar Stuen var færdig, mærket med Kors og røget med Krudt og Svovl eller andet for at skræmme alle onde Aander bort, skred man til det næste, at sørge for Udhusene og deres Beboere. Ogsaa her blev der røget, Staal blev fæstet over Stalddøren, et Kors af Tjære blev strøget paa alle andre Døre og ligesaa paa Øltønderne, medens Skinker og Madvarer korsedes med Smør eller Fedt. Paa de gamle dansk-svenske Øer ud for Riga Bugten, Øsel, Dagø og flere, hvor saa mange Minder fra den nordiske Tid har holdt sig uforandrede, er ogsaa Julekorset bevaret i sin oprindelige Form. Husfaderen mærker her endnu Vinduer og Døre med et Kors omgivet af en Kres. Kresen betegner Julen eller Solbilledet, og Korset deri, der uden Tvivl er ældre end Kristendommen, hørte vistnok med til det gamle Solbilled og er vel i sin Tid fromt blevet udlagt som: Thors Hammer.[4]

Naar Kvæget var blevet gnedet paa Tænderne med Salt eller i enkelte Egne af Danmark med en Blanding af Salt og Sod,[5] begyndte dets Helligaften. Denne betegnedes hele Norden over ved en Ekstrafodring. Saavel Heste som Køer fik Kærne den Aften ofte med et Par Ord til Forklaring saasom: «Det er Julekvæld, Kyre mi!» «Her har du, for at du skal vide, at det er Jul!» osv. I Sverige anførte man som Grund til, at Hestene fik skær Havre ved denne Lejlighed: «De have saa begæret den-

gang, da de kunde tale». I Holsten brugte man flere Steder tillige at tænde et Julelys og sætte ved Krybben.

Til Tak for al denne gode Pleje herskede der ogsaa et særligt Liv i Stalden den Nat. Ved Midnatstide, i Frelserens Fødselsstund, rejste alt Kvæget sig op, og efter hvad man vilde vide, fik det endog en kort Stund menneskeligt Mæle. Sligt maatte imidlertid ingen overvære. En Mand i Sorø Egnen, der i en langt senere Tid af Nysgerrighed vilde overbevise sig herom, blev den hele Nat igennem kastet fra Væg til Væg, saa at han kom ganske syg derfra, «og det var ikke Kvæget, der kastede ham».

I Jylland synes man dog ned mod vore Dage at være kommen Forstaaelsen nærmere. Det hedder herfra: «Julenat Kl. 12 rejser alt Kvæget sig op, strækker sig og drøner. Kreaturerne tale da med hinanden, og den, som forstaar Hebraisk, kan tale med dem».[1]

Ikke blot for Kvæget sørgedes der; ogsaa Lænkehunden løstes og fik Lov at løbe ind med i Stuen, ja selv Himlens Fugle skulde vide, at det var Jul. Overalt i Norden brugte man at rejse for dem et Neg eller to paa en Stang, en Skik, der som bekendt har holdt sig mange Steder indtil vore Dage.[2]

Men heller ikke den livløse Natur og alle disse dunkle hemmelighedsfulde Magter, der omgav Mennesket, burde glemmes. At have en Tanke for dem kunde maaske medføre mangefold Lykke i Aarets Løb. I Holsten brugte derfor Bønderne at gaa ud i Skoven, banke paa Stammerne og sige: «Glæd jer Træer, den hellige Karst (Kristus) er kommen».[3] I Norge bragte man Mad ud til Gaardens nærmeste, store Træ, eller overgød Rødderne med Mælk eller Øl.[4] Endnu for tre-fire Menneskealdre siden satte man paa Gaarden Egeland i Undalen hver Juleaften et Krus Øl, nogle Kager og et Stykke Kød ud til Gaardens gamle Egetræ. En gammel hul Eg ved Hitterdalsvandet i Nedre Telemarken faar endnu hver Juleaften sin Part af Julegrøden.[5] Faa var uden Tvivl de Steder hele Norden over, hvor man paa denne Aften ikke betænkte Nissen med en Skaal Grød med dygtigt Smør i. I Smaaland brugte man tillige at forære ham en ny Klædning.[6]

Og som det gik Nissen gik det mange Steder ogsaa baade Englene og andre usynlige Væsner, med hvem det gjaldt om at holde Venskab. I Wärend i Sverige satte man Mad ud i Døren

til Englene, «Engleøllet», som det kaldtes. I Telemarken i Norge forklarede man sig den Skik at lade Bordet staa dækket Dag og Nat hele Julen igennem som sigtende til, at vandrende «Tusser», der usynligt drog forbi, skulde kunne nyde god Forplejning; og samvittighedsfuldt bragte man ligeledes Mad ud i Højene til «Vætterne». Paa mange Steder i Norden lod man Juleaften alle Døre staa uaflaasede, for at de Underjordiske kunde i det mindste komme frem, hvor de vilde. Ganske lignende Skikke kendes andet Steds fra. I Skotland f. Eks. sattes Juleaften baade Brød og Ost ud i Døren for de gode Aander.[1]

Alt sligt maatte være bragt i Orden, medens det endnu var lyst; thi fra det Øjeblik den store Kirkeklokke lød, «Mariklokken», som den endnu ofte kaldtes,[2] og det ringede til Solnedgang, «gik Julen ind» og hvert Arbejde skulde ophøre. Det kneb undertiden med at blive færdig, og mangen fik sande det gamle Ord: «Aaret er aldrig saa langt, Juleaften er jo trang».[3]

Endelig kom Turen til at tænke paa sig selv, tvætte sig og iføre sig Højtidsdragt. Den sædvanlige Maade at udføre denne Aarets Hovedrengøring paa var den gammeldags: alle begav sig til Husets Badstue.[4] Dampbad for Gaardens samlede Beboere i Mørkningen Juleaften omtales endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede som Brug i flere Egne af Norge,[5] og var paa denne Tid endnu almindelig paa Landet i Sverige.[6] I Finland og de dansk-svenske Egne af Estland har Skikken holdt sig til vore Dage.[7]

Naar Dampbadet var til Ende, iførte man sig rene Klæder. Aarets første Aften skulde nemlig nødvendig hædres med rent Undertøj, en Skiften Ham, som for manges Vedkommende slet ikke gik saa ofte for sig i Aarets Løb. Det er denne Fordring, hvortil der spøgefuldt sigtes i det gamle Ord: «Renlighed er en god Ting, sagde Kærlingen, hun vendte sin Særk Juleaften». Det er rimeligvis ogsaa denne indre Festdragt, der har givet Anledning til den norske Overtro: at man i Julenætterne burde ligge med Skjorten paa og ikke som ellers nøgen, da de Underjordiske i modsat Fald vilde tvinge En til i Søvne at vandre derhen, hvor man var født.[8]

Medens alle vare samlede i Badstuen, stod det øvrige Hus en Stund forladt. Dette Øde paa en Højtidsaften havde noget eget hemmelighedsfuldt ved sig, og det er uden Tvivl heraf den Tro udviklede sig, der var gængs f. Eks. i det sydlige Norge,

at disse Øjeblikke kunde benyttes til at faa sin Tilkommende at se. Man havde blot stiltiende at forlade Badet, klæde sig paa og ude i det mørke Gaardsrum gaa tre Gange baglænds omkring Badstuen med en Ølskaal i Haanden. Naar man da tredie Gang nærmede sig Døren, lød et voldsomt Brag, hvoraf man ikke maatte lade sig skræmme, og kort efter kom den Tilkommende til Syne, nærmede sig, tømte Skaalen og forsvandt.[1]

Det paalaa den, der sidst forlod Badstuen, at fyre dygtigt i, saa at Varmen kunde holde sig lang Tid endnu. Hensigten hermed var at give ogsaa de usynlige Væsner, de afdøde Slægter, Lejlighed til at tage sig et Bad, hvis de lystede.[2] Der er næppe noget andet Træk, der i saa tydelig og troskyldig en Form viser os, hvor stor en Pris Nordboerne satte paa Dampbad.

Efterhaanden som Husets Medlemmer, tvættede og højtidsklædte, forlod Badstuen, samledes de alle i «Stuen». Enhver, der traadte ind, hilste og genhilstes med den sædvanlige Julehilsen. Denne var, i det mindste efter en senere Tids Skik at dømme, saa nogenlunde ens Norden over og lød i sin korteste Form omtrent saaledes: «Glædelig Jul! Helsen og Sundhed og alt, hvad som kært er!»

Stuen var iført Festdragt og Julelysene brændte paa det veldugede Bord. En ældgammel Skik var det, naar alle var samlede, at øge Ilden paa Arnen med et vældigt Stykke Brænde. Denne Skik maatte naturlig tabe sig overalt, hvor Kakkelovne indførtes, og er forlængst glemt i Danmark, men i Sverige og England har den holdt sig indtil nu. I Sverige kaldes det «julbrasa»,[3] i Northumberland og Yorkshire: «yuleblock» eller «yule-clog», en Benævnelse, der tydeligt nok beviser, at Skikken her er af nordisk Oprindelse, da jo Jul paa Engelsk ellers hedder «christmas».

At imidlertid Skikken i det hele ikke er af blot nordisk Oprindelse, opstaaet hos Asadyrkerne, men rimeligvis langt, langt ældre, synes at fremgaa af, at den nu for Tiden forekommer ogsaa hos andre og det de forskelligste Folkeslag i Europa. I Kroatien fældes saaledes Juleaftens Nat et Par unge Egetræer for hvert Hus, og der kastes Sædekorn over dem under Udraabet: «Godmorgen Juledag!» I Dalmatien prydes de

med rødt Silke, Guldtraad og Blomster og bæres ind i Huset mellem tændte Lys paa hver Side Døren, hvorefter de kastes paa Ilden. Ogsaa i Norditalien bruger man Juleaftenen at lægge en hel Træstamme paa Ilden; i Tyskland kan Skikken paavises i det 12te Aarhundrede. I England tillægger Folketroen denne Træstamme beskærmende Kraft, hvorfor den ofte halvbrændt tages ud af Ilden og gemmes til næste Aar. I Albanien gemmer man Stammens Aske, der ansés som Lægemiddel og i Stand til at gøre Ager og Vingaard frugtbare. I Frankrig kaldes Brændestykket, der helst maa være en Træbul, «souche de noël» og skal lægges paa Kaminen enten Klokken seks Eftermiddag eller kort før Midnat. Det er Børnene forbudt at sætte sig derpaa, da de herved let paadrage sig Hudsygdom. I enkelte Egne af Landet benævnes Brændestykket «tréfué», et Navn der mulig staar i Forbindelse med, at det skal kunne holde sig tre Dage i Brand paa Kaminen («trois feux»).[1]

Naar Julestammen var lagt paa Ilden, skred man til Udveksling af Gaverne. Ogsaa denne Skik var urgammel, kendt ikke blot af de hedenske Nordboer men ogsaa af Romerne ved deres Saturnalier. Antallet af saadanne Gaver kunde ofte være overordentlig stort. Hos Fru Anna Brahe til Løberød i Skaane hører vi saaledes, at der Juleaften stundom kunde samles 4 til 500 Personer ude i Gaarden fra de omliggende Sogne for at modtage Julegaver.[2] Erik Rosenkrands paa Bergenhus uddelte Juleaften Aar 1560 Gaver til 187 forskellige Personer.[3]

Dette var naturligvis for en Del Almisser, svarende til, hvad der f. Eks. var Skik i Helsingør, hvor der hver Juleaften ved Krogens Slotsport uddeltes Kød, Brød, Øl og Lys til de Fattige, der medbragte en Seddel fra Præsten.[4] Om ikke Almisse saa dog en Art staaende Rettighed var det, naar alle Kongens Skippere, Styrmænd og Højbaadsmænd Juleaften mødte paa Københavns Slot og fik en Mark hver, samt Øl, Mjød og Lys; hvorfor de ogsaa højlydt beklagede sig, da disse Gaver Aar 1576 udeblev.[5] Om Mængden af saadanne Gratulanter fik i en noget senere Tid den engelske Gesandt Whitelocke et tydeligt Indtryk, da han i Julen 1653—54 opholdt sig ved det svenske Hof. I hans Dagbog hedder det: «1ste Januar kom Dronningens Standdrabanter, Trompetere, Trommeslagere, Jægere, 40 Betjente, Kuske med flere og begærede Nytaarsgave. Da Gesandten hørte, at det var Skik, gav han efter sin og Fædre-

landets Tarv.» Hidlokkede heraf indfandt der sig naturligvis Dagen efter nye Gratulanter.[1]

En meget almindelig Gave fra Husfader og Husmoder var de saakaldte «Julekager». Disse var dels finere, enten af Honning og Peber eller omtrent svarende til, hvad der endnu i Danmark kaldes «Julekage», — dels grovere, blot af Rugmel, de saakaldte «Sigtekager». Deres Form havde ældgammel, sindbilledlig Betydning, idet de enten skulde være ganske runde, vistnok svarende til Solen, eller have Skikkelse af et levende Væsen, hyppigst Mænd, Bukke og Grise. At herved oprindelig har været sigtet til Thor, hans Bukke og Frejrs Galt, synes umiskendeligt. Spor af denne sidste Skik er de endnu for Norden ejendommelige Børnekager: «Kagemænd» og «Sukkergrise»; i Danmark er Forbindelsen mellem disse og Julen glemt, i Sverige bevares den endnu.

Ogsaa de runde Julekager var ofte prydede med Figurer. En Julekageform fra Aar 1637, der opbevares i Stockholms «Nordiska Museum», fremstiller saaledes paa Kagens Overflade Figurer i Datids Festdragt. «Sigtekager» med indridsede Figurer, «skrevne Sigtekager», som de kaldtes, var i det 16de Aarhundrede almindelige i Danmark. Digteren Hieronymus Ranck lader endog i sit Skuespil «Samsons Fængsel» den Filister, i hvis Mølle Samson maatte trælle, bage saadanne Sigtekager til Fest.[2] Om Julekagernes Størrelse meddeler Ærkebisp Olaus Magnus, at de i Sverige kunde være saa store som et lille Barn.

Ved Betragtning af den hele Skik med «Julekager» faar man et levende Indtryk af, hvor lidt selv et Spand af tusind Aar har at sige i Forhold som disse. For de nordiske Vikinger, der fejdede paa England, var Skikken gammel og velbekendt. Derom vidner, at i hine Egne, som de erobrede, har den gamle danske Benævnelse «Yule-cake» endnu den Dag i Dag holdt sig i Almuesproget.[3] Naar Olaus Magnus i det 16de Aarhundrede fjernt fra Sverige mindes sit Hjem, omtaler han de uhyre Kager, der bagtes ved Juletid og sendtes til Venner og Bekendte. Og naar det om Bønderne i Nordsjælland i det 19de Aarhundrede hedder, at de hver Jul bage 24pundige Kager af hjemmesigtet Rugmel, som de derpaa skænke dels til Børnene og Tyendet dels til enhver mindre bemidlet, der har staaet dem bi med Sommerarbejde,[4] vilde denne Beskrivelse vistnok med ringe Forandring kunne passe paa Oldtids Forhold.

Det synes at have været en ogsaa i Norden brugelig Spøg at indbage et Pengestykke i en af Julekagerne. I England og Sydtyskland brugte man i det 16de Aarhundrede ved Juletid at dele en saadan med Penge indbagt Kage mellem Kristus, Jomfru Maria, de hellige Tre Konger og Husets Beboere. De førstes Stykker bortgaves som Almisse; fandt nogen af Husets Beboere Pengene i sit Stykke, var han den Dag «Konge», og skulde, i Tyskland i det mindste, straks slaa et Kridtkors paa Loftsbjælken, hvilket bragte Huset Lykke.[1]

Julegaverne bestod dog hyppigt i andet og mere end blot Kager. Efter Tidens Sædvane sørgede man da gerne for, at deres Værdi var tydeligt angiven, enten en ligefrem Mønt eller let forarbejdet Sølv og Guld, en Ske,[2] et Bæger, en Ring eller lignende. Blandt alle de Julegaver, som Christian den Fjerde i Aarene 1592 og 1593 gav til sine nærmeste, var der kun en eneste, der var af ubestemmelig Værdi, nemlig et lille Bæger med Laag, som han selv havde drejet til Niels Kaas. Resten var lutter Sager, hvor man kunde føle sig til Værdien: et Guldsmykke til hans Moder det ene Aar til 320 Kroner, det andet Aar til 1000 Kr., Guldsmykker til hans to Søstre det ene Aar til 260 Kr. Stykket, det næste til 360 Kr., Guldringe til Regeringsraaderne til 120 Kroner Stykket, osv., osv.[3]

En underlig Skik, som dog ikke synes at have stødt nogen af de paagældende, var de officielle Julegaver, der hvert Aar maatte sendes til de Øvrighedspersoner, man i Aarets Løb havde staaet i Berøring med. For Byernes Vedkommende kunde Udgifterne hertil løbe ikke saa lidt op. Helsingør By f. Eks. sendte hver Jul en Foræring baade til Lensmanden paa Kronborg, hans Slotsfoged, Skriver og Ridefoged, og desforuden til Byens Sognepræst, hans Kapellan, Organisten, Byskriveren, Byens to Politibetjente og Fogedens to Tjenere. Gaverne var aldrig to Aar i Rad ganske ens, dog fik i Reglen Sognepræsten, Kapellanen, Organisten og Byskriveren en Oksekrop til Deling, en Kvart til hver. I Helsingør gik man videre i Høflighed end andetsteds, idet man ikke nøjedes med at sende Julegaver blot til Byens egen Lensmand, men sendte ligeledes til de to Nabolensmænd i Frederiksborg og Helsingborg.[4] — Et tiltalende Indtryk gør det at se, hvorledes Niels Hemmingsen, efter at han er falden i Unaade, afsat fra sin Lærerpost og forvist til Roskilde, endnu

hver Juleaften faar sendt fra Københavns Universitet et halvt Fad Vin i Julegave.[1]

Hvad Julegaver til Børn angik, saa var det Skik, at hvert Barn laante en Tallerken eller Skaal — et «Julefad», som det kaldtes[2] — og selv satte det ud i det Frie, naar Mørket var faldet paa, og derpaa i spændt Forventning oppebiede, hvad Jesusbarnet vilde bringe. Naar den lille atter fik sit Fad, var dette enten fyldt med Gaver, eller, hvis vedkommende havde været uartig, tomt. I Nordtyskland, men saa vidt vides ikke i Danmark, kunde endda «Knægt Ruprecht» være nær og slaa det uartige Barn med sin Krabask. Det er denne Skik, «at sætte sit Fad ud»,[3] som det kaldtes, hvortil der sigtes i følgende Brev fra den syvaarige Christian den Fjerde til hans mindre Broder: «Kære Hr. Broder, Hertug Ulrik! om I nu flitteligen studerer og skikker Eder tugtig, som I ofte paamindes, saa kommer Vor Herre Jesus vist til Eder med meget Godt nu til hans Fødselstid». I et Brev fra samme et Par Aar efter til hans smaa Skolekammerater kommer han atter tilbage hertil: «I véd vel Børn! at vor Frelsers Kristi Fødsels Højtid nu tilstunder, og vor Herre Jesus plejede altid til denne Dag at forære os med nogen Skænk, saa mange det forgangne Aar havde tjent ham troligt og været flittig. Nu ville vi forsøge til denne Højtid, hvormange saadanne findes iblandt os».[4]

I Tyskland kaldtes i den Anledning en Julegave ofte for en «Hellig Krist». Katharina af Brandenburg skriver saaledes Aar 1567 til Anna af Sachsen og beder undskylde, at hendes «Hellig Krist» ikke er saa kostbar som den burde være.[5] I Sverige og Norge minder den gængse Benævnelse for Julegave: «Juleklap» endnu om samme Skik, idet «Klap» vistnok betegner den hemmelighedsfulde Klappen (Banken) paa Døren, til Meddelelse om, at en Gave stod udenfor. Endnu er det ogsaa Skik i Sverige, at Julegaven bør komme, uden at Giveren opdages.

Maaltidet Juleaften bestod enten af tørret Fisk og Sødgrød eller af Skinke med Grønlangkaal og Grød, hos de fornemste gerne Risengrød. En Tærte eller Æbleskiver afsluttede hyppigt Maaltidet. For nogle var saaledes Juleaften endnu efter streng katolsk Skik en Fiskedag, det vil sige en Fastedag, for

andre en Køddag. Som bekendt har disse bestemte Retter holdt sig temmelig uforandret indtil vore Dage, hver Egn har bevaret sin Skik, og Norden lod sig endnu nogenlunde tydeligt kortlægge, alt eftersom der af Almuen nydes Fisk eller fed Kødspise Juleaften. Dog har paa enkelte Punkter de forskellige Skikke i Mellemtiden indgaaet ejendommelige Forbindelser. Paa Øerne ved Vestnorge har man saaledes forenet Kød- og Fastespiser paa den Vis, at man Juleaften Kl. 3 spiser «Steg», helst Faarekød, og lidt senere til «Kvældsmad» fersk Fisk og Mælkesuppe.[1] I Småland har man samlet alt i ét Maaltid: Først kogt Tørfisk, saa «Julesuppe», der kun nydes denne ene Dag i Aaret og bestaar i Svinerygssuppe og Sødmælk blandet sammen, derpaa Julegrød, Ribbenssteg og endelig Tærte.[2] En af de ældste Former for Juleaftens Kødret er vistnok den, som har holdt sig paa Landet baade i Nørre- og Sønderjylland, hvor der paa denne Aften nydes kogt Svinehoved.[3] Ogsaa i flere Egne af England og i Småland fremsættes der i det mindste paa Bordet et udpyntet Svinehoved.[4] Derimod træffer vi i det 16de Aarhundrede intet Spor af den senere Skik at lade stegt Gaas være Juleaftens Festspise. Endnu mindre kendt var naturligvis Kalkunen, der i det 19de Aarhundrede delvis i Evropa, men næsten ganske hos Angloamerikanerne, har vundet Enehævd som Juleret.

Grønlangkaal var en ældgammel Julespise. Den tillavedes i Skaane i en noget senere Tid, men vistnok paa gammeldags Vis, saaledes: En Dreng fyldte ude i Kaalhaven en Kurv med Grønkaal og skar den smaat i Hakkelsekisten, derpaa kom Bryggerspigen den i det Kar, hvori Skinken til hele Julen var kogt, og vedblev at fylde paa, efterhaanden som den kogte sammen. Kaalen omrørtes med et to til tre Alen langt Træ af Form som en Aare. Naar den var tyk som en Dejg, østes den op i et Sold, for at Vandet kunde løbe fra den. Den tillavedes i saa store Maader, for at den ligesom Skinken kunde vare Julen igennem.[5] Grøden mærkedes vistnok fortrinsvis Juleaften med et Kors, i hvis Midte Smørret anbragtes. Flere Opgivelser synes at tyde paa, at man i Christian den Tredies og Frederik den Andens Borgestuer har kendt den Spøg at gemme Mandler i Julegrøden, ligesom det ogsaa lader til, at Hofsinderne denne Aften har faaet Honning til deres Grød.

En ganske egen Skueret paa Julebordet i det mindste i Sverige var den saakaldte «Julegalt». Dette var en stor Kage

af Hvedemel, lavet i Skikkelse af en Galt. Den stod paa Bordet Juleaften og fremdeles hele Julen igennem, men ingen spiste af den. Naar Julen var forbi, pakkedes den ind, og toges først atter frem, tørret og sprækket, naar Foraarsarbejderne begyndte. Saa deltes den ud allevegne. Noget fik Karlene at spise, der varede paa Plovstjærten, en Del blandedes med Byg og gaves de pløjende Heste, atter andet smuldredes ud i Kurven med Saasæd, alt i Haab om en rigeligere Høst.[1] Det var Minder fra den hedenske Tid, da hver Juleaften en virkelig Galt var bleven ledet ind, som saa senere ofredes for Held og Lykke.[2]

Skikken har holdt sig endnu i enkelte Egne af Sverige,[3] men vistnok renest paa Øsel og i Estland. Her lægger Husmoderen endnu hver Juleaften en «Julegalt» paa Bordet, det vil sige et Brød næsten en Alen langt, lavet af fint Mel, og med tydelige Øjne, Næse og Mund samt Børster. Hun anbringer det foran Husfaderen, tegner med Kridt et Ringkors derpaa og lader det saa ligge til Skue Julen igennem. I de samme Egne havde indtil for kort Tid siden holdt sig en anden Skik, hvoraf hvert Spor i det øvrige Norden synes forsvundet. Menigheden bragte nemlig Præsten Julegaver bestaaende i Hvedebrød og Skinke. At Skikken var af nordisk Oprindelse fremgik noksom af Navnet paa disse Gaver. Den ene kaldtes: «julgalt», den anden «juloffer».[4]

Førend Julenadveren var til Ende og Bordbønnen læstes, blev endnu en gammel Skik efterkommet. Husfaderen udbragte Kristi eller det nye Aars Skaal. Som al Skaaldrikning foregik dette paa den Maade, at den, der havde udbragt Skaalen, efter at have sagt hvad han vilde og drukket af Bægeret, rakte dette til sin Nabo, der saa atter med lignende Ord tildrak sin Nabo osv. I Sverige var det endnu i det 17de Aarhundrede Skik blandt høje og lave, at hver, der drak denne Skaal, skulde stille sig under en i en Snor i Loftsbjælken ophængt lille Kølle, «Julklubban», og selv gøre Hjulets Tegn ved at sætte den i svingende Bevægelse, saa at den omkresede hans Hoved. Ramtes han af den, medens den svingede rundt, skulde han drikke om igen.[5] Denne Skaaldrikning var paa en Maade Julens højtideligste Øjeblik, hvor Julevelsignelsen lystes over alle, og hver enkelt, efterhaanden som Bægeret vandrede rundt, blev Led i en og samme Samdrægtighedens Kæde. Navnene havde i Aarhundredernes Løb skiftet Klang, nu hed det ikke længere Thors

eller Odins Skaal, men Kristi eller Vorherres, men iøvrigt var Fremgangsmaaden i sine Hovedtræk uden Tvivl uforandret siden Hedenolds Dage.

Herpaa tyder ogsaa de mange ældgamle Sædvaner, som stod i Forbindelse dermed. Det at sende hinanden Drikkevarer i Julegave, hvad saa hyppigt forekom — vi minder f. Eks. om Universitetets ovennævnte stadige Julegave til Niels Hemmingsen, Købstædernes Julegaver til Lensmænd osv., osv., der saa godt som udelukkende bestod i Drikkevarer — alt dette var blot en videre Udvikling af hin Skaaldrikning Juleaften, idet man ved Drikkegaven vilde udtrykke, at man herved tildrak vedkommende Guds Skaal og ønskede ham Julefred og Lykke i det nye Aar. Med det Fad Rinskvin, som Helsingør By ved Juletid 1562 sendte Lensmanden, Frants Brokkenhus, fulgte en Skrivelse fra Borgemestre og Raad, hvori det ligefrem hed, at de bad ham modtage denne Vin, «hvori vi have tildrukket Eder den hellige Kristi Skaal».[1] Den Skik at sende hverandre paa Nytaarsaften «Lutendrank» eller en anden Blandingsdrik omtales endnu i Aaret 1705 som almindelig i Danmark.[2] Ved Midten af det 18de Aarhundrede brugte Bønder i Norge endnu Juleaften at drikke den Helligaands Skaal, hvilket faldt Præsterne meget vanskeligt at faa afskaffet.[3]

En anden videre Udvikling af hin Skaal Juleaften hører vi Tale om for Sveriges Vedkommende, hvor man paa Landet hver Jul sendte en Drik til alle Naboer som Tegn paa, at man agtede at leve i Fred og Enighed med sine Grander. Saalænge dette overholdtes, plejedes ogsaa Venskab. Denne Drik kaldtes «Vorherres Skaal».[4]

En sidste Rest af den hele Skik er endnu tilbage i Danmark i Almue-Udtrykkene «Singot» og «god Taar». Medens de nu hyppigt anvendes urigtigt som opmuntrende Tiltale til den drikkende, brugtes de for ikke lang Tid tilbage korrekt som et Ønske, der udtaltes af selve den, der drak. Derfor hedder det i en Drikkevise fra Begyndelsen af det 19de Aarhundrede:

> Det gaar saa lystigt til i vor Ungdoms Vaar,
> man drikker hinanden til med en god Taar.

Og derfor lader ogsaa Holberg i Jeppe paa Bjerget, da Jakob Skomager skal give Jeppe den Brændevin, denne har betalt, Ja-

kob først drikke af Glasset med de Ord: «Singot Jeppe!» hvortil Jeppe ærgerligt svarer: «Du drak som en Skælm». Begge Udtryk skrev sig oprindeligt fra Juleskaalen, idet «Singot» hed: Signe Gud! og «god Taar»: godt Aar! de to naturlige Ønsker, naar man paa Aarets første Aften tildrak sin Nabo. Skaalen «til árbotar», som den oprindelig kaldtes, «godt Aar!» som det nu hed i Danmark, var dog alt i det 16de Aarhundrede gaaet over til at anvendes noget friere, saa at der ikke var noget stødende i selv ved et almindeligt Drikkelag at ønske «godt Aar».[1]

Det Drikkekar, der benyttedes til Juleskaalen, var i Reglen det ældste og ærværdigste, som Huset ejede. Mange Steder, hvor man forlængst havde aflagt at drikke af Skaale og til daglig brugte Bægre og Kruse, kom ved denne Lejlighed endog et gammelt Drikkehorn frem. Paa Svanholm paa Sjælland omtales saaledes Aar 1534 et Horn, «som vi plejede at drikke af om Julen».[2] Hos Bønderne, især i Norge, var Drikkehorn endnu det almindelige. Med særlig Interesse spurgte Bispen i Oslo, Jens Nielssøn, ud om et saadant, da han Aar 1595 paa sin Visitatsrejse kom til Gaarden Aas i Flatdal. Samme Horn havde ogsaa en højst mærkelig Historie. Da en Bonde dèr paa Gaarden, ved Navn Gunner Giesemand, engang en Julekvæld var kommen dragende fra Hjærdal hjem til sin Gaard, havde han, idet han kom forbi Vallerhoug, i Kaadhed raabt: «Hør Du Drauge i Vallerhoug! stat op og giv Gunner Giesemand Drikke!» Da svarede det inde i Højen: «Ja», og der blev raabt til en Dreng: «Tap ud og giv ham Drikke, ikke af det bedste og ikke af det værste.» Da Gunner hørte, at Draugen virkelig vilde give ham Juledrik, rædded es han og jog paa Hesten; men i det samme kom der en ud af Højen og kastede Hornet efter ham; det ramte Hesten paa Lænderne og sved baade Haar og Hud af. Da Gunner saa det ligge paa Vejen, stoppede han et Øjeblik, stak efter det med sit spidse Økseblad, fik det fat og jog saa hjem med det til Gaarden. Hver Gang man siden drak af dette Horn, og en blot slog det mod Bordet, kom alle, der var i Stuen, i Slagsmaal. Disse Biomstændigheder fik Bispen vel at vide, men Hornet selv fik han ikke at se, det var ved et Arveskifte kommet sønderpaa til Hvitesejd.[3]

Den Drik, hvori Kristi og det nye Aars Skaal blev drukket, var i Reglen Øl, hyppigt dog ogsaa Mjød. Derimod synes man

ved denne ene Lejlighed at have undgaaet at drikke Vin, ihvorvel man, naar man sendte en den som Julegave, paastod at have «tildrukket ham Kristi Skaal» heri. Øl og Mjød havde Aarhundreders Forret ved denne Lejlighed. Derfor hedder det ogsaa endnu om Forholdene i Jylland 1850: «Naar Suppen og Gaasen er fortæret, kommer Æbleskiverne. Hertil drikkes Mjød baade af Mænd og Kvinder. Maaske enkelte Steder faar Manden ogsaa en Snaps Brændevin; men de fleste Steder bliver der denne Aften ikke drukket synderlig Brændevin, men som i Oldtiden kun Mjød og Godtøl».[1]

Maaltidet Juleaften varede vistnok meget længe. Næppe for intet er det endnu Overtro: «Den, der holder først op med at spise paa Juleaften, skal dø, inden Aaret er omme».[2] Endelig læstes Bordbønnen, man rejste sig fra Bordet, takkede Husbond og Madmoder for Mad og rakte derefter Haanden til alle. Naar det ved denne Lejlighed gik mere højtideligt til end sædvanligt, var Grunden den, at denne Tak gjaldt ikke blot det enkelte Maaltid men hele det forløbne Aar. Det er denne gamle Skik, der endnu har holdt sig i flere Egne, især i Norge, og hvortil der sigtes i følgende karakteristiske Samtale mellem Eilert Sundt og en Bonde fra Soknedal i Trondhjems Stift:

Eilert Sundt: «Efter Skikkene her hos Eder ses der ikke stort af Kærtegn mellem Mand og Kone, ikke saa meget som et Haandslag. Du har jo været gift i 15 Aar, men jeg skulde tro, at Du i disse Aar aldrig har rakt din Kone Haanden siden den Dag, Du og hun stod for Alteret sammen som Brudgom og Brud?»

Manden studsede ved Spørgsmaalet og tænkte sig om: «Jo, det gør jeg hver Julekvæld.»

«Saa?»

«Jo, for det er Skik da at takke for Maden. Er der gamle i Huset, saa takke først de hverandre, saa takker Husfaderen og Husmoderen først de gamle og derpaa hverandre. Dernæst kommer Børnene frem og takker først de gamle og saa Fader og Moder, og tilsidst gør Tjenerne det samme».[3]

Efter Maaltidets Ende afdugedes ikke Bordet men blev staaende dækket, som det var, hele Julen igennem, idet man blot

stadig fyldte paa, naar det truede med at blive afspist. Herved tilsigtedes et dobbelt Øjemed. Dels skulde der bestandig være Mad til Rede, naar nogen Gæst kom ind, fattig som rig, for at ikke nogen ved intet at spise «skulde bære Julen ud af Huset».[1] Selv de usynlige Aander tænktes jo at kunne ønske at tage for sig af Retterne. Dels kunde Husets Kvinder saaledes virkelig nyde «Julefred», idet Maden for alle fjorten Dage var kogt engang for alle. Kun Juleaften nødes altsaa Skinken varm. — Hvor Julehalmen laa paa Gulvet og flød om under de senere Dages Lege; hvor Spisestuen, som i Reglen var Tilfældet, tillige udgjorde Familiens Dagligstue og fælles Sovekammer; hvor endelig som mange Steder paa Landet Stuens Befolkning yderligere forøgedes med tobenede og firbenede Husdyr, kunde Julebordet umuligt se lige tiltrækkende ud første og sidste Dag Jul. Men ingen kunde falde paa at forarges over sligt.

Efter Maaltidet begyndte man gerne paa, hvad der hørte særlig denne Stund til, at tage Varsler om, hvad det nye Aar skulde bringe.

Allerede under Maaltidet kunde sligt gøres, saafremt nogen vovede sig til, førend Bordbønnen var læst, at liste ud i det mørke Gaardsrum og kige ind i den oplyste Stue. Hvo der var «fejg», det vil sige skulde dø i Aarets Løb, vilde da vise sig siddende ved Bordet uden Hoved. Dog ansaas hele denne Maade at udfritte Fremtiden paa for ikke fuldt ud tilbørlig og var heller ikke uden Fare for den, der anvendte den.[2]

Den rette Maade at tage Varsel paa var ved forskellige Ting inde i Stuen, og da først og fremmest ved Hjælp af «Julelysene». Ved «Julelys» forstod man de Lys, der var anbragte paa Bordet, mindst to, stundom flere. Som det vil erindres, var Datiden kun lidet forvænt med Belysning, og det overhovedet at brænde Lys var i mangt et Hjem en sjælden Overdaadighed. Juleaften skulde imidlertid selv i det fattigste Hjem hædres paa denne Vis, og hvad mere var, Lysene skulde brænde hele Natten igennem.

Denne ældgamle Vedtægt havde atter medført flere ejendommelige Skikke, som i det 16de Aarhundrede alle var i fuld Gang. Der skulde f. Eks. til Juleaften gives hver fattig «et lempeligt Lys»,[3] og det, som en senere Tid har kaldet «at gratulere Nytaar», bestod dengang væsentligt i at gaa rundt og bede om Lys. I Ribe naaede denne Uskik sit Højdepunkt omtrent ved Aarhundredets Midte. Fra Sct. Thomas' Dag, den 21de December, strøm-

mede Stadsbudene, Vægterne, Piberne, Byportnerne, Skarpretteren, Skorstensfejeren og mange flere omkring i alle Huse og bad om Julelys til den kommende Højtid. Stadens Spillemænd ledsagede deres Anmodning med Musik, idet de samtidig paa Gaden «legte for godt Folk». Skolens Hørere foretrak derimod at virke i det skjulte ved indtrængende at paalægge Børnene at bede deres Forældre betænke Skolen med Lys. Aar 1562 maatte man da i Ribe udstede Forbud mod hele dette Uvæsen og truede enhver, der gav Lys ved Dørene, med en Bøde af fire Kroner; samtidig tilstodes der enkelte af de ovennævnte en aarlig Erstatning i Penge for den Indtægt, de herved gik Glip af. Stadsbudene og Vægterne opførte sig snildt. De holdt sig hjemme et Par Aar, indtil den nye Løsning havde faaet Hævd, derpaa forenede de begge Indtægter: Indsamling af Lys og en Krone hver for at lade være. Endnu i Midten af det 17de Aarhundrede forekom Vederlaget: «for ikke besøge Borgerne om Lys». I det 19de Aarhundredes Begyndelse brugte endnu Fattigfolk paa Landet i Skaane at gaa rundt og bede om Lys. Hvad Brød og Fedevarer, der gaves dem, gemte de i en Sæk paa Ryggen. Talglys og Øl anbragtes i et og samme Krus, for at Lysene ikke skulde knække. I Ribe, som vistnok ogsaa andetsteds, har lige ned til vore Dage den Skik holdt sig i Smaaskoler, at Børnene paa Sct. Thomas' Dag bringer deres Læremoder en Foræring af Lys.[1]

Julelysene anvendtes forskelligt i de forskellige Egne. Nogle Steder synes man kun at have tændt et eneste, stort Lys, andre Steder tændtes et Lys for hver tilstedeværende Person, i enkelte Egne brændtes endog Julelys hver Aften, saa længe Juletiden varede. Men almindeligst var det dog Juleaften at betragte to bestemte Lys som de egentlige Julelys og til dem at knytte særegen Overtro.

Disse to Lys, Husfaderens og Husmoderens, angav Hjemmets Lykke og Fred i det kommende Aar. Derfor brugte man ogsaa i enkelte Egne at lægge alt Husets Sølvtøj og «hvide Penge» paa Bordet for at lade Julelysene skinne Lykke derpaa. Eller man ophængte alle Gangklæderne i Stuen for ved Skæret fra Julelysene at sikre dem mod Møl. Af lignende Grunde satte man i Holsten Julelysene et Øjeblik i Krybben til Køerne, og i Norge afsved man dermed lidt Haar paa Kreaturerne. Hvo af de tilstedeværende, der i den fra Julelysene kastede Skygge paa Væggen viste sig uden Hoved, skulde dø i Aarets Løb. Julelysene

skulde brænde hele Natten. For at undgaa Brandfare anbragte man dem stundom i en Kedel, naar alle gik til Ro. Ved Midnat, i Frelserens Fødselsstund, delte Flammen sig i to, og henad Morgen blev Husbondens og Madmoderens Skæbne afgjort. Holdt Lysene ud, skulde begge leve næste Aar over; sluktes de, skulde de dø, og den først, hvis Lys først var gaaet ud.[1]

Hvor afvigende end Skikkene med Julelysene kunde være i de enkelte Egne, træffes dog intet Spor af, at man nogetsteds i Norden skulde have brugt at anbringe dem paa anden Vis end i Stager, aldrig paa et Træ. Juletræet — det lyssmykte Naaletræ med paahængte Gaver — kendtes ikke. I Sverige brugte man vel at fejre Julen ved uden for Huset at oprejse en Fyr eller Gran,[2] det naturlige Sindbillede paa det uovervundne Liv, Træet, der stod grønt, ja grønnest netop om Vinteren. Samme Skik kendes fra Westphalen. Og paa lignende Vis tjente i Syden Palmetræet ved festlige Lejligheder til Symbol paa Aaret og Livet, fordi dette Træ skyder nye Grene i alle Aarets Maaneder. Men den Skik at smykke Træet med Lys var ikke af nordisk Oprindelse.

Saa vidt vides, stammer denne Skik fra Oldtidens Ægypten, og forekom senere ved de romerske Saturnalier, hvor Børn dansede om det oplyste Træ og dets Gaver. I sin nuværende Form kan Skikken kun nogenlunde sikkert forfølges tilbage til Frankrig i det 12te eller 13de Aarhundrede. To forskellige gammelfranske Digtere omtaler nemlig som Pryd ved Julefest Træer, oplyste med Kærter, og i Toppen af det ene siges at have været anbragt et nøgent Barn, Kristusbarnet.[3] Senere omtales Skikken i Mellemtyskland i det 16de Aarhundrede. Herfra bredte den sig langsomt. I det 17de Aarhundrede forekom den i Elsass. I det 18de trængte den ind i Nordtysklands Stæder. I det 19de Aarhundredes Begyndelse gik den fra Øerne Øsel og Dagø over til Sverige,[4] og omtrent samtidig trængte den ind i Danmark fra Syd, ligesom den bredte sig ind i Østerrigs sydlige Lande og endog ind i de polske Provinser.[5] Medens Skikken slog stærkt an i Skandinavien og nu har bredt sig fra Stæderne ud til Landbefolkningen, sejrede den ikke i samme Grad i England, hvortil Dronning Victorias Ægtefælle, Prins Albert, overførte den fra Tyskland; Kristtorn og Misteltén var de hjemlige engelske Juleplanter. Efter Midten af det 19de Aarhundrede har Skikken endelig banet sig Vej over Atlanterhavet til Nordamerika, hvor den breder sig overordentlig

raskt. Overalt, hvor Juletræet er naaet hen, har det fortrængt eller dog væsentlig ændret de gamle Skikke med Julelysene.

Endnu en Maade at tage Varsel paa ved Hjælp af Julelysene var at lade dem dryppe ned i Vand, eller ogsaa at smelte Bly ved dem og lade dette dryppe ned i Vandet. Den Figur, der herved fremkom, indeholdt, rettelig udtydet, Svaret paa, hvad der spurgtes om.

Slog man op i Bibelen denne Aften, gav det første Vers, man læste, Svar paa Ens lønlige Tanke. En Fremgangsmaade, der hyppigt anvendtes af Kvinder for at faa Navnet at vide paa den Frier, som Aaret skulde bringe, var at skrælle et Æble i én Skræl og kaste denne bag over Hovedet; naar den faldt, viste den hans Navn. Det samme lod sig ogsaa tyde ved Hjælp af Æggehvide, udslaaet i et Bæger med Drikke. En meget sædvanlig Maade at tage Varsel paa, anvendt i alle Nordens Egne, var endelig den at kaste sin ene Sko bag over Hovedet paa sig. Alt efter Spørgsmaalets Natur: Om man i Aarets Løb skulde dø, skifte Tjeneste, blive gift, o. s. v. laa Svaret tydeligt at læse i Skoens Stilling med Taaen eller med Hælen mod Døren.[1]

Medens Svaret paa alle disse Spørgsmaal blev givet hurtigt og klart, men ogsaa kun paalideligt denne Aarets første Aften, var der et andet vigtigt Spørgsmaal, der paa denne Aften kun kunde stilles, men hvis Besvarelse krævede hele Juletiden. Det var Spørgsmaalet om Vejret i det kommende Aar. Til Bestemmelse heraf slog man Juleaften paa Loftsbjælken med Kridt tolv Krese, en for hver af Aarets Maaneder, og i hver af de følgende tolv Juledage afmærkede man saa i en af disse — i Reglen ved at lade tom Plads betyde godt, overkridtet daarligt — hvorledes Vejret paa denne Dag havde været: klart, skyfuldt, Regn eller Sne, varmt, koldt osv. Hermed var Svaret givet, Aarets Vejrkort tegnet, thi som Vejret havde været paa hver af disse Aarets første Dage, vilde det blive i hele den tilsvarende Maaned.

Denne Tro var udbredt i Skandinavien, Tyskland og andetsteds, og kan forfølges meget langt tilbage.[2] De med Kridt skrevne Tegn i Loftet kaldtes paa Dansk for «Julemærker». Udtrykket lever endnu i Talemaaden: «Hvis ikke alle Julemærker slaar fejl» osv., en Vending, der bruges af mange, som ingen Anelse har om de Kridttegn i Loftet, hvorfra den stammer.

Medens man Juleaften inde i Stuen var ivrigt sysselsat med at tage Varsler, havde Livet udenfor et forskelligt Præg, alt eftersom det var i By eller paa Land. I Byerne kastedes Skæret fra alle de oplyste Stuer gennem Skoddernes Hjerter og Sprækker ud paa Gaden, hvor der denne Aften var saa lyst, at man ikke behøvede at færdes med Lygte. Her ude trak alle Slags Folk omkring, Gratulanter, der vendte belæssede hjem, Julevagten, der holdt Orden, og andre, der blot lurede paa Lejlighed til at slaa en velfyldt Potte paa Døren. Mellem alt dette klang, ensformigt ved sin Gentagelse, de fattige Skoledrenges Sang, naar de i spredte Hold, hvert med en Lærer i Spidsen, vandrede Gaden ned fra Dør til Dør, syngende og tiggende. Endnu Juleaften 1702 hedder det i en Dagbog om Forholdene i Odense: «Jeg maatte snart ynke de fattige Skolepersoner, som denne Aften i stor Regn og Slud gik om og sang Diskanten paa vore Gader for saare liden Fortjeneste, eftersom Indvaanernes Liberalitet jo mere og mere aftager».[1]

Den Skik at slaa Potter paa Dørene og skyde Nytaar ind var gammel. En af Hensigterne hermed var ved Hjælp af Knaldet at bortskræmme de onde Aander, thi disse frygtede al Støj, der mindede om Torden. Endnu den Dag i Dag anses i Norge et Bøsseskud for det sikreste Middel til at faa Troldtøj til at pakke sig. Men hertil kom for Potternes Vedkommende endnu en Overtro, der er overordentlig udbredt og kan paavises saavel hos de fleste evropæiske Folkeslag som hos Indianerstammer i Nordamerika: at intet revnet Lerkar maa tages fra det gamle Aar med ind i det nye, da sligt vil bringe Vanheld. I Norden var de brodne Kar, der slyngedes mod Naboers og Genboers Forstuer og Skodder, vistnok hyppigt fyldte med Uhumskheder.

At Skydningen var en yndet Fornøjelse, følger af sig selv. Den havde den yderligere Tiltrækningskraft, at den til daglig var strengt forbuden i Byerne af Hensyn til Straatagene. Juleaften maatte man se igennem Fingre hermed, dog synes Øvrigheden selv ved denne Lejlighed baade nu og senere at have søgt at holde den indenfor visse Grænser. En Skrædder i Helsingør f. Eks., der i Aaret 1668 endnu Kl. 5 om Morgenen stod udenfor sin Dør og ufortrødent skød Nytaar ind, blev sat fast, og hans Undskyldning blev næppe tagen for god: at han kun «skød Nytaar ind efter gammel Manér, Hs. kongelige Majestæt og det kongelige Arvehus til Ære».[2]

Et eget Instrument, der benyttedes Juleaften, var de saakaldte Rumlepotter. De bestod i en Lerpotte eller lille Fjerding, over hvis Aabning man havde spændt en Blære, hvori atter var fastgjort en Pennefjer eller en Seglgarnstraad, en Stump Tagrør eller lignende. Ved stadig at fugte dette og derpaa gnide med Fingrene derpaa frembragtes en hul, uhyggelig rumlende Lyd, der lignede en Ugles Tuden. Disse Instrumenter var meget yndede i Danmark. Aar 1668 hører vi, at Øvrigheden i København Juleaften lod opslaa paa Raadhusdøren et Forbud blandt andet mod i denne Jul «at gaa med Rumlepot»; «og dette Forbud blev skikkeligen holden udi disse Juledage». Siden genoptoges dog Lystigheden paany, Instrumentet er endnu i Brug i Sønderjylland.[1]

I Modsætning til al denne Støj i Byernes Gader, herskede der paa Landet en uhyggelig Stilhed udenfor Huset. Kreaturerne var røgtede, saa at ingen behøvede mere at sørge for dem, og enhver vogtede sig ogsaa vel derfor. Thi udenfor færdedes nu alle Mørkets Magter. Skulde nogen nødvendigvis ud, maatte han vel huske at nævne Jesu Navn. End ikke ud gennem Ruden burde man kigge. Enkelte Steder i Norge har endnu den Skik holdt sig, at Moderen, naar et Barn ser ud ad Vinduet, griber det i Hast med de Ord: «Nej, Jøsses (Jesus)! Du maa ikke se ud gennem Glasset nu».[2] Stod det saaledes til med de halvvoksne Børn, maatte man endnu mere passe paa de spæde. Der skulde lægges Staal i Vuggen til dem, en «Korshvid», svedent Haar eller noget andet paalideligt, for at hindre de Underjordiske i at lægge et af deres egne i Stedet. Blev Barnet alligevel forbyttet, var der ikke andet for end tre Torsdag Aftener i Rad at rise det lille Utyske, spytte paa det, kaste det i Fejeskarnet og feje det ud med; saa vaktes Troldens Medlidenhed og han afhentede atter sit eget og lagde det rette i Stedet. Var man uvis om, hvorvidt det forholdt sig rigtigt med den lille, men nænnede ikke at anvende saa haard en Kur, saa lod sligt sig klare, i hvert Fald til Paaske. Man skulde blot Paaskemorgen holde Barnet nøgent op mod Solen. Var det en «Skifting», revnede det.[3]

Netop under den uhyggelige Stemning, som Tanken om alt saadant kunde fremkalde, var det en beroligende Følelse Juleaften at vide, at ingen denne Nat skulde ligge alene. Det var nemlig Skik paa denne Aften og i mange Egne hele Julen igen-

nem, ikke at gaa til Sengs men alle: Husbond, Madmoder, Børn og Tyende at sove sammen paa Gulvet i Stuens Julehalm.

For at forstaa denne Skik maa vi sondre mellem, hvad heri var dagligdags og hvad usædvanligt. Det var en ganske almindelig Sædvane ved festlige Lejligheder at bestrø Gulvet med Hø eller Halm, en Skik, der aabenbart oprindelig skrev sig fra den Tid, da Gulvet, selv i en Kongshal, var den bare Jord, og hvad enten det saa var Klippegrund eller stampet Ler lige meget kunde trænge til et Overlag. Skønt Forholdene forlængst havde forandret sig, havde denne Skik troligt holdt sig i det 16de Aarhundrede. I England gik man, som vi tidligere har omtalt, endnu i Aaret 1598 saa vidt, at Salen i Slottet i Greenwich, naar Dronning Elisabeth gav Avdiens, var bestrøet med Hø.[1]

Der var da intet for Julen ejendommeligt i den Højtidsskik at strø Gulvet med Halm, og først en langt senere Tid har mistydet dette som et Forsøg paa at udstyre Stuen ved Frelserens Fødselsfest som en Krybbe. Men ejendommeligt for Julen var det, at alle i en eller flere Nætter sov sammen paa Gulvet i denne Halm.

Vi staar her vistnok overfor en af de ældste Juleskikke, et Udtryk for den ældgamle Tankegang, fælles for Nordboere og Romere: at alle ved Aarsskiftets Fest for en Stund skulde være lige.[2] At dette maa have været Meningen med den ellers saa besynderlige Skik at opgive sin Seng for det ufuldkomne Fællesleje, synes ogsaa at fremgaa af enkelte Smaaskikke, der i forskellige Egne har været knyttede hertil. I Småland og andre Steder i Sverige har saaledes den Overtro holdt sig, at hvis alle, naar de lægger sig i Julehalmen, stiller deres Sko tæt sammen, vil der i det følgende Aar ikke kunne opstaa Ufred og Uenighed i Huset.[3] Paa Vestkysten i Norge er det endnu Skik, at Husfaderen og Husmoderen, saa længe der soves paa denne Vis, skal være de første, der rejser sig om Morgenen og opvarte de andre,[4] hvilket sidste svarer til de gamle romerske Forhold.

Iøvrigt synes Skikken ikke at have været saa livskraftig, som man skulde slutte fra dens Betydning og Ælde. I de allerfleste Egne af Danmark holdt den sig næppe længere end overhovedet den Skik ved Fest at strø Gulvet med Halm. Kun Bornholm danner i saa Henseende en Undtagelse. Her var det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede almindelig Brug Juleaften at dække Dagligstuens Gulv med Halm, hvori saa «Gaardens Folk,

Husbond, Madmoder, Sønner og Døtre, Piger og Karle, ja endog Besøgende fra andre Gaarde i selskabelig Endrægtighed tilbragte nogle Nætter».[1] I Norge forekommer Skikken saa vidt vides endnu kun paa Øer langs Vestkysten. Dog kan ogsaa f. Eks. i Hedemarken gamle Folk mindes, at det dèr har været Brug. Paa Øerne er man endda afveget noget fra gammeldags Sædvane, idet man gør sig det mere behageligt og reder «Fladsenge» paa Stuens Gulv for alle.[2] Derimod har Skikken holdt sig uforandret mange Steder i Sverige, især i Småland, hvor Stuen Juleaften dækkes med lang «redig» Rughalm, mindst et Kvarter i Højde, og denne Halm ligger hen som Fællesleje, brugeligt baade Dag og Nat, indtil den endelig trettende Dag Jul fjernes efter at være ved al den megen Trampen deri bleven forvandlet til «boss».[3] Som ovenfor omtalt ansés ogsaa endnu i Sverige Julehalmen for hellig.

I det 16de Aarhundrede blev Søvnen i Julehalmen paa selve Juleaften dog ikke af lang Varighed. Ifølge ældgammel Skik skulde man nemlig alle hilse den opgaaende Sol, og ifølge katolsk Brug skulde enhver, der kunde, overvære Messen ved Midnatstide i Frelserens Fødselsstund.

Det var klart, at i disse to Skikke ytrede sig to forskellige Syn paa Livet. Den gamle, hedenske Opfattelse havde henlagt den hellige Stund til Solens Frembrud, Dagens Komme. Kristendommens Forkyndere havde vundet et Forspring ved at kunne henlægge Hovedhøjtiden til selve Midnat, der angaves at være Kristi Fødselstime. Om denne samledes da og toges i Brug som kristelige alle de gamle hedenske Skikke med skræmmende Blus, Baal paa Højene, der nu betegnedes som lige saa mange Glædesblus. Og vil man have et sprogligt Bevis for, hvorledes Festens Tyngdepunkt for Folkebevidstheden lidt efter lidt flyttedes til Natten, saa lægge man Mærke til, at Julefestens Navn paa Tysk blev til «den hellige Nat» (Weihnachten), paa Engelsk til selve Midnattens Kristmesse (christmas).

Om Højtideligholdelsen af den natlige Kristmesse har vi for Danmarks Vedkommende endnu enkelte Vidnesbyrd fra Middelalderen bevarede. Vi hører f. Eks., at under Erik Glipping indtraf Aar 1283 den Ulykke, at Taarnet paa Ribe Domkirke Julenat

lige efter Gudstjenesten styrtede ned og knuste en Mængde Mennesker.[1] Og i Christiern Pedersens Jærtegns-Postil af 1515 hedder det: «Denne hellige Epistel, som læses i Nat i Christmesse, den skrev den værdige Apostel Sct. Pouel» osv.[2]

Efter Reformationens Indførelse var man i Danmark og Norge ilde stedt med Kristmessen. Den betragtedes af de styrende som en katolsk Levning, der burde udryddes, men Folket hang fast ved den. Forgæves udstedtes der Forbud paa Forbud imod den, selve det, at disse maatte gentages, viser, at de ikke blev overholdte. Rundt om paa Herregaarde saavel som i Landsbyer var der nok af lutherske Præster, der med Glæde gik ind paa Kl. 12, Kl. 2 eller Kl. 4 om Natten at holde Kristmesse for Alteret i den oplyste Kirke.[3]

Hvad der uden Tvivl — og ikke mindst i det 16de Aarhundrede — gav Kristmessen noget eget betagende, var den Følelse af fælles Fare, som opfyldte alle ved denne Lejlighed. Thi denne Stund var jo de onde Aanders og de dødes, og hvis ikke de levende var mødte med saa mange Blus og Brande, skulde næppe nogen af dem være sluppen vel fra den hele Nattetur. Da Kristmessen siden afskaffedes, tiltog stærkt denne Følelse af Uhygge, og mærkeligt nok gik selve Kristmessen i Arv til de døde, der nu som en Art «Asgaardsrej» antoges hver Julenat at holde Fællesmøde med Gudstjeneste i Kirken, herinde samledes de alle efter Badet i den forladte Badstue. Ve enhver, der lokket af Lyset fra Kirken lod sig forlede til at træde ind, i den Tro at det var Froprædiken. De døde greb ham og drog ham til sig. Det var kun faa, der som hin gamle Kvinde i Kristiania slap lykkelig ud igen blot med Tabet af sin Kaabe.[4]

Desværre besidde vi ikke nogen Beskrivelse af, hvorledes Kristmessen fejredes i Norden i det 16de Aarhundrede. Sandsynligt er det dog, at det maa være foregaaet omtrent paa samme Vis, som endnu er Brug i Småland.[5] Allerede Kl. 12 Midnat begynder Skarerne at drage ad Kirke til. Gudstjenesten betegnes vel som en blot Ottesang («Julotta»), men er i Virkeligheden en «Kristmesse», idet der ringes første Gang til Kirke Kl. to, og selve Gudstjenesten begynder imellem tre og fire. Fra alle Gaarde strømmer Befolkningen ud, hver Flok forsynet med brændende Blus af tørt Tjæreved («Tanne»); milevidt ses disse lysende Punkter langsomt at bevæge sig henimod Kirken. Paa Kirkevolden kastes alle Brandene sammen i et stort Baal. Kir-

kens Indre er oplyst fra Alteret, Prædikestol og Lysekroner, men desuden har hver «hæderlig» Bonde og Hustru sit Lys med sig, saa at ingen Stue kan maale sig med Kirken denne Nat. Gudstjenesten varer med Salmesang, Prædiken og Altergang lige til Morgengry; men næppe viser Dagskæret sig, førend den samlede Menighed bryder ud i Salmen: «Den signede Dag».

Denne gamle «Dagvise», som den kaldtes, er en af de ældste nordiske Salmer, hvortil der ikke lader sig paavise nogen latinsk Kilde. Den er forfattet i sin nuværende Form i Middelalderen, og den optoges i Hans Thomissøns danske Salmebog af 1569. I Sverige blev den endnu længe efter gerne afsluttet med et Vers, hvori det hed, at den var digtet af Sct. Johannes og af ham sendt ned til Jorden. Simpelt og naturligt er Dagens Frembrud og Kristi Fødsel knyttede sammen i de første Vers:

Den signede Dag, som vi nu se,
Ned til os af Himmelen komme,
Gud lyser for os jo længer og mer,
Os alle til Glæde og Fromme,
Gud lade os ikke ske idag
Hverken Last, Skam eller Vaande!

Den signede Dag, den signede Tid,
Vorherre hans Fødselstime,
Da kom der Lys fra Himmelen ned
Saa vidt over Verden at skinne,
Det lyser for os evindelig
Nu og foruden Ende.[1]

Hans Thomissøn bemærker om denne «kristelige Dagsvise», at det er en af «de gamle Sange, som have været brugt i Pavedommet. Saadanne danske Sange brugtes ikke meget i Kirkerne, dog blev de sunget for Døre og udi Huse». Det er ikke usandsynligt, at Dagvisen i denne Form er, som det svenske Vers ogsaa kunde antyde, en middelalderlig, kirkelig Omarbejdelse af en ældre hedensk Dagvise. Dette bestyrkes ved, at en anden, gammel Salme er bevaret, temmelig forskellig herfra, men trykt allerede 1553 og begyndende som denne med: «Den signede Dag». Dens første Linier passer endnu bedre til at være sungne paa Aarets første Morgen:

Den signede Dag er vos betét,
Thi maa vi frilige kvæde.
Krist er født, det er nu sket,
Thi maa vi vos vel glæde.

Og med fin Forstaaelse anvendes Lysets Magt til Forklaring ogsaa af det store Under, Mariæ jomfruelige Undfangelse:

Som Solen ganger igennem et Glar,
Og det vorder intet ad Skade,
Saa var Maria en Jomfru klar
Ud af den Helligaands Naade.[1]

Hvis denne Salme ogsaa delvis er en Omarbejdelse af eller Erstatning for den hedenske Dagvise, er det ret sandsynligt, at denne maa være begyndt med Ordene: «Den signede Dag», som jo er fælles for begge. Vi besidde i saa Fald den oprindelige ældgamle Sangs Begyndelse.

Dunkle Spor pege videre i samme Retning. Paa Shetlandsøerne, hvor ikke faa Minder fra det nordiske Vikingeherredømme har holdt sig, indledes endnu den Dag i Dag Julen med, at der i Dagbrækningen spilles en ældgammel norsk Melodi, «Daggry» kaldet («the day-dawn»).[2] I Yorkshire var det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Skik hos Befolkningen Juledags Morgen at hilse «den signede Dag» (the blessed morn) med Sang.[3] Navnet «Dagvise» forekommer ogsaa i Tyskland, hvor en Sang fra det 13de Aarhundrede om Kristi Fødsel i Haandskriftet bærer Overskriften: «Tagweise».[4] I Aartusinder synes da et og samme Jubeludbrud «den signede Dag» Nordevropa over hver Julemorgen at have udtrykt den fælles Glæde over Guddomslysets Komme til Jord.

Medens den gamle Kristmesse har holdt sig i Småland, er den andetsteds i Norden bleven helt fortrængt eller i det mindste stærkt ændret. Let genkendelig er den dog endnu i en Skik som denne, der følges i Vestnorge: «Tidlig paa første Juledags Morgen, Kl. 4—5, staar man op, klæder sig halvt paa og samles om Bordet til «Kor» eller Andagt med Sang og Læsning. Saa gaar Fjøspigen ud og giver Kreaturerne et ekstra Maaltid og alle gaa atter til Sengs, dog Husfaderen og Husmoderen til sidst, de maa først gaa omkring og traktere de liggende. Efter to—tre Timers Forløb staar man op for Alvor».[5]

Efterhaanden som Kristmessen i det 16de Aarhundrede begyndte at afskaffes, gled Festens kirkelige Tyngdepunkt over til Højmessen paa første Juledag. At dette var en af Aarets tre store Højtider kendtes af mange Ting, blandt andet blev der paa denne ofret til Præsten ligesom ved Paaske og Pinse. Hvor

langsomt imidlertid Kristmessen veg sit gamle Forsæde, kan ses af, at endnu ved Aarhundredets Midte hedder det om Forholdene i Aalborg: «Paa Julenat udi Kristmesse da ofre unge Folk her i Aalborg og andre, hvo som ville».[1] Ofringen foregik omtrent som i Landsbykirker i Nutiden, idet Menigheden efter Rangfølge gik op forbi Alteret og lagde deres Gaver. I de fleste Tilfælde bestod disse i Penge, det hørte vistnok til Undtagelser, at nogen som f. Eks. Erik Rosenkrands, da han Aar 1563 var Lensmand paa Bergenhus, lagde en Ske paa Alteret til Præsten.[2]

Alt tyder paa, at første Juledag har været betragtet som en Fest, der kun burde fejres inden Hjemmets Vægge. Efter endt Gudstjeneste synes derfor enhver hurtigt at have begivet sig hjem og al selskabelig Sammenkomst paa denne Dag at have været bandlyst. I Småland var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik paa første Juledag at løbe eller ride i Firspring fra Kirke.[3]

Den tilgrundliggende Tanke var vistnok den, at Julens og altsaa Aarets første Dag skulde være viet Hjemmet. Julens første Dag stillede alle indenfor den enkelte Husstand lige. Festens senere Dage bredte Ligheden til det hele Bygdelag. Spor af denne ældgamle Opfattelse har holdt sig i Norden indtil vore Dage. Vel betragtes i Byerne kun Juleaften som Hjemmets Fest, men paa Landet, især i Norge og Sverige, holdes der fremdeles strengt over, at man første Juledag skal forblive hjemme og den festlige Tilstelning gælde alene Husets Folk; Besøg paa denne Dag anses for usømmeligt.[4] Om Forholdene i Nørrejylland hedder det: «Første Juledag holder Folk sig altid hjemme, og da besøge de ingen. Slet ingen maa gaa i Byen; den Dag er fredet. Hvis der kommer fremmede paa denne Dag, blive de truede med at faa «Fiskevandet» (Vandet, hvori Fisken var kogt) slaaet i Hovedet».[5]

Med sligt for Øje vil det forstaas, hvilken uhyggelig Dobbeltbrøde Bonden Aasen fra en af Bygderne ved Trondhjem begik, da han ikke blot forsømte Gudstjenesten første Juledag, men tillige paa denne Dag begyndte at fare om til Driks hos sine Grander. Som Præsten Hr. Niels i Alstahoug Aar 1571 udførligt beretter til sin Embedsbroder, Hr. Absalon Pedersøn i Bergen: Straffen udeblev ikke. Thi da samme Bonde paa fjerde Juledag

efter endt Drikkelag hos en Nabo gik til Søs, saa han, at der sad en Trold ved Styret, uden Hoved og med et Hul i Brystet, saa at man kunde se tværs igennem ham. Denne Trold nødte ham til at stige i Land en Fjerdingvej fra Gaarden ved en Høbod, og her kom straks en Hob onde Kompaner til, der bød ham enten at følge med dem til Helvede eller at give dem et af sine Lemmer. Han maatte da selv med egen Økse afhugge sin ene Haand, og kom først langt om længe i en ynkelig Forfatning til Hjemmet. Hans Folk fulgte siden Sporet i Sneen lige til Høboden og fandt der ganske rigtig den afhuggede Haand, saa at dette med meget mere, som han skriftede for Præsten Hr. Sigvard, førend denne gav ham Sakramentet, viste sig alt at være sandt.[1]

Mellem Julehøjtidens tvende Hovedafsnit, Festen for den snævrere og for den videre Kres, foregik der et ejendommeligt Mellemspil. Det var Hestefesten paa anden Juledag. Oprindelsen hertil maa vistnok søges i Asadyrkningens Tid eller maaske endog længere tilbage. Sikkert er det, at Hesten havde været Guden Freys hellige Dyr.[2] Som saa meget andet var imidlertid dette gaaet i Glemme og fremtraadte i hvert Fald nu i kristelig Forklædning. Medens Skikkene uden Tvivl var de gamle, kaldtes nu den religiøse Hovedperson ikke længere Frey men Steffen, efter Sct. Stephanus, anden Juledags Helgen, den første Martyr. Hvorlidet denne end havde med Heste at skaffe, maatte han overtage Freys Rolle og optræde som Hestenes Skytshelgen. I god Tro sang man i Danmark:

Sankt Stefan han rider de Foler i Vand,
Alt ved den lyse Stjerne:
«For vist er nu Profeten født»,
«Som frelse skal al Verden».

I Sverige gik man videre og vidste, at Stephanus havde været Stalddreng hos Kong Herodes:

Staffan han var en stalledräng.
— Hollt dig väl, folan min!
Han vattnade folarne alla fem.
— Hjelp Gud och Sancte Staffan!

Saavel fra England som fra Tyskland haves Vidnesbyrd om, at Stephanus ogsaa her ansaas for Hestenes Skytshelgen.[3]

Festens sædvanligste Form synes at have bestaaet i et Vædderidt i den tidlige Morgenstund til et fælles aftalt Vandingssted. «Sankt Stefan han rider de Foler i Vand, alt ved den lyse Stjerne». I Sønderjylland var det, i det mindste senere, Skik, at den, der kom først, fik en Gevinst og kaldtes «Stefan».[1] I Telemarken brugte man først at ride omkring Gaardens Huse, inden man red omkap til en Brønd midt i Bygden; Ridtet kaldtes her: «ride om Hus».[2] Ærkebisp Olaus Magnus beretter, at i det 16de Aarhundrede overgik Øster- og Vestergøtland alle andre Landskaber i Norden ved den Iver, hvormed man her drev Vædderidtet. Trods Aarstidens Forhindringer samledes Indbyggerne langvejs fra, og Kapridtet foretoges ofte milevidt over tillagte Søer og Elve.[3] Hvad der kan have bidraget sit til at gøre Hestene muntre, var, at man brugte at give dem det Øl at drikke, der var levnet i Kanderne Juleaften.[4] Et Minde om de med Festen forbundne Hesteofringer kunde maaske søges i den Overtro, der lader sig paavise baade i Norden, England og Tyskland, at det var gavnligt at aarelade Heste paa anden Juledag, helst efter at de var rørte, saa at de stode i én Sved.[5] I England omtales det allerede Aar 1517 som en staaende Skik, at enhver Hest paa denne Dag aarelodes.[6] Aar 1611 forbødes det i Bayern at følge den gamle Skik at aarelade Heste paa Sct. Stefansdag.[7]

En egen Form for Væddeløb, som mest har været Brug i Sverige, var Kapridt og Kapkørsel anden Juledag hjem fra Kirken. Ogsaa dette kaldtes ligesom Morgenridtet til Vanding for «Staffans-Skede», og den, der kom først hjem, antoges at skulle faa først indhøstet. Atter her møde vi den gamle Tro paa Guden Frey under en ny Forklædning. Til Frey var jo ikke blot Hesten helliget, men han var tillige Frugtbarhedens og Høstens Gud.

Steffansridtet under begge Former baade til fremmed Vandingssted og hjem fra Kirke synes nu saa temmelig at være gaaet af Brug Norden over.[8] Det samme gælder til Dels om en anden Rest af Festen. Det har været Skik, at Naboer i den tidlige Morgenstund paa anden Juledag søgte ubemærket at snige sig til at udføre Arbejde for hinanden, og særlig galdt det om at komme ind i Hestestalden og faa Hestene striglede og vandede. I Telemarken søgte man atter at komme uset bort; blev man opdaget, nødtes man til at komme ind og drikke en Skaal Øl.[9] I Holsten derimod plejede man efter endt Hesterøgtning at sætte sig op paa en af dem og gøre saa megen Støj, at Husbeboerne

vaktes og kom ud og trakterede Nattegæsterne. Den hele Spøg kaldtes her: «Peerdesteffen».[1]

I flere Egne af Nørrejylland har det i Mands Minde været Skik paa anden Juledag at staa meget tidlig op, gøre sin egen Stald i Stand, og derpaa skynde sig til, usét, ogsaa at røgte Naboens. Lykkedes dette, havde Naboen tabt sin Ret til paa denne Dag at faa Davre og maatte overlade den til den, der havde udført hans Gerning. Den, der kom sidst op, kaldtes for «Stafen» (Stefan), og bar dette Navn Aaret rundt. I de fleste Egne af Nørrejylland er imidlertid nu den gamle Skik næsten helt udvisket. Tilbage er blot blevet en grovkornet Karnevalslystighed, hvor det gælder om paa denne Morgen at staa tidlig op og gøre saa megen Forstyrrelse og Uryd hos andre som muligt. Et svagt Minde om Hestens tidligere Hovedrolle paa denne Dag har holdt sig i, at en meget yndet Form for Uryd endnu er at spærre Stalddøren med Gødning fra Møddingen. Derimod turde det være en anden ældgammel Rest af Festen, der har holdt sig i Jylland i den Skik, at paa Stefansmorgen skal alle, der i Aarets Løb har hjulpet med ved en Gaard, særlig ved Høsten, møde før Daggry paa Stedet, hvor de da ved tændte Lys trakteres med varmt Øl med Smør i, Sigtebrød og en ny, hel Ost, der kaldes «Stefansost». Det røde Øl, hedder det naivt, skal minde om Stefans Blod.[2]

En sidste Form for Hestefesten endelig, der endnu er i Brug baade i Norge og i Sverige, er Juleridtet paa anden Juledag. Fra tidlig Morgenstund drager alle og enhver i stort Optog til Hest omkring, byder sig under Spøg og Latter til Gæst og trakteres som saadan paa hver Gaard, Toget kommer forbi. I Norge kaldes dette blot «at ride Jul», og foretages under Hujen og Skrigen,[3] i Sverige derimod benævnes ogsaa dette Ridt «Staffans-Skede» og foregaar under Afsyngelsen af Stefansvisen, der for hver Gaard tilsættes med nye Vers, indeholdende Ønsker for det kommende Aar.[4]

Det har sin Interesse endnu blot at se lidt nøjere paa den Skikkelse, der i alle disse uklare Minder om en ældgammel hedensk Fest fremdeles betegnes som «Stefan». At han, hvormeget man end i den katolske Tid har søgt at omdanne ham i Lighed med Dagens Helgen, den første Martyr, Stefanus, dog intet har med denne at gøre er klart nok. Alt taler for, at det er Arbejdets og Frugtbarhedens Gud Frey med hans flinke Dyr, den utrættelige Hest, der her fejredes. Men interessant er det at

lægge Mærke til, hvorledes Forsøgene paa at omdanne og sværte denne gamle Gud kun delvis er lykkedes. I den Skikkelse, som endnu kaldes «Stefan» og hvert Aar paany fremdeles gengives af Nordens glade Ungdom, er der en tydelig Forskel mellem Nord og Syd. I det nordlige Upland i Sverige er «Stefan» Hovedanføreren for den omdragende Skare. Han har et ærværdigt Ydre, fejres som et højere Væsen og har en utrolig Appetit, hvilket kun kan udføres ved, at han tilsidst putter alt, hvad der bydes ham, i Lommen. Naar Skaren træder ind i Huset synges derfor:

Steffan med sit blide Skæg
Skal I sætte mellem Skaal og Væg.
Hannem skal I skænke af Kander og Trug
Saa at alle maa komme i Hu,
At en god og glad Giver skal leve evindelig.[1]

I Sønderjylland, der har været den mest trofaste, danske Landsdel til at bevare gamle Minder, er der endnu fastholdt noget godt ved «Stefan». Det er Navnet paa den, der kommer først ved Vædderidtet til Vandingsstedet. I Nørrejylland derimod er «Stefan» bleven til en Bussemand. Det er ikke blot i enkelte Egne Spottenavnet paa den, der kommer sidst op. Men «Staven» er næsten hele Landet over Betegnelsen for et udstoppet Fugleskræmsel, der paa denne Dag anbringes overalt, hvor man kan komme til: i Senge, paa Tag, ofte med paaskrevne Nidvers rettede til en bestemt Person.

Det er et haabløst Forsøg at ville klare sig, hvorledes denne Fest i sine Velmagtsdage i det enkelte har taget sig ud. Kun saa meget synes vi at kunne skimte, at det hele Stjernefald af senere Skikke skriver sig fra en oprindelig Klode, en hedensk Fest for Arbejdets, Flidens, Frugtbarhedens Gud, Frey, hvem Hesten var helliget. Det er højst sandsynligt, at Festen er bleven fejret ikke blot ved tidlig Opstaaen, Røgten af sin Gerning og Nydelse af Jordens gode Gaver, men ogsaa ved Hestevæddeløb, mulig Hestekamp og vel med Hesteofring og et Fællesgilde paa det Slagtede.

Julens anden Halvdel var viet til selskabelige Sammenkomster. Hvad der gav disse et eget Præg, var, at de enten gik regelmæssigt paa Tur eller vare Sammenskuds-Gilder. Allerede

i de ældste, norske Love, Gulathings-Loven f. Eks., træffer vi denne Ordning omtalt, som Kristendommen tog i Arv efter Hedenskabet. Befolkningen var delt i «Lag», hvis Medlemmer skød det fornødne sammen og derpaa i Forening holdt Fest, hvor enhver, der havde Part, «tog Del i Laget».[1] Næsten uforandret har disse Forhold i enkelte af Nordens Egne holdt sig indtil vore Dage, mest udpræget hos norske Bønder, men endnu dog ogsaa tydeligt baade i Jylland og i Sverige. Aar ud og Aar ind holdes her Julegilderne i den bestemte Rækkefølge, Beværtningen er omtrent ens ved dem alle og Gæsterne medbringe ofte selv deres Øl.[2]

Den til Grund liggende Tanke er ikke vanskelig at blive vár. Idet saaledes alle, rige som fattige, skiftevis var hverandres Gæster og blev ens beværtede allevegne, laa heri et ejendommeligt og kraftigt Udtryk for, at alle paa denne Tid var at anse for hverandres Lige og Brødre. Dette maatte blive end mere iøjnefaldende overalt, hvor den gamle Skik overholdtes, som endnu flere Steder i Norge, at alle, ikke blot Hustruer og Børn, men hele Tyendet tillige fulgte med. I Oldtiden har uden Tvivl i det mindste den første Sammenkomst været viet til Gudernes Ære. Det er maaske et dunkelt Minde herom, naar en gammel norsk Bonde sagde til Eilert Sundt om den første Ølskaal, der gik rundt ved et saadant Julelag: «Den skal nok være ligesom til Minde om Jomfru Marias Barsel».[3] Om den Stemning, der naturligt fremgik af disse Forhold, selv hos en ellers ubændig Befolkning, udtrykker en Beretning fra Norge sig saaledes: «Sjældent høres ved Julelagene om Uenighed og Kiv, end sjældnere om Slagsmaal».[4]

I det 16de Aarhundrede holdt den gamle Skik sig, saa vidt vi kan skønne, endnu temmelig uforandret paa Land som i By. Byforholdene havde vel afstrøget enkelte Ejendommeligheder, saa at det kunde tage sig ud blot som skiftevis Sammenkomster mellem Slægt og Venner; men dette udlignedes atter ved, at indenfor samme By vare alle beslægtede eller dog bekendte, og ved Julegilderne havde Tyendet usædvanligt Frispas.

Ingen Dagligstue kunde rumme et sligt Antal Gæster. I den stod jo tilmed det stadige Julebord dækket, og i gammeldags Huse laa Julehalmen hele Festen igennem paa Gulvet. Man tyede da til «Storstuen» eller «Sommerstuen», der trods sin Mangel paa Kamin bedst egnede sig til, hvad der skulde foregaa.

De Fester, som saaledes fjorten Dage i Rad skiftevis holdtes i forskellige Storstuer, gik alle under et og samme Navn «Julestue», og lignede hverandre i høj Grad. Fra Middag til henimod Morgenstund «legede» man i dem alle. Naar de desuagtet ikke behøvede at være ganske ens, saa laa dette dels i, at Munterheden jo kunde være af forskellig Grad, men dels ogsaa i, at der gaves en talløs Mængde af Lege.

Disse Julelege havde i umindelige Tider tjent til Moro ved Nordens Julegilder. Saa langt skriftlige Vidnesbyrd rækker, omtales de. I Englands gammeldanske Egne kan endnu høres Ordet: «lake» ikke mindst om Julelege brugt for det engelske «to play».[1] I det 16de Aarhundrede var de i fuld Gang og hørte hjemme baade hos høje og lave.

Skønt de brugtes i Flæng, vare de dog sikkert af meget forskellig Oprindelse. Der lader sig saaledes udskille en Gruppe, der utvivlsomt skrev sig fra den hedenske Tid, og atter andre, der bar Præg af kristelig Herkomst. Blandt de hedenske var «Julebuk» og «Julevætte» de mest bekendte, og herhen hørte rimeligvis ogsaa «Hvegehors», «Hvidebjørn», «Huggetønde» og flere.

«Julebukken» var tydelig nok en Overlevering fra Thors-Dyrkelsens Tid. Dette fremgaar dels af, at Julebukken undertiden udstyredes med en Træhammer,[2] dels af, at Legens egentlige Indhold bestod i, at en død Buk, ligesom Thors, blev levende igen. Legen i sin simpleste Form bestod i, at En kom ind udklædt som Buk, idet han bar et Bukkehoved paa en Stang og selv var indhyllet i et laaddent Dække. Under Afsyngelsen af en Sang gjorde saa enten han alene eller hele Selskabet under hans Anførsel allehaande Krumspring, hoppede alt efter Versenes Indhold først kaadt omkring, faldt derpaa ned som død osv. og blev tilsidst levende igen.[3]

I det 17de Aarhundrede begyndte i Danmark Legens Form at ændres. Thorsdyrkelsen var jo forlængst glemt, og de strenge Forbud mod Gedehold gjorde det efterhaanden til næsten en Umulighed at forskaffe sig de fornødne Bukkehoveder. Lidt efter lidt omdannedes da Skikkelsen til en Slags Spøgelse- eller Djævlefigur, hvor kun Hornene svagt mindede om Bukke-Oprindelsen. Under denne nye Form fremstilledes f. Eks. Julebukken i Holbergs «Julestuen»,[4] og denne Opfattelsesmaade synes at have været den almindelige paa Holbergs Tid. Det laa imidlertid nær, at sligt maatte kunne vække Anstød. Allerede i det 17de

Aarhundrede høre vi da ogsaa bestemt Indsigelse rejst mod den forargelige Julebuk. Ikke med Urette gjorde saaledes D. Monrath opmærksom paa, at Julebukken var mere end en hedensk Overlevering, det var Djævelen selv, der fremstilledes. Og for ret at skræmme Samtiden tilføjede han følgende Meddelelse: «Man har og tidt hørt forskrækkelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Fanden i saadanne Julebukkes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer og har borttaget en Del Mennesker, som fandtes der og havde Behag i saadant Abespil».[1] Man tager næppe Fejl ved at tillægge det Anstød, som Julebukkene vakte, en væsentlig Medvirkning til, at Regeringen endelig helt forbød Afholdelsen af Julestuer.

Denne Julebukkens Omdannelse til en Djævlefigur taler vistnok for, at den selv i sin oprindelige Form har haft noget i sig, der var i Strid med Kristendommen. I saa Fald vilde det være et nyt Vink om dens Ælde. Vist er det, at den hos Landbefolkningen i Danmark, hvor den trods alle Forbud længe holdt sig i Smug, efterhaanden antog et særligt uhyggeligt Præg. Julebukken blev til den Onde selv. I Kalundborg Egnen f. Eks. udklædtes den som Fanden, listede om i Mørket og kiggede ind ad Dørene. Vovede man sig ud, sad han saa stundom oppe paa Husets Tagryg. I Nørrejylland blev Julebukken til en udklædt Dukke, en Slags Modstykke til eller Spottebilled af Jesusbarnet. Dukken anbragtes ofte i Laden og ikke faa Beretninger melde om, at den og den Kvinde, der vovede sig over for at hente den, blev borte med det samme. Hun var forsvunden, men hendes Blod fandtes sprængt paa Ladens Loft og Vægge.[2]

I Norge og Sverige, hvor Julebukken saa temmelig bevarede sin oprindelige Form, holdt den sig langt ned i det 19de Aarhundrede.[3] Paa Øland saavel som de gammeldanske Øer Dagø og Nuckø ved Estland er denne Form for Julespøg endnu i Brug.[4]

Saa vel fra Bergen[5] som fra Øland[6] haves endnu forskellige Optegnelser af en Sang, der er bleven sungen ved denne Leg. Som naturligt er, afvige de noget indbyrdes. Imellem 1843 og 1849 forbød Bergens Politimester Julebukkes Optræden. Ikke desto mindre vaagnede Legen, ligesom Bukken deri, siden til Live paa ny. Og den Sang, der f. Eks. Aar 1860 blev sungen,[7] er

vistnok af ældre Oprindelse end den, der var den almindelige noget tilforn. Den lyder saaledes:

1.
Bukken op paa Elias Top,
Dèr stjal den sig en Faareflok.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

2.
Bukken op paa Elias Fjæld,
Dèr faldt den ned og slog sig ihjel.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

3.
Og hvad vil du gi' mig for Bukkens Skæg?
Jeg skal gi' dig en Tønde Æg.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

4.
Og hvad vil du gi' mig for Bukkens Horn?
Jeg skal gi' dig en Tønde Korn.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

5.
De bredte paa Bukken den Kappe saa rød.
Og det gjorde de, for Bukken var død.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

6.
De bredte paa Bukken den Kappe saa hvid,
Og det gjorde de, for Bukken laa Lig.
Kid-Bukken min!
(Bukken: Bæ!)

7.
Op stander Bukken og ryster sit Skæg,
Den hopped og sprang paa femten Væg.
Kid-Bukken min!

Her sprang Bukken op under almindelig Jubel og Forfærdelse og stangede efter store og smaa.[1]

En ogsaa i det 16de Aarhundrede yndet Juleleg, der ved sit Navn kunde minde om Julebukken, er «Blindebuk». Navnelighedenen er næppe helt tilfældig. Vel har Blindebuk været kendt i umindelige Tider hos forskellige evropæiske Folkeslag og staar forsaavidt ikke i noget Forhold til den blot nordiske Julebuk. Men betegnende er det dog, at denne Leg, der i det sydlige Sønderjylland kaldes: «Blindemomme», i Tyskland: «den blinde Ko», i England: «den blinde Mand», i Frankrig: «Colin maillard»[1] osv., kun i Norden har faaet Navnet «Blindebuk».[2] Dette Navn er aabenbart fremgaaet af samme ydre Forhold og samme Indbildningskraft, der uden Anstød har kunnet spænde Bukke for Krigsgudens Vogn og ved Juletid ladet en Gedebuk møde som hans Sendemand.

I Slægt med Julebukken var «Julevætten». Fra Midten af det 17de Aarhundrede begyndte, i Danmark i det mindste, de to Skikkelser at glide over i hinanden; men oprindeligt havde det ikke været saa. «Julevættens» Særkende var tværtimod at fremstilles som et krybende Dyr med en lang Hale og et skrækindjagende Ydre. Den søgte at røve Mennesker, især Børn, og lod sig kun forsone ved Madoffer. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det Væsen, der oprindelig har foresvævet Indbildningskraften, har været en Drage eller vel snarest selve Midgaardsormen. Endnu omkring Aar 1700 kunde det vække Rædsel hos Stuens yngste Befolkning, naar der raabtes: «Nu kommer Julevætten», og den saa selv kom krybende ind med sværtet Aasyn, sort Hætte over Hovedet og en brændende «Tyripind» eller en lille Stok med tændte Lys i Munden. Foran enhver rejste den sig paa Halen og forlangte Æde. Fik den Æbler og Nødder, stilledes den tilfreds, fik den intet, gjorde den Mine til at slæbe den tiltalte med sig. Børnene skreg, Spøgen for de Voksnes Vedkommende synes at have bestaaet i Forsøg paa, naar Julevætten rejste sig paa Halen, at puste Lysene i dens Mund ud; hvis dette lykkedes, flygtede den.[3] I de gammeldanske Egne af England er det endnu en yndet Juleleg, at en Drage kommer ind, hvilken derpaa besejres af Skt. Georg.[4]

En Juleleg ligeledes vistnok af hedensk Oprindelse er den, der har holdt sig i Øster- og Vestergøtland indtil vore Dage og kaldes «Juleofret». Den udføres under ejendommelige Danse af Drenge med sværtede Ansigter. En af dem, forestillende Offerdyret, er klædt i Skind og har stundom en Halmvisk i Mun-

den, der gaar om bag Ørene, saa at det ligner Børsterne paa et Svin. Under Sang bringes Slagterredskaber ind, og Legen forestiller derpaa Dyrets Ofring.[1]

Mindre bekendte er de andre Julelege af formodet hedensk Oprindelse: «Hvegehors», «Hvidebjørn» og «Huggetønde». I det 16de Aarhundrede var de endnu i fuld Gang, og Peder Palladius meddeler den mærkelige Oplysning, at de ligesom «Julebuk» er blevne aflyste til Landsting «under Kongens Sværd», altsaa under Trusel af Dødsstraf for enhver, der befattede sig dermed.[2] Selv denne Trusel var dog ikke stærk nok til at fortrænge dem. «Julebuk» holdt sig, som ovenfor omtalt, endnu Aarhundreder efter, og de andre omtales af og til langt ned i den følgende Tid.

«Hvegehors», der siden fordrejedes til «Kvæghors»,[3] synes at komme af det gammeldanske Ord «hvege»: at gynge, betød altsaa Rokkehest, Gyngehest og er maaske bleven fremstillet af en tilhyllet Person med et Hestehoved paa en Stang. I Tyskland var en saadan Figur ikke ualmindelig, kaldtes for «Schimmelreiter» og antages at have haft Hentydning til Odin.[4] I det 16de Aarhundrede brugtes i England en Juleleg, der hed «Kæphest» (hobby-horse) og udførtes af en Person, der kom ind med en Hest af Pap. Om en Jesuit Aar 1595 siges det spottende: «Han løftede sit Aasyn op, som om en ny Aand var kommen over ham, ligesom naar i Julen «Hobbyhorse» kommer ind i Stuen».[5] — «Hvidebjørn» betød rimeligvis Isbjørn. I Tyskland ledsages «der Schimmelreiter» altid af en Bjørn.[6] Aar 1702 omtales «Contrafej af den underlige Julebuk, præsenteret som en Bjørn i Staden Viborg Anno 1702», om hvilken det i Beskrivelsen hedder:

> Indvortes som et Nød, udvortes som en Bjørn,
> Mig synes det var gjort at kyse Folkes Børn.[7]

«Huggetønde» endelig turde muligen betyde Slagtetønde, sigtende til den store Offerslagtning, som Nordboerne holdt i Slagtenatten eller «Huggenatten» før Jul. Som Juleleg har maaske «Huggetønde» ligesom Daaretønde spøgefuldt betegnet en Slags mærkelig Beholder eller Skammekrog, hvor vedkommende fik Prygl og maatte staa Skrifte. Det er betegnende for Sæderne, at det i Aaret 1565 udtrykkeligt maatte forbydes Præster «at befatte sig med Huggetønde».[8]

I det 16de Aarhundrede havde Regeringen, som vi saa, aabent Blik for det hedenske og ugudelige i disse Julelege. Det var dog vistnok baade da og senere kun de allerfærreste af Deltagerne, der anede, hvortil der oprindelig sigtedes i Julelegene. De betragtedes blot som en vedtagen Spøg, der havde gammel Hævd. Ikke desto mindre er det mærkeligt at se, hvor dybt de til Grund liggende Forestillinger bunde i den nordiske Bevidsthed, og intet beviser maaske mere deres ældgamle Kraft end den Spireevne, som de endnu den Dag i Dag fremdeles er i Besiddelse af.

Efterat Rædslen for de paagældende Skikkelser forlængst har tabt sig, efterat de tilsyneladende helt er glemte, har Indbildningskraften paany taget dem i Brug som goddædige Væsner. Det er ikke blot i en afsides Krog af Norge, at man i vor Tid paa Juledags Morgen leder efter de lykkevarslende Bygkorn, som det fordums Julespøgelse «Julesvenden» har bragt, for hvem man derfor ogsaa reder et Leje i Højsædet, hvis han skulde ønske at hvile sig Natten over.[1] Nej, selv ved Midten af det 19de Aarhundrede har de gamle Forestillinger i Danmarks Hovedstad skudt friske Skud.

For at forstaa, hvad der er foregaaet, maa det erindres, at hos de forskellige germanske Stammer forekommer endnu sprængte Rester af en, efter Navnet at dømme oprindelig fælles, Gudeskikkelse. I Tyskland optræder denne under Navnet «Nicolas» som Gavebringer. Kirken har endog skænket ham Helgenrang, fordi han, «den Gang, da han var Biskop», skal have vakt to Drenge til Live, der alt var myrdede og lagte i Salttønden, og en anden Gang reddet en hel Familie fra Vanære ved at forære den en Pengepung med Guldstykker. Den 6te December er helliget ham, og om Natten fylder han, ligesom Juleenglen, de Fade, som Børn i Haab om Gaver sætter ud til ham. Da Anna af Sachsen og Catharina af Brandenburg Aar 1567 vekslede Julegaver, skrev derfor den ene til den anden: «Undskyld, at min «Hellig Krist» er mindre storartet end Din «Niclas».[2] Lidt efter lidt er Skt. Nicolas ganske naturlig for Folketroen, i det mindste i mange Egne, gleden over til at være den samme som Juleenglen.[3] I England derimod er «Gamle Niels» eller «Nicolai» (Old Nick) bleven til en Betegnelse for Djævelen. I Norden endelig indtager begges Navnefrænde, den lille «Nisse»[4] en Mellemstilling. Egentlig en drillevorn Hus-

trold, passer han dog paa Huset og skøtter sin Dont, naar han blot hver Jul faar Grød med dygtigt Smør i.

Dette var Forudsætningerne. Saa fandt ved det 19de Aarhundredes Midte en driftig københavnsk Boghandler paa til Jul en Gang at lade forfærdige en hel Del Billeder af Nisser, nogle spisende Grød, andre slæbende Gaver, pyntende Juletræ, ja en endog med selve Julestjærnen. Det var i Virkeligheden et meningsløst Paafund, for saa vidt Nissen i den nordiske Folketro ikke spiller denne Rolle. Men i et Nu slog Ideen an, og fra Aar til Aar siden da har hver Jul bragt bestandigt nye og flere Fremstillinger af samme Æmne; nu vrimler Bøger, Tidsskrifter og Blade deraf.

Fornuftigvis vil ingen heraf slutte, at København er begyndt at tro paa Nisser. Omvendt er det valgte Sindbillede lige saa lidt tilfældigt, som det er noget bevidst Udslag af Kundskab om, at «Skt. Nicolas», «Julesvenden», «Gamle Niels» og «Nissen» oprindelig vistnok var en og samme. Det er den frie Indbildningskraft, der uden at ane det, har indslaaet vante Veje; det, der er fremkommet, er paa en Gang Lunets Foster og et dunkelt Minde fra Folkets Barndomstid med de stærke Indtryk.

En anden Klasse af Julelege var dem, der bar tydeligt Præg af at være opstaaede i den kristne Tid. Som Eksempel paa saadanne kan nævnes: «Sankt Bentes Gilde», hvor Omkvædet var:

Graaben! Du komst for silde
Hid til Sankt Bentes Gilde,[1]

og selve Navnet jo røber dens middelalderlige Oprindelse. Fremdeles de endnu i Danmark almindelige Børnelege: «At bryde Kloster»[2] og «Munken gaar i Enge», der begge udmærke sig ved deres ørefaldende Melodier, men i den katolske Tid tillige maatte gøre Indtryk ved deres meget dristige Indhold. «Munken gaar i Enge» var en af de mest yndede Julelege og kendt hele Norden over. I Sverige, hvor den endnu leges af Voksne i Julen, er Sangens Slutning fyldigere bevaret end i Danmark:

Og Munken bad Nonnen
Gi'e sig et Kys.
«Nej», sagde Nonnen,
«Jeg gav dig jo nys».

Munken bad Nonnen
Lave sin Mad.
«Nej», sagde Nonnen,
«Jeg har intet Fad».

Munken bad Nonnen
Rede sin Seng.
«Nej», sagde Nonnen,
«Jeg er ej din Dreng».

Op sprang Nonnen
Saa let som en Fjer.
Efter kom Munken
Saa tung som en Sten.[1]

I Danmark er som bekendt Legen nu blot en Børneleg. Endnu i det 18de Aarhundrede legedes den ogsaa her af Voksne. Det hedder herom i «Fruentimmer- og Mandfolke-Tidenden» for 1769: «Jeg glemmer aldrig, at min Fader selv meget gerne var med i den Juleleg: «Munken gaar i Enge». Naar han var Munk, bredte han altid sin Kappe ud for den smukkeste Pige i hele Kresen».[2]

En middelalderlig Juleleg, der udmærkede sig ved sit dramatiske Liv og endnu er vel kendt i Sverige, men synes glemt i Danmark, var: «de stolte Nonner». Alle de legende skred langsomt frem delte i to Rækker, hvert Køn for sig, under følgende højtidelige Vekselsang:

Her komme de stolte Nonner,
— Hr. domine!
Fra de grønne Lunde.
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

Hvad ville de stolte Nonner
— Hr. domine!
Fra de grønne Lunde?
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

De ville med Biskoppen tale
Hr. domine osv.

Biskoppen er ej hjemme
Hr. domine! osv.

Hvor monne han da være!
Hr. domine! osv.

Han er i sit Skrivekammer
Hr. domine! osv.

Hvor lyder det han skriver?
Hr. domine! osv.

Her bliver Melodien med ét hurtig, idet Mændene synge:

Og dette Brev det lyder saa,
Hr. domine!
At Ungersvend skal Jomfru faa.
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

hvorpaa begge Rækker mødes og bliver til Par og Par.[1]

En sidste Juleleg fra den kristelige Tid, som vi skal anføre, var «Julebispen». Den bestod i, at en af Mændene bispeviedes under Ceremonier, der kaadt mindede baade om den latinske Gudstjeneste og om «Julevætten». En sattes midt paa Gulvet, blev sværtet i Ansigtet og fik en Pind i Munden med et Stykke Lys paa hver Ende, og alt imens gik hele Selskabet tre Gange i Kres om ham syngende:

Her vie vi os en Julebisp,
Pro nobis.

Det er ret komisk at lægge Mærke til, at i vor Tid, hvor den latinske Kirkesang forlængst er glemt, er ogsaa de latinske Ord i Indvielses-Sangen blevne afløste af danske. Ved Rønnebæksholm paa Sjælland sang Bønderne for nogle Aartier tilbage:

Her vier vi os en Julebisp
Ham gi'er vi Nødder og Ævle,
Men ham, vi havde ifjor,
Ham gi'er vi Døden og Djævle.

Denne «Julebisp» viede saa under alskens Løjer forskellige Par sammen; efter Vielsen stedtes de til Offer, og hvis nogen

ikke ofrede efter Ønske, trak Bispen en Askepose frem, som han havde gemt under Kaaben, og tilredte vedkommende med denne.[1] Ikke faa Brudevielsestaler, der i Mands Minde er holdte af saadanne «Julebisper», er bevarede og optegnede for Jyllands Vedkommende. De udmærke sig i Reglen ved kaadt, meget grovt Indhold.[2]

Uden Tvivl i nær Slægt med disse middelalderlige Julelege staar en egen Klasse, hvor hvert kirkeligt Præg nu er udvisket, men som næppe tilfældigt har haft fælles Mærke. I dem alle hed nemlig Hovedpersonen «Peder» og var en latterlig Figur. I Danmark er de fleste af dem nu ved at uddø, idet de tilsvarende Lege i Reglen er gaaet af Brug, og kun Navnet er bevaret i Sproget i en halvkomisk om end stundom uklar Betydning. Saa vidt vides, har «Sorteper» kun holdt sig som Kortspil, i enkelte Egne af Jylland leges endnu ved Jul «Ægteper og hans Hustru» og «Per Krybentaa»,[3] medens «Fattig Per Eriksen», «Tosseper», «Per Nittengryn», «Per Tot», «Per Gante» og mange flere, alle har tabt sig.

Det er dog kun de færreste Julelege, der afgiver noget Tilknytningspunkt for Bestemmelsen af deres Alder. Mængden af dem kunde for saa vidt lige saa godt være bleven til i vore Dage som for Aarhundreder siden. For manges Ælde taler dog, at de nu er stærkt paa Veje til at glemmes og sunkne ned til halvt meningsløse Børnerim. Som Eksempler paa saadanne kan for Danmarks Vedkommende anføres: «Katten og Killingen» (forvansket til «Kællingen»), «Skære, skære Havre», «Ro, ro til Fiskeskær»! Vekselsangen: «U ha, u ha, jeg fryser saa» osv. med Svaret: «Og al den Kærlighed, jeg har til Dig» osv., osv. Flere er i Sverige endnu i Brug som Voksnes Julelege.[4] I de gamle dansk-svenske Besiddelser øst for Østersøen forekommer de ligeledes endnu, men her kun som Børnerim.[5]

Udviklingsgangen synes i Reglen at have været den, at Legen først er gaaet i Glemme, siden Ordene. En Undtagelse danner den uopslidelige Leg: «Bro, Bro, Brille», hvor Legen har holdt sig, medens Ordene i Nordens enkelte Lande nu kun er en forvirret Blanding af forskellige Viser. Forstaaeligst, men dog langtfra sikker som den ældste, lyder den svenske Begyndelse: «Bro, Bro, brede, Broen ligger nede».[6] Paa Øsel og Dagø siger de to, mellem hvem de andre skulle løbe: «Broen skal bygges. Vil du til Gudfader eller til Fanden?».[7]

En hel anden Gang har Udviklingen taget med enkelte, f. Eks. den smukke Sang: «Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre — Fuglesang, som Hjertet kunde røre» osv., hvor Legen nu i de fleste af Nordens Egne er glemt, medens Ordene har holdt sig uforvanskede. Muligt turde dog Grunden hertil søges i, at man i dette Tilfælde har benyttet en forhen kendt Vise til Sang ved Legen.[1]

Det var langt almindeligere at ledsage Legene med Sang end nu til Dags. Mange endnu kendte Selskabslege, der nu udføres alene, foretoges i Julestuerne under Vekselsang. Som Eksempel kan anføres den endnu brugelige Julespøg at træde frem med et Lys i hver Haand og sige et Par Ord eller blot se paa en anden uden at smile. Tidligere udførtes denne Leg gerne saaledes, at den, der bar Lysene, var en ung Kvinde, for hvem der udvalgtes to til at være hendes Forældre. Idet hun gik frem, sang Moderen:

Tag Lys min Datter
Og vogt dig vel for Latter!

Og naar hun heldigt vendte tilbage, klappede alle i Hænderne, medens Forældrene sang:

Nu kan I alle baade høre og se,
Vor Datter hun er en fuldtro Mø.[2]

«Frierleg» udførtes paa flere Maader, alle under Sang. Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede legedes den hos Bønderne ved Kongeaaen saaledes, at Karlene og Pigerne stillede sig op i en Kres, en valgtes til «Fru Inge», hvorpaa der blev sunget:

Nu spænder jeg min Spore,
Saa sadler jeg min Hest,
Saa rider jeg til Tinge,
Og er Fru Inges Gæst.
Fru Inge! Fru Inge! Der er en Mand til Tinge,
Som bejler til jer Datter, Fru Inge!

Og under forskellig Vekselsang fremstilledes saa de enkelte Friere.[3]

Foruden saadanne Lege med Sang, hvoraf der gaves en

stor Mængde — ved Midten af det 19de Aarhundrede var mindst 130 Sanglege endnu i Brug i Sverige[1] — fandtes der dog ogsaa en talrig Klasse, der ikke ledsagedes af Sang og Dans. Herhen hørte f. Eks. Forstandsøvelser som «Fruens Penge» osv., eller Ombytninger og Forklædninger som «Kongelegen», i hvilken alle, Tyendet med, skulde deltage og enhver have en anden Stilling end til daglig. Da Dronning Christine af Sverige i Julen 1651 legede «Kongeleg» i Upsala, var hun Kammerpige, den unge Lærde, Olof Rudbeck, var en Hyrde, der spillede paa Skalmeje, osv.[2] Rollerne i Kongelegen fordeltes enten ved Lodtrækning, eller man «trak Handske» derom, saaledes at den, hvis Haand laa øverst, idet den enkelte Bestilling blev nævnet, overtog denne.[3]

Et efter Nutids Begreber uforholdsmæssigt stort Antal af Legene bestod væsentlig deri, at en af Selskabet fik Prygl. Denne Spøg synes at have tiltalt Datiden i en overordentlig Grad. Simplest var Legen, naar den paagældende blot blev bunden for Øjnene og derpaa enten løsladt eller lagt med Hovedet i en andens Skød. For hvert Slag, han modtog, var det gerne Skik, at en i Selskabet sagde til ham: «Dunkes Dig»? hvorpaa Svaret var: «Det tykkes mig», og saaledes blev man ved, indtil han gættede, hvem der var den slaaende, hvilken saa maatte holde for.[4]

Af lignende Art, blot endnu mere grovkornet, var Legen «Harbo-Skrep».[5] Mærkeligst af alle disse Prygle-Lege var dog «Balderrune». I sin vistnok oprindelige Form bestod denne i, at en lagde sit Hoved i en andens Skød, og hele Selskabet derpaa slog ham paa Ryggen, idet man sang:

Balder, Rune og hans Viv,
De ypped dem en grote Kiv,
Grote Kiv paa Tune.
Der slog Balder Rune.
Ni Slag ville vi slaa,
Dermed ville vi hjem gaa,
(En, to, tre, fire, fem!
Der gik end ingen af os hjem.
Seks, syv, otte og dertil ni!
Dermed sige vi denne Ryg fri.)

Det kom an paa ikke at slaa flere Slag end netop ni; hvo, der gjorde dette, eller stillede sig lige bag ved den liggende, eller nævnede et af fem, forbudne Ord, skulde være den næste, der toges under Behandling. «Balderrune» var vel skikket til at anvendes som blot Straf ved Panteløsning, og flettedes derfor ind i en Mænge andre Lege, hvergang, som det hed, «en Ryg skulde klappes af». For blot at nævne ét Eksempel blev saaledes i «Gjem-Bælte»-Legen den, der sad i «Daaretønden», naar han ni Gange i Rad ikke havde kunnet gætte, hos hvem Bæltet var, overhældt med Vand og fik derhos «Balderrune».

Hvor udbredt Balderrunelegen har været i Danmark, kan ses af de forholdsvis dybe Spor, den har afsat i Folkets Bevidsthed. Allerede i Slutningen af det 16de Aarhundrede begyndte man at grunde over, hvem denne Balder kunde være. Blandt Anders Sørensen Vedels Efterladenskaber findes endnu et Stykke Papir, hvorpaa han har opskrevet blandt andre Ting, han vilde spørge ud om og nærmere undersøge paa sin Rejse: «Balder og Rune hans Viv.» Denne Form for Visens Begyndelse svarer godt til Sagnet og den folkelige Forklaring, saaledes som de senere forekommer: «Balder var en Underkonge og Rune hans Viv. Da de engang var i Værtskab, blev Rune mundkaad mod sin Mand, hvorover denne vrededes og slog hende, saa at hun maatte tie. Og befol han da, at ved Julelystighederne skulde for Fremtiden leges «Balderrune», paa det Kvinderne ved at mindes, hvad Balder havde gjort ved Rune, tillige kunde huske paa, at det sømmer sig dem at tie, naar Mændene tale». Allerede Aar 1618 udkom imidlertid paa Tryk en hel anden Forklaring. Balder og Rune var to Kæmper, der begge bejlede til samme Kvinde. Da denne ægtede Balder, dræbte han Rune. En ny Fortolkning fremkom omkring Aar 1700, da den besungne Strid atter betegnedes som en blot ægteskabelig og Ægtemanden angaves at have heddet Balder-Rune, hvilket Tilnavn han skyldte sin Runekyndighed. Sluttelig har dog heller ikke denne Navneforbindelse vist sig holdbar, idet Rune er bleven til en gejstlig Mand, hvem Balder, rimeligvis af Skinsyge, myrdede.

Ikke mindre end tre forskellige Egne i Danmark kappes om at være det Sted, hvor Sangens Begivenhed er foregaaet. I Landsbyen Tune, mellem Roskilde og Køge Bugt, vides det «Værtskab» at have været holdt, hvor Rune blev mundkaad mod sin Mand. En Høj udenfor Byen kaldes endnu til Minde Bal-

dershøj. Paa Thurø syd for Fyen laa indtil for ikke længe siden Balderstenen, hvori man endnu Aar 1755 kunde se Mærker af Balders ti Fingre fra den Tid, da han greb den og slyngede den efter Kæmpen Rune. Siden da er dog først Sporene af de fem Fingre forsvundne, og derpaa er Stenen selv vegen for Ploven. Nu synge Børnene paa Øen Visen med stedlig Forandring saaledes:

Balder og Thore, hans arrige Viv,
Yppede dem en græsselig Kiv
Paa Thurø,
Der slog Balder Thore.

Ved Aabenraa endelig, øst for Balderslev, ligger den Høj, hvor Balder kom for Skadé at dræbe den gejstlige Mand Rune.

Ogsaa indenfor Digtekunstens Omraade har Benævnelsen «Balderrune» været taget i Brug og især i det 18de Aarhundrede oftere tjent som et yndet poetisk Billede. Wadskjær kalder saaledes Krigen for «den Leg, hvori man bløder efter Balderone Slag.» I et Æredigt til Niels Juel i Anledning af hans Sejre udtrykker Sehested sig med fin Hentydning til Sejrherrens Navn saaledes:

I saadan Jule-Leg, hvor grove Stykker tromme,
Der vanker haarde Pund og Balderone-Slag.

Hos Baggesen er der allerede nogen Spøg i Tonen, naar han synger:

Se det er Aandeverdnens Balderone,
Den Leg forstaar ej hvert Rabalder-Fjog.

For vor Tid, der har glemt Julelegen, og hvor Navnet Balderone kun har holdt sig som Benævnelse for en Straf i Boldspil, medens den folkelige Ordforklaring har udlagt det som en Betegnelse for den nederste Del af Ryggen eller et Slag paa samme, for vor Tid staar alle hine historiske Fortolkninger i et halvt pudsigt Lys. Nu antages i Almindelighed, at Ordet som Legen stammer fra Plattysk, hvormed ogsaa stemmer baade Visens Udtryk: «grote Kiv» og de i Legen forbudne Ord: «Himmerke», «Hammerke», «Huten», «Duten», «Knur». Mærkeligt nok

forekommer dog imidlertid ikke Ordet Balderone i Plattysk, og intet Spor af Legen er hidtil, saa vidt vides, blevet paavist udenfor Danmarks gamle Grænser.[1]

Julestuerne holdt sig i Danmark uforstyrret det 17de Aarhundrede ud. Etatsraad Johan Monrad (1638—1709) fortæller saaledes i sin Levnedsbeskrivelse ikke blot om, hvorledes han som Barn var med i de lystige Julestuer, som Rektoren ved Frue Skole i København holdt for Disciplene, «der da tog alle Borde og Bænke ud af Stuen og legte hele Nætter»; men ogsaa om, hvorledes han som voksen deltog i Julestuer i Landets bedste Krese, f. Eks. hos den gamle Henrik Ranzau.[2]

Endnu i Aaret 1723 var Julestuer saa almen kendte og yndede i Danmark, at en københavnsk Præst, da han paa tredje Juledag i dette Aar skulde vie et Par, uden Anstød kunde lægge tre Julelege til Grund for sin Tale og sige til Bruden: «Gem Bælte, gem Bælte, gem saare vel!» og «Lad Vorherres Fugl ikke dø», idet han forklarede Bæltet og Fuglen som Kærlighed og Enighed i Ægteskab. Derimod bød han hende vel at vogte sig for Dyret, om hvilket det hed:

Der er kommet et underligt Dyr
Udi min Herres Have,
Og det har gaaet den ganske Nat
Og gjort saa stor en Skade.

Thi dette Dyr var Ægteskabs-Djævelen.[3] — Men temmelig pludseligt standsede saa Julestuerne ved Forordningerne af 1730 og 1735. Allerede Aar 1683 var vel i Danske Lov «al letfærdig og forargelig Legen om Julen» bleven forbudt,[4] men dette Forbud udelukkede jo ikke sømmelige Julelege og gjaldt i hvert Fald, ligesom en Del Politianordninger i de følgende Aartier, kun offentlige Julestuer. Først ved Forordningen af 1735 om Sabbatens Helligholdelse ramtes ogsaa de private, og mærkværdig hurtigt veg nu de gamle Skikke for den nye, pietistiske Retning under Christian den Sjette. Det hørte allerede Aar 1746 til Undtagelserne, naar Præsten i Grenaa maatte klage over, at man dér i Byen endnu vedblev med de «forargelige Julestuer»,[5] og i

Løbet af kort Tid meldes det fra de forskelligste Egne, at Julestuer i gammeldags Forstand nu er afskaffede. Noget lignende om end langt fra i samme Omfang eller med samme Hurtighed, gentog sig i Norge og tildels i Sverige.[1]

Den Magt, for hvilken Julestuerne veg, var mere end blot ydre Forbud, det var et Omslag i Folkestemningen i det hele. Naar de, selv efter at Tilbageslaget herimod atter var indtraadt, alligevel ikke genoptoges, saa laa Grunden hertil i, at man var bleven sig deres mislige Sider altfor klart bevidst. Engang vel afskaffede, kunde ingen fornuftigvis ønske dem indførte paany.

Det, man bebrejdede Julestuerne, var først deres hedenske Præg. Allerede i det 16de Aarhundrede havde man haft aabent Øje herfor, og, som Peder Palladius beretter, var adskillige af de værste Lege, saasom Julebuk, Daaretønde osv., blevne ved Landsting under Dødsstraf forbudte.[2] I en Visitats-Prædiken paa Laaland fra samme Aarhundrede ivres der mod «Juleleg og andet ugudeligt Væsen»,[3] og Gejstligheden synes overhovedet at have gjort, hvad den kunde, for at faa dem afskaffede. Men skønt disse Klager gentoges lige ned til det 18de Aarhundrede, vilde de dog næppe alene have været i Stand til at faa Julestuerne afskaffede.

Langt større Fare laa der i den Løsnen af alle Baand, hvortil Julestuerne gav Tegnet. «Det er Jul, ihvad vi gør»,[4] var et gammelt, meget betegnende Udtryk, og Julehalmen var Vidne til Scener, som overtraf alt, hvad Aaret ellers frembød. «Ikke at have Raad til en Rus i Julen», var Betegnelsen for den ynkeligste Armod, ligesom det at «have smagt Juletønden», var tilstrækkelig Undskyldning for hvad som helst. Et lille Træk fra Slutningen af det 17de Aarhundrede giver i al sin Ubetydelighed et malende Billede af Datidens Glæde ved en slig Rus. En Forfatter, der anfører flere Eksempler fra Fyen paa, hvorledes Juleøllet har været ogsaa Husmødrene for stærkt, fortæller blandt andet, at en Bonde i Julen løb ud og stoppede Herremandens Søn, som just red forbi hans Gaard, idet han sagde: «O, kommer ind et lit; Moer hun er saa rusende, det er en Hjartens Lyst at se».[5]

Julens Overdaadighed fik være, hvad den var, — «Julespy var glemt før Faste» — men det altfor frie Forhold mellem begge Køn, hvortil Julelegene gav Anledning, drog let meget uheldige Følger efter sig. Klagen over Julestuernes Usæde-

lighed var gammel. Allerede i Viser fra Middelalderen findes Hentydninger hertil, f. Eks. hvor Jomfru Gundelil beder sin Moder om at maatte drikke Juledrik med den unge Hr. Palle, og Moderen da svarer:

Vel maa Du drikke Juledrik
Med unge Hr. Palle iaar.
Saa krænker han Din Ære,
Som han saa længe eftertraaer.

Og Klagerne komme bestandig igen lige ned til Holbergs Dage.[1] Med Kendskab til dette Julestuernes Vanry, vil man bedre forstaa Bitterheden i Christian den Fjerdes Forespørgsel til Kirstine Munk: «Om hun ikke dansede, legte Jul og gjorde sig lystig med Rhingreven, medens Vi laa for Fjenden og blev skudt i Armen».[2] Mangensteds paa Landet synes man at have taget de i Julelegene forekommende Vielser som gyldige, i det mindste for en Tid, og de unge Karle levede Julen igennem hver med sin «Legestuepige».[3] Endnu i det 19de Aarhundrede staar i Sverige Befolkningens stærkeste aarlige Tilvækst i et bestemt Forhold til Julen.[4]

Alle disse Julestuernes mislige Sider traadte i det 16de Aarhundrede vel ikke saa afstikkende frem, dels fordi Skikkene endnu svarede til Folkets Dannelsestrin i det Hele, dels fordi de ogsaa til en vis Grad mildnedes ved, at alle Samfundslag tog Del deri. Men da i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Adelen og den velhavende Del af Borgerstanden havde faaet Smag for selskabelig Underholdning af udenlandsk og mere sleben Art — Holbergs Julestue henlægges til Æbeltoft og Hieronymus siger i Stykket: «Se om nogen fornemme Folk holde Julestuer. Julestuer ere og ganske aflagte i København» — saa sank Lystighederne ved disse naturligt ned til at blive endnu mere grovkornede end tilforn. Richard Paullis Skuespil: «Julestuen og Maskeraden», der udkom Aar 1724, viser os et Overgangstrin, idet Familien her leger Jule- eller Selskabs-Lege, medens Tjenestefolkene holder særskilt Julestue for sig med Udklædninger osv. Allerede i Forordningen af 1726 klages der over Udplyndring, Drab og Tyveri begaaede paa Gaderne af slige formummede Julestuefolk. Det var derfor ikke en uskyldig gammel Skik, men en virkelig Uskik, der blev afskaffet, da Christian den Sjette forbød Julestuer.

Det ligger imidlertid i Sagens Natur, at en Aartusind gammel Skik ikke lader sig afskaffe hverken ved én eller to Forordninger. «Julestuer» kunde forbydes og forfølges. Men de enkelte Julelege kunde ikke paa en Studs aflives og udviskes af Folkets Erindring. Som vi har set, har de indenfor en lidt ændret Ramme ogsaa holdt sig hele Danmark over, især hos Landbefolkningen, næsten ned til vore Dage.

I deres Velmagts Dage gav Julestuerne den sidste Del af Juletiden et vist ensartet Præg. Kun to Dage udmærkede sig ved særskilt Form for Festlighed, det var ottende og trettende Dag Jul.

Ottende Dag Jul eller Nytaarsdag, som den allerede stundom kaldtes, synes fra ældgammel Tid at have været udmærket fremfor de øvrige. Skønt man i Norden ivrigt havde holdt ved at regne Aarets Begyndelse fra første Juledag, kunde man dog ikke undgaa Følgerne af den kristelige Kalenders Maaneds-Inddeling. Med syvende Dag Jul stoppede December, og med ottende Dag Jul begyndte Januar. Herved sattes der et tydeligt Skel, og ganske naturligt blev i mange Forhold, først og fremmest Tyendeforholdet, den Dag, da det forløbne Aars tolvte Maaned udrandt, til et afgørende Mærkepunkt, et Slags borgerligt Aarsskifte. Allerede Knud den Store havde i sin Gaardsret bestemt denne Dag til Opsigelses- og Skiftedag.[1] Og denne Skik faldt saa naturlig, at den synes lidt efter lidt at have vundet Hævd. Paa Nytaarsaften blev vistnok i Reglen Aarslønnen udbetalt; paa Slotte og større Gaarde genlød Borgestuen af Tummel, naar paa denne Aften Svendene, baade de, der blev, og de, der skiftede, paa højst forskellig Vis gjorde Aarsafregning indbyrdes. At det ikke altsammen var lutter Spøg, kan ses af Biskop Hans Brask's Husholdningsalmanak, hvori han ved hver Tid paa Aaret har anført, hvad da plejer at ske, og om dette Juleoptrin i Borgestuen kortelig angiver: «Gaardsretten læses og Smaasvendene miste Huden».[2] Ærkebisp Olaus Magnus beretter, at man i Sverige brugte at føre den, der havde forbrudt sig, ud til den nærmeste Elv eller Sø, hvor man saa under Jubel og Trommeklang gav ham en ordentlig Dukkert i det iskolde Vand.[3] Fandt end saadant føleligt Opgør

Sted, saa var dog Lystigheden vistnok den overvejende, og denne forplantede sig til Gaardens øvrige Beboere, der i Julen altid var opsatte paa Spøg. Uden at man fuldt ud klarede sig Grunden, blev det da lidt efter lidt Skik at fejre ottende Dag Jul med dens forudgaaende Aften som et Slags verdslig Udgave af Juleaften og Juledag. Halvt for Løjer gentoges mange af Skikkene, og Varsler toges for det nye Aar. Særlig synes det at have været almindeligt at kaste sin Sko over Hovedet for af dens Stilling, naar den faldt ned, at faa Svar paa, om man selv skulde blive paa Stedet eller rejse, maaske endog inden næste Skiftedag. Uformærkt forberedtes ved alt dette den Tid, da senere efter fremmed Mønster Aarets Begyndelse for Alvor skulde forlægges fra første til ottende Dag Jul, fra Juledag til 1ste Januar.

Helt forskellig fra denne Art Festlighed var den, hvormed man fejrede trettende Dag Jul, Helligtrekongers Dag. Allerede Aftenen forud begyndte Festen ved Antændelsen af de saakaldte «Helligtrekongers-Lys», tredelte Lys, som enhver Familie sørgede for at have støbt i tilstrækkeligt Antal. Endnu langt ned i det 19de Aarhundrede var denne Skik ikke ualmindelig i Danmark, og i enkelte Egne af Landet har den holdt sig indtil nu. I England nød man paa denne Dag en egen Slags Kage «Epifanie»- eller «Tolvtedags-Kage» i hvilken hyppigt var indbagt Penge som Lykkeskillinger.[1] Festens Hovedpunkt var dog allevegne et og samme: en levende Fremstilling af de hellige Trekongers Vandring og Komme til det nyfødte Jesusbarn.

I den katolske Tid havde denne Fremstilling udgjort et af de kirkelige Skuespil, de saakaldte Mysterier. Hovedrollen var bleven udført af tre Gejstlige, klædte som Konger, foran dem bares en Stjerne paa en Stang, mod hvilken den ene af Kongerne pegede med sin Stav. Rundt om, hvor de drog syngende frem, sluttede Lægmænd sig til dem med Offergaver, og tilsidst endte Toget i Kirken, hvor en større Stjerne lyste over Alteret. I Kirken modtoges de af andre Gejstlige, der ligeledes under Sang spurgte Skaren, hvad den søgte, og paa Svaret: den nyfødte Jesus, droges et Forhæng til Side, og en Krybbe med Himmelkongen viste sig. Ved Synet heraf knælede alle under Lovsang og ofrede deres medbragte Gaver.[2]

Efter Reformationens Indførelse var den kirkelige Del af denne Fest ophørt. Men Optogene fortsattes fremdeles, og Gejst-

lighedens Arvtagere var Skolebørnene, hvem nu Offergaverne tilfaldt. Fra Hus til Hus, Byen rundt og ud paa Landet, vandrede Toget omkring. Helligtrekongers Aften slog langt fra til, selve Helligtrekongers Dag fra tidlig Morgen til sen Aften maatte ligeledes tages i Brug. Optoget var ofte ret anséligt. Forrest en Stjerne paa en Stang, i Reglen et Helligtrekongers Lys indenfor et Tøndebaand overtrukket med oliet Papir. Ved en Snor sattes Tøndebaandet i uafbrudt omdrejende Bevægelse. I Blæst kunde det have sin Vanskelighed at holde Ild i Lysene. Det var maaske af denne Grund, at Vordingborg Skole Aar 1625 bestemte sig til at bekoste «en stor Lygte til tre Lys, at bruge Diskant om Jul».[1] De hellige tre Konger var hvidklædte, hvilket lettest lod sig udføre ved at tage Skjorte uden paa Dragten; paa Hovedet bar de høje Papirshuer med Flitterguld, og en af dem var sværtet sort i Ansigtet for at forestille en Neger. De ledsagedes af en «Judas» med en Pengepung, hvori Gaverne opsamledes, Maria bærende Barnet enten i en Vugge eller i en Pose paa Ryggen, Josef klædt som gammel Mand med en Økse i Haanden og en mægtig Pukkel paa Ryggen, fremdeles, hvis der var Personer nok hertil: Kong Herodes, den gamle Simeon, en Nar, en Præst og flere.[2]

Det er rimeligt nok, at dette besynderlige Optog kun i ringe Grad har afveget fra, hvad der havde været Brug i Katolicismens Dage. Folket var barnligt og lod sig ikke let støde, men glædede sig just ved en ret haandgribelig Fremstilling. Endnu hundrede Aar efter, den 6te Januar 1661, skriver den senere Biskop, Bircherod, i sin Dagbog: «Dèr jeg om Aftenen fik de Komedianter at se, hvilke gik omkring med Stjernen og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger, lod jeg mig i min Simplicitet indbilde, at de samme var komne fra Østerland».[3]

Den hele Forestilling ledsagedes fra først til sidst af Sang, snart i fortællende Form snart Vekselsang mellem de forskellige Personer. Mange saadanne Sange er bevarede baade i England, Tyskland og Frankrig.[4] Saaledes som disse Sange i Skandinavien er naaede til os, bærer de Spor af Tidens Tand, de er indbyrdes meget afvigende og vrimler af matte Omskrivninger og øjensynligt nye Tilføjelser. Fyldigst er de maaske bevarede paa svensk. Indlednings-Hilsenen i en af disse lyder saaledes:

Goder afton, goder afton både qvinna och man,
Husbonde, matmoder och hvar i sitt stand!
Vi ønske eder alla en frøjdefull jul.
Från olyckor alla bevare er Gud![1]

Den ældste tilsvarende danske Stjernesang, trykt i Aaret 1642, begynder saaledes:

God Aften, god Aften baade Mand og Kvind,
Husbonden med al hans Husgesind.
Gud give Eder et lyksaligt Nytaar,
Fra al Ulykke Eder Gud bevaar![2]

Endnu i Mands Minde blev den sungen saaledes paa Sjælland.[3]

Betegnende for, hvorledes man maatte tage ogsaa Morgenen til Hjælp for at faa besøgt alle, er den Form, hvorunder Sangen er bevaret i Nerike i Sverige:

God morgen härinne, både quinnor och män!
Husbönder, matmödrar gå hastigt ur säng![4]

I det 16de Aarhundrede og den første Halvdel af det 17de udførtes disse Helligtrekongers Optog i al Alvor, og Skoleungdommen havde Eneret hertil. Gentagne Gange søgte vel andre, men forgæves, at tage Næringen fra dem. Aar 1609 blev f. Eks. Skræddersvendene i Bergen idømt Bøde, fordi de «om Helligtrekonger omgik med en Stjerne uden Øvrighedens Forlov».[5] Og den 14de Februar 1668 holdtes der Forhør i Helsingør angaaende en Person, om hvem det oplystes, «at han i Kompagni med nogle Soldater var gaaet med Stjerne Helligtrekongers Aften».[6]

Men fra Midten af det 17de Aarhundrede træffer vi Spor af, at det er begyndt at gaa tilbage saavel med Optrinenes Sømmelighed som med Tilskuernes Sans for den Slags Skuespil. Aar 1655 stod saaledes adskillige Skolepersoner anklagede for Øvrigheden i Stockholm, fordi de «sidste Jul var løbne om i Staden med en Stjerne og havde drevet Abespil med Kristi Fødsel og andet, hvorom der prædikes i Kirkerne».[7] Aar 1686 kom det til et større Slagsmaal i Skelskør, idet nogle af Borgerne morede

sig med at gaa med Stjernen, medens andre forargedes herover og søgte at hindre det. Det lykkedes Formanden for de misfornøjede, Christen Fischer, at faa Stjernen knust, men Stjernemændene forfulgte ham, slog Ruderne ind hos ham og udskældte ham for en Tyv og en Skælm.

Siden da har Skikken Norden over tabt sig mere og mere. Betegnende for, hvor langsomt dog slig gammel Sæd viger og hvor uventet den kan dukke op paa ny, er Forholdene i samme Skelskør. Efter at man her i over 60 Aar ikke havde hørt det mindste til Stjernemænd, dukkede pludselig ved Midten af det 18de Aarhundrede den hele Skik op igen. Anføreren var denne Gang en Mand paa 70 Aar, en Søn af en af dem, der havde været med i Aaret 1686. Trods sin høje Alder havde han intet glemt af alle de Korsange og rimede Taler, som den ægte Stjernekomedie indeholdt, og han kunde derfor optræde som Vejleder for de andre. Alle Deltagerne blev denne Gang dømte, dog var man klog nok til at benaade dem og lade dem slippe med en lille Bøde.[1]

Endnu i det 19de Aarhundrede er Skikken ikke helt ophørt. Aar 1824 var den fremdeles i fuld Gang i Bergen.[2] Og endnu Aar 1897 udkom i samme By til Brug for Lysthavende: «Den rette Stjernevisen. Pris 5 Øre. Faaes tilkøbs i Mens Klyves Bogtrykkeri, Hjørnet af Markevejen og Muralmenningen. Eftertryk forbydes». For en knap Menneskealder siden optraadte «Stjernefolk» i Sønderjylland,[3] Aar 1850 hørtes endnu i Stockholm de gamle Toner: Goder afton, goder afton, både qvinna och man,[4] og lige ned til 1860 gik i Thy Josef og Maria med en oplyst Papirstjerne paa en Stang, først i Aarene 1861—62 fik Politimesteren i Thisted denne Form for Tiggeri standset.[5] Fra samme Tid meldes om Mænd, der gik med Stjernen baade i Grenaa- og Løgstøregnen og andet Steds paa Landet i Jylland.[6] Ved Juletid 1885—86 bares Stjernen endnu paa Ærø.[7]

Kaster vi til Afsked endnu et Blik ud over denne gamle Skik, saa er der ingen Tvivl om, at den i sin nuværende Form, som ovenfor anført, stammer fra den katolske Tid. Men et Spørgsmaal er det, om dens Oprindelse dog ikke er ældre. Det er i saa Henseende af Betydning at lægge Mærke til, hvorledes alt, hvad angaar Stjernen, aabenbart udgør Skikkens Kernepunkt. Efter Stjernen benævnes den hele Forestilling «Stjernemænd»

«Stjernefolk», «at gaa», «at løbe med Stjernen». Stjernen er noget af det sidste, der holder sig, hvor Skikken ellers udviskes; til den knytter sig i Skikkens Blomstringstid enkelte Træk, der synes overflødige og ikke kan bringes i noget Forhold til Evangeliets Beretning om de tre Vise fra Østerland. Hertil hører f. Eks. det, at Stjernen sættes i bestandig omdrejende Bevægelse. At dette Træk dog langtfra er tilfældigt eller ligegyldigt, kan ses af, at det f. Eks. i Tyskland netop har givet Navn til det hele Optrin: «Stjernemænd» kaldes her stundom for «Sterndreher», Helligtrekongerssang for «Sterndreherlied».[1] I Danmark er lige ned til Nutiden Stjernens Omdrejning tydeligt nok noget betydningsfuldt, vanskeligt at udføre med smaa Midler, men noget der ikke tør udelades, og hvorom derfor Beretningerne i det enkelte gør Rede, om det sker ved Seglgarn eller paa anden Vis.[2] Her synes at vise sig Spor af noget andet og oprindeligere end Skikkens kristelige Form.

Ser vi dernæst hen til Sagnet om de «hellige tre Konger», saa synes denne Udsmykning af Evangeliets Beretning om de «tre Vise fra Østerland» først forholdsvis sent at have vundet ret Indpas i Norden. I England kan vi ligefrem tidfæste det, idet de «hellige tre Konger» her kaldes «de tre Konger i Køln» (the three Kings of Cologne), hvilket Navn aabenbart først kan være opstaaet, efter at de Ben, som udgaves for at være deres, Aar 1164 var førte til Køln.

Betragter vi endelig selve Dagen, den 6te Januar, Helligtrekongersdag, saa viser det sig, at denne fra Oldtiden af er bleven fejret af meget forskellige Grunde. Festen opstod som kristelig Fest i den østerlandske Kirke og højtideligholdtes her til Minde om Kristi Daab, i hvilken Anledning den kaldtes «Epifania-Festen», «Tilsyneladelsens Fest», thi paa denne Dag havde den hellige Aand ladet sig til Syne over Kristus, og denne herved aabenbaret sig som Guds Søn og Verdens Frelser. Under Navnet «Epifanie» er den sjette Januar ogsaa kendt den Dag i Dag i Vesterland, men Festen selv er her en anden. Thi da Daabsfesten i det fjerde Aarhundrede naaede over til Rom og Vesterland, formaaede den ikke at bevare sit oprindelige Indhold. Her var Forudsætninger til Stede, der paa denne Dag krævede Fest for et lysende Himmellegeme. «Tilsyneladelsens Fest» kunde den gerne fremdeles kaldes, men det, der lod sig til Syne, var ikke

Aanden som en Due, men en straalende Sol, der kristeligt kun kunde gengives ved Jesu Fødselsstjerne.

Saaledes saa Kirken i Vesterland sig nødt til at fejre Epifaniefesten som en Fest for de Vise af Østerland. Underligt tog hele denne Ordning sig ud. Som Bebudelse for Kristi Fødsel burde en Fest for Stjernen naturligt være henlagt før Fødselsfesten. Og som blot Mindehøjtid for de Vise fra Østerland syntes Epifaniefesten at være altfor stor i Forhold til sin Genstand. Men Kirken maatte give efter, og den glattede da over, saa godt den kunde. Stjernen fik ikke mere at sige end højst nødvendigt, de Vise fra Østerland ophøjedes paa bedste Maade; først blev deres Tal bestemt til tre efter de tre Slags Gaver; saa opdagedes det, at de var Konger, ved Navn Caspar, Melchior og Balthasar, og endelig, at den ene var en Neger, saa at de i Forening kunde betegne alle Jordens Folkeslag.[1]

Hvilken var den oprindelige Folketro, der formaaede at tvinge selv den kristelige Festskik ud af Sporet? Det var Forestillingen om, at Solen den sjette Januar atter sætter sig i Bevægelse.[2] Under mange Former har vi truffet Sporene af denne ældgamle Tro. Idet nemlig Solen efter sin Genkomst hviler i tolv Dage og først paa den trettende atter begynder at rulle frem, saa afmaaler den herved det hellige Antal Dage, indenfor hvilke intet maa omdrejes, hverken Hjul, Bor eller Garnvinde, og paa hvilke Julemærkerne for Aarets tolv Maaneder rettelig lader sig tage. Selv med Kristendommens Grundbegreber giver denne Folketro sig i Lag, idet Jesus erklæres for i de tolv Dage fra hans Fødsel til hans Daab at «være endnu kun en Hedning», saa at han ikke har Magt over Solen.[3] Men naar Solen paa den trettende Dag atter begynder at dreje sig, saa indvies herved det nye Aar, Julehvilen er omme, Aaret med hele dets travle Virksomhed begyndt. Det er meget sandsynligt, at Oldtiden, idet den fejrede denne Dag, har søgt paa synlig Maade at gengive Solens fornyede Omdrejning. Seglgarnet i Helligtrekongerstjernen til at dreje den rundt med, og den tyske Benævnelse paa Sangen: «Sterndreherlied» kunde i saa Fald være de sidste Rester af denne Skik.

Korrekt burde Julen have været omme med den tolvte Dag, og Helligtrekonger begyndt Aarets Virksomhed. Men selv om en saadan Skik nogensinde har været overholdt i Norden, saa var

den i det 16de Aarhundrede forlængst afløst af den kristelige Inddeling, der maalte efter Uger. Julen kom saaledes til at vare i fjorten Dage, og den syvende Januar blev Julens sidste Dag. Denne syvende Januar havde i Danmarks Historie en sørgelig Navnkundighed, det var nemlig paa den, at Knud Lavard 1131 var bleven myrdet i Haraldsted Skov af sin Fætter Magnus. En Kilde sprang, hvor Mordet var sket, et Kapel byggedes derover, Knud Lavard blev erklæret for Helgen, og fra nu af var hans Navn uopløseligt knyttet til den syvende Januar. Endnu 6—700 Aar efter forekom hans Navn idelig og idelig i det gamle Mundheld:

Sankt Knud
Gjenner*) Julen ud,

hvormed naturligvis sigtedes til, at Skt. Knuds Dag var Julens sidste. For blot at nævne ét Eksempel betegnes i et Skuespil fra det 16de Aarhundrede Knud ikke som nu til Dags ved Tilføjelsen af hans fremmede Titel: «Lavard», men paa følgende Maade:

Vi ville nu lege om Sankt Knud,
Som plejer at jage Julen ud,
Hvorledes han gik til Døde osv.[1]

Saavel i Sverige og Norge som ogsaa tildels i Danmark træffes dog Spor af, at end ikke denne rundelige Festtid af fjorten Dage har været anset for tilstrækkelig. Vi hører om tyvende Dag Jul, «Søndagen næst efter tyvende Dag Jul» hedder det f. Eks. i Christiern Pedersens Postille,[2] og i Sverige og Norge synes det at have været det almindelige saaledes at regne Julen til den trettende Januar.[3] Endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede hedder det fra Norge: «Den trettende Januar eller tyvende Dag Jul har først Julen fuldkommen Ende». En vis Forvirring gav det, at man i Sverige ligesom i Danmark kaldte Julens sidste Dag «Skt. Knud» og lod denne «drive Julen ud», men satte den til den trettende Januar, saa at Skt. Knuds Dag i de to Lande kom til at betegne to forskellige Dage med kun en Uges Mellemrum.[4] Om Lysten til fortsat Julemunterhed vid-

*) eller: kører, driver, jager, ringer, bærer osv.

ner det gamle Ønske: «Jul til Paaske!», hvilke Ord endog gik over i den sædvanlige Julehilsen, der kom til at lyde: «Gud signe Eders Jul! Jul til Paaske!» Hvo der undlod, naar han traadte ind i et Hus, paa denne Vis at hilse de tilstedeværende, udsatte sig for at faa «Balderone».[1] Samme Ønske er udtrykt i Hjærtesukket:

Det var ikke at laste,
At Julen vilde vare til Faste.[2]

Alt maatte imidlertid have en Ende. De sidste Spor af Julen forsvandt, naar man nogle Dage efter Skt. Knud paa den saakaldte «Brokke- eller Bryggemisse»[3] fortærede alle Levningerne, skaarne smaat og kogte sammen til en ubestemmelig Blanding.

3.

Omtrent midtvejs mellem Jul og Paaske fejredes en stor Fest, Fastelavn. Den var, som Navnet selv angav, en Forberedelse til den lange Faste, der skulde vare de følgende 40 Dage lige til Paaske. Den danske Benævnelse Fastelavn skrev sig fra den tyske «Fastelabend», der i sin plattyske Form «Fastelauen» havde vundet Indpas i Norden, medens den i Tyskland i det 16de Aarhundrede allerede var saa godt som afløst af «Fastnacht». Hverken i Danmark eller i Sverige var man imidlertid tilbøjelig til at tyde det fremmede Navn paa rette Vis. «Aftenen før Faste» var i Virkeligheden ogsaa kun en uklar Betegnelse for en Fest, der varede i otte Dage. Forstaaeligere blev Ordet, naar det fik Lov at udtrykke, hvad man samledes til i disse Dage: et muntert Lag. «Faste-Lag» skreves da og udtaltes vistnok ogsaa Navnet som oftest i det 16de Aarhundrede. I Sverige har denne folkelige Ordforklaring vundet Hævd og Navnet «Fastlag» holdt sig indtil vore Dage.[1]

Fastelavn var en Fest, der savnede religiøs Kerne. Den hedenske Fest for Vaaren og Frugtbarheden, som synes at have ligget til Grund i Norden, var forlængst glemt, og de ældgamle Skikke for en Del sunkne ned til blot betydningsløse Løjer. Som saadanne havde de været en kærkommen Arv for den kristelige Fastelavn, der i høj Grad trængte til Indhold. Denne Højtid var nemlig i Virkeligheden ikke Mindefest for noget, men kun en af Kirken taalt Sum af Narrestreger, en Erstatning for al den Munterhed, der ikke fik Lov at give sig Luft under Fastetiden.

For saa vidt skulde man tro, at Fastelavnsfesten maatte faa sin Bane ved Reformationens Indførelse. Faste i gammeldags Betydning hørte jo nu op. Ikke blot tillagde man ikke denne Bodsøvelse noget Værd i og for sig, men man blottede ubarmhjertigt alle de Misbrug, der under Fastens Navn havde vundet Indpas. En Skik f. Eks. som den, at lade en anden faste for sig, stod nu i sin fulde Latterlighed. Endnu for en Snes Aar

tilbage kunde det i al Alvor hedde i Dronning Christines Regnskabsbog: «Gav jeg seks fattige Folk hver 1 Skillig at købe Fastekost for og faste for min Frues Naade, som min Frue mig selv befol».[1] Og det kunde siges til Hertug Frederiks og hans Gemalindes Ros: «Hans fyrstelige Naade fastede om Fredagen og Fyrstinden om Lørdagen, eller de lod Fattigfolk her i Sognet faste for sig og belønnede dem derfor».[2]

Alt sligt og mere til vejredes nu bort. Thi simpelt og forstaaeligt lød Kirkens Ord: «I vide vel, at I ikke ere forbundne til at faste den ene Tid om Aaret mere end andre Tider, ikke mere før Paaske end efter Paaske». «Ikke er det heller at faste at æde Fisk og ikke Flæsk, at æde Brød og intet Smør derpaa . . . det er en Løgnefaste, en Munkefaste, en Djævelsfaste, og der tales aldrig om den Faste en Tøddel i Skriften». «Faste er Hunger, Hunger, Hunger. Der vor Herre Jesus havde fastet, da hungrede han; der vore Munke havde fastet efter ham til Paaske, da var de federe og mere pluskindede om Paaske, end de var om Fastelavn». «Men, kunde du sige, jeg haver alt lovet at faste, derfor maa jeg holde det, ellers vil Gud straffe mig . . . Min kære Ven! Du tørst ikke sætte Lus i Skindkjortelen; hun kommer der nok alligevel. Vi tør ikke gøre os flere Synder selv, vi synder nok mod de ti Budord. Vi har alt lovet for meget, den Tid vi blev døbte, ja mere end vi nogen Tid kan komme afsted med i alle vore Dage. Vi faa bede om Naaden og ikke om Retten, og maa daglig sige: Forlad os vor Skyld! Derfor dur nu saadanne Munkeløfter intet længer».[3]

Fastetiden før Paaske faldt altsaa bort som ydre Forberedelsestid. Men hermed syntes ogsaa Fastelavn at maatte bortfalde som blot Forberedelse til Forberedelsen. Dette var uden Tvivl ogsaa Meningen, og i Danmark kæmpede saa vel Peder Palladius som Niels Hemmingsen kraftigt mod de gamle Festskikke. Niels Hemmingsen skelner saaledes i sin Postille mellem Legemets og Sjælens Højtid og siger: «Legemets Højtid er den, som beskikkes og holdes for kødelig Vellysts Skyld, saadanne som Hedningernes Højtider var, og hos os Fastelavns Højtid og andre, paa hvilke man mere tjener Djævelen end Gud». Og et andet Sted ivrer han imod «den Djævels og hedenske Galenskab og skændige Vane med den Fastelavns Klædning, som hidtil haver været brugt mange Steder i Kristendommen med Guds store Bespottelse og Fortørnelse».[4] Peder Palladius priser alle-

rede Sejren som vunden: «Den Fastelavns Djævel har vi her inden Københavns Porte prædiket imod noget nær i disse tyve Aar, indtil nu tre Aar siden den salig Peder Godske, som var Kongelig Majestæts Befalingsmand her paa Københavns Slot længe og vel, hvis Legeme nu i Dag er begravet, han lagde en Haand paa med og beviste sig i Øvrigheds Embede som en from kristen Mand med den Dunsfoged (Tilsynsmand med Tyendet), hvormed den Fastelavns Djævel blev bortjaget, saa vi har siden haft Fred for ham».[1]

Ganske var dog ikke Fastelavnsdjævelen fordreven. Trods alle Landemodsforbud mod den ugudelige «Løben Fastelavn», vedblev han dog fremdeles sin Virksomhed. Ja selv om den øverste Sekretær i Kancelliet, den adstadige Arild Hvitfeldt, lader det sig bevise, at han bukkede under for Fristelsen. I et fornyligt fundet Regnskab, som hans Tjener har ført over hans rede Penge, forraader denne sin Herre i følgende Ord: «Antvordet Junkeren i Helsingør Februar 1578, dèr han løb Fastelavn, syv Daler».[2] Det var først i det følgende Aarhundrede, at Christian den Fjerde fik sat en nogenlunde kraftig Stopper for det hele Uvæsen.

Det sekstende Aarhundrede viser os da altsaa Fastelavnsfesten endnu saa temmelig i sit gamle Flor, saaledes som den især ved Middelalderens Slutning Aar efter Aar havde udviklet sig bestandig friere.

Denne gamle, ægte Fastelavn afveg betydeligt fra Nutidens, ikke blot hvad Indhold, men ogsaa hvad Omfang angik. Senere Lovbestemmelser har stadig søgt at indskrænke den ved at henlægge al Lystighed til Mandagen alene, saa at efterhaanden Fastelavns Mandag for Folkebevidstheden er kommen til at staa som den egentlige Fastelavn. Ikke saaledes i det 16de Aarhundrede, da Festen varede hele Ugen igennem. Grunden til denne Langvarighed, der var i bestemt Strid med den kirkelige Festkalender, maa uden Tvivl søges i Kirkens Eftergivenhed mod Fattigfolk, der ogsaa skulde have Lov til at fornøje sig, men lettest kunde komme til, naar andre var færdige. Saaledes havde der i Middelalderens Slutning lidt efter lidt uddannet sig en tredobbelt Beregning for Fastetidens Begyndelse. Gejstlige skulde begynde Fasten allerede Fastelavns Mandag. For Lægmænd indtraadte Fastetiden først med Askeonsdag. Men Tjenere og fattige, der i Reglen fik Lov at gøre sig glade med det, som Herrerne havde levnet, — hvad der faldt dobbelt naturligt ved denne Lejlighed,

hvor ellers alle Rester af Kødspiser i den lange Fastetid vilde fordærves og gaa til Spilde, — for dem indrømmedes der Henstand med Fastetiden til Ugens Slutning.[1]

Allerede Ærkebiskop Olaus Magnus regner Fastelavnens Varighed til seks Dage.[2] Efter Reformationens Indførelse kom hertil endnu den almindelige Lyst til at udstrække alle større Fester over en hel Uge. Da Fasteforpligtelsen jo nu var ophævet, blev det derfor Skik, at alle fejrede Fastelavn en Uge igennem. Det var saaledes, for at anføre et Par Eksempler, ikke blot Skrædderdrengene i Bergen, der Aar 1571 «fra Mandagen i Fastelavns Ugen forsamlede sig til Peter Skrædder ved Domkirken og indlagde en halv Læst Øl, og drukke Dagen med Natten, dansede, trommede, hovérede og raabte».[3] Selv et saa værdigt Lag som «Guds Legems Lag» eller Papegøjegildet i Aalborg, der tálte de mest ansete Mænd i sin Kreds, fejrede Fastelavn ved Lagdrik en Uge igennem.[4]

Det fyldigste Indtryk af Festens Varighed og Anseelse faar man dog maaske igennem et Vidnesbyrd, aflagt paa Tinge Aar 1533 af fire Oldinge i Æbeltoft. De svor paa, at de selv kunde mindes 60 Aar tilbage, og de havde spurgt deres Forældre, der kunde huske 80 Aar, og i al den Tid havde det været Skik dèr i Staden at fejre Fastelavn fra Flæskesøndag og samfulde otte Dage derefter. Og naar i Fastelavnsugen en udenbyes Mand var kommen til Staden, havde man altid brugt at tage en Hvid af ham, hvis han da ikke vilde give mere, og herfor givet ham Øl af samme Slags, som Borgerne selv drak, «den Stund hannem lystede at sidde og drikke med dem den Dag ud». Men vilde han ikke give en Hvid, saa var det Skik og Brug at fratage ham i Pant, hvad han havde med sig, enten hans Økse eller andet, og beholde det, til han indløste det med Penge. Og aldrig havde nogen af de tidligere Lensmænd, hverken Hr. Otto Nielsen, Hr. Erik Ottesen, Jacob Krumpen, Oluf Friis eller Biskop Jens haft noget at bemærke herimod, førend nu Ove Persen havde tiltalt dem, fordi de tog to Økser i Pant fra to Bønder, der ikke vilde betale deres Fastelavns Hvide.[5]

De enkelte Dage i Fastelavnsugen havde særlige Navne. Saaledes kaldtes Søndag og Mandag og stundom tillige Lørdagen,

der gik forud, «Flæske Søndag», «Flæske Mandag», «Flæske Lørdag», hvorved angaves den sædvanlige Skik i Middelalderen paa disse Dage at nyde lutter Kødretter, for at styrke sig til den lange Faste, der fulgte efter. Endnu omkring Aar 1700 omtales det som almindelig Folketro i Danmark, at «hvo der ikke æder Flæsk paa Flæske Søndag, faar Ryg-Ve Aaret igennem».[1] Undertiden men dog sjældnere brugtes ogsaa Betegnelsen «Kød-Søndag».[2] Navnene «Flæske Søndag» osv. havde ingen spøgefuld Biklang, de brugtes i al Alvor, selv i retslige Dokumenter. Et Odense Bytingsvidne af 1540 er saaledes dateret «Flæskemandag».[3] Ja selv paa Latin hedder det i en Lærds Dagbog: «Magister Andreas Glob anno 1546 sepultus est [begravedes] die Fleskesøndag».[4]

Mandagen kaldtes paa Plattysk for «Blau Maandag» («Blaa Mandag»), og herfra trængte Benævnelsen lidt efter lidt ind i Danmark, hvor den i Haandværkssproget senere kom til at betegne en fri Mandag i det hele.[5]

Tirsdagen kaldtes «Hvide Tirsdag», hvormed sigtedes til, at man paa denne Dag plejede at spise varm Mælk og Hvedebrød. Benævnelsen »Fed Tirsdag» var ikke, som paastaaet, kun en fordrejet Udtale af Hvid Tirsdag, men en Hentydning til den Skik: paa denne Dag at anbringe en Klump Smør inden i Hvedebrødet. Paa Fransk kaldtes den ogsaa: «mardi gras», den fede Tirsdag. I Sverige gik denne Benævnelse, «Fettisdag», over til at blive den almindelige. Da senere Lovbestemmelser indskrænkede Fastelavn til Mandagen, henlagdes ogsaa Nydelsen af Mælk og Boller til denne Dag. I England kaldtes Tirsdagen og kaldes undertiden endnu for «Pandekage-Tirsdag» (Pancake tuesday»).[6]

Onsdagen hed «Aske Onsdag». Dette Navn skrev sig fra den katolske Tid, da man paa denne Dag, med hvilken Fasten jo skulde begynde, alle mødte i Kirken, og enhver blev mærket i Panden med et Kors af Aske. Asken skulde egentlig være af de paa forrige Aars Palmesøndag indviede Palmegrene, men saadanne kunde ikke let skaffes i Norden; man nøjedes da med simplere Aske. Men her som i Syden ledsagedes Mærkningen med de Ord: «Menneske! kom i Hu, at Du selv er Aske og atter skal blive til Aske».

I Aaret 1515 beretter Christiern Pedersen i sin Postil om et Jærtegn med en Kødmanger (Slagter) i Koblenz, der ikke vilde tage Aske paa sit Hoved Askeonsdag. Da alle andre gik til Kirke, blev han siddende til Driks med en Staldbroder, og da denne

endelig sagde: Vi tøve her for længe, lader os gange til Kirke at annamme den hellige Aske, svarede han: Bliv siddende, jeg vil give dig Aske paa dit Hoved. Saa hentede han Aske fra Stegerset og kastede paa hans Hoved, men i samme Stund fornam han saa megen Aske om sit eget Hoved, at han hverken kunde høre eller se, og hans Næse og Mund fyldtes med Aske, «ret som nogen havde blæst hen i ham med en Pustere». Forgæves førte hans Venner ham ud til en Ø, hvor ingen Aske eller Støv var men Græs alene, forgæves lod de ham bo paa Vandet, det hjalp hannem intet, han kvaltes tilsidst af Aske til Straf for sin Bespottelse.[1]

At Christiern Pedersen har fundet det fornødent at anføre dette Jærtegn i sin Postille synes at bekræfte, hvad vi ogsaa andetsteds fra vide: at Fastetidens Andagt led betydeligt ved Fastelavnens Fortsættelse efter Askeonsdag. Den hellige Handling i Kirken afbrød kun for en Stund Lystigheden eller droges selv halvvejs ind med som et Led i denne.

En tysk Forfatter fra det 16de Aarhundrede beskriver Askeonsdag paa følgende Maade: «Tidlig om Morgenen løbe Folk i Kirke, hvor en Præst for en Pfenning strøer lidt Aske paa Hovedet af enhver. Derpaa højtideligholde de Fasten med stor Banket og paa synderlig Manér. Nogle klage og lede efter Fastelavn ved højlys Dag med Fakler og Lygter under høje Raab: «Hvem har set Fastelavn!» Andre bære en Sild paa en Stang og raabe: «Sild! Sild! ingen Pølse mer». Og med mange sælsomme Gebærder og Sange løbe nogle endog nøgne omkring i Byen . . . Saaledes bliver man ved til næste Søndag, saa siger man Fastelavn Farvel, forklæder sig, drikker sig fuld, spiller og vaaser for sidste Gang. Derpaa kommer den travrige Faste».[2]

Efter Reformationens Indførelse faldt naturligvis Askebestrøningen i Kirken bort, men Navnet «Askeonsdag» holdt sig, ligesom det at slaa hinanden med en Askepose, fylde Fastelavnstønden med Aske og lignende Løjer, der endnu kaadt mindede de første Slægtled om den tidligere Kirkeskik. I det følgende Aarhundrede gik imidlertid sligt lidt efter lidt i Glemme, og selv Navnet «Askeonsdag» tabte sig mere og mere, eller blev, helt med Urette, overført til Onsdagen før Paaske.[3]

De sidste Dage i Ugen kaldtes i Reglen «Torsdag, Fredag og Løverdag i Fastelavn» eller, om end sjældnere, «Torsdag, Fredag og Løverdag i Hvedebrødsugen».[4]

Hvad de enkelte Fastelavnsskikke angaar, saa var der allerede i Middelalderens Slutning sket en Forrykkelse af disse, idet hvad der tidligere foregik kun paa en bestemt Dag, nu gentoges paa Ugens sidste Dage af den lavere Befolkning. Efter Reformationen synes en yderligere Udviskning af de gamle Mærkedage at have fundet Sted, saa at nu ikke engang «Oppiskningen» og «Mælkespisningen» indskrænkedes til deres bestemte Dage, Søndag og Tirsdag, men alt blandedes sammen. Saa meget des lettere faldt det en nyere Tid, da Indskrænkningen skete, at faa alt henført til en og samme Dag.

Medens det saaledes for det 16de Aarhundredes Vedkommende vil være ørkesløst at søge at bestemme Skikkenes Rækkefølge i Forhold til de enkelte Dage, har det mere Interesse at undersøge, hvilke af disse Skikke der endnu mindede om en Tid, som laa forud for Middelalderen.

Spor af en længst forglemt Fest for Vaaren og den vaagnende Frugtbarhed lader sig formentlig skimte i enkelte af Skikkene. Blandt saadanne maa nævnes den, der haardnakket har holdt sig indtil vore Dage: Brugen af Fastelavnsris og Oppiskningen om Morgenen med disse. Kun i ringe Grad svarede nemlig denne til, hvad man kirkeligt søgte at forklare den som: et Minde om Kristi Lidelser og en Opfordring til Selvspægelse. Dels piskede man jo nemlig ikke sig selv men andre og fik Hvedebrød til Løn; dels, og dette er det vigtigste, synes det væsentligt at have været Kvinder, til hvem Fastelavnsriset brugtes. I Tyskland omtales det vel omtrent Aar 1700 som en gammel Skik, «at paa Askeonsdag byde Ungkarle og Jomfruer hinanden Godmorgen paa Sengen med et Ris, samt bestrø hinanden med Aske».[1] Men ellers var det i Reglen kun den kvindelige Part, mod hvem Fastelavnsris anvendtes. I enkelte Egne af Landet var det endog Skik blandt Almuen, at Mænd, der i Fastelavnstiden mødte Kvinder paa Vej eller Gade, uden videre i Forbigaaende piskede disse paa behørig Vis.[2] I Danmark var der selv ned i det 18de Aarhundrede ligeledes en fremtrædende Tilbøjelighed til at tænke sig Fastelavnsriset anvendt mod Kvinder.[3] Alt dette faar et eget Skær, naar det erindres, at det allerede ved den hedenske, romerske Fest, Lupercalierne, der ligeledes fejredes i Februar Maaned, var Skik, at Kvinder lod sig piske af Mænd i den Tro, at deres Frugtbarhed herved befordredes. Værd at lægge Mærke til er det ogsaa, at de tilsyne-

ladende tilfældige Figurer, hvormed Fastelavnsris endnu pyntes, alt for Aarhundreder siden har været de samme: Et Svøbelsebarn, et Par næbbende Duer, eller en Stork med et Barn i Næbet osv.[1]

Af ældgammel Oprindelse var uden Tvivl ogsaa den Rolle, som en Plov, trukken af ugifte Kvinder, spillede i Fastelavnslystighederne. Selv Datiden udtalte sin Forundring over denne Skik og forklarede den som en gammeldags Bodsøvelse for letsindig Dans i det forløbne Aar eller lignende, hvad selvfølgelig kun er lidet sandsynligt. Tydeligst beskrives Skikken i Tyskland, hvor der baade fra Leipzig, Rhinegnene og Franken haves udførlige Meddelelser om, hvorledes Ungkarlene paa Askeonsdag kom med en Plov og tvang alle Piger, som de mødte, til at trække med i Aaget, medens en Spillemand sad og spillede paa Ploven. Nogle Steder trak man Ploven ud i Vandet, i andre Egne var det Skik at stikke Ild paa den og opbrænde den.[2]

I Slægt hermed var vistnok ogsaa den mærkelige Skik, som dyrkedes med Iver baade i Sjælland og Skaane, at halvnøgne Kvinder løb omkap med en Karl. Denne Sædvane holdt sig mærkværdigt længe uden at vække Anstød. Aar 1660 blev vel en Karl i Lyngby tilligemed ti Kvindfolk dømt til at staa aabenbar Skrifte, fordi han den 11te Februar havde løbet Væddeløb med dem og vundet en Tønde Øl. Men det forargelige laa ikke i Kvindernes lette Dragt, men i, at de havde foretaget sligt paa samme Dag, som der holdtes Takkefest i Anledning af Aarsdagen efter Stormen paa København.[3] Aar 1736 omtaler Biskop Erik Pontoppidan Skikken som fremdeles i fuld Gang paa Sjælland, og han undrer sig over Haardførheden hos disse «Landsby-Phideler», der midt om Vinteren «kaste alle Klæderne af sig undtagen en lille Klokke, rejse sig op paa bare Ben og styrte afsted, færdige at tabe Vejret for at naa Maalet, hvor den sejrende modtages af de unge Karle med et anstændigt Gilde».[4] Aar 1751 fortæller Naturforskeren Linné i sine Rejseoptegnelser fra Skaane, hvorledes det dèr er Skik, at i Fastelavn «kappes en Karl i Løb med nogle Piger; han er stærkere, men de lettere, da Pigerne kun løbe i Særken». Den sejrende føres omkring i Triumf og beværtes. Endnu i Aaret 1806 beretter en tysk Rejsende i Skaane det samme, hvilket han dog mulig ikke selv har set, men kun optegnet efter Linné.[5]

Spor af en oprindelig Fest for Vaaren og Frugtbarheden lader sig ligeledes skimte i adskillig Skik og Folketro, der har holdt sig, tydeligst i England og Skotland, men endnu dog ogsaa kendelig i Danmark. I England spiller Skt. Valentins Dag, den 14de Februar, vedblivende en betydelig Rolle. Paa den er det Skik at blande unge Mænds og Kvinders Navne i en Beholder og lade Loddet afgøre, hvilke der skal faa hinanden. Ifølge engelsk Folketro vælger hver Fugl paa denne Dag sin Mage. Det er hertil Shakespeare sigter, naar det hedder i «En Sommernatsdrøm»:

> Skt. Valentin er omme,
> Og disse Fugle tænke nu først paa at parres!

Skønt Skt. Valentin saaledes er den unge Kærligheds Beskytter, er der intet i denne Helgens Liv, der kan forklare, hvorfor just han har faaet dette Hverv.[1] Her maa aabenbart ligge en ældre Folketro til Grund.

I Danmark har i visse Egne af Jylland lige ned til vore Dage holdt sig en tilsvarende Skik, der i det øvrige Land allerede i det 16de Aarhundrede var i Færd med at udviskes eller dog forflyttes. Ved Fastelavnstide deles her Ungdommen parvis, idet en Ungkarl vælges til «Gadebasse» og en Pige til hans «Gadelam», hvorpaa disse bestemmer, hvem enhver af de øvrige Piger skal tilfalde som «Gadelam». Ordningen gælder for hele det følgende Aar. Til «Gadebasse» valgtes tidligere den, der særlig havde udmærket sig enten ved Fastelavnsridtet eller ved at kaste en Brand af Baalet, hvilket kaldtes «Gadeild», højest mod Himlen. Skikken er øjensynlig af betydelig Ælde. Navnene er derimod ikke lette at forklare paa fyldestgørende Maade. «Basse» er sikkert det samme som «Baes», Formand. Navnet «Gadelam» kunde mulig svare til det engelske «cade-lamb», et Dæggelam;[2] men i Benævnelsen «Gadeild» passer ikke denne Betydning af «Gade».

Den gamle Forbindelse mellem «Gadelam» og Fastelavn, der i visse Egne af Jylland har holdt sig indtil vore Dage, var imidlertid allerede i det 16de Aarhundrede begyndt at gaa i Gleinme i det øvrige Danmark. Ganske naturligt traadte «Gadebasse» og «Gadelam» i Skygge for de langt mere bekendte «Majgreve» og «Majgrevinde» og gled enten helt over i disse eller henlagdes til Midsommerfesten som en Slags Efterklang af dem. Som Minde

om Sammensmeltningen holdt sig dog i mange Egne den Skik, at Majgreven og Majgrevinden udvalgtes i Fastelavn, medens deres Optræden først fandt Sted to til tre Maaneder senere. Det er hertil der sigtes i en Beskrivelse af Fastelavn fra Aar 1670:

Paa Amag Katten jages
Af Mælketønden ud.
Paa samme Tid og drages
Med Gaasen Kattestrud.
. . . . . .
Dernæst om Ægget danses
Til Maygrev tages En,
Han med Mayinden fandtzes, [kæler for hende]
Hinanden vel de meen.[1]

I daglig Tale synes allerede i det 16de Aarhundrede Benævnelsen «Gadebasse» og «Gadelam» at være brugt ogsaa i overført Betydning. «Gadebasse» betegnede saa en Svirebroder, en Spektakelmager. Fra Ribe hedder det saaledes 1596: «Dersom nogle Gadebasser løber ad Gaden og brøler, raaber og skriger» o. s. v.[2] «Gadelam» var en halvpudsig Betegnelse for «Kæreste». Den gamle Otto Krumpen skrev f. Eks. Aar 1564 fra Rostock til Statholderen i København, Mogens Gyldenstjerne, et Brev, der af en tjenstlig Indberetning at være var holdt i en meget fri Tone. Det hedder heri: Hertug Hans af Mecklenburg har budt Kejserens og Kongen af Polens Gesandter til Gæst, «og agter jeg, at de drage til ham til Wismar nu paa Løverdag førstkommende, som er Skt. Hansdag, og forseer jeg mig, at han fører hans Fruentimmer did med sig og vil give dem [Gesandterne] Gadelam».[3] Senere gik «Gadelam» over til at kunne bruges i Flæng baade om den kvindelige og den mandlige Part. I en Vise om de jydske Bønderpiger hedder det saaledes, at de pynte sig med

Dupper saa prunk',
Som det Gadelam strunk,
Har dennem til Fæstensgav' givet.[4]

En Skik, der ogsaa kunde vise hen til en gammel Fest for Frugtbarheden var den gængse Maade at fejre Tirsdagen i Fastelavnsugen ved Nydelsen af Mælk og Hvedebrød. Ganske vist faldt denne Skik godt i Traad med Katolicismens Fastetid, og det kunde være hensigtsmæssigt nok, naar Kødspiser med ét

skulde ophøre for mange Uger, at fejre den sidste Helligdag med en Festspise, hvis Levninger ogsaa maatte fortæres under Fasten. Men skønt Skikken er bleven forklaret ud fra slige blotte Hensigtsmæssighedsgrunde, er det dog næppe troligt, at den i saa Fald skulde have været saa ensartet og saa almindelig udbredt, som den var, eller at den skulde kunne have holdt sig ned til vore Dage, tre til fire Hundrede Aar efter, at dens ydre Betingelse, Fasten, var bortfalden.

Benævnelsen «Fastelavnsboller» brugtes i det 16de Aarhundrede endnu ikke i Danmark. Selv omkring Aar 1700 synes Navnet endnu ikke at være slaaet fast. I en utrykt dansk Ordbog fra den Tid hedder det: «Fastelavnsbrød» kaldes Hvedeboller, som komme hede fra Bageren, Krummen blandes med Smør og siden blødes med varm Mælk og ædes om Fastelavn».[1] At Tillavningen i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede har været den samme, kan sluttes fra et Digt af Joh. Laurenberg, ansat ved Sorø Akademi, hvori det hedder:

Gelick als (ligesom) de semmeln im vastelaven,
wen se erst kamen ut dem aven (Ovnen)
und sind noch so heet, dat man de hende
und finger lichtlik daran verbrende,
so kan ein botterklump, darin gestecken
verschmölten und in der hast tobrecken;
man wen de semmel is geworden kolt,
de botter sik ungeschmolten holt.[2]

I Sønderjylland og Holsten nødes de paa samme Vis og kaldtes for «Heetwege» (heisze Wecken).[3] Dette Navn trængte ogsaa ind i Sverig, hvor de den Dag i Dag kaldes: «hetwegg» eller «hetwegg och fetwegg».

I Jylland var det endnu ned imod vore Dage en staaende Skik, at «Gadelammet» trakterede sin «Gadebasse» med en «Kavring». En Kavring var en flækket Hvedekage, «der var svært godt lavet» og med Smør imellem de to Halvdele. «Pigens Part var den nederste og Karlens den øverste». «Herefter skulde de gaa i Besøg til hinanden». «Karlen skulde først gaa til Pigen. Saa gik Pigen i Besøg til Karlen».[4]

I England kaldtes som ovenfor omtalt Tirsdagen for «Pandekage-Tirsdag» (Pancake tuesday). En egen Kirkeklokke «Pandekage Klokken» indringede Tiden, da Bagningen maatte begynde, og ringede atter af, naar de sidste Pandekager skulde være for-

tærede. Da en Biskop i York i Slutningen af det 17de Aarhundrede vilde standse denne Brug af Kirkeklokken, havde det nær kostet ham Livet.[1]

Et tydeligt Forhold til en Fest for Vaaren frembød ogsaa den gamle danske Skik at lade ved Fastelavn to Personer kæmpe sammen, hvoraf den ene forestillede Vinteren, den anden Sommeren. Denne Kamp synes at være bleven holdt med stor Højtidelighed, idet hver af de to Hovedpersoner var til Hest og ledsaget af en Skare Svende ligeledes til Hest, alle udstyrede paa en Maade, der svarede til deres Rolle. Forsaavidt kunde det hele sammenstilles med de mange Former for Dystridt, som vi senere skal se hørte hjemme ved Fastelavn. Men at her laa en dybere Betydning i netop denne Kamp, fremgik blandt andet af, at der til den knyttede sig kirkelige Ceremonier. Om Papegøjegildet eller «Guds Legems Lag» i Aalborg hører vi saaledes, at de to Hovedmænd, Vinter og Sommer, der skulde føre Skarerne, udvalgtes Flæskesøndag, Torsdagen efter «red de i Marken» og leverede Slaget, men om Fredagen samledes Deltagerne i Kirken til Ofring, hvorpaa i den katolske Tid læstes en Messe for alle de afdøde Gildebrødres Sjæle.[2] Paa en mærkelig Maade havde her hedensk Vaarfest og kristen Udødelighedstro indgaaet en Forening. Endnu saa længe efter Reformationen som Aar 1565 var det Skik paa Sjælland, at de Bønderkarle, der fulgte med Sommeren, «Sommerdrengene», mødte i Kirken og ofrede, rimeligvis for at indvies til Sejr.[3]

I Sverig var ganske naturligt paa Grund af det strengere Klima den hele Skik henlagt til en senere Aarstid, den første Maj. Det kunde holde haardt nok endda for Sommeren at sejre paa denne Tid. Ifølge Olaus Magnus' Beskrivelse var Vinteren og hans Rytterskare klædt i Pelse og udøste over Modstanderne en Hagl af Isstumper og Snebolte. Sommeren og hans Følge svang over Hovedet som Sejrstegn udsprungne Birkegrene, der dog sjældent var plukkede i det Frie men drevne i Stue, og besvarede Angrebet med brændende Gløder, Troldkærlinger og Ildbomber.[4] Det gik varmt nok til i den hele Kamp, og man kan forstaa, hvorfor det var nødvendigt i Aalborg at fastsætte Bøder for den, der undslog sig for at følge Sommeren eller Vinteren, naar de rykkede i Marken.[5]

Endnu et Par Smaaskikke er vistnok at henføre til en Fest for Vaaren og Frugtbarheden, det er de to Fastelavnslege «at

samle Æg» og «at jage Hanen». «At samle Æg» udførtes paa forskellig Maade. Legens Kærne bestod i, at en større Mængde Æg fordeltes paa en Pløjemark, et tilfrossent Kær eller lignende, hvorefter der blev givet Befaling til at opsamle dem og bringe dem hen ét for ét til et bestemt Sted. Arbejdet udførtes enten af to, der kappedes, eller af en, der skulde være færdig, inden en anden havde løbet saa og saa langt. Skyndingen og det usikre Fodfæste fristede let til at sønderslaa Æggene.

«At jage Hanen» bestod i, at en løssluppen Hane forfulgtes, ofte timevis, indtil den endelig styrtede af Skræk og Udmattelse.[1] I England var det almindelig Fastelavnsskik at holde Hanekamp, og særlig paa Hvide-Tirsdag at slaa og mishandle Haner, lige til de døde. I det 16de Aarhundrede var dette endnu en Hofforlystelse, og vedblev i lange Tider at være en staaende Folkeskik. Efter Sagnet skrev Skikken sig fra, at Hanerne engang ved deres Galen havde vakt de Danske, da Englænderne havde sammensvoret sig for at myrde disse deres Undertrykkere, og fra den Tid hævnede man sig stadig paa Hanerne ved at banke dem ihjel paa Aarsdagen for deres Brøde.[2] Skikken var dog sikkert ældre og af anden Herkomst, hvilket kan ses af dens vide Udbredelse. I Oldenburg og Westphalen finder den Dag i Dag en Haneslagtning Sted i Fastelavn, ved hvilken Lejlighed Hovedet skal rives af Dyret.[3] I Ringkøbing Egnen var det endnu i Mands Minde en Fastelavnslystighed at «løbe en Kok ind og vride dens Hoved om», hvilket ikke var let, da det var indsmurt i Sæbe.[4] Naar hertil kommer, at Folketroen overalt tillægger de Foranstaltninger, der træffes i Fastelavn med Hensyn til Høns, en særlig Indflydelse paa deres Frugtbarhed, saa er det ikke usandsynligt, at vi ogsaa i disse Lege har Rester af ældgamle Festskikke, der har sigtet til Frugtbarhed.

Ved Siden af alle disse Fastelavnsskikke, der mulig stamme fra en fjern Hedenold, kom en hel Række andre, der i ingen Henseende afveg fra, hvad man kunde vente sig af Datidens Form for Munterhed.

Blandt disse maa særlig nævnes Dystridt og Stikken til Ringen. Saavel i Tyskland som i Skandinavien var dette yndede Adels-Fornøjelser paa Søndag eller Mandag i Fastelavn. Naar

den tyske Mestersanger Hans Sachs skal nævne, hvad man morer sig med i Fastelavn, anfører han straks:

Allehaande Fyrværk at brænde,
Med stumpe og skarpe Spær at rende.[1]

Et andet samtidigt Vidne nævner i første Række: «at stikke og turnére».[2]

Om Sverig meddeler Ærkebisp Olaus Magnus,[3] at det her var Skik ved Fastelavn at udføre en Sværddans, hvorpaa man øvede sig længe i Forvejen. Den begyndte med, at man gik i Kres med blottede Sværd, der til Musikkens Takt svingedes over Hovedet; saa stødte man disse sammen eller kastede og greb hinandens Sværd, alt imens de dansendes Rækker dannede forskellige Figurer, særlig den saakaldte «Rose». Musikken var i Begyndelsen langsom og højtidelig, men blev bestandig hurtigere, og samtidig blev de dansendes Trin, Svingninger og Sværdslag vildere og vildere. Man maa selv have set dette Skuespil, siger Olaus Magnus, for ret at forstaa, hvor smukt det er, denne Lydighed og dog ildfulde Kampberedthed; fordi den hele Sværddans gaar saa sømmeligt til, har ogsaa Gejstlige Lov til at øve sig deri og optræde som Deltagere.

At Sværddans ogsaa har været kendt i Danmark, kan ses af følgende Bestemmelse i de københavnske Smedesvendes Skraa af 1554: «Naar Brødrene danser om Fastelavn, hvilken da slipper Haandfanget paa Sværdet, han bøde en Fjerding Øl; slipper han Odden, da bøde han en Skilling; falder han over noget Sværd, bøde han ligeledes en Skilling, og taber han sin Hue, bøde han en Hvid».[4] Og det er vistnok samme Art Dans, der menes, naar det i Skraaen for «Guds Legems Lag» i Aalborg af 1431 hedder: «Hvo som tilsiges at danse ud om Fastelavn, som gammel Sædvane er, og det ej gør uden lovligt Forfald, bøde derfor 11 ℔ Voks».[5]

Fra Lybæk haves endnu Ordene til en gammel «Sværddans-Leg» fra Middelalderen. Ordene, der vel er blevne sungne under Dansen, melde om en Kamp mellem Stærkodder og Karl den Store, hvori den sidste gaar af med Sejren.[6]

I Danmark synes det næsten staaende Skik, at Kongen hvert Aar paa denne Tid indbød en større Mængde Adelsmænd, hvilke «Vore elskelige Undersaatter, som Vi have forskrevet hid til Os

nu til Fastelavns Søndag førstkommende, og med hvilke Vi agte at gøre Os glade», for en ikke ringe Del var stævnede sammen til Dystridt. Aar 1556 gik man langt videre end sædvanligt, Indbydelserne udstedtes allerede i November Maaned, og der skreves udtrykkelig til de indbudne, at Kongen «agter at lade strø Banen og holde Renden, Stikken og Turnéren», hvorfor alle skulde møde med gode Heste. «Har Du ikke «Stiern» og «Glidder», lad da gøre til Din Turnér-Hest «Barser», og læg derpaa af Fløjl eller anden god Silke, saa at Du er paa det allerbedste udflyet, som en Render og Turnérer bør at være». «Vi ville have det forordineret, saa at det gaar stateligt til». Da de forventede Fyrster imidlertid udeblev, tilbagekaldtes ogsaa Bestemmelserne, og de indbudne Rigsraader og Lensmænd gik Glip af «Turnering» og maatte nøjes med sædvanligt Dystridt.[1]

Det er troligt nok, at disse Fastelavns-Dystridt ofte har været en Blanding af Alvor og Spøg, saa at man midt under Øvelserne paa en Maade drev Spot med dem med det samme. At de hyppigt foretoges i Udklædning, maatte allerede give dem et komisk Præg, og den Spøg laa nær: at gøre et rigtigt drabeligt Anfald paa en udstoppet Figur, en Straamand eller lignende. Saadanne kendtes jo fra de daglige Øvelser paa Ridebanen, hvor det at ramme udstoppede Figurer med Lanse, Sværd eller Pistol var en sædvanlig Forskole for det egentlige Dystridt.[2] «At stikke til Straamanden» var da en Fastelavns-Fornøjelse, der paa en Gang gentog og dog latterligt efterlignede en dagligdags Idræt.

Hvad Fyrster og Herrer foretog sig i Begyndelsen af Fastelavn, gentoges af Svende og Tjenere inden Slutningen. De egentlige Dystridt var vel Menigmand af mange Grunde ikke i Stand til at magte, de kunde kun kaadt efterabes; men stikke til Ringen og til Straamanden formaaede enhver, der blot kunde tumle en Hest og føre en Stage. Disse Øvelser dreves derfor hver Fastelavn med største Iver i alle Byer og Landsbyer hele Landet over. Et Bevis for, hvor yndede de har været, kan hentes fra, at de har holdt sig i enkelte Egne lige til vore Dage. Vor Tid, der har glemt Forudsætningerne, har nærmest kun Øje for det pudsige i Forestillingen, Udklædningerne og den dinglende Straamands Bevægelser. Men mangen Bondekarls Hjerte har sikkert dengang banket af Stolthed, naar han pyntet med Baand paa smykket Hest fór frem som Adelsmand for at øve ridderlig Idræt. Betegnende er det ogsaa, at i enkelte Egne forbeholdt Gaard-

mændene sig længe Eneret til denne Art Forlystelse, og deres Tjenestefolk var i hvert Fald udelukkede fra Ridtet.[1] Hvad Øvelserne selv angaar, saa har de ofte holdt sig forunderligt uforandrede og give den Dag i Dag et tro Billed af Fortids Sæd. Naar f. Eks. Ringridningen i Sønderjylland endnu foregaar paa Fredagen i Fastelavn, saa viser dette, at Legen oprindelig var en Efterligning af, hvad der hos de fornemme hørte hjemme Søndag eller Mandag. Og naar Ringen anbringes paa et Reb, der hænger mellem to nedgravede Læssetræer, en saakaldet Galge, saa højt, at Rytteren kan ride i Galop derunder, saa svarer dette aldeles til f. Eks. Christian den Fjerdes Ringridt, saaledes som han har ladet sig fremstille i Sølv paa Rosenborg. Og naar det endelig endnu i Sønderjylland er Skik at have Ringe af tre forskellige Størrelser, af hvilke den mindste kaldes «Kongeringen», og tre Gange ramt, giver Sejrherren Titel af «Konge», medens den, der ingen Ring rammer, kaldes «Munk» og faar et Halmbaand om Livet, saa gør disse Skikke, hvortil ogsaa enkelte nørrejydske endnu svarer, ganske Indtrykket af at være paalidelige Oplysninger om, hvad der engang har været gældende Regel.[2]

I Søkøbstæderne udførtes ved Fastelavn en egen Art Dystløb, nemlig med Baade. Selv om der skulde ises, sørgede man for Plads til, at to eller flere Baade kunde frit bevæge sig. Hver var vel forsynet med flinke Roerfolk, og paa en Planke i Forstavnen stod den flinkeste Mand med en stump Lanse i Haanden, hvormed det gjaldt om at støde Modstanderen, paa den anden Baad, i Søen. Paa givet Tegn roede begge Baade løs paa hinanden, det var Styrmændenes Sag at give Baadene den fordelagtigste Retning under Sammenstødet, de to med Stagerne skulde søge at ramme hinanden, men selv undvige Stødet. Den tabende styrtede i Vandet og fik sig et iskoldt Bad; det var udsøgt Ridderlighed af Sejrherren at springe ud efter ham og bjerge ham. Ofte kunde flere Par Baade efter hinanden deltage i denne Kamp, der naturligvis fra Land fulgtes med største Spænding. Skikken omtales baade i Nordtyskland, Danmark og Sverige. I Hamborg kaldtes den «Stagestikken», i Korsør «Dystløb». I Hamborg ophørte man hermed i det 18de Aarhundrede, men saavel i Kerteminde som i Korsør og maaske i flere andre danske Søbyer har saadanne «Dystløb» været i Brug endnu i Mands Minde.[3]

En Særstilling indtog de nys indvandrede hollandske Familier paa Amager. Paa Grund af Øens nære Beliggenhed ved København og gode Jagt kom Beboerne oftere i Berøring med Hoffet. Hvad Fester der foregik i Staden havde de nem Lejlighed til at faa at se, ligesom de vel fra deres gamle Fædreland havde medbragt en Del Erindringer og Skikke til Sammenligning. Kom saa hertil Befolkningens Dygtighed og brede Lune, der gav dem et vist Frispas, vil det forstaas, at Amagerne snart opnaaede Ry for deres ejendommelige Fastelavnsløjer.

Blandt disse hørte først og fremmest at «slaa Katten af Tønden». Det er vanskeligt at afgøre, hvorvidt dette var en hel ny Skik, som Hollænderne havde indført i Norden. Herimod kunde tale en Udgiftspost som denne iblandt Dronning Christines Udlæg i Odense 1508: «1 Skilling for en Knippel til en Pebling at drage i Fastelavn med.[1] Vist er det i hvert Fald, at Amagernes Maade at udføre denne Idræt paa snart blev berømt og senere toneangivende for det øvrige Land.

Oprindelig udførtes den til Hest og med Spydstager ligesom Ringridt og Stikken til Straamanden. Forskellen laa ene i, at det her var en lille Tønde, der var ophængt, hvis nederste Bund det gjaldt om at ramme og indstøde med Stagen, i hvilket Fald de indespærrede Katte fór ud. En senere Tid har villet forklare Skikken som Rest af hedensk Overtro, idet Katten var Maanen helliget og et Sindbillede paa Mørket, der skulde forsvinde for det tiltagende Dagslys.[2] Fuldt saa sandsynligt er det dog, at det hele aldrig har været andet end Løjer, blot et nyt Slags Ridderspil med pudsigt Tilbehør; herfor taler ogsaa, at det var en Mælketønde, der brugtes.[3]

En anden Amager-Lystighed var den saakaldte «Gaase-Renden». Hertil brugtes ingen Stage, Hesten skulde være usadlet og utømmet,[4] og Maalet var en ophængt Gaas, hvis Hoved det gjaldt om at trække af. For at vanskeliggøre dette, vare Fjerene plukkede af Gaasens Hals og denne indsmurt i Sæbe, saa at den let gled ud af Haanden, hvortil fremdeles kom, at det ulykkelige Dyr, der var ophængt med Hovedet nedad, i sin Angst naturligvis krummede Hals og bevægede Hovedet for at undgaa sine Efterstræbere. Denne Fastelavns Leg var næppe af nordisk Oprindelse. Ganske vist hedder det fra Bergen Aar 1638: «Fastelavns Mandag rede nogle af de fornemste Borgersønner til en Gaas, og Pett Annes Søn, Wilcken Klasen, stødte Hovedet af den».[5] Men

Bergen stod i saa mangehaande Forbindelser med Udlandet, baade med Hansestæderne og med Holland, at en fremmed Skik let kunde faa Indpas dèr.

Endnu omtales forskellige Former for Amagernes Fastelavns Lystighed, blandt andre Æggedansen «Øjet af Koppen»,[1] (Hollandsk: «Ei uit 't kopje» = Ægget af Koppen). Denne Æggedans bestod i, at et Æg i et Æggebæger anbragtes i en Sandbunke, og den dansende skulde da først med Foden støde Bægeret bort, saa at Ægget laa ubeskadiget i Sandet, og derpaa skulde han, stadigt dansende, lempeligt tage Ægget med Fødderne og paany anbringe det i Bægeret.[2]

Alle disse Amagerløjer fik en forøget Betydning efter Midten af det 17de Aarhundrede. Flere Aarsager virkede sammen hertil. Aar 1651 bosatte med kongelig Tilladelse tyve Hollænderfamilier fra Amager sig vest for København og byggede en By «Ny Hollænderby» eller «Ny Amager» paa samme Sted, hvor nu Frederiksberg Allégade findes. Hovedstaden omgaves saaledes paa to Leder af Amagere. Under Københavns Belejring afgav Øen en væsentlig Hjælp som Stadens Forraadskammer, og begges Beboere kæmpede lige ivrigt mod Fjenden. Ved Enevældens Indførelse optraadte Amagerne som Repræsentanter for den samlede danske Bondestand, og efterhaanden som Hoffet knyttedes til København alene, kom disse Amagere, der omgav Byen, til at staa som det paa engang sande og mest præsentable Udtryk for den danske Bondestand med dens Sæder og Skikke.

Saaledes gik det til, at Amagerne lidt efter lidt blev en Slags Hofbønder, der oftere optraadte som saadanne og altid høstede Bifald, fordi de var belevne nok til ikke at overskride Grænsen, og omvendt, tilstrækkelig virkelige til at danne Afveksling fra de blotte Ballét-Hyrder og Hyrdinder. Intet laa nærmere end at lade dem opføre deres Fastelavnsløjer, og disse blev da lige fra Frederik den Tredies til Christian den Syvendes Tid, altsaa i halvandet Hundrede Aar, en staaende Hoffornøjelse, hvori baade Amagere og Hoffolk deltog, og som stundom maatte forevises ogsaa udenfor Fastelavnstiden som Prøve paa dansk Folkeliv. Da saaledes Aar 1663 Kurfyrst Johan Georg blev formælet med Frederik den Tredies Datter, Anna Sophie, blev Amagerne tilsagte til den 13de Oktober at give en Forestilling i Fastelavns-Løjer. I den tyske Beretning om Formælingen beskrives dette saaledes: «Til om Tirsdagen havde Hollænderne paa Amager

faaet Befaling til paa Slotspladsen at lege deres sædvanlige Fastelavnsløjer, som aarlig holdes i mange tusinde Menneskers Paasyn i deres nærved Hovedstaden liggende Landsbyer. Det gik for sig om Eftermiddagen. De kom da i Optog til Hest med Faner, Forker og Stager; de red og stak til en mellem to Stænger hængende Tønde, i hvilken to levende Katte var spærrede inde, indtil de havde stødt Bunden ind, og Kattene sprang ud. Den, som havde vundet Sejr i denne Ridderdaad, blev ført hjem bekranset. Efter at denne Leg var tilendebragt, til hvilken Tilløbet af Folk var stort, red de efter en levende ophængt Gaas og kneb Hovedet af den. Endelig dansede de og omkring et Æg. Al denne Morskab blev betragtet oppe fra det kongelige Slot til henimod Aften, da Kurprinsen spiste ved Deres Majestæters Taffel, men Kurfyrstinden lod sig traktere aparte».[1]

Under Christian den Femte blev det Skik, at Hoffet selv, iført Amagerdragt, tog Del i Lystighederne. Om Fastelavn Aar 1692 hedder det f. Eks.: «Haver det ganske kongelige Hof sig med Kaner udi Amager-Habit til Ny-Amager (Frederiksberg) begivet, hvor de til Middag spiste».[2] Og Aar 1694 giver en Englænder følgende Beskrivelse af Skik og Brug i Danmark: «Paa Hvidetirsdag iører Kongen, Dronningen, den kongelige Familie, de inden- og udenlandske Ministre og alle til Hoffet hørende Personer sig den nordhollandske Bondedragt med vide Benklæder, korte Trøjer, store blaa Huer; Damerne blaa Skørter samt en løjerlig Hovedpynt. Saaledes udstafferede sætte de sig paa Vogne, Herrerne, som selv køre, foran, Damerne bagved, og køre ud paa Amager, tre Fjerdingvej fra Byen. Her danse de til Musik af Sækkepiber og skurrende Violiner, og spise Landsbykost af Ler- og Træfade med Træskeer. Naar de nu have tilbragt Dagen med denne Slags Morskab, hvorved alle ere lige og man ikke tager synderlig Hensyn enten til den kongelige eller anden Rang, køre de om Aftenen paa samme Maade hjem, beværtes af Statholder Gyldenløve med en Komedie og et prægtigt Aftensmaaltid og tilbringe Natten med et Bal i det samme Kostume, som de hele Dagen have baaret».[3]

Aaret 1771 var det vistnok sidste Gang, at Amagerne spillede denne betydelige Rolle. Paa Fastelavns Mandag dette Aar var Christian den Syvende, Caroline Mathilde, Struensee og hele Hoffet ude ved Magleby, hvor de fra «Smedebakken», der var belagt med Halm og Tæpper, saa paa Amagerne, der slog Katten

af Tønden. Som sædvanligt udførte disse deres Sager efter bedste Evne. Da saaledes Tønnes Jansen faldt af Hesten, gjorde han det godt igen ved at løbe efter den og bagfra i et Spring svinge sig op paa den, hvorover Kongen til stor Glæde for Amagerne udbrød: «Det kunde en af mine Husarer maaske knap gøre ham efter». Den følgende Dag blev hele Amager-Selskabet budet ind paa Slottet, hvor de blev vel trakterede og til Tak udførte deres Danse. Blandt andet dansede Dirck Cornelesen «Øjet af Koppen».[1]

Den Gunst, hvori Amagerne saaledes stod, medførte ganske naturligt, at man ogsaa andetsteds begyndte at efterligne deres Fastelavnsløjer. Paa begge Sider af Sundet blev det fra Aar 1700 mere og mere Skik at slaa Katten af Tønden. I Skaane omtaler Linné det Aar 1751 som almindelig Skik og Brug.[2] Paa Sjællands-Siden var Lysten saa stærk, at selv i Pietismens Tid under Christian den Sjette, da endog Amagerne lod sig overtale af deres Sognepræst, Magister Hviid, til at opgive disse Lystigheder,[3] kunde Kulsvierne i Nordsjælland ikke dy sig, men slog i al Hemmelighed Katten af Tønden og trak Hovedet af Gæs, trods alle Forbud og Advarsler.[4] Ogsaa til Jylland bredte Skikken sig. Men her blandedes den, saa vidt det lader, paa mangt et Sted med den ældre Skik «at jage en Hane». Fra Egne Nord for Limfjorden hedder det saaledes fra Midten af det 19de Aarhundrede: «I Østerhan-Herred red vi om Fastelavn og slog en Kat eller Kok af en Tønde».[5]

Bestandig var det levende Katte, der anvendtes. At Medlidenheden med disse Dyr dog var vakt, derom vidner allerede et Digt af Aar 1729: «Emdrup Kattes Testament, Fastelavns Mandag opsat af Notario publico Peter Rammel».[6] Dets Begyndelse og Slutning lyder saaledes:

Jeg arme Kat, som her i Dag
En Abekat maa være,
Til Fastelavnens Velbehag,
Og Emdrup Herrers Ære osv.
. . . . . .

Men I, I Emdrup Slyngler, som
Med Stage, Spyd og Lanse,
Til min bedrøvet Ligvægt kom,
At storme Kattens Skanse.

Gid jeg var løs, og I var Mus,
(Jeg Jupiter det beder),
Her skulde ligg' et Fandens Hus
Imellem mig og Eder.

I sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede er som bekendt denne barbariske Behandling af Katte ophørt, og Maaden at «slaa Katten af Tønden» paa derfor ogsaa ændret i Forhold hertil, idet nu ikke længere Ituslagning af Tøndens underste men af dens øverste Bund giver Titlen af «Kattekonge». Men mærkeligt nok har for Danmarks Vedkommende selve Skikken været i stærk Tiltagen. For Øjeblikket er den allerede indført som en fast Fornøjelse ved Landets fleste Skoler.

Hvis et Menneske i det 16de Aarhundrede ved en Fastelavn kun blev Vidne til alle de Løjer, vi hidtil har nævnet, vilde han føle sig i høj Grad skuffet. Det bedste manglede, det, der udgjorde Fastelavnens egentlige Kærne. Dette Festens væsentligste Indhold og Særkende betegnede Datiden ved et uoversætteligt Udtryk: «at løbe Fastelavn». For os fremkaldes herved kun et utydeligt Begreb om enten at gøre sig selv til Nar eller blive gjort latterlig. For Datiden rummede dette Udtryk en Fylde af fornøjeligt Indhold, Indbegrebet af al den Kaadhed og alle de Løjer, som en Slægt som hin kunde finde paa, naar den fik Lov til fuldt ud at slaa Gækken løs.

Først og fremmest forstod man ved at «løbe Fastelavn» at optræde i Forklædning. Den nye Dragt medførte imidlertid tillige Pligten til at spille den Rolle, man herved havde paataget sig. Men paa samme Tid gav den En den ønskeligste Frihed til som ukendt at gøre og lade, som man lystede. Denne Pligt og denne Frihed fremkaldte i Forening en Form for Liv, der Fastelavns Ugen igennem forvandlede selv den adstadigste By til en støjende Daarekiste.

At Fastelavns Udklædning har været meget almindelig kan allerede ses af den Maade, hvorpaa Ordet «Fastelavn» forekommer i Datidens Sprog. En Forfatter, der ivrer mod de mange nye Moder, udtrykker sig saaledes: «Ingen tør nu længes efter Fastelavn, at de ville da forklæde sig, for her er ny Fastelavn hver Dag for Haanden».[1] I Skuespillet «Salomons Hylding» lader

Digteren Hieronymus Ranch en af Personerne udbryde, da Adonia kaster den kongelige Dragt og iförer sig Sørgeklæder:

Se naadige Herre! hvad skal det klæde?
Er Fastelavn kommen allerede?[1]

Og i Folkemunde gik «Fastelavn» over til at betegne en udklædt Flok i Almindelighed. Om de to Gejstlige Mester Knud og Peder Kansler, der Aar 1526 blev førte til Stockholm som Fanger, hedder det i den gamle Beretning, at «de bleve indførte gennem Nørreport med en Fastelavn», hvorved forstaas, at de baade selv var latterligt udpyntede med Halmkrone, Træbriks osv., og omgivne af en maskeret Flok.[2] — «Fastelavnen kommer» var uden Tvivl et yndet Raab i Fastelavns Ugen, hver Gang et nyt Optog viste sig, og Udtrykket sneg sig ind selv i Rettens Protokoller. «Fastelavnen kom ned ad Hundegade» hedder det t. Eks. i Ribe Tingbog for Aar 1604.[3]

Hvor almindelig Lysten til at udklæde sig har været, kan sluttes af, at endogsaa Gejstlige bukkede under for den og nød alle de Friheder, som det at være ukendt medførte. Den katolske og den lutherske Gejstlighed synes i saa Henseende at have været lige gode. I en Anordning fra Christian den Andens Tid hedder det, at Præster, Degne og Peblinge hidtil ved Fastelavn have udklædt sig som Munke eller formummet sig paa anden Vis, og under saadan Forklædning løbet om og tryglet eller bedrevet Skalkhed. Der loves dem, at de skulle «miste Huden», hvis de gribes i sligt. Aar 1560 maatte Sjællands Bisp paa Roskilde Landemode true med, at de Gejstlige, der «løb Fastelavn» skulde blive optegnede og Navnelisten indsendt til Lensmanden, for at de kunde blive afstraffede.[4]

Udklædningerne vare naturligvis af højst forskellig Art. Maske synes næsten altid at have hørt til, enten sorte Silkemasker[5] eller Karaktér-Masker. Da Frederik den Anden Aar 1560 vilde holde Fastelavn paa Nyborg Slot, sendte han Bud til København og lod opkøbe hos Didrik Mumme og Hans Sukkerbager alle de Masker, som de havde, «baade Mands- og Kvindepersoner lige».[6] Peder Oxe efterlod sig flere «Fastelavns-Ansigter», og Sidsel Oxe arvede efter ham to Fastelavns-Skæg.[7] Dragterne selv kunde i mange Tilfælde være tarvelige nok. Da saaledes Hans Klyn Aar 1604 «løb Fastelavn» i Ribe med et Par Kammerater, var de

vel alle maskerede, men en af dem havde kun en rød Uldskjorte paa, en anden en Pude paa Ryggen, og en tredie synes at have været yderst let klædt, idet han, saavidt man kan skønne, kun var iført et Par Barnebleer.[1] Fyrster og Rigmænd anvendte derimod ofte betydelige Summer paa deres Dragter. En fransk Skræder fik saaledes Aar 1562 af Erik den Fjortende udbetalt 400 Kr. blot i Forskud paa en Fastelavnsklædning.[2] Frederik den Anden sendte Aar 1580 et Bud udenlands for i Nederlandene eller England at købe for 2400 Kr. «Mummeri-Klædninger».[3] Og at ogsaa Adelsmænds Fastelavnsdragter har været baade dyre og holdbare, kan ses af, at de ofte gik i Arv. Sidsel Oxe arvede f. Eks. tre saadanne.[4]

Iveren for at deltage i «Fastelavns Løb» var stor baade hos høje og lave. Det er i al sin Ubetydelighed et betegnende Træk, at da Aar 1589 en Præstedatter ikke vilde laane en adelig Veninde af Otto Ranzau sine Klæder til «at løbe Fastelavn i», slog han af Forbitrelse herover alle Præstens Vinduer ind.[5] Landets aller fornemste Damer tog vel ikke Del i den offentlige Lystighed uden blot som Tilskuere, men inden fire Vægge gjorde ogsaa de sig lystige. I en svensk Dagbog hedder det f. Eks.: «Den syvende Februar 1608 gjorde Kongen en stor Banket, og dansede Dronningen og alle hendes Fruentimmer Fastelavn».[6]

Fastelavns Lystigheden paa Gaden var af en meget fri Natur. Alt var tilladt i disse otte Dage. Medens Forklædningerne hos den egentlige Landbefolkning mest gik ud paa at pynte sig med Adelsdragt, efterligne Ridderspil osv., havde man i Byerne mere Sans for det komiske og var her sikker paa et taknemmeligt Publikum. Skønt Dragternes Tal selvfølgelig var stort, var der dog tre Slags Forklædninger, der enten ved deres Talrighed eller ved deres Ejendommelighed straks maatte falde i Øjnene.

Den første var Narredragt. Den var saa almindelig, at senere gik Ordet «Fastelavnsnar» over til at være en Betegnelse for næsten en hvilken som helst Slags Udklædning. En Vittighed, som laa nær, og da ogsaa blev gentaget ofte af Moralprædikanter, var, at disse Narre egentlig ikke kunde siges at have forklædt sig, men blot viste sig i deres naturlige Skikkelse. Den tyske Mestersanger Hans Sachs udtrykker samme Tanke, naar han i et Digt om Fastelavn siger: Mange forblive utilbørligt længe i denne Rolle.[7]

Et Forbillede havde man jo i de virkelige Hofnarre, og som

disses var ogsaa Fastelavnsnarrenes Dragt hyppigt besat med Bjælder. Blandt Frederik den Andens Udgifter Aar 1567 omtales saaledes: «Narreøren og Bjælder til Narrekapper at løbe Fastelavn med». Aar 1562 omtales 90 Æselsøren af Sølv til 45 af Kongens Staldknægte og Drenge.[1] Ligesom de virkelige Narre vare ogsaa de udklædte ofte udstoppede paa forskellig Vis. Hin ovennævnte i Ribe med Puden paa Ryggen har rimeligvis skullet forestille en Nar. Et Vaaben, hvormed de næsten alle vare udstyrede, var en Briks. Det var i og for sig en efter Datids Forhold meget nærliggende Morskab blot at gaa rundt og daske Folk med denne. Men en egen Forestilling blev der givet, naar det gjaldt om med Briksen at indvie Nyoptagne i Lavene. For Bergens Vedkommende blev denne som andre Øvelser af lignende Natur udført meget grundigt. I Fastelavns Ugen førtes her de unge Købmandssvende rundt omkring i Byen, og ud for hver Mesters Dør blev de anbragte over en Stol og, medens en Sang blev afsungen, behandlede med en Briks.[2] Ogsaa i København var noget lignende Skik og holdt sig mærkværdigt længe. Endnu i Aaret 1728 var saaledes tre Hørkræmmerdrenge anklagede for i «Fastelavns Ugen» at have gjort et Udfald fra Børsen og «brikset en islandsk Købmandsdreng, saa at han en Tid lang maatte holde ved Sengen». I Ansøgningen om Benaadning for disse tre hedder det: «at de have handlet efter ældgammel Sædvane, som udi Børsens Hørboder har været brugelig, at hver Fastelavnsuge har det været en Vedtægt, at nogle Købmandsdrenge, som forbi Børsen passerede, skulde have Briks».[3]

En anden Forklædning, der ligeledes var overordentlig almindelig, bestod i, at Mænd iførte sig Kvindedragt, og Kvinder Mandsdragt. I England synes man at have forstaaet fortrinsvis denne Art Forklædning ved Udtrykkene: formumme, Mummeri[4] osv.; i Skandinavien og Tyskland betegnedes herved dog kun Maskeradedragt i Almindelighed. Det uvante i Dragten gjorde allerede disse Figurer pudsige, men Latteren forøgedes yderligere ved den yderst frie Maade, hvorpaa enhver søgte at efterligne sit nye Køns Ejendommeligheder. Tør man slutte fra Tonen i Datidens «Fastelavnsspil», hvoraf der vrimlede i Tyskland, har Optrinene paa Gaderne været over al Beskrivelse ugenérte. Ærkebisp Olaus Magnus indrømmer indirekte dette, naar han forsvarer sine Landsmænd og siger, at det ikke var dem, men fremmede Malere, der var de værste til at efterligne

uhøviske Kvinder.[1] Ret oplysende er det, at i en latinsk-dansk Ordbog fra 1622 oversættes Ordet «bacchæ» (Bakkantinder) ved «Fastelavns-Kvinder».[2] Det er med sligt i Minde, at man bedre forstaar en Beretning som denne om Jakob den Sjette i Skotland. Da hans Raader vilde til at anstille Fastelavnsløjer, lod han en Bibel bringe ind og sagde derpaa: «Jeg sværger til Gud, at jeg hele mit Liv igennem aldrig har staaet i Forhold til nogen anden Kvinde end min Hustru, Dronningen. Hvo, der kan sværge det samme, han gøre det nu». Da ingen af Hofmændene meldte sig, blev det ikke til noget med de paatænkte Fastelavnsløjer.[3]

At en Forklædning som Kvinde dog ikke medførte Forglemmelse af sædvanlig Mandhaftighed, viste Niels Hansen i Helsingør, der Aar 1633 stod anklaget for: «Fastelavns Søndag, da han var omklædt udi Kvindeklæder at have paa Gaden med dragen Kniv skamferet tvende Karle samt sønderskaaret Byskriverens Klæder paa hans Ryg».[4]

En tredie Art Forklædning, der om ikke ved sin Hyppighed saa dog ved sin Ejendommelighed straks maatte falde i Øjnene, var den at optræde blot med Maske men iøvrigt nøgen. Ganske vist omtales denne Fastelavnsdragt ikke i Skandinavien, men vi ved, at den har været saa yndet i Tyskland,[5] at der næppe er nogen Grund til at betvivle, at den ogsaa er bleven anvendt i Norden. Efter Nutids Forhold skulde sligt anses for umuligt. Men det maa erindres, at Datidens Begreber var andre end vore. For en Slægt, der var vant til fælles Badstuer, fælles Soveværelser, ja fælles Himmelsenge for begge Køn, havde det nøgne ikke det i og for sig stødende ved sig, som for en senere Tid. Naar Kejser Karl den Femte, da han som tyveaarig Yngling holdt sit Indtog i Antwerpen, kunde blive modtagen i Optog af Stadens skønneste og fornemste Jomfruer, alle kun klædte i tyndt, gennemsigtigt Flor, saa var dette i Virkeligheden langt mere stridende mod Sømmeligheden, end om ved Fastelavn, da alt var tilladt, nogle i Kaadhed kunde falde paa at løbe ned ad Gaden uden Klæder.

Desværre savner vi for Nordens Vedkommende nærmere Beskrivelse af, hvorledes saadan en Fastelavnsdag har taget sig ud set paa nært Hold. Kun rent i Forbigaaende fortæller Olaus Magnus, at Slagterne gerne mødte i Oksehuder eller med Gedehoveder og brølede, brægede eller gryntede som Svin.[6] Hvad vi besidder af Meddelelser fra Tyskland giver os dog uden Tvivl et

nogenlunde paalideligt Begreb om de tilsvarende nordiske Forhold. Det maa have været en øredøvende Støj og et utroligt Virvar, naar hele Byen var paa Benene, og Alverden, klædt som Narre, Munke, Nonner, Djævle, nogle som Storke paa Stylter, andre krybende paa alle Fire, med eller uden Klæder, trængtes i de snævre Gader, raabte og skreg til hverandre fra Vinduer og Bislag. Men naar man mellem de mange forunderlige Optog hører Tale f. Eks. om et saadant: fire Mænd holdende hver i sit Hjørne af et Lagen, hvormed de slynger en som et Lig udklædt Dukke i Vejret og griber den paany, saa faar man baade en Fornemmelse af en fra vor forskellig Smag og man forstaar, hvad en samtidig bemærker: «Ved Karnevalet hos de Vælske i Italia er der ogsaa Overflod paa Narrestreger, men det gaar der noget subtilere til».[1]

Hvad der i høj Grad forøgede Morskaben ved at «løbe Fastelavn» var, at dette ikke blot foregik paa Gaden, men at enhver, der havde Maske paa, ansaas for berettiget til at trænge ind i hvilket som helst Hus. Muligheden for at narre Venner og Bekendte voksede betydeligt herved, og der var noget meget fristende, især for de kvindelige Deltagere, ved saaledes ukendt at være Gæst og kunne se sig om overalt, hvor man lystede. Om Forholdene i Tyskland giver en Forfatter det Vidnesbyrd, «at mange Kvinder her var i høj Grad hengivne til sligt, og paastod, at der ikke gaves nogen større Fornøjelse end saaledes med formummet Ansigt at vandre fra et Hus til et andet».[2]

Misbrug laa dog overmaade nær, især paa halvt offentlige Steder som Lavshuse og lignende, hvor let enhver kunde falde paa at byde sig selv til Gæst og ved Hjælp af en Maske leve gratis Fastelavnsugen igennem. Dette var uden Tvivl Grunden til, at Papegøjegildet i Aalborg Aar 1548 forbød sine Gildebrødre at møde «forklædte i Laget med lukt Ansigt».[3] Skikken synes dog at have holdt sig længe og gik senere i Arv til Maskeraderne. Endnu i Frederik den Fjerdes Tid kunde enhver, der vilde, møde ved de ugentlige Hofmaskerader.[4]

I Tyskland havde man en anden Skik, der dannede en Slags Modsætning hertil. Hver Gang En i Fastelavnsugen traadte ind i et Hus, passede alle paa, om vedkommende huskede at sige følgende Ord: «Jeg gaar med Forlov ind og ud». Glemtes denne Forsigtighedsregel, blev vedkommende greben, det være sig Mand

eller Kvinde, bagbunden og med en Bækkenslager foran sig ført Staden rundt.[1]

Det laa i Sagens Natur, at den hele Fastelavns-Løben havde yderst mislige Sider. Dette, at saaledes Ævret var fuldstændig opgivet en Uge igennem, hver Grænse hævet, Hjemmene aabne, Mænd i Kvindedragt, Kvinder i Mandsdragt, de fleste efter Tidens Skik mere eller mindre berusede, alt dette maatte nødvendigt medføre betænkelige Følger. Saavel i Norden som i Tyskland klagedes der da ogsaa over den megen Utugt og Skalkhed, som Fastelavnen udklækkede.

Omkring Aar 1600 fik Øvrighederne mere og mere aabent Øje herfor, og en Række Forbud blev Følgen. Allerede tidligere var det blevet forbudt Præster at løbe Fastelavn, nu forbødes det Studenterne ved Københavns Universitet Aar 1595.[2] Aar 1629, 1636 og 1643 udstedtes der almindelige og temmelig strenge Forbud imod al Fastelavns-Løben,[3] og disse synes at have virket. Aar 1640 siges den gamle Fastelavns-Løben at være ophørt i Bergen.[4] Om Forholdene i Danmark udtrykker en Forfatter Aar 1648 sig saaledes: «Al Fastelavns-Værk er nu, Gud være lovet! ved den fromme Øvrighed afskaffet og ved stor Straf derhos forbudt og aarligen paa denne Tid forbydes».[5]

Ganske og i en Haandevending kunde det dog naturligvis ikke afskaffes. Endnu henimod Midten af det 18de Aarhundrede siger Erik Pontoppidan herom: «Fastelavnsmandag synes at være skabt og bestemt for Pøbelens Galskaber, da Haandværkssvende, fornemlig i Købstæderne, efter at have slaaet en Svir af inden lukkede Døre, mere mæskede end mættede og bliksfulde, anstille Gadesværmerier og Narreoptog under aaben Himmel. Hvo kender ikke den sjællandske Bondekarls Fastelavnsløben:

Som Herredsfogders Tordenstemme
Aldeles ej formaar at skræmme,
Men styrter glubsk i Synd og Skam,
Fordi just Forbud kildrer ham».[6]

Mere end alle Forbud bidrog dog Fremkomsten af en ny Slags Forlystelse til, at den egentlige Løben Fastelavn ophørte. Det var de dermed beslægtede Maskerader. I det 17de Aarhundrede indførtes disse ved Nordens Hoffer, Dronningerne Christine i Sverige og Sophia Amalie i Danmark interesserede sig levende herfor, og ved Aarhundredets Slutning var de en staa-

ende Bestanddel af Hoffets Vinterfornøjelser. At Minderne fra Fastelavns-Løbenes Tid endnu havde holdt sig, kan ses af, at disse Maskerader endnu stundom foregik ved højlys Dag og i det frie. Hoffets Ture i Amagerdragter til Frederiksberg var saaledes en underlig Blanding af gammeldags Fastelavns Lystighed og nymodens Maskerader. I det 18de Aarhundrede gennemførtes vor Tids Form for Maskerade: Maskeballer; og saadanne blev almindelige ikke blot ved Hoffet, men hos Borgerstanden tillige. Offentlig Maskerade, der en Tid under Frederik den Fjerde havde været tilladt men saa atter var bleven forbudt, tillodes atter Aar 1768, dog maatte saadanne kun afholdes paa det danske Komediehus. Aar 1803 blev endelig offentlige Maskerader tilladt over hele Landet.[1] Den gamle Forbindelse med Fastelavnen ytrede sig endnu i, at Maskerader i Reglen henlagdes til Tiden omkring Fastelavn. Et Minde om denne deres Oprindelse er ogsaa til Stede i deres moderne Navn: Karneval.

Et betydningsfuldere Afkom end Maskeraderne fik dog den gamle Fastelavns-Lystighed paa et andet Omraade. Af Fastelavns-Løbene fremgik i Norden som andet Steds Lystspillet.

For at forstaa denne Udvikling, der længe forberedt først ret fuldbyrdedes i det 16de Aarhundrede, maa vi nærmere betragte det moderne Skuespils Fremkomst i det hele. Dette fremgik ikke simpelthen som Arv og Efterligning af den klassiske Oldtids. Det blev skabt paany hos hvert enkelt Folk.[2]

For Nordens Vedkommende kan vi paavise tre hjemlige Forhold i Middelalderen, af hvilke Skuespillet lidt efter lidt udviklede sig. For det første dannede de kirkelige Fester en naturlig Begyndelse hertil. Allerede den enkelte Gudstjeneste med dens Vekselsang, Præstens forskellige Handlinger, Tale, Omklædninger osv. var jo en Art Skuespil, hvor Kristi Offerdød og dens Virkninger genfremstilledes. Men tydeligere endnu blev det, naar paa de store Kirkefester ikke blot Messens Almenhemmelighed men den enkelte Begivenhed i Jesu Liv, hvortil Festen svarede, fik synlig Form, naar Krybben i Bethlehem med den nyfødte Frelser, eller Jesu Gravlægning og Opstandelse haandgribeligt fremstilledes for det undrende Folk. Vi har allerede set, hvorledes ved Julefesten denne Kirkens Tilbøjelighed til at imøde-

komme Menighedens Trang til Syn for Sagn havde frembragt et helt Skuespil, der paa Helligtrekongers Dag ikke holdt sig inden for Kirken alene, men i storartet Optog under Kor og Vekselsang drog ud paa Marker og Veje og forvandlede Betragterne selv til Deltagere.

Medens paa denne Vis et religiøst Skuespil udviklede sig, lagdes ved en anden Art kirkelig Fest Spiren til et nationalt. Det var Skik paa Helgendagene at oplæse vedkommende Helgens Levnedsbeskrivelse. Oplæsningen af denne «Legende», som den kaldtes, fik naturligvis ganske særlig Tiltrækningskraft, naar den Helgen, der omtaltes, var en af Landets egne Børn. En hellig Knud, en hellig Anders, en hellig Olaf satte ganske anderledes Indbildningskraften i Bevægelse, samlede tifold flere Tilhørere og indbragte langt flere fromme Gaver, end en ukendt Helgen fra Syden. Ganske naturligt opstod da Trangen til netop paa disse nordiske Helgendage at give den talrige Tilhørerkreds, hvoraf jo dog kun de færreste forstod Latin, et synligt Indtryk af det meddelte, vise dem selve Hellig Olaf med hans røde Skæg, hvorledes Englene bar Hellig Anders fra Jerusalem til Slagelse, og den onde Hertug Magnus' Mord paa Knud Lavard. Men herfra var der kun et lille Skridt til at lade de optrædende Personer tale, og i saa Fald paa Modersmaalet, for at de kunde forstaas af alle. Som Eksempel paa hele denne Udviklingsgang besidder vi endnu et mærkeligt dansk Skuespil om Knud Lavards Liv og Død. Stykket synes at være forfattet i Reformationstiden men af en Katolik, rimeligvis for at styrke den gamle Helgentro. Dets rent dramatiske Værd er selvfølgelig kun ringe, da det egentlig blot er den kirkelige Legende omsat i Samtaleform.[1]

Den tredie Vej, ad hvilken Skuespillet udviklede sig, var ud fra Fastelavnslystighederne. I disse otte Dage, hvor alle optraadte i Forklædning og hver spillede sin Rolle, opførte jo paa en Maade hele Landet et storartet Skuespil. For at gøre sig bemærket i dette, var der ikke andet for end enten at have en ret iøjnefaldende Dragt eller slaa sig flere sammen og i Forening udføre nogle Scener. For saa vidt der i disse efter fælles Aftale førtes et bestemt Ordskifte, der med kun ringe Afvigelse gentoges for hver ny Tilskuerkreds, var i Virkeligheden hermed et fuldfærdigt Skuespil til Stede.

At disse Fastelavns-Skuespil i Reglen maatte bevæge sig paa det lystiges Omraade, laa i Sagens Natur. Herved var de dog

ikke absolut kendelige fra de kirkelige. For at give disse Liv var det nemlig nødvendigt at fremstille Kristi Fjende, Djævelen, og denne fik dels ved sit dyreagtige Ydre og sine besynderlige Fagter, dels ved stadig at være den overvundne, hvilket hyppigt udtryktes ved ligefremme Prygl, et ganske eget komisk Præg. Naar alt kom til alt, var det dog maaske netop nogle af de kirkelige Optrin — Bileams Asen, der skrydede, Djævelen, der mørbanket tog Flugt osv. —, som vakte den største Latter.

Reformationens Indførelse i Norden medførte en Forandring i disse Forhold, for saa vidt Gejstlighedens Skuespil nu faldt bort. Fastelavns-Lystspillet stod altsaa alene tilbage. Men samtidig fik dette en Forbundsfælle i den nyvakte Sans for Oldtidsliteraturen, ifølge hvilken det at lade Skolebørn og Studenter opføre latinske Komedier ansaas for en af de bedste Øvelser i Sproget.

Af disse Forudsætninger: Kirkens gamle, engang saa betagende, nu forbudne Skuespil, de spillevende Fastelavnsoptrin og de moderne Skolekomedier fremgik da i det 16de Aarhundrede en Nydannelse, der paa engang mindede om sin Oprindelse og dog var noget andet og mere end hver af hine. Skønt den nordiske Vækst ikke taaler Sammenligning med, hvad der paa samme Tid og under tilsvarende Forhold fremstod i andre Lande, har den dog høj Grad af hjemlig Interesse. Og skønt den ikke fuldt kom til sin Ret, for saa vidt det, der virkelig naaedes, ikke siden blev udnyttet eller fortsat, men Eftertiden slap Taget, og Holberg maatte hundrede Aar efter næsten begynde forfra, saa staar den dog som et eget og mærkeligt Led i den nordiske Udviklings Historie.

Hvor anlagt det 16de Aarhundrede var for en Udvikling paa Skuespillets Omraade, og hvorledes alt herhen hørende ligesom laa i Luften, kan ses af mange Smaatræk. Det er saaledes betegnende, at da Efterretningen om Kong Hans' og Hertug Frederiks Nederlag ved Hemmingstedt Aar 1500 naaede til Lybæk, gav det stærke Indtryk sig straks Luft Fastelavnen derefter i en dramatisk Fremstilling af det skete, selvfølgelig til Spot for de Danske, hvilket Kong Hans paastaas at have taget sig mere nær end selve Nederlaget.[1] At det ikke blot var fattige Skolebørn, men alle, selv Kongesønner ikke undtagne, der fik Lov til at

opføre Skuespil, kan ses af en Udgiftspost som denne: «Til Fastelavnsklæder til Hertug Magnus, da han agerede paa Salen paa Koldinghus».[1] Og hvor fuldtud med saavel Tilskuere som Skuespillere har været, fremgaar af det bekendte Optrin i Københavns Slotsgaard Aar 1577, da Stykket «David og Goliath» opførtes for Frederik den Anden og hans Gæster. Man ved knap, hvem der bærer Prisen: Skuespillerne, der skønt Filisterne i Stykket skal slaas paa Flugt, ikke vil finde sig i den Tort at maatte vige i Kongens Paasyn; eller Tilskuerne, der fulgte Kampen med største Interesse og som gamle Peder Skram brændte af Lyst til at tage Del deri.

I en saadan Tid maatte der kunne stilles store Krav til Indbildningskraften, og dette blev der ogsaa i høj Grad, thi de ydre Midler og det hele Tilbehør var i Reglen kun ringe. Hvor paa en Fastelavnsdag Flokken kom anstigende, var Teatret færdigt med, at Formanden slog en Kres i Stuen eller paa Gaden og sagde, hvad det skulde forestille. Tilskuerne fik saa selv i Tankerne at udmale sig noget tilsvarende. Selv ved egentlige Teaterforestillinger manglede ganske Kulisser. Teatret var enten en Slotsgaard, en Kirkegaard eller et Torv, hvorpaa i bedste Fald en Tribune var rejst, der tjente som Scene. Rummet nedenunder kunde bruges til Djævle-Beholder og forestille Helvede; men den egentlige Scene var kun en aaben Plads, hvor højt regnet de i Stykket forekommende Stedforhold var afmærkede, saa at man ved f. Eks. at staa til højre antoges at være i en Skov, til venstre i et Slot, i Midten befandt sig paa Fyn, længere fremme paa Sjælland osv. Det var derfor lutter Anvisninger i det tomme, naar det f. Eks. i «Salomons Hylding» siges til Tilskuerne:

> Den Bygning kaldes Jerusalem.
> Her holder Kong David nu Hus og Hjem.
> — Se der hin skøn og dejlig Zion,
> Her staar og Israels kongelig Tron.[2]

Dog maatte man vel mærke sig disse geografiske Oplysninger, thi Handlingens Indhold gik ellers meget let tabt. Saa vidt det lader, forlod i Reglen end ikke de Personer, der ikke optraadte, Scenen saalænge, men trak sig blot tilbage i Baggrunden. Da Stykkerne opførtes i Københavns Slotsgaard Aar 1577, havde Skuespillerne Telte at opholde sig i.[3] Men naar der i Hegelunds «Susanna» omtales Rum paa Skuepladsen,[4] hvor Hobene trak sig

tilbage, saa maa disse Rum have kunnet overses, thi det befales Skuespillerne her at knæle, naar Kongen viser sig.

Indbildningskraften blev herved stillet paa den vanskeligste Dobbeltprøve, thi meget, der ikke saas, skulde forestilles som synligt, men omvendt skulde meget, der virkelig saas, udviskes af Forestillingen. I «Salomons Hylding» holder saaledes Adonia et Gæstebud i tredie Akt, der først afsluttes i femte. Skønt den mellemliggende fjerde Akt foregaar paa et helt andet Sted, saas dog under hele denne Drikkelaget fremdeles paa Scenen. Forfatteren véd intet andet Raad end at paalægge de drikkende ikke ved for megen Støj eller kaade Paafund at drage Tilskuernes Opmærksomhed til sig.[1] Undertiden tager Forfatteren selv fejl og omtaler som synligt, hvad der ganske vist kan ses, men skal antages ikke at kunne det. I femte Akt af «Salomons Hylding» flygter saaledes Adonia til et Alter og bliver staaende dèr, til han afhentes. I Mellemtiden taler en Kvinde et helt andet Sted hans Sag for David, peger paa Synderen og siger:

Ak se, han staar hos Herrens Bord
Klædt i en Sæk og frygter for Mord.

Overhovedet skaltedes der med Tid og Rum paa en for Nutiden ofte overraskende Maade. I «Knud Lavard» takker denne Kongen for sin Udnævnelse til Hertug i Sønderjylland med følgende Ord:

Jeg takker Eders Naade meget stort
For al den Ære, I have mig gjort
Nu og alle Tide.
Gud unde mig Lykke dertil,
Fuldt vel jeg Jylland styre vil,
Jeg vil til hende ride.

I det trykte Stykke meddeles der saa den Oplysning: «Knud rider til Slesvig»; men paa Scenen fortsætter han umiddelbart sin Tale, der nu er rettet til Sønderjyderne:

Af Danmarks Raad er jeg hid sendt,
Jeg skal her Hertug være.[2]

Under saadanne Forhold maa det anses for en overraskende Hensynsfuldhed, naar f. Eks. Forfatteren til «Salomons Hylding» lægger Vægt paa slige Smaating og virkelig har lavet en dobbelt Tekst, alt eftersom man kan skaffe eller ikke kan skaffe Salomon et Muldyr at ride paa. Haves et saadant, skal der siges:

Eders Hr. Faders Mule skulle I ride.
Vi ville gaa hos paa alle Side.

Men har man hverken Muldyr eller Hest, skal der resolut udbrydes:

Til Fods! til Fods! det er alt bedst,
Vi tøve ikke efter Mule og Hest.[1]

Tilskuerpladsen var ligesaa simpel som Scenen. Opførtes Stykket ikke i en Slotsgaard, saa at det kunde betragtes fra Vinduerne, maatte Tilskuerne nyde det staaende under aaben Himmel. Selv ved den første Fremstilling af «Kong Salomons Hylding», der som Festspil opførtes ved den syvaarige Christian den Fjerdes Hylding i Viborg Aar 1584, hvor sikkert intet var sparet med Hensyn til Publikums Bekvemmelighed, maatte Tilskuerne staa op ligesom ved enhver anden Markedsscene i det frie:

Kong Frederik og hans Naades Gemal,
Dronning Sophia med lige Pral,
Vor unge Prins, Hertug Christian,
De dejlige Frøken paa samme Plan,
Og Rigens Raad og yppere Mænd
Nørjutlands gejstlig' og verdslige Stænd,
Landsdommere, Lensmænd og Adelens Flor,
Bisper, Prælater og Domherrers Kor
Og alle Udkaarne af dette Land
Stod her i Kredsen Mand hos Mand,
Begærede alle med Lyst og Glæde
At skue Kong Salomons Gebærd og Tjæde[2] (Adfærd).

Disse ydre Forhold maatte nødvendig medføre Følger for Stykkernes indre Bygning. Lige overfor en saadan larmende Mængde, der trykkede og trængtes og ikke ved et Tæppes Oprulling eller andet synligt Tegn kunde underrettes om, at nu begyndte Stykket, var der ikke andet for end at lade én komme frem og opfordre dem til at tie stille og give Plads, saa at man kunde begynde. De fleste af Datidens Skuespil indledes derfor med en Opfordring som denne:

Dette skulle I alle mærke,
Borgere, Hofmænd og Klerke!
At I tie kvær og give Rum,
Derom beder jeg Eder alle, som her staa om.[3]

Eller:

I ærlige Folk, her samlede ere,
Ville I nogen Stund til Stede være
Og give os Lyd og være stille,
Noget Æventyr vi Eder sige ville.[1]

Eller:

Ville I give Rum og dertil tie
Og ei for højt at snakke,
Jeg skal Eder lidt af Guds Ord sige,
Saa at I skulle mig takke.[2]

Derimod er det ganske vist noget mindre sædvanligt, at denne høflige Opfordring lidt efter gentages i saa kraftig en Tonart som denne:

Hvo, som sig nu ej holder med Mag
Og ej denne Leg vil mærke,
Jeg skal slaa hannem paa sin Bag,
Saa at hans R.... skal værke.[3]

Den, der her førte Ordet, var den saakaldte «Fortaler» eller «Herold», — «Prologus», «Preco» eller «Præcursor», som han ogsaa hyppigt kaldtes —. Især det sidste Navn: «Præcursor» (Forløber) var betegnende. Det brugtes gerne ved de egentlige Fastelavnsspil, hvor han jo maatte løbe forud og dels ved sit afstikkende Ydre og sine Løjer samle Tilskuere, dels vælge en Plads, hvor Flokken, der fulgte efter, kunde opføre sit Skuespil. Han maatte være en særlig forslagen Fyr, der ikke blot kunde gøre latterlige Fagter i sin Munkekutte eller Narredragt, men tillige være en Slags Teaterdirektør, der ledede det hele. Selvfølgelig tilfaldt ogsaa ham Broderparten af, hvad der samledes ind hos Tilskuerne. Thi dette maa ikke glemmes: hyppigt var disse Fastelavnsspil, der opførtes af en saadan Flok paa Gaden eller inde i Husene, blot en let tilsløret Form for Tiggeri. Ikke uden Grund ender et af Stykkerne med, at denne Formand siger:

Dermed vil jeg nu gange af Dør.
Giver mig at drikke før!

Det er en meget sandsynlig Gisning, at det er denne Virksomhed som «Præcursor», hvortil der sigtes i Christiern den

Andens Forbud: at «ingen Præst, Degn eller Pebling maa om Fastelavn forklæde sig som «Prekusser-Munk» og saaledes formummet løbe om og trygle og bedrive anden Skalkhed.[1]

I de skrevne Skuespil spillede «Fortaleren» en noget værdigere Rolle, stundom var han klædt som Herold og optraadte som saadan; men her som hist var det hans første Opgave, naar han havde skaffet Ro til Veje, at forestille Skuespillerne for Publikum. Dette foregik paa den Maade, at de alle traadte frem i Forgrunden, og han enten forklarede, hvem hver enkelt var, eller blot udpegede de vigtigste. F. Eks.:

Her er Samson, ja Samson stærk,
Hvilken bruger her sit Hofværk.
Samson, en Dommer i Israel,
Samson med Kæften, I kender ham vel?[2]

Stundom, hvor Personerne var mange, var det Skik at dele dem i tre til fire «Hobe», for at Tilskuerne lettere kunde faa Overblik over dem. Og i saa Fald synes det at have været Skik, at «Fortaleren» ikke selv forestillede dem, men benyttede sig af en Dreng som en Slags Pegepind, idet denne gik rundt med en Gren i Haanden og rørte ved hver især, alt imens han tillige gav Besked om, hvem det var.[3]

Hermed var imidlertid ikke Fortalerens Hverv omme. Publikum maatte have tydeligere Forklaring. Derfor gav han en kort Udsigt over Stykkets Indhold og Gang, saa at alle med Lethed kunde følge med, hvad der foregik, og tillige være fri for Spænding med Hensyn til Stykkets Udfald. Det maatte anses for særlig behændigt fra Forfatterens Haand, naar denne Forklaring faldt sammen med Præsentationen, saa at Stykkets Gang fortaltes samtidigt med, at der pegedes paa de forskellige Personer og disse nævnedes ved Navn.

I Reglen var «Fortalerens» Virksomhed hermed, i det mindste foreløbigt, forbi. Der blev først atter Brug for ham, naar Stykket var til Ende, og han maatte frem for at hjælpe Tilskuerne med at uddrage den rette Lærdom af, hvad de havde set og hørt. Dette var sikkert hans utaknemmeligste Arbejde. Dels var nemlig den Moral, han her havde at forkynde, ofte baade langtrukken og søgt, dels har Tilskuerne paa dette Punkt af Forestillingen vistnok i Reglen været noget støjende.

Stykket selv skulde altsaa kunne gaa sin Gang paa egen

Haand, uden Fortalerens Hjælp. Det var kun ganske undtagelsesvis og et Udtryk for særlig Ubehjælpelighed hos Forfatteren, naar Fortaleren ogsaa her maatte gribe ind for at faa det paa Gled. Dette er f. Eks. Tilfældet i «Knud Lavard», hvor Erik Ejegod maa bede Fortaleren om at «ride snart over Mark og Hede» og sammenkalde Rigsraadet. Et Øjeblik efter er ganske rigtig ogsaa Rigsraaderne til Stede.[1]

Skuespillene har naturligvis forekommet Datidens Tilskuere højst forskellige. For os træder deres fælles Slægtmærker tydeligst frem.

Hertil hører i første Række Mangel paa Sans for, hvad den valgte Kunstform kræver. Stykkerne er i Reglen blot Fortællinger med Samtaletilsnit. Dramatisk Spænding og Udvikling er paa Forhaand lammet ved, at Handlingens Gang og Udfald forud er meddelt Tilskuerne. Hermed staar i Forbindelse, at Personerne sjældent er virkelige Mennesker, om hvis Væsen Tilskuerne faa Lov til gennem Handlingen at danne sig et selvstændigt Begreb. De er oftest blot Personifikation af en Stand eller en Dyd. Maaden, hvorpaa man lærer dem at kende, er den yderst trættende, at enten en anden beskriver dem, eller, hvad værre er, de selv gennem en lang Enetale fortæller, hvilken Engel eller Djævel de er. I Stykket «Kortvending», der udgør hundrede tættrykte Sider, forekommer der ikke andet end lutter saadanne Enetaler. At sligt ikke blot paa os men ogsaa paa Datiden maa have virket trykkende ved sin Bredde, er klart. Beviset ligger endnu for Dagen i, at der oftere, f. Eks. just i «Kortvending», er givet Anvisning paa, hvorledes Stykket lader sig betydeligt forkorte ved simpelthen at udelade det halve af hver Tale,[2] Hegelund ender sit Stykke «Susanna», der ligeledes er meget bredt, med følgende Efterskrift:

> Maa vel ske, Legen Dig synes for lang.
> . . . . . .
> Vil Du den lege, de lange Snak
> Kan Du afhugge og sønderhak'.[3]

Alle disse Mangler falder let i Øjnene. Men naar man da uvilkaarligt spørger sig selv, hvor det er muligt, at disse Stykker

kan have begejstret Tiden i den Grad, som de gjorde, saa ligger Svaret ikke alene i, at Datiden selvfølgelig var lidet forvænt. Enkelte af Skuespillene har ogsaa deres Fortrin. Hertil maa regnes, at flere af dem er stærkt fyldte med Handling. Ganske vist egner denne sig ofte slet ikke for teatralsk Fremstilling og rusker som et vildt Dyr i de dramatiske Reglers Stænger, men for et ikke altfor nøjeregnende Publikum maa alle disse Begivenheder, der følge Slag i Slag, have kunnet virke som Indholdsfylde og i hvert Fald holdt det i Aande.

Fremdeles er mange af de komiske Scener ogsaa efter Nutids Begreber morsomme. Vel maa man først vænne sig til den næsten utrolige Frihed og Plumphed i Udtrykket, især i Omtalen af Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men naar de desuagtet endnu tiltale ved deres virkelige Vid, saa maa de dobbelt have kunnet rive med i en Tid, hvor netop disse uhøviske Plumpheder var gangbar og skattet Spøg blandt høje og lave.

Men hertil kommer endelig, at vi egentlig slet ikke kan gøre os noget ret Begreb om, hvad hine Tilskuere har sét. Stykkerne, som de nu foreligger, viser os kun det magre, visne Omrids, maaske ligesaa forskelligt som Skyggebilledet fra det levende Ansigt, som det skrevne Ord fra den Virkelighed, det vil beskrive. Gælder det til enhver Tid, at Skuespilkunstens Værker er af flygtig Natur, skabte og tabte i samme Øjeblik, saa gjaldt dette i ganske særlig Grad om det 16de Aarhundredes.

Vi véd nemlig med Sikkerhed, at der i mange Tilfælde er blevet fremstillet paa Scenen langt mere, end vi nu kan faa Syn paa blot gennem det trykte Skuespil. Ikke for intet nedstammede disse Forestillinger fra Fastelavnsspillene, hvor der ofte slet ikke laa noget trykt, knap engang noget fælles aftalt til Grund, men alt frembragtes i Øjeblikket. Selv hvor et skrevet Skuespil blev opført, overlodes langt mere til Skuespillerens Frihed og Forgodtbefindende, end Nutiden finder raadeligt. Og disse Skuespillere var af en anden Art, end vi tænker os. Under de beskedne og betryggende Navne: Diskanter, Degne, Studenter, skjulte sig ofte Personer, der kendte til mere end at slide en Skolebænk. Det var Landstrygere og forsorne Krabater, der fuldt saa vel kunde ende i en Galge som paa en Prædikestol. Man dømme om disse Tidens ægte Børn, som man vil: der var ypperligt Skuespiller-Stof i dem. Fra Barnsben vante til at optræde som Folkesangere, drevne i alle Slags Forhold, var de i

Stand til baade at give Tidens Tro paa det Æventyrlige et Udtryk og lade selv den saftigste Vittighed komme til sin Ret.

Vi er nu helt ude af Stand til at gribe og fastholde det Mere, der blev føjet til Stykkerne gennem denne Fremstilling. Det hele, vi endnu formaar, er at paavise de Veje, ad hvilke sligt naturligst kunde ske.

Den simpleste Form var Dans, Bajadskunster eller Pantomimer, der snart lagdes frit ind i Stykket, snart fik selvstændigt Præg som Mellemaktsspil eller lignende. Tiden sværmede for saadant stumt Spil. Om den bekendte Skolemand Morten Børup vide vi, at han, da han i Aarhundredets Begyndelse var Rektor i Aarhus, opfandt flere Danse eller Smaaballetter, som han lod Skoledrengene udføre. Hvor megen Lykke de gjorde og hvor længe de holdt sig, kan sés af, at endnu Aar 1577 blev en af dem, en saakaldet «Daaredans», under stort Bifald opført i Københavns Slotsgaard for Kongen og hans Gæster.[1] Af lignende Art har vistnok den «Bøgle-Dans» været, som Christian den Tredie i Fastelavn 1558 lod nogle Degne og Peblinge udføre paa Slottet og derfor gav dem fem Daler.[2] Som Eksempel paa stumt Mellemakts-Spil kan anføres Stykket «Kortvending», i hvilket det efter første Akt hedder: «Her er den første Akt ude, og alle disse fornævnte Personer skulle danse og gøre dennem glade».[3]

En mere ligefrem Vej til Indblanding af Nyt i Stykket var given ved de to staaende Figurer: Narren og Djævlen. Begge udgjorde en højst ejendommelig Bestanddel af Datidens Skuespil.

Narren var et Arvegods baade fra Fastelavnsspillene og fra det virkelige Liv. Hans Virksomhed paa Skuepladsen var mangeartet og strakte sig lige fra at underholde ved blot latterlige Fagter til at udtale den egentlige og sidste Dom over, hvad der foregik. At hele Mellempartiet: Vittigheder og plumpe Bemærkninger i de mest forskellige Anledninger heller ikke forsømtes, laa i Sagens Natur. Hvor nødvendig en Figur Narren har været, kan sés af, at han forekommer endogsaa i et ellers saa alvorligt Stykke som «Knud Lavard», hvor han udtrykker sin dobbelte Natur dels ved gentagne Gange at udtale det forløsende Ord dels ved at rette en yderst plump Forespørgsel til en forført Kvinde.[4]

Narrens Rolle blev saaledes ligesaa betydelig som vanskelig. Skønt det ganske vist er overdrevent at sige, «at Narren slet

ingen skreven Rolle havde, men nøjedes med at improvisere», saa synes det dog med Sikkerhed at fremgaa, at den uskrevne Del af Rollen ofte langt overskred den skrevne. Hermed stemmer, at Narren stundom slet ikke nævnes i Personlisten, eller at i Stykker, hvor flere Narre er optraadte, kun én anføres. I «Susanna» omtales slet ingen, skønt selve den trykte Tekst synes at forudsætte saadanne. I «Salomons Hylding» omtales kun én, nemlig Narren «Krage», og desuagtet kalder denne i Stykket to andre Narre «Hvidkop» og «Markolfus» til Hjælp.[1]

Medens en dygtig Nar maatte antages selv at kunne finde paa de fornødne kaade Fagter og Indfald, var det ulige vanskeligere at komme med dybsindige, træffende Domme over, hvad der foregik. Det er en sandsynlig Gisning, støttet af Samtidens egne Ord, at de ejendommelige Randbemærkninger i de trykte Skuespil, stundom i Ordsprogs Form med udulgt Misnøje eller skarp Spot over, hvad der skér, har været Anvisninger for Narren og ved Forestillingen lagt denne i Munden.[2]

Vil man have et ret iøjnefaldende Udtryk for, hvilken Betydning Datiden tillagde Narrens Rolle, saa lægge man Mærke til, hvorledes ved Opførelsen af «Kong Salomons Hylding» for Frederik den Anden og den lille Christian den Fjerde i Viborg 1584 kun Narrens Rolle, der i den trykte Bog ingenlunde er betydelig, fandtes værdig til at udføres af Forfatteren selv. Og det for Datiden betegnende vokser kun ved at eftersés i Enkelthederne. Thi Forfatteren var ingen anden end en af Byens Præster, og om hans Rolle véd vi med Sikkerhed, at den blandt andet medførte, at han i fjerde Akt skulde underholde med en Narredans.[3] At det hele imidlertid har stemmet med Tidens Smag og særlig moret den lille Christian den Fjerde fremgaar af, at denne bag efter drak Forfatteren til som Tak for hans Spil.[4]

En endnu besynderligere Stilling end Narren indtog Djævelen i det 16de Aarhundredes Skuespil. Denne Figur, der jo tydelig nok var en Arv fra de rent kirkelige Skuespil, spændte over et endnu større Omraade end Narren, idet han indbefattede i sig alt, lige fra det latterligste og ynkeligste til det mest afgørende alvorlige. Nutiden har ubetinget intet at opstille, sva-

rende til den Spændvidde af Følelser, som Djævelen maatte vække, naar han viste sig paa Scenen, han, der paa engang kunde jages i et Musehul af en gammel Kærling og samtidig maaske lyslevende var tilstede ved Forestillingen, rede til at forgøre enhver lattermild Tilskuer, for engang at kunne bortføre hans Sjæl som evig fortabt til Helvedes Pinsler. En saadan Forening af Yderligheder: Fastelavnsspillets kaadeste Løjer og det kirkelige Skuespils rædselsgrebne Andagt maatte i Virkeligheden sprænge den dramatiske Kunstforms Skranker. Naar Djævlefiguren ikke desmindre førtes frem paa Scenen og det for en Tilskuerkres, der saa fuldt ud troede paa hans Virksomhed i det ydre Liv som hin, saa maatte der herved gydes en Ild i Følelsen, der satte denne i Flugt langt ud over Lystspillets og Sørgespillets yderste Grænser.

Det laa i Sagens Natur, at Djævelen endnu mindre end Narren kunde bindes ved den skrevne Rolle. Selv om denne var nok saa ringe, selv om han som i «Salomons Hylding» ikke havde et Ord at sige, men kun skulde puste til det Offerbaal, som Ypperstepræsten antændte, saa maatte han nødvendigvis blive en Hovedperson. Hertil bidrog først og fremmest Tilskuernes religiøse Tro, men tillige hans Ydre, der uafbrudt trak Opmærksomheden til sig: den sorte, laadne Krop med Horn og Hale, den lange, røde Tunge og det forfærdelige Blik, hvortil kom de uanstændige Gebærder, rædsomme Hyl og skrækindjagende Fagter, som han, sin Rolle tro, idelig maatte anvende.

En saadan Figur kunde ikke benyttes med Maade, og Datiden gjorde det ikke heller. Sjældent forekom der nogen Scene, udpræget enten ved sin Latterlighed eller sin Alvor, uden at Djævelen førtes frem for at forhøje Virkningen. Men hvad mere var, uimodstaaeligt droges Indbildningskraften hen mod det Spørgsmaal, der laa højere end hele den blot kunstneriske Behandling, selve det afgørende Spørgsmaal om Død og Dom og Djævelens Forhold til den henfarne Sjæl.

Hvor meget dette har ligget Forfattere og Tilskuere paa Hjerte sés bedst af, hvor hyppigt det behandles. Ingen af Parterne synes at forstaa, at sligt laa langt ud over Skuespillets Evne, man vilde bestandig høre mere og mere om dette hemmelighedsfulde gribende, der fyldte alle. Svaret blev selvfølgelig derefter. Det kunde vel gøre storartet Virkning, naar i Slutningsscenen af «Samsons Fængsel» de tre tusinde dræbte Filistres

Sjæle slæbes sammen af Djævlene under en Helved-Korsang, spækket med Hentydninger til nordiske Forhold, halvt overdøvet af Hyl og Jubelraab og de fortabte Sjæles Kamp og Klager, idet de drives til Færgebaadene. Det kan have løbet Tilskuerne koldt ned ad Ryggen, naar midt i Stykket: «Verden og den Fattige» («De mundo et paupere») Bondekonen og hendes Børn bede for sig med de simple Ord:

O nej! O nej; lad os være!

men Djævelen slæber af med dem, idet han svarer:

Kommer! Her hjælper slet ingen Kære.

Eller naar i Stykkets Slutning selve Guds Domstol fremstilles, og Kejserens Sjæl føres frem af Djævlene, men Gud giver Anklagerne Ret og siger:

Far med de grumme Djævle til Helved ned!
Der skal Du have den evige Pine,
For Du forsmaaede Budene mine.

Det kan fremdeles have vakt den besynderligste Blanding af Latter og aandeløs Spænding, naar i Stykket «Hecastus» Satan skændes først med Døden og derpaa med «Dyden» og «Troen» om Hecastus' Sjæl, og Satan siger til Dyden:

Hold Din Mund, Din skvalderfulde Sæk!
Thi Du taler som en gammel Gæk,
At Du det forsvare vil,
Som han ej kan sige Nej til.
Lad hannem derfor selver tale
Og sæt Dig neder paa Din brogede Hale!

Eller naar Troen og Satan disputere med følgende Ord:

Satan.
Havde jeg Dig udi min Magt,
Jeg skulde Dig knuse i min Mund,
At Du skulde fange Skam, Din Hund!
Saa skulde Du Dig ikke saa mere eve
Imod mig, Din evige Tæve!

Troen.
Pak Dig ad Helvede med en Hast
Du fule Bæst. og skynd Dig fast!

Der kan endelig have dæmret en ny og fyldigere Forstaaelse af Djævelens Væsen ved Synet af de gribende Scener i «Tobiæ Komedie», hvor Djævelen bindes af Englen Rafael og, idet han minder om, at ogsaa han engang har været Engel, snart beder snart truer for at komme løs.[1]

Men hvor forskellige end alle disse Optrin og de dertil svarende Stemninger var, de ejede intet Svar paa det, man allerhelst vilde vide, de var kun Udtryk for en indre Hunger, der ikke blev stillet. Med andre Ord, Grænserne for den dramatiske Kunstform var i Virkeligheden overskredne, Spørgsmaal rejste, hvis Besvarelse intet Skuespil evnede at give.

Vil man have et Udtryk for, hvorledes Djævlefiguren ogsaa rent udvortes sprængte Skuespillets Form, lægge man Mærke til, hvordan den nødte Forfatter som Skuespiller til ligesom at gaa ud af Stykket og henvende sig direkte til Publikum. Undertiden gør dette en ikke ringe Virkning som f. Eks. i «Tobiæ Komedie», hvor Djævelen, efter at have beklaget sig over den megen Lyst til at indgaa Ægteskab, opfordrer Tilskuerne til at foretrække Ukyskhed:

Du som est løs, lyd Du mig,
Aldrig skal Du binde Dig!
Tag i Rams med andre, hvor Du kan faa!
Den Lov staar først udi min Skraa.
Her er end mange her paa Sted,
Som jeg vil takke i Synderlighed,
At de lyde mig saa gerne,
Ligesom mine egne Svende og Terne.
I skal have for mig god Ro,
Tager frit i Flæng ho! ho! ho![2]

Men aldeles udvortes traadte dette Brud frem, forsaavidt Djævlene ikke længere holdt sig paa Skuepladsen alene, men forlod denne og færdedes blandt Tilskuerne for at vække Skræk, Latter eller holde Orden. Et ret betegnende Optrin af denne Art meddeles fra Forestillingen paa Københavns Slot Aar 1577. Midt i Gaarden opførtes «Susanna» og de talrige Tilskuere havde søgt Plads allevegne, Dr. Lætus, Slotspræsten Magister Anders

Vedel, og tre andre i et af Slotskirkens Vinduer. Medens de stod her, fik imidlertid nogle Tilskuere i Gaarden slæbt en Køkkenbænk frem, paa hvilken de krøb op for at se, og betog saaledes dem i Slotskirken Udsigten. I deres Nød kaldte disse paa en Djævel med særligt vildt Ydre og tøjlesløse Fagter, fik ham ind i Kirken og bad ham opfylde sin Pligt at holde Orden ved at fjerne dem paa Bænken. Ved nogle Hyl og Spjæt tilkendegav han sin Indvilligelse, men forlangte som Løn en Slurk af deres Kande med Vin fra Kongens egen Kælder. Efter nogle Vanskeligheder fik han den, drak for seks, forlod dem, slog et Par Gange bag ud, idet han gik forbi deres Vindue, men gjorde iøvrigt intet af, hvad de havde begæret. De lærde Herrer ærgrede sig over saaledes at have mistet baade deres Udsigt og Vin, men fandt dog tilsidst en Art Trøst i, at Djævelen, ved at narre dem, egentlig maatte siges at være forbleven sin Rolle tro.[1]

Samler vi alt dette, vil det være klart, at Nutidens Skøn om, hvad hine Tilskuere fik at se, naar et Skuespil opførtes, kun har en tarvelig Støtte i den efterladte trykte Tekst. Indflettede Danse og Pantomimer, Narrens og særlig Djævelens Optræden forvandlede i Virkeligheden Stykket til noget andet. Og selv om vi kunde tænke os Synet og Lyden ved et Vidunder fastholdte indtil vore Dage, saa vilde vi dog savne Datidens Øje og Øre derfor, denne Forstaaelse, for hvilken en gammel Kvinde paa engang kunde være en ynkelig Stakkel og dog en mægtig Heks, en Djævel paa engang en blot latterlig Figur i Stykket og dog en forfærdeligt nærværende Virkelighedsmagt. For os er der en bestemt Grænse mellem Scenens og det ydre Livs Virkelighed, for hin Slægt gled begge over i hinanden.

Maa vi opgive at se med Datidens Syn og indskrænke os til vort eget Indtryk af de trykte Stykker, saa tiltales Nutiden mest af dem, i hvilke Gækken tydeligst slaas løs. Dette er den gamle Erfaring, der gentager sig overalt, det komiske ældes langsommere end det højtidelige. Hvor i hine Skuespil Forfatteren er alvorlig og belærende, kommer det for os let til at lyde søgt, bredt og fremmed; hvor derimod kun Kaadheden raader, kan vi vel tidt finde Vittighederne tarvelige, men selve den gam-

meldags og ubehjælpelige Form føjer noget vist snurrigt til, der forøger det pudsige.

Et Par Prøver vil give os det bedste Indtryk af Stykkerne.

Et af de ældste er Fastelavnsspillet: «Den utro Hustru», rimeligvis forfattet paa Christiern den Andens eller Frederik den Førstes Tid af Skolemester Christiern Hansen i Odense. Indholdet er følgende:

En Mand beslutter at foretage en Pilegrimsrejse for at faa Afløsning for sine Synder. Han meddeler dette til sin Hustru, der bliver meget bedrøvet men forgæves søger at holde ham tilbage. Da han er rejst, kommer først en Bonde, som, da han hører, at hun er alene, straks forsøger med plumpe Ord at lokke hende til Utroskab. Hun svarer med Skældsord og spotter hans svinske Ydre. Han iler til en Badstue for at afhjælpe denne sidste Mangel, men skønt han her bliver «gjort hvid baade for og bag», skuret og raget og tilsidst af Badstuemanden erklæret for uimodstaaelig, afvises han dog paany, da han indfinder sig for at fri.

Tillige er han saa uheldig at blive overrasket af sin egen Kone, hvem han tidligere havde erklæret for død. Ved Synet af hende skifter han øjeblikkelig Tone; men en Munk, der har været Vidne, forraader, hvad han havde for, og hans Kone klager derpaa over hans Koldsindighed mod hende i Udtryk, der synes at have været selv Datiden for drøje, idet de værste er i Haandskriftet udprikkede og erstattede med mere sømmelige. Sluttelig slæber hans Kone ham bort ved Haarene.

Straks tager Munken fat, hvor Bonden slap. Hans Tale begynder vel i mere salvelsesfulde Udtryk:

Sidder i Fred mit Liljeblad!

Men ogsaa han ender med at anmode om den forladte Hustrus Kærlighed og siger sluttelig:

Skøtter I ej om Kappen, jeg haver paa,
Jeg kaster hende vel op i en Vraa;
Saa staar igen en Mand fuld strunk,
I Vraaen ligger da den sorte Munk.

Han afvises imidlertid ogsaa, og ikke uden Haan ender hun sin Tale til ham saaledes:

Skulde jeg endelig gøre ilde,
En Hofmand jeg hellere have vilde.

Til alt Uheld bliver disse Ord hørt af en Hofmand; han kommer til og spørger først Munken, hvad han har der at gøre. Munken svarer, at han blot er ude at samle Oste til Klostret, men Hofmanden tager ikke denne Forklaring for god, gennemprygler ham og jager ham hjem uden Kappe. Derpaa erklærer Hofmanden hende sin Kærlighed. Hun er vanskeligt stillet paa Grund af sine uheldige Slutningsord, som Hofmanden paaberaaber sig:

Jeg hannem fordi [derfor] til Kloster kørte,
At jeg saadant Ord af Eder hørte.

Hun nægter imidlertid at bønhøre ham og erklærer, at hun vil holde sit Løfte til sin bortdragne Husbond og forblive ham tro.

Hofmanden forlader hende da og henvender sig til en gammel Heks, der skal hjælpe ham at faa hende i sin Vold. Heksen vil dog ikke indlade sig herpaa, førend hun har faaet god Betaling. Da denne er givet, maner hun Djævelen frem, «Belzebub og alle hans Kompaner», og lover ham Prygl, hvis han ikke forlokker Kvinden til Ukyskhed. Djævelen kommer imidlertid ikke, og Heksen maa da mane ham med det værste, hun véd, og tilsidst med det, han er mest ræd for, nemlig gamle Kærlinger:

Jeg maner Dig ved Salt og Brød,
Ved Hejre, Gøg og Ridder Rød,
Ved Norges Skær og Vendelskagen,
Jeg maner Dig ved alle Troldkvinde,
Alle dem, man kan i Verden finde,
Med alle de Kærlinger, der kan i Verden være,
I hvor de ere, fjærn eller nære.

Djævelen maa da lade sig til Syne, og skælvende af Rædsel beder han Heksen ej at true mere. Hun byder ham friste Kvinden, og «Djævelen gaar saa over paa den anden Side til

hende» og hvisker hende en hel Del i Øret. Da hun ikke vil give efter, taler han med lydelig Røst, en Tale, der i Uhøviskhed søger sin Lige, men maa, da hun stadig vægrer sig, tilsidst give tabt og erklære sig fallit overfor Heksen. Denne tager ham imidlertid ikke med det blide:

Jeg tror, Du duer nu ej et Stykke,
Derfor skal Dig nu ske Ulykke.
Jeg skal tage Dig i Din Top
Og hudstryge Dig saa paa Din Krop.

Derpaa prygler hun ham igennem og slipper ham endelig med de Ord:

Far ad Helvede efter Kompaner dine,
Og bliv der og hav evindelig Pine!

Gode Raad synes nu dyre, og Heksen siger til Hofmanden, at hun tror, det hele maa opgives, da denne Kvinde er altfor standhaftig. Men da Hofmanden truer Heksen med at ville angive hende og faa hende straffet, finder hun paa en List.

Forklædt som Tiggerske og ledsaget af en Hund, begiver hun sig grædende til den standhaftige Kvinde. Denne røres ved hendes Graad og faar efter gentagne Forespørgsler endelig Grunden til hendes Sorg at vide. Den Hund, hun fører med sig, er hendes egen Datter, som er bleven forvandlet til en Hund, fordi hun engang har afvist en ung Mand, der bad om hendes Kærlighed.

Hun var saa dejligt et Kreatur,
Nu er hun et usseligt Djur.
Havde hun givet ham gode Svar,
Da havde hun bleven den samme, hun var.

Ved denne Fortælling bliver Kvinden betænkelig og tilstaar, at ogsaa hun har afslaaet en Mands Anmodninger. Den gamle beder hende dog endelig at tage sig iagt for sligt, da hun nu véd, hvad Følgen kan blive, og Kvinden lover:

Kommer den Mand igen til mig:
Førend jeg vorder deslig en Hund,
Jeg siger hannem ja i samme Stund.

Glad iler Heksen til Hofmanden og fortæller, at Kvinden nu er omstemt. Da Hofmanden derpaa igen anmoder om hendes Kærlighed og truer med at i modsat Fald skal hende «aldrig Glæde ske», svarer hun, at hun er villig til at føje hans Ønske. Hermed ender Stykket.

Moralen, som Herolden derpaa forkynder, er, ud fra Datids Begreber, endnu mere vidt dreven i Kaadhed end selve Stykket. Den bestaar nemlig i, at man i vanskelige Forhold altid bør henvende sig til en Heks:

I denne Leg have I nu hørt,
Hvor Kærlingen haver dem sammen ført.
Vil nogen af Eder Klogskab øve,
Kærlings Raad da maa han prøve,
Som Djævelen kan hun mangen List.
Det maatte I nu se, det var vist.
. . . . . .
Dermed vil jeg nu gange af Dør.
Giver mig at drikke før![1]

Medens Handlingen i dette Stykke skrider raskt frem, og det hele udmærker sig ved en vis Kvikhed i Anlæget, er det modsatte Tilfældet med det besynderlige Skuespil «Kortvending». Det er forfattet af Præsten Hans Christensen Sthen, hvis Navn er bekendt gennem flere smukke Salmer, blandt hvilke f. Eks. «Du Herre Krist, min Frelser est» og «Gud, efter Dig jeg længes» har holdt sig indtil vore Dage. Da han kun lidt over en Snes Aar gammel, Aar 1565, kom til Helsingør som Kapellan og Skolemester, satte han Liv i Byen og vandt alle ved sin Elskværdighed og Begavelse. Ligesom han udmærkede sig som Prædikant og Salmedigter, viste han sig ogsaa at være en fortræffelig Lejlighedstaler og Digter, og gjorde sig særlig fortjent ved at sætte offentlige Skuespil i Gang, der spilledes af Disciplene i hans Skole. Blandt disse «Spektakler og Lege, som han agerede» hyppigst ved Fastelavn paa Raadhuset, men dog ogsaa ved Pinse paa Kirkegaarden, var nogle forfattede af ham selv, og hertil hører ovennævnte Stykke «Kortvending».

Planen i dette er kun lidet dramatisk. En efter en optræder i første Akt en Greve, en Kannik, en Munk, en Sognepræst, Krigsmand, Borgemester, Kræmmer osv., ialt tretten Personer, der alle hovmode sig af deres Kaar. Efter hver enkelt

tager «Kortvending» Ordet, en æventyrlig Skikkelse, der betegner Lykkens Omveksling, og lover dem, at det alt skal skifte. I anden Akt optræder en fattig Ridder, en Skriver, en Kapellan, en Pebling, en Snaphane, Posepilt, Skøge, Tjenestedreng osv., der alle klage over deres ulykkelige Stilling og udtaler Haabet om, at Gud vil unde dem noget bedre. Ogsaa her siger «Kortvending» nogle Ord efter enhver og lover Forandring.

I tredie Akt sker Forandringen, idet efter «Kortvendings» Bud alle Skuespillerne bytter Klæder paa Scenen, saa at Greven bliver til den arme Ridder, denne til Greve, Kanniken Skriver, Skriveren Kannik, Munken Kapellan, Kapellanen Munk osv. osv., og alle træde de nu én for én frem og tolke deres Følelser ved den skete Forandring. Sluttelig udtaler «Kortvending», at alt i Menneskelivet som i Naturen er omskifteligt:

Her vil Alverden omskiftelig være,
Som vi af denne Leg monne lære.
Men udi Himlen er evig Glæde
Guds kære Børn evindelig rede.
Hos Livsens Fader er alting fast,
Der bliver ingenting omkast.
Der er Lyst evindelig at være
Udi Glæde og Fryd og ikke here.
Tænker selv til, om I ville did!
Slaar ikke til Verden Eders Lid!
Beder troligt Gud, som Magt ligger paa,
At vi maa alle Himmerige faa![1]

Dette ejendommelige Stykke — det bedste danske Eksempel paa den Art, man i Udlandet har kaldet for «Moraliteter» — skulde man tro som Skuespil betragtet maatte være en Umulighed. Henved 60 Enetaler, ikke én Samtale og kun en eneste Begivenhed, Omklædningen, alt dette synes at være i Strid med Skuepladsens simpleste Fordringer. Som ovenfor omtalt lader det ogsaa til, at Forfatteren har haft en Følelse heraf, idet han selv har givet Anvisning paa betydelige Forkortelser.

Naar Stykket ikke destomindre synes at have gjort Lykke, saa laa dette først og fremmest i, at Tilskuernes Smag var en anden end Nutidens. Endnu 70—80 Aar efter priser den lærde Thomas Bang, Professor i Teologi, Opfindelsen som udmærket og Behandlingen som meget poetisk.[2] Hvad der uden Tvivl har bidraget betydeligt til at more Tilskuerne, var de Danse og Kor-

sange, der opførtes af alle de optrædende efter hver Akt, ligesom der ogsaa sikkert er blevet gjort alle mulige Løjer ud af Omklædningsscenen. Selv om Nutiden finder Stykket udramatisk anlagt, maa det lades Forfatteren, at han ofte med stor Behændighed har vidst at bringe Afveksling i de bestandige Gentagelser, ligesom den naturtro Udmaling af Enkeltheder baade maa have tiltalt dengang og nu giver Stykket ikke ringe kulturhistorisk Værd.

Et sidste Stykke, som vi skal nærmere betragte, er «Karrig Nidding» af Præsten i Viborg, Hieronymus Justesen Ranch. Denne har, som tidligere omtalt, ligeledes forfattet Festspillet «Kong Salomons Hylding», fremdeles har han skrevet Syngestykket «Samsons Fængsel», og er uden Tvivl den betydeligste af Datidens dramatiske Forfattere.

«Karrig Nidding» er Spas fra Ende til anden. Det handler om en Mand «Nidding», der plager sin Hustru og sit Tyende ved sin Gerrighed. Forgæves søger hans Nabo at tale ham til Rette og gør ham opmærksom paa, hvorledes hans Hustru er udmagret af Sult. Nidding bliver ved med sin Paastand, at de bortødsle, hvad han ejer, og ødelægge ham ved deres Fraadseri.

En Slug, en Fraadser er altid mager,
Det er hendes egen Mave, hende plager.
At hun ser ud saa gusten og bleg
Er tør og gastig som Bark paa Eg,
Volde hine mange kræsne Retter,
Med hvilke hun sig daglig mætter,
Fraadser og fylder op og ned,
Det er Aarsag, som hver vel veed,
Thi en Fraadser bliver aldrig fed.
Der har Du, Nabo! min Besked.

For at spare og samtidig unddrage sig sine Husfællers Klager, beslutter han sig da til for en Tid at drage bort, selvfølgelig medtagende Nøglerne til alle Gemmer.

Da han er borte, begynder hans Hustru, Børn og Tyende, der nu aldeles intet kan faa at spise, at lide fuldstændig Nød, men reddes af en Tigger, Jep Skald, der kommer til Gaarden for at bede om Almisse. Da han hører, hvordan det staar til, deler han Indholdet af sin Tiggerpose med dem, og denne viser sig at være meget righoldig. Først trakteres Hustruen med Mad og Vin, og da hun tilsidst takker og siger:

Jeg haver ædet, som jeg formaaer,

svarer Jep Skald ridderligt:

Ak nej. Endnu et Kyllingelaar!

hvorpaa han kalder Børnene og Tyendet ind og trakterer dem alle. Almindelig Jubel. Jep Skald gribes af den fælles Stemning og siger til Hustruen:

Jeg saa aldrig saa dejlig en Kvinde,
Det jeg veed eller nu kan minde.
Se, hvilke Øjne! se, hvide Hænder!
Se Rosens Mund! se dejlige Finger!
O, Skam og Skade saa faa den Mand,
Der ej elsker slig en Lilievand!

Hun svarer:

Min Ven! Hvad plejer man Eder at kalde?
Eders Ord mig saare vel befalde.

Han:

Dejlige Kvinde! Jeg hedder Jep Skald.

Hun:

Det Navn monne mig ret vel befald'.

De «befalde» nu hinanden mere og mere, og det er vistnok kun halvt paa Skrømt, at Jep Skald taler om, at det er paa Tide at vandre bort, førend Natten falder paa. Hustruen indbyder ham hjertelig til at blive:

Man maatte mig kalde en luset Trippe,
Om jeg i Aften lod Eder saa slippe.

Han tager med Glæde imod Indbydelsen, og de sætter sig igen og drikker sammen. Ved Bordet siger Kokkepigen til Hustruen om Gæsten:

Ak, se nu til, min kjære Frue!
Er dette Menneske ej værd at skue?

og Hustruen henvender sig direkte til Jep Skald og udbryder:

Min kære Jeppe! det er stor Skade,
At I skal tigge i saadan Maade.
I er jo skabt ret dejlig forvist
Foruden Lyde, saa hjælpe mig Krist!

Kokkepigen udfritter og opmuntrer ham videre:

Ikke er I gift, min kære Jep Skald?
Saa mænd, I burde et andet Kald.

Jep Skald svarer:

Var jeg kun rig, da vilde jeg bejle
Og haaber, det skulde mig ikke fejle,
— Men drikker nu, dersom I gid!

Hvorpaa Hustruen takker med et:

I maa vel sidde nærmere hid!

Paa dette Punkt bliver Jep Skald munter og lader sin Svend komme frem for at synge en Vise. Visen, hvis Omkvæd er: Hoska! Hufva! Heja! handler om en Kvinde, der er stedt paa lignende Vis som Hustruen her og til Tak indrømmer Stodderen en Ægtemands Rettigheder. Da hendes gerrige Mand saa Dagen efter vender tilbage, fortæller Hustruen ham alt, hvorpaa han for at undgaa saadanne Følger skyndsomst overlader hende alle Nøglerne.

Da Sangen er ude, spørger Jep Skald Hustruen:

Hvad tror I, kære Juttalil!
Gik det ej smukt og artigt til?

Hun svarer:

Jeg straffer hende slet ingenlunde,
Hun hjalp sig smukt med det, hun kunde.

En af Pigerne vender sig her ud imod Publikum og siger om Hovedpersonerne:

De flytte sig til Hobe, som Paafugle gøre,
Kan ske vi faa noget andet at høre.

Hustruen spørger derpaa:

Hvor skal vi lægge den fremmede Gæst?

Kokkepigen:

Udi Eders Seng er allerbedst.

Hustruen:

Ha! ha! ha! Kan Du det tro!
Da maa han, vil han ligge paa Love og Tro.

Kokkepigen:

Kom nu Jep Skald, din fattige Dreng!
Du skal sove i vor Mo'ers Seng.

Jep Skald:

Ha! ha! ha! det var ret!
En Seng er god, thi jeg er træt.

Hermed ender anden Akt.

Tredie Akt begynder med, at næste Morgen tidlig staar Tjenestefolkene og udtaler deres Glæde over Gaarsdagens Begivenhed. Hustruen kommer frem og siger:

Hvad gode Raad kan I mig give,
At vi den Nidding kunne fordrive?

Man bliver da enig om en fælles Slagplan. Jep Skald skal pyntes i Niddings Kisteklæder, Husets Laase omdannes, saa at de borttagne Nøgler ikke passer, og naar Nidding selv kommer, skal alle lade, som om de ikke kender ham, og saaledes faa ham til at tro, at han er gaaet fejl. Jep Skald og hans Svend er selvfølgelig ikke sene til at gaa ind paa denne Plan:

Vor Pose Mad blev vel betalt.
O, hvad hun er for en dydig Kvinde!
Det kan vi se nu og befinde.

Herefter følger en Scene af ikke ringe komisk Virkning: Karrig Niddings Tilbagekomst. Han har drømt om Natten, at en Stodder vandt hans Hustru, og iler nu hjem med blandede Følelser, dels noget bange, dels skadefro.

Jeg vil se, hvor Jutta holder Hus,
Thi hun er nu en sulten Lus.

Da han nærmer sig Huset, bortvejres imidlertid de blidere Følelser.

Se hvilken Røg!
Mig tykkes, her lugter noget som Løg.
Jutta, min Kone, den skadelig Kat
Kan ske har noget at stege fat.

De sammensvorne har imidlertid opdaget ham, og udenfor Huset modtages han af sin gamle Svend, Knep, der jager ham bort som en fremmed Tigger. Nidding bliver rasende, skælder og truer, men bliver med Magt sat ud.

Betænkelig spørger han sin Ledsager, «Magerkaal», om han kan forstaa det hele. Denne husker paa, at han har hørt engang om Syvsoverne, der sov saa længe i Rom, at alt var forandret, da de vaagnede. Nidding svarer imidlertid, at han ikke har sovet i Rom, saa dette kan ikke være Grunden. Men det er jo muligt, at de er gaaet fejl. De leder derfor omkring i Nabolaget efter Niddings Hus, men da alt er forgæves, beslutter de sig til paany at henvende sig paa det første Sted, denne Gang dog noget forsigtigere, idet de beder om Almisse.

De banker da paa, beder om lidt at spise og faar efter nogle Vanskeligheder Lov at komme indenfor. Her blusser Niddings Forbitrelse op paany, da Kokkepigen ikke vil kendes ved ham, og han forlanger at faa sin Kone Jutta i Tale, da hun nok skal kunne kende ham. Kokkepigen skælder ham ordentlig ud, fordi han vover at kalde Jutta sin Kone, men gaar dog for at kalde paa hende.

I Mellemtiden faar Nidding et Anfald af Nedslagenhed og udtaler Frygt for, at de maaske har undervejs spist af en Aakande eller anden skadelig Plante. Eller maaske er det fremkaldt ved en fortryllet Hat, en Dværgehat!

Mon jeg ikke haver en Dværgehat?
Om jeg nu kaster Hatten hen,
Mon Knep mig da kunde kende igen?
(kaster Hatten).
Min fromme Knep! kan Du mig kende!

Knep:

O, kys mig i min Bagende!
Hvem har hørt saa galen en Mand?
Mon jeg kender hver Stodder i Land!

Jutta og Jep Skald kommer nu ind, men ingen af dem kender Nidding. Heller ikke Børnene kendes ved ham. Og da tilsidst Niddings bedste Bevis, Nøglerne, slaar fejl, idet de ikke passer til Laasene, giver han udmattet fortabt og gaar ind paa at forklare det hele som en Drøm.

Han beder derpaa om Mad og Husly blot for en Nat, hvilket indrømmes ham. Der sættes rigeligt med Mad og Drikke paa Bordet for ham, og da Nidding nu føler sig overbevist om, at det ikke er hans egen, men fremmed Mad, tager han til sig af Hjertens Lyst og spiser sig ordentlig ud.

Da han er mæt, bliver han fornøjet, husker paa sin Drøm, at en Stodder vandt Hustruen. Sæt nu, at han var Stodderen og Jep Skalds Hustru den, til hvem der sigtedes!

Se, hvor hendes Øjne paa mig løbe!
Det var nok, hun skulde mig købe.
Ak, var det saa og kunde det ske,
Da vilde jeg skogre og hjertelig lee.

Hans Ønsker i saa Henseende opfyldes imidlertid ikke, og han maa nøjes med at fortælle Jep Skald hele sin mærkelige Historie. Da han er færdig, siger Jutta:

Hvem tror, at alt det er sandt?
Monne ikke skulde findes Løgn iblandt?

Han sværger paa, at det er Sandhed og siger derpaa Farvel for at gaa ud og oplede sit Hus og Hjem. Han spørger hende til Afsked:

Troer I, jeg skal hitte hjem?

Hun svarer:

Jo saa mænd! dog ikke end.

Derpaa drager han afsted med Løfte om til Tak for god

Behandling at ville lade dem vide, naar han har fundet, hvad han søger. Hermed ender det egentlige Stykke. «Eftertaleren» kommer derpaa frem, genfortæller Stykkets Gang for dem, der mulig ikke har kunnet følge med, og uddrager to Gange Moralen, der er én og samme: «Vogter Eder for at være karrige og surfittige».[1]

Sammenholder vi de tre Skuespil, hvis Indhold vi her nærmere har undersøgt, saa viser de sig hver at tilhøre sin Landsdel, idet de tre Forfattere hørte hjemme i Viborg, Odense og Helsingør og lod deres Stykker opføre i disse Byer. Dette er ikke tilfældigt. Paa lignende Maade vide vi, at Aarhus, Ribe og København har dannet Midtpunkter for en dramatisk Virksomhed, der ytrede sig i, at Skuespil blev ikke blot opførte, men tillige forfattede eller oversatte der paa Stedet. Ganske det samme gjaldt Bergen.[2] Skøndt Efterretningerne for Sveriges Vedkommende er noget sparsommere, for en Del maaske fordi Kongerne Gustav Vasa, Erik den Fjortende og Johan den Tredie ikke fandt samme Behag i Skuespil, som i Danmark Christian den Tredie og Frederik den Anden, saa synes man dog ogsaa af Forordninger og enkelte endnu bevarede Arbejder at turde slutte, at Forholdene her har været omtrent som i Danmark og Norge.[3]

Det Sted, hvorfra i enhver af disse større Byer Bevægelsen udgik, var Skolen, enten Byens egen lærde Skole eller, som i København og Upsala, selve Landets Højskole, Universitetet. Vi staar her overfor en hel ny Side af Datidens Skuespil, der yderligere fjerner dem fra Nutidens. Og ligesom dette Forhold i sin Tid gød en ny Strøm af friske Kræfter i det gamle Fastelavnsspil, saaledes mangfoldiggjordes herved end mere det brogede Billede, som det 16de Aarhundredes Skuespil i det hele frembød.

Vil vi foreløbig blot holde os til de rent ydre Følger heraf, saa ytrede de sig først og fremmest i, at Skuespillerne næsten altid var Skolediscipler, Studenter og deres Lærere. De kvindelige Roller udførtes ligeledes af disse. Man misforstaa dog ikke dette, som om alle Skuespil, der opførtes udenfor København og Upsala, var «Skolekomedier» i moderne Forstand, det vil sige Forestillinger udførte af Børn. Datids Skolediscipler: «Peblin-

ger, Diskanter og Degne» var som ovenfor anført en broget Flok, hvoraf mange var voksne Fyre, forfarne i meget, og som kun holdt til ved en Skole, indtil de kunde komme i fast Embedsstilling.

Fælles for de fleste var derimod, at de kun i ringe Grad var beslaaede med Penge. En Arv, som derfor med Glæde optoges efter Fastelavnsspillene, var, at det tilkom Tilskuerne at betænke Skuespillerne med en Takkeskilling for den nydte Fornøjelse.

Vi have i tre Dage nu været Herrer,
Ja, Sandingen at sige, vel Eders Narrer.
Naar vi nu vort Regimente nedligge,
Have somme lidet, somme maa tigge.

Saaledes lød det fra Scenen i Ribe Aar 1576 efter en Række Forestillinger. Og ligesaa utvetydig var Opfordringen, naar det ved en anden Lejlighed hed:

De fattige Personer nu I kende,
Som ere her mange.
Og dennem med Tiden noget godt tilvende,
Naar I Aarsagen fange!

Men ikke engang til at anskaffe sig Dragter og det øvrige Tilbehør til Stykkets Opførelse havde man Raad. Der maatte laanes fra højre og venstre, hele Byen sættes i Bevægelse for at udstyre Skuespillerne med det fornødne. Derfor henvendtes ogsaa til Publikum ved Skuespillets Slutning en Tak for Laan af Dragterne:

Alle dem, som i disse Dage
Med vore Personer havde Umage
Dennem at udklæde og staffere
Vide vi synderlig Tak og Ære.
Vor ringe Tjeneste vi igen tilbyde,
Ingen Umag skal os fortryde.[1]

Omvendt har det sikkert haft sin Art Interesse i de mindre Byer at kunne genkende forskellige Folks Klædningsstykker og Smykker, og mangt et Moderhjerte har vistnok banket af Fryd ved Synet af Børnene

i Klæder bolde
Hvorledes de sig skikke og skaa
Og artig holde.

Det var alle disse Forhold, som den ovennævnte Hans Christensen Sthen kendte saa godt fra den Tid, da han selv var Skolemester i Helsingør og forestod Skuespillene, — der atter randt ham i Hu, da han mange Aar efter som Præst i Malmø skulde holde Talen ved Mette Ulfstands Begravelse. For ret at indprente Tilhørerne, hvorledes Døden gør alle lige, benytter han da et Billede, som lyder os fremmed, men dengang besad træffende Sandhed: «Vi fortære vore Aar, ligesom et Spil eller Komedie bliver ageret. Udi saadanne Komediespil dèr skikkes en til en Konge; han gaar med en smukker Sammets- eller Fløjls-Kjortel paa og en Guldkæde om Halsen; en anden skikkes til en Raadsherre, den tredie til en Krigshøvedsmand, en anden en Jomfru, en Tjenere og Svend, en Bonde og saa hen ad. Saa kommer hver frem at tale og udsige sin Lektie og Rim. Naar Legen er nu udspillet, lægger hver sine Klæder og Habit fra sig og gaar til Skolen igen, og ere arme, fattige Peblinge, som de vare før. Saa deler og Gud sine Gaver ud blandt Menneskene; den ene gør han til en Herre, den anden til en Svend, hver gaar i sin Habit. Naar han har forrettet og bestillet sin Rolle, saa er det ude med ham og kommer en anden i hans Sted. Han lægger saa sin Habit og Embedsklæder fra sig, og man fører hannem udi en Ligskjorte og følger hannem til den sorte Skole, det er til Jorden».[1]

En sidste Følge af Skoleforholdene var, at Skuespillene ikke opførtes jævnt hen i Aarets Løb, men flere ad Gangen sammentrængte paa et Par Dage, den korte Stund, i hvilken Skuespillerne kunde deres Roller, og de sammenlaante Dragter og det øvrige Tilbehør var til Rede. I Ribe opførtes saaledes Aar 1571 den fjerde Juni «Jephtha» og de to følgende Dage «den forlorne Søn». Aar 1572 opførtes sammesteds den 15de Juni «Terents' Andria», den 16de «Lazarus' Opvækkelse» og den 17de en Komedie «Om Kristi og Kirkens Trolovelse samt de ti Jomfruer». Aar 1576 spilledes der i tre Dage de tre Stykker «Jephtha», «Abraham» og «Susanna».[2] At sligt var en Fest for Byen og Omegnen fulgte af sig selv; ikke blot Skolen men ogsaa andre holdt fri paa saadanne Dage, og var paa en Maade henviste dertil, forsaavidt jo Torvet eller Raadhuset eller andre offentlige Steder paa disse Dage ikke lod sig benytte som sædvanligt.

En fuldt saa afgørende Indflydelse fik Forholdet til Skolen paa Stykkernes indre Liv. Skolekomedierne vare oprindelig frem-

gaaede af Trangen til forbedret Latinundervisning for de unge. Fra Midten af det 15de Aarhundrede blev det i Tyskland Skik at opføre Terents' Komedier i Skolerne for at øve Disciplene i Brugen af klassisk Latin. Trods al Modstand fra den ældre Slægts Side blev denne Undervisningsform lidt efter lidt almindelig. Det vilde være et interessant Bevis for, hvor tidlig Danmark er bleven berørt af denne Strømning, hvis vi turde henføre Ordene i et endnu bevaret Dokument til disse Forhold. Aar 1447 tillodes det nemlig Prioren ved St. Hans Kloster i Odense at oprette en Skole, dog paa den udtrykkelige Betingelse, at han «ikke med sine Disciple maatte offentligt opføre Lege og Fastelavnsspil».[1] Ligefrem opfattet synes denne Bestemmelse usædvanlig og, efter hvad vi vide, unødvendig; forstaaeligere vilde den blive, hvis vi turde forklare «Lege og Fastelavnsspil» som en ældre Slægts foragtelige Betegnelse for den nye Skoleøvelse at opføre latinske Skuespil.

Hvorom alting er, trængte denne nye Skik ogsaa ind i Norden. Her som hist tyede man, naar Terents' seks Komedier vare gennemspillede, til andre nyere-latinske Skuespil skrevne med dette særlige Maal for Øje, de egentlige «Skolekomedier». Dette var en tarvelig poetisk Føde, ikke mindst for dem, der overværede Forestillingen uden at forstaa Latin, saaledes som mange af Børnenes Forældre. Et af de faa morsomme Stykker af denne Art var «Henno», forfattet af den bekendte Lærde Reuchlin og opført første Gang af Studenter for Bispen i Worms Fastelavn Aar 1497. At det ogsaa har slaaet an i Danmark kan ses af, at man nogle Aartier senere i det mindste begyndte paa at oversætte det paa Dansk.[2]

Reformationens Indførelse maatte naturlig faa en stor Indflydelse paa «Skolekomedien». Ganske vist var denne kun et Undervisningsmiddel, men den havde vist sig at være i Besiddelse af en stærk Tiltrækningskraft, og som saadan godtgjort sig som en Virkelighedsmagt, der maatte kunne benyttes. Det var aabenbart en ypperlig Maade at faa Folket i Tale paa ved Hjælp af saadanne Komedier. Herved kunde opnaas en dobbelt Paavirkning, dels af Menigmand, der hørte Røsten, dels af Skoleungdommen, gennem hvis Mund den lød. Men for at sligt skulde nytte, var det en uomgængelig Betingelse, at de Stykker, der opførtes, var paa Modersmaalet, forstaaelige for alle. Ad denne Omvej endte saaledes Skolekomedien, der oprindelig havde nød-

vendig skullet være paa Latin, med netop helst at burde være paa Modersmaalet.

Saavel i Tyskland som i Norden er der tydelige Spor af, at denne nye Form for Skyts spillede en virksom Rolle i de kirkelige Kampe. Fra begge Sider benyttedes Vaabnet med Held. I en Mængde Scener spottes der saaledes i de danske Stykker over Munkevæsen, Aflad, Faste osv., eller indlistes halvt umærkeligt i Tilhørernes Sind det lutherske Syn paa Livet og Læren. Og fra katolsk Side benyttedes Midlet allerede meget tidligt i Danmark, for saa vidt man herhen med Rette maa regne Katolikernes Kampmaade mod Martin Reinhard. Denne, der af Christiern den Anden var bleven indkaldt fra Sachsen og i København havde af Kongen faaet anvist Nikolai Kirke til at prædike i, blev i Løbet af ganske kort Tid giort fuldstændig umulig ved Hjælp af en Dreng, som Kannikerne ved Frue Kirke fik oplært. Paa den mest komiske Maade forstod Drengen, udklædt som Reinhard, at efterligne dennes løjerlige Fagter og samtidig holde en Prædiken fuld af alskens Vaas. Efter at han var bleven en staaende Moro ved Gæstebud i København, maatte den virkelige Magister fortrække.[1] I Tyskland er det mest bekendte Eksempel paa Skolekomediens Anvendelse i Katolicismens Tjeneste en Komedie af Lennius: «Monachopornomachia», hvori Luther skildres som en blot usædelig Munk, og hele hans Reformation som Udslag af hans Lyst til at ægte en Nonne af lignende Art.

Ved Reformationens Indførelse ophørte de gamle kirkelige Skuespil. Men ogsaa paa dette Omraade optraadte Skolen som Kirkens Arving. Ligesom Skoledrengene nu paa Helligtrekongers Dag overtog det katolske Præsteskabs Rolle, saaledes stod det fremdeles for den almindelige Bevidsthed som Skolens Kald at virke opbyggende ved at opføre bibelske Skuespil. Det 16de Aarhundrede var da saa langt fra at betegne en Aftagen af de religiøse Skuespil at disse snarere tiltog i Antal efter Reformationens Indførelse. Luthers Anbefaling bidrog mægtigt hertil. Han synes selv at have været tilbøjelig til at anse enkelte Fortællinger i det gamle Testamente f. Eks. Susannas, Esthers, Judiths, Tobias' Historie og flere andre for oprindelig blot aandelige Digte, der maaske endog havde været beregnede paa at opføres som Skuespil. Ikke forgæves sagde han: «Judith giver en god, alvorlig, tapper Tragedie, Tobias en smuk, liflig og gudelig Komedie». Andre gik endnu videre, som Frischlin, der endog

paaberaabte sig Kristi eget Eksempel, idet denne lærer i Lignelser »ligesom i en Komedie», saaledes f. Eks. i Fortællingen om den rige og den fattige.[1]

Saa skød der da frem overalt i Norden en frodig Opvækst af bibelske Stykker lige fra «Adams Fald», som Præsten Absalon Pedersen Beyer lod opføre første Gang paa Kirkegaarden i Bergen omkring Aar 1562,[2] og hele det gamle og nye Testamente igennem lige ned til «Kristi og Kirkens Trolovelse samt de ti Jomfruer», som Rektoren ved Ribe Skole, Hegelund, lod opføre i Ribe 1572. De færreste af disse Stykker var vistnok af nordisk Oprindelse, men Laan sydfra, mer eller mindre frit bearbejdede. Selv om de nøje holdt sig til den bibelske Tekst, krævede de dog med Nødvendighed fri Tildigtning paa enkelte Punkter, hvilken yderligere forøgedes ved Omplantningen paa ny Grund. Kom nu hertil, at Forfatternes Evne og Tilbøjelighed naturligvis vare forskellige, kunde to Stykker af samme Navn, f. Eks. den svenske og den danske «Tobiæ Komedie», meget vel paa de fleste Punkter være indbyrdes afvigende.[3]

Skuespillet i det 16de Aarhundrede fik ved alt dette et yderst broget Udseende og kunde svare til de mest forskellige Arter af Smag. Det omfattede Rækken lige fra de kaadeste Fastelavns Spil til «Moraliteterne» og de rent bibelske Stykker, det strakte sig fra Terents' klassiske Dramaer gennem de eftergjorte latinske Skolekomedier lige ned til Skuespil paa Modersmaalet.

Intet Under, at der opstod Rivninger og Strid mellem alle disse forskellige Retninger. For enhver, der endnu stod paa det gamle lærde Stade og ansaa de Unges Indøvelse i Latin for Hovedhensigten med Skuespils Opførelse, maatte det være harmeligt at se Kærnen bortkastet og kun Skallen bevaret, idet Skolebørn og Studenter nu spildte Tid paa at opføre Skuespil paa Modersmaalet. At denne Synsmaade endnu mod Aarhundredets Slutning herskede mange Steder, kan blandt andet ses af, at det Aar 1574 befaledes de Studenter ved Københavns Universitet, der nød Kommunitetet, at de, hver Gang de havde læst nogle af Terents' Komedier ud, skulde offentlig opføre disse efter Universitets-Rektors og Teologernes nærmere Anvisning.[4] I de samme Aaringer befaledes latinske Skuespil som Skole-Øvelse i Viborg, medens Rektoren ved Københavns Skole aldeles forbød sine Disciple Opførelsen af danske Skuespil.[5] Men en særlig Bitterhed gav sig aabenbart til Kende i Universitetets Svar til Digteren Hieronymus

Justesen Ranch, da denne Aar 1598 havde indsendt et dansk Skuespil til Consistoriums Gennemsyn, for at Trykningen kunde blive tilladt. Den 5te Oktober «lovede Rektor at se det igennem og en af disse Dage fly ham Besked». Den 17de Oktober vedtog man at svare, «at Professorerne havde vigtigere Ting at tage vare end som saa».[1]

Til Gengæld kunde Skuespillene paa Modersmaalet glæde sig ved den hjerteligste Modtagelse hos det store Publikum. Om Stykket «Kong Salomons Hylding» hører vi, at Grunden til, at det blev trykt, var, at man formelig reves om Haandskriftet, og alle vilde have Afskrifter. Som Præsten Hr. Peder Olsen udtrykker det:

Men der man saa dette Spil, hendes Art,
At den var tækkelig og havde Fart,
Og mange begærte den ud at skrive,
— Enhver vilde Bogen slide og rive —
Tilnødtes han at give den hen
Under aaben Tryk og gemene Pen.

Noget ganske lignende var Tilfældet i Sverige, hvor f. Eks. «Tobie Comedia», der første Gang udkom Aar 1550, maatte optrykkes for fjerde Gang Aar 1603.[2] Og det var ikke blot den ukyndige Hob, der morede sig over dem, Folkets bedste Mænd, en Niels Kaas og mange flere delte denne Smag. Selv om vi ikke nu ville underskrive Historikeren Niels Krags Dom om Stykket «Susanna», saa røber hans Ord aabent Blik og varm Begejstring for Spørgsmaalets inderste Kærne: Modersmaalets Fremgang. Han kunde ikke ledsage Bogen med en simplere og smukkere Anbefaling end denne:

Skal danske Spil nogensinde blive kære,
Og danske Maal faa Veltalenheds Ære,
Da synes mig efter min ringe Dom:
Hos denne Mand de det bekom.[3]

Ogsaa fra Indholdets Side lod der sig føre Bevis for, at de bibelske Skuespil paa Modersmaalet var at foretrække for de klassiske. Hvad hjalp det, at disse var skrevne paa Latin og Formen god at faa Forstand af, naar Indholdet dog ikke var andet end idel Hedenskab og Ugudelighed. Forblindede var de, der holdt paa, at man skulde vedblive at opføre dem; Herren

havde noksom ved Jærtegn givet til Kende, at han ikke fandt Behag i sligt. Det er denne Opfattelse, Præsten Hr. Anders Olsen i Viborg udtrykker saaledes:

Gud lod bevise, han kunde ikke se
De hedenske Spil saa slemme.
Sin Vrede engang lod han beté,
At ingen skulde det forglemme:
Han lod omstyrte et Spille-Hus,
Som Almuen stod i Klynge;
Der kvaltes fire og tyve tusinde, bardus!
Under Muren og Bygnings Tynge.

Nej, saa var de bibelske Skuespil en ganske anderledes sund Føde, de var ikke som hine Djævletale, end ikke Menneskетale, men Herrens egne Ord:

De dejligste Spil, man kan agere
Blandt dem, vi »Kristne« kalde,
Som mest forskaffe Frugt og Ære,
De Fromme og bedst befalde:
Er dem, vi i den hellige Skrift
I skønne Historier finde.
Thi de ere Herrens Aands Bedrift,
Af Livsens Kilde de rinde.
. . . . . .
Thi bør vi mest at elske de Spil,
Som Gud behagelige ere
Og Skriftens Ord høre nøje til,
Naar man vil dem agere:
Susanna, Judith og Goliath,
Jephta og mange flere.
Og elske dem som dyrebar Skat,
Dem holde i synderlig Ære.[1]

For saa vidt kunde man synes at maatte ende i den Opfattelse, at kun bibelske Skuespil var tilladelige, og dette egentlig kun saa længe de nøje holdt sig til Skriftens Ord. Dette var sikkert ogsaa enkeltes Mening. Andre holdt dog paa, at Skuespillets Form krævede Afveksling, og at netop derfor denne Undervisningsmaade var at foretrække, fordi man ved at blande Alvor og Skæmt ganske anderledes opnaaede at faa Tilhørerne til at opfange og bevare det, hvorpaa det kom an:

Lærdom og Lyst vel føjes tilsammen,
Alvorlig Tugt og lystig Gammen.
Man skal ikke altid være bøs,
Men undertiden sla' Gækken løs.
Det er et gammelt lovligt Stykke:
Lærdom med Lyst at kunne besmykke,
Det elskes mest, det gemmes bedst,
Der findes og Tilhører' flest.[1]

Hvor indbyrdes afvigende end alle disse Domme var, saa havde de dog ét tilfælles: at søge Stykkets Betydning udenfor det selv. Hvad enten Maalet sattes i at bibringe de unge Kundskaber i Latin, eller i at undervise Tilhørerne i Bibelhistorie, saa var og blev dette Maal i Reglen Skuespillet selv fremmed. Det var nemlig kun yderst sjældent, at Stykket selv var baaret af den samme Tanke, i hvilket Fald det naturligvis tabte som Skuespil, hvad det vandt i god Hensigt. Som Eksempel paa et Arbejde, der kommer dette Formaal, Tilskuernes Belæring, nærmest, kan nævnes det svenske «Tobie Comedia», der trods alle sine Ufuldkommenheder gør Indtryk ved sin sædelige Alvor og øjensynlige Trang til at bibringe Tilhørerne noget godt.

Men i Reglen maatte denne Hensigt vige for Skuespillets egne Krav, og Lysten til at underholde overgroede under den egentlige Behandling ethvert andet Formaal. Først naar Stykkets Slutning nærmer sig, giver det gerne et ejendommeligt Ryk i Fremstillingen, der minder om en støjende Klasses Gysen ved Synet af Lærerens Ansigt paa Ruden. Tonen slaar om. Moralen forkyndes.

Trang til at uddrage Moralen var Datidens Særkende. Naar imidlertid den af Skuespillene uddragne Moral saa ofte vamler en Nutids Læser, kommer dette ikke alene af, at saadan Form er os fremmed, men tillige af, at den Moral der uddrages, saa ofte gør et usandt Indtryk. Den forekommer os som en Art Hykleri, thi denne Forstaaelse foresvævede ikke Forfatteren, da han skrev de foregaaende, lystige Scener. Ikke desto mindre har den sin Art af Sandhed; den dannede for Forfatter som Tilskuer det udfyldende Modstykke, uden hvilket den hele Spas ikke vilde være tilladelig, den Afgift, som enhver fandt sig forpligtet til at betale for Benyttelsen af den dramatiske Form.

I mangt et Tilfælde virker denne Moral ligefrem komisk, fordi den synes hentet altfor fjærnt fra. Dette indtræder især, naar der gribes til den sindbilledlige Fortolkning, som Datiden yndede saa meget. Dr. Rasmus Lætus bruger ti Sider til grundigt at forklare den dybere Betydning af de i Københavns Slotsgaard Aar 1577 opførte Stykker.[1] Og hans Forklaring er lige saa nærliggende, som naar en anden Forfatter udlægger den ved samme Lejlighed opførte Daaredans saalunde: «Som Morianerne [Daarerne] spilde deres Tid med Dans og Daareri, saa hensidder den uforsigtige Verden sin endelige og stakkede Livstid udi mange unyttige, daarlige og syndige Bestillinger, hvilket med Daaredansen altsammen forsvinder paa det sidste».[2] Ved Siden af saamegen Unatur tiltaler det uvilkaarligt, naar f. Eks. Hieronymus Ranch i Datidens troskyldige Sprog forklarer Frederik den Anden, hvad der drev ham til at digte «Salomons Hylding»: «Vældelig kan Herren hjælpe og befri sine udvalgte. Saul, den døde Hundesla'er og Loppejæger, dør i sit Ansigts Beskæmmelse, men Kong David æres».[3]

Et er et Skuespils udtalte Moral, et andet er den Moral, som dets Tone bidrager til at udbrede. Vender vi os til Betragtningen af denne sidste, saa synes hine Skuespils moralske Værd at maatte blive noget ringe. Det kan ikke nægtes, at mange af dem er meget slibrige. Dette gælder ikke blot de ligefremme Fastelavnsspil som «Den utro Hustru» og «Karrig Nidding». Ogsaa i mange af de religiøse Stykker forekommer Scener, hvor det usømmelige ligesom med Flid er fremhævet, dvælet længere ved, end en senere Tid vilde finde passende. Man indvende længe nok, at hin Tid var mere fri og ukunstlet end vor, og at der kunde bydes drøjere Skæmt, fordi ingen af Rollerne udførtes af Kvinder. Det staar dog lige fuldt fast, at f. Eks. Badescenen i Susanna, de tre Brudenætter i den danske Tobiæ Komedie, Kong Harald, der i «Knud Lavards Liv og Død» øver Vold mod en Kvinde, og mange flere Optrin var, selv om de saa udførtes af lutter Skolediscipler, en ganske egen Maade at indøve disse i Moralitet.

Vi staa her over for et af de Punkter, hvor Forskellen mellem Datid og Nutid springer stærkest i Øjnene. Som sædvanligt faar vi den fyldigste Forklaring, træffer det videste Syn hos Reformatorerne, og hos ingen klarere end Luther.

I sin Bedømmelse af Skuespils Nytte vover Luther at gøre

Skridtet helt ud og sætte deres Værd ikke blot i den ligefremme Tiltale med Guds Ord, eller for de klassiskes Vedkommende deres Indøvelse i Latin, men i den dannende Indflydelse, som de udøve i det hele: «Gennem Skuespil lære de unge, hvad der sømmer sig for enhver, Tjenere og Herrer, unge og gamle, de lære alle Værdigheder og Embeder og Forhold at kende; de se de ondes listige Anslag, og hvad der er Forældres og Ynglinges Pligter, hvorledes de holde deres Børn og unge Folk til Ægteskab, naar deres Tid er kommen, og hvorledes de unge skulle være de gamle lydige og komme frem med Frieriet. Alt sligt bliver holdt for Øje i Komedierne og er meget nyttigt og godt at vide. Thi ingen kan komme til Regimente, og ingen kan erholde saadant, uden gennem Ægtestand». Kristne bør ikke fly Komedier, fordi der stundom i dem forekomme Smudsigheder og Ukyskhed; saa maatte man af den Grund heller ikke kunne læse Biblen. «De romerske Komedier tiltale mig meget, fordi deres fornemste Mening og Hensigt har været, ved Hjælp af dem som et Maleri og levende Eksempel at lokke til Ægtestand og afholde fra Ukyskhed. Thi Politi og verdsligt Regimente kunne ikke bestaa uden Ægtestand. Ugift Stand, Cølibat og Ukyskhed er en Pestilens og Gift for alt Regimente».[1]

Luther gaar her lige løs paa Sagen og fremhæver som Skuespillenes Fortrin selve deres Hovedindhold: Forholdet mellem Mand og Kvinde. Jo mere de virke æggende i saa Henseende, des bedre, thi dette er hvert Skuespils ædleste og bedste Moral: Gaa hen og gift Dig! Hele denne Opfattelse staar i Forbindelse med Luthers ejendommelige Grundsyn, ifølge hvilket Ægteskabet er den Gud velbehagelige Stand, og det at gifte sig hvert voksent Menneskes fornemste Pligt.

Men selv om vi se bort fra denne lutherske særlige Bestemmelse af det moralske, og omsætte hans almindelige Opfattelse i Nutids Udtryk, kan det ikke nægtes, at han har et mærkeligt frit Blik for Skuespils Betydning. Det var en ny og dristig Tanke at betegne dem som den ypperste Vej for de unge til at lære Livet og de særlige Pligter i dette at kende. Men husker man, hvor forunderlig fattig og blot formel Datidens lærde Dannelse var, undres man ligesaa meget over Luthers klare Blik herfor, som over Styrken af det Middel, han anbefalede at anvende.

Omtrent til Midten af det 17de Aarhundrede holdt Skole-

komedierne sig i Norden med uforandret Styrke. Vil man have et Udtryk herfor, lægge man blandt andet Mærke til, hvorledes det lidt efter lidt blev staaende Skik at opføre dem i selve Kirkerne trods det Anstød, som sligt nødvendigt maatte vække. Man kan ikke andet end give Regeringen Ret i, at det var upassende, naar f. Eks. Provsten i Haderslevhus Len Aar 1636 tillod nogle Gøglere med Dukketøj at opføre en Komedie «Lazarus og den rige Mand» efter endt Søndagsgudstjeneste i flere af Lenets Kirker.[1] Og man forbavses over, hvor vidt det var kommet, naar man læser Klagen fra Øvrigheden i Byen Slesvig, ligeledes af Aar 1636, over Byens Hovedpræst, Sleidanus. Til Befordring af Skoleungdommens Kundskaber i Latin havde han det foregaaende Aar for et talrigt Publikum ladet Terents' «Andria» opføre i Koret for Højalteret i Domkirken. En af Drengene havde forestillet en Jordemoder og en anden en utugtig Kvinde, der for Alteret var nedkommen med et Barn. Hertil havde man brugt et af de smaa Kirkebilleder, der indviklet i Svøb var blevet lagt for Alteret, og derpaa taget paa Armen og vist det samlede Publikum. Præsten havde, saa vidt man kan forstaa, selv spillet med, i hvert Fald staaet for Opførelsen, og agtede nu at lade Terents' «Eunuch» ligeledes opføre i Kirken, og ikke, som Øvrigheden bestemt forlangte, paa Raadhuset.[2]

Modstanden mod disse Skolekomediernes Overgreb fremkom fra dobbelt Side, dels gejstlig dels verdslig.

De senere Teologer delte ikke Luthers Syn paa Skuespil. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede dannede sig en Skole, der med kun lidet gunstige Øjne saa paa alt Komedier vedkommende. Denne Skoles dygtigste Talsmand i Danmark var Biskop Jesper Brochmand. Allerede Anledningen, i hvilken han kommer til at berøre Spørgsmaalet, er betegnende; det er ved Forklaringen af det sjette Bud og under Omtalen af Usædelighedens groveste Ytringsformer. Det er Skuespillernes Pligt, siger han, levende at fremstille Dyder og Laster; men ingen Kristen bør paatage sig en Rolle, hvoraf Lasten fremlyser. Komedier kræver Gengivelse af Menneskers taabelige og latterlige Tale; men Guds Aand tillader ikke en Kristen at gøre sligt. Skuespil medfører, at Mænd iører sig Kvindedragt; men dette forbyder Herren. Flere fordærves ved Synet af Lasten end faa Afsky derfor. Og selve den Tro, at ved Skuespil forbedres Sæderne, er en hedensk

Tankegang. Kun Skriften er nyttig til Lærdom og Overbevisning. Her gælder Ordet: «De have Moses og Profeterne».[1]

Alene vilde denne Retning maaske næppe have været istand til at fælde Skolekomedierne, men den fik en kraftig Forbundsfælle i den skiftende Smag hos Hoffet og de fornemste Krese. Man begyndte her at kedes ved de latinske og bibelske Skuespil og foretrak langt Balletter efter fransk Mønster.

I Forening medførte disse to nye Strømninger lidt før Midten af det 17de Aarhundrede en temmelig brat Omskiften af de gammeldags Forhold. Et Bevis for Skolekomediernes sejge Livskraft ligger dog i, at de enkeltvis endnu forekom lige ned til den Mands Tid, der for Danmarks og Norges Vedkommende skulde skabe saa fortrinlig en Afløsning. Endnu paa Holbergs Tid opførtes Skolekomedier i Bergen.[2] Aar 1706 hedder det i en Dagbog fra Aalborg: «Efter min forudgaaede Tilladelse agerede Skoles-Personerne i Budolphi Kirke, dog ikke førend at Højmessetjenesten var ude, «Den rige Mands og Lazari Historie» sangvis med nogle gudelige og i forrige Tider til samme Akt komponerede Arier».[3] Ja, selv ned til denne Tid dukkede endnu af og til et nyt bibelsk Skuespil op, forfattet eller dog bearbejdet paa Dansk. Aar 1697 blev et saadant: «Historien om de tvende Kong Davids Sønner Adonia og Salomon, som drages om Kronen og Kongeriget», der var skrevet af en af Lærerne ved Herlufsholm Skole, opført af Disciplene sammesteds. Det sidste Eksempel paa gammeldags Skuespil er vistnok «Esthers Comedie, udsat paa danske Rim og ageret paa Nakskov Raadstue af Nakskoviensere Fastelavns Søndag Anno 1724».[4]

Det gamle Skuespil, hvis Udvikling vi her har fulgt, og hvis Væsen vi har søgt at bestemme, sammensat som det var af Fastelavnsspillet, det bibelske Skuespil og Skolekomedien, danner et mærkeligt Led i den nordiske Kulturs Historie. Dets Blomstringstid indtraf lidt forskelligt i de skandinaviske Lande, tidligst i Danmark under Frederik den Anden og i Christian den Fjerdes første Aar, lidt senere i Sverige under Gustav Adolf. Det var ikke oprindelig fremspiret paa nordisk Grund men overført hertil som Efterligning af udenlandske Forhold, og dette Præg bevarede det, for saa vidt det selv i dets Velmagtsdage idelig fornyedes ved Oversættelser og Bearbejdelser fra Udlandet.

Naar det ikke desto mindre tilsidst blev en hjemlig Plante af selvstændig Art, saa laa dette dels i, at det herhjemme skød

friske, ejendommelige Skud — vi minde f. Eks. om Hieronimus Ranchs Stykker «Karrig Nidding» og «Samsons Fængsel», om Hans Christensen Sthens «Kortvending» og flere — dels i, at det lige fra først af gik over i Folkets Eje og udførtes af Landets egne Børn. Denne sidste Omstændighed maa ikke værdsættes for ringe. Betydningen falder i Øjnene ved Sammenligning med, hvad der atter afløste disse Skuespil: Optræden af fremmede Trupper, Balletter og Stykker paa fremmed Sprog.

I det 16de Aarhundrede er det derimod kun grumme lidet, hvad vi høre tale om fremmede Skuespillere i Norden. Ved Hoffet optraadte i Slutningen af Frederik den Andens Tid af og til udenlandske «Gøglere, Tumlere og Springere» især af engelsk Herkomst. I Frederik den Andens Sold var i det mindste i kort Tid blandt andre den berømte engelske Klovn, William Kemp. Et Par Aar efter træffer vi ham igen i London som Shakespeares Fælle ved Blackfriars Theatret, og han vides at have været den første, der spillede Peter i «Romeo og Julie».[1] At disse engelske Skuespilleres Optræden — hvori den nu end har bestaaet — har moret de Danske, og Tilstrømningen været stærk, derfor haves endnu et talende Bevis i den Udgiftspost, der findes i Helsingørs Regnskabsbog for Aar 1585: «Til Istandsættelse af det Plankeværk mellem Byskriverens og Raadhusgaarden, som Folk rev ned den Tid, de Engelske legte i Raadhusgaarden».[2] Men om nogen Paavirkning af den danske Spillemaade ved disse Englændere paa kortere Besøg kan der næppe være Tale. Langt snarere maa en omvendt Paavirkning antages at have fundet Sted, forsaavidt det er slige engelske Skuespillere, der har gæstet Helsingør, — maaske William Kemp selv, der har færdedes ved Kronborg, — som har underrettet Shakespare om de stedlige Forhold, som denne benytter i «Hamlet», lært ham, at to ægte, danske Adelsnavne var Gyldenstjerne og Rosenkrands, hvad der passede ypperligt paa Frederik den Andens Tid, mindre rigtignok paa Hamlets.

Ligesaa ringe Betydning for den danske Skuespilkunst maa vi vistnok tillægge de spredte Besøg af tyske Skuespillere. Først ved Aarhundredets Slutning Aar 1596 ved Christian den Fjerdes Kroning fik man maaske noget virkelig dygtigt af den Art at se, da Christian den Fjerdes Svoger, Hertug Henrik Julius af Brunsvig, der selv var hindret i at kunne komme, istedetfor sendte sine «Komedianter og Springere», atten i Tallet. Hvilke Lands-

mænd disse end monne have været — om, som paastaaet: Englændere, eller ej — saa er det sandsynligt, at de har opført nogle af Hertugens egne tyske Stykker, af hvilke han havde forfattet et ikke ringe Antal.[1]

Hvad der naaedes i Norden, var dennes om ikke selvfrembragte, saa dog selvtilegnede Eje. Det syner kun af grumme lidet, naar det sammenlignes med, hvad andre Lande paa samme Tid under lignende Vilkaar frembragte. Allerede Tysklands Hans Sachs og Jacob Ayrer overgaar vore. Italiens Ariost, Spaniens Cervantes og Lope de Vega lyser endnu den Dag i Dag. Men dem alle overstraaler, hvad Nordens Stamfrænder frembragte i Shakespeare. Maaske netop paa Grund af denne rigere Vækst andetsteds blev Udbyttet af det, hvortil Norden var naaet, saa ringe for dens senere Udvikling. I Sverig forsvandt Sporene ganske, i Danmark-Norge knyttede Holberg sig ikke til det gamle, men begyndte forfra.

4.

Den lange Fastetid gik stille og ensformigt hen. Skønt Reformatorerne havde ophævet Fasten, eller dog i hvert Fald benægtet dens Fortjenstlighed, var der fremdeles mange gammeldags Folk, der fastholdt den vante Skik. Selv i de næste Slægtled, som ikke havde oplevet Reformationen og altsaa heller ikke kendt den katolske Tid, vedblev man hyppigt at overholde Fastetidens Regler, og lige ned til Aar 1600 kunde man træffe endog Gejstlige, der, som f. Eks. Anders Sørensen Vedel, ganske afholdt sig fra Kødspiser, saalænge Fastetiden varede.[1] Tog end andre det ikke slet saa strengt, var der dog ingen, der faldt paa at holde nogensomhelst Fest, Bryllup eller lignende mellem Fastelavn og Paaske.

Sit Højdepunkt naaede denne stille Tid i den sidste Uge, «den stille Uge». Paa Palmesøndag, der indledte denne, havde der i den katolske Tid været enkelte kirkelige Festskikke med Indvielse af Palmegrene eller, i Mangel heraf, Pilegrene i Blomst. Men disse Skikke, der f. Eks. i England var i den Grad trængt ind i Folket, at de har holdt sig indtil nu,[2] tabte sig mærkelig hurtigt i Norden, saa snart den katolske Gejstlighed var borte. Des mere følelig blev Alvoren og Stilheden i de følgende Dage, og det er et ret betegnende Udtryk for den Vægt, man tillagde dem, at man i en nyere Tid har givet enhver af disse Dage særskilt Navn, hvortil man rigtignok har brugt de gamle Fastelavns-Navne, der, efter at deres lystige Biklang var glemt, forekom at lyde ret højtideligt. I Skaane kaldes endnu den stille Uges Dage: Palmesøndag, Blaa Mandag, Hvide Tirsdag, Askeonsdag, Skærtorsdag o. s. v.[3]

Den første egentlige Helligdag var «Skærtorsdag». Paa en forunderlig Maade mødtes her de største Modsætninger. Lige-

som Frelseren paa denne Dag havde renset Disciplene ved at to deres Fødder, og skænket dem og Verden Livsens Brød, og dog var han selv inden Aften overgivet i Morderhaand, saaledes kæmpede fremdeles ifølge Folketroen Lyset og Mørket paa denne Dag en svar Kamp.

Til Dagens lyse Sider hørte først og fremmest den Kraft, som paa den forlenedes den eneste grønne Plante, der havde holdt ud til det sidste Vinteren igennem, nemlig Kaalen. Rettelig nydt, ni Slags kogt sammen, værnede den mod Sygdom og andet Ondt for hele det kommende Aar. I Tyskland udvidedes denne beskærmende Magt til alle grønne Urter i Almindelighed, ni Slags, helst plukkede om Morgenen og kogte sammen.[1] Mulig staar den tyske Benævnelse paa Skærtorsdag «grønne Torsdag» (der grüne Donnerstag) i Forbindelse med denne Overtro. Fremdeles ejede ogsaa Luften paa denne Dag en rensende Kraft. Hængte man Gangklæder ud i det Frie, befriedes de for Møl, samme Middel fordrev Lopperne fra Sengklæderne. Ifølge Troen i Telemarken krævedes der dog noget mere Arbejde for at opnaa dette sidste. Man maatte flette tre Snore til Hjælp for Lokes itubrudte Slæde. Hver Skærtorsdag kom nemlig Loke kørende med et Læs Lopper. Da Læsset var tungt, gik Slæden itu, og hjalp man ham ikke med Snorene, beholdt man de ubudne Gæster i Hobetal Aaret rundt.[2]

Blandt de uhyggelige Udtryk for Skærtorsdags Betydning hørte i første Række Heksenes Magt paa denne Dag. Skærtorsdag var nemlig ligesom Valborgs og Sankt Hansdag Heksenes Fest, og enhver, der ikke sikrede sig imod dem, var i høj Grad udsat for at lide Mén. Allerede Christiern den Andens saakaldte «gejstlige Lov» paabød derfor Øvrigheden særlig paa Skærtorsdag og Valborgs Nat at passe paa alle, der var mistænkte for Trolddom.[3] Det var imidlertid lettere sagt end gjort at passe paa Heksene, naar de Skærtorsdagaften i Mulm og Mørke og tilmed usynlige fo'r paa et Kosteskaft til Samlingspladsen. Sikrest var det for Enkeltmand at værge sig, som han kunde, ved at fæste Staal over Dørene, lægge Staal i Sengen, under Gaasebænken og hos Kreaturerne, sprede Økser og Jærnkiler paa de tilsaaede Marker og tage det fjermere Hjul af Ploven, at ikke Hekse, der foretrak Kørsel, skulde benytte sig af dette.[4]

Umuligt var det dog at overkomme alt og helt at sikre sig. Glemtes noget, var det prisgivet. Heksen Ingeborg Bogesdatter i

Högnalöff i Sverig bekendte saaledes 1618, at hun havde listet en Kalv ud, lagt Bidsel paa den og saaledes redet over Skov, Mark, Bjerg og Vand til Blåkulla, hvor hun deltog i Gæstebudet. Før sin Bortfærd havde hun været lumsk nok til at blæse Vind i sin Særk og deraf lavet en Ham i hendes Lignelse, som hun lagde hos Manden. Og yngre Hekse behøvede end ikke noget Ridedyr eller Færdselsredskab. De var ved egen Kraft i Stand til at hæve sig i Luften og flyve afsted.

Under slige Forhold var det sikkert klogest at anvende et mere almindeligl Sikringsmiddel, f. Eks. at ringe med Kirkeklokkerne. Endnu langt ned i det 19de Aarhundrede var det derfor Skik i Smaaland hver «Dimmelonsdag» om Aftenen efter Solnedgang og atter Skærtorsdag Morgen, førend Solen var staaet op, at «klemte Paaskekærlingerne ned». Provst Wiesels Karle ringede saaledes med Kirkeklokken, just da tre Hekse fløj over Spiret. De faldt straks ned, men skiftede Ham og forvandlede sig til Geder. De tre Geder løb op i en gammel Birk, men en Mand, der stod hos, huggede den ene Ged i Foden. Siden da haltede en gammel Kvinde i Håramoen, og ingen nærede Tvivl om, at hun jo havde været med paa Turen til Blåkulla. I et andet Tilfælde forvandlede den nedfaldne Heks sig til en hvid So. Tre Paaskekærlinger, der i Provst Gumælii Tid nedringedes ved Moheda, just som de skulde «piske Kirken», fandtes derimod helt nøgne.[1]

En ganske egen Fristelse var det selv at skaffe sig Vished om, hvorledes det forholdt sig med ens Omgivelser. Sligt lod sig gøre ved Hjælp af et paa Skærtorsdag lagt Hønseæg, at sige, hvis det var det første, Hønen nogensinde havde lagt. Tog man det blot med sig i Lommen hen i Kirken, eller, hvad sikrere var, saa man igennem det, idet Solen skinnede, kunde man nøjagtigt afgøre, hvilke Kvinder i Menigheden, der var Hekse og om Aftenen tilforn havde været afsted.[2]

I England udførtes paa Skærtorsdag en højtidelig Handling, der, saa vidt vides, ikke var brugelig i Norden. Et Antal fattige samledes paa Slottet, og Dronning Elisabeth vadskede deres Fødder. Rensningen var grundig nok, forsaavidt de alle forud var først blevne vadskede af en Vadskerkone, dernæst af Almisse-Uddelerens Undergivne og sluttelig af ham selv. Naar saa Evangeliet om Fodvadskningen var oplæst, vadskede Dronningen dem for fjerde Gang, med Bistand af en Adelsjomfru for hver fattig. At Dronningens Ydmyghed voksede med Aarene, var billedlig

antydet ved, at der hvert Aar var en fattig mere, saa at deres Antal svarede til Dronningens Alder. Aar 1572 var der saaledes 39. Efter endt Vadskning kyssede hun dem, skænkede enhver baade Penge, Klæder, Mad og Drikke samt et Haandklæde og lod dem ved Solnedgang fare.[1]

Efter den uhyggelige Skærtorsdag fulgte den mørke Langfredag. Paa denne Dag maatte ingen være glad, Fasten og Selvpinslen naaede derfor her sit Højdepunkt. I Norge var det enkelte Steder Skik, at alle piskedes med Ris om Morgenen. Almindelig Regel var det, at ingen maatte faa noget at spise før end Aften; og i Dagens Løb skulde man anspænde alle sine Kræfter og plage sig selv med et uoverkommeligt Arbejde. Denne sidste Skik har i mange Bygder holdt sig indtil vore Dage. Præsterne har undertiden mistydet dette Arbejde som Ringeagt for Helligdagen, medens det i Virkeligheden jo betød Selvplage som Kristi Efterfølgelse.[2] At Forholdene i Danmark var lige saa strenge, kan ses af, at f. Eks. den tidligere Hofpræst Anders Sørensen Vedel hver Langfredag lod sine Børn komme ind til sig i Studereværelset, hvor han hudflettede de ulykkelige Smaa, for at de ret levende skulde fornemme Frelserens Lidelser.[3] En gyldigere Grund til Straf var det, naar man paa Langfredag ikke bestod Fasteprøven. I mange Egne brugte man nemlig paa denne Dag at lade Husets Ungdom veje, ligesom det ogsaa var sket paa Askeonsdag. Viste det sig da, at de ikke var tagne det rette Antal Pund af i Vægt, saa var dette et tydeligt Udtryk for, at de heller ikke havde overholdt Fasten og følgelig fortjente Straf. I en senere Tid i det mindste vidste man i Norge at forberede sig til denne Prøve, idet betænksomme unge Mennesker mødte ved Vejningen Askeonsdag med Sand i Strømperne og Smaasten i Lommen for at have noget at sætte til af i de syv Fasteuger.[4]

Fasten udstraktes paa Langfredag ligeledes til Husdyrene, idet i mange Egne Kvæget paa denne Dag ikke fik sædvanligt Foder, men kun hvad man kunde finde til det af spiseligt i Skoven eller paa Marken. Menneskenes Maaltid, der først maatte holdes mod Aften, skulde bestaa af det tarveligst mulige, i Reglen blot Melgrød og højt regnet «Skidne Æg». I Telemarken og maaske flere Egne var det Skik at mindes Kristi Tørst paa denne Dag, idet man, inden man gik til Hvile, skulde fortære tre Saltkager, hvilket i Nattens Løb fremkaldte en ulidelig Trang til Drikke.[5]

Med Paaskeløverdag, «Paaskeaften», begyndte allerede Forberedelserne til den glade Tid. I Katolicismens Dage havde det været Skik, at Præsterne paa denne Dag velsignede Bøndernes Madvarer og Saasæd, og Skikken holdt sig nogen Tid efter Reformationens Indførelse. Endnu i Aaret 1566 fandt «Madvielse» Sted tæt ved København i Egnen omkring Roskilde. Man bragte allehaande Fødevarer frem, og derhos Rug, Byg og Havre, Præsten velsignede det og læste en særskilt Bøn derover, hvorved Bønderne mente deres Mad og Korn sikrede for det følgende Aar. Om Aftenen læstes en Messe, hvormed Paaskefesten indvarsledes. Begge Dele, «Madvielse» og Messe, blev forbudne af Sjællands Biskop.[1] Befolkningen fik nøjes med at fejre Løverdag Aften inden Hjemmets Vægge med de gamle Festretter: Sødgrød og blødkogte Æg.[2]

Paaskesøndag var helt og holdent Glædesfest. Fra tidlig Morgen var Folk paa Benene for at se Solen, naar den stod op, «lege» paa Himlen og danse af Glæde over Kristi Opstandelse. Denne Tro deltes, saavidt det lader, af næsten alle kristne Folkeslag.[3] Kun i ganske enkelte Egne knyttede sig Overtro af bedrøvelig Art til Paaskemorgen. I Telemarken frygtede man saaledes for at tænde Ild paa Arnen, thi den Gaard, hvorfra det først røg, skulde blive plaget af Rovdyr. Naar man endelig nødtes dertil, anvendtes den Forsigtighed at brænde ni Slags Ved tilligemed en Træske, en Gryderøre, en Kost samt Krudt og Svovl. Hensigten hermed var uden Tvivl at rense Skorstenen fra den Besmittelse, der mulig hæftede ved den siden Skærtorsdag Nat, da Heksene fo'r ud gennem den. Selv Røgen var endnu smittet. Alle maatte ud af Døren for at se, hvor den bar hen; drev den ad Kirkevejen til, var det Varsel om, at en i Huset var «fejg» og snart skulde dø.[4]

Naar man efter endt Gudstjeneste, ved hvilken der var bleven ofret i Kirken, vendte hjem, fordrev man Tiden med al Slags Spøg. En særlig Paaskefornøjelse var de saakaldte «Paaskeæg». Herved forstodes dengang som nu farvede Æg, i Reglen røde, blaa eller gule, stundom med Indskrifter. De veksledes dels som Gaver, dels brugtes de til forskellige Lege, af hvilke den at lade dem trille efter hinanden ned ad et Skraaplan var den almindeligste. Det gjaldt om med sit Æg enten blot at berøre eller knuse Skallen paa et eller flere af de tidligere nedtrillede. Legen kaldtes paa Dansk at «trante Paaskeæg».[5] I Tyskland og Eng-

land brugtes foruden denne ogsaa andre Lege, f. Eks. at gemme Æggene i «Hare-Reder», holde dem i knyttet Haand og slaa med dem o. s. v.

Brugen af «Paaskeæg» er en af de ældste og videst udbredte Festskikke, der kendes. «Madvielsen» paa Paaskeløverdag, der i Norden angik baade Æg, Fødevarer i Almindelighed og Saa korn, indskrænkede sig i de sydlige Lande fortrinsvis til Æg. Saavel i den romerske som i den græsk-katolske Kirke begyndte Paasken med Nydelsen af de indviede Æg. Og «Paaskeæg» er kendte fra Skandinavien til Ægypten, fra England til Persien og Siberien. Man kan da ikke søge Skikkens Oprindelse alene i Hensynet til Fastens Ophør, eller i Festen for Kristi Opstandelse, eller i den begyndende Æglægningstid, eller i noget af de andre Enkelt-Hensyn, hvorfra man har villet udlede den. Ægget har i umindelige Tider været Sindbilledet paa det indesluttede og dog vaagne, frodigt frembrydende Liv, og har derfor lige let ladet sig anvende som Tegn paa Vaaren og paa Opstandelsen. Det gaar hermed som med de tilsvarende sproglige Udtryk. Paaske hedder paa Tysk «Ostern», paa Engelsk «Easter», begge af det gammelsachsiske «oster» = at opstaa. Men slutter man saa, at Festnavnet sigter alene til Kristi Opstandelse, svækkes dette ved, at de gamle Germaner dyrkede en Vaarens Gudinde ved Navn «Ostara». Og heller ikke herved tør man standse, thi hendes Navn staar aabenbart i Forbindelse med Østen, Dagningens Himmelegn.[1]

En Paaskeskik af rent kristelig Oprindelse var derimod Uddelingen af de saakaldte «Paaskelam». I det 16de Aarhundredes Begyndelse, da Katolicismen endnu herskede, foregik denne Uddeling uden Tvivl paa gammeldags Maade, idet Præsterne efter Messen Løverdag Aften skænkede eller solgte til Kirkegæsterne indviede Paaskelam af Voks, der ansaas for en Slags hemmelighedsfulde Midler mod alskens ondt.[2] Men netop denne deres undergørende Kraft gjorde det i høj Grad ønskeligt at have dem af et varigere Stof end Voks og altid at bære dem hos sig. Tidligt udviklede da den Skik sig, at rige bar et Paaskelam af Sølv eller Guld i en Kæde om Halsen. Og her faldt det da atter naturligt at have dette Smykke i Smykkers sædvanlige Form, altsaa som en Medaille eller Mønt blot med et derpaa afbildet Paaskelam. Smykker af denne Art gik under det fælles Navn «Agnus Dei» og synes at have været en temmelig almindelig Gave.

I et stærkt beskadiget Brev fra Aarhundredets Begyndelse, skrevet til Henrik Krummedige, kan endnu læses: «Sender jeg Eder III Agnus Dei til Eders kære Hustru og Dotter, bedendes kærligt, at I ikke ville dennem forsmaae».[1]

Efter Reformationen var den hele Skik med indviede Paaskelam lige saa ilde set som de øvrige katolske Rester. Paaskelammene af Voks forsvandt da tilligemed Messen Paaskelørdag eller indviedes kun i Smug, indtil efterhaanden den hele Skik gik i Glemme. Smykkerne af Metal derimod vedblev at bæres aabenlyst, men Betydningen af dem glemtes snart. Der var næppe mange af de Arvinger, hvem ved Skifterne mod Aarhundredets Slutning nu et «Agnus Dei», nu et «Jesu Navn» eller en «Sankt Jørgen» tilfaldt, der har tillagt disse Smykker noget Værd udover Erindringens og Metallets. I det følgende Aarhundrede gik for Danmarks Vedkommende de fleste af disse Smykker vistnok tabt. Trediveaarskrigen og de to Krige med Sverig 1657—60 fejede ordentlig ud mellem gammelt Guld- og Sølvtøj, og henimod Aar 1700 var der næppe meget tilbage i Danmark af de gamle «Agnus Dei».

Anderledes i Norge. Her havde Overleveringen faaet Lov til uhindret at holde sig, intet større fjendtligt Indfald havde bortført alt, og hvad der forhen var adelig Skik, optoges med Iver af en talrig og jævnt velstaaende Bondebefolkning. Aar 1762 hører vi da i en Beskrivelse fra Norge: «At have et «Angstei», det vil sige en forgyldt Sølvmønt fæstet til en Sølvkæde hængende om Halsen ned paa Brystet, er meget brugeligt, især naar en Pige skal pyntes til Brud».[2] Der er ingen Tvivl om, at disse «Angstej» eller «Ansti» er en fordrejet Udtale af de gamle «Agnus dei». Som de nu brugtes, var der imidlertid ikke meget tilbage af den oprindelige Hovedfigur, Lammet. Man tog nemlig «gemenlig et Tomarksstykke, eller en anden Sølvpenge af lige Størrelse», satte Øskener rundt om Randen til at hænge smaa tynde Sølvstykker i, forgyldte det hele, og hermed var Smykket færdigt.

Mærkeligt nok har de gamle «Paaskelam» i det 19de Aarhundrede paany holdt deres Indtog i Danmark, ikke længere som Voksfigurer eller Smykker, men som en Art Legetøj af Sukker eller Bomuld med et vedhæftet Korsbanner.

5.

Valborgs Dag eller den første Maj var den gamle Festdag for Vaarens Komme. Romerkirken havde ikke kunnet eller villet sætte noget andet i Stedet for denne Fest, der kom underlig ubelejligt mellem Paaske og Pinse. De svage Forsøg paa Modstand bestod væsentlig kun i, at Dagen kaldtes efter de to Apostle «Philip-Jacobi Dag», et Navn, der dog hverken i Tyskland eller Danmark kunde fortrænge: Valpurgisdag, Valborgsdag, eller med lidt mere kirkeligt Tilsnit: Voldermisse.

Festen fik altsaa Lov at skøtte sig selv og var og blev en blot Folkefest. For saa vidt skulde man tro, at den maatte have haft let ved at bevare sine oprindelige Skikke uforandrede. Men her gjorde en anden Omstændighed sig gældende, der voldte Splid. Det var Forskellen i de ydre Naturforhold.

Vi har allerede set, hvorledes der under Fastelavnsskikkene skjulte sig tydelige Spor af en ældgammel Vaarfest. Der havde altsaa været en Tid i Folkets Barndom, hvor det under mildere Himmelstrøg fejrede Vaar i Februar Maaned. Men denne Tid var forlængst forbi, da det bosatte sig i Nordeuropa. Endnu kunde Benævnelsen «Vaar» vel minde om Slægtskab med Romerne, der kaldte Aarstiden «ver»; men kun for faa af de Folk, der var havnede nord for Alperne, og i hvert Fald ikke for Skandinaverne, kunde det passe at fejre Festen førend den første Maj. Først da var det klart, at Dagslyset havde sejret, først da forkyndte Luft og Spirer, at Sommeren var nær.

Fra gammel Tid synes det da at være blevet slaaet fast i Norden, at Sommerhalvaaret begyndte den første Maj. Og uformærkt begunstigedes denne Bestemmelse i Aarhundredernes Løb ved en Fejl i Tidsregningen. For hvert Aarhundrede, der gik, blev Vaarens Komme skudt en Dag ud, og Aarstiden blev altsaa mildere og mildere. Naar man i det 16de Aarhundrede skrev den første Maj, befandt man sig i Virkeligheden paa den ellevte.[1]

Men end ikke denne stadige Fremgang var i Stand til her ganske at binde Vaarfesten til den første Maj. Den store Udstrækning fra Nord til Syd gjorde sig endnu gældende. Hvad hjalp det, at Gøgen alt et Par Uger havde ladet sig høre ved Koldinghus, og Bøgen stod grøn ved Gurre? I Dalarne kunde man dog umuligt ret holde Vaarfest, naar Siljan endnu laa tillagt, og Snetykning lejrede sig om Mora. Hertil kom, at de enkelte Aaringers vekslende Kuldeforhold kunde selv i sydligere Egne friste til at fordele Festlighederne over flere Mærkedage, for ikke at sætte alt paa ét Kort. Aar 1528 f. Eks. var det den første Maj i Greifswalde endnu fuldstændig Vinter, ikke en eneste grøn Spire, Sneen laa fodhøj, saa at Toget, der i lette Dragter «red Sommer i By», skyndte sig tilbage til de varme Stuer, og en enkelt Deltager endog tog sin Død af den kolde Tur.[1] Følgen af alle disse Forhold blev da for samtlige gotogermanske Folk: en vifteformig Spreden af Vaarfestens Skikke lige fra Fastelavn eller 1ste Marts og hen til Midsommerdag. Alt efter Beliggenheden nærmest ved Alperne eller nærmest ved Nordkap, voksede Tilbøjeligheden til at samle Festen om en Dag i Begyndelsen eller i Slutningen af dette Tidsrum.

Danmark laa i Midten. I Samklang hermed holdtes her en tydelig Vaarfest den første Maj. Festen fortsattes imidlertid, om man saa vil, Uger igennem, blussede atter op i Pinsen og gled saa uden helt at ophøre over i Midsommerfesten.

Valborgsfesten indlededes med, at der Aftenen forud, altsaa den 30te April, brændtes Baal paa Højene. Denne Blusbrænden paa Valborgsaften var en ældgammel Skik. Der er ingen Tvivl om, at Skikken saavel i Norden som de utallige andre Steder Jorden over, hvor slige Baal i umindelige Tider er blevne tændte paa Festaftener, oprindelig har haft, ligesom den endnu mangensteds fremdeles har, en religiøs Betydning. Ganske var denne ikke forsvunden i det 16de Aarhundrede. Man troede, at disse Baal virkede skræmmende paa alle de onde Aander, der i denne Nat var ude, først og fremmest paa Heksene, hvis Festtid det jo var. De to Hovedmidler, der anvendtes mod disse og onde Magter i det hele, Blus og Staal, var i Virkeligheden et og samme, idet Staalets Kraft netop laa i, at det var Ildens Hylster, hvoraf den ved Slag mod Flint til enhver Tid lod sig fremlokke.

I Forbindelse hermed stod det, at Valborgsblussene egentlig skulde som alle andre Festblus optændes ikke med almindelig

Ild, men med «vild» Ild. En saadan lod sig kun skaffe paa den ældgamle Maade, den der havde været i Brug førend man lærte Jærnet at kende: ved Gnidning af to Stykker Træ imod hinanden. Denne Ild kaldtes i alle gotogermanske Lande med et beslægtet Navn, hvis Betydning er tydeligst i det svenske: «Gnideld». (Dansk og Norsk: «Nødild», Tysk: «Nodfyr» eller «Notfeuer», Engelsk: «Neidfire» eller «Nedfire»). Og til den knyttede sig megen Overtro, især med Hensyn til Fordrivelse af Kvægsyge. I Norge brugte man f. Eks. at helbrede Hjorde, der var bidte af en gal Ulv, hvilken Syge ellers vilde forplante sig til alle Faarene, ved Hjælp af Nødild: to Stykker Egetræ gnedes mod hinanden, hermed optændtes to til tre Baal, mellem hvilke Faarene dreves, saa at Røgen slog op om dem.[1] I Dalarne er det den Dag i Dag Skik at springe gennem Valborgs-Baalet.[2] Paa Hebriderne brugtes for ikke længe siden, naar Kvægsyge indtraf, at slukke Ilden i hele Sognet. Derpaa sattes 81 gifte Mænd i Arbejde, stadigt ni ad Gangen, med at gnide to Bjælker sammen. Ved Hjælp af den herved fremkomne Ild tændtes atter den første Arneild. Med det Vand, som straks blev kogt herved, besprængtes derpaa det syge Kvæg. Noget lignende er endnu Brug i Nedersachsen.

I Tyskland antages Skikken at stamme fra Druidernes Tid, hvilke paa denne Vis antændte Halvaarsfesternes hellige Baal. At Romerkirken tidligt er bleven opmærksom paa denne Form for germansk Overtro kan ses af, at det allerede paa et Kirkemøde Aar 742 blev forbudt de kristne Tyskere at tænde de ugudelige Baal, som de kaldte «Niedfeor» (Notfeuer). Tyskerne saa lidt som Nordboerne opgav imidlertid den gamle Skik. Endnu omtrent Aar 1590 hedder det om Sct. Hans Baal i Tyskland: I mange Egne af Landet bruger Landsbyernes Beboere at oprykke en Gærdestav, binde et Tov om den og snurre den saa stærkt omkring, at den tilsidst fænger Ild. Med denne Ild optændes Festbaalet. Naar det er udbrændt, strø de Asken over Haveplanter og mener hermed at kunne sikre dem mod Orme.[3]

Valborgs-Blussene synes i Danmark hyppigt at have bestaaet blot i brændende Halmknipper, der holdtes i Vejret paa en eller flere høje Stænger. Ofte var de dog ligefremme Baal, der antændtes paa Jorden og næredes kraftigt med Ved, gamle Tjæretønder og lignende. I Norge forstod man endnu i det 19de Aarhundrede ved Ordet «Brandskat» Træ, der skænkedes til Brug

ved Sct. Hansdags Blussene.[1] Derimod synes man i Norden ganske at have glemt den i Oldtiden brugelige Skik, at opbrænde Jætten «Tjasse» paa Vaarbaalet. I enkelte andre Lande har Skikken holdt sig til vore Dage. I Bøhmen og flere Egne af Tyskland opbrændes endnu Vinter-Jætten i Skikkelse af en uhyre Straamand. Mange Steder kaldes den blot «Vinteren» eller «Døden»; men i Schlesien kaldes den mærkelig nok med det dèr uforstaaelige Navn: «Jøden», «der alte Jøden», hvilket muligt er det oldnordiske «Jøtun», Jætte. Hos Katolikerne derimod er Straamanden bleven til Forræderen Judas, og Opbrændingen foregaar i Overensstemmelse hermed paa Paaskelørdag.[2]

Foruden den religiøse Betydning havde Valborgs-Blussene, eller havde i det mindste haft, som alle Festblus en mere almindelig Grund. For en Tid, der ikke kendte til Postvæsen, Aviser eller Telegrammer, og ikke havde anden Almanak end en Pind med indskaarne Mærker, var det en særdeles hensigtsmæssig Maade at kundgøre Festdagens Komme ved Aftenen forud at tænde Baal paa de højeste Punkter. I mangt et ensomt liggende Hjem bragte Synet af Blussene maaske først Vished om, at Festdagen var nær; kun saaledes bevaredes Ensartethed Landet over, og Bavnen blev ikke blot for Synet et Foreningspunkt men ogsaa et virkeligt Samlingspunkt, thi did strømmede alle trods Mulm og Mørke, visse paa dér at træffe Venner og Bekendte.[3]

Denne Bavnernes Betydning har tidlig medført, at de toges i Krigsbrug. Sandsynligt er det, at allerede i den graa Oldtid har Valborgs-Blussene været Samlingstegn for det vaabenføre Mandskab til Sommerstævne. Med Sikkerhed véd vi, at Hakon Adelsten i Norge inddelte hele Kysten «saa langt op i Landet, som Laksen gaar øverst op i Elvene», i Skibsreder, der skulde stille et bestemt Antal Skibe af en vis Størrelse. Og samtidig befalede han, at der paa de højeste Fjælde i Syns Afstand fra hinanden skulde laves Bavner, der skulde tændes, naar en fjendtlig Hær var i Landet. «Og, siger man, at paa denne Maade gik Hærbudet i syv Dage fra den sydligste Bavn til den nordligste».[4]

At Bavner anvendtes til Krigsbrug i det 16de Aarhundrede, var en Selvfølge. «I se Bavnen staa oppe paa denne Høj herude», siger Peder Palladius, «og vide aldrig, naar en fremmed Fjende vil overfalde os, enten Nat eller Dag».[5] I Danmark benyttedes Bavner til Krigsbrug endnu i Krigen med England 1807—14, i hvilke Aaringer alle Festblus var forbudte. Ja selv i Aaret 1864

spillede Bavner en Rolle blandt Forsvarsanstalterne paa Fyen, om end de nu til Dags i de fleste Tilfælde har faaet Afløsning i Telegraf og Telefon.

Men selv efter at alle religiøse og Nyttigheds Hensyn er bortfaldne, har de gamle Festblus holdt sig. Det er ikke blot af det hyppigt forekommende Bakke-Navn: «Bavnehøj», at man kan slutte til Skikkens fordums Almindelighed. Hver Valborgs Aften lysner Baalene i mange Egne endnu som for Aartusinder siden. Det er ikke let at bestemme Grunden til, at de har holdt sig i én Egn og er opgivne i en anden. En Regel, der dog tæller mange Undtagelser, er det, at hvor Valborgs Blussene er bevarede er Sct. Hans Blussene ophørte og omvendt. Som Eksempel paa Undtagelserne kan nævnes Dalarne, hvor der brændes baade Valborgs- og Sct. Hans Blus.[1] Hvor mangfoldige de i de rette Egne endnu kan være, kan ses af, at der f. Eks. fra Blæsborg Bakke ved Horsens, Valborgs Aften 1879, taltes ikke mindre end 70 Blus.[2]

De Folk, der i det 16de Aarhundrede samledes ved Baalene, var mere end blot flygtige nysgerrige; de var fast bestemte paa at ville tilbringe hele Natten i det frie. Valborgsaften var en af de mest bekendte «Vaagenætter».

Medens alle saaledes strømmede ud til Baalene, det eneste Sted, hvor Heksene ikke havde Magt, var der en egen Uhygge udbredt over Hjemmene, hvor kun de aller nødvendigste var blevne tilbage. Man faar et Indtryk heraf gennem en tilfældig Beskrivelse af Forholdene i en Gaard i Vordingborg, Valborgs Nat 1592. Søren Boesen laa inde, saa hørte han pludselig mellem Kl. 12 og 1, hvorledes Hunde og Katte begyndte at tude og mjave. Det lykkedes ham at faa fat i Jakob Tærskemand, der var villig til at gaa ud og se, hvad der var paa Færde. Men da han kom ud i Gaarden, saa han ikke andet end nogle Hunde og Katte, og han gik derfor ind og lagde sig igen. Men lidt efter begyndte det at mjave og skrige paany. Søren Boesen maatte da selv ud, væbnet med et Økseskaft, og ganske rigtig opdagede han derude bag et Tjørnelæs ved Kohuset, nærmest op til Mester Hanses den sorte Ko, to Kvindeskikkelser. Da de ikke svarede paa Spørgsmaalet: «Hvem der!», men løb, havde han

Mod til at løbe efter og slaa den ene med Økseskaftet. Hun maatte standse, og det viste sig da at være Mette Sandbagers, som han godt kendte. Hun tiggede og bad ham ikke at røbe hende eller udlægge hende. Han svarede: «Sker der nogen Skade, skal du faa Straf derfor». Men hun indestod for, at der ikke skulde ske nogen Skade, og er heller ikke nogen Skade sket.

Hvorvidt hun iøvrigt var en virkelig Heks, faar at staa hen. Vist er det, at to Maaneder efter skete der dog nogen Skade, idet Mester Hanses den sorte Ko begyndte at malke Blod. De seksten Mænd, der i denne Anledning udnævntes til Dommere, turde imidlertid ikke i Kraft af disse to Kendsgerninger dømme hende fra Livet.[1]

Ude ved Baalene herskede der Liv og Lystighed. Ikke alle forblev dog samlede her, de unge gik til Skovs for at plukke Blomster og bryde grønne Grene af, hvormed Boligerne tidlig næste Morgen skulde «majes». Undertiden, men langtfra altid, opgravede man tillige paa Valborg Nat «Majtræet» eller smykkede det, saa at det stod rede til om Morgenen.

Det var en ikke ringe Uskik, at unge Mænd og Kvinder saaledes ved Nattetid færdedes alene i Skoven. Den Sædvane i mange Egne, at man netop i denne Nat traf Aftale om, hvem der skulde være hinandens «Gadebasse» og «Gadelam», forbedrede ikke Forholdet, og med Rette blev «Vaagenætterne» berygtede for deres Usædelighed. Ikke uden Grund er det i Folkevisen en Vaagenat, i hvilken Hr. Lave lokker Jomfru Elline.[2] Ganske det samme var Tilfældet i Udlandet. Om Forholdene i England hedder det i Aaret 1585: «Jeg har hørt af troværdige Vidner, at af 40, 60 eller 100 Piger, der Valborgs Nat gaar i Skoven, kommer knap en Trediedel med Æren tilbage».[3]

Heller ikke ved Baalene stod det godt til, om end af andre Grunde. Drikken steg de gamle til Hovedet, og naar de unge hen ad Morgenstunden vendte tilbage, slæbende med Majtræet og trængende til en Hjertestyrkning, blev det værre endnu. Med Føje mente Peder Palladius at burde rette den Opfordring til de unge Karle: «Forvarer Eder, at I ikke bande og sværge og slaas ude ved hint Majtræ!» Forældrene formaner han saaledes: «Lære Eders Børn ikke de ti Budord, Troen og Fadervor, da lære de at sværge og bande, lyve og stjæle og slaa Folk ihjel. Da skulle I vel høre om Blod, Død og Vunder ude ved Majtræet».[4]

Der blev virkelig oftere hørt om Blod og Drab ved Majtræet. Aar 1570 slog saaledes «Majdrengene» en Kirkeværge ihjel i Merløse Herred, «desligeste en Degn, og blev ni løse Ben tagne af hans Pande».[1]

Grunden, hvorfor det særlig gik ud over Kirkepersoner, var, at Regeringen af Hensyn til al den Uskikkelighed, der fandt Sted i Vaagenætterne, tilsidst udstedte Forbud mod disse. Det blev Gejstlighedens Sag at paase, at Forbudene virkelig blev efterkomne. Det vrimlede med saadanne Forbud,[2] og Straffen, hvormed der truedes, Tabet af den halve Boeslod var alvorlig nok, men det var ikke let at gennemføre sligt, Præsten og Degnen stod alene imod en hel Befolkning.

At Gejstligheden dog ikke var bange for at sætte haardt mod haardt, kan ses af flere Eksempler: Præsten Hr. Jørgen Lauritsen i Udby paa Fyn ivrede saaledes Aar 1572 fra Prædikestolen mod «den ugudelige hedenske Handel med Natteløb paa Vollermisse Nat». Og da Dagen nærmede sig, sendte han Bud til hver enkelt Bonde i Sognet om at lade være med at fejre Festen. Mange svarede nej til hans Anmodning. I sin Vrede holdt han da paa Valborgsdag en ny Tordentale i Kirken mod de ulydige. Disse blev ham imidlertid ikke Svar skyldige, men rejste paa samme Dag et anseligt Majtræ. I kristelig Nidkærhed lod han dette hugge om. Men saa viste sig et mærkeligt Udslag af ældgammel Synsmaade. Bønderne anlagde Sag imod ham for «Hærværk», og Adelsmændene i Omegnen støttede dem ved paa Kongens og egne Bønders Vegne at forlange store Bøder af Præsten. Jørgen Sehested paa Hindsgavl krævede saaledes 32 Daler, Sten Bilde til Kærsgaard 30 Daler, Fru Anna paa Iversnæs 8 Daler osv. Det truede med at blive Præsten en dyr Historie, og han maatte sluttelig ty til Kongen med Bøn om Hjælp. Hvorledes Sagen endte vides ikke.[3] Skarpere endnu førtes Striden af Sognepræsten Hr. Mads i Lyngelse paa Langeland. Han havde som saa mange andre Præster forbudt «Natteløb og Drik» Valborgnat, men Menigheden var kun bleven mere genstridig, og for at haane ham havde man derpaa Valborgnat 1568 rejst et Majtræ lige for Kirkegaardsristen, hvor Hr. Mads nødvendig maatte forbi. Han lod sig imidlertid ikke skræmme, men truede fra Prædikestolen med Kirkens Band alle dem, som havde været med ved Nattens Drikkelag og Løsagtighed. Denne Trusel ærgrede en Bonde, hvis to Sønner begge havde været med, og han gik derfor til Præ-

stens Bolig og udfordrede ham til at komme ud at slaas. Da han samtidig brugte en hel Del Skældsord, blev Hr. Mads tilsidst hidsig, tog en Bøsse og skød ham. Hr. Mads blev stævnet for en Provsteret. Skønt han her oplyste, at Bonden var en «Præstehader», der engang havde slaaet sin Sognepræst ihjel med et Spyd, dømte dog Provsterne Hr. Mads til at have «fortabt sit Sogn paa Kongens Naade og Unaade».[1]

Det eneste Maal, som Regeringen kunde sætte sig med nogenlunde Haab om at naa det, var: Majfesten skulde holdes om Dagen, ikke om Natten. De «Majdrenge maa gaa om Dagen men ikke om Natten» hedder det ogsaa paa Roskilde Landemode 1578.[2] Peder Palladius udtaler det samme saaledes til de unge Bønderkarle: «Ingen Nætter maa I vaage ved Majtræet, det er aflagt til Landsting; ikke heller St. Volborg Nat. Om I ville føre Sommer i By, da laaner Eders Husbonds Hest og rider ud i Skoven, henter Maj og kommer saa hjem igen med Pibe og Tromme foran Eder, at man kan se, hvor I ride i Marken. Ak, hvad det er godt at vandre om Dagen! Da støder en sig ikke. Men Tyve og Røvere, Ulve og Løver, de gaa om Nattetid, og ikke gode Børn, hen i andens Lade og Lo at lokke deres Piger og Døtre. Det gør ingen uden Skalke».[3]

Majfesten, saaledes som den foregik om Dagen, bestod i Danmark først og fremmest i «at føre» eller «ride Sommer i By». I Sverige derimod var, som tidligere omtalt, Fastelavnskampen mellem «Sommer» og «Vinter» henlagt til den første Maj. Som en Følge heraf fandt der her nogen Forskydning af Festlighederne Sted, saa at enkelte af de danske Festskikke i Sverige først kom til Udførelse lidt længere frem paa Sommeren. «Majtræet» bar vel i begge Lande samme Navn, men kunde i Sverige vistnok med større Ret være kaldet «Midsommertræ». Heller ikke i Danmark fandt med Nødvendighed Sommerridtet altid Sted den første Maj, men kunde af forskellige Grunde, ugunstigt Vejrlig eller andet, stundom blive udsat; i saa Fald udførtes det gerne paa tredie Pinsedag.

Ser vi bort fra alle disse mere tilfældige Afvigelser og søger at danne os et Begreb om, hvad der i Reglen foregik i Danmark paa Valborgs Dag, saa var Festens Hovedtræk følgende:

Fra aarle Morgen var alle paa Benene, baade i Købstæder og i Landsbyer. Hele det vaabenføre Mandskab stillede paa aftalt Sted, enhver, der kunde, mødte til Hest, hvo der ikke ejede en saadan eller kunde faa den til Laans, maatte nøjes med at komme til Fods. Det var sikkert kun en Undtagelse, naar det for Malmøs Vedkommende Aar 1549 hed: «Alle skulle møde til Hest, eller til Vogns hvo der ikke gider redet».[1]

Det var en Regel, at hele Mandskabet mødte i Vaaben. «Vel rustede» hedder det i de ovenfor nævnte Bestemmelser fra Malmø. Naar vi hører, at Besætningen paa Bergenhus Aar 1571 holdt Majfest paa Valborgsdag, tør vi heller ikke tvivle om, at de mødte i Vaaben.[2] Og fuld Besked faar vi fra Slesvig Aar 1560, naar det hedder: «Den grønne Maj blev indført under fuldt Gevær af 230 Personer, deriblandt 31 i Rustninger, 52 med Hagebøsser, 85 med Hellebarder, Federspyd og deslige. Majgreve var Andreas Sülfgrave, Raadsherre».[3] Ønsker vi et udenlandsk Eksempel blandt de mange, saa hedder det fra Danzig Aar 1552: «I dette Aar blev Majgreven indført i Byen af 234 Ryttere, alle i fuldt Harnisk og Rustning, 460 Mand i Harnisk og med lange Spyd, og 480 Mand med Hellebarder og Slagsværd, Resten med Bøsser. De havde fire Faner med, Piber og Trommer, og var ialt 1344 Mand».[4]

Fra denne Regel, at møde «vel rustede», var der dog i Danmark mange Undtagelser. Kun Bybefolkningen kunde møde med Harnisk og Sværd, lange Spyd, Bøsser eller Armbrøster. Landbefolkningen skulde man af mange Grunde — især med Grevens Fejde i frisk Minde, og af Frygt for Krybskytteri —, vel vogte sig for at betro Vaaben. Det var da kun for et uøvet Øje, at Bønderkarlene, naar de samledes Valborgs Morgen, kunde tage sig ud som «vel rustede»; maaske en Jærnhue her og hist, et sort Kyrads til Laans fra Herregaarden, men af Vaaben kun de dagligdags: kort Spyd, Økse og Kniv. Om Bybefolkningen i Slesvig melder en gammel Beretning: «Fattigfolk, der ikke har Raad til at holde Rustning, lange Bøsser, Hellebarder og deslige, møde dog med Spader, Økser og Biler».[5]

Samlingspladsen var paa Landet en aftalt Bondegaard, i Byerne gerne udenfor en af de mest ansete Mænds Bolig. «Alle Sct. Knudsbrødrene møder for Oldermandens Dør», hedder det fra Malmø 1549. Uden Tvivl har det i Købstæderne oftere givet Anledning til Rivninger, hvorvidt man skulde slaa sig alle sammen,

eller fejre Festen lavsvis. I de større Byer udjævnedes dette dog ved, at her i Reglen fandtes et særligt fornemt Lav eller Gilde, hvoraf Lensmanden og mange omboende Adelsmænd var Medlemmer. Naar i Aalborg «Guds Legems Lav», i Malmø eller Lund «Sct. Knuds Gilde» gik i Spidsen, var der næppe mange, som ikke ansaa det for en Ære at følge efter. Og var der endelig et enkelt Lav, som viste sig uregerligt, saa kunde man vel ad Lovens Vej faa Opsætsigheden kuet. I de københavnske Smedesvendes Skraa af 1554 hedder det saaledes udtrykkeligt: «Naar Brødrene ville føre Maj i By om Sommeren, da skulle de spørge sig Lov af Borgemester og Raad og Kongens Foged».[1]

Naar Skaren endelig var samlet, gik Toget for sig. Maalet var den nærmeste Skov, for Købstædernes Vedkommende gerne Byens egen. Herude havde man ikke lidet at tage Vare. Først og fremmest skulde der «kejses», det vil sige: vælges Majgreve».

Dette Valg foregik ikke paa samme Vis i de forskellige Egne. I Københavns «danske Kompagni» herskede en Art Stormandsvælde, idet Borgemestrene, Oldermanden og nogle af de gamle Majgrever «red fra Hoben og kejsede Majgreven».[2] En fremtrædende Uensartethed var det, at der nogle Steder kaaredes to Majgrever, i andre Egne, ofte lige tæt ved hine, kun én. I Lund f. Eks. og maaske ogsaa i København valgtes der to Majgrever, i Malmø én.[3] I Bergen valgtes der to, og det samme var endnu i det 19de Aarhundrede Tilfældet paa Møen.[4] I det øvrige Norden derimod havde man i Reglen kun én. Ganske det samme var Skik i det nordlige Mellemeuropa ligefra Reval til Weser. Først i Rinegnene genfinder vi atter to Majgrever.[5]

Skikken, som den forekommer ved Rinen, viser os mulig dens oprindelige Form. Her vælges der nemlig hvert Aar en «Majkonge», som saa atter udvælger to «Majgrever» til at udføre sin Vilje. «Majkonger» omtales ogsaa i Frankrig og Schwaben.[6] Det er meget forstaaeligt, at et saadant aarligt Kongevalg, foretaget af Byens eller Egnens samlede væbnede Mandskab, kunde have haft noget stødende ved sig, især i Lande, der selv var Valgriger. Idet man da altsaa afskaffede denne Skik, har man vel i nogle Egne ladet Majgreverne rykke op i Kongens Sted og dermed gjort dem til én, i andre Egne blot nøjedes med at afskaffe Kongen, men fremdeles valgt de to Grever.

Dette være nu som det vil, saa var der i hvert Fald kun

lidet tilbage hos Majgreven af den oprindelige Kongemagt. Derimod viste der sig ved dette som ved de rigtige Kongevalg tydelige Spor af Stormændenes Underfundighed. Ganske vist valgte man til Majgreve helst anselige Mænd, der kunde give Stillingen Glans. I Byen Slesvig, hvis Majgrever vi kender for en Række af Aar, var disse gentagne Gange Raadsherrer.[1] Da i Bergen Aar 1571 den nye Lensmand ankom uventet til Byen den sidste April, viste Dagen efter den afgaaede Lensmands Svende den nysankomne den Ære at vælge ham til deres Majgreve, et Galanteri, der straks besvaredes af de nye Svende med Valg af den forrige Lensmand til deres Majgreve.[2] Men hyppigt stak dog Hestefoden frem. Tydeligst var dette Tilfældet i Aalborg, hvor det ligefrem hed, at man ved Valget skulde tage Skafferen med paa Raad om, hvem der til Majgreve «bekvemmeligst var».[3]

Denne «Bekvemmelighed» bestod væsentligt i at have det bedste Rostockerøl i sin Kælder. For alle de mange, der gik med i Toget med et Spyd eller en Økse paa Nakken, kunde dette være ganske ligegyldigt, de fik dog ikke noget af det at smage. Men for Herrerne til Hest i Spidsen var dette afgørende, da de selv agtede at drikke Øllet om Aftenen ved «Majgrevegildet». Selv i Lund, hvor man tilsyneladende lod den strenge Retfærdighed raade, idet «man til Majgreve skulde vælge efter Aarene, hvori de er indkomne udi Sct. Knuds Lag», lod man dog en Dør aaben for en Hædersmand med godt Øl, idet man tilføjede: med mindre den, der staar for Tur, vil «for Ærens Skyld tilbyde nogen Adelsmand eller andet agtet Folk» det.[4]

Sagen var, at dette Øl var i Tidernes Løb blevet et Hovedhensyn ved Majgrevevalget. Ikke for intet blev han om Formiddagen Stedets fornemste Mand, han skulde til Tak traktere om Aftenen. Flere Steder var der fast Takst for, hvor meget han skulde yde, to til fem Tønder, men dette har sikkert betegnet det knappe Lavmaal, der i Reglen blev langt overskredet. I Københavns «danske Kompagni» var Ydelsen ogsaa betydelig større: en halv Læst godt Tyskøl, Betaling for Bægere og Spillemænd samt for al den «Maj», der medgik til Toget og til at «maje» Huset.[5] Saaledes kunde Majgreveværdigheden blive dyrekøbt nok. Mange søgte derfor at knibe ud ved pludselig at faa vigtige Forretninger paa Valborgsdag, saa at de maatte drage af Byen og ikke kunde overvære Valget. Ad forskellige Veje vidste man imidlertid at genne disse tilbage. I Malmø vedtog man Aar

1549, at den, der uden gyldig Undskyldning udeblev fra Toget, skulde bøde en Tønde Øl, og i Aalborg 1554 bestemte man, at en Mand godt kunde vælges til Majgreve, fordi han paa Valborgs Dag ikke havde givet Møde, man skulde saa blot føre «Majkransen» til hans Dør og affordre hans Kone Øllet.[1]

Som Tegn paa sin Værdighed modtog den nyvalgte Majgreve en Krans, der enten var gylden og bares om Hatten, saaledes i København,[2] eller var meget stor og bares over Skulderen. At den har været ubekvem kan sés af, at den gentagne Gange gav Anledning til Tvist. I Aalborg nedsattes Aar 1554 et Udvalg paa otte Mand for at dømme, om Majgreven ikke havde forbrudt sig ved om Aftenen, da han skulde til at danse, at tage Kransen af.[3] I Slesvig 1564 vakte Majgreven stor Forargelse ved at tage en lille, almindelig Blomsterkrans paa istedetfor den rigtige og saaledes holde sit Indtog. Især Rigsarkivaren, hedder det i den gamle Beretning, var ilde berørt ved denne Haan mod gammel Sæd, dog lod den almindelige Forargelse sig ikke spore i nogen Mangel paa Appetit.[4]

Det var denne Skik med Majgreve-Krans, hvoraf Gustav Vasa Aar 1526 benyttede sig, da han i Maj Maaned red tilbage til Byen fra Upsala Højene, hvor han havde holdt Møde med Almuen, der klagede over, at han havde afskaffet den latinske Messe. Kongen, som næppe uden Grund mistænkte Ærkebisp Johan Magnus for at staa bag ved disse Klager, tog undervejs i Kaadhed en stor Blomsterkrans og satte den paa Ærkebispen, hvorved denne blev latterlig, idet han jo efter Folkemeningen herved erklæredes for Majgreve. Johan Magnus maatte finde sig heri, og red virkelig med Kransen paa ind i Upsala, men hævnede sig et Par Dage efter, da han gjorde sit Majgrevegilde, ved hvilket han jo, ligeledes efter Skik og Brug, skulde være Nummer ét. Han udtrykte dette saa tydeligt som muligt ved at gøre sit Højsæde og sit Skænkebord langt prægtigere end Kongens, der var lige overfor. Ved Bordet drak han Kongens Skaal med følgende Ord: «Vor Naade drikker Eders Naade til paa et godt Aar!» Det var sikkert Gustav Vasas Hjertens Mening, naar han, om end med et Smil, svarede: «Din Naade og Vor Naade kan ikke rummes under samme Tag».[5]

Majgrevens første Handling synes, i det mindste i flere Egne, at have været at vælge sig en «Majgrevinde» eller «Majinde». Derpaa forsynedes de øvrige Medlemmer af Toget ligeledes hver med en «Majbrud» eller, som det endnu mange Steder kaldtes, et «Gadelam». Hvor der var to Majgrever, udførtes dette saaledes, at den ene opraabte Navnet paa den mandlige Part og den anden paa den kvindelige. Den indgaaede Pagt tilkendegaves ved, at hver, enten straks ude i Skoven eller vel i Reglen først efter Indtoget, overrakte sin «Majbrud» en lille Blomsterkrans. Med en saadan var altsaa hver i Toget forsynet, og det var særlig disse Kranse, som Kvinderne havde haft travlt med at flette om Natten. Da Vaagenætterne afskaffedes, indførte man et saakaldet «Kransegilde» Valborgaften, hvortil Pigerne indbødes for at binde Kransene. Disse «Kransegilder» synes imidlertid ikke at have været stort bedre end «Vaagenætterne» og forbødes hurtigt. Lensmanden paa Koldinghus, Kasper Markdanner, fandt sig Aar 1609 foranlediget til at minde herom.[1] Iøvrigt synes selve «Majbrudene», i det mindste senere, heller ikke at have haft det bedste Ry. I «Barselstuen» lader Holberg en af de besøgende lykønske Barselkonen med følgende Ord: «Ej Madame! til Lykke! I parérer min Tro som en Majbrud.»[2]

De Kranse, som saaledes uddeltes til de ugifte Kvinder, havde sindbilledlig Betydning og betegnede «Jomfrukranse». Peder Palladius siger derfor: «Est du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommer paa dit Hoved med Hæder og Ære, saa lader du dig ikke lokke».[3] I Limburg og Brabandt er denne Opfattelse endnu gældende, idet man her Valborgs Dag anbringer en Krans eller grøn Kvist foran enhver uberygtet Piges Vindu, medens de, hvis Rygte ikke er det bedste, faa en Straamand.[4] Enkelte Steder i Norden sés endnu Spor af, hvorledes Skikken har udviklet sig selvstændigt videre, idet alle de unge Piger samles i Kres, og Kranse prøves paa dem; den, hvem Majgrevens passer, bliver «Majinde».[5] Paa Bornholm er Udviklingen foregaaet modsat det øvrige Nordens, idet man paa denne Ø endte med, at lade Pigerne være dem, der valgte Majgreven. At man ikke forudsatte idel Ridderlighed hos de unge Karle, kan sés af flere Bestemmelser, f. Eks. denne fra Olsker Gildeskraa 1775: «Naar en Pige tager en Gildebroder eller Gæst til Majgreve og klager over, at han stræber imod eller river

Kransen itu, bøde han 1 Rigsmark og betale desforuden Kransen.»

Naar «Gadelammene» var fordelte, gav Majgreven Befaling til at gøre sig færdig til Hjemridt. Det gik nu ud over Skoven, idet alle brød udsprungne Grene af Træerne. Med disse i Haanden, under Sang og Jubel samt Musik af Piber og Trommer, holdtes saa Indtoget, der paa lidt Afstand tog sig ud, som om selve den udsprungne Skov vandrede ind imod Byen. Det var dette Hjemtog, der dannede Festens Midtpunkt og havde givet den Navn. Paa Dansk kaldtes det i Reglen «at ride (eller «føre») Sommer i By»;[1] paa Engelsk brugtes stundom det dermed beslægtede Udtryk: «to bring the summer home»; paa begge Sider af Sundet kaldtes det iøvrigt ogsaa: at bære (eller ride) Maj i By; i Sønderjylland: at føre den grønne Maj ind;[2] i Tyskland hed det «Majridt». At det danske Navn var gammelt, kan sés af, at det alt forekommer i Kæmpevisen: «De vare syv og syvsindstyve, der de drog ud fra Hald». Da Sivard Snarensvend her har oprykket Egen, hvortil han er bunden, og vender tilbage med denne ved sit Bælte, hedder det:

Kongen stander ved Borgeled,
Udi sin Brynie ny:
«Hisset kommer Sivard Snarensvend,»
«Han fører os Sommer i By».
Det donner under Ros, de danske Hofmænd der de udride.[3]

Det var dog ikke blot Sagnhelten Sivard Snarensvend, der faldt paa at rykke et Træ op med Rode og bringe det hjem med sig; i mange Egne udførte man endnu dette Kæmpeværk og slæbte Træet møjsommeligt tilvogns med i Optoget.

Hvis man tør slutte fra Skikkens Udbredelse, var denne Form for Majfest den ældste og oprindeligste. «Majtræer» brugtes baade i Norden, Frankrig,[4] Tyskland[5] og England. I dette sidste Land drev man det til at opgrave et Træ i Skoven, spænde 20 til 40 Par Okser for og slæbe det til Byen, hvor det plantedes og alle dansede om det.[6] Det er rimeligvis blot en videre Udvikling af den gamle Skik, naar det endnu den Dag i Dag er Brug i Dalarne ogsaa ved Bryllupper at anvende en Slags «Majtræer». Brylluppperne fejres gerne i Sommertiden, og i Rättvik løber Ungkarlene første Bryllupsnat, naar Dansen er til Ende, ud i Skoven, hvor de fælder det højeste Løvtræ, og trækker det ved

Hjælp af forspændte Heste til Bryllupsgaarden. Her laver man sig af Stuens Halm Sæder i dets Grene og drikker og støjer om det.[1]

At dette har været Majtræets ældste Form: et almindeligt Træ med Løv og Grene, er tydeligt nok. Men allerede tidligt begyndte man at finde det endnu mere festligt at behænge Træet med alskens Baand og Flitter, og lidt efter lidt endte man med, at «Majtræet» skulde være et glatskrabet Mastetræ med to til tre fra Toppen nedhængende store Ringe, alt fra øverst til nederst besat med Blomsterbaand og Pynt. «Majtræet» var blevet til en «Majstang» (Engelsk: «maypole»).

Det er denne sidste Form for Majtræ, som nu er den brugelige, hvor Skikken har holdt sig i Norden. Saaledes beskrives det for 60 Aar siden paa Møen, hvor selve Navnet «Majtræ» allerede synes at være gaaet i Glemme, idet det kaldes for «Spæret»: «Tvende stærke Ryttere vælges til at føre «Spæret», der er en 5—6 Alen lang Stage med anbragte Tværstænger, overalt omsnoet og behængt med alle Kulører Baand, Flitterguld, brogede Silke- og Bomuldstørklæder».[2] Paa samme Maade beskrives det Aar 1774 i Småland: «Til Majtræer udsés de retteste og længste, smalle Træer, som findes i Skoven, med Løv og Blomster samt ligervis beklædte Buer, tre til fire over hverandre, samt øverst en Vejrhane».[3] Og paa samme Maade fremstilles det endelig før Midten af det 18de Aarhundrede, da Naturforskeren Linné paa sin Rejse i Skåne omhyggeligt har aftegnet og beskrevet det.[4] Den almindelige Benævnelse i Danmark, hvor Festen endnu holdes eller blot mindes, er ogsaa «Majstang». Dog bruger eller brugte man indtil for kort siden paa Sjælland et ejendommeligt Navn for de to pyntede Stænger, som Konerne og Pigerne kappedes om at smykke bedst og derpaa overrakte Karlene. Det lyder fremmed og uforstaaeligt. De kaldtes for «Blus». Det er ikke usandsynligt, at dette Navn er en sidste Rest af den ældgamle Form for Gadelamsfesten fra den Tid, den holdtes ved Fastelavn. Naar Karlene dengang samledes om «Gadeilden» og øgede Branden ved at pirre op i den med lange Stænger, kaaredes den til «Gadebasse», der med sin Stang løftede et brændende Blus højst mod Himlen.

Om Majtræet i det 16de Aarhundrede har været af den ældre eller yngre Form, levende Træ eller blot pyntet Stang, er vanskeligt at afgøre. Rimeligvis har begge trivedes Side om Side i

de forskellige Egne. Men selv om det grønne Træ lidt efter lidt maatte vige for den pyntede Stang, saa kom man ikke i Norden med det samme ud over den Forskel i Festtid, som Vanskeligheden ved at skaffe fuldt udsprungne Træer hidtil havde medført. Nu som før vedblev man at pynte det nye Majtræ paa det gamles Udspringstid, i Sverige altsaa i Reglen først ved Midsommerfesten, ja i Tuna Len ved Kalmar endog ikke førend Natten efter Midsommerdag.[1]

En Fordel medførte den nye Art Majtræer, de kunde med deres paahæftede Flitterstads, Baand og Kranse holde sig længere friske, i hvert Fald lettere fornyes, end det oprykkede Træ med dets hurtigt visnende Blade. Majtræets Rolle var nemlig langt fra forbi, naar det om Aftenen var blevet plantet paa Byens Torv eller Landsbyens Mødeplads. Om det samledes Uger igennem om Dagen Byens Drenge til Leg — «I sér jo vel paa os» siger Peder Palladius, da han søger at overtale Bønderne til at holde deres Børn til Bogen, «at vi har ikke været ledige i Skolen, endog vi legede under Tiden paa Marken, lige som eders Drenge gøre ved deres Majtræ». — Om det samledes ved Aften Byens Ungdom til Dans, og her, hvor de unge havde det for sig selv, gjaldt andre Vedtægter, kendtes andre Straffe, end i den skrevne Lovbog. Det er med gammelt Kendskab til alle disse Forhold, at Biskop Palladius, da han ved Visitats vil overhøre Ungdommen, siger til dem, der staa bagest i Kirken: «Er der nogle flere unge Karle eller Drenge nede hos Eder i Taarnet, da lad dem komme hid op i Sanghuset (ɔ: Koret) til disse andre! der maa ingen blive tilbage! . . . . . hvilken, der staar og trykker sig og vil ikke op, ham skal I «stytte» (ɔ: dunke) til Majtræet paa Søndag».[2]

Hvor stærkt Majtræet selv i et Land som Norge, hvor det dog forekom sjældnest, var vokset ind i den almindelige Bevidsthed som noget fredlyst og dyrebart, kan ses af en Klage som denne: Anno 1594 gav Raadmand P. Claussøn i Bergen Klage over tre Byfogedtjenere, fordi de har udenfor hans Dør overfaldet ham, hans Hustru og hans Tjener, slaaet ham, saa at han laa for et dødt Menneske . . . . og dertil hugget et Majtræ ned for hans Dør.[3] Et Par Aar efter hører vi fra samme By om Bøder, idømte en Mand for at have ved Nattetid nedbrudt «det Majbomtræ, som de havde opsat ved Stranden».[4] I Danmark, hvor Skikken var langt mere udbredt, har Landsby-

Befolkningen i flere Egne troligt indtil vore Dage bevaret Mindet om, hvor Majtræet havde sin Plads.

Den Sang, der blev istemt af alle Deltagerne i Toget, var den saakaldte «Majvise». Vi har ikke noget sikkert Vidnesbyrd om, hvorledes denne har lydt i det 16de Aarhundrede. Hvad vi besidder, er kun en Samling af forskellige senere Optegnelser, der alle synes at vise hen til to oprindelige Sange. Efter Egnene at dømme, hvor hver Art siden forekom, er det sandsynligt, at Jylland har haft én Majvise, Sjælland og Skaane en anden. Den jydske havde Omkvædene «Maj vær velkommen!» og «Glæde os Gud og saa den søde Sommer!» Den sjællandskaanske begyndte omtrent saaledes:

Al Verdens Skaber mild og blid,
Hør det som vi bede!
Vi prise glade Aarsens Tid.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

I en Mængde af Vers nedbades saa, tidt i simple og hjertelige Udtryk, Himlens Velsignelse for det kommende Aar over Hjem, By og Land. Visen var uendelig, for saa vidt den stadig lod sig forlænge ved nye Tildigtninger. At disse ikke altid var uden Brod, kan sluttes af, hvad der senere føjedes til i Sydsjælland:

Gud fri os fra den onde Trold!
— Hør det som vi bede!
Og fra Fru Marthe paa Lindersvold!
— Hør os alle Gud med Glæde![1]

Majvisen synes at have fristet ikke blot til Omdigtning og Tildigtning, men til Forsøg paa at forfatte noget helt nyt, der kunde fortrænge den gamle. I det syttende Aarhundrede lykkedes dette virkelig i Ribe, hvor man fra nu af i nogen Tid loyalt sang:

Vel Dig Du Dannerkonning bold!
Vel Dig og alle Dine!
Gud signe Dig mod Magt og Vold
Med mange Dyder fine!
Gud signe Dig evindelig
Og Dig sin Naade sende!
Gud naadelig bevare Dig
Og alt Ondt fra Dig vende![2] Osv.

Præsten Jens Madsen Gettorp fortæller, hvorledes han, da han var Skolemester i Landskrona, fra Aar 1613 aarlig digtede Rim til Afsyngelse ved Majfesten,[1] og det er ikke usandsynligt, at Morten Børups smukke, latinske Vaarsang fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede kunde have haft til Hensigt hos Skolebørnene at afløse den danske Majvise.

Flere af Datidens historiske Forfattere, blandt andre Arild Hvitfeld, meddeler en Beretning om, hvorledes det gik til, at Valdemar Sejr Aar 1226 mistede Lybæk. I Følge deres Fremstilling lokkede Borgerne paa Skt. Valborgs Dag den danske Høvedsmand ud af Borgen ved Løftet om at ville vælge ham til Majgreve. Medens saa han og hans Folk var med de andre ude i Skoven, og Byen tilsyneladende var tom, overlistede en Haandfuld Borgere med Lethed den svage Besætning og erobrede Borgen. Selv om denne Beretning er helt igennem urigtig,[2] saa har den Værd som Vidnesbyrd om, hvor øde og forladt en By i det 16de Aarhundrede kunde tage sig ud paa Skt. Valborgs Dag.

Saa saare Toget var vendt tilbage, ophørte Tomheden og Stilheden, og Byen blev lutter Jubel og Glæde. Denne varede ved til langt ud paa Natten og gav sig Luft paa forskellig Vis: i Ungdommens Dans om «Majtræet», muntre Smaalag rundt omkring og først og fremmest i selve det store «Majgrevegilde». At dette har været storartet, fulgte allerede af de Tilskud, som dertil krævedes. Det samme kan ses af, at det stundom, i det mindste i det «danske Kompagni» i København ikke holdtes paa selve Valborgs Dag, men udsattes til nogle Dage efter at man havde redet Sommer i By, for at alt kunde være i Orden. Alle de Brødre, der havde redet med i Toget, mødte da med deres Hustruer og Døtre i Kompagnihuset for «at gøre dennem glade med deres Majgreve». Han var Formand ved Øldrikningen og bagefter Fordanser i Salen. Dansede han med en ærlig Dannekvinde, da skulde alle andre ogsaa opbyde ærlige Dannekvinder. «Desligste med Pigerne; tager han en Pige, da skulle de alle danse med Piger; hvo anderledes gør, bøde 4 Skilling hver Gang».[3]

Selskabet ved disse «Majgrevegilder» var i Byerne for saa

vidt udsøgt, som Festen i Reglen holdtes af Byens fornemste Lag, i København «Danske Kompagni», i Aalborg Guds Legems Lag, i Malmø Skt. Knuds Gilde osv., og kun Medlemmer heraf havde Lov til at møde. For yderligere at sikre god Tone og samtidig faa en højst fornøden Hjælp til Anskaffelse af det meget Øl, der medgik, var der sat Bøder for alle Overtrædelser af Sømmelighedens Regler. Jo rigeligere disse Bøder indflød, des rigeligere blev ogsaa Beværtningen.

Man faar et Indtryk af Datids Tone ved at efterse disse Bøder. I «Danske Kompagni» i København, et af de Lag, hvor det sikkert gik sømmeligst til, kostede det en Tønde Øl at «spye eller gøre noget urent i Kompagniet eller i Kompagnigaarden»; to Tønder Øl at tale uhøvisk, «svinge nogen Kvinde eller Pige i Dansen» eller «lade sig ubekvemmeligen se». Den passende Tone mellem Mand og Mand var sikret ved Bøder som disse: «Hvo, som bander en Broder eller kaster ham omkring, bøde en Tønde Øl». «Hvo, der sla'er en Broder Pust eller Kindhest, eller tager ham ilde om Næsen, bøde fire Tønder Øl». Ligesaa hvo, der drager Kniv eller Sværd med vred Hu. Men sla'er nogen en Broder med Bæger eller Øllet i Ansigtet, han bøde seks Tønder Øl.[1]

Trods alle disse Forsigtighedsregler var der dog endnu dem, der mente, at Majgrevegilder ikke var det bedste Selskab. I en Bog fra Aarhundredets Midte hedder det saaledes:

> Du som haver en Hustru, der unger er,
> Jeg raader, at Du hende ikke udlæ'er,
> At fare i Ringe eller til Majgrevegilde,
> Det lønner Dig ellers paa det sidste ilde.[2]

At heller ikke Mænd var ganske sikre, selv om saa Øvrigheden var til Stede, kan ses af Forholdene i Ribe paa Valborgs Dag 1598. Her dræbte nemlig den ene Øvrighedsperson den anden, idet Herredsfoged Søren Jensen ihjelslog Raadmand Søren Klyn.[3]

Med Valborgfesten og Majgrevegildet var Majgrevens egentlige Glanstid omme. Han nød vel nogle Forrettigheder med frit Øl og lignende ved forskellige Lejligheder, men det spillede ingen større Rolle. Derimod var det paa Landet endnu Skik fra den katolske Tid, at Majgreven Søndagen efter Festen stedtes

til Offer i Kirken. Denne Skik synes man at have været noget langsom med at afskaffe. Og dog var der god Grund til at faa den hævet. Majgreven løb nemlig «smykket med Sølvbælte først op til Alteret for at ofre og derpaa alle hans Ledsagere, drukne, bevæbnede og støjende». Forbud herimod, Udtryk for, at Skikken ikke var afskaffet, kan forfølges lige til Aarhundredets Slutning.[1]

Medens Kvinderne i det øvrige Norden ikke spillede nogen selvstændig Rolle ved Valborgfesten, var dette Tilfældet i en enkelt Landsdel, Sønderjylland. Her var det Skik, at de paa egen Haand drog ud til Skoven og hentede som Sommertegn hjem en Oldenborre paa en grøn Gren. Ogsaa deres Tog var ledsaget med Piber og Trommer og endte som Mændenes paa det grønt smykkede Raadhus.[2]

Heller ikke Børnene havde tidligere haft noget egentlig at gøre ved Majfesten. Men i det 16de Aarhundrede skete heri en betydelig Forandring. Det er ikke usandsynligt, at det var Reformationens Indførelse, der i saa Henseende gav Stødet, idet Skolebørnene fra den Tid af vænnedes til som Arvtagere efter den katolske Gejstlighed at opføre kirkelige Festtog og ganske naturligt maatte slutte, at de verdslige Optog tilkom dem med samme Ret. Vist er det, at man i det 16de Aarhundrede i stigende Grad hører Tale om Skolebørnenes Majfest.

Denne bestod i, at alle Børnene under Lærernes Anførsel samledes udenfor Byen, hvor de smykkede sig ganske som de voksne med Grønt paa Hattene, Grene i Hænderne og hvad anden mere kostbar Pynt af Guldkæder, de havde kunnet faa til Laans. Særlig rigt udstyret var naturligvis Majgreven, der skulde bære Blomsterkransen. Til Majgreve valgtes gerne en Søn af de rigeste og fornemste Forældre, helst en adelig Dreng, og af lignende Grunde som hos de voksne, idet man gik ud fra, at her var der Udsigt til et godt Majgrevegilde. Ligesom hist følte vedkommende sig imidlertid netop derfor ikke altid smigret ved Æren, men søgte at unddrage sig. Ribe viser os Eksempler i begge Retninger. Aar 1570 valgtes her den lille Frederik Svanning til Majgreve, hvis Forældre øjensynligt havde baade Evne og Vilje til at skønne paa Æren. Skolens Lærere fik da ogsaa et prægtigt Gæstebud, og Majgrevens Forældre gav desuden rigeligt Pengebidrag til Skolebørnenes Gilde. Men Aar 1576 valgtes den lille Jørgen Urne til Majgreve. Her opnaaedes

ikke Hensigten. Der blev givet Afslag af rette Vedkommende, og en anden kom til at bære Kransen.[1]

Den lille Majgreves Færd i Spidsen for Skoletoget var ikke nær saa ansélig som den voksnes. Var han end fuldt saa overhængt med Smykker, og lød end Sangen bedre fra de Unges Læber, saa sank det hele ned, straks man kom indenfor Byporten. Toget drog nemlig ikke roligt videre, men stoppede foran hver velstaaende Borgers Hus, hvor man blev staaende og sang, indtil der raktes en Almisse. Dette var en temmelig ynkelig Slutning, i god Samklang maaske med Skolens fattige Kaar, men kun lidet svarende til, hvad der skulde fremstilles: Vaarens sejrrige Indtog i Byen.

Syngende og tiggende drog saa Toget videre; hvad der indkom af Penge, deltes mellem de fattige Skolebørn og Lærerne, til hvis usle Løn denne Form for Indtægt hørte. Ganske vist stødte det hele mindre hin Tid, der var vant til sligt, men var dog et blandt de mange Udtryk for Skolens ringe Anseelse. Det er den til slige Forhold svarende Tone, der klinger igen i Ord som disse af en tidligere Skolemester i Landskrona:

«Det var Skik i Lanskrona, at paa Pinse Aften hvert Aar skulde tages en Majgreve af Skolen, hvilken Skolemesteren med sine Collegis og alle Discipler skulde med Sang følge ind i Byen. Nu var Borgerne der sammesteds meget fromme mod os, at hvis Søn vi beviste den Ære, vilde de findes taknemmelige igen mod den ganske Hob, som kom for deres Dør. Det samme maa jeg og i Sandhed bekende om dennem: At de om Højtids Aftener, naar vi dennem med vores Musica besøgte, var os meget fromme, saa jeg ikke noksom kan berømme deres Rundhed. Som jeg vidste nu meget Folk altid at komme tilstede, hvor saadant skér, vilde jeg, Majgrevernes Forældre til Ære og Folket til Undervisning, (thi did kommer undertiden de, som vel glemme at gaa til Kirken) lade for Forsamlingen nogle Rim oplæse af den, som Kransen havde paa. Og gav mig Aarsag det første Aar 1613 dertil den behagelige Fred, som Gud almægtigste os saa snart igen naadeligen medforlente. For samme Fred, som mig burde, gjorde jeg først en liden Taksigelse paa menige Mands Vegne til Gud i Himlen, og lod Majgreven den recitere for den hele Forsamling. Dèr jeg saa havde begyndt det første Aar, blev jeg ombeden, at jeg flere Aar saadanne Rim vilde skrive, hvilket jeg og gjorde i fire Aar efter hverandre, saalænge

jeg dèr tjente i Skolen. Jeg beflittede mig og derpaa, at efterdi mange komme tilstede og ville høre dem, at jeg da kunde raade dem alle saavel som dennem, mig var betroet i Skolen at undervise, i saadanne Rim til Gudsfrygt, til Taknemmelighed mod Gud, og det ikke aleneste med Talen men ogsaa med Sangen, som og der sammesteds blev sungen».[1]

Den samme underlige Delthed ytrede sig i Majgrevegildet om Aftenen. I Kolding søgte Lensmanden Caspar Markdaner at hugge Knuden over ved at dele Skolebørnene i to Parter: de fattige, der hver især kun maatte faa en Rugbrøds-Rundtenom, et godt Stykke Flæsk og en Drik dansk Øl, og de andre Børn, der skulde have Hvedebrød, Kringler, Ost og en Tønde Øl.[2]

Virkningen af Skolernes Majgrevefester gav sig til Kende paa dobbelt Vis. For det første medførte de, at de voksnes begyndte at aftage. I det 16de Aarhundrede var Forholdet allerede det, at der langtfra hvert Aar fandt almindelig Majfest Sted i de enkelte Byer. I Gildeskraaen af 1582 for det «danske Kompagni» i København hedder det udtrykkeligt, at Brødrene skulle stævnes sammen hvert Foraar, og da endrægtelig besluttes, om der skal kejses «Majgreve eller ej».[3] Da der Aar 1577 redes Sommer i By i Ribe af Købmændene og de vildeste (ɔ: bedste) Borgere, var det ikke mindre end 24 Aar siden, at denne Art Majfest dèr var bleven fejret,[4] i den Grad havde Skolefesterne taget Luven fra den. Dette hørte iøvrigt dog vistnok til Undtagelserne.

Naar man da hører Tale i det 16de Aarhundrede om Majgrever og Majfester, maa man vel skelne mellem de tre forskellige Arter: den fineste Slags, hvor Byens fornemste Gilde gik i Spidsen, og hvor der til Majgreve gerne valgtes en Lensmand eller Borgemester, — Mellemslagsen, hvor et enkelt Haandværkslav, f. Eks. i København og Aarhus Smedesvendene var de optrædende og selvfølgelig valgte en af deres Midte til Majgreve,[5] — og endelig Skolernes Majfest, hvor en Skoledreng blev Majgreve.

Den anden Virkning af Skolernes Majfest blev, at den gamle, smukke Folkefest nu med raske Skridt gik sin Undergang imøde. Det nye, fordærvelige, der var indbragt, bestod i, at det hele var forvandlet til en Form for Tiggeri. Kunde først en Maj-

greve optræde som Tigger, saa laa det næste Skridt saa grumme nær, at Tiggere kunde optræde som Majgrever.

Det 16de Aarhundrede ud holdtes Skikken endnu oven Vande, men allerede i det 17de sank de gamle Majfester dybere og dybere, da de nu ikke længere omfattede alle Folkets Lag. Det er Udtryk for en ny Tid, naar man i Sverige Aar 1664 maa forbyde «Tiggeri af gement Folk med Majstænger»,[1] eller naar det i Danmark hedder: «Det er ondt at møde Røvere, Majgrever, Tyve og galne Hunde».[2] Inden det 17de Aarhundrede var omme, synes da ogsaa Majfesterne at være ophørte for Byernes Vedkommende; men paa Landet vedblev man endnu i det 18de Aarhundrede og langt ind i det 19de at ride Sommer i By. Det er betegnende, at Festens sidste Udløbere alle vise sig befængte med Skole-Uskikken fra det 16de Aarhundrede at drage rundt og bede om Almisse. Og det er ligesaa betegnende, at Formen for disse Anmodninger samt den staaende Taksigelse endnu bære svage Spor af det 16de Aarhundredes Udtryksmaade. I Jylland lød Ordene for en 20—30 Aar tilbage saaledes:

Datter N. N. er som en Rosenblomme,
Hun gi'er os 4 Skilling ud af sin Lomme.
N. N. er alt som en Rose,
Hun gi'er os 4 Skilling ud af sin Pose.
Og Tak, skøn Jomfru! for jer Gav',
Vi drikke Jer Skaal udi vort Lav.
Og Tak, skøn Jomfru! for Jeres Skænk,
At I har os saa vel betænkt![3]

Gik det saaledes med Majgreven, er det intet Under, at det ikke gik Majgrevinden stort bedre. Her sank dog Skikken paa mere regelmæssig Maade til Bunds, idet den fuldt ud endte som Barneleg. Endnu for faa Aar siden samledes i enkelte Egne, f. Eks. mellem Ribe og Tønder, alle Børn paa en af Pinsedagene og valgte et Par Brudefolk. «Pinsebruden», eller som hun i andre Egne tidligere kaldtes «Sommerbruden», smykkedes paa det bedste med Baand og Blomster, og derpaa drog hele Skaren syngende og dansende afsted for at indsamle Gaver. Hvad der indkom, fortæredes i «et Gilde til den lyse Morgen».[4]

En Skik der tidligere synes at have staaet i nær Forbindelse med Majfesten, men i det 16de Aarhundrede allerede var bleven udskilt, var Fugleskydning. Skønt den passede vel til at holdes paa den samme Dag, da alle Borgerne var under Vaaben, havde man uden Tvivl forlængst gjort den Erfaring, at det var umuligt at overkomme alt det meget paa én Dag. Det var derfor vel et Forslag i gammeldags Aand, men vistnok meget uhensigtsmæssigt, naar i Aalborg Aar 1517 otte Mænd forlangte «at Papegøjen skulde rejses paa Skt. Valborgsdag, og at naar Brødrene havde kejst deres Majgreve i Lunden, skulde de gaa ned til Papegøjen og skyde hende af, og følges siden ad til Byen baade Papegøje-Kongen og Majgreven».[1] Opfordringen blev vel en kort Tid tagen til Følge, men Fugleskydningen blev dog snart atter henlagt til en senere Dag. Kristi Himmelfartsdag og særlig en af Pinsedagene var i det 16de Aarhundrede de sædvanlige.

De Former, hvorunder Fugleskydningen dengang dreves, afveg kun i ringe Grad fra Nutidens. Det endnu bestaaende «kongelige» københavnske Skydeselskab eller danske Broderskab er saaledes en Fortsættelse af det 16de Aarhundredes «danske Kompagni»,[2] og har paa Fugleskydningens Omraade troligt bevaret de fleste af Datidens Skikke. Noget lignende har, om end ikke fuldt i samme Grad, været Tilfældet i flere Købstad-Skyttelag Norden over.

En af de smaa Forskelligheder mellem dengang og nu, som først falder i Øjnene, er, at man i det 16de Aarhundrede overalt i Danmark,[3] Norge,[4] Sverige[5] og Nordtyskland[6] kaldte, uvist af hvilken Grund, Fuglen for «Papegøjen». Navnet er siden gaaet af Brug, et Minde om det har dog holdt sig i den spøgefulde Betegnelse for at have været heldig: «at have skudt Papegøjen».

Fuglestangen synes at have været meget ansélig, og det var forbundet med ikke ringe Arbejde hvert Foraar at faa Fuglen anbragt derpaa og Stangen rejst. I Lund var der en Mulkt af 1 Mark for, «naar Papegøjen var rejst, ikke at ville vaage over hende». I Aalborg og vel de fleste andre Steder var Papegøjepladsen indhegnet, og hvad Kvæg, der kom derind, var forbrudt til Laget.

Fuglen synes indtil henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede at have set noget anderledes ud end nu, rimeligvis

siddet oprejst med sammenfoldede Vinger. Indtil da omtales i hvert Fald kun én Gevinst, nemlig den for at skyde hele Fuglen ned. Mod Aarhundredets Slutning voksede derimod Gevinsternes Antal. Aar 1586 i København omtales allerede en Gevinst for hver af Vingerne.[1] Aar 1594 bestemtes der i Aalborg desuden en Gevinst for Hovedet og en for Halen.[2]

Rimeligvis stod dette i Forbindelse med den ellers saa besynderlige Skik, at man — skønt Bøsser jo forlængst var almindelige og vel bekendte — endnu til efter Midten af det 16de Aarhundrede saavel i Norden som i Tyskland haardnakket vedblev at bruge det gamle Skydevaaben: Armbrøst. Grunden var rimeligvis den, at Bøssekuglen gik helt igennem Fuglen og derved bortskød den lidt efter lidt, saa at det var umuligt at sige, hvem der var den egentlige Sejrherre. Bolten fra Armbrøsten derimod lettede kun lidt paa Fuglen, for hver Gang den ramte, og her var det let nok at se, hvem der var den lykkelige, der «skød Papegøjen af» som det hed, thi hele Fuglen faldt ned med det samme. Idet man da tilsidst maatte vige for Tidens Fordringer og indrømme Brugen af Bøsser, faldt det naturligt samtidigt at forandre Fuglens Form. Den svævende Fugl med den spredte Hale og Vinger, hvor hver Part skulde nedskydes for sig, gav ved Gevinsternes Antal en Slags Erstatning for, hvad der iøvrigt gik tabt. Thi selve Kongeskudet nu og før taalte ingen Sammenligning. Nu kun en ussel Stump Metalplade, som man knap kunde se, om den sad deroppe eller var nedskudt; før Papegøjen hel og holden.

Kongegevinsten var de fleste Steder et Sølvbæger, hvortil stundom endnu føjedes den besynderlige Gave: Klæde eller Skind til et Par Hoser. Denne Skik skrev sig mulig fra det Slid paa Benbeklædningen, som den hyppige Spænden af Armbrøsten havde medført. Længst synes Skikken at have holdt sig i Bergen. Endnu Aar 1635 hedder det herfra: «Unge Jan Schrøder skød Fuglen af og fik en Sølvske, Hoseklædet og Sølvkanden i ét Skud».[3] Som Æresbevis hængtes der desuden om Fugle-kongens Hals en forgyldt Sølvpapegøje i en Sølvkæde. Denne bares ikke blot ved Indtoget og Gildet bag efter Skydningen, men ved alle større Fester Aaret rundt. Blev En tre Aar i Rad «Papegøjekonge», havde han Lov til at beholde Smykket. Dog synes Laget at have haft Ret til at indløse det hos ham. Hyp-

pigt havde nemlig Smykket mere end blot almindelig Værdi. Den forgyldte Sølvpapegøje f. Eks., som det danske Kompagni i København besad, var skænket det Aar 1542 af Christian den Tredie og bevaredes omhyggeligt. Den forkom først Aar 1701, da ved en Henrettelse paa Nytorv en af Tilskuerne, der havde faaet Plads paa Raadhuset, saa sit Snit og bortstjal Fuglen og Kæden fra det Sted, hvor de gemtes.

I alle Skyttelagene lagde man særlig Vægt paa, at Skydningen skulde være en virkelig Vaabenøvelse. Der var derfor Mulkt for enten at udeblive eller ikke at have skudt mindst tre til fire Skud.

Naar Fuglen var nedskudt, fulgte alle Skytterne Papegøje-Kongen i Optog til Byens Raadhus, hvor der paa Pladsen udenfor udbragtes et Leve for ham, medens Skytterne «ham til Pris afskød deres Rør». At Bøsser ved denne Del af Festen gjorde langt større Virkning end Armbrøster, var klart. Der var imidlertid ikke ringe Fare forbundet med saaledes at knalde løs mellem ofte straatækte Huse, og Formaningen om at passe paa Bøsserne, at de ikke gjorde Skade i Byen, var derfor højst betimelig. End ikke Mennesker var sikre. Da f. Eks. Joen Joensen Aar 1593 i Bergen, efterat Papegøjen var afskudt, skulde til at marchere ind i Byen og stod «med sit lange Rør ladt og spændt, paa Akselen», gik Skudet af og dræbte Henrik Højer nede paa Bryggen.[1]

Fugleskydningen endte med en Fest for Papegøje-Kongen ganske svarende til Majgrevegildet.

Kaste vi til Slutning et Blik over alle Majfestens Skikke, vil det vise sig, at disse delte sig i to bestemt adskilte Arter: paa den ene Side de, der blot svarede til en Vaarfest, paa den anden Side de, der som det væbnede Indridt og Skydeøvelserne kun synes at have været en Vaabenprøve, men ikke stod i nogen Forbindelse med hine.

At denne Forbindelse dog ikke var tilfældig, kan ses af, at ganske den samme forekom ved Fastelavn med dens bevarede Skikke fra en glemt Vaarfest. Ogsaa dèr viste sig denne besynderlige Forening af sindbilledlige Udtryk for Vaar og Frugtbarhed parret med Prøver paa Krigerfærdighed: Dystridt, Sværddans og Vaabenøvelser.

Begge Vaarfester, den glemte og den bestaaende, viste sik-

kert tilbage til længst forsvundne Oldtids Forhold. De pegede tilbage til en Tid, da Vaarens Komme hilsedes ikke blot med en Tak til Guderne for, hvad Naturen gav, men med et Hærstævne af alt vaabenført Mandskab, hvor de vinterhvilte Idrætter fornyedes ved Kampleg, og Beslutning toges om Sommerens Krigstog.

Pinsen var en kirkelig Glædesfest med ikke stærkt udprægede Skikke. Men netop dette i Forbindelse med, at den indtraf samtidigt med Sommerens Komme, gjorde den som skabt til i sig at optage Dele af folkelige Vaar- og Sommerfester. Kirken havde fra første Færd begunstiget dette, og Følgen var bleven, at der næppe i det 16de Aarhundrede hele Norden over fandtes nogen ren Majfest hel og holden i sin oprindelige Skikkelse. Alle havde de maattet afgive snart et snart et andet Led til Pinsen eller i hvert Fald maattet finde sig i, at Fornøjelserne gentoges i Pinseugen under endnu gunstigere Betingelser. Anden og tredie Pinsedag, paa hvilke Helligdage alt Arbejde skulde hvile, var jo ogsaa ganske særlig skikkede til derpaa at holde enten Majridt, Majgreve-Gilde eller Papegøje-Skydning; og havde man ikke andet, saa fejrede man i hvert Fald Festen med en egen Art Gilde, den saakaldte Pinsedrik.

Pinsen blev da ganske naturligt en Slags kirkelig Vaarfest, udmærket ved en Mængde Festskikke laante hist og herfra, der alle passede fortræffeligt her, hvorfor heller ingen fandt paa at spørge om, hvor de egentlig hørte hjemme: Paa Pinsemorgen dansede Solen ligesom paa Paaskedag; Pinse Morgendug og Friluft arvede Majdagens undergørende Kraft; til Højmesse «majedes» Kirken som Hjemmene paa Valborgsdag; Majgrevinden og Gadelammet blev til en «Pinsebrud»; og i den katolske Tid havde Kirken set mildt til, at Papegøjekongen eller Majgreven paa en Pinsedag søgte did for at stænkes med Vievand eller bringe sit Offer.

Af særlige Pinseskikke havdes kun faa. Søndagen kaldtes for Hvidesøndag og hele Pinseugen «den hvide Uge».[1] Naturligt faldt det at lade Barnedaab foregaa ved denne Fest; dog havde dette en stærk Modvægt i Datidens Frygt for at lade flere Dage hengaa mellem Fødsel og Daab. I en lidt senere Tid var det i

Odense og rimeligvis ogsaa i andre Byer Skik, at Smedesvendene paa tredie Pinsedag i stort Optog flyttede deres Lav-Skilt.[1]

Et ganske mærkeligt Udtryk gav Troen paa Pinsens signende Kraft sig i Norge. Her antoges det, at det farligste af alle Rovdyr, Ulven, Pinsenat maatte lystre højere Magter og give sig i Menneskets Vold. Aar 1599 hedder det herom: «Den Nat før Pinsesøndag er Bønderne ude paa Skoven, dèr hvor de vide, at Ulvinden ligger med hendes Unger, og da tude de og hyle ligesom Ulve. Og naar Ulvinden hører Folk saa hyle, da nøder og tvinger hendes Natur hende til at svare dem og hyle imod igen, hvorved de finde hendes Unger. Og det er sket, at de' have faaet Ulvinden med Ungerne, thi ikke vil hun rømme fra dem. Og sige Vejdemænd [Jægere], at fordi Ulvinden ved, hvad deres Hylen betyder, og hun alligevel ikke kan lade være (som de mene), at hun jo skal svare dem, da stikker hun Næsen ned i Jorden, at det skal lade, ligesom det var langt borte, og vil forvilde dem, at de ikke skal finde hende. — Det er Vejdemænds og Bøndernes faste Mening herom, og om saadant er naturligt eller hvorfor det sker, maa hver dømme om, som han vil; men mange Ulveunger ere ved denne List fundne og grebne».[2]

7.

Midsommerfesten var den mest ubundne af alle de fra Oldtiden stammende Naturfester. Medens det var lykkedes Kirken at faa de hedenske Juleskikke til i det mindste at gaa i Spænd sammen med de kristelige, og Vaarfestens Sindbilleder til ret vel at passe til Pinsen, saa var der intet at stille op med den gamle, nordiske Midsommerfest. Alle de kirkelige Hovedhøjtider: for Faderen, for Sønnen, for den hellige Aand og for Treenigheden — Jul, Paaske, Pinse og Trinitatis — faldt jo i Aarets første Halvdel; Mariafesterne hørte alle hjemme i Aarets sidste Halvdel, naar de da ikke som Mariæ Bebudelse, den 25de Marts, var bestemte ved deres Forhold til Kristi Fødselsfest. Der var da ikke nogen kristelig Hovedhøjtid, der kunde anvendes til Dækning over denne gamle, hedenske Fest, der i Folkets Omdømme svarede til Julen i Rang og samtidigt trodsigt stod paa sin Ret til at fejres paa netop en enkelt bestemt Dag, Aarets længste.

Kirken var da her gaaet en anden Vej end sædvanlig. Hvad den ikke havde kunnet vinde med det gode og omvende, havde den søgt at bekæmpe eller tie ihjel. Ingen af sine Apostle vilde den ofre paa denne Dag; Skt. Peders og Pauls Dag lagdes som med Flid et Par Dage derefter, den 29de Juni. Den Skt. Johannes, efter hvem Midsommerdagen fik Navn, var ikke Apostelen, — han hædredes med at faa Plads paa tredie Juledag den 27de December, — nej Skt. Hansdag blev kun viet til Minde om Johannes den Døber.

Der laa en dyb Tanke i dette Kirkens Sindbilledsprog. Midsommerfesten viedes til den, der selv havde sagt om Jesus: «Ham bør det at vokse, mig at forringes». I Samklang hermed tog Dagene af efter Skt. Hansdag, medens de fra Kristi Fødselsdag atter tog til.

Men dette var netop det modsatte af, hvad Midsommerfesten betød. Den saa ikke fra Bakkens Kam mistrøstig ned over Dalen,

der fulgte efter. Den var en Sommerens Pris, et Glædesudbrud over, hvad der var naaet.

Denne Mangel paa Berøringspunkter mellem den kirkelige og folkelige Midsommerfest havde Middelalderen igennem medført, at de hver gik sine Veje. Festen for Johannes den Døber slog ikke synderligt an, men Naturfesten bevarede sin gamle Anseelse som Aarets anden store Højtid.

Reformationen medførte en Forandring heri, for saa vidt man snart gik over til at erklære Naturfestens Skikke for katolske Rester og bekæmpe dem som «papistiske». I det 16de Aarhundrede led dog Midsommerfesten ikke noget synderligt Skaar i sin Anseelse og vedblev endnu længe efter at fejres paa gammeldags Vis. Den kirkelige Fest for Johannes den Døber søgte Reformatorerne at opfriske ved Paabud om paa Skt. Hansdag at prædike «om Guds Ords lydelige Prædiken, imod hine Gendøbere, der prale saa fast med det profetiske Ord: at hver skal læres af Gud selv, og dermed foragte den mundtlige Prædiken og lægge alle Skoler øde». Præsterne skulde «dog ikke lade Historien om Skt. Hans staa tilbage, hvilken ej kan med én Prædiken vel endes: om hans Undfangelse, Fødsel, Prædiken og Halshuggelse; thi kan der blive noget bestaaende til en anden Sinde».[1] Men under ingen af disse Former var den kirkelige Skt. Hansfest dog i Stand til at vinde nogen videre Magt over Sindene.

Den folkelige Midsommerfest indlededes med, at der Aftenen forud ved Solnedgang tændtes Blus paa alle Højder. Egentlig burde Ilden ved denne Lejlighed være «Nødild», altsaa fremkaldes ved Gnidning af to Stykker Træ mod hinanden, men det overholdtes næppe allevegne. Denne Blusbrænden var den mest storartede hele Aaret rundt og overgik langt den tilsvarende paa Valborgs Aften. Og med Rette; thi ligesom Midsommer overgik Majdag i Lys og Varme, saaledes overgik ogsaa de Kræfter, onde og gode, der ved Midsommertide vare i Virksomhed langt alle andre i Styrke. Der laa Magt paa at brænde Blus denne Aften. Hekse, Trolde, Elverpiger, alt var ude, usynlige Drager fo'r gennem Luften og fordærvede, hvad der ikke var sikret med Ild eller Staal. Endnu i det 19de Aarhundrede kunde man høre i Nordsjælland som Forklaring paa, at der var gaaet Brand i Sæden: «Det kommer af, at I ikke har blusset».[2]

Midsommernatten var Heksenes Hovedfest. Enhver, der kunde, maatte afsted til den store Forsamling. Som Befordrings-

middel benyttedes enten en lille Djævel, et Kosteskaft, en Ovnrage eller lignende. Endnu bruger man i enkelte Egne af Danmark paa Skt. Hans Nat at tage Ovnragen i Hus, for at Heksene ikke skulle misbruge den.[1] I Norge skærer man et Kors midt i Kosten og spytter tre Gange i den, saa kan man endog lade den staa udenfor Døren, og Heksene tør ikke røre den.[2] Noget usædvanligt var det, naar det fra et Par Steder i Jylland berettes, at Hekse har omskabt deres Tyende til Heste og brugt dem til Ridtet.[3]

Farten gik ud gennem Tagets «Lyre» eller Skorsten og derpaa i en susende Hast videre. Enkelte gav sig vel Tid til paa Udturen at skade deres Uvenner, men de fleste fo'r afsted højt over Baalene og det skræmmende Staal. Baade i Nørrejylland og paa Fyen brugte man at sikre Husene ved at sætte Rønnebærgrene eller Porsris i Døre, Vinduer og Luger. Den voksende Hør, som Heksene saa let kunde ødelægge, skærmede man ligeledes ved at anbringe Ris i den.[4]

Hvo, der vilde blive Vidne til Heksenes Fart, kunde opnaa sligt ved at tage en Grøntørv paa Hovedet eller sætte sig ved Midnatstide paa en Korsvej under en Harve, der vendte Tænderne nedad, eller ved derude paa Korsvejen at brænde et Baal af ni Slags Løvtræer; dog forspildtes let denne Fremgangsmaade, hvis der var ført Lig ad samme Vej.[5]

Samlingsstedet var forskelligt for de nordiske Lande. De svenske Hekse mødtes i Reglen paa en lille Klippeø imellem Øland og Småland, «Blaakulla» kaldet. Den var berygtet paa Grund af det farlige Farvand omkring den. Søfarende skyede den derfor og vovede ikke at kalde den med dens rette Navn Blaakulla, men benævnede den «Møen» eller «Jomfruen» og søgte at sikre sig ved at kaste Kvindesmykker i Havet til den. Et gammelt Sagn meldte, at engang, da man fra et Skib gjorde saa, var der udgaaet en Røst fra Klippen, der bød det skifte Ankerplads; og ganske rigtigt var saa dette Skib blevet frelst, medens de andre gik under.[6] At man ombyttede Navnet «Blaakulla» med «Jomfruen», havde iøvrigt vistnok sin sproglige Grund i, at «kulla» jo baade kan betyde «Bjærgtop» og «Pige», saa at Navnet med lige Ret kunde forstaas som «Mørkebjærg» og «Blaapigen».[7]

Heksene fra Norge red gerne til «Troms», som det kaldtes, hvorved forstodes det høje, mod Havet vendende Fjeld «Trommen» paa Nordsiden af Hvaløen ikke langt fra Finmarken [8]

Andre standsede dog allerede ved det høje, skumle Lyderhorn, et af de syv Fjælde, der omgive Bergen.

De danske Hekse havde Valget imellem at blive i Danmark, gaa syd- eller nordpaa. Enkelte Steder i Hjemmet som paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe,[1] «Ullemose»[2] og flere andre holdtes der Møde, men disse synes at have været mindre søgte; Størsteparten drog videre. Mod Syd gik Turen til Brocken eller Bloksbjærg i Harzen. Dette var ubetinget Hovedsamlingsstedet. Andre foretrak dog at gaa nordpaa og da enten til Hekla paa den danske Ø, Island — «Hekkenfeld» som Bjærget i denne Forbindelse gerne kaldtes — eller til Troms i Norge, hvilket i Danmark forandredes til «Tromskirke».[3] Heksene fra Jylland, der skulde til Troms, fulgte i Reglen den Vej, hvor nu Østbanen gaar; dog svingede de ikke vest om Mariager Fjord over Hobro, men skar fra Randers lige mod Skagen. Et Bedested var gerne Vindblæs Kirke syd for Mariagerfjord, og mange af dem foretrak at færge over Fjorden. Stod man derfor ved Hadsund Færgested ved Midnat, kunde man, selv uden Tørv paa Hovedet, baade se dem komme farende i Luften og høre dem raabe: «Hej, ombord!» Men farlig var denne Vagtpost. Havde man ikke et Kors af Rønnegrene i Lommen, kunde man let selv blive brugt som Ridedyr.[4]

Efterhaanden som Heksene samledes paa Mødestedet, afleverede de deres Gaver: Madvarer, afrevet Hør og lignende. De, der første Gang var tilstede, maatte med eget Blod skrive deres Navn i en Bog. Naar alt dette var i Orden, begyndte Underholdningen. Denne bestod især i Dans, ved hvilken Djævelen gerne førte an, alt imens han spillede paa Fiol. Bag efter blev der i Reglen drukket Øl og Vin; paa Blaakulla brændtes der Brændevin. Festen endte med, at Djævelen omfavnede hver enkelt.

Af særlig Interesse er Beretningerne fra forskellige Kvinder i det 16de Aarhundrede, der har overværet disse Forsamlinger. Aar 1549 var Elline Mørks i Kornerup paa Sjælland med ved Mødet paa «Ullemose». Deltagerne samledes «i 7000 Djævles Navn» og kom fra «alle Hjørner». Djævelen selv var tilstede som «Høvedsmand». Gildet bestod mest i et Drikkelag; man sad til Bords, de øverste Pladser var særlig efterspurgte, og der blev drukket ti til tolv Tønder Øl.[5] Henimod Aarhundredets Slutning var Johanne Jenses fra Nakkebølle paa Fyen to Gange med ved Festen paa Bloksbjærg. Hun forblev hver Gang kun en Timestid dernede, red baade frem og tilbage paa sin

lille Djævel «Allebast» og «var ikke uden en Stund paa Vejen». Paa Bjærget traf hun en Mængde bekendte, blandt andre den adelige Jomfru, Christence Axelsdatter Kruckow, ligeledes fra Nakkebølle. Selskabets danske Deltagere havde en Spillemand med sig, holdt to og to hinanden i Haanden og dansede sammen. Djævelen hentede dem nok af Vin. Da de gik i Dansen, faldt der tre eller fire af dem, og Johanne udbrød da til Selskabet: «Nu blive vi vist røbede og aabenbarede».[1]

En Dreng, der, uvist hvornaar, har overværet Mødet paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe, har ikke stort mere at berette. Med en Grøntørv paa Hovedet listede han sig uset af Heksene en Skt. Hans Nat ind paa Kirkegaarden. Der var han saa Vidne til Heksenes underlige Dans om «Gamle Erik», der sad i Midten. Men idet han saaledes stod og saa, kom en Kvinde ham ganske nær, og da han vilde springe til Side, tabte han Grøntørven. I samme Nu opdagedes han af alle Heksene, der fo'r efter ham, og havde Præsten ikke tilfældigt staaet udenfor sin Port og reddet ham, vilde han være falden i deres Hænder.[2]

Et fuldt paalideligt Vidnesbyrd om, hvad der foregik paa «Blaakulla», haves af en svensk Kvinde, Ingeborg Bogesdatter i Högnalöff, der havde været dèr kort før Aar 1618. At hun kunde vide Besked og virkelig hørte til de indviede, fremgik allerede af, hvad Mestermanden fra Jönköping erklærede om hende, straks da han fik hende at se, hvilket viste sig at slaa til altsammen. Er hun en rigtig Heks, sagde han, saa har hun et Mærke paa Bryst eller Skulder af, at Satan har diet hende, og desuden kan hun ikke synke i Vand. Hun blev da straks afklædt for Retten, og ganske rigtigt viste det sig, at «der mellem hendes Skuldre fandtes en rød Patte, saa stor som en Sopatte». Da hun derpaa dykkedes i Vand, flød hun lettere end nogen Gaas; Mestermanden trykkede hende to Gange ned, men hun flød straks ovenpaa, hvad baade Nævningerne og over hundrede Mennesker saa; hun fik ikke engang Vand hverken i Mund, Næse eller Øren og var straks tør, da hun stod op. Da nu denne Kvinde kom op af Vandet, bekendte hun ganske «godvillig», at hun engang havde været paa Blaakulla. Hun red dertil gennem Luften paa en Kalv, som hun havde lagt et forhekset Bidsel i Munden. Da hun kom ind i Blaakulla, holdtes der Gæstebud med store Sølvkander, Trækander og andet Tilbehør. Hendes Mester var dèr, stor og sort, med Horn i Panden og lange skarpe Klør paa Hænderne. Han sad

i Højsædet med den fornemste Troldkvinde ved Siden. Nedefter sad der Djævel og Heks, Djævel og Heks. De kystes, favntoges og drev deres Handel sammen. Derpaa sloges de. Da dette var overstaaet, fik hver Heks en Forlening, og derefter gaves der dem Orlov. Hendes Djævel hed Lazarus, og hun fik i Forlening tre Gaarde i Högnalöff By, der hver skulde svare hende et Lispund Smør.[1]

Rædselen for Heksene og hvad de i denne Nat kunde falde paa at udføre, overgik Frygten for andre overnaturlige Væsener. Og dog var der netop i denne Nat rig Lejlighed til at overbevise sig ogsaa om disse andre Væseners Tilværelse og Magt. Thi vel gav de sig til Kende hver Højtids Aften, men paa ingen mere end Natten til Skt. Hans. Næppe var der heller nogen af alle dem, der samledes ude ved Baalene, som ikke for et Øjeblik betoges af disse Indtryk. Blot et Par Skridt ad den ensomme Sti over Engen, den klamme Kulde paa Skovsletten i Modsætning til Lummervarmen mellem Træerne, et tilfældigt Taageslør, det var nok til at minde om alt det, hvorom man saa ofte havde sunget og hørt tale:

Dèr danser Dværg, og dèr danser Elv.
Dèr danser hun Elverdronningen selv.
— Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden.

En Nat som denne vare alle i rette Stemning til at kunne forstaa:

Havde Gud ikke gjort min Lykke saa god,
At Hanen havde slaget med Vinge:
Da var jeg dog kommen i Højen ind
Alt til de Elverkvinder.
— Siden jeg hende først saa!

Men her var ikke Tale om blot Stemninger og Nattegys, her var virkeligt Syn for Sagn. Utallige var de Høje, som troværdige Folk i denne Nat havde set staa paa fire, glødende Pæle og Dværgene danse om Ilden. Ved «Dansehøj» i Indsløv Sogn par Fyen var Sporene synlige endnu om Dagen, en tydeligt nedtraadt Ring om Højen, og Aar 1623 turde selv Præsten

ikke afgøre, «om det var Papisterne eller Troldfolk og Bjærgfolk, der Skt. Hans Nat havde traadt den».[1]

Der var heller ikke den Egn i Landet, hvor ikke nu en Mand nu en Kvinde var bleven forkoglet ved sligt et Nattemøde, optagen i Højen og sporløst forsvunden. Thi en hemmelig Magt bandt dem derinde, saa at de ikke kunde vende tilbage. Som Søsteren saa vemodigt udtrykte det, da hun frelste Broderen, og han bad hende ride bort med fra Højen:

Du fører mig aldrig saa langt af Led,
Var det end til Verdens Ende:
Jeg maa jo dog komme hid igen,
Førend Solen hun mon oprinde.

Et Par enkelte var dog sluppet fra det. I Filkested Sogn i Skaane blev omtrent Aar 1580 en Pige indoptagen i Højen Tettekuld, lidt nord for Heslekiersgaarde. Men hun slap lykkelig ud, ved haardnakket at svare Nej til al den Mad, de bød hende derinde, selv da de bragte hende den paa Fade, som hun syntes at kende fra Hjemmet.[2] Endnu mærkeligere gik det Pigen Karine paa Bornholm. Hun levede Aar 1624 og havde været optagen i Fallhøj. Med Bjærgtrolden derinde havde hun avlet otte Børn. Og anderledes var de underjordiskes Kaar end de menneskelige, thi «hun gik med hvert Barn i ni Uger; og havde hun Frist mellem hvert Barn en Maaned, førend hun atter blev frugtsommelig».[3]

Enkelte haandgribelige Minder havde man ogsaa fra slige Besøg i Højene. For at nævne et af de mest bekendte, saa var der vel næppe mange af den højere Adel i Danmark, som ikke havde set Hornet fra Lyngbygaard. Det var den mandhaftige Fru Sidsel Ulfstand, der havde erhvervet det, da hun som Enke efter Knud Gyldenstjerne til Thim sad paa Lyngbygaard i Skaane. En højhellig Aften var hun gaaet ned i Borgestuen og havde lovet en Klædning og den bedste Hest i Stalden til den af Svendene, der turde ride ud til Maglestenen og se, hvad der foregik. En Svend red afsted, og da han kom derud, stod Højen paa Piller, og Bjærgpuslingerne drak og dansede om den. To af dem kom hen til ham, rakte ham et Drikkehorn og en Fløjte og opfordrede ham til at drikke Bjærgkongens Skaal og pibe i begge Ender af Fløjten. Drikken forekom ham ilde, og i samme Stund stod der en Pige ved Hestens anden Side, sikkert en

bjærgtagen Kristenkvinde, der sagde til ham: Drik ikke deraf! rid din Vej! rid paa det Aarde ej paa det Haarde. Han slog da Drikken ud af Hornet, — Hestens Haar afsvedes, hvor Draaberne faldt, — sporede Hesten og red hjem over Pløjemarken. Herved fik han Forspring for Troldene, der maatte følge Landevejen. Lige ved Gaarden var de dog nær ved at indhente ham, men Sidsel Ulfstand og hele Besætningen var ude og trak Vindebroen op efter ham, saa saare han var ovre. Dværgene maatte da blive paa den anden Side Graven, men raabte til Fru Sidsel og bad i Kongens Navn om at faa Horn og Pibe, saa skulde hendes Slægt aldrig uddø, men blive den mægtigste i Danmark. Hun svarede dem imidlertid, at de aldrig fik Horn og Pibe igen. De gik da bedrøvede bort, men truede til Afsked med, at hendes Slægt skulde ikke blive til niende Led, Lyngbygaard overgaa i fremmed Eje og tre Gange vorde afbrændt. — Hesten styrtede anden Dagen efter, Svenden døde paa den tredie Dag. Men Fru Sidsel beholdt Horn og Pibe. Gentagne Gange kom Troldene igen for at bede derom, men hver Gang fik de Afslag. Aar 1624 ejedes Hornet af Knud Gyldenstjerne, Befalingsmand paa Hald Slot.[1]

Naar Rædselen for de Underjordiske trods alle disse Beviser for deres Tilværelse og Magt dog ikke var saa stor som for Heksene, saa laa dette i, at de ikke som disse vare fuldstændig onde. De hørte vel til en anden Art end Menneskene, men Djævelens Børn var de ikke. Utallige Eksempler havdes paa deres Godmodighed og Lune. Hvad ondt var der f. Eks i, at Bjærgpuslingerne, da Oluf Staverskov var i Syvaarskrigen og hans Hustru red ovre ved Blaabjærg ved Vesterhavet for at se, om noget var indskyllet, med ét vrimlede ud af Bjærget, omringede Hesten og en gammel Bjærgmand fortalte hende alt, hvad der skulde hændes hende: Hun var med Barn, som skulde blive en Dreng og kaldes Fasti; hun skulde blive rask igen, holde Kirkegang, men siden paa en bestemt Dag, Time og «Sejerknep» dø?[2] — Og var det ikke en ganske pudsig Maade at klare sig paa af Trolden, hvem Esge Brok slog Usynlighedshatten af Hovedet, at love Esge Brok, for at faa den igen, Rigdom og talrigt Afkom, og saa skaffe ham lutter Døtre?[3] At de virkelig var taknemmelige, viste de ved mange Lejligheder. Og hvad Nytte de kunde være til for Land og Rige, fremgik noksom, da de i Krigen 1643—45 ganske alene forsvarede Bornholm mod

Svenskerne. Den 6te Februar 1645 viste sig to svenske Orlogsmænd ud for «Hammeren» for dèr at gøre Landgang. Men straks saas hele Fjeldet bedækket med fremmylrende Tropper i røde Huer og staalgraa Dragter; Fjenden maatte opgive Landgangen og vende med uforrettet Sag tilbage, skønt hele Øens Besætning kun var to Kompagnier.[1]

Ganske naturligt udviklede der sig da et vist Tillidsforhold til de underjordiske. I flere Egne troede man endog, at de ved Midsommertide vare venskabelige Væsener, af hvilke man ikke havde noget ondt at frygte. Om Troldene i Fibjærg Bakke paa Illerup Mark ved Kalundborg f. Eks. gaar Sagnet, at man ved Juletid skal vogte sig for at komme dem nær; men Skt. Hans Nat, naar Højen staar paa Pæle og der er Dans og Lystighed derinde, kan man trygt nærme sig og staa stille og se derpaa.[2] I en Mængde Egne søgte man at bevidne de underjordiske sin Højagtelse. En yndet Maade at gøre dette paa var ved Skt. Hans Aften at hælde Øl eller anden Drik paa Rødderne af den gamle Tjørn, der voksede paa Højen, sikkert et Minde om Oldtids Drikofre. Enkelte af disse Tjørnebuske er endnu i Behold. Paa Øen Gjøl i Limfjorden findes der saaledes «nogle Torne, som høre Dværgene til, og som fredes omhyggeligt».[3] Paa Ahlstads Mark i Skytts Herred i Skaane vokser en «Offertorn», ved hvilken der endnu i det 19de Aarhundrede er blevet ofret Skt. Hans Nat.[4]

Ved Siden af alle de onde eller dog tvivlsomme Magter, der Midsommernat vare i Virksomhed, var ogsaa en Mængde gode Kræfter i Bevægelse. Urter, Luft, Vand, alt forlenedes med en vidunderlig heldbringende Kraft. Enhver søgte derfor i denne Nat at indsamle Lægeurter, thi Planter, plukkede efter Solnedgang Midsommeraften, havde nifold Styrke. Ikke blot mod Sygdom formaaede de at skærme, men ogsaa mod Lynnedslag og Fortryllelser.

Denne deres mærkelige Evne fik de vistnok af Natteduggen. Thi alt, hvad der opfangede noget af denne, erholdt lægende Kraft. Derfor vrimlede ikke blot Blegepladsen Skt. Hans Nat af Hjemmets samlede Linnedforsyning, men Kirkegaarden var dækket med Lagener og Klude, der paa denne ypperste Plads skulde

indsuge Nattens Lægedom, for tidlig næste Morgen drivvaade at svøbes om de Syge og saaledes forplante Kraften videre.

Intet kunde dog lignes med Kildernes Styrke i denne Nat. Vand, som til daglig ikke udmærkede sig ved nogen ejendommelig Virkning, blev, naar det Midsommernat østes af Kilden, til det ypperste Lægemiddel. Denne Tro var ligesom Brugen af Skt. Hans Blus udbredt over hele Evropa.[1] Ikke blot i Norden, men hele Evropa over begyndte da henimod Midnat Lystigheden ved Baalene at tage af. Man dansede ikke længere omkring Ilden saa ivrigt som før, man sprang ikke mere, alene eller to og to, gennem Flammerne,[2] selv Vekselsangene om Verdens Herlighed og Verdens Daarlighed[3] forstummede lidt efter lidt, efterhaanden som de fleste brød op for at naa den nærmeste «hellige» Kilde.

Der var nok af saadanne hellige Kilder, hver Egn havde sin. Enkelte af dem, f. Eks. Helene Kilde i Nordsjælland, har bevaret deres Ry lige ned til Nutiden. Hvis man turde tro Indskriften paa Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven ved København, var Antallet af disse Kilder i det 16de Aarhundrede saa langt fra at være afsluttet, at man endnu stadig fandt nye. Det hedder her:

Det Kildevæld, som her sit Udspring haver taget,
Er af Kirstine Pil først fundet og opdaget,
(A. 1583).

Men nu til Manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Reventlow som Stiftsbefalingsmand.
(A. 1750).

Københavns hellige Kilde i det 16de Aarhundrede var da ikke denne, der først senere vandt Ry, men den saakaldte Vartov Kilde paa Strandvejen, en Fjerdingvej fra Byen, hvor senere Forlystelsesstedet «Kildendal» blev anlagt.[4] Endnu paa Holbergs Tid var det Vartov-Kilde og ikke Kirsten Pils, der Skt. Hans Aften besøgtes.[5]

Hvad der meldes om Helbredelser ved disse Kilder er en saa talrig og samstemmende Sum af Vidnesbyrd, at man ingenlunde paa Forhaand tør forkaste deres Paalidelighed. Tværtimod taler meget for, at Virkningen af Vandet maa kunne have været betydelig. Selv om vi se bort fra den Bedring, som Troen paa Kildens undergørende Kraft allerede kunde frembringe, saa er

det vel forstaaligt, at en Vandkur i en Tid som det 16de Aarhundrede i visse Tilfælde kan have haft stærke Følger. Det er især to Arter af Sygdomme, der stadig anføres som dem, i hvilke Brugen af Kildevand har vist sin mærkelig helbredende Kraft: Øjensygdomme og Underlivstilfælde. Hellig-Trefoldigheds-Kilden ved Bækkeskov i Skaane siges endog at være bleven opdaget ved, at en blind kom til at gnide sine Øjne med dens Vand og blev seende.[1] Erindrer vi nu, at man i det 16de Aarhundrede mest benyttede varme Bade, og at mange kun yderst sjældent vadskede Ansigtet i koldt Vand; tænker vi os fremdeles en lidende, der maaske langvejs fra, i Solhede og Støv har arbejdet sig frem til Kilden, saa vil det kunne forstaas, at den uvante Badning med koldt Vand Natten igennem maa kunne have haft en forbavsende, lægende Virkning paa de angrebne Øjne. Ganske det samme gælder om Underlivstilfælde. For en Tid, der ikke brugte at drikke Vand, maa den usædvanlige Nydelse af dette kunne have udøvet en stærk Indflydelse. At endelig københavnske Borgere, der led af Gigt, og derfor søgte helt op til Helene Kilde, ved denne Bevægelse samt Nydelsen af Vandet «ere blevne hjulpne til Sæde og Sved, saa at de befandt sig vel derefter», behøver ikke nogen Forklaring for at forstaas.[2]

Selv berømte Læger i det 17de Aarhundrede anbefalede da ogsaa Brugen af Kilderne, saaledes f. Eks. Thomas Bartholin, der i visse Tilfælde tilraadte Brugen af de danske Kilder: Skt. Helene, Ondløse, Sct. Katharina og Hellig-Korskilde. Andre stillede sig dog mere tvivlsomme overfor Sagen, saaledes Ole Worm, der erklærede, at han ikke kendte nogen, som virkelig var bleven helbredet ved Vandet af Helene Kilde.[3]

Om det talrige Besøg ved Kilderne vidnede ikke blot de rige Gaver, der indkom til de fattige, men først og fremmest de mange Skaale og Bægere, der flød i Vandet,[4] de mange nedkastede Mønter, som ingen turde optage, og endelig den Vrimmel af oprejste Kors, bortkastede Krykker, ophængte Klude osv., der omgav enhver Kilde. Disse Sager var ikke blot efterladte som Udtryk for, at den syge var bleven helbredet, men man frygtede tillige for at forlade Stedet uden at lade et Minde tilbage om sig; i modsat Fald vilde nemlig hele Rejsen have været forgæves.[5] Om den Iver, hvormed de besøgende ikke blot drak af Vandet, men toede sig dermed, giver en Dagbogsoptegnelse af Jens Bircherod fra en senere Tid god Oplysning: «Den 23de Juni 1675

lod jeg mig om Eftermiddagen forlyste ved at spadsere udenfor København hen til den Kilde, som er ved Gammel Vartov, hvilken mange Folk denne Skt. Hansaften efter aarlig Sædvane søgte til, fordi man indbilder sig, at den skal have nogen Lægedomskraft hos sig; ihvorvel den dog ikke er i saa stor Æstime som Helenæ Kilde, hvilken paa Grund af dens tillagte større Hellighed af langt flere paa denne Tid besøges. Der jeg saa, hvor begærligen samme Kildevand af de fleste besøgende blev brugt, lod ogsaa jeg noget deraf i en Skaal henbære til en afsides Krog ved Strandbredden, hvor jeg toede mig dermed».[1]

Selv Konger, især Christian den Fjerde, besøgte jævnligen Kilder. At han i saa Henseende iagttog den rette Tid, Skt. Hans Nat, kan ses af følgende Bemærkning i hans Skrivekalender for 1639: «23de Juni drog jeg fra Frederiksborg til S. Lenis Kilde. 24de Juni brugte jeg det Vand af S. Lenis Kilde. Gav jeg de Fattige 150 Daler».[2]

Den Anseelse, som Kilderne saaledes nød, lagde en Dæmper paa Uvillien imod Midsommerfesten. Niels Hemmingsen og flere ivrede vel stærkt imod Blusbrænden, Blomsterkranse, Nattevaagen osv. paa Skt. Hansnat.[3] Vaagenætter var jo alt forbudne i Danmark; Aar 1611 forbødes Blusbrænden i Bergen.[4] Men overfor Kildebesøgene maatte man gaa noget varligt til Værks. Kildernes Kraft antoges jo netop at være stærkest lige efter Midnat. «Vaagenætter» maatte da altsaa i dette Tilfælde tillades. Følgen blev, at Forbud rettedes alene mod alle gammeldags Taknemlighedsytringer: Penge maatte ikke kastes i Vandet, Kors og Pinde med Klude ikke oprejses om Kilderne, endsige naturligvis Hellig Helene eller andre anraabes om at give Vandet Kraft.[5]

Som det var at forudse, blev dette Forbud temmelig virkningsløst. Aabenbare Overtrædelser kunde vel rammes, som naar en bekendt Mand Aar 1627 blev straffet for ved Helene Kilde at have rejst et Kors med følgende Indskrift:

I hvem som hidkomme, Syge og Arme,
Jesus, Guds og Marias Søn,
Og Sct. Helene sig over Eder forbarme!

Men alle de ubekendte, der i Nattens Løb rejste Kors og Pinde og før Morgen var forsvundne, kunde man ikke saa let efterspore. Sagnet har billedlig betegnet dette ved at berette, hvorledes den unge Christian den Fjerde under et Besøg paa

Tygestrup med sit eget Sværd vilde omhugge Trækorsene ved Ondløse Kilde. Sværdet sprang, men Korsene blev staaende uskadte. I sin Vrede skal da Kongen have befalet, at de skulde oprykkes. Det skete; men næste Morgen fandtes de rejste igen paa deres Plads.[1]

Hvor lidet Forbudene var i Stand til især i afsides Egne at magte de overtroiske Skikke, fremgaar af Forholdene i Norge. Foruden de mange hellige Kilder heroppe, der benyttedes ligesom de danske og udstyredes som disse med Kors og Krykker, var der her visse Kirker, i hvilke man samledes til Gudstjeneste Skt. Hans Midnat. Et undergørende Billede fremvistes ved denne Lejlighed, og dets «Sved» havde samme lægende Kraft som Kilderne. De mest bekendte «Vaagekirker» var Nesland i Vinje, Hægland i Moland og fremfor alle Røldalskirke.

Saavel Tiden som Maaden, hvorpaa Nattegudstjenesten i denne sidste blev opdaget, er i høj Grad betegnende. I Aarhundreder fik den Lov til at bestaa. Præsterne kom kun to eller tre Gange om Aaret op til denne Kirke, der den Gang laa lige saa afsides, som den nu hyppigt besøges af rejsende, der over Haukelid drager til Hardanger.

Opdagelsen skete først Aar 1835. I dette Aar var der berammet Provstevisitats i Bygden til den 7de Juli, og saavel Provsten som Præsten kom i denne Anledning Dagen forud derop. Men den 6te Juli var efter gammel Tidsregning, som Almuen endnu fremdeles fulgte, Skt. Hans Aften, altsaa Røldals fornemste Helligdag. Klokken var omtrent 11 om Natten, og Provsten var just kommen i Seng, da han til sin store Forundring hørte, at Kirkeklokken begyndte at ringe, og samtidig saa han et Lysskær fra Kirken. Han tog da Præsten med sig og gik derned. Kirkens Skib var indhyllet i Mørke, men Koret var prægtigt oplyst og fyldt af Mennesker. Foruden andre Lys rundt om i Koret brændte paa Alteret seks klare Vokslys, og Røgelse var antændt i et gammelt Røgelsekar. De to Gejstlige holdt sig ganske stille i Skibet og kunde derfra iagttage alt, hvad der foregik. Efter at en Salme var sungen, oplæste Forsangeren, en gammel afskediget Skolelærer, en lang Prædiken af en Kirken tilhørende Postille, der komisk nok netop indeholdt en skarp Straffetale imod alt papistisk Uvæsen. Tilhørerne kedede sig umiskendeligt under Oplæsningen og længtes efter, hvad der skulde følge bagefter.

Nogle gabede, andre sov ind, og en halvtosset Pige fra Hardanger forkortede sig og flere Tiden ved at skære Ansigter.

Endelig var Forelæseren færdig. Saa traadte to af de til Stede værende Kirkeejere frem og hentede det hellige Krucifiks ned fra dets sædvanlige Plads over Kordøren. Det lænedes op til Alteret og viste sig i fuld Belysning for den tilbedende Mængde. De valfartende gik under Salmesang en for en op til Alteret, hvor de med en Linklud tørrede «Sveden» af Billedets Pande og Ansigt og derpaa omhyggeligt gemte Kluden. Denne saakaldte Sved indeholdt Lægedom for alle Sygdomme, og det hvad enten den syge selv eller ved Stedfortræder hentede den i Kirken. Derefter blev Billedet paany taget fra Alteret og ophængt over Kordøren. Den gamle Offersalme: «Al den ganske Kristenhed» istemtes og de valfartende gik op til Offers. En af dem lagde endog ti Specier paa Alteret, det var en Mand fra Holmedals Sogn i Bergens Stift, som valfartede paa en sengeliggende gammel Kones Vegne. Af disse Penge fik siden den gamle Skolelærer en Daler for sin Ulejlighed, hele Resten tilfaldt de saakaldte Kirkeejere. Efter Ofringen fulgte endnu en Salme, men derpaa brød Forsamlingen skyndsomst op. Hver greb sin Stav og ilede af Sted, «thi Pilgrimme maatte ikke komme til Røldalsbygden, førend efter at Solen var gaaet ned, og de skulde være ude af den, førend Solen stod op».

Dette blev den sidste Nattegudstjeneste i Røldal. Provsten traf straks Foranstaltninger til, at den for bestandig blev afskaffet.[1]

Anvendelsen af de ved Nattebesøget indkomne Gaver har her som alle andre Steder været et af de farligste Skær for Overtroens fortsatte Bevaring. I saa Henseende var det en meget snild Bestemmelse i Røldal, at alle troende skyndsomst skulde fjerne sig for ikke at faa Lejlighed til at se Forretningsgangen for nøje efter. Denne er paa mangt et Sted den Dag i Dag yderst simpel. Ved Helligdomskilden i Rø paa Bornholm opsamler Stedets Fiskere de i Kilden ofrede Mønter.[2] Om Forholdene ved den hellige Kilde paa Lindebjærg, øst for Herning, hvor der til for kort siden lagdes otte Skilling ved Kilden af enhver Syg, der Skt. Hans Nat besøgte den, haves følgende oplysende Samtale: «Men hvad bliver der saa af disse otte Skillinger?» spurgte vi Manden. «Ja dem tager jeg den næste Morgen», svarede hans lille Datter.[3]

Staar det endnu saaledes til med det Punkt, hvor Mistanken dog snarest vaagner, er det let forstaaeligt, at selve Kildebesøgene Skt. Hansnat fremdeles vedvarer. Endnu i Aaret 1846 og maaske senere kunde man i Københavns «Adresse-Avis» læse: «Rejseselskab søges til Helene-Kilde Skt. Hansaften».[1] Hvert Aar paany samles de troende her, drikker af Kilden og hviler paa «Skt. Helenes Grav» for at blive karske.

Blandt Midsommerfestens mange Skikke var der især to, der kom igen overalt, ikke blot i Norden, men saa godt som hele Evropa over. Naar hertil føjes, at de var ganske simple og laa saa nær, maa man uden Tvivl tillægge dem høj Alder.

Den ene bestod i at flette Blomsterkranse og udsmykke med disse. Den til Grund liggende Tanke var en anden end ved Majfestens «Jomfru-Kranse», med hvilke de ofte forveksledes. Midsommer-Kransene udtrykte ikke Forholdet mellem Mand og Kvinde ved at betegne «den rene Brud»; de betegnede i Almindelighed Skønhed og Lykke med en Bitanke af alts Forgængelighed. De udtrykte paa engang Liv og Død. Tanken stjal sig til midt under Glæden vemodigt at dvæle ved, at den skulde ophøre. I sin almindeligste Form synes Skikken at have bestaaet i, at Hjemmets eller Byens Ungdom flettede disse Kranse, smykkede en Stue eller et bestemt Sted dermed og til Tak fik en Gave af de Ældre. I det nordlige Vendsyssel pyntes endnu hver Skt. Hansaften en af de største Køer, saa at den helt er dækket med Blomsterkranse, en Dreng, ligeledes smykket med Blomster og iført en lang hvid Dragt, sættes op paa den, hvorefter Toget drager omkring for at bede om Penge til at fejre Fest for.[2]

Medens denne Skik netop paa Grund af dens Simpelhed har haft saa let ved at tabe sig som bevidst Skik, er det interessant at lægge Mærke til, hvorledes den som ubevidst Tilbøjelighed er til Stede overalt i Norden, rede til straks at ytre sig, naar Lejlighed gives. Som Eksempel blandt flere kan anføres en nydannet Skik i Fiskerlejet Humlebæk ved Øresund. For 70 til 80 Aar siden drev her ved to forskellige Lejligheder Ligene af to ubekendte Sømænd i Land; de jordedes i Strandkanten. Senere ved en Skt. Hansfest fandt en paa at lægge en Krans paa deres Grav. Øjeblikkelig fængede Skikken, og nu har det alt i mange Aar været stadig Brug, at alle Egnens Smaapiger Skt. Hansaften kommer i Optog hver med sin Krans til de ube-

kendte Sømænds Grav, og til Tak trakteres med Mjød og Smaakager.

Den anden ældgamle Skik var: Midsommerdag at holde Tal paa Slægten samt ved Urter forespørge om dens fortsatte Bestaaen. I Norge udførtes dette første endnu ind i det 18de Aarhundrede paa den Vis, at alle Frænderne, store og smaa, gav Møde og gik en for en forbi Familiens Hoved, der skar et Hak i Familiens Tælstok for enhver, som var i Live.[1] Bag efter var Dans og Leg. I visse Egne af Norge troede man, at Skt. Hansnat fandt en lignende Folketælling Sted af de Døde, der derfor alle skulde møde i Kirkerne.[2]

Forespørgslen om Slægtens Liv og Død fandt Sted ved Hjælp af de saakaldte «Skt. Hans Urter». Forskellige Planter brugtes hertil. I Danmark anvendtes og anvendes endnu baade Bynker, Skt. Hans Løg, Perikon, lugtløs Kamilleblomst (Baldersbraa) og flere.[3] I Norge brugtes stundom «Kæmper».[4] Den sædvanlige Fremgangsmaade med disse Skt. Hans Urter var at anbringe dem under Taget eller i en Sprække i Væggen, en for hver Person i Huset. Den, hvis Skt. Hans Urt levede, skulde selv leve, visnede nogens, skulde han dø.

Ved Siden af Regeringens Tilbøjelighed i det 16de Aarhundrede til at indskrænke Midsommerfesten, viste sig tydelige Spor af en Trang hos Befolkningen til at udmærke den som Aarets anden store Hovedfest, lige med Julen. En Vanskelighed havde denne sidste Bestræbelse, for saa vidt Festskikkene syntes kun beregnede paa ét Døgn. Herpaa havde man dog alt fra gammel Tid søgt at raade Bod. Om end Blusbrænden og Vaagenætter ikke godt kunde gentages, saa lod Leg og Dans sig let fortsætte flere Aftener i Rad, og Kildernes virksomme Kraft fik i mange Egne en Forlængelse til ind i Juli. Intet stod saaledes i Vejen for at fejre Midsommer en Uge eller to. Det er denne Bestræbelse, som synes ogsaa at have givet sig Udtryk i Studenternes Optræden i København Aar 1604. De 100 Studenter, der nød Kommunitetet, overbevistes om, at de siden Sankt Hansdag havde holdt Drikkelag tretten Dage i Rad med Majgilde, Kranse osv. Ved et Besøg i Kommunitetet havde Vicerektor kun fundet 30 Personer forsamlede, «de andre var til Driks».[5]

Som bekendt er Midsommerfestens Skikke i Norden i mange Henseender stærkt afblegede siden det 16de Aarhundrede. I Danmark har egentlig kun Blusbrændingen holdt sig som ret levende

Minde om Oldtids Skik. Under denne Glemsomhed i Danmark ytrer sig dog af og til ligesom en Banken af Fortids Vaner, der stundom kan bryde frem og pludselig give sig uventede og helt ubeherskede Udtryk. Som Eksempel kan nævnes den i Slutningen af det 19de Aarhundrede i et Nu skabte Skik paa Dyrehavsbakken ved København at fejre Festen ved et djævelsk Spektakel af alle mulige Lyde og Instrumenter. I Sverige og Norge har derimod Midsommerfesten mere bevaret sit fælles, folkelige, sit almenmenneskelige Præg. Den er vel mere afbleget end Fortidens, men samtidig ogsaa mere afklaret. Jo højere man kommer mod Nord, især i Sverige, desmere er Midsommerfesten Udtryk for en virkelig fælles Glæde, alt er smykt med Grønt og Blomster, alle tager Del deri. Dette staar uden Tvivl i et bestemt Forhold til Midsommernattens Lys og Klarhed. Medens denne i Danmark kun er et let Tusmørke, nærmer den sig i Stockholm til rent Dagslys, og i det nordlige Sverige er Midnatssolen synlig.

8.

Aarets anden Halvdel var meget fattig paa Fester. Af Mærkedage ejede den kun tre: Mikkelsdag, Allehelgensdag og Mortensdag, af hvilke ingen spillede nogen synderlig Rolle.

Mikkelsdag, den 29de September, var indstiftet til Minde om Ærkeenglen Mikael. Allerede tidlig synes Kirken at have været villig til at ændre lidt ved denne Fest, for at den kunde afløse den hedenske Takkefest for Aarets Udbytte. Men Forsøget strandede sikkert paa, at den hedenske Høstfest mere var en Tak for det paa Sommertogtet vundne Bytte end for Jordens Afgrøde. Ved at forbyde Vikingetog, overskar Kirken selve Festens Rod. Den nye Dobbelthøjtid for Ærkeenglen og Høstudbyttet visnede hen og vandt aldrig Indpas som Folkefest.

Reformatorerne fulgte den af Romerkirken indslagne Vej. Der bestemtes, «at paa Sankt Michelsdag skal ske en almindelig Taksigelse for al den Grøde, man haver det Aar faaet, og til en Taksigelse skal der med Hjertens Gudelighed synges straks efter Prædiken af den hele Menighed: Te Deum laudamus». For dog ikke at glemme Festens oprindelige Betydning, tilføjedes der: «Saa skal der den hele Dag baade om Morgenen, Formiddag og efter Maaltid prædikes om Englerne, hvad Gavn vi have af deres Tjeneste, og hvi man maa vel altid takke Gud».[1]

Heller ikke nu slog Festen an. «Høstgilde» var en god Ting og fejredes gerne, men ikke med Nødvendighed just paa Mikkelsdag. «Mikkel» havde overhovedet ikke nogen god Klang i nordiske Øren. Mikkel var lumsk og «sorte Mikkel» endnu værre. At være «til Mikkelsmesse» eller «til Mikkelsgilde» fik lidt efter lidt Betydning af: at blive bedragen.[2]

Allehelgensdag var den første November. I den katolske Tid havde denne været fejret som kirkelig Fest med ikke ringe Pragt, men dette faldt bort efter Reformationen. Med Grund frygtede man for, at Menigheden skulde misforstaa Anledningen, og i Festligheden se et Forsvar for de mange Altre og Helgen-

billeder, som man jo netop søgte at fjerne. Denne afvisende Holdning kommer tydeligt til Orde i Reformatorernes Anvisning paa, hvad der da skulde foretages: «Allehelgensdag skal der prædikes om den rette kristelige Tro, som Guds Hellige havde, og hvorledes man dem skal efterfølge, at Kirken maa forstaa, hvorledes Hellige maa gudelig hædres foruden Paakald og al vrang Dyrkelse».[1]

Verdsligt havde Allehelgen Betydning som første Dag i Vinterhalvaaret. Sommeren var jo begyndt den første Maj, Vinteren begyndte med den første November. Denne Dagens Betydning mindedes i enkelte andre Lande, f. Eks. Skotland, med Blusbrænden Allehelgens Aften.[2] Hvis saadant nogensinde har været Skik i Skandinavien, var det i hvert Fald vistnok gaaet af Brug i det 16de Aarhundrede. Heller ikke synes man her at have næret den Frygt for Vinter-Vætterne og deres Komme paa denne Dag, som andet Steds var saa stærkt fremtrædende.

I Finland derimod modtoges de ankommende, usynlige Væsner med stor Højtidelighed. Allehelgens Aften iførte Værten sig sine bedste Klæder, oplukkede Gaardsdøren og stod med blottet Hoved, medens Aanderne drog ind. I Stuen var Bordet dækket for dem og alle fjernede sig, for at de kunde spise i Ro. Badstuen var gjort rede for dem, hvis ogsaa de ligesom Husets Folk skulde ønske et Bad. Efter passende Tids Forløb udledede Værten dem igen med megen Ærbødighed, og ledsagede dem ud af Gaarden med et Drikoffer.[3]

Derimod var det Skik i Danmark paa Allehelgens Dag at tage Varsel om Vinterens Strenghed. Man gik ud i Skoven og huggede en Spaan af et Bøgetræ. Var den tør, vilde Vinteren blive mild, var den fugtig, tydede dette paa streng Vinter.[4]

Aarets sidste større Fest var Mortensdag, den 11te November. Denne nød i det 16de Aarhundrede en vis Anseelse i Norden og fejredes i Reglen, ved Hoffet som hos Menigmand, med en selskabelig Sammenkomst. Skoleungdommen, som altid var rede, hvor der var noget at tjene, plejede ved denne Lejlighed gerne at opvarte med Sang. Børnene gik enten som ved Julen fra Dør til Dør, eller lod sig for en billig Penge leje for en hel Aften. Et af de ældste Vidnesbyrd, vi besidder herom, er følgende Udgiftspost i Dronning Christinas Regnskabsbog for Aarene 1505—6: «8 Skilling finge Korspeblinge i København for de sang Mortensaften for min Frues Naade».[5]

En ejendommelig Form for Fest holdt Frederik den Anden som ganske ung Konge Mortensdag 1560. Han opholdt sig i Jylland paa Emkloster, og indbød hertil en Mængde Fruer med Døtre, men uden Mænd. I alt udgik der Indbydelse til nitten Adelsfruer med deres Jomfruer, men kun til fire af Ægtemændene. Besøget skulde vare i flere Dage.[1] Hvorvidt det hele har været en blot tilfældig Spøg eller svaret til en bestemt Skik, vides ikke.

Lige saa lidet kender vi til Mortensfestens religiøse Betydning. Hverken i Romerkirken eller af Reformatorerne synes der at være bleven tillagt den nogen saadan.

Derimod véd vi med Sikkerhed, at den staaende Festret paa Mortensdag hos høje og lave var Gaasesteg. Frederik den Anden udstedte gentagne Gange Befaling til sine Lensmænd om at skaffe Gæssene fede, da han særlig yndede saadanne.

Det er ikke umuligt, at vi i denne Festspise har en gammel Offerskik.[2] Skikken er fælles for de gotogermanske Folk. I England nydes Gæssene dog ikke paa Mortens- men paa Mikkelsdag.[3] En gammel Beretning angiver her den kun lidet sandsynlige Forklaring paa Skikkens Oprindelse, at Dronning Elisabeth Mikkelsdag 1588 havde spist Gaasesteg, da hun fik Efterretning om den uovervindelige Flaades Nederlag. I sin Glæde bestemte hun da, at Gaasesteg fremtidigt skulde være staaende Ret paa denne Dag. Som enhver vil se, forklares ikke herved Skikkens Oprindelse, — hun fulgte den jo selv, førend hun havde indstiftet den, — men det bekræftes højt regnet kun, at den har været kendt i Dronning Elisabeths Tid.

I Danmark havde man ligeledes tabt al Erindring om, hvorfra Skikken egentlig skrev sig. Man nøjedes med den bekendte Fortælling om Biskop Martin, hvem Gæssene forraadte. At man drev Spas hermed, kan ses af et Skrift forfattet af H. Skonning i Aalborg 1616. Det bærer Titlen: «Sanct Mortens Gaas, hvorudi foregives Aarsagen, hvorfor de arme uskyldige Gæs saa ganske ynkeligen hver St. Mortens Aften vorde dødet og aftagne, saa vel som om deres fornemmelige Dyder og andre fordreflige Gaver, de er ziret og med beprydet fremfor andre Fugle under Himlen».

Her berettes, at St. Morten skal have boet i Turon udi Frankrige Anno 386. Og da han havde ført saa helligt et Levnet, udvalgte Borgerne ham til Biskop, men han undslog sig, flygtede den 11te November og gemte sig i en Gaasesti, hvor Gæssene imidlertid forraadte ham ved deres Gækken, saa at han

dog blev indsat til Biskop. Herudover blev den fromme St. Morten saa forbitret, at han paabød over hele Frankrig at slagte Gæssene den 11te November.

«Og som han engang selv haver havt en stegt Gaas for sig, haver han af en hitzig Appetit og Begæring skaaret det ene Toplaar af hende og ædet i en Hast, hvorover han er falden udi heftig Febrem og derefter død, der han havde 36 Aar været Biskop. Før sin Død forbandede han Gæssene og gentog Befalingen».

Om Datidens Tillavning af Mortensgæssene lærer vi af samme Skrift, at naar de skal behandles ret, «skulle de ikke aleniste steges og brades i sig selv slet og ret hen, saadanne som de ere, men endogsaa fyldes og proppes med kostelige Urter, som er Rosiner, Svedsker, Æble, Pærer og andet mere sligt, paa det de deraf disbedre skulle vorde smagendes».[1]

Til Mortensgaasen knyttede sig en Del Overtro. Af Brystbenet lærte man Vinterens Vejrforhold at kende. Det hedder blandt andet herom i en Husholdningskalender fra Aar 1632:

«Se Gaasebenet, som slagtes Sct. Mortensaften, den fremmeste og bageste Del! Den brune Farve betyder svar Kulde, den hvide Sne og Regn. Den øverste Del betyder Tiden før Jul, den nederste efter Jul. Dette Tegn holder vel undertiden, men ofte sla'r fejl. Den første Part angaar fra Halsen».[2]

Det er til denne Brug, Thomas Kingo sigter i et Digt «Mortens Gaas», hvori han beskriver, hvorledes den fordeltes til forskellige:

> Jens Dalby hendes Bryst fik til en Almanake,
> Han slikked det saa rent og tog dermed til Takke.[3]

Naar denne ejendommelige Højtid var omme, var Aarets Festrække sluttet, og man begyndte at glæde sig til det kommende Aars Jul.

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 6. [1] Preller: Römische Mythologie. I. (3te Auflage. Berlin 1881). S. 158.

S. 10. [1] Om Aarets Begyndelse og den gregorianske Kalender se Brinckmeier: Handbuch der historischen Chronologie. 2te Auflage. Berlin 1882. S. 15—96. De deri indeholdte Oplysninger om Danmark er dog meget upaalidelige og vil for en Del blive imødegaaede i det følgende.

S. 11. [1] Tegnelser over alle Lande 1559—67. R. A. Det mærkelige Spring fra 25 December 1564 til 27 December 1565, findes Bind VIII. S. 194—95. — [2] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 14.

S. 13. [1] Arahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen II 227.

S. 14. [1] Joan. Bircherod: Palæstra antiqvaria (Hafniæ 1688). p. 138 og 198. — [2] L. Daae: Norske Bygdesagn II 128. — «Thormaaneds-Øl»: Danske Samlinger I 196. — [3] L. Daae: Norske Bygdesagn II 128—32. — Norsk Historisk Tidsskrift IV 135—36. — [4] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. Hafniæ 1736. p. 67. — Nyerup: Almindelig Morskabslæsning. S. 200.

S. 15. [1] Claes Lundin og August Strindberg: Gamla Stockholm. (Sthlm. 1882). S. 36—37. 312—14. — [2] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 127.

S. 16. [1] Norske Salminger. I. 269. — [2] Kongeligt Fredbrev af 28 April 1569 for Baltzer Thorbiørnsen, der har dræbt Loden Engebretsen. Hans Bøder (Tegn og Fredkøb) skal fordobles, fordi han havde brudt Julefreden. Orig. paa Pergament. Yngre Diplomsamling. N. R. A. — [3] Norske Magasin II 228. — [4] Norske Magasin I 209. — [5] Se f. Eks. Danske Magazin V 338 og mange andre Steder. — [6] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 101 o. s. v. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. S. 67. — [7] Bircherod: Palæstra antiquaria (Hafniæ 1688). p. 91. — Jørgen Sorterup: Prodromus Calend. (1722.) S. 57. Thottske Samling no. 1466, 4to. — Blicher: Topographi over Vium Præstekald. (Viborg 1795.) S. 209—21.

— [8] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 101 o. s. v. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I. (Kbhvn. 1861.) S. 9.

S. 17. [1] Jørgen Sorterup: Prodromus Calend. (1722.) S. 57. Thottske Samling no. 1466, 4to. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 48. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten Lystspil. Kbhvn. 1858. S. 399. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 100 no. 23—25.

S. 18. [1] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 129—30. — [2] Budstikken. 2den Aargang 1820—21. S. 732—33. — [3] Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge II (1688.) S. 27. — Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Hafniæ 1705.) 6. — [4] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 183.

S. 19. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II Tillæg S. LIII. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 108 no. 36 og 37. — [3] Julehalmen i Sverig: C. Linnæi Skånska resa. (Sthlm. 1751.) S. 38. — C. Linnæi: Öländska och Gotl. resa. (Sthlm. 1741.) 27 Mai og 5 August. — Ihre: de superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis. (Sthlm. 1750.) S. 31. — Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag. (Sthlm. 1774.) S. 5. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden och scholan. (Örebro 1861.) S. 20. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) 175. II. (Sthlm. 1868) Tillæg LIII—LIV. — Herman Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebo 1868.) S. 204. — Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 131. — Om Bornholm, se Panum: Beskrivelse over Bornholm. (Slesvig 1830.) Tillæg S. 44. — [4] C. Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) 95—96. — [5] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder i Folkemunde I (Kbhvn. 1861). 9. — Folkevennen (Kristiania 1859). S. 384—85. 466. — Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184.

S. 20. [1] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 110 no. 55 og 59. — [2] Omsorg for Kvæg og Fugle: Schütze: Holsteinisches Idiotikon I 9. — Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld. (Chr. 1779.) S. 431. — Hjorthøy: Beskrivelse over Gulbrandsdalens Provstie. (Kbhvn. 1785). I 130. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegjæld. (Kbhvn. 1786.) S. 263. — Sixt. Aspach: De variis superstitionibus. (Hafniæ 1697), 4to, S. 1. — Budstikken 1820—21. S. 743. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 24—25. — Folkevennen VIII (Kristiania 1859). S. 385. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder i Folkemunde I. (Kbhvn. 1861.) S. 9. — Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 204. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 27. — Wilh. Mannhardt: Weihnachtsblüthen. (Berlin 1864.) S. 27—28. — [3] Schütze: Holstein. Idiotikon I 10. — Smlgn.: Thieles: Danmarks Folkesagn III 67—68. — [4] L. Daae: Norske Bygdesagn II 130. — Norsk historisk Tidsskrift IV 136. — [5] Norsk historisk Tidsskrift IV 135—36. — [6] Westerdahl: Beskrifning om Swenska allmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 21.

S. 21. [1] Norsk hist. Tidsskrift 2den Række III 183—84. — Hans Hildebrand: Om Julens firande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2). — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger II 462. — A. Afzelius: Ur de nordiska folkens lif I. (Sthlm. 1882.) S. 11. — [3] Ioan Bircherodii: Palæstra antiqvaria. (Hafniæ 1688). P. 195. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Charakteer osv. Kbhvn. 1844. S. 228. — [4] Nærværende Skrift II 175—81. — [5] Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegæld. (Christiania 1779). S. 431. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegjæld. (Kbhvn. 1786). S. 263.

— Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 25. — [6] Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 6. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden och scholan. 4 Uppl. Örebro 1861. S. 19. — [7] Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 95. — [8] Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184.

S. 22. [1] Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — [2] Hans Hildebrand: Om julens firande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2.) — [3] Frans Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 20.

S. 23. [1] John Brand: Observations on popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 467—74. — Sandy: Christmastide. p. 113. — Tidsskr. f. nord. Oldkyndigh. II (1829). S. 275. Anm. — J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. S. 116—17. — Hans Hildebrand: Om julens firande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2). — Grimm: Deutsche Mythol. 4 Ausg. I 522. III 476. 485—86. — [2] M. I. Medelfar: Ligprædiken over Fru Anna Brahe. (Kbhvn. 1635.) 4to, S 96. — [3] Norske Magasin I 191. — [4] Geheimearchivets Aarsberetninger III 49—50. — [5] Sjællandske Tegnelser. 29 December 1576. R. A.

S. 24. [1] B. Whitelockes Dagbok. 1653—54. Öfuers. ifrån Engl. (Upsala 1777). S. 240. — [2] Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil. Udg. af Birket Smith. Kbhvn. 1876—77. S. 246. — [3] John Brand: Observations on popular antiquities. (London 1810.) S. 180. — J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. S. 116—17. — [4] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. Kbhvn. 1844. S. 231—32. — Smlgn. ogsaa E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 99 fgg.

S. 25 [1] Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Fol. Blad 50. — Sandy: Christmastide. S. 165—66. — [2] Norske Magasin I 239. — [3] Rigens Regnskaber 1592 og 1593. R. A. — [4] Helsingørs Kæmnerregnskaber 1602—16. R. A. En Del heraf er trykt i Danske Magazin 3die Række II 198.

S. 26. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 432. — [2] «Julefad». Se Moth's utrykte Ordbog. no. 774 u. fol. G. K. S. — Om Skikken se ogsaa Schütze: Holstein. Idiotikon IV 65. — [3] Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Kbhvn. 1705.) S. 15. — [4] Christian den Fjerdes dansk-latinske Stilebog. Brev 86 og Brev 276. — [5] K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. Leipzig 1865. S. 190.

S. 27. [1] Eilert Sundt: Harham. Folkevennen. Kristiania 1858. S. 406. — [2] Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. Örebro 1861. S. 20. — [3] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 98 no. 295 og 297. — H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 72. — [4] J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. (Kbhvn. 1851.) S. 116—17. — Joh. Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 484. — [5] A. Afzelius: Ur de nordiska folkens lif. I 8—11.

S. 28. [1] Ihre: De superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis. Sthlm. 1750. S. 51. — Westerdahl: Beskrifning om Svenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Finn Magnussen: Bidrag til den nordiske

Archæologi. S. 153. — [2] Hervarar Saga. Kap. 12. — Henry Petersen: Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro. S. 64. — [3] A. Afzelius: Swenska Folkets Sago-Häfder I. (Sthlm. 1839.) 3. — [4] Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 97. — [5] O. Rudbeck: Atlantica II. Upsalæ 1689. 231.

S. 29. [1] Skrivelse af 10 December 1562. Danske Selskabs Papirer. R. A. Trykt i Aarsberetninger fra Gehejmearkivet III 49. — [2] Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Kbhvn. 1705.) S. 17. — [3] Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld. (Christiania 1779.) S. 431. — [4] Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge I (1688). S. 537.

S. 30. [1] «Godt Aar, Evert!» L. Daae: En Episode af den nordiske Syvårskrig. Lund 1867. S. 9. — C. C. Gjørwell: Svenska Magazinet. Sthlm. 1766. S. 81. — Fr. Arnkiel: Cimbrische Heyden Religion. Hamburg 1703 I 162. — K. Nyrop: Sprogets vilde Skud. S. 63. — [2] Danske Magazin, 4de Række II 11. — [3] Norske Magasin II 159—60.

S. 31. [1] J. Kamp: Jul og Nytaar for 40 Aar siden i Vestjylland. Nationaltidende 25 December 1887. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 106 no. 12. — [3] Eilert Sundt: Bygde-Skikke. Folkevennen 1858. S. 76.

S. 32. [1] Joan. Bircherodii: Palæstra antiqvaria. (Hafniæ 1688.) S. 198. — [2] Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 163. — Folkevennen. (Kristiania 1859.) S. 469. — [3] Aarsberetninger fra Geheimearchivet III. Tillæg. S. 49.

S. 33. [1] I. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 644—45. 651. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi VI 157. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 69.

S. 34. [1] Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. 1705. S. 12. — Bircherod: Palæstra antiquaria. S. 176. — Budstikken, 2den Aargang. (Christiania 1821.) S. 743. — Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld. (Chria. 1779.) S. 431. — Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — Folkevennen. (Kristiania 1859.) S. 406. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 18 og 30. — Frans Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 20. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 23, 25, 28, 48, o. s. v. o. s. v. — [2] O. Rudbeck: Atlantica II. (Upsalæ 1689.) 237. — [3] A. Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I. (Leipzig 1879.) S. 309. — [4] H. Hildebrand: Om Julens firande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2.) — [5] Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870.) S. 16. Anm. 2.

S. 35. [1] Schütz: Holstein. Idiotikon I 11—12. 44. 297. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 30. 49. 55 — Junge: Den nordsjællandske Ladalmue. (Kbhvn. 1824.) S. 343. — Folkevennen (Kristiania 1862.) S. 374—76. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 147. — [2] Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis (1705). S. 12. — Bircherod: Palæstra antiquaria. S. 48. (I Universitets-Bibliothekets Eksemplar er paa S. 65 tilføjet af Bircherod: «Ifølge Idiotikon Prussicum v. Joh. Georg Boch 1759. 8vo. p. 86: skal Bønderne dèr kende og benytte samme Skik om Julemærker som i Norge og hos os»). — Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Fol. S. 50. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 12—13. — E. Tang Kristensen: Jydske Folkeminder IV 372. — Samme Forfatter: Det jyske almueliv IV 104 o. s. v. — En anden Art Julemærker findes angivne i Nye Danske Magazin V 236, hvor Aarets

Vejrlig bestemmes efter den Ugedag, hvorpaa Jul indtræffer; efter alt at slutte har disse ikke haft den Betydning, som de oven anførte.

S. 36. [1] Molbech: Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 418. — [2] Helsingørs Tingbog 2 Januar 1668. R. A.

S. 37. [1] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. — Nyerup: Efterretning om Kong Frederik den Tredie. (Kbhvn. 1817.) S. 425—26. — Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 76. — [2] Folkevennen. (Kristiania 1859.) S. 384. — [3] Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184—85. — Thiele: Danmarks Folkesagn II 276—79. — Norske Folke- og Huldre-Eventyr ved P. Chr. Asbjørnson. (Kbhvn. 1879.) S. 327.

S. 38. [1] Nærværende Skrift II 169. — [2] Preller: Römische Mythologie. S. 408 fgg. — [3] Frans Westerdahl: Beskrifn. om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder osv. Sthlm. 1774. S. 21. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 30. — [4] Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 407.

S. 39. [1] Panum: Beskrivelse over Bornholm. (Slesvig 1830.) Tillæg S. 44. — E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 100 no. 306 og 307. — [2] Folkevennen VII. (Kristiania 1858). S. 406. — [3] Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861). S. 20. — Westerdahl: Beskrifn. om Swenska Allmogens Sinnelag o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 5. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II. (Sthlm. 1868.) S. 420. — Mundtlige Meddelelser.

S. 40. [1] Arrild Huitfeld: Danmarckis Rigis Krønicke I. (København 1650.) 285. — [2] Christiern Pedersen: Danske Skrifter I. (Kbhvn. 1850.) S. 50. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 161. — Ny kirkehistoriske Samlinger IV 367. — Landemode Bestemmelser i Odense 1579. (Thott. Saml. no. 811 fol.) Art. 9: «Ingen Præstemand maa eller skal holde «Christmesse», som man kalder den, om Julenat 12 slet eller om Morgenen 4 slet, som hertildags sket er paa Herregaarde og andensteds». — [4] Norske Folke- og Huldre-Eventyr, i Udvalg ved P. Chr. Asbjørnsen. København 1879. S. 11—14. — [5] Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 21. — Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Hyltén Cavallius: Wärend och Wirdarne II. (Sthlm. 1868.) S. 421—22. — Mundtlige Meddelelser.

S. 41. [1] Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning I 1.

S. 42. [1] Samme Skrift I 2. — [2] J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. S. 288. — [3] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 491. — [4] Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870.) S. 380. — [5] Folkelæsning VII. (Kristiania 1858.) S. 407.

S. 43. [1] Samlinger til jydsk Hist. og Topografi II 161. At Ofringen i den katholske Tid var foregaaet ved Christmesse, stemmer godt med en Udgiftspost som denne i Enkedronning Christines Regnskabsbog af 1520: 5 Mark til Biskop Vincentius til Offerpenge Juleaften. Danske Samlinger. Hofholdning no. 232. R. A. — [2] Norske Magasin I 239 — [3] Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. Sthlm. 1774. S. 7. — [4] Budstikken, 2den Aargang. Christiania 1821. S. 744. — Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder osv. Sthlm. 1774. S. 7. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts-Härad. (Lund 1847.

S. 72. — [5] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 112—13. no. 318 326 og 333.

S. 44. [1] Norske Magasin I 406—7. — [2] N. M. Petersen: Nordisk Mythologi. S. 337. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie. (2te Auflage) II 622—23. — [3] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 518—24.

S. 45. [1] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 74. — [2] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 883. — [3] Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus. Lib. I. Cap. 24. — [4] Ihre: De superstitionibus hodiernis. S. 31. — [5] Olaus Wormius: Fasti Danici. (Hafn. 1633.) Cap. 19. — Joach. Hildebrandus: De diebus festis. (Helmstadt 1735.) S. 24. — [6] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849) p. 532—34. — [7] Panzer: Beitrag zur deutschen Mythologie II (München 1855). S. 283. — [8] P. Osbeck: Beskr. öfver Laholms Prosteri 1796. (Hall. Fornm. Fören. Årsskr. 1868.) S. 28. — Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder osv. Sthlm. 1774. S. 7. — Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 883. — [9] Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 185.

S. 46. [1] Schütze: Holstein. Idioticon III 200. — Schlesw. Holstein. Provinz. Bericht. 2ter Jahrg. 1797. I 148. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 111—15. — [3] Norsk hist. Tidsskrift, 2den Række III 185. — [4] E. G. Geijer och A. A. Afzelius: Svenska Folkvisor. Utg. af Bergström och Höijer II. (Sthlm. 1880.) S. 350—64. — Afzelius: Sagohäfder. (2 Udg.) II 44—47. — Hofberg: Nerikes gamla Minnen. Örebro 1868. S. 205 og 263.

S. 47. [1] Skikke og Sange meddelte i Sydsvenska-Snällposten no. 354. Søndagen 29 December 1901. Efter E. G.s Optegnelser trykt i Nya Dagl. Allehånde. 22—12—1901.

S. 48. [1] «Item 1 Skilling som indgivet var i Julelag». Dito 1519 osv. A. Larsen: Af en Afskrivers Optegnelser. S. 36. — [2] Eilert Sundt i Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 408—15. — Budstikken, 2den Aargang. (Christiania 1821.) S. 744. — For Jyllands og Sveriges Vedkommende efter velvillige, mundtlige og skriftlige Meddelelser. — [3] Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 413. — [4] Budstikken. (Christiania 1821.) S. 744.

S. 49. [1] J. J. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. (Kbhvn. 1851). S. 117. — [2] Henry Petersen: Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold. S. 65. Anm. — [3] Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590. — [4] Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 194.

S. 50. [1] Samme Skrift S. 186 Anm. og 195. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 139. — [3] H. Strøm: Beskrivelse over Söndmør I. (Sorø 1762.) S. 538. — Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590. — Claes Lundin och August Strindberg: Gamla Stockholm. S. 42. — [4] Arwidsson: Fornsångor III 525. — C. Ruszwurm. Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 96. — [5] N. Nicolaysen: Norsk Historisk Tidsskrift 3die Række III 211—15. — [6] Arwidsson: Fornsånger III 525. — [7] Efter velvillig Meddelelse i Brev af 5te Marts 1887 fra Hr. Boghandler F. Beyer i Bergen.

S. 51. [1] Af min Fremstilling vil det ses, at jeg ikke kan dele N. Nicolaysens i Norsk Historisk Tiffsskrift (III 3, 215) udtalte Mening. Man kan dømme om de forskellige Visers Alder, som man vil, de omformes

jo gennem Tiderne. Men Julebukkens Nedstamning fra Thorsdyrkelsen staar for mig som utvivlsom.

S. 52. [1] «Die blinde Kuh», «Blind Mans Buff» eller «Hoodman Blind». — Feilberg: Fra Heden. S. 107. — Arwidsson: Fornsångor III. — [2] Som Eksempel paa Navnet Blindebuk i det 16de Aarh. kan anføres «De lege Blindebuk med dig». Reravius' Oversættelse (Kbhvn. 1569) af Casp. Huberini: «Den christelige Ridder». — [3] Jørgen Sorterup: Prodomus Calend. arct. gent. (1722). S. 51. Thottske Samling no. 1466. 4to. — Finn Magnusen: Eddalæren og dens Oprindelse III 328. — [4] Sandy: Christmastide. S. 155 og 298.

S. 53. [1] A. A. Afzelius: Swenska Folkets Sago-Häfder I. (Sthlm. 1839). S. 3. — [2] Peder Palladius: En Visitatzbog, udg. af Svend Grundtvig. S. 130. — [3] Machina, quam rustici Quæghors (quasi pecuriam equam) vocarunt. Jørgen Sorterup: Prodromus calend. arct. gent. Thottske Saml. no. 1466. 4to. S. 51—52. — [4] A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausgabe. S. 19. — Wilh. Mannhardt: Weihnachtsblüthen. (Berlin 1864.) S. 63. — Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870). S. 6. — [5] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 492. — [6] Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Gratz 1870.) S. 6. — [7] Jacob Knudsen Schandrup: Curiøse poetiske Skrifter no. 22. samt Registret til samme Bog no. 21. — [8] Kirkehistoriske Samlinger IV 485.

S. 54. [1] Folkevennen VIII. (Kristiania 1859.) S. 469. — [2] Ifølge Legenden skænkede Sct. Nicolas Pengepungen med Guldstykker til en fattig Mand, der for at skaffe Penge vilde bortgive sine tre voksne Døtre til Utugt. Se bl. a. Wilh. Mannhardt: Weihnachtsblüthen. (Berlin 1864.) S. 99—101. — Om Sct. Nicolas i England se John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) p. 415—31. — Af et Sted som J. Lauridsen Wolfs Diarium (Kbhvn. 1648) S. 240 fg. kunde muligt sluttes, at denne Skik, at sætte Tallerkener ud til Sct. Nicolas, ogsaa har været kendt i Danmark. — K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. S. 190. — [3] Om Ruprecht og Nicolaus i Tysklands forskellige Egne se Karl Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder (Graz 1870) S. 8—10. — [4] Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 2te Ausgabe I 456. 472.

S. 55. [1] Peder Syv: Alm. Danske Ordsproge. (1688.) II 270. — [2] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder. II (Kbhvn. 1857.) S. 304—5.

S 56. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III. (Sthlm. 1842.) S. 243—45. — [2] Fruentimmer- og Mandfolke Tidende 1769.

S. 57. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III (Sthlm. 1842.) S. 188—92.

S. 58. [1] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. no. 774. g. fol. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III. (Kbhvn. 1861.) 176. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 117—20. — [3] Molbech: Dansk Dialekt Lexikon. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III. (Kbhvn. 1861). S. 183. — [4] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III. — [5] Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 121. — [6] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III 250—54. — [7] Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 112.

S. 59. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger S. 275—78. — [2] Fruentimmer- og Mandfolke Tidende 1769. — [3] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I (Kbhvn. 1861) 26—27.

S. 60. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III. 163—382. — [2] O. Rudbeck: Atlantica I. Upsalæ 1675. — [3] «Drage Handske» eller «Basilindam ludere». Moths utrykte Ordbog. G. K. S. no. 774. f. Folio. — [4] Sammesteds. — [5] P. Syv: Danske Ordsproge 1688 II 39. — Moths Ordbog (G. K. S. 774. k. fol.) beskriver Harbo-Skrep saaledes: «En Juleleg blandt Bønder og gemen Mand, hvor de dunke hinanden i Ryggen eller støde hverandre i Rumpen med et Knæ».

S. 63. [1] Moth: Utrykt Ordbog. G. K. S. fol. no. 774 c. g. i. og u. — P. Syv: Danske Ordsproge II. (1688.) S. 165—66. — N. Helvaderus: Calendariographia sacra (Havniæ 1618) 4to Bl. Z. — Joan. Bircherod: Palæstra antiquaria (Hafniæ 1688) p. 38—39. — O. Sperling: De nomine et feste Juel. (Havniæ 1711) p. 61—64. — Jørgen Sorterup: Prodrom. Calend (1722). Thottske Samling no. 1466. 4to pag. 53: «Baldur Runer» lusus et oda in memoriam Balderi Runistæ. — E. Pontoppidan: Danske Atlas III 603. VI 106. — Höpffner: Udvalgte danske Riim (1728) II 104. — C. F. Wadskiær: Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lue-Plads. Kbhvn. 1754. — Chr. Braunman Tullins samlede Skrifter II 174. — Antiquariske Annaler I (Kbhvn. 1812) 280. — Baggesens danske Værker, anden Udgave VIII 15. — Rask: Morskabslæsning for den danske Almue. 1839. S. 506. — C. F. Wegner: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (fol.) S. 174. Anm. 16. — Thiele: Danmarks Folkesagn I. 6—7. — Historisk Tidsskrift, 3die Række I 335—36 og 4de Række III 55. — O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. «Balderone». Ordet forekommer ikke i Versuch ein. Bremisch. niedersächs. Wörterbuch herausg. v. d. bremisch. deutsch. Gesellsch. I—V. Bremen 1767—71. — Ordet betyder oprindelig netop Slag paa Ryggen og ikke paa Bagen. Første Gang, jeg har truffet det i denne overførte Betydning, er i en utrykt Sang af Nordrup, der begynder saaledes: God Morgen i Stuen! er Pigerne oppe? Vi skulle lege Balderone i bare Ru . . . . N. K. S. no. 819. d. 4to pag. 249. — Den moderne folkelige Etymologi udleder Navnet af de to Benævnelser paa Bagdel. — [2] Burman-Becker: Johan Monrads og Rasmus Ærreboe's Autobiographier. (Kbhvn. 1862.) S. 14 og 20. — [3] Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende 1769. — [4] Danske Lov 6—3—11. — [5] Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhuus. III. 339.

S. 64. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 72. — Holbergs Epistel 226. — Pontoppidan: Danske Atlas V 519. — C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors. Aalborg 1811. S. 351. — Ol. Olavius: Beskrivelse over Skagen. Kbhvn. 1787. S. 339. — I. N. Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld. Christiania 1779. S. 431. — M. G. Crælius: Berättelse om Tuna Läns Fögderie. Calmar 1774. S. 430. — Joh. Åkerman: Beskr. öfwer Hellestads Pastorat. Lund 1828. S. 14. Osv. osv. — [2] P. Palladius: En Visitatzbog. udg. af Sv. Grundtvig. S. 130. — [3] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række V 86. — [4] Ioan Bircherod: Palæstra antiquaria. Hafniæ 1688. S. 194. — [5] Samme Skrift. S. 139.

S. 65. [1] I Holbergs Julestue, 7de Scene, omtaler Hieronymus «de mange Jomfrudomme, der gik af Stabelen i Julestuer». — [2] Christian den Fjerdes Breve ved Molbech II 32. — [3] Se f. Eks. O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne. Ørebro 1868. S. 45. Anm. og S. 522. — [4] Carl af Forsell: Statistik öfver Sverige. (4de Upplagen. Sthlm. 1844): De flesta con-

ceptionerna ske i Julmånaden, de minsta i Oktober; de flesta barn fødas i September, det minsta antalet i Juni.

S. 66. [1] L. Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Hafniæ 1705) p. 18. — [2] Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 230. — [3] Olaus Magnus: Gentium septentrionalium hist. Lib. XI. cap. 26.

S. 67. [1] John Brand: Observations on popular antiquities of Great Britain I (London 1849) S. 21—34. — W. Sandy: Christmastide. S. 165 fg. — [2] Du Cange: Glossarium. «Stellæ festum». — Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870.) S. 49 fg. — Wilh. Mannhardt: Weihnachtsblüthen in Sitte og Sage. Berlin 1864. S. 105—50.

S. 68. [1] N. K. S. no. 769 d. fol. — [2] Molbech: Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 65. — Edvardsen Friis: Skjelskjør. S. 354—55. — Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Hafniæ 1705.) p. 18. — Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590—92. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 704. — A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III 514—515. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 206. — H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 72—73. — Schütze: Holstein. Idiotikon II 317 og IV 192. — Zeitschrift f. deutsche Mythologie und Sittenkunde, herausg. v. Wolf IV 45, o. s. v — [3] Molbech: Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 65. — [4] Sandy: Christmastide. — Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder.

S. 69. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III 515—24. — En anden Stjernesang i Claes Lundin och Aug. Strindberg: Gamla Stockholm. S. 36. — [2] R. Nyerup: Udvalg af Danske Viser fra Midten af det 16de Aarh. osv. I 278. — [3] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 147. — [4] Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 206. — [5] Norske Magasin II 280. — [6] Helsingør Tingbog 1668. R. A. — [7] Claes Lundin och Aug. Strindberg: Gamla Stockholm. S. 313.

S. 70. [1] Edvardsen Friis: Skjelskjør. S. 354—55. — [2] Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590—92. — [3] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 72—73. — [4] Cl. Lundin och Aug. Strindberg: Gamla Stockholm. S. 37. — [5] H. V. Lund: Julen. (Artikel i det danske «Morgenbladet» 1882 no. 2). — [6] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 144—48. — [7] Efter velvillig Meddelelse af Hr. Stiftamtmand Stemann.

S. 71. [1] A. I. Arwidsson: Svenska Fornsånger III. (Sthlm. 1842.) 513—14. — Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870.) S. 127. — [2] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 144—48.

S. 72. [1] Kurtz: Lærebog i Kirkehistorien ved Enkebølle. (Kbhvn. 1859.) § 53 og § 86 Anm. 5. — Guerike: Haandbog i Kirkehistorien, overs. af Sverdrup. I (Kristiania 1842) S. 94 og 211. — [2] A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869.) § 79. — [3] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafniæ 1736.) p. 85. — I. N. Wilse: Beskr. over Spydeberg Præstegjeld. (Christiania 1779.) S. 431.

S. 73. [1] Lvdvs de sancto Kanvto dvce, ved Birket Smith. S. 4. — [2] Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af Brandt og Fenger I 173. — [3] O. Sperling: De nomine et festo Juel. (Havniæ 1711.) p. 38—55. — [4] O. Sperling: De nomine et festo Juel. Havniæ 1711. p. 47.

S. 74. [1] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. no. 774. u. — Bircherod: Palæstra antiqvaria. (Hafniæ 1688.) P. 193. — Peder Syv: Almindelige

Danske Ordsproge. (1688.) II 114. — [2] Bircherod: Palæstra antiqvaria. (Hafniæ 1688.) P. 208. — [3] O. Sperling: De nomine et festo Juel. (Havniæ 1711.) P. 45—46.

S. 75. [1] O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. «Fastelagen». — Kristoffer Nyrop: Sprogets vilde Skud. Kbhvn. 1882. S. 16.

S. 76. [1] Molbech: Nordisk Tidsskrift I 451. — [2] Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 2, 194. — [3] Peder Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 101—3. — [4] Niels Hemmingsens Postille, overs. af R. H. Reravius. (Kbhvn. 1576.) I 94 og II 123.

S. 77. [1] Andreas Musculus: En formaning om den leppede oc forkludede hosedieffuel, ved P. Palladius. (Kbhvn. 1556.) E. 4. — [2] Danske Magazin V 4, 338.

S. 78. [1] I. P. Schmidt: Fastel-Abends-Samlungen in Teutschland. 4to. (Rostock 1742.) S. 45. — [2] Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium XIII 43. — [3] Norske Magasin I 399. — [4] Danske Magazin, 3die Række I 93. — [5] Nye Danske Magazin I 25—26.

S. 79. [1] Moths utrykte Ordbog G. K. S. fol. no. 774 h. — [2] Aarsberetninger fra Geheimearchivet I. Tillæg S. 8 og 11. — [3] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes Historie II 2, 14. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topographie VIII 244. — [5] Schütze: Holst. Idiotikon III 69. — [6] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. fol. 774 h. — John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I (London 1849). S. 80—89.

S. 80. [1] Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af Brandt og Fenger I 280—81. — [2] Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 132. — [3] Joh. Erik Rydqvist: Nordens äldsta Skådespel. (1836.) S. 62. — [4] Moths utrykte Ordbog: «Hvede». G. K. S. 774 k.

S. 81. [1] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Leipzig 1715.) p. 1042. — [2] P. H. Tilemann: Commentatio historico-moralis et juridica de nuditate. (Lipsiæ 1728.) 4to. p. 82. — [3] S. bl. a. det utrykte Digt af Nordrup med et Fastelavnsris. N. K. S. no. 819 d. 4to. Side 249.

S. 82. [1] I. P. Schmidt: Fastel-Abends-Sammlungen in Teutschland. 4to. (Rostoch 1742.) p. 88 fg. og p. 138—40. Anm. 99 og 100. — [2] Joan. Boemi: Omnium gentium mores. (Aug. Vindel. 1520.) pag. 59. — Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. p. 50. — I. P. Schmidt: Fastel-Abends-Sammlungen in Teutschland. 4to. (Rostock 1742.) p. 147. Anm. 103. — [3] Afskrift, i Jacobsens Collectanea, af And. Math. Hiørings Optegn. 1668. G. K. S no. 3617. — [4] Ericus Pontoppidanus: Everriculum fermenti veteris. (Hafniæ 1736.) P. 39. — [5] C. Linnæi: Skånska Resa. (Sthlm. 1751.) S. 235. — Arndt: Reise durch Schweden IV. (Berlin 1806.) S. 240. — Kapløbet omtales endnu af Nicolovius (Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 117—18, men Kvinderne er her kun uppskörtade till knäna, og Legen bestaar i at lade en Nøgle hurtigst muligt gaa videre.

S. 83. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. New edition I. (London 1849.) p. 53—62. — [2] Molbech: Dialekt-Lexikon «Gadelam». — Mundelstrup: Specimen gentilismi superstitis. (Hafniæ 1684.) Bl. C. 2. — Finn Magnusen: Veterum borealium mythologiæ lexicon. (Havniæ 1828.) P. 428—29. 805. — Historisk Tidsskrift I 203. — Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II 356.

S. 84. [1] Hesiodus Fordansket oc Vdi Rijm offversatt aff H. Thomæ-

søn Gerner. (Kbhvn. 1670.) S. 160—61. — [2] Ribe Skoleprogram 1844. S. 28 not. 3. — [3] Skrivelse fra Hr. Otto Krumpen til Hr. Mogens Gyldenstjerne, dat. Rostock 22 Juni 1564. Danske Kongers Historie no. 52. R. A. — [4] R. Nyerup: Udvalg af danske Viser fra Midten af det 16de Aarh. II 142. — Lyngby siger om Forholdene nu i Jylland: «Gadelam kaldes i Flæng alle de øvrige Karle og Piger». Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II 356.

S. 85. [1] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. fol. no. 774 g. — [2] Joh. Laurenberg: Scherzgedichte. herausg. v. Lappenberg. (Stuttgart 1861.) S. 31. — [3] Schütze: Holst. Idiotikon II 123. — [4] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 8—11 no. 12 og 21.

S. 86. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) S. 80—88. — [2] Danske Magazin, 3die Række I 114. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 485. — [4] Olaus Magnus: Gentium septentrionalium historia Lib. XV. Kap. 8—9. — [5] Danske Magazin, 3die Række I 107.

S. 87. [1] H. V. Lund: Fastelavnsforlystelser. (Trykt i det danske «Morgenbladet« 1882 no. 52.) — [2] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 69—80. — [3] A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869.) § 97—98 og 673—74. — [4] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 57—58.

S. 88. [1] Hans Sachs: Ein Gespräch mit der Fasznacht von ihrer Eygenschafft. (Skrevet 18 Febr. 1540):

Mit allerley feuerwerk brennen,
Mit krönlein stechen und scharfrennen
Mit kolben stechen in dem stro,
Schwerdtäntz, reyfftäntz ist man auch fro.

H. Sachs: Sämtl. Gedichte I. (Kempten 1612.) 4to. p. 1074. — [2] Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 132. — [3] Olaus Magnus: Gentium soptentrionalium historia Lib. XV. Cap. 23. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium II 304. — [5] Danske Magazin, 3die Række I 107. — [6] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 7—8.

S. 89. [1] Chr. III til Hr. Anders Bilde, dat. Kbhvn. Løverdag næst efter Sct. Antonii Dag 1539. — Chr. III til Hr. Magnus Gyldenstjerne og til forskellige Rigsraader og Lensmænd, dat. Kbhvn., Mandag næst efter Sct. Andreæ Dag 1555. — Dito Brev af Nytaarsdag 1556. — Dito Brev af 10 Januar 1556. R. A. — [2] Nærværende Skrift VI 96.

S. 90. [1] E. Pontoppidan: Efterr. om nogle Kolonier, især Amagerne. Vidensk. Selskabs Skrifter III 144—45. — [2] Svend Grundtvig: Gamle danske Minder III. (Kbhvn. 1861.) S. 178—79. — E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 53—58. — [3] Olaus Magnus: Historia septentrionalium gentium XV 22. — Schütze: Holstein. Idiotikon IV 183. — H. V. Lund: Fastelavnsforlystelser. (Danske «Morgenbladet» 1882 no 52.) — N. Jacobsens Collectanea. Store kongelige Bibliothek.

S. 91. [1] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie II 1 111. — [2] Jørg. Sorterup: Prodr. Calend. 1722. Thottske Manuskr. Saml.

4to. no. 1466. p. 67. — [3] H. Thomæsøn Gerner: Hesiodus Fordansket Oc Vdi Rijm offversatt. (Kbvffn. 1670.) S. 160:

Paa Amag Katten jages
Af Mælketønden ud.

[4] Moths utrykt Ordb. G. K. S. fol. no. 774 i «Gaaserenden». — [5] Norske Magasin II 202.

S. 92. [1] Beretning fra 1771. Trykt i «Dagens Nyheder», 9 Februar 1871 no. 39. — [3] Vidensk. Selskabs Skrifter III 144. (Pontoppidan: Efterr. om nogle Kolonier især Amagerne.)

S. 93. [1] Danske Samlinger, 2den Række II 173. — [2] Maanedlige Relationer. Gebr. 1692. S. 683. — [3] Molesworth: An Account of Denmark as it was in the Year 1692. (London 1694) p. 174.

S. 94. [1] Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof. S. 42. — Beretning af 10 Februar 1771, trykt i Dagens Nyheder 9 Febr. 1871 no. 39. — [2] C. Linnæi: Skånska Resa. (Sthlm. 1751.) S. 235. — [3] Erik Pontoppidan: Efterretning om nogle Kolonier, især om Amagerne. Vidensk. Selskabs Skrifter III 145. — [4] Skrivelse af 1 Marts 1739 fra Pastor Schwartzkopf i Kregome til Amtmand Gram. Frederiksborg Amtsstue-Arkiv. — [5] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 55, no. 126. — [6] Miscell. Samling. G. K. S. fol. no. 799. S. 109. Et daarligt Plagiat heraf findes i Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende 1770. no. 9.

S. 95. [1] Cl. Porsz: Leffnetz Compasz. (Kbhffn. 1613.) E. 6.

S. 96. [1] Hieron. Justesen Ranch's danske Skuespil, udgivne af Birket Smith. S. 117. — [2] Erich Jörensson Tegel: Her Gustaffs Historie I. (Sthlm. 1622 Fol.) 137. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 289. — [4] Danske Magazin VI 367. — Kirkehistoriske Samlinger IV 469. Først efter at Texten var trykt, er jeg bleven opmærksom paa, at det i Kirkehistoriske Saml. IV 469 omtalte Forbud næppe angaar Gejstlige, men derimod Menigheds Medlemmer i Almindelighed, da det ender med: «Da skal han straffes af sit eget Herskab for Ulydighed». I saa Fald bortfalder ogsaa de derpaa byggede Slutninger. — [5] Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium XIII 42. — [6] Tegnelser over alle Lande. 7 Februar 1560. R. A. (Trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium IV 568.) — [7] Danske Samlinger 2den Række VI 175.

S. 97. [1] Niels Pedersen havde et Par «Børnetialde» om Laarene. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 289. — [2] 10 November 1562. Joenn Personns Vtgifft 1562. Räntekammarböcker 1562. S K. A. — Fortegnelse over Erik XIV's «fastelagskläder» skal findes i Regnskaberne for Aar Aar 1563. (Ahlqvist: Karin Månsdotter. S. 112. Anm. 33.) — [3] Sjællandske Tegnelser. 2 Januar 1580. R. A. — [4] Danske Samlinger 2den Række VI og Skiftet efter Peder Oxe R. A. — [5] Falck: Staatsbürgerliches Magazin IV (1824) 214. — [6] Abr. Brahes Tide Bok. Svenska Archivum II (Sthlm. 1768) 45. — [7] «Ein theils bauern, eines theils narren, Darinnen etlich viel zeit verharren». H. Sachs: Sämtl. Gedichte I (Kempten 1612.) 4to. p. 1074.

S. 98. [1] Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof. S. 164. Anm. 2. — [2] Norske Magasin II 584. — [3] O. Nielsen: Kjøbenhavn

paa Holbergs Tid. S. 196—97. — [4] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 461.

S. 99. [1] Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus XIII 42. — [2] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 136. Anm. 2. — [3] Der wohl informirte Bräutigam und die wohl informirte Braut. (Copenhagen 1729.) 4to. S. 339. — [4] Helsingørs Tingbog 18 Marts 1633. R. A. — [5] Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 50 og 132. — [6] Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus XIII 42.

S. 100. [1] Seb. Franch: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 50 og 132. — [2] Joh. Ludv. Vives: Von gebürlichem thun und lassen eines ehemans, von Yungkfrauwen und Frauwen. Deutsch d. C. Brunonem. (Frkfrt. 1566.) Bl. XXXIII. — [3] Danske Magazin, 3die Række I 97. — [4] Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 216 og 232.

S. 101. [1] Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 132. — [2] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 51. — Kirkehistoriske Samlinger VII 69. — [3] Chr. IV's Forordning om Kirkens Embede og Myndighed. 1629. § 26. — Chr. IV's Polizeiordnung 27 Septbr. 1636 für Schleswig und Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. G. 2. — Chr. IV's Reces af 1643. I Bog, 2 Cap. § 26. — [4] Norske Magasin II 203. — [5] I. Lauridsøns Wolf: Diarium. (Kbhvn. 1648.) S. 43. — [6] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. p. 38. Oversættelse S. 45.

S. 102. [1] Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) 212—39. — [2] For hele det følgende Afsnits Vedkommende, om det nordiske Skuespil i det 16de Aarhundrede, henvises i Almindelighed til følgende Skrifter: Nyerup og Rahbek: Bidrag til den danske Digtekunsts Historie I 132—41. — P. V. Jacobsen: Om Skuespil og Skuespil-Forfattere i Danmark i det 16de Aarhundrede. (Historisk Tidsskrift V 495—534.) — Th. Overskou: Den danske Skueplads I. — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. (Kbhvn. 1883.) — Paludan: Om Dramets Udvikling i Danmark mellem Skolekomedien og Holberg. (Historisk Tidsskrift 5te Række II 1—84.) — Johan Erik Rydquist: Nordens äldsta Skådespel. 1836. — G. E. Ingelius: Om Medeltidens Skådespel. (Helsingfors 1861.) — G. Ljunggreen: Johan Messenius som dramatisk författare. (Nordisk Universitets Tidsskrift 1862. Lund.) — G. Ljunggren: Svenska Dramat intill slutet af sjuttonde århundradet. (Lund. Köpenhamn 1864.)

S. 103. [1] Lvdvs de sancto Kanvto dvce, ved Birket Smith. (København 1868.)

S. 104. [1] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 8—9.

S. 105. [1] Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof. S. 164. — [2] Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil udg. af Birket Smith. S. 30. — [3] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 663. — [4] P. I. Hegelund: Svsanna. (Kiöbenhafn 1577.) Bl. 6.

S. 106. [1] Hier. Justesen Ranchs danske Skuespil. S. 86. — [2] Lvdvs de sancto Kanvto dvce, ved Birket Smith. S. 21.

S. 107. [1] Hieronymus Justesen Ranchs danske Skueipil, udg. af Birket Smith. S. 101. — Sammes Studier på det gamle danske Skuespils Omr.

S. 225. — [2] Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 20—21. — [3] Lvdvs de sancto Kanvto dvce, ved Birket Smith. S. 3.

S. 108. [1] Danske Samlinger I 184. — [2] Birket Smith: De tre ældste danske Skuespil S. 43. — Smlgn. S. 68 og P. Jenssön Hegelund: Svsanna. (Kbhvn. 1578.) Bl. 3 og 5 osv. — [3] Birket Smith: De tre ældste danske Skuespil S. 45.

S. 109. [1] Danske Magazin VI 367. — Birket Smith: Studier på de gamle danske Skuespils Omraade S. 134. Anm. — [2] Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 141. — [3] Saaledes f. Eks. H. J. Ranchs: «Kong Salomons Hylding» og Hegelunds «Svsanna».

S. 110. [1] Lvdvs de sancto Kanvto dvce, ved Birket Smith. S. 4—5. — [2] «Kortvending», trykt i Danske Samlinger I 182—288. Paa en Mængde Steder er i Margenen tilføjet: «tacetur», hvor Udeladelsen skal begynde, og «dicetur», hvor den skal ophøre. — [3] P. J. Hegelund: Svsanna. (Kiöbenhafn 1578.) Bl. 67.

S. 112. [1] Holger Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 667 og 672. — [2] Rentemester Regnskab 1558. R. A. — [3] Danske Samlinger I 210. — [4] Jeg gaar ud fra, at «Skelm» i Lvdvs de sancto Kanvto dvce, S. 14—16 og 25 er en «Nar», og afviger saaledes fra Birket Smiths (Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 208, Linie 3) udtalte Mening.

S. 113. [1] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 207 og 220—21. — [2] Sammesteds. — [3] Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 85 (morionis saltationibus.) — [4] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 192. — En Scene som denne lærer En bedre at forstaa Tegels Beretning (Gustaff den førstes Historia I 177), at Biskop Brask i Linköping for at underholde og behage Gussav Vasa gjorde «sigh sjelff til Fastelagen». Smlg. G. Ljunggrens Betænkeligheder herved (G. L.: Svenska Dramat, S. 129—30.)

S. 116. [1] Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udgivne af Birket Smith. S. 262—63. — Danske Samlinger VI 207. — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 77, 86—87 og 99. — [2] Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 93.

S. 117. [1] Holger Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 664—66.

S. 121. [1] «Den utro Hustru», hvoraf hidtil kun Brudstykker er udgivne, foreligger nu fuldstændig trykt i S. Birket Smiths: De tre ældste danske Skuespil. (Kbhvn. 1874.)

S. 122. [1] Stykket er helt aftrykt i Danske Samlinger I 182—288. — [2] Th. Overskou: Den danske Skueplads I 43.

S. 129. [1] Karrig Nidding er trykt i Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 267—336. — [2] Norske Magasin I 212, 321, 326, 402, 433, 447. II 190, 200, 466. — Norske Samlinger I 58. [3] G. Ljunggren: Svenska Dramat. S. 157—61.

S. 130. [1] P. J. Hegelund: Svsanna. (Kbhvn. 1576.) Bl. 66.

S. 131. [1] Hans Christenssön Sthen: En Ligpredicken offuer Fru Mette Vlffstand. (Kbhvn. 1602.) 12mo. Bl. C. 6. — [2] Excerpt. e. calend. P. Hegelundii. Kallske Manuskr. Saml. 4to. no. 492. Store kongelige Bibliothek. — Hegelund: Svsanna. Bl. 75.

S. 132. [1] C. Paludan-Müller i Indbydelsesskrift fra Odense Kathedral-

skole 1846. S. 4 og 49. — E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ I 663 (under Aar 1247). — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 133. — [2] Brudstykke af Oversættelse af «Henno» er trykt i Nyerup og Rahbek: Bidrag til den danske Digtekunsts Historie I 155 og Birket Smith: De tre ældste danske Skuespil. S. 146.

S. 133. [1] Joh. Svaningius: Christiernvs secundus. S. 152—60. (Udg. 1658. 12mo.) — Kirkehistoriske Samlinger VII 276. 77. — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 135.

S. 134. [1] Gervinus: Geschichte der deutschen Dichtung III 90. — P. I. Hegelund: Svsanna (Kbhfn. 1578.) Bl. A. 4 og B. — [2] Norske Magasin I 212. — [3] Den svenske «Tobie Comedia» er senest udgiven af Grev L. Manderstrøm 1849. — (Ljunggren: Svenska Dramat. S. 163—76.) Den danske «Tobiæ Komedie», der sikkert er noget yngre, haves kun i Haandskrift (no. 794. Fol. G K. S.) udførligt benyttet af Birket Smith i Danske Samlinger, 2den Række III 263 flg. og «Studier på det gl. danske Skuespils Område». S. 91 flg. — [4] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. II 89. — Historisk Tidsskrift, 3die Række III 127. — [5] Nyerup: Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge III I 62.

S. 135. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 65. — [2] Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg af Birket Smith. S. 18. — G. Ljunggren: Svenska Dramat. (Lund og Köpenhamn 1864.) S. 163. — [3] P. J. Hegelund: Svsanna. (Kbhfn. 1578.) Bl. D. 2.

S. 136. [1] Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 22—23.

S. 137. [1] Samme Skrift S. 20.

S. 138. [1] G. K. S. no, 2589. 4to. S. 472—82. — [2] P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønicke. (Kbhvn. 1680) S. 307. — [3] Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 13.

S. 139. [1] Luthers Werke ausgeg. v. Irmischer LXII 336.

S. 140. [1] Acta Consistorii, 2 Marts 1636. N. K. S. no. 755b fol. — [2] Falck: Staatsbürgerl. Magazin X 599.

S. 141. [1] Kirkehistoriske Samlinger V 763—64. — [2] Norske Magazin II 466 og III 522—23. — [3] Molbechs Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 490. — [4] Historisk Tidsskrift, 5te Række II 19—20 og 24. — Danske Samlinger, 2den Række III 285.

S. 142. [1] For Ide og Virkelighed. 1870. 1 Bind. S. 75. (Ravn: Engelske Instrumentister ved det danske Hof paa Shakespeares Tid.) Se særlig S 81—85. — [2] Historisk Tidsskrift V 525.

S. 143. [1] For Ide og Virkelighed 1870. I 90.

S. 144. [1] E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ III 703. — C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (Fol. Udg.) S. 214. — [2] Joh. Brand: Observations on the popular antiqvities of Great Britain I. (London 1849.) 127. — I Danmark synes Bynker at være blevne brugte paa Palmesøndag ogsaa efter Reformationen. P. I. Colding (Dictionarium Herlovianum. Havniæ 1626) anfører ved «Bynker»: Palmer, man bærer paa Palmesøndag. — [3] Nicoloviu3: Folklifwet i Skytts Härad. (Lund 1847.) S. 120.

S. 145. [1] Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. § 85. — [2] Norsk hist. Tidsskrift, 2den Række III 187. — [3] Christiern den Andens geistlige Lov. Cap. 78. — [4] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kjø-

benhavn 1844.) Side 239. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad. S. 120. — Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 64 og de der anførte Steder osv.

S. 146. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 352—54. — [2] Thiele: Danmarks Folkesagn III 720. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. § 85.

S. 147. [1] Joh. Brand: Observations on the popular antiqvities of Great Britain I. (London 1849.) 145—46. — [2] Historisk Tidsskrift. (Christiania.) 2den Række III 187. — L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — [3] E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ III 703. — C. F. Wegener: Anders Sørensen Vedel. (Fol. Udg.) S. 214. — [4] L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — [5] Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse III 213. — Westerdahl: Swenska Allmogens Seder. S. 7. — P. Osbeck: Beskr. öfwer Laholms Prosteri 1796. (Hall. Form. Fören. Årsskrift 1868. S. 27.) — L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — Historisk Tidsskrift (Christiania), 2den Række III 187 osv.

S. 148. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger II 489—90. — [2] For Sverigs Vedkommende: Westerdahl: Swenska Allmogens Seder. S. 7. — [3] En Del Henvisninger, der med Lethed lader sig forøge, er samlede i Thiele: Danmarks Folkesagn III 26. — [4] Historisk Tidsskrift (Christiania), 2den Række III 188. — [4] Jørgen Sorterup: Prodrom. Calend. 1722. Thottske Manuskript Samling 4to no. 1466 p. 81, «ova colorata distribuant et de colliculo devolvunt qvod vocant at trante Paaskeæg». — Nyerup i «Dagen» 1825 no. 21.

S. 149. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849) p. 161—76. — Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausgabe. S. 241. 512. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Ausg. § 36 og 80—83. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II. (Kbhvn. 1829.) S. 110. — [2] Augusti: Denkwürdigkeiten aus d. christl. Archäologie X. (Leipzig 1829) 200.

S. 150. [1] Adelsbreve. Fasc. 36. Krummedige. R. A. — [2] H. Strøm: Beskrivelse over Søndmør I. (Sorø 1762). S. 555.

S. 151. [1] Nærværende Skrift I 32—33.

S. 152. [1] E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen, (skrevet i Reval, trykt i Cassel, udkommet i Berlin 1865). S. 27—28.

S. 153. [1] Peder Claussön Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. S. 28. — [2] Max Axelson: Vesterdalarne. (Sthlm. 1855.) S. 14. — [3] Finn Magnussen i Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 271—95. — Rothe: Druiderne, deres Væsen og Lære. (1828.) S. 70. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausgabe I 502—11 og III 175 og 403.

S. 154. [1] Blus paa Stænger, se Moth, Videnskabernes Selskabs Ordbog «Gadeild». — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 242. Anm. — [2] Finn Magnusen i Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 261—63. — [3] Lyngby i Nordisk Tidsskr. for Oldkyndigh. II (1833) 353—54. — [4] Norges Konge-Sagaer, oversatte af P. A. Munch I. (Christiania 1881.) S. 69—70. — [5] Peder Palladius: En Visitatzbog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 109.

S. 155. [1] Frederik Barfod: En Reise i Dalarne. (Kbhvn. 1863.) S. 97. — [2] Horsens Folkeblad 1 Maj 1879.

S. 156. [1] Vordingborg Tingbog 1591—96. R. A. — [2] E. Tang Kristensen: Jydske Folkeminder II 63—67. Stedet kaldes for «Vaagestue».

Da hermed ikke forstaas en Ligstue og Aarstiden tydeligt nok angives som Sommer, antager jeg, at dette Udtryk er blevet valgt som bedre forstaaeligt fremfor det oprindelige «Vaagenat», der allerede i det 17de Aarhundrede synes at være ved at gaa i Brug i Danmark. I Norge bruges endnu Ordet «Vaagenat» i gammeldags Betydning. (Folkevennen VII. Christiania 1858.) S. 415. — [3] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) S. 213. — [4] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68 og 71.

S. 157. [1] Kirkehistoriske Samlinger VI 360. Anm 1. — [2] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68. — Kirkehistoriske Samlinger IV 469. Anm. 2. 485. VI 360. 380. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 2, 145. — Odense Landemode 1568. Mnskr. Kall. 492. 4to. — [3] Kirkehistoriske Samlinger III 5, 609—13.

S. 158. [1] Samlinger til Fyens Historie I 117—18. — [2] Kirkehistoriske Samlinger VI 372. — [3] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68—69.

S. 159. [1] Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747 4to.) 214. — [2] Norske Magasin I 418. — [3] Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 654. — [4] E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen. 4to. 1865. (Reval og Berlin.) S. 21. — [5] Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 655.

S. 160. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium II 304. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — [2] Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747 4to). 207—14. — At der i København valgtes to Majgrever, synes antydet Aar 1544, i hvilket Universitetet betaler Majgrevekost for to. (Danske Mag. 3 Række VI 18.) At der kun var én, synes at fremgaa af Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — [4] Norske Magasin I 418. — J. Paludan: Beskrivelse over Møn II. (Kbhvn. 1824.) 280—81. — E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen. (1865.) 4to. To Majgrever omtales S. 46. — [6] Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. (4te Ausg.) S. 648—49.

S. 161. [1] Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I 665. — [2] Norske Magasin I 418. — [3] Danske Magazin, 3die Række I 107. — [4] Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747. 4to.) 207 fg. — [5] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164.

S. 162. [1] Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747. 4to.) 214. — Hübertz' Afskrifter i N. K. S. no. 413 b. Fol. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — [3] Hübertz' Afskrifter i N. K. S. no. 413 b. Fol. — [4] Fallk: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). S. 654—5. — [5] Erich Iörensson Tegel: Her Gustaffs Historia. (Sthlm. 1622) fol. S. 119. — Svensk Biographiskt Lexicon IX 17.

S. 163. [1] Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. (Kbhvn. 1848.) S. 150. — [2] Holberg: Barselstuen. Akt II, Scene 8. — [3] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 70. — [4] Zeitschr. f. deutsche Mythologie u. Sittenkunde, herausg. v. Wolf I 175. — [5] I. M. Thiele: Danmarks Folkesagn I. (Kbhvn. 1818.) S. 145 fg.

S. 164. [1] At Benævnelsen: «ride (eller «føre») Sommer i By» ikke blot er sjællandsk, kan ses af Terpager: Ripæ Cimbricæ p. 723. Smlgn. ogsaa Jørg. Sorterup: Prodromus Cal. 1722. (Thottske Saml. no. 1466. 4to.) p. 86 fg. — Finn Magnusen: Veterum borealium Mythologiæ lexicon. (1828) p. 805. — [2] Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 654—

55. — «At ride Maj i By»: Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — «At bære Maj i By», bl. a. den gamle Majvise, 6te Vers. — [3] Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser I 14. — [4] Paul Lacroix: XVIIme siècle, institutions, meurs et costumes. (Paris 1880) p. 411. — [5] Jacob Grimm: Deutsche Mythologie (4te Ausg.) S 648. — [6] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) p. 234—35. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie (4te Ausg.) S. 649.

S. 165. [1] Hofberg: Genom Sveriges Bygder. (Örebro 1872.) S. 124. — [2] J. Paludan: Beskrivelse over Møn II. (1824.) 280—81. — [3] F. Westerdahl: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774) p. 7. — [4] Linné: Skånska Resa. S. 233—35. (Smlgn.: Wästgöta Resa. S. 53.)

S. 166. [1] M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774) p. 430. — [2] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 66 og 75. — [3] Norske Samlinger I 332. — [4] Norske Magasin II 261.

S. 167. [1] Orion, udg. af Tyge Becker II 240—54. — Om Majvisen se f. Eks Molbech: Dialekt Lexikon. S. 533. — O. D. Lütken: Om den danske Landalmues Forlystelser. Dansk Folkeblad I (Kbhvn. 1836) 39. Pastor Lütken meddeler heri at have hørt Visen med Omkvædene: «Maj vær velkommen!» og «Glæde os Gud» osv. i Egnen ved Valløe, hvilket muligt kunde gøre det usandsynligt, at dette er en blot jydsk Form for Visen. — Thiele: Danmarks Folkesagn I 145—46. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. S. 127. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi IV 237 osv. — [2] Terpager: Ripæ Cimbricæ. (Flensburg 1736 4to.) p. 723.

S. 168. [1] Jens Matzsøn Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie vdi Rijm befatted. (Kbhfn. 1623.) Bl. A 3. — [2] Arrild Huitfeld: Danmarckis Rigis Krönicke (1652) 192. — F. C. Dahlmann: Geschichte von Dännemark I 386. — [3] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 155—65.

S. 169. [1] Sammesteds. — [2] En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cöbenhaffn 1555.) Bl. CGXLIIII. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 258 fg. — Danske Samlinger, 2den Række II 2.

S. 170. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV 482. — I. C. Block: Fyenske Gejstligheds Historie I 48. — Aar 1591: Kallske Manuskript Samling no. 492 4to. — [2] Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 655.

S. 171. [1] N. K. S. 4to. no. 1275. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 235—36.

S. 172 [1] Jens Matzsøn Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie vdi Rijm befatted. (Kiöbenhaffn 1623.) Bl. A 2 — A 3. — [2] Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. (Kbhvn. 1848.) S. 150. — [3] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — [4] N. K. S. 4to. no. 1353 b. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 236. — [5] Kjøbenhavns Diplomatarium II 301—3. — Hübertz: Aktstykker til Aarhus' Historie II 277.

S. 173. [1] A. A. v. Stiernman: Samling utaf Förordn. ang. Sweriges Commerce etc. III (Sthlm. 1753) 241. — [2] Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge II (1688.) 215. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi IV 238. — [4] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 169. — «Sommerbrud», se Moths utrykte Ordbog G. K. S. fol. no. 769.

S. 174. [1] Danske Magazin, 3die Række I 115. — [2] N. P. Nielsen:

Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagnie. Kbhvn. 1836. — [3] Danske Magazin, 3die Række I 95. — Kjøbenhavns Diplomatarium VI 163. — Falck: Staatsbürgerliches Magazin I 650. — [4] Norske Samlinger I 260. — Norske Magasin II 169. 179. 190. 192. 199. 208. 215. 218. 228. [5] Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium lib XV. Cap. 6. — [6] Jahrbücher des Vereins f. Mecklenburgische Geschichte, herausg. v. Lisch. VII. (Schwerin 1842.) S. 179—210.

S. 175. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium VI 163. — [2] Danske Magazin, 3die Række I 95. — [3] Norske Magazin II 199.

S. 176. [1] Norske Samlinger I 260—61.

S. 178. [1] Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearkiv I. Tillæg S. 10. — Saml. t. d. norske Folks Hist. o. Sprog V 180—85.

S. 179. [1] Bircherods Dagbog 12 Juni 1660 (ikke optaget i Molbechs trykte Udgave). — [2] Peder Claussön Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. S. LX—LXI og S. 29—30.

S. 181. [1] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 65—66. — [2] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kbhvn. 1844.) S. 291.

S. 182. [1] S. Grundtvig: Gamle danske Minder II 244. — [2] Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 450—51. — [3] Thiele: Danmarks Folkesagn II (1843). S. 102. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I (1861) 137—38. — E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 9 no. 14. — [4] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder II 244. — [5] Eilert Sundt i Folkevennen 1859. S. 465. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder II 244. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausgabe 878—86. 902—4. — [6] Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium. lib. II. cap 23. — Linné: Öländska och Gothländska resa. S. 128. — [7] Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 394. Anm. 63. — [8] Jens Kraft: Topogr.-Statist. Beskrivelse over Kongeriget Norge VI 521. — G. Schöning: Norges gamle Geographie. S. 46.

S. 183. [1] I. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II. (1843.) S. 100. — [2] Danske Magazin, 3die Række III 332—33. — [3] Thiele: Danmarks Folkesagn II (1843). 102. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I (1861). S. 137—38. — [4] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 9 no. 13. [5] Danske Magazin, 3die Række III. 332—33.

S 184. [1] Nye Danske Magazin I 381. — [2] Thiele: Danmarks Folkesagn II (1843). 100.

S. 185. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I, 449—50.

S. 186. [1] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1, 83. — [2] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1, 123. — [3] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 2. 37.

S. 187. [1] Liunggreen: Svenske Herregårdar IV Bind. Trolle Ljungby. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1, 120. — [2] Thiele: Danmarks Folkesagn I (1843) 139. — Danske Samlinger I 327—28. — [3] Thiele: Danmarks Folkesagn I (1843). 111—12.

S. 188. [1] P. N. Skougaaard: Beskrivelse over Bornholm I. (Kbhvn. 1804.) S. 110. — Sammes: Bornholms Saga. S. 13. — [2] Thiele: Danmarks Folkesagn II (1843). 179—80. — [3] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I (1861). 148. — [4] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 181.

S. 189. [1] Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart.

(Berlin 1869.) § 92—93. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausg. S. 484 fg. — Joh. Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I (1849). 298—337 — osv. — [2] Om Springning gennem St. Hans Baal se foruden ovenanførte Steder tillige Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Bl. 51 og 133. — [3] Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium. Lib. XV. Cap. 10. — [4] Bircherods Dagbog, udg. af Molbech. S. 163. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 313. — [5] Danske Samlinger, 2den Række VI 269—78.

S. 190. [1] Suhm: Saml. til den Danske Historie I 1. 119. — [2] Erich Hansen: Fontinalia sacra, D. e.: En kort Beretning om Helenæ Kildes Oprindelse, Brug og Miszbrug, udi Sieland. (Kbhfn. 1650 12mo). S. 8 fg. — Dr. Joh. Chr. Lange: Lære om de naturlige Vande. Kbhvn. 1756. S. 53. — [3] Thomas Bartholin: Historiarum Anatomicarum Centuria V. (Hafniæ 1661) p. 27. — De medicina Danorum domestica (Hafniæ 1666) p. 32. 517. — Acta medica Hafniensia 1671—72. p. 147. Vol. III p. 80. — Olaus Wormius: Epistolæ I (Hafniæ 1751) [p. 437, læs:] 537—38. — [4] Skaale og Bægre flydende i Vandet omtales f. Eks. i Skaane. (Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1. 119.) Kors, Krykker osv. omtales en Mængde Steder. — [5] Blicher: Topographie over Vium Præstekald. (Viborg 1795.) Side 42.

S. 191. [1] Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 313. — [2] Danske Samlinger V 80. — [3] N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. (Kbhvn. 1576.) Fol. II Bl. 208. — [4] Norske Magasin II 282. — [5] E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ I 673.

S. 192. [1] H. Rørdam: Danmarks hellige Sundhedskilder. («Fædrelandet 1867. no. 143—44.) — H. F. J. Estrup: Tygestrup som det var og som det er. S. 28.

S. 193. [1] Om Forholdene i Norge, se L. Daae: Norske Bygdesagn I 6—13. 23—24. 160. — [2] Mundtlig Beretning paa Stedet. — [3] Dalgas: Geografiske Billeder fra Heden. 1868. S. 55.

S. 194. [1] Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 321. Anm. 27. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi VII 7.

S. 195. [1] Folkevennen. (Christiania 1859.) S. 285. — [2] Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 475. — [3] P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Havn. 1626.) 12mo. «Bynke». — Moth: Utrykt Ordbog. G. K. S. no. 774. d. Bynke. — Jørgen Sorterup: Prodrom. Calend. 1722. Thottske Samlinger no. 1466. 4to pag. 97. — Vidensk. Selskabs Ordbog: «Sankt Hansurt». — Schütze: Holstein. Idiotikon II 193 — Osv. osv. — [4] Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 380. — [5] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 186.

S. 197. [1] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 66. — [2] Se Eksemplerne i O. Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog. «Mikkel» o. s. v.

S. 198. [1] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 66. — [2] Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849) p. 377—96. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed (1829) II. 128—34. — [3] Finn Magnussen: Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed (1829) II 126. —

[4] Bonde-Practica Eller Veyr-Bog 1772. S. 17. — [5] Molbech: Nordisk Tidsskrift I 567.

S. 199. [1] Tegnelser over alle Lande. 9 November 1560. R. A. — [2] Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung 1869. § 104. — [3] Brand: Observation on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 367—71.

S. 200. [1] H. H. Skonning: Anser Martiniana eller Sankt Mortens Gaas. Prentet Aar 1705. Bl. A 3 og H 4—7. — [2] Tyge Nielsøns Husholdningskalender 1632. S. 70. — [3] Luxdorph: Fjerde Bind til en Samling af smukke danske Vers. (Kbhvn. 1742.) S. 279—80.

INDHOLD AF 7. BOG.

		Side
1.	*Aarets Festrække*	5
2.	*Julen*	8
3.	*Fastelavn*	75
	Skuespil	102
4.	*Paaske*	144
5.	*Valborgs Dag*	151
6.	*Pinse*	178
7.	*Midsommerfest*	180
8.	*Mikkelsdag*	197
	Henvisninger og Anmærkninger	201

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

VIII

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

8. BOG: FØDSEL OG DAAB.

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903

1.

En lille Verdensborgers forventede Komme vakte i det 16de Aarhundrede større Røre end nu til Dags. Foruden de Forberedelser, der til enhver Tid maa træffes, var der dengang en Del Hensyn at tage, som senere er bortfaldne. Hertil hørte i første Række de mangehaande Former for Forsigtighed, som den vordende Moder maatte anvende for at skærme sig og sit Foster.

Landet var hjemsøgt af Ulve. Disse havde, efter hvad der sagdes, en mærkelig Evne til paa lang Afstand at kunne spore svangre Kvinder. Lykkedes det en Ulv at komme over en saadan, sønderrev den hende og fortærede hendes Foster. Det var derfor en Hovedregel, at ingen Kvinde, der ventede sin Nedkomst, maatte vove sig for langt fra Hjemmet og aldrig opholde sig, hvor Hjælp ikke var nær. Om Magister Grundet, Rektor i Ribe og fra Aar 1554 Sognepræst ved Domkirken sammesteds, vide vi, at det var hans Moders vidunderlige Frelse under slige Forhold, der blev Skyld i, at han bestemtes til Gejstlig. Hans Forældre var fattige Bønderfolk ved Vejle. Moderen var en Dag gaaet vel langt hjemme fra, da hun pludselig fik Øje paa en Ulv. Forfærdet flygtede hun ind mellem noget Kvæg, og hørte fra dette usikre Ly, hvorledes Ulven tudende hidkaldte sine Kammerater. I sin Dødsangst lovede hun da, at det Foster, hun bar under Hjerte, skulde være viet til Herren, et Løfte, som hun efter at være bleven frelst opfyldte efter Evne ved at holde Barnet til Studeringer.[1]

Overtroen forøgede yderligere Faren ved Ulve. Man havde nemlig at vogte sig ikke blot for de naturlige Ulve, men ogsaa

for dem, der kun for en Stund omskabtes dertil, Varulvene. Om Dagen saa disse ud som almindelige Mennesker, dog stundom kendelige paa en Tot Haar mellem Skulderbladene og næsten altid paa, at Øjenbrynene var sammenvoksede. Men til visse Tider forvandledes de til Ulve, idet Hovedet tilspidsedes, Huden blev laadden, og den ene Arm omdannedes til Hale, den anden til Ben, hvorfor Varulve ogsaa bestandig kun hoppede paa tre. De var griske som ingen andre efter ufødte Fostre, thi naar en Varulv fik Hjertet af et ufødt Barn at æde, hævedes Troldommen, og den omskabtes aldrig mere i Ulveham. I en gammel Kæmpevise, der er naaet til Nutiden i elleve forskellige Opskrifter, fem danske, fem svenske og en norsk, er vel Indholdet noget forskelligt, idet liden Kirsten, der, skønt frugtsommelig, har vovet sig ene ud, snart kun overfaldes af en enkelt Varulv, snart af en hel Flok, som, da hun søger Læ i Toppen af en Lind, kradser Træet op med Rode og sønderriver hende. Men i dem alle hedder det tilsidst om Hr. Peder, som paa hendes Nødraab iler hende til Hjælp:

Der han kom udi Rosenslund,
Der møder hannem Ulven med Barnet i Mund.

Imod slige, uhyggelige Fjender var det kun ringe Trøst at vide, at de i et enkelt, sjældent Tilfælde ikke turde røre en Kvinde, nemlig naar Barnet, hun skulde føde, var en Dreng, der alt i Moders Liv havde faaet Tænder. Langt mere beroligende var det, at Varulven, idet den forvandledes, tabte sin Menneskeforstand. Som Mand mærkede den sig altid ni Kvinder, der var frugtsommelige, men omskabt til Ulv mindedes den kun én af disse, hvem den da søgte at faa fat i. Skønt Vaaben ikke bed paa Varulve, lod de sig dog let skræmme, idet de af Naturen var mennskesky. Det gjaldt blot om enten at være to i Følge, eller, hvis man var alene, ikke at tabe Modet ved Synet af deres gloende Øjne og deres Snærren og Tuden, men uden videre kyse ad dem. Især frygtede de, naar en Kvinde løste sit Forklæde, og hermed slog efter dem. Dette kom uden Tvivl af, at de paa denne Vis let kunde blive røbede, idet de, hvis de bed en Stump af Forklædet, maatte beholde denne i Munden, efter at de atter var forvandlede til Mennesker. Paa denne Maade kom tilfældigvis en Kvinde til at befri sin egen Mand fra For-

tryllelsen. Da de ved Nattetid drog hjem fra Gilde, kom Ondet over ham, og han fik kun Tid til at befale hende, hvad der saa end maatte vise sig, at forsvare sig med sit Forklæde. Han gik og lod sig lidt efter til Syne som Varulv, men Konen gjorde, som han havde sagt, og Udyret flygtede tilsidst med en Stump af Forklædet i Munden. Da Manden kom tilbage, havde han denne Stump i Munden, og Hustruen udbrød forfærdet: «Men Kors! Mand! Du er jo en Varulv!» «Tak skal Du have, Mor! nu er jeg fri», svarede han, og siden da omskabtes han aldrig mere.

Troen paa Varulve var gammel i Norden. Vikingerne medbragte den til Normandiet, hvor den nordiske Benævnelse *(le warou* eller *warwou)* har holdt sig til vore Dage. Selve Overtroen var dog ikke blot af nordisk Oprindelse, men overordentlig udbredt. Allerede i Oldtiden hørte Herodot fortælle af de i Skythien bosatte Grækere, at der paa Landets Grænser fandtes et Folk, hvor hver Mand engang aarlig forvandledes til Ulv. Herodot ledsager denne Beretning med følgende Ord: «Mig faa de nu ikke til at tro, hvad de dèr siger. Men de siger det ikke desto mindre, og de sværger paa, at det er sandt». I det 16de Aarhundrede deltes Overtroen vistnok af de fleste, baade Lægfolk og Lærde i Skandinavien som i Tyskland. «Ved Juletid forvandles Mennesker til Ulve og udføre meget ondt», siger saaledes den svenske Ærkebisp Olaus Magnus.

Sagnet véd at melde om, hvorledes baade Ulve og Varulve blev fordrevne fra Vendsyssel. En Heks skal her have samlet dem alle, koblet dem sammen med en Uldtraad og selv ridende paa den forreste ført hele Flokken ud i Limfjorden. Underligt nok har iøvrigt overalt i Danmark Troen paa Varulve overlevet de virkelige Ulves Forsvinden. Paa Sjælland, hvor Ulvene vistnok tidligst er blevne udryddede, har saaledes Troen paa Varulve holdt sig indtil vore Dage. I Nordsjælland gik endnu langt ned i det 19de Aarhundrede aldrig nogen frugtsommelig Kvinde alene ud, hverken i Middagsstunden eller i Tusmørket, men skulde, af Frygt for Varulve, altid ledsages af en, om det saa blot var en Dreng, til at kyse ad dem.[1]

I Sverige og især i Norge nærede man stor Frygt for Bjørnen. Ogsaa denne antoges ligesom Ulven særligt at efterstræbe svangre Kvinder. Og ligesom der gaves Varulve, saaledes gaves der ogsaa fortryllede Bjørne. Disse, de saakaldte

«Hamløbere», var til visse Tider nødte til at løbe om i Bjørneham, og Forbandelsen hævedes ikke, førend de fik sønderrevet en Kvinde, der gik svanger med et Drengebarn. Dette skaanede de, thi lykkedes det dem at holde det i Live og opfostre det, var Fortryllelsen med det samme hævet. Rigtige Bjørne var derimod kendelige paa, at de med største Velbehag aad Fostret.

Naar en Kvinde overrumpledes af en Bjørn, og Hjælp var fjern, var der ikke andet for, end at søge at paavirke dens ædlere Følelser. I visse Egne af Norge antog man, og antager man endnu, at Bjørnen er ridderlig nok til at skaane Fostret, naar den mærker, at det er et Pigebarn. Et virksomt Middel var det at tiltale Bjørnen venligt og kalde den for «Bedstefader». Lapperne anvender samme Middel for at holde Bjørnen fra deres Hjorde, idet de kalder den for «Bedstefader med Skindpelsen». Men hjalp intet andet, var der gammel Erfaring for, at ét Middel forslog, det var, naar Kvinden uden Undseelse blottede sig paa usømmelig Vis. Bjørnen grebes da af Skamfølelse og vendte om. Troen paa dette Middel har holdt sig i Norge til den nyeste Tid. Aar 1883 hedder det saaledes: «Dette blev mig i Eid fortalt skulde have hændt en dèr endnu levende Kvinde. Hun sprang nøgen ud af Sengen og ned i Sæterfjøset, hvor hun hørte Bjørnen var; og skamfuld løb denne straks væk, da den fik sé hende.»[1]

Det stod sikkert ligeledes i Forbindelse med Frygt for overnaturlige Væsner, naar det i det 16de Aarhundrede i Danmark var forbudt frugtsommelige Kvinder at gaa i Kirke St. Hansdag. Denne Regel, der nu vistnok i de fleste Egne er gaaet i Glemme, overholdtes i sin Strenghed endnu i det 18de Aarhundrede. Ifølge Meddelelser fra Præster paa Fyen kunde man dengang ved blot at efterse, hvem der manglede i Kvindestolene ved Højmessen paa St. Hansdag, faa sikker Besked om, hvilke i Menigheden der var i velsignede Omstændigheder.[2]

Ved Siden af slige, hemmelighedsfulde Forsigtighedsregler gik der en Række af andre, hvis Betydning var let nok at forstaa. Som Eksempel paa saadanne kan anføres, hvad Christiern Pedersen fandt sig beføjet til i sin Postille at lægge Ægtemændene paa Hjerte: at de ikke maatte prygle eller trampe paa deres Hustruer, saa længe de var i den Tilstand. «Thi mange overgivne og umilde Mænd sla' og drage deres Hustruer og træde dem under Fødder, saa at de forkaste deres Foster.»[3]

Noget vanskeligere at forklare, men derfor ligefuldt godtgjort ved gammel Erfaring, var endelig alt det meget dagligdags, som en frugtsommelig Kvinde havde at vogte sig for. Hun maatte ikke træde i et Hjulspor, ikke holde Traad, der blev vunden, ikke lade tage Maal af sig, ikke gaa over en Tærskel, hvor Knive plejede at slibes, eller hvori nogen havde hugget med en Økse, ikke gaa over en sammensunken Grav eller en græssende Hests Tøjr, ikke gaa under en ophængt Snor eller en Savebuk, ikke gaa baglænds, ikke sætte sig paa en uaflaaset Dragkiste osv., osv. Ved alle slige Forseelser vilde hun ufejlbarlig paadrage sit Barn de dertil svarende Sygdomme eller sig selv en haard Forløsning.[1]

En ganske egen Maade at forberede sig paa var uden Tvivl den, der endnu stadig anvendes af Landalmuen i Danmark: at krybe ved Midnat nøgen mellem de sammenvoksede Grene paa et Træ. Den Dag i Dag er i mange Egne af Danmark saadanne sammenvoksede Træer ganske glatslidte om Aabningen paa Grund af den hyppige Brug.[2] Midlet, der iøvrigt anvendes baade mod Svangerskab og for at opnaa en let Forløsning, peger hen paa en Overtro af ældgammel Oprindelse. Under forskellige, men nærbeslægtede Former udtrykker det fra Evropa til Indien en og samme Tro paa Genfødelsens signende Kraft.[3]

En Betingelse for, at dette Middel skulde virke, var, at det anvendtes hemmeligt. Det samme gjaldt om et tilsvarende Middel, der var af langt værre Art. Det bestod i ved Midnat nøgen at krybe igennem en Hestesele eller hellere igennem en paa fire Kæppe udspændt «Horse-Ham», det er den Hinde, hvori Føllet er født. Hvo, der gjorde sligt, fødte uden Smerte, men af Børnene blev Drengene til Varulve, Pigerne til Marer. Disse sidstes Lod var om mulig værre end deres Brødres, idet de var fordømte til om Natten at plage Mænd eller Heste med deres «Mareridt», og kun faa Eksempler havdes paa, at en Mare var bleven løst fra Fortryllelsen og endt lykkelig.[4]

Hvad der voldte ikke ringe Bekymring baade hos den vordende Moder og hendes nærmeste, var den gængse Tro, at hun i denne sin Tilstand var et særlig urent Væsen, jo nærmere ved Fødselen, des fjernere fra Gud. Denne Tro stammede fra Katolicismens Dage, og var en naturlig Følge af, at man havde betragtet det, at forblive ugift, som Udtryk for Hellighed. Ligesom Klosterløftet indviede til Gud, saaledes gjorde Fødselen baade

Moder og Barn til Hedninger og gav dem Djævelen i Vold. «Mangen Dannekvinde haver beklaget sig» — siger Biskop Palladius — «at hun var aldrig ræddere for Djævelen, end naar hun laa i Barselseng.»[1]

Den lutherske Kirke søgte ganske vist efter Evne at yde Trøst. I den danske Kirkeordinans udtaltes der saaledes i udtrykkelig Modsætning til hin Overtro, at Mødre var «de rette Guds Redskaber, og derfor des mere afholdte af Gud, som de er nærmere til at føde.» Ligeledes paalagdes det Præsterne at lære Barselkvinder at bede daglig en smuk, simpel Bøn, hvori de takkede for den Velsignelse, der var bleven dem til Del, og befalede deres ufødte Foster i Guds Varetægt. Ved en saadan Bøn var en Moder i Stand til, selv om hendes Barn kom dødfødt til Verden og altsaa ikke blev døbt, dog at sikre det Plads i Livets Rige.[2]

Det var da fuldt ud i den nye Læres Aand, naar Biskop Palladius sagde: «Min kære Dannekvinde! du est ikke en hedensk Kvinde i din Barselseng, du har ikke Djævelen med at fare . . . . Du har Gud Fader, Søn og Hellig Aand med at fare, de have befalet dig at føde dit Barn til Verden . . . . og Skt. Pouel siger: En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel . . . . Det er ikke Munkelære, det er Guds Sandhed ud af den hellige Skrift. Ja, min kære Kvinde! jeg vil sige dig mere til Trøst: Døde du bort i din Barselseng (som det hænder ikke end alle Kvinder, men nogle faa, hvilke Gud vil dèr kalde til sig, som vi ere ham alligevel allesammen en Død skyldige) da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade i Himlen, end om du ellers døde; fordi at du døer ikke for din egen Skyld, men udi dit rette Embede . . . . Ja mere, Kvindelille! vil jeg sige dig til Trøst: Dersom dit Barn end døde bort, saa at det kunde ikke naa til Daaben, da skal ingen derfor falde i Mishaab om dette Barns Salighed . . . . Det skal jordes hos andre Børn, som døbte ere, paa et godt Haab, at vor himmelske Fader har det annammet til Naade; thi han er mægtig nok til at give et Barn Salighed inden udi Moders Liv og lade det døbes udi sit eget Blod.»[3]

Men hvad Reformatorerne saaledes søgte at opbygge paa den ene Led, hjalp de selv uformærkt med til at rive ned paa den anden. Det var allerede en betænkelig Indrømmelse, som saa let kunde misforstaas, naar Kirkeordinansen tilstod, «at Sa-

tan frister Barselkvinder mere end andre»;[1] eller som Peder Palladius udtrykte det: «Det er vist og fast og den daglige Forfaring giver det vel saa at være i Sandhed, at Djævelen, Menneskenes Saligheds Fjende, lægger sig allermest efter at besvige og bedrage frugtsommelige Kvinder og dem som rede til Barsel».[2] Efter Lægmands Skøn tog Kirken tydeligt nok Parti for den gamle Tro, naar den betegnede de nyfødte Børn som Djævlebesatte og ved Daaben fremdeles krævede den gammeldags Djævleuddrivelse. Det lykkedes da ikke Kirken at fortrænge den nedarvede Opfattelse. For den almindelige Bevidsthed i Norden stod nu som før Moderen og hendes Spæde som urene Hedninger, og kun ud fra dette Grundsyn bliver de fleste af Datidens Barselskikke forstaaelige.

Naar Forløsningen var nær, afgik der Ilbud til Jordemoderen men desforuden til en hel Del andre Kvinder, der med Spænding havde imødeset Begivenheden og nu trods alle Hindringer, som Afstand, Aarstid, Klokkeslet eller Vejrlig kunde lægge i Vejen, ilede til Stedet. Denne Skares Komme forandrede i et Nu Husets Præg. Øjeblikkelig tilrev de sig Magtens Tøjler, og paa hvilken Haand saa end den øverste Myndighed i Hjemmet før havde været, fra nu af var den for en Stund gleden over til dette kvindelige Velfærdsudvalg.

Kvinderne førte først Hustruen, saafremt det ikke alt forinden var sket, til den for Forløsningen bestemte Stue. I en tidligere Tid anvendtes hertil i Reglen den saakaldte «Stenstue», der saa ofte omtales i Folkeviserne ved saadan Lejlighed.

«De slog over hende det Skarlagen-Skind»;
«Saa fulgte de hende i Stenstuen ind».

«Hun gik sig i en Stenstue», «Stolt Hellelille ganger i Stenstuen ind» osv. var de stadige Betegnelser for en nær forestaaende Fødsel. Ligesaa i Norge og Sverige:

Brått går jungfrun i stenstugan in,
Der føder hun två rosendekind,[3]

I Visen om Malfred og Salemand Tygesøn hedder det:

Det var Malfred Grevens Dotter
Gaar for sin Moder at staa:
«I give mig Lov, min kær Moder!
I vor Stenstue at gaa».

Da svared hendes kær Moder,
Hun stod i Skarlagen røde:
«Der plejer ingen i Stenstuen at gaa,
«Foruden de Børn ville føde».[1]

Dette synes dog at være et vel stærkt Udtryk. I en anden Vise siger nemlig en Jomfru:

Midt udi min Faders Gaard
Der stander en Stenstue:
Der plejer jeg med mine Møer
Hver Nat i at sove.[2]

Ligesom det ogsaa hedder i en Vise:

Moder lærte Datter sin
For inden den Stenstue:
«Og du skal ikke gifte dig,
Og det skal du mig love».[3]

Stenstuen synes, som Navnet kunde antyde, at have været bygget af Sten og derfor fastere end Gaardens øvrige Træhuse eller lerklinede Huse, den omtales ogsaa som det sikreste Tilflugtssted, naar en Gaard angrebes.[4] Det er ikke usandsynligt, at den tillige kan have været benyttet til Badstue, hvortil dens mindre brandfarlige Bygningsmaade maa have gjort den vel skikket. I en enkelt Vise bruges ligefrem Navnet Badstue for Stenstue, idet det hedder:

Liden Kirsten hun svøber hendes Hoved i Skind,
Og saa ganger hun i Badstuen ind;

hvor hendes Nedkomst derpaa finder Sted.[5]

Saafremt vi saaledes turde slutte, at Stenstue og Badstue var det samme, vilde herved være vundet en langt fyldigere Forstaaelse af den nordiske Skik, at benytte Stenstuen til Fødsler, og det hele være bragt i Overensstemmelse med ældgammel og vidt udbredt Brug. Badstuen med dens lette Adgang til jævn

Varme og til Benyttelse af det yndede Lægemiddel: Røgning med dampende Urter, var jo nemlig som skabt til saadan Anvendelse. I alle Lande, hvor Dampbade endnu bruges paa gammeldags Vis, i Finland, i Rusland, ja i Kina er det ogsaa almindelig Skik at Fødselen foregaar i Badstuen. Og for Skikkens Ælde taler, at den maaske lader sig paavise hos de gamle Germaner, i hvert Fald hyppigt omtales i den gamle finske Digtsamling «Kalevala».[1] Det hedder her blandt andet:

Svære Smerter og Bekymring
Har din Moder maattet lide,
Da hun laa i Badestuen
Udstrakt paa en ussel Halmseng,
Da hun bragte dig til Verden,
Skænkte dig dit Liv, du arme!

Særligt oplysende er Sangen om den rene Jomfru «Marjatta», der, da hun mærker, at hun skal føde, forgæves beder først sin Moder siden andre om at berede hende en Badstue hertil. Haanligt henvises hun tilsidst til Stalden, og i sin Nød beder hun her Hesten om med sit Aandedræt at skaffe hende, hvad hun behøver; medlidende puster da Hesten Stalden saa varm som et Dampbad, og derpaa føder hun sit Barn i dens Krybbe.[2]

Endnu ned i det 16de og 17de Aarhundrede omtales af og til Stenstuer i gammeldags Købstadsbygninger.[3] Dog spillede de ikke længere den tidligere Rolle ved Fødsler. Hvor fuldstændigt de og deres Anvendelse siden da er gaaet i Glemme, kan ses af, at selve Navnet er forekommet senere Slægter uforstaaeligt. I en norsk Gengivelse af en af de ovennævnte Viser er saaledes dette ved en Fødsel nødvendige, ukendte Stykke blevet forstaaet som en «Stenstol». Sønnen spørger sin Moder, da hans Elskede skal føde: «Kan jeg faa laane Steinstolen din?» Og Moderen svarer beredvillig: «Steinstolen den kan Du vel faa».[4]

Grunden til, at den gammeldags Anvendelse af Stenstuen til Fødsler alt i det 16de Aarhundrede var ophørt, er let forstaaelig, hvis Badstue og Stenstue var ensbetydende. En Badstue hørte jo ikke længer med til ethvert Hjem, Brugen af offentlige Badstuer havde fortrængt dem, og selve Brugen af Dampbade var nu i Aftagende. Samtidig var imidlertid paa Grund af Ildstedets Udvikling Evnen til at opvarme Husets Hovedværelse vokset i betydelig Grad. Det var da naturligt, at dette Værelse — Daglig-

stuen, Spisestuen, Sovekamret, eller hvad man vil kalde det, thi det omfattede jo dem alle — nu benyttedes til «Barselstue». Begivenheden indledtes altsaa med, at Kvinderne forjog Stuens tidligere Befolkning, Husbond, Børn, Tyende, der, saa længe den nye Regeringsform varede, maatte søge Opholdssted og Natteleje, hvor de kunde bedst. De forskellige Familiers Kaar satte dog naturligvis her forskellige Grænser for, i hvilken Grad Beboerne kunde fortrænges.

Saafremt Barselsengen ikke alt var i Orden, blev en saadan hurtigt dannet. Hertil egnede sig ikke saa godt Familiens store Himmelseng, der i Reglen stod op til Væggen. Folk, der havde Raad, synes at have haft en egen Art Seng hertil, lav og fritstaaende. Paa Afbildninger fra hin Tid ses denne stundom fremstillet som en Slags Løjbænk uden Fødder, ikke højere end Vuggen, der staar ved Siden.[1] Hvor Begivenheden ikke kom altfor uventet, havde selve den, der «redte til Barsel», vel i Reglen ogsaa sørget for at gøre dette i snævrere Forstand, saa at Sengen stod færdig. Aar 1605 blev det saaledes overfor en ung Student, der ved et Præstekonvent i Løveherred havde begaaet adskillige Kaadheder, særlig lagt ham til Last, at «han var sprunget op i en Barselseng, der stod opredt i Stuen» og havde besudlet den.[2]

Selve Forløsningen overværedes i Reglen kun af Kvinderne. Dog var det i enkelte Egne, f. Eks. hos Bønderne i Telemarken Skik, at Manden skulde være til Stede for at vise sin Beredvillighed til at dele alt, ondt som godt, med sin Hustru. Den Mand, der ikke opfyldte denne Pligt, ansaas for et Dyr, et Udskud af Menneskeheden.[3] En hertil svarende Skik forekom endnu i det 19de Aarhundrede i flere Egne af Tyskland, hvor den fødende Hustru skulde anbringes paa Mandens Skød.[4]

Fødslen lettedes ved adskillige Midler, over hvilke der med Rette hvilede et hemmelighedsfuldt Skær. Hertil hørte den Bøn til Jomfru Maria, som enten den fødende selv eller de hjælpende Kvinder for hende skulde bede:

«Mutter Maria! laan mig Nøglerne dine,
At jeg kan aabne Lænderne mine».[5]

Denne Bøn anvendes endnu den Dag i Dag i Finveden i Sverige.[6]

I Lund opbevaredes tidligere en «Jomfru Marias Særk», der var et ypperligt Middel under slige Forhold. Den havde nok oprindeligt tilhørt den hellige Margrete, en af Ærkebisp Absalons Slægtninge, der var bleven dræbt i Slutningen af det 12te Aarhundrede. At den var i høj Anseelse, kan ses af, at Christiern den Første Aar 1468 skrev til Domkapitlet med Bøn om at faa den udlaant.[1] Folk, der boede for langt herfra, nøjedes med at iføre den fødende en Messehagel eller andet kirkeligt Skrud, hvoraf der efter Katolicismens Afskaffelse kom ikke faa Stykker i verdsligt Eje. I Mangel heraf skrev man nogle Skriftsteder, især Begyndelsesordene af Johannes Evangelium, paa en Papirstrimmel og hængte den om hendes Hals.

En gammel Erfaring var det, at ingen Forløsning kunde foregaa, uden at alt bundet først var løst. Derfor skyndte man sig med at opløse alle Knuder, ikke blot paa Barselkvinden selv, hendes opsatte Haar, Baand paa hendes Dragt osv., men ogsaa enhver Ting, der var bundet eller lukket i Stuen, Baand, Snore, Skuffer, Kister, Døre. Havde Bruden selv haft Tanke herfor eller Kendskab til sligt, kunde hun alt paa selve Bryllupsdagen have lettet en kommende Forløsning ved straks, da hun kom med Brudefølget fra Kirken, at løse «Sælepinden» og opspænde Saddelgjorden paa Hesten, der havde baaret hende. Alt hvad der siden da var blevet fastgjort i Huset, lige fra en Trækile i Bænken til et nyt Skaft paa Øksen, maatte nu hurtigt gøres løst paa ny.

Hjalp alt dette ikke, saa var det et Forsøg værd, at udstrække den løsende Virksomhed ogsaa til, hvad der fandtes ude i Gaardsrummet, idet f. Eks. Manden gik ud og sønderhug en Slæde, en Plov eller andet sammensat Redskab.

Meget almindelig synes ogsaa Anvendelsen af forskellige Slags Stene at have været, der enten bandtes paa den fødende eller indgaves opløste i Drikke. Læger, lige fra Henrik Harpestreng til Ole Worm, udtalte deres Tillid til dette Middel. Mest bekendte var: «Magnetstenen», «Segerstenen», «Ørnestenen», som Ørnen hentede fra fjerne Steder og lagde i sin Rede for at lette Æglægningen, «Løsningsstenen» og «Tordenstenen». Det er en lignende Art Overtro, naar man endnu saavel i Tyskland som i Indien antager Stenvaaben fra Oldtiden for fødselshjælpende.

Et Middel af en hel anden Art, men ogsaa virksomt, var et «Harespænd», Bagbenet af en Hare. Havde man et saadant ved

Haanden, flaaede det, stødte det smaat i en Morter og gav Barselkvinden det at spise, meddelte det letfødende Dyrs Egenskaber sig til hende, og Fødslen var snart overstaaet. I Nordhordeland i Norge brugte man at stryge den fødende med den højre Forpote af en Bjørn, «hvilket ganske vist plejer at hjælpe». I Wärend i Sverige lod man Barselkvinden omfavne det gamle, hellige Træ, hvori Gaardens Skytsaand boede.[1]

Næppe forkyndte et lille Kvæk eller spæd Klynken, at den længselsfuldt ventede var ankommen, førend alt skiftede Præg. Øjeblikkelig lukkedes alle Døre og Vinduer, for at ikke nogen ond Aand skulde slippe ind og fordærve Barnet. Den tidligere aandeløse Ro afløstes nu af Uro, en feberagtig Iver greb alle.

Den Flok, der saaledes med ét kom i travl Virksomhed, var ikke en af de mindst betegnende for Tiden. Kun under fattigere Forhold spillede Jordemoderen her en fremtrædende Rolle, hun savnede helt den Overvægt, som en nogenlunde anset Stilling eller offentlig aflagt Prøve paa Kundskaber kunde give. I Reglen opfyldte hun vistnok knap de to Krav, som Biskop Peder Palladius opstillede: «En Jordemoder bør ikke være en gammel Skarns papistisk Munkekvinde, thi hvor en saadan er, der er gerne Djævelen inden Døre med hende, og der vil ikke gaa vel til». «Og endog Øl er hende uforbudent, bør hun dog at være ædru, saa vel om Midnatstide som om Middags Tide, thi hun véd aldrig, naar en Dannekvinde haver hende Behov».[2]

Det, der gav Skaren sit Præg, var en Følelse af Magt og Værd, som strakte sig langt ud over, hvad nogen lønnet Stilling kunde give; de røgtede et Tillidshverv og vidste, at de paa engang opfyldte en Pligt, ydede værdifuld Hjælp og viste Huset en Ære.

For at forstaa den hele Skik maa det erindres, at den skrev sig fra en Tid, da saa vel Læge- som Jordemoderkunst meget sjældent havde selvstændige Dyrkere, men udøvedes af kyndig Kvindehaand i Hjemmet. Det maatte da falde i høj Grad naturligt, at kyndige Hustruer i Nabolaget ydede Bistand ved en Lejlighed som denne, hvor kvindelig Hjælp var saa fornøden og Erfaring kunde være afgørende.

Men som Skikken havde udviklet sig til det 16de Aarhundrede, var den bleven noget andet og mere. Allerede Antallet af de hjælpende Kvinder viste dette. Endnu i Visby's gamle Stadslov fra Middelalderen hed det: «Hvor Gud giver, at en Kvinde bliver forløst med et Barn, dèr maa sove fire Koner og ikke flere».[1] I en Forordning for Kiel af 1417 hedder det: «Naar en Kone lægger sig til Barselseng, maa hun lade hente til sig i sin Nød otte Koner og ikke flere».[2] Aar 1601 bestemte Hertug Johan Adolf, at der ikke maatte sammenkaldes mere end i det højeste ti eller tolv gudfrygtige, ærbare Koner.[3] Og Christian den Fjerde gjorde for Hertugdømmernes Vedkommende et, uden Tvivl mislykket, Forsøg paa at begrænse Antallet standsvis, idet han tillod de simpleste Borgerkoner at maatte hidkalde seks, Borgerkonerne af Mellemklassen otte, og de fineste Borgerkoner ti ærlige Kvinder til Hjælp ved deres Forløsning.[4]

Tog Sagen sig saaledes ud i Lovbestemmelserne, er det klart, at den Virkelighed, der ved dem skulde holdes indenfor rette Skranker, var langt frodigere. En, iøvrigt noget utydelig affattet, Bestemmelse, som er givet «med de fornemste Dannekvinders Samtykke» i Ribe Aar 1561, synes at godtgøre, at man dèr ansaa 30 Hustruer til Hjælp ved Forløsningen for et passende Antal.[5]

For os ligger det nær at slutte, at disse Kvinder umuligt kunde komme til at gøre Nytte allesammen. Om Dagen maatte de gaa hverandre i Vejen, og om Natten, for saa vidt de blev dèr som liggende Gæster, i betænkelig Grad overbefolke Barselstuen og tage Luften fra baade Moderen og den lille. Anderledes dømte Datiden. For den var det indlysende, at hvad enten man saa betragtede Sagen fra et lægekyndigt, et retsligt eller religiøst Synspunkt, saa ydede denne Kvindeforsamling den betryggende Sikkerhed for, at alt gik som det burde.

Thi selv om ikke hver en Haand just blev tagen i Brug, saa mødte de dèr som et kvindeligt lægevidenskabeligt Udvalg, hvis Talrighed netop var en Borgen for, at under et vanskeligt Tilfælde dén var til Stede, der havde set et saadant før og derfor var i Stand til at give et godt Raad.

Og retslig set, jo flere, des bedre! Thi de mødte jo som Vidner ved en Begivenhed, som Mænd ikke fik Lov til at overvære, men som ikke desto mindre, hvad baade Arvegang og mange andre Forhold angik, kunde drage de mest afgørende

Følger efter sig. Jo flere, der var til Stede, des umuligere blev et Bedrageri, som f. Eks. det, Fru Krognos Aar 1426 havde begaaet. Hun anstillede sig efter Mandens Død sygelig «og bebandt og stoppede sig med Puder, at hun tyktes tyk som en Kvinde, der reder til Barsel. Paa det sidste gik hun til Sengs og havde nogle Jomfruer hos sig, som derom bar Vidne, at hun skulde have fanget Barn, som levede og fik Kristendom, men siden hendøde». Herved fik hun som sit Barns Arving alt Mandens Gods. Mistanken vaktes imidlertid, og Mandens Slægt lod Barneliget opgrave. De fandt da i Stedet for et Barn en Sandpose. Folkevittigheden døbte straks det forlorne Barn «Ridder Sand», og Moderen med hendes Jomfruer, der alle dømtes fra Livet, kunde takke deres Gud for, at Modparten gik ind paa Forlig.[1]

Men selv om man nu ikke vilde tænke paa slige Tilfælde, der ifølge Sagens Natur jo dog hørte til Sjældenhederne, saa var de mange Kvinders Nærværelse nødvendig endog ved den fattigste Kones Nedkomst. For en Tid, der ikke kendte eller i hvert Fald kun i ringe Grad anvendte Kirkebøger, skriftlige Daabsattester osv., var nemlig en saadan levende Menigheds Røst det sikreste Bevis, der kunde føres for ægte Herkomst. Og enhver kunde faa Brug herfor, baade fattig og rig. Thi Datiden var streng i saa Henseende og krævede Bevis for ægte Fødsel, hvad enten det saa drejede sig om Ret til Gods og Adelsskjold eller blot om Adgang til at blive Læredreng hos en Købstad-Haandværker.

Endelig — og her staar vi overfor Tidens ejendommeligste Opfattelse — religiøst set havde denne Kvindeforsamling den dybeste Betydning. Efter gammeldags Forklaring mødte de for at hjælpe deres lidende Søster, slaa Kres om hende og hendes Barn, saa længe de begge var hedenske, og værge dem mod alskens Troldtøj. Denne Opfattelse var, som ovenfor berørt, saa langt fra at aftage ved Reformatorernes Prædiken, at den tværtimod æggedes videre op ved al den nye Tale om Djævelen og hans travle Virksomhed. Og derfor veg den heller ikke for, men indgik netop en inderlig Forbindelse med den nye lutherske Forklaring: at Ægtestanden var den Gud velbehagelige Stand. Ligesom de Klostergivne fordum havde æret Gud ved stille Afdøen, saaledes priste disse gifte Kvinder ham nu, idet de hjælpende flokkedes om den, der sidst havde opfyldt sin Pligt og baaret Frugt.

Saaledes vil det forstaas, at den gamle Skik med gifte Kvinders Nærværelse ved Fødselen netop i det 16de Aarhundrede tog et stærkt Opsving. Høje som lave agtede det for en ærefuld Pligt, og der var stærk Rift om dette Hædershverv. Et smukt Træk var det, at al Standsforskel her for en Stund hævedes, Landets Dronning kunde mødes som Hjælperske sammen med den ringeste Bondekone, de gik alle op i den fælles Enhed: Dannekvinder. Et pudsigt Udtryk for den herved anlagte Maalestok var det, at medens enhver gift Kvinde var Dannekvinde, tilkom den tilsvarende Hæderstitel «Dannemand» først en Ægtemand, naar han var bleven Fader til baade en Søn og en Datter.[1]

Endnu langt ned i det 17de Aarhundrede holdt Skikken sig som almindelig for alle Stænder. Aar 1651 skriver saaledes Præsten i Nordborg paa Als om sin Hustrus Nedkomst: «Onsdagen den 23 Juli Kl. $7^3/_4$ blev min kære Hustru forløst, og begavede os den fromme Gud med en dejlig, velskabt Datter, og var hendes fyrstelige Naade Hertuginden samme Tid til Barselhus med Hofmesterens Frue og andre Naboersker».[2]

Hvor dybt Skikken havde slaaet Rod kan ses af, at endnu i Aaret 1698 kunde der udstedes kongelig Befaling til Øvrighedens og Borgerskabets Hustruer i Aarhus om ikke at holde sig borte, naar Natmændenes Hustruer skulde i Barselseng, da disse herved nødtes til at forskrive langvejs fra af deres egne, hvorved stor Bekostning paaførtes dem.[3]

I det 16de Aarhundrede udgik hos Adelen skriftlige Indbydelser til at overvære Nedkomster, og bittert Fjendskab kunde opstaa hos dem, der mente sig forbigaaede. Som Eksempel paa Indbydelse kan anføres følgende Skrivelse af 1589 fra Fru Margrete Basse til hendes Slægtning Fru Birgitte Bølle:

. . . «Min hjerteallerkæreste Moder! giver jeg Eder venligen til Kende, at Gud allermægtigste har nu atter saa gjort mine Vilkaar, at jeg reder til Barsel, og véd jeg mig Dagen til en fjorten Dage eller tre Uger efter Jul, og er det, som Gud! den allerlængste Dag, der jeg véd mig. Og er derfor baade Hans'es [hendes Mand: Hans Urne] og min venlige Bøn til Eder, at I ville vel gøre som vores gode Moder, og vor Tro er til Eder, og umage Eder over til os paa samme Tid og være hos mig paa den Tid, som Gud allermægtigste vil forløse mig . . .»[4]

Indbydelsen skulde være skriftlig og selvfølgelig udstedt i

behørig god Tid. Ovenanførte er i saa Henseende i mønsterværdig Orden, Indbydelsen er dateret Sankt Karens Dag: den 25de November, og Begivenheden ventedes først en fjorten Dags Tid efter Jul. Men Fru Margrete Basse havde ogsaa ved sin sidste Nedkomst Aaret forud høstet Erfaring. Hun havde nemlig dengang været ubesindig nok til at tro, at en mundtlig Indbydelse mellem nære Bekendte kunde være tilstrækkelig, og i den Anledning utilbørligt længe opsat at afsende den skriftlige. Følgen var, at «den hjerteallerkæreste Moder» udeblev, og bag efter var fornærmet. Det betegnende Undskyldningsbrev, som Margrete Basse i den Anledning maatte sende hende, lyder i Uddrag saaledes:

. . . «Min hjerteallerkæreste Moder! saa takker jeg Eder og paa det allervenligste for Eders gode og hulde Skrivelse og hulde Mening, jeg deri formærker, at I vilde gerne været hos mig, naar jeg skulde forløses, dersom I havde bekommet min Skrivelse udi Tide og havde vidst Dagen. Saa skal Gud være mit Vidne, at det gjorde mig hjertelig ondt, at min Skrivelse blev saa forsømt, at I ikke fik den i rette Tid. Min hjerteallerkæreste Moder! Dersom Eder ret drager til Minde, at den Tid, dèr jeg bad Eder om det paa Oreby, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, at jeg da sagde Eder den yderste Dag, dèr jeg vidste mig, og I da lovede mig saa vist, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, og jeg dertil vist forlod mig. Men det I ikke bekom min Skrivelse i rette Tid, skal Gud vide det, at det var mig hardt nok imod. Desligeste som I formelder i Eders gode Skrivelse, at det ikke har været Eders Sædvane, at I gerne har kommet noget Steds, hvor I ikke var velkommen, saa tror vi Eder ikke i nogen Maade til, at I skulde mene os dermed. Dersom I vilde haft den Umage og kommet til os, da skal Gud vide det, at I skulde været os saa rettelig velkommen, som I kunde været vores egen, kødelige Moder. Thi var det den allerringeste, I havde i Eders Gaard, I havde vist til os, da skulde han været os velkommen» osv., osv.[1]

Kvinder med stor Familie og talrig Bekendtskabskres kunde ad denne Vej blive dragne ind i en Virksomhed, der Uger, ja Maaneder igennem, holdt dem borte fra Hjemmet. Fru Kirstine Drefeld f. Eks., Enke efter Peder Stig og uden Tvivl en usædvanlig dygtig Kvinde, var saaledes i Aarhundredets tredie Aarti i den Grad efterspurgt i Skaane, at man, naar man ikke vidste

bedre, skulde tro, at det var en berømt tilrejsende Læge, om hvem der var Tale. Man læse f. Eks. følgende Brev om hende fra Fru Anna Rud til sin Datter Fru Sophie Esge Billes:

. . . «Som Du skriver, at Vor Herre haver forskikket det saa, at Du haver Fru Kirstine Behov, da maa Du vide, at den Tid jeg fik Din Skrivelse, da var hun her paa Gaarden hos mig, og talte jeg til hende derom. Da gav hun og jeg desligeste os svarligen derfor, at Du ikke haver enten skrevet hende eller mig Din Lejlighed hid tilforn. Og maa Du vide, at hun haver lovet at være hos Fru Helle Hr. Holgers nu 8 Dage før Skt. Lauritsdag, og er Fru Helles sidste Dag om Skt. Bartholomæidags Tid. Og maa Du vide, at Fru Anna Hr. Claus Podebuskes skal ligge om Skt. Barbara Dag. Thi tykkes mig raadeligt at være, at Du kunde komme ned her til Skaane med det allerførste, og naar hun farer fra Fru Helle, at Du da kunde faa hende, førend hun kommer til Fru Anne. Hvis Du ikke det gør, da befrygter jeg mig, at Fru Anne skal straks have Bud efter hende, naar hun farer fra Fru Helle. Dog haver hun lovet mig, at kan hun nogenledes være det uden, da vil hun ikke fare til Fru Anne førend Skt. Mortensdags Tid. Kære Datter! maa Du vide, at Fru Kirstine haver lovet baade min Søster og mig, at naar Gud vil hun haver været hos Fru Helle — Gud give, det kunde gaa hende vel! — da er vi saa til ens, at jeg skal straks fare til hende, og hun vil saa straks følge mig til Dig, om Du est her i Landet [Skaane] paa den Tid, naar Gud vil, det er overstaaet med hende. Thi beder jeg Dig, at Du visselig skriver baade hende og mig til, paa hvad Tid Din Tid er, at vi vide at rette os efter . . .»[1]

En mislig Side ved disse Kvindemøder var, at Forretningsgangen ikke var eller kunde være lovlig ordnet. Medens det stod klart for alle, at Hjemmets tidligere Forfatning var hævet, saa længe Samlingen varede, henstod det tvivlsomt, hvorledes Magten burde fordeles indenfor de ledende i Barselkamret. Denne Mangel kunde let føre til Splid, saa snart den første Spænding, der gjorde alle endrægtige, var omme. Spor af saadanne indre Stridigheder kommer ogsaa oftere til Syne. At udenforstaaende fulgte dem med Interesse og bragte Rygtet videre, var en Selvfølge. Eksempelvis kan anføres følgende fortrolige Meddelelse i et Brev fra ovennævnte Fru Anna Rud til samme hendes Datter, Fru Sophie Esge Billes:

. . . «Kære Datter! maa Du vide, at det er vel overstanden med Fru Pernille Hr. Anders Billes og Fru Anna Claus Podebuskes, og have de hver dem en ung Datter, og skal Fru Anne gange i Kirke nu paa Søndag otte Dage, og véd jeg ikke, naar Fru Pernille skal gange i Kirke. Og maa Du vide, at der var hos: Anne Hr. Tyges, Sophie Hr. Albrits, Helle Hr. Holgers og Kirstine Peder Stigs, og er mig sagt i Sandhed, at Fru Kirstine med flere udaf dem ville ikke komme dèr mere».[1]

Det var da en Formaning, som vistnok var paa sin rette Plads, naar Præsten Jørgen Simensøn i en lille Bog af 1587 om Barselforhold, næst efter at prise slige Kvinder, fordi de straks gav Møde «ubesværede saa ret om Natten som om Dagen» tillige opfordrede dem til «ikke at være egensindige, beske og snebske, naar at andre Dannekvinder vilde og raade noget med».[2]

Det første, der foretoges med Barnet, var at underkaste det en nøjagtig Synsforretning. Dette skete ikke blot for at overbevise sig om, at det var velskabt og om det var en Søn eller en Datter, men tillige for at se, hvorvidt det mulig bragte noget Budskab med fra Vorherre. Denne Form for Tro var overordentlig udbredt i det 16de Aarhundrede og deltes af høje og lave.

Tidligere var man gaaet meget vidt i saa Henseende, og havde blandt andet antaget, at naar en Kvinde fødte Tvillinger, da gav Gud herved til Kende, at hun havde været sin Husbond utro og staaet i utilladeligt Forhold til en anden Mand. I Middelalderen var denne Opfattelse almindelig i Evropa. I en gammel dansk Kæmpevise hedder det:

Min Moder gik til Kirke
Og svor hun der oppaa,
At ingen Kvinde kunde Tvillinger føde,
For uden hun Mand i Løndom mon love.

Og da hun bagefter selv til Straf fødte Tvillinger, lod hun den ene af dem udsætte.[3]

I det 16de Aarhundrede var man vel ude over denne Misforstaaelse. Derimod var man fremdeles tilbøjelig til i enhver tilfældig Omstændighed ved Fødslen eller Barnet at se et særligt

Budskab fra Himlen. Tegnene var ofte vanskelige at udlægge, men hvor Kvindernes Kundskab i saa Henseende ikke slog til, var Gejstligheden gerne rede til at yde sin Bistand.

Det laa nær at forklare Tegnene som Advarsel eller Straf for Forældrene. Et meget omtalt Tilfælde af denne Art var hin Grevinde udi Holland, der engang havde talt ilde om en fattig, ærlig Kvinde, der nedkom med Trillinger, og derfor til Straf selv fødte paa engang «365 Børn til Verden, alle af menneskelig Skabning, dog smaa som Rejer».[1] Ingen enkelt Gudmoder kunde selvfølgelig holde en saadan Aarshøst paa sin Arm. De skal derfor ogsaa være blevne døbte paa den usædvanlige Maade, alle anbragte i et fælles Bækken. Dette opbevaredes endnu længe efter i en Kirke i Leyden. Ved et underligt Træf synes en af disse Smaafolk efter sin Død at være havnet i Danmark. I det mindste bragte Hannibal Sehested hjem med fra Nederlandene en lille Fyr, kun en Tomme lang, der udgaves for at være en af de 365 og fra nu af blev gemt i Glas paa Kunstkamret i København. I sin Beskrivelse af dette Museum udtaler dog Agent Holck sig senere med videnskabelig Varsomhed om det lille Væsen, idet han anbringer det under Gruppen: «Rare Mennesker og firefødde Dyr».[2]

Men ofte havde man Uret i at henføre «Tegnet» alene til Forældrene eller Barnet selv. Sligt passede f. Eks. ikke paa det Barn, der fødtes i København kort førend den nordiske Syvaarskrigs Udbrud, Aar 1563, hvilket Barn begyndte at græde i Moders Liv en seks til syv Uger, førend det kom til Verden. Om dette skriver Niels Hemmingsen: «Somme mente, at det var for Forældrenes Synds Skyld, hvilke dog var fromme og gudfrygtige. Men der jeg det hørte, sagde jeg: Det Barn skal enten fødes til stor Sorg og Graad i Verden, eller det bemærker menig Mands Graad og Sorg. Der dette Barn nu født var og blev døbt, døde det, efter at det have levet udi 24 Timer, og lod aldrig af at græde. Hvoraf man kunde betænke, at den Graad skete ikke for Barnets Skyld, men for det ganske Riges Skyld, som Gud vilde straffe med den Fejde».[3]

I Tyskland indvarsledes omtrent samtidigt en Krig med, at et Barn kom til Verden, holdende en skarp Kniv i den ene Haand.[4]

Hvad det Barn havde at sige, der fødtes i Odense Aar 1588 uden Arme og Ben, kunde ingen være i Tvivl om, naar Frederik

den Anden paa samme Tid kom syg til Byen paa Gennemrejsen til Antvorskov, hvor han kort efter døde.[1]

Et Barn, som Johanne Mads Hjulmands i Aalborg bragte til Verden, havde ét Hoved, men tvende Kroppe, der omfavnede hinanden. Kvinderne og Mænd, der senere kom til, forstod dette som en Formaning til ret ægteskabeligt Samliv, men ingen gejstlig Fortolkning blev her indhentet.[2]

En saadan afgaves derimod baade om en lille Pige, der fødtes i Mørkhøj ved København, og om en tykbenet Dreng, der kom til Verden i Nakskov. Begge bragte, som vi tidligere har omtalt, Bud om Guds Mishag med nye Moder. Den lille Pige havde nemlig en Ophøjning i Nakken «i Mønster som hine virkede Huer eller med Staaltraad oprejste Sørgehatte og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Kvindekønnet bruges». Drengens tykke Ben «var grangivelig at ligne ved de store, vide Bukser», medens Fødderne «var ligesom de Støvler med store, opsmøgede Kraver». Disse sidste Fødsler satte endog Regeringen i Bevægelse, idet Rigsraadet maatte afgive Betænkning, og Christian den Fjerde skrev til det teologiske Fakultet og forlangte dets gode Raad mod «de toppede Luer og anden letfærdig Dragt, mod hvilke Gud i Himlen sin særdeles Mishag ved underlige Fødsler og adskillige Tegn giver til Kende».[3]

Det var iøvrigt ikke blot gennem Menneskefødsler, at Gud antoges at give sin Vilje til Kende, men ogsaa gennem mærkelige Dyrefødsler. Mest bekendt blandt disse er den Gris, der fødtes i Oslo den 7de Juli 1581. Den havde Mund, Tænder og Øren som en Abe, Øjne som en Hare, «en Næse som du eller jeg», foran i Hovedet et Horn som en tilbagebøjet Elefantsnabel, og ren og skær Hud som en Kvindes. Den kom til Verden for at betegne, at der fandtes mange i Norge, der var at ligne med ugudelige Svin. Med de Tegn, som ske, driver de Abespil (Abe-Ørerne). De er seende Blinde og sover i deres Synder, ligesom Haren sover med aabne Øjne og ser dog ikke med dem. Menneskenæsen betød den store Syndestank, der var alle Vegne i Landet, men ikke erkendtes; den hvide Kvindehud betegnede den store Utugt, især ved Sildefiskeriet. Hornet endelig, der bøjedes over Ryggen, angav, at det skulde gaa tilbage med Landet, især med Marstrand.[4] Aar 1597 fødtes i Sønderjylland en Kalv med en «moskovitisk Hue paa Hovedet», en Høne lagde et

Æg, hvori fandtes «en levende Orm og Basilisk», en So fik «fem unge Hvalpe»,[1] osv., osv.

Slige mærkelige Fødsler vedblev at spille en betydningsfuld Rolle det 17de Aarhundrede igennem. At de endnu paa Holbergs Tid fandt Tiltro, kan ses af, at han i «Barselstuen» lader blive meddelt som nyt, at en Kvinde er nedkommen med et Rokkehoved, og Barberen fortælle den «Stundesløse», at en Nyboderskone Dagen forud har født 32 Børn.[2]

Saa snart Besigtelsen var til Ende, afgik straks Ilbud til Faderen — for saa vidt han ikke var til Stede — for at melde ham, at han havde faaet en Søn eller Datter, og samtidig gav andre af Kvinderne sig i Færd med at vadske og svøbe den lille.

Ifølge gammel Skik modtog den, der bragte Faderen det glade Budskab, en Gave af denne.[3] Da den mecklenborgske Hofmand v. Stralendorf Aar 1577 paa Frederiksborg kom løbende op til Frederik den Anden og meldte ham Christian den Fjerdes Fødsel, gav Kongen ham i sin Glæde hundrede Rosenobler (1600 Kroner).[4]

Det første, som Faderen havde at gøre, var nøje at mærke sig, hvad Tid Barnet var kommet til Verden. I de faa Tilfælde, hvor en Læge var tilstede ved Fødslen, var denne Tidsbestemmelse gerne hans Hovedforretning. Men i Almindelighed overlodes det til Faderen, og de fleste baade Adelsmænd og Præster havde paa dette Omraade en Kundskabsfylde, som man forgæves vilde søge i Nutiden.

Det, hvorom det gjaldt, var ikke blot at faa Fødsels-Øjeblikkets Klokkeslet bestemt, men det afgørende var at faa Stjernernes samtidige Stilling at vide, for derigennem at have Nøglen til Kundskab om Barnets fremtidige Skæbne. En fuldstændig Fødselsangivelse, saaledes som den gerne indførtes i Familiens Bibel eller i en og samme Almanak, der Aar ud og Aar ind tjente som Dagbog, tog sig derfor anderledes ud end i Nutiden. «Anno 1553 Søndagen efter Sankt Valborgs Dag Kl. mellem 5 og 6 Formiddag udi Fiskens Tegn blev Tønne Gyldenstjerne født paa Iversnæs». «25. December 1586 paa en Søndag Eftermiddag Klokken var 2, udi Skorpionen, blev Lisbeth Henrik

Belovs forløst paa Spøttrup og fik en Datter, hedder Jomfru Maren Belov».[1] «Fredagen den 3. December mellem Kl. 7 og 8 Aften blev min kære Hustru forløst og velsignet med en Søn udi Tyrens Tegn, under Jupiters Planet med Kvadrat Aspect.»[2] «Født under det Tegn i Zodiaco, som er aqvarius», «født, da Solen næsten var gaaet gennem Krebsen» o. s. v., o. s. v., var Betegnelser, der indeholdt ligesaa mange afgørende Oplysninger for hin Tid, som de forekomme os besynderlige.

Ved slige Bestemmelser var den største Nøjagtighed nødvendig, thi nogle faa Øjeblikke kunde forandre det hele. Da saaledes Gustav Vasas Livlæge indfandt sig ved Dronning Katharinas Nedkomst og hørte, at Barnet ikke var født endnu, bad han alle de tilstedeværende Hoffolk at falde paa Knæ med ham og bede, «at Barnet ikke maatte fødes i denne Time, thi paa Himlen var saa svare og onde Tegn, at Barnet, hvis det fødtes nu, vilde blive et Sorgens Barn for hele Sveriges Rige.» Medens han endnu talede, kom Erik den Fjortende til Verden.[3] Eftertiden maatte sande, at Livlægen havde haft Ret.

Meningmand maatte nøjes med de tarveligere Oplysninger om Maanens Stilling, og, hvis vedkommende boede paa Jyllands eller Norges Vestkyst, hvor saadant spillede en større Rolle, da tillige om det var Ebbe eller Flod. «Anno 1601», hedder det fra Nordlandene, «paa Dagen før Sct. Mortensdag, som var en Tirsdag og den 10. November omtrent Kl. 3, fødtes min Søn Morten, og var det halv Flod Sø i det sidste Kvartér i Maaneden».[4] Det at fødes i tiltagende Maane, især i første Kvartér, ansaas for heldbringende, medens Fødsel i aftagende Maane varslede ilde. Denne Tro har holdt sig indtil vore Dage. Om en gammel Kone i Norge i det 19de Aarhundrede fortæller Eilert Sundt, at hun ved Efterretning om, at en Nabokone havde født et Barn, spurgte: «Er det Ny nu?» Da de tilstedeværende svarede Nej, sagde hun stille for sig selv: «Hvo, som ikke bliver født paa Ny, skal ikke sé Guds Rige».[5]

En Tidsbestemmelse endelig, som var af afgørende Betydning, angik selve Dagen, paa hvilken Fødslen var sket. Søndagsbørn havde store Fortrin. Vel var de vanskeligere end andre til at faa til at trives som smaa; men overstod de Børnesygdommene, saa var de ogsaa udrustede med særlig Lykke. Ingen onde Aander kunde skade dem, og som oftest var de i Stand til at se, hvad der var skjult for andres Blikke og det

baade i Nutid og Fremtid. Torsdagsbørn havde den tvivlsomme Lykke at kunne se alt Spøgeri.[1]

Det var naturligt, at Kongebørn, til hvis Skæbne hele Landets Velfærd i saa høj Grad var knyttet, fik den omhyggeligste Behandling, hvad slige Undersøgelser angik. Deres «Horoskop» eller «Nativitet», som det hyppigere kaldtes, blev stillet paa den mest videnskabelige Maade. En saadan Undersøgelse kunde naturligvis ogsaa udføres for en voksen, idet en dygtig Stjernekyndig var istand til at udregne Himmellegemernes Stilling selv mange Aar tilbage. Tyge Brahe f. Eks. stillede saaledes som ung under sit Ophold i Leipzig den sachsiske Læge Caspar Peucers Nativitet, forudsagde ham, der dengang var en Mand af stor Indflydelse, at han skulde komme til at døje Landflygtighed og Fængsel og først i sit 60de Aar blive befriet ved «et martialsk Menneske». Hvilket alt slog til, thi Peucer blev landflygtig i to Aar, sad ti Aar fangen i Leipzig og udfriedes først ved Fyrsten af Anhalts Forbøn.[2] Da Christiern den Anden Aar 1523 havde forladt Danmark, henvendte Albrecht af Preussen sig til Astronomen Leonhard Reymann for at spørge ham om Kong Christierns videre Skæbne. Han fik det Svar, at ifølge Stjernerne vilde Christiern den Anden ikke mere kunne blive Konge i Danmark.[3] Erik den Fjortende af Sverig, der selv var meget stjernekyndig, stillede paa egen Haand sin Hustrus, Karen Mogensdatters Nativitet. Herved var imidlertid den betydelige Vanskelighed, at hun, der var Datter af en fattig Soldat, ikke havde paalidelige Oplysninger om sin Fødselsstund. Klokken 20 Minutter over 7 skulde hun være kommen til Verden, men om det var paa den 6 Oktober eller paa den 6 November 1550 vidste hun ikke. Erik den Fjortende tog begge Muligheder med i Beregning og opstillede et særskilt Nativitet for hvert af de to Tilfælde.[4]

Heldigst var det naturligvis, om Beregningen kunde blive foretagen kort efter Fødselen, medens saavel Fødselsøjeblikket som alle Biomstændigheder ved Himmellegemernes daværende Stilling endnu var i friskt Minde. Hver Gang Kong Frederik den Andens og Dronning Sophias Ægteskab blev velsignet med en Søn, sendtes straks de fornødne Oplysninger til Tyge Brahe, som saa fik travlt med at beregne, hvilke Stjerner der i det givne Øjeblik havde været i Opgang, hvilke i Nedgang, samt i hvilket af Dyrekresens tolv «Huse» hver af Planeterne i Øjeblikket havde befundet sig. Et vidtløftigt Festskrift blev Følgen, der

sikkert er blevet imødeset med største Spænding af Forældrene. Maaden at drage Slutninger paa var den sædvanlige: der tillagdes Planeterne Egenskaber, svarende til de latinske Gudenavne, som de bar, og deres Indflydelse antoges snart at vinde, snart at tabe i Vægt, alt efter det «Hus» i Dyrekresen, hvori de just befandt sig.

Christian den Fjerdes Nativitet synes at have været færdigt til Afsendelse fra Hveen en halvtredie Maaned efter Prinsens Fødsel. Det var et vidtløftigt Skrift, forfattet paa Latin, men ifølge kongelig Befaling tillige forsynet med et Udtog paa Tysk, rimeligvis for at Dronning Sophia ogsaa kunde forstaa det. Naar vi nu, da vi har selve Udfaldet at sammenligne Spaadommen med, gør Prøve paa denne Nativitets Paalidelighed, maa det indrømmes, at Tyge Brahe kom ikke ilde fra sin Tydning af Stjerneskriften. Det passede virkelig paa Christian den Fjerde, at Venus og Mars fik stor Indflydelse paa hans Liv, samt at Mercur gav hans gode Aandsevner deres Præg. Og førend han blandede sig i Trediveaarskrigen, vilde han uden Tvivl have gjort vel i at mindes Spaadommens Ord, at han vilde faa Uheld med sig, naar han blandede sig i gejstlige Sager. Derimod blev han adskilligt ældre end de 56—57 Aar, som hans Nativitet kun tilsagde ham, og hans Afkoms Talrighed kom ikke til at lide under, at Saturn ved hans Fødsel befandt sig i det «sterile Hus».

Mindre heldig var Tyge Brahe med Hensyn til den næstældste Søn, Hertug Ulrik. Solformørkelsen Aar 1590 fik ikke, som antaget, nogen skadelig Indflydelse paa ham, tværtimod blev han samme Aar valgt til engang at blive sin Bedstefaders Efterfølger som Biskop i Schwerin. Han «overkom ingen Enke», fik heller ikke to Hustruer, hverken en «jovialsk» eller en «martialsk», og om hans 50de og 63de Aar var det ikke Umagen værd at tale, da han døde i sit 45de.

Derimod slog Spaadommen ganske godt til for den yngste Søn, Hertug Hans. Vel blev han ældre end tolv Aar, men han døde dog ung, førend han havde fyldt sit tyvende Aar, og hans Lykke blev ringe, forsaavidt han døde i Moskva, just som han skulde ægte Czarens Datter.

Saavel Hertug Ulriks som Hertug Hans' Nativitet er bevarede indtil nu, saaledes som de er afgaaede fra Uranienborg, omhyggeligt renskrevne tildels med Tyge Brahes egen Haand, prægtigt indbundne i grønt Fløjl med Guldsnit.[1] Et andet mærkeligt

Stykke, der ligeledes findes endnu, har tilhørt Henrik Ranzau og vidner om, at han intet sparede, naar det gjaldt om at sørge for sine Børn eller følge med paa Videnskabens Omraader. Det er en lille, tyk, aflang Bog i Pergaments Bind, af Form som en smal Salmebog, indeholdende alle hans Børns Nativiteter, uden Angivelse af, hvem der har stillet dem, men alle efterhaanden indførte af Faderen selv i denne Familiens Fremtidsbog.[1] En egen Art af Nativiteter eller Horoskoper var de saakaldte «Revolutioner», der udregnedes fra Fødselsdag til Fødselsdag og kun angav, hvorledes vedkommendes Skæbne vilde blive i det følgende Aar, altsaa under den næste Solomdrejning (Revolution). Saadanne «Revolutioner» fra Aarene 1559, 1560 og 1561 haves endnu for Mogens Gyldenstjerne og Fru Anna Sparre. Den sidste lader til at have været meget forsynlig, idet ogsaa hendes Nativitet er bevaret.[2]

Selve det, at en Astronom af Tyge Brahes Betydning har kunnet anvende lange Tider af sit Liv paa Løsningen af slige Opgaver, viser bedst, hvilket Værd man tillagde sligt. Der er ingen Grund til at betvivle, at Tyge Brahe har troet paa Muligheden af at stille en sikker Nativitet og paa sine egne Beregningers Paalidelighed. Derimod er det let forstaaeligt, at det var ham pinligt at skulle fortælle de forventningsfulde Forældre om kommende Sorger og Ulykker. Han søgte derfor at mildne, hvor han kunde, og betegnende nok, just ved de sørgelige Forudsigelser er han altid rede til at fremhæve, hvilke Omstændigheder der kunde gøre den hele Beregning usikker. I Hertug Ulriks Nativitet gør han saaledes opmærksom paa, at hvis der i Angivelsen af Fødselsøjeblikket er begaaet en Fejl af blot 4 Minutter, vil mange af de forudsagte Begivenheder kunne indtræffe et Aar før eller efter, hvad her er opgivet, og dette vil atter kunne drage de mest afgørende Forandringer efter sig. I Hertug Hans' Nativitet tilføjer han, at hvis den lille er født blot et Kvartér førend antaget, vil han faa et langt og lykkeligt Liv.

Dette maatte være en stor Beroligelse. Rent fraset, hvad Tyge Brahe selv fremhæver, at ogsaa Opdragelse, ydre Forhold og fri Vilje kunde faa betydelig Indflydelse paa Livets Gang, saa indeholdt alene Tidsbestemmelsens Vanskelighed en overordentlig Trøst. Datidens Ure gik nemlig meget slet. Deres Ufuldkommenhed medførte, at samme Ur aldrig gik ens, endsige to kunde holde Trit. Fejl paa et Kvartér var derfor ikke til at undgaa.

Fremtiden var da i Virkeligheden lige ubekendt, hvad enten man ejede flere Sejerværker til at bestemme Tiden med og en Nativitet, stillet af Tyge Brahe selv, eller man maatte nøjes med mindre. Og saa klog paa Himlen var dog ingen, at han med Sikkerhed kunde bestemme, hvilken den nye Stjerne var, der var bleven tændt ved den enkeltes Fødsel. Først naar vedkommende døde, kunde enhver se den, naar den faldt ned som et Stjerneskud.

Medens Faderen søgte at bestemme Barnets Fødselsøjeblik, blev den lille selv tagen under Behandling af Kvinderne. Saafremt Barnet var født i en saakaldet «Sejersærk» eller «Sejerskjorte» — den fine Hinde, hvori det undertiden under en hurtig Forløsning kan komme til Verden — blev denne kostelige Dragt først omhyggeligt aftaget og bevaret. Det var en Lykkegave, der havde Værd for hele Livet; ofte blev den straks efter indsyet i Barnets Klæder, og mangen bar sin Sejersærk altid hæftet paa sig, thi dette var ifølge ældgammel Overtro et Værn mod alt Ondt.

I Norge kaldtes en Sejersærk for: «Sejershue», i England: «silly how», i Tyskland: «Glückshaube», og alle Vegne tillagde man den de samme gode Egenskaber.

Denne Tro har holdt sig til vore Dage. I Nordfjord i Norge vidste man Aar 1883 at fortælle om en Mand, som i Norges sidste Krig «Svenskekrigen» i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede havde været skudfri, fordi han altid bar sin Sejershue paa sig. — Den skal efter norsk Tro helst gemmes imellem Tyristikker (Pinde af Fyrrerødder). Gaar Ejermanden med den paa Hovedet rundt om et brændende Hus, vil Ilden standse. I Tyskland er det ikke usædvanligt, at Jordemødre endnu søger at stjæle denne Skat. I England er Sejersærke offentlig Genstand for Køb og Salg, dog er Prisen paa dem falden, Aar 1776 betaltes de med omtrent 350 Kroner, Aar 1848 kun med lidt over 100 Kroner. Charles Dickens kom til Verden med en Sejersærk. Den blev udbudt i Aviserne til Salg for en Pris af 270 Kroner.[1]

Derefter skred man til Vadskningen. Barnet dyppedes helt og holdent ned i et Fad med Vand, der, i det mindste i enkelte Egne, synes at have været ganske koldt. Saa galt som deres smaa Lidelsesfæller i det sydøstlige Evropa, i Montenegro

og enkelte Egne af Grækenland, havde de nordiske Børn det dog ikke. Hine blev nemlig dyppede i en forbiflydende Bæk med den Varmegrad, som Vandet kunde have.[1] De nordiske spæde derimod høstede Fordel af deres Forældres Overtro, der bød, at Vandet i Tide skulde være bragt ind i Stuen, hvor det altsaa i det mindste var bleven kuldslaaet. Man frygtede nemlig for, at hvis man efter Barnets Komme aabnede Døren for at hente Vand fra det frie, skulde onde Aander kunne benytte Lejligheden til at smutte med ind og forgøre den lille. Havde man glemt at sørge for Badevand, maatte man hellere tvætte Barnet med Øl eller Mælk end gaa med Døren. Af samme Grund maatte Badevandet efter Brugen ikke slaas udenfor, men skulde fjernes ved at hældes paa Gulvet, hvis dette var af Ler, ellers under et af Gulvbræderne.

Badningen var et afgørende Øjeblik. Derfor maatte ingen fremmed overvære den, endsige noget ondt Blik hvile paa den spæde. Badevandet ejede en signende Kraft, og dets Egenskaber lod sig overføre paa Barnet. Det var derfor Skik at lægge «Arvesølv» i Vandet, for at den lille aldrig skulde fattes Penge, stundom ogsaa en rød Klud og et friskt Æg, for at give røde Kinder og skær Hud.

Hvor ældgammel denne Skik med ædelt Metal i Badevandet er, synes at fremgaa af, at den kan forfølges lige til Indien. Her var det tidligere Brug hos fornemme at vadske de nyfødte i Vand, hvori man havde kogt Guld og Sølv.[2]

Mindre trofast har man været i Norden med at bevare en anden Oldtidsskik: at anvende Salt ved denne første Tvætning. Allerede Profeten Ezekiel omtaler denne Skik, idet han betegner Jerusalems Vederstyggelighed saalunde: «Du blev ikke ved din Fødsel vadsket ren, gnedet med Salt og svøbt i Svøb».[3] I den romerske Kejsertid var det almindelig Brug i Rom at bestrø nyfødte med Salt, og Kirkefaderen Hieronymus, der levede omkring Aar 400 omtaler fremdeles denne «Saltning» som en sædvanlig Forholdsregel. Skikken har holdt sig indtil vore Dage i Skotland, Grækenland, Rusland samt flere Egne i Asien. Hos Armenierne og Georgierne bliver de nyfødte Børn ikke engang vadskede, men blot behørigt inddryssede med Salt. At Anvendelsen af Salt ved de spædes Tvætning engang har været almindelig i Norden synes klart at fremgaa af, at man endnu paa Island bruger at sætte Salt til det første Vadskevand for de nyfødte.

I en enkelt Egn af Norge, Romsdalen, har Skikken ligeledes holdt sig indtil nu, men iøvrigt er den helt gaaet i Glemme Norden over, og synes alt at have været saa i det 16de Aarhundrede.[1]

Efter endt Badning iførtes Barnet sin første Dragt. Denne afveg noget fra Nutidens, for saa vidt det Parti, der fortrinsvis dækkedes, var Hovedet. Alle sov jo dengang med Nathuer, Kvinder bar Huetøj ogsaa om Dagen, og Mænd havde ligeledes Hovedet i Reglen dækket; intet Under da, at man straks gav den spæde noget paa Hovedet.

Foruden af Huen dækkedes Nakken tillige af Svøbet, der gik meget højt op og dannede en Slags opslaaet Krave eller Nakkepude for den lille Person. For at opnaa, at denne Bagklædning sad stivt og fast, synes man at have berøvet Barnet den frie Bevægelse med Armene og indsnøret det helt op under Hagen som en lille Pølse, saa at kun Ansigtet var synligt. Dette er i hvert Fald det Indtryk, man faar ved Betragtning af Billeder fra Datiden, og dette stemmer vel med den nedarvede Maade, hvorpaa et «Svøbelsebarn», som Storken bringer, den Dag i Dag bliver gengivet.

Det var da rimeligvis under selve Paaklædningen, førend Armene endnu var spærrede inde, at Husets Hund hidkaldtes for at hilse paa den lille. Den Ære, der saaledes vederfores en firbenet, ofte forud for selve Barnets Fader, skrev sig fra, at der var særlig Lykke ved først at møde en Hund. Lod man den slikke Barnets Ansigt, eller dets bitte, kolde Haand klappe dens Ryg, fik Barnet Hundens gode Egenskaber og dets Kød den Evne let at læges. Ogsaa Hesten ansaas for at være heldbringende. Men det havde sine Vanskeligheder at bringe den spæde i Berøring med en saadan. I Skaane brugte man dog endnu i det 19de Aarhundrede, dersom der fandtes et Føl paa Gaarden, at hente dette ind i Stuen og sætte den nyfødte paa Ryggen af det. Alle Heste, som Barnet siden red paa, vilde da trives vel. Derimod maatte man omhyggelig holde hver Kat borte. Den var ulykkebringende, rørte Barnet ved en saadan, blev dets Kød usundt, og sprang den end blot hen under dets Vugge, kunde ingen vide, om den ikke havde rørt ved en Ligkiste forud og kunde fordærve Barnet for Livstid ved at give det Anlæg til at blive en Mare.[2]

Lige saa omhyggelig man var for at holde Barnets Hoved

varmt, lige saa lidt bekymrede man sig for Resten af Personen. I Tyskland var det gammel Skik at hærde det ved et Øjeblik at lægge det nøgent ned paa det blotte Gulv. I Norden synes man med Flid at have iført det kold Klædedragt. I Skaane hedder det endnu blandt Almuen: «Barnets første Svøb skal varmes paa Forstuedøren, saa fryser det aldrig».[1]

Barnets øvrige Beklædning var Ble og Svøb. Intet af disse Stykker benævnedes dog saaledes i det 16de Aarhundrede. Ved en «Ble» forstod man dengang et Lagen, medens «Lagen» endnu gerne betegnede et fornemmere Sengetilbehør, hvad enten det var anbragt som Nutids Sengetæpper, eller det som «Spærlagen» dannede Sengeomhæng. Sprogets Tilbøjelighed til at lade Benævnelserne for det større og finere gaa i Arv til det ringere, naaede paa nærværende Omraade først helt Maalet omkring Aar 1700. Endnu Kingo bruger Ordet «Ble» i gammeldags Betydning som Betegnelse for «Lagen». Iøvrigt havde dette Klædningsstykke ogsaa tidligere haft Held med at tilkæmpe sig en anselig Betegnelse, om end fra en hel anden Forestillingskres. I det 16de Aarhundrede kaldtes en Barneble for en «Tjald», den gamle Benævnelse for Telt.

Svøb hed i Reglen «Svøbelse» eller «Svøbeklæder». Hans Tavsen siger saaledes i sin Postille om de hellige tre Konger, da de kom til Bethlehem: «de finde da en arm Kahyte for sig . . . og ser ej andet deri end et spædt Barn i fattige Svøbelser».[2] Udtrykket har som bekendt holdt sig i Betegnelsen «Svøbelsebarn». Saa vidt man af Billeder tør slutte, brugte man ikke i det 16de Aarhundrede at omgive hele Barnets Dragt med et langt Klædningsstykke, den saakaldte «Løjert» for at holde sammen paa den. Man søgte at opnaa det samme ved at surre uden om alle «Tjalde» og «Svøbelser» en Uendelighed af Lister paa kryds og tværs, der nok skulde holde selv den værste Sprældebasse i Ave. Det var disse mange Baand, der dannede det mest iøjnefaldende ved Svøbelsebarnet. Et saadant lignede dog ikke Nutids-Deviser. Thi en Hovedregel var det, at Dragten aldrig var hvid, men af skrigende Farver, helst rød. Derfor hedder det ogsaa i den gamle Kæmpevise:

Jeg blev født i Bure
Blandt Fruer og gode Møer,
Svøbte de mig i Silke
Og saa i Skarlagen rød.

At Smagen i saa Henseende ikke havde forandret sig i det 16de Aarhundrede kan ses f. Eks. af Admiralen Peder Munks og hans Broder Ludvig Munks Udstyr som spæde. Deres Farmoder gav deres Moder to Puder og to en halv Alen «rødt Engelsk til Svøbeklæder».[1]

Efter overstandne Lidelser kunde den lille have befundet sig ret vel i sin nye Dragt, hvis den havde maattet nøjes hermed. Men Paaklædningen var langt fra endnu til Ende. Mod Kulde var Barnet vel sikret, men ikke mod Troldtøj. Som det laa der, var det jo kun en hedensk Unge, Djævelens rette Eje, hvis man ikke værgede det. Hvad det da ikke havde i sig selv, maatte der gives det i Klædedragten. De mindst forsigtige nøjedes med at hæfte en Synaal i Svøbet, andre gik videre og fæstede to overkors, atter andre syede en Sølvskilling fast deri eller stoppede en Saks, et «Vættelys», en Knibtang eller et Par Blade af en Bibel, ja en hel Salmebog ind, hvor man bedst kunde. Pladsen derinde kunde saaledes efterhaanden blive noget begrænset og højst ubekvem for den lille, men sligt fik ikke at hjælpe, thi at anbringe de paagældende Sager ikke paa Barnet selv, men blot i dets Vugge, var efter kyndiges Mening misligt.

Derpaa «viedes» Barnet. Ogsaa dette kunde gøres forskelligt. Nogle nøjedes med at korse Barnets Pande og Bryst. Andre gav det lidt Mel eller Salt og Brød paa Tungen. I flere Egne af Norge «vigsledes» det med Fladbrød, hvoraf to Stykker lagdes sammen med Tjære og Svovl imellem. Brødet tændtes derpaa, man røgede over Barnet dermed, slukkede atter Ilden og Resten af Brødet gemtes hos Barnet. Et Stykke Fladbrød paa den lilles blottede Bryst kunde skræmme hver en Tusse bort.[2]

I Danmark synes man især at have «viet» Barnet ved foruden at mærke det med Korsets Tegn tillige at læse en Signeformular over det. Nærede man af en eller anden Grund Frygt for en bestemt Sygelighed hos det, «maalte» man det desuden. Derimod frygtede man for at veje det, da sligt let kunde medføre, at det blev en Vantrivning.

Som Eksempel paa ejendommelige, udenlandske Indvielses-Skikke kan nævnes den skotske. I Højlandene brugte man at stikke Enden af en frisk Askegren ind i Ilden og lade Barnet indsuge den Saft, der randt ud af den anden Ende. Uvilkaarlig kommer man herved til at tænke paa Livstræet, Asken Ygdrasil.[3] I Bearn i Sydfrankrig var det Skik at lade den lille suge paa

et Stykke Hvidløg med Vin til. Dette var saaledes Henrik den Fjerdes første Maaltid i denne Verden, og imens sad hans Moder Jeanne d'Albret og sang, hvad hun efter Landets Sæd havde maattet gøre under hele Forløsningen.[1]

Alle disse Fremgangsmaader var uden Tvivl Rester af ældgamle, hedenske og kristelige Indvielsesskikke. En af de yngste Bestanddele var i saa Fald vel Korsets Tegn og Signeformularen, der svarede til, hvad der havde været Brug i den Tid, da Norden kristnedes, idet mange dengang «primsignedes», det vil sige korsedes og signedes og herved viedes til Kristne, ofte længe førend den egentlige Daab foregik.

Reformatorerne maatte selvfølgelig være fjendtligt stemte mod alt dette, ikke mindst fordi det skrev sig fra den katolske Tid. Peder Palladius kan ikke noksom ivre derimod: «Hvor en gammel, Skarns, papistisk Kvinde er Jordemoder, der er gerne Djævelen inden Døre med hende, og dér vil ikke gerne gaa vel til». «Det være langt fra, at en Jordemoder skal fare med Trylleri, Signelse, Manelse heller Trolddom. Hvo der kan høre det enten af hendes egen Mund eller af nogen anden Kvinde, og vil ikke vare Herskabet ad, paa det at der kunde ages et Hundrede Læs Ved til hendes Ars (med Orlov sagt), at hun kan faa en sviende Hale, som hun har fortjent, — da er den, der holder, saa god som den, der flaar».

Men hvor meget end Reformatorerne prædikede mod Signen og Maalen; hvormeget de end spottede over «at maale paa tværs og endelangs med en indviet Traad», «at gaa for, at gaa bag, at kysse i Bagen (med Orlov sagt) og primsigne»; hvormeget end Christian den Fjerde og tilsidst Danske Lov forbød alt sligt under Straf, saa veg de gamle Skikke kun langsomt Skridt for Skridt. Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede kan det af Christian den Fjerdes Forbud ses, at Signen og Maalen dreves almindelig ogsaa blandt Adelen. At det samme var Tilfældet for Borgerstandens Vedkommende endnu i det 18de Aarhundrede, fremgaar af Ordene i Holbergs «Barselstuen»:

Pigen: Anne Signekælling skal ogsaa have fire Mark, som maalte Barnet for Moersot.

Corfitz: Hun skal have fire Ulykker, ikke fire Mark; havde jeg vidst det, hun skulde aldrig have kommet i mit Hus, thi Signen og Maalen er forbudt i Loven.

Pigen: Det maatte være ti Gange forbuden, saa hjalp det

dog Barnet denne Gang; tilmed er det nu gjort. Mutter vil ingen nødigere være skyldig end den Kælling; thi hun gaar og sladrer paa fornemme Steder.

Først i det 19de Aarhundrede har de samme Former for Overtro svagt begyndt at tabe sig hos Nordens Landbefolkning. Hvor kort man dog endnu kun er naaet frem i saa Henseende, kan ses af følgende Udtalelse om Forholdene i Jyllands Hedeegne Aar 1886: «Saasnart et Barn er født, bliver det signet og maalt, og den dertil benyttede Snor knyttes med en kunstig Knude om Halsen; det giver Helsen og beskytter mod «Tænder», mod Vanskeligheder ved Tandbrudet. Jeg tvivler om, at der findes mange Børn i Jyllands mere afsides Egne, som ikke blive signede og maalte, saa almindelig er Skikken, og det betragtes som næsten lige saa nødvendigt som at Barnet døbes».[1]

Endelig var Barnet færdigt til at lægges i Vuggen. Mange holdt dog for, at et «hedensk» Barn ikke burde komme i Vugge, men skulde ligge paa et Bord, indtil det var døbt. Almindelig Tro var det, at Vuggen ikke maatte være i Stand førend den lilles Komme, thi var den redt forinden, blev Barnets Levetid kun kort. Lykkebringende var det at lægge Barnet først i den vuggelignende Kurv, der brugtes til at have Kornet i ved Saaning. Stundom strøedes der tillige Rug paa Barnets Bryst. I Danmark kalder Almuen det lille Ar, der sidder paa Rugkærnens spidse Ende for: «Vor Herres Ansigt». Hertil sigtede de Ord, hvormed denne Rug-Strøning paa Barnet ledsagedes: «Lige saa mange «Guds blide Ansigter» som her er, lige saa mange Fald skal Vorherre bevare dig for».[2]

Medens Barnet var blevet paaklædt af nogle af Kvinderne, havde andre af disse betjent Moderen. Stuen var saaledes snart færdig til at modtage Besøg i. Den første der indlodes, var Faderen. Han maatte — saafremt han da ikke, hvad jo sjældent var Tilfældet, selv havde overværet Fødselen — smukt vente udenfor, indtil Kvinderne tillod hans Komme. Om Frederik den Anden ved Christian den Fjerdes Fødsel hedder det: «Da inde hos Dronningen alt det var ordnet og færdigt, som ved slig Lejlighed plejer at ske, blev Kongen kaldt, for at han kunde modtage sin Søn og ønske sin Hustru til Lykke».[3] Eller som en

anden Beretning udtrykker det: «Hvorpaa Hs. Majestæt siden er indkaldt og haver annammet sin unge Søn paa Armene».[1] Otto Sperling, der dog selv var Læge, skriver saaledes i sin Dagbog: «Da min Poul var født og viklet i Svøbelse, og alting var færdig, saa at jeg kunde komme ind til min Hjertenskær og ønske hende til Lykke[2] osv.».

I Reglen var Faderen blot den første af en lang Række Gratulanter. Det samme Bud, der havde meldt ham Barnets Komme, var nemlig beordret til at besørge Meddelelsen bragt videre. Med forbavsende Hurtighed naaede Nyheden omkring til Naboer, Slægt og Venner. Hvad der forøgede Farten var, foruden Nyhedens Interesse i og for sig, tillige uden Tvivl den gamle Skik, at det Bud, der overbragte den, paa hvert Sted skulde have en Gave. Allerede i det 13de Aarhundrede hører vi Tale om denne Skik i England, hvor Henrik den Tredie lod sine Stormænd underrette om Sønnen Edvards Fødsel, og vrededes paa dem af disse, der ikke betalte hans Sendebud rigeligt for Nyheden. Da Kongen endog tvang enkelte af de mest knebne til at forhøje deres Gave, ytrede Misfornøjelsen sig i følgende Haans-Ord: «Vorherre har givet os Prinsen, men Kongen forlanger Penge for ham».[3]

I Hamborg og Altona var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Efterretningen skulde overbringes i et bestemt Optog, nemlig af en Tjenestepige, ledsaget af en Vaisenhusdreng, der bar Listen over Familiens bekendte samt en Paraply. Drengen fik naturligvis sin Part af Gaverne.[4]

Det var en ufravigelig Regel, at de, der modtog Nyheden, havde øjeblikkeligt at give Møde, hvad enten det saa var ved Dag eller Nat, for at bevidne deres Glæde. Saa vidt vides har denne Skik for Danmarks Vedkommende holdt sig længst paa Ærø, hvor den endnu i Aaret 1834 omtales som kendt, om end forældet.[5]

I det 16de, 17de og noget ind i det 18de Aarhundrede var den gældende hos alle Stænder. Den 13de Marts 1665 skriver saaledes Jens Bircherod i sin Dagbog: «Var jeg om Aftenen med mine Forældre og Søskende til min Morbroders Dr. Balsløvs hans kære Hustru, min Moster, at felicitere over sin lykkelige Forløsning med deres unge Datter, som hodie [idag] blev født».

Endnu i Aaret 1744 skriver J. Riis:

Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Hus: «Jeg Eder vide lader»,
«At Moder haver født en Pige eller Dreng».
«Besøger hende nu i hendes Barselseng!»[1]

Disse besøgende kom ikke tomhændede. De medbragte alt, hvad Huset formaaede, for at Moderen og de hjælpende Kvinder kunde faa sig en ordentlig Hjertestyrkning.

En Hovedbestanddel af det tilsendte var den saakaldte «Barsel-Grød», hvorpaa Moderen nødvendigvis maatte smage. Hos mange gammeldags var der anbragt tre Pinde i den, der maaske oprindelig havde haft Hentydning til de tre Norner, Skæbnens Gudinder; Barnets Lykke antoges i hvert Fald at staa i et vist Forhold til disse Pinde. Den Skik, at den forløste skulde spise Barselgrød, var ældgammel. Den forekommer endnu, vistnok som Arv fra Nordens ældste Beboere, hos Lapperne, og har vel oprindelig været et Offer til Guderne. Paa Færøerne kaldes Barselgrøden for «Nornegrød». I Middelalderens Folkeviser omtales Barselgrød blandt andet i Visen om «den rige Hr. Palle», der vilde bortføre Jomfru Gundelille, da hun kørte til Kirke. Paa hendes Bøn tillod han hende dog først at høre en Messe, hvilken Tid hun benyttede til at bytte Klæder med Køresvenden. Da begge lykkeligt var undslupne Hr. Palle, hedder det videre i Visen:

Det var Jomfru Gundelille
Lader skrive de Breve under Ø,
Lader spørge rige Hr. Palle,
Om hendes Køresvend er Mø.

Det var Jomfru Gundelille,
Gjorde hannem end større Harm:
Hun sendte ham Vugge og Svøbelse-Klæde
Alt til hendes Køresvends Barn.

Det var Jomfru Gundelille
Gjorde hannem end mere Spe:
Hun sendte en Krukke Barselgrød
Dertil en liden Ske.

Barselgrøden i Telemarken i det 18de Aarhundrede beskrives saaledes: «Konerne af Slægten og Nabolaget bære Flødegrød i en Spand, hvorover staar fire Fingre tykt, smeltet Smør, hvori flyde

Honningkage.Stykker og haardkogte, ituskaarne Æg. Paa denne maa Barselkonen endelig smage og takke for god Grød».

I Holbergs «Barselstuen» omtales Barselgrøden saaledes:

Pigen: Jeg skulde have tolv Skilling til Drikkepenge for en Pige, som bragte Mutter en Skaal Byggrynsgrød med Korender udi fra Else David Skolemesters.

Corfitz: Est du gal? Jeg kan jo lave Grød til fire a seks Mennesker for otte Skilling.

Pigen: Det maa ikke hjælpe, Fatter! hun gi'er altid vore Piger tolv Skilling i Drikkepenge for det ringeste, vi skikker hende.

Endnu i det 19de Aarhundrede omtales Barselgrød hos Landalmuen i Danmark. Mangt et gammeldags Hus her er forsynet med en «Barselpotte» eller «Føring», en Slags Madspand med Hank og Laag, hvis Hovedanvendelse overalt forklares paa samme Maade: til at bringe Mælkemad i til Barselkvinder.[1]

Skønt Grød saaledes var en Hovedbestanddel af det tilsendte, udelukkede dette dog ikke, at der tillige medbragtes alle mulige andre Slags Spise- og Drikkevarer. Ikke for intet har man paa Landet i Danmark i det 19de Aarhundrede paa mange Steder ladet Barselgrøden afløse af Sødsuppe, Kødsuppe eller Kirsebærvin, Gammelvin og Smaakager. Det 16de Aarhundrede var allerede langt fremme paa samme Vej. Vin, Øl, Kager, Konfekt og Marsipan omtales som saadanne Sager, der plejede i Byerne at medbringes til Barselhuset.

Allerede forinden Gavernes Komme havde saavel Moderen som de hjælpende Kvinder styrket sig paa bedste Maade, hvortil de jo og kunde trænge. Det synes, som om stærke Drikke har spillet en væsentlig Rolle herved. I det 18de Aarhundrede var det endnu Skik i Telemarken, at Moderen lige efter Fødselen drak sig en Rus. I det 19de Aarhundrede brugte man i Nørrejylland at lade Moderen, saa snart hun var forløst, drikke Kaffepunsch. I Sønderjylland fik alle de hjælpende Kvinder Brændevin.[2]

At dette ikke er en senere Tids Overdrivelser, men blot en Efterklang af, hvad der var Skik og Brug hos alle velstillede i det 16de Aarhundrede, kan sluttes af, at man dengang plejede at anrette et formeligt Gæstebud med mange Retter Mad for alle de medvirkende Kvinder. Det var en Selvfølge, at dette holdtes

i selve Barselstuen, hvorfra jo hele den kvindelige Garde under ingen Omstændigheder turde vige.

Hvis man tør tro en af Kæmpevisernes Beretning, saa satte Kvinderne sig ikke blot til Driks ved saadan Lejlighed, men dansede ogsaa stundom bagefter. I Visen om Palle Tygesen, der, forklædt som Kvinde, overværede Dronningens Barsel, hedder det, da Barnet er svøbt og Dronningen lagt til Ro:

De stolte Jomfruer satte sig til Bænk,
Palle Tygesen gik for dem at skænk'.

De stolte Jomfruer vil Dansen røre.
Palle Tygesen mon den Fordans føre.

Palle Tygesen ned paa Gulvet sprang,
Forgyldte Sporer i Jorden klang.

Det mælte Dronningen i Sengen laa:
«Hvilken af mine Møer har Sporer paa?»

Hvorpaa Fruerne kende Palle Tygesen, og han bliver greben og hængt.[1]

Det er da rimeligt nok, at de første Sendinger af «Barselgrød» og andre gode Sager ofte have truffet Skaren endnu ved Maaltidet. Og det er lige saa forstaaeligt, at alt det nye, hvorpaa enhver skulde smage, og alle de nye Gæster, der ogsaa nok selv kunde have Lyst til at «tage til Takke» for, hvad de havde bragt, i Forening har fremkaldt en høj Grad af Munterhed. Moderen maatte efter bedste Evne være med. Endnu i det 19de Aarhundrede beskrives i Vestjylland hendes Stilling saaledes:

«Naar det rygtes, at et Barn er kommet til Verden, sendes Barselkonen Vafler, Sødsuppe og lignende fra Slægt, Venner og Naboer, og hun skal smage paa hver Potte Mad, der kommer, hvad enten hun kan taale det eller ej. Det er ikke saa underligt, at Læger og Jordemødre, skønt som oftest uden Held, ivre mod denne Smagen, da Konen i det ene Øjeblik kan faa Aalesuppe med et tommetykt Lag Fedt ovenpaa, og i det næste Sødsuppe, sødet med Sirup, og de tilsendte «Barselpotters» Antal hos Gaardmandsfolk kan løbe op til over 50».[2]

I det 16de Aarhundrede var det Regeringen, der paatog sig

Lægernes og Jordemødrenes Rolle, at ivre mod den hele Uskik, men ligesom disse «som oftest uden Held». Der er noget tragikomisk ved at se den Masse af Forordninger, der er udstedte imod disse Barselskikke, alle lige magtesløse. Fornuftigst var for saa vidt de, der gik ud fra de givne Forhold og blot søgte at lempe lidt ved disse. Saaledes f. Eks. Bestemmelserne fra Ribe 1561, der forbød at holde et helt Barselgilde ved Fødslen men tillod at give de hjælpende Kvinder «hvad Værtinden kunde afstedkomme». Eller Hertug Johan Adolfs Forordning af 1601, der tillod at give dem til Nødtørft, men hverken Konfekt eller sød Drik. I Lybæk 1612 tillodes det at give dem Vin og lidt Konfekt, men intet Maaltid. Omvendt maatte de i Rostock 1605 nok faa et Maaltid, dog ikke mere end tre Retter, men paa ingen mulig Maade Marsipan og Konfekt. Som skabt til at omgaas synes Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af 1636, i hvilken der forbødes at give Kvinderne Øl, Vin, Kager og Konfekt eller overhovedet noget som helst at spise, med mindre det hele trak ud, i hvilket Fald de maatte faa to Retter Mad og Øl. Umulig at gennemføre var Christian den Fjerdes Forordning af 1624, der vilde afskaffe enhver Form for Beværtning baade ved Fødsel, Daab og Kirkegang, ligesom det at sende Barselkvinder Mad.[1]

Bødernes Størrelse vekslede ikke lidet, men de var dog gennemgaaende temmelig høje. Lige meget hjalp de, som sagt. Skikken holdt sig trods alle Forordninger og Bøder. Hvor lidet f. Eks. blot det at sende Mad til Barselhuset, hvad dog lettest maatte kunne forhindres, i Virkeligheden aftog, kan ses ikke alene af, at Skikken har holdt sig paa Landet indtil vore Dage, men ogsaa af en Dagbogsoptegnelse fra Odense, skreven Aar 1660, medens Forordningerne endnu stod ved Kraft: «Fik jeg nu i mit Fædrenehjem fremmed Traktement jævnlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skik, at naar nogen af Byens fornemme Kvinder laa i Barselseng, blev hende fra andre Matroner, som enten i Slægt- eller Svogerskab noget kunde røre hende paa, nogle skønne Retter Mad Dag efter anden tilskikkede».[2]

De Gæster, der kom, vare saa godt som udelukkende Kvinder. Ifølge gammel Skik taaltes Mænd ikke ved denne

Lejlighed, og selv Faderen var ganske tilovers. Han brugtes kun til at besørge de kvindelige Befalinger bragte i Udførelse. Denne hans ekstraordinære Stilling var ret pudsigt udtrykt i den vesterjydske Skik, at Manden, saalænge hans Hustru laa i Barselseng, ikke maatte bære sin graa, strikkede Hue, som han ellers var iført til daglig, men skulde møde i rød.[1]

En ret mærkelig Skik, udbredt over Skandinavien og Tyskland og rimeligvis meget gammel, var det, at enhver anden Mandsperson, der vovede sig ind i en Barselstue, mistede sin Hat og fik den først igen, naar han indløste den med Penge. Skikken skrev sig vistnok fra, at Hatten var Uafhængighedens Sindbilled, Tegnet paa at være Herre. Men herinde, hvor Kvinderne alene raadede og hvor Kvindens Formaaen tydeligt var udtrykt i det nyfødte Barn, her var han netop ikke mere Herre og havde ydmygt at erkende dette ved at aflevere Herskertegnet. Løsesummen skulde erlægges paa Barnets Bryst.

Skikken har endnu holdt sig i flere Egne af Norge og Sverige, hvor enhver Mandsperson, der kommer ind til «hedensk», det vil sige udøbt Barn, maa «løse Hatten» ved at lægge Penge paa dets Bryst. I Danmark var Skikken ved at aftage i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Jens Bircherod skriver derom i sin Dagbog: «I forrige Tider maatte ingen Mandfolk komme i Barselstuen; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge. Nu er der altid nok». At Skikken dog ikke ganske var ophørt paa Holbergs Tid, kan ses af, at i «Barselstuen» angive baade Officeren og Jeronimus som Grund til, at de ikke komme indenfor, at de er bange for at miste deres Hat.

I Holsten var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Kvinderne ikke nøjedes med at hævde deres Eneherredømme inde i Barselstuen, men, naar de i en glad Stemning forlod denne, morede sig med at haane Ungkarlene, som de mødte, ved at slaa Hatten af Hovedet paa dem, ja trængte ind i Husene, hvor der boede gifte Folk, som ikke havde Børn, spottede Manden ved Sengen og bortførte hans Benklæder, det mandlige Klædningsstykke, som han ikke var værdig til at bære.[2]

Naar de sidste besøgende havde afleveret deres «Barselgrød» og behørigt smagt paa andres, fjernede endelig Gæsterne sig og lod Moder og Barn faa Ro. Antallet af dem, der saaledes tog bort, var temmelig forskelligt alt efter Familiens Kaar. Under smaa Forhold var de hjælpende Kvinder i Reglen Koner, der

selv maatte hjem for at passe deres Hus, saa at kun et Par af dem kunde blive tilbage. Hos den rigeste Adel derimod var Kvinderne jo Slægt og Venner, der ofte langvejs fra var indbudne til at overvære den hele Begivenhed og derfor naturligvis maatte forblive paa Gaarden i nogen Tid. Men hvad enten den hjælpende Kvindeflok var bleven tyndet eller ej, saa lejrede alle tiloversblevne ved Nattens Komme sig ufejlbarlig i den ene og samme Stue, selve Barselstuen. Under velhavende Forhold kunde da denne med sine mange «Slagbænke», «Foldebænke» og «Søstersenge» faa et meget befolket Udseende.

Det kunde synes lidet hensigtsmæssigt saaledes at belemre Stuen og ved Støjen af mange at forstyrre Moderens Nattero. Efter Datids Begreber var imidlertid netop denne Forholdsregel en af de nødvendigste. Thi den haardeste Dyst forestod, hvortil manges Hjælp var fornøden: Natten igennem at værge de to Hedninger, Moder og Barn, imod Mørkets Magter.

Hertil udkrævedes først og fremmest, at Stuen uafbrudt var oplyst. Fattigfolk, der til daglig kun brugte «Tyripinde», som jo ikke kunde holdes tændte hele Natten igennem, efterkom dette Bud ved bestandig at holde Ilden vedlige paa Arnen. Dag og Nat skulde den brænde, saalænge der var hedensk Barn i Huset. Dette er endnu Skik i mange Egne af Norge og Sverige.[1]

Mere velstaaende brændte Lys. I den katolske Tid havde man brugt hertil særlig indviede Lys, ligesom man havde stænket med Viemand og røget med viede Urter. Nu nøjedes man med at brænde almindelige Lys, slaa Kors alle Vegne og passe, at Salmebogen laa rigtig paa Barnet. De Lys, der brændtes, maatte dog helst være saa gammeldags som muligt. Vokslys vare ikke nær saa virksomme som Talglys. Endnu paa Holbergs Tid var denne Overtro gængse. Anne Signekælling siger derfor til Barselkonen: «Det eneste, hvormed man fordriver saadanne onde Gejster, er ved Røgen af Tællelys, derimod løbe de efter Vokslys. Hvoraf mener I vel, det kommer, at det spøger saa meget i Kirkerne, af andet, end at man dèr brænder Vokslys? Jeg vil forbinde mig til at jage en hel Million svævende Gejster bort med en Praase, om det ikke er andet end slige Gejster, som flyve i Luften; men er det Nisser, som I har Uro af, maa I strø Hørfrø for Sengen, saa faa de straks Fødder at gaa».[2]

Ved Anvendelsen af disse Forsigtighedsregler og saa naturligvis ved stadigt et Par ad Gangen at vaage kunde man saa

nogenlunde sikre de to Hedninger. Befandt Moderen sig desuagtet ilde eller blev Barnet uroligt, saa stak rimeligvis noget andet under, og Grunden laa dybere.

Der var da Sandsynlighed for, at man havde begaaet en af disse Fejl, som let i Skyndingen kunde begaas, men som var meget farlige: maaske tørret noget af Barnetøjet i Luften, laant et eller andet ud af Huset eller uforvarende drejet paa en Haandkværn eller et Rokkehjul. Det sidste maatte hverken gøres i Hus med Hedningebarn eller i Juletiden, thi mellem Jul og Nytaar, Kristi Omskærelsesfest, «var Vor Herre selv endnu en Hedning».[1]

Under slige Omstændigheder var der ikke andet for end snarest se at faa Skaden rettet. Barnet, der var den svageste af de to Hedninger, kunde mulig læges ved en Blyskilling, helst af Kirkebly, med indridset Kors, der hængtes det om Halsen i Jesu Navn. Kraftigere var en Ring, støbt af Sølv, der var indsamlet hos ni forskellige Koner, hvis førstefødte var Drengebørn. Kraftigst var det at lade Barnet fødes om igen ved at putte det nøgent gennem en Præstekrave eller gennem Hullet paa et sammenvokset Træ, gennem en Aabning i en Græstørv fra Kirkegaarden eller gennem Gærdet ved en Korsvej, alt sammen, idet man bad Fadervor.[2]

Hjalp intet af disse og lignende Midler, var der desværre Rimelighed for, at Barnet trods al Kvindernes Forsigtighed dog var blevet forbyttet. Hvor lidt behøvedes der ikke, for at sligt skulde kunne ske? Overvældede af Træthed, som de var, kunde let de, hvis Tur det var at vaage, synke i Blund. Ja, selv om de vaagede, kunde dog det forslagne Troldtøj liste sig ind, medens Talglyset brændte døsigt, krybe hen ad en Slagskygge, pirre Salmebogen ud af Svøbet og forbytte Barnet, uden at nogen anede det.

Havde man Grund til at formode, at sligt var sket, var der intet andet for end at se at faa det lille Utyske snarest mulig hjemsendt og ombyttet med det rette Barn. Først maatte man dog have Vished for, at det virkelig var en Skifting. En saadan kendtes paa sit store Hoved og sin urimelige Appetit. Men da sligt jo dog kunde findes ogsaa hos Menneskebørn, anvendtes især to Prøver. Den ene var at holde den lille nøgen mod Solen paa Paaskedags Morgen. Var Barnet en Skifting, revnede det med det samme. Den anden, mildere Fremgangsmaade var at

lokke Skiftingen til at tale og herved røbe sin Alder. Thi selv om den laa i en Barnevugge, var den en gammel Fyr, og det var blot Lumskeri, naar den Aaringer igennem lod, som om den hverken kunde lære at tale eller forstaa, men blot spise.

Mange Slags Fif er blevne anvendte for at lokke Trolden til at røbe sig. En Kone i Jylland gjorde saaledes alt i Stand til Brygning, men kom tilsidst blot med en hul Kirsebærsten, en Nøddeskal og en Æggeskal for at lave Øl i. Da udbrød Barnet: «Nu har jeg levet i mange Aar og set Rold Skov omhugget og opgroet tre Gange, men aldrig har jeg set det før». Til en Kvinde i Tyskland, der lod som hun vilde koge Vand i en Æggeskal, sagde Skiftingen: «Nu er jeg dog saa gammel som Westerwald, men aldrig har jeg set Vand blive kogt i saadan en Gryde». En anden List anvendte en Kone, der lovede sit Barn Pølse, men gav det i Stedet for en hel stegt Gris. Forbavset udbrød den lille: «Aldrig har jeg set en saadan Pølse. Pølse har Øjne, Pølse har Øren, Pølse har Tryne, men Pølse skal dog i mig», og aad derpaa den hele.

Noget vanskeligere stillede Sagen sig, hvor intet i Barnets Ydre røbede, at det var en Skifting, men hvor der pludselig i Stedet for ét laa to ganske ens Børn i Vuggen. Om saadanne Tilfælde meldes baade i Skandinavien og i Tyskland. Det hændte saaledes f. Eks. med et Par Folk i Jylland, hvor Barselkonen ikke havde andre end Manden til at vaage over sig. Da hun ikke kunde sove for Lysskæret, slukkede han Lyset, men tog samtidig Barnet i sine Arme, for at ingen Forbytning skulde være mulig. Han faldt dog i Søvn, og da han vaagnede, holdt han to ganske ens Børn i sine Arme. I sin Nød gik han til Præsten for at bede om Raad. Denne raadede ham til at lade et vildt Hingsteføl afgøre, hvilket Barn der var det rette. De hentede da et saadant, lagde begge Børnene tilhyllede paa Jorden og lod Hingsten snuse til hver især. Da var det sælsomt at se, hvorlunde Føllet, hver Gang det lugtede til det ene, vilde slikke det og blev ganske roligt, men hvergang det lugtede til det andet blev ustyrligt og vilde sparke Barnet. Der kunde følgelig ingen Tvivl være om, hvilket der var Skiftingen, men just som de stod, kom en høj Kvinde pludseligt løbende, snappede det fremmede Barn og forsvandt.

Saa saare man havde faaet Vished for, at det var en Skifting, gjaldt det om at mishandle denne saa eftertrykkeligt, at

dens rette Forældre fik Medlidenhed og afhentede den. Man risede det lille Utyske, «dængede» det, spyttede paa det, sultede det, fejede det mellem Skarnet ud over Dørtærskelen, lod som man vilde brænde det i den hede Ovn, osv. Undertiden tog da Fyren selv Løbepas, rullede sig sammen og trillede afsted over Bakker og Dale. Eller ogsaa viste pludseligt en gammel Mand eller Kvinde sig, borttog Skiftingen og lagde det rette Barn i Stedet. Om ganske lignende Forhold berettes fra Tyskland, England, Skotland og Irland.

Det synes, som om man kunde vente at faa det rette Barn igen, naar Forbytningen blev opdaget nogenlunde betids, helst før Daaben. Gik der flere Aar hen, saa ansaas det rette Barn for ganske tabt og egnede sig vel heller ikke til at gives tilbage. Mange er derfor de Tilfælde, hvor vi blot høre om, at Troldungen, der i lange Tider havde plaget sine Omgivelser, forsvandt, uden at det rette kom i Stedet. Saaledes ved et af de sidste Tilfælde af Forbytning, der tildrog sig for kun et Par Slægtaldre siden i Næstved-Kanten. Skiftingen kunde som sædvanlig hverken tale eller gaa, kom tilsidst paa Sognet og fik Føde paa Omgang i Landsbyerne. Da den engang skulde køres fra Rønnebæk til Everup, kunde man ikke godt undvære Heste, og to stærke Piger fik den da i en Høkurv for at bære den gennem Kalbyris Skov. Men da de var komne lidt ind i Skoven, satte de Kurven paa Jorden, og den ene af Pigerne foreslog den anden, at de skulde skære sig et Par Hasselkæppe og prygle Skiftingen saa længe, indtil han selv fandt paa at gaa paa sine Ben. De gik da hen for at skære Kæppe; men da de kom tilbage, var Troldungen hoppet ud af Høkurven og blev aldrig set mere der paa Egnen.

Troldene antoges at være baade gode mod de Børn, de selv tog, og taknemmelige, naar deres egne behandledes vel. «Her har du dit Barn igen, jeg har været bedre ved dit, end du ved mit», hed det oftere, naar de paa Grund af Mishandling maatte gøre Byttet om igen. Selv da en Bjærgmand i Jylland maatte skyndsomst redde sit Barn, som Menneske-Moderen truede med at brænde i en Ovn, gav han hende en Kasse med Guldpenge, idet han sagde: «Dem skal du have, fordi du har været god mod ham hidindtil». Enkelte Forældre baade i Norden og i Tyskland foretrak da ogsaa at behandle Skiftingerne vel, i Haab om, at det skulde lønne sig. En Fisker og hans Kone paa Fur i det 19de Aarhundrede var saaledes kærlige mod en Skifting,

og det betalte sig, thi uafbrudt Held fulgte dem, saalænge den levede. Et Huskors var den rigtignok, atten Aar gammel og fuldvoksen, og dog et spædt Barn, der kun vilde ligge i Vugge, et uhyggeligt Uhyre i Menneske-Skikkelse. Men næppe var den død, førend Heldet forlod dem, deres Gaard brændte to Gange, deres Barn døde, og andre fik tilsidst Gaarden i Eje.

Et hemmelighedsfuldt Slør hvilede over de Børns Skæbne, der blev bortbyttede men ikke bragte igen. Kun saa meget vidstes om dem, at de opfødtes under Jorden hos Troldene og giftede sig som voksne i Reglen ind i Troldenes Slægt. Menneskefødte Troldhustruer kunde ikke forløses uden ved Menneskers Hjælp. Utallige var derfor de Tilfælde, hvor erfarne Kvinder hentedes fra Jorden ned til dem, en Hjælp, som næsten altid blev rigelig belønnet. I yderste Nød benyttedes ogsaa Mænd hertil. Et af de ældste Eksempler herpaa er Gangerrolf, Normandiets navnkundige Erobrer. Paa Jagten blev han engang lokket langt ind i Skoven af en flygtende Hjort. Da viste sig med ét en underjordisk Kvinde og sagde, at hun havde lokket ham did for at føre ham til hendes Datter, der nu havde ligget nitten Dage i Fødselsnød, og ikke kunde forløses uden ved et Menneskes Hjælp. Gangerrolf fulgte med hende, og straks ved hans Komme forløstes Datteren. Da han atter forlod dem, skænkede de ham anseelige Gaver.

Afkommet af Trolde og Mennesker synes ikke fuldt at have arvet Troldenes skarpe Sanser, hvorfor ogsaa saadanne Børn straks efter Fødslen maatte stryges med en Salve under Øjnene for at blive klarsynede for Troldenes Verden. Enkelte Tilfælde omtales, hvor den hjælpende Kvinde listede sig til at stryge ogsaa sine egne Øjne med Salven, men dette bekom hende ilde. Hun kunde vel, da hun atter kom op paa Jorden, se Troldenes Færd ved Dagslyset, hvor talrigt de f. Eks. listede sig om paa Marker og Veje, men næppe opdagede de denne Egenskab hos hende, førend de hævnede sig og blindede hende.

Skønt man sjældent hørte Tale om, at nogen led ondt under Jorden eller længtes tilbage til Menneskenes Verden, dannede dog især dette Blandings-Afkom en ulykkelig Slægt. Alle tilhørte de nemlig Mørkets Rige og vare ifølge deres Æt evig fordømte. Dunkle Minder fra fordums Dage kunde dog stundom opstaa hos dem og vække en Trang og afføde Længsler, der stod i den mest skærende Modsætning til deres virkelige Vilkaar. Det var

uden Tvivl saadanne Stakler, der en Nat raabte Præsten fra Hjørlunde an, da han kørte til Roskilde. De vrimlede ud af Højen, standsede Vognen og forelagde ham det Spørgsmaal, om de kunde blive salige. Præsten, der skulde til Landemode, synes at være bleven bange og at have benyttet Rejsens Maal som Paaskud for, at han ikke paa egen Haand kunde give dem Besked. De stævnede ham da til at give dem Svar om et Aar. Da han Aaret efter kørte forbi, tilraabte han dem Svaret: «Nej! I er alle evig fordømte!» og straks stod hele Højen i Lue.[1]

Jo mere man tænkte over alt sligt, des uhyggeligere blev det. Intet Under da, om man søgte snarest muligt at værne Barnet herimod paa den eneste virkelig betryggende Maade: ved at faa det døbt. Vel blev Barnet, idet det ved Daaben indlemmedes i Guds Rige, ikke fuldt sikret, — dette kunde jo overhovedet intet Menneske blive — og endnu fremdeles var f. Eks. hver Jul en yderst farlig Tid for de smaa; men ved Daaben iførtes Barnet en ny Natur, iklædtes ligesom en Rustning, der gjorde Partiet mere lige. Det var da et Udtryk, som fuldt ud betegnede, hvad Befolkningen ventede sig af Daaben, naar man i Skaane endnu i det 19de Aarhundrede paa gammeldags Vis kaldte det at døbe et Barn: «at hærde det».[2]

I den katolske Tid havde det været Skik, at lade Daaben finde Sted meget hurtigt efter Fødselen. Reformationens Indførelse medførte ikke nogen Forandring i den til Grund liggende Betragtningsmaade. Frygten for det Ondes Magt og Djævelens Indgriben i Menneskelivet var jo netop i stadig Stigen. Kirkelig set var der da endnu fremdeles al mulig Grund til at paaskynde Barnets Daab, saa meget ske kunde.

Det var denne Opfattelse, der det 16de Aarhundrede igennem og endnu en rum Tid derefter paatrykte Skik og Brug sit Hovedpræg. Børn af alle Stænder blev døbte meget hurtigt efter Fødselen. For at nævne nogle Eksempler, saa lod Lensmanden paa Bergenhus, Erik Rosenkrands, sin lille Datter, der var født den 23de December 1560, døbe Dagen efter. Aar 1562 fik han en Søn, der blev født den 29de Januar Kl. 9 Formiddag og døbt den 31te. Bispen i Bergen fik ligeledes samme Aar en Søn, der fødtes den 2den Juli og døbtes den 5te. Menigmand afveg naturligvis ikke fra Reglen, given fra oven. Per Skræders Datter f. Eks. fødtes den 26de Maj 1563 og døbtes allerede den 27de i Korskirken i Bergen.[1]

At Forholdene var de samme i Danmark, kan ses af, at Professor ved Københavns Universitet, Lægen Anders Krag Aar 1587 den 12te November blev Fader og Trediedagen efter fejrede Sønnens Daab med en stor Fest.[2] Aar 1581 den 27de September Kl. tre Kvarter paa ni Formiddag fødte Fru Anna Lykke paa Holbekgaard ved Randers en «smuk, ung Søn», Dagen efter mellem Kl. to og tre blev han døbt. «Anno 1587 den 8de Maj, ret som Klokken var ved et Kvartér over 12 Slet Middag», fik hun «en ung Søn, som straks blev kristnet og kaldet Peder».[3] Den 10de Februar 1564 Kl. 6 Morgen fødtes Marine Skram paa Tjele og døbtes samme Dag i Kirken.[4] Præsten Søren Andersen Vedel i Ribe har i Kirkebogen ved sine Børns Daabsdag tillige anført, naar de ere fødte: Elisa født den 28de, døbtes den 30te

August 1624; Peder blev født den 15de, døbt den 18de Juli 1630; Anders født den 19de og døbt den 22de December 1631.[1]

Der kunde lige overfor disse og hvor mange Eksempler, man saa vilde fremføre, rejses den Indvending, at de alle maaske dog kun betegnede Undtagelsestilfælde, hvor hurtig Daab havde fundet Sted af Hensyn til Barnets Svaghed. Men dels anføres der jo ved flere af disse udtrykkelig, at Daaben ikke var Hjemmedaab, men foregik i Kirken eller var ledsaget af en festlig Sammenkomst, hvad næppe vilde have været Tilfældet, hvis Sygdom var Foranledningen. Dels havde Datiden, ogsaa hvor Hjemmedaab paa Grund af Svaghed fandt Sted, en tilsvarende Hast med at faa Barnet fremstillet i Kirken. Fra Ribe, hvor vi har de nøjagtigste Oplysninger i saa Henseende, hører vi saaledes oftere om, at et Barn blev hjemmedøbt den ene Dag «for Skrøbeligheds Skyld» og allerede næste Dag «præsenteret udi Menigheden». Om et Barn, med hvilket dette var Tilfældet Aar 1633, tilføjes der, hvad ikke lyder forunderligt, at det ganske rigtig ogsaa døde, da det havde været i Kirke.[2]

Snarlig Daab var altsaa en Forsigtigheds Regel, som Tidens almindelige religiøse Opfattelse krævede. Sit tydeligste lovmæssige Udtryk fik den i Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636, i hvilken det befaledes, at Børn skulde være døbte inden fire Døgn efter Fødslen.[3] Endnu langt videre var man gaaet Aar 1576 i Rostock, hvor det paabødes, at «Børn ikke maatte henligge over to Døgn, inden de kom i Kirke».[4]

En af Faderens første Forretninger efter Barnets Ankomst til Verden var da straks at ile til Præsten for at træffe Aftale om dets Daab. For Danmarks Vedkommende er det ikke ganske tydeligt, hvorvidt Skik og Brug ved denne Lejlighed har krævet Anvendelsen af en bestemt Formular. I Sverige derimod brugtes en saadan og ligeledes i Tyskland.[5] Den svenske, saaledes som den er optegnet Aar 1619, lød som følger:

«Ærværdige og vellærde Herre! Jeg haver et kristeligt Ærinde til Eders Ærværdighed og beder venligen, Eders Ærværdighed ville det gerne og velvilligen fornemme: Gud den Almægtige haver naadeligen beskæret mig og min kære Hustru i disse Dage med en ung Søn (eller Datter); og efterdi han (eller hun) udi Synderne avlet og født er, saa beder jeg Eders Ærværdighed ville tilkommende Søndag lade samme Barn bekomme den hellige Daab og Kristendom, at det maa vorde aftvættet fra Synderne

gennem Kristi Blod og indskrives udi Livsens Bog. Saadant imod Eders Ærværdighed til at fortjene vil jeg altid findes redebon og velvillig».

Præstens Svar lød saaledes: «Velagtede» (osv., alt efter hvem den søgende var), «gode Ven! Denne Eders venlige Begæring til bestemt Tid at forfordre Eders unge Søn (eller Datter) til den hellige Daab er jeg gerne villig og efter mit Kald skyldig og pligtig at efterkomme. og beder den Allerhøjeste, at Han hannem (eller hende) sin hellige Aands Naade og Gave forlene ville, at han (eller hun) udi Guds sande Frygt maa opvokse, og jo længer jo mere formeres udi Visdom og alle kristelige Dyder, og saaledes træde udi sine kære Forældres Fodspor».[1]

Saasnart Daabsdagen var bestemt, maatte Indbydelsen af Fadderne finde Sted. Denne var tidligere altid bleven besørget mundtligt. Den korte Tidsfrist medførte jo nødvendig, at man hverken kunde indbyde mange Faddere eller hertil vælge saadanne, der boede altfor langvejs borte. I Flensborg og vel ogsaa andre Steder i Norden var det Skik, at Faderen selv gik rundt og bad de mandlige Faddere, medens en i kostbar Dragt og med Guldkæder pyntet Pige indbød de kvindelige.[2] Men da man ved Aarhundredets Midte — af Grunde, som vi siden nærmere skulle betragte — begyndte at indbyde baade mange og fjernt boende Faddere, saa nødtes man ogsaa til at afsende Indbydelserne skriftlig.

Herved blev i langt videre Krese, end den egentlige Skrivedygtighed strakte sig, mangen Fader just i et vanskeligt Øjeblik tvungen til at tage Pen i Haand. Skriveri var ikke hver Mands Sag. Til daglig hjalp man sig, som man kunde bedst: Mundtlige Aftaler i Vidners Paahør kunde til Nød erstatte et skriftlig opsat Dokument, et Skaar i to Stokke en skriftlig Afregning, og Gaardens hele Regnskab lod sig føre med Kridtstreger paa en Dør eller en Loftsbjælke. Men ved en Lejlighed som denne hjalp ingen nok saa snilde Krumspring; der maatte skaffes Pen, Blæk, Papir og den uvante Haand med Besvær nødes til at forme Skrifttræk.

Selv alt iøvrigt lige, var det langt besværligere dengang at skrive end nu til Dags. De fuldt færdige Staalpenne kendtes ikke. Man maatte selv tilskære sig sin Gaasefjer, og der hørte betydelig Øvelse til for at faa en god Split sat i. Man brugte heller ikke som i Nutiden at have Blæk staaende rede. Det

maatte tillaves hver Gang, det skulde bruges. I Regnskaberne over Udgifter for Datidens Regeringskontorer omtales derfor aldrig Indkøb af Blæk, men altid af «Blækpulver».[1] Paa Steder som i Kancelliet havde man det selvfølgelig altid færdigt, og det tillavedes i store Maader; en Anvisning paa at lave «Kancelli-Blæk» meddeler f. Eks., hvorledes man skal tillave tolv Potter ad Gangen. Men paa en almindelig Herregaard tog Sagen sig anderledes ud. Naar Husets «Blækhorn» her kom ind, — i sin tarveligste Form ligesom Krudthornet dannet af et Kohorn med Træbund i den brede Ende og en Trætold i den spidse — og dette viste sig udtørret og tomt, maatte man begynde forfra. Saa kunde der gaa tolv Timer med Tillavningen. Større Hurtighed lover i hvert Fald ikke den gamle Anvisning: «Vilt Du med Snarhed gjøre Blick, da kjøb Blickpulver, kaldes Substantz, paa Apoteket, giv Øl derpaa, det rør om, og lad saa staa en Nat over, saa haver du godt Blick. — Nota: Spilder du Blick paa Kraven eller Tørklædet, da to Stedet med Cytronen Saft, saa gaaer det af».[2]

Datidens Papir endelig var, dets gode Egenskaber iøvrigt ufortalt, meget besværligt at skrive paa. Det savnede ganske Nutidens Glathed.

Men hertil kom endnu den ikke ringeste Vanskelighed: Faderen var ved denne Lejlighed afskaaren fra sin Stue, Husets Dagligstue og Sovekammer, som de hjælpende Kvinder jo holdt besat. Under ganske uvante Forhold, paa Feltfod, skulde han da nu øve den svære Idræt at skrive ikke blot ét, men mange Breve.

Med disse ydre Vanskeligheder var dog ogsaa Faderens Genvordigheder omme. Samtiden kom ham til Hjælp paa et afgørende Punkt, hvad Indholdet angik. Netop jo mere uvant Brevskriveren var med at udtrykke sine Tanker skriftlig, des betydningsfuldere maatte den Hjælp være, der bestod i en fuldt færdig Formular.

Det, der nu foreligger, er, at alle de bevarede skriftlige Fadder-Indbydelser stemme saa godt som ordret overens. Under vor Tids Forhold vilde man heraf naturlig slutte, at Brevskriverne alle som én maa være tyede til samme Brev- og Formularbog. Trykte Bøger af denne Art — efter Datidens Tarv forenende i sig, hvad vi vilde kalde: «Statshaandbog», «Regler for god Tone» og «Brev-Formularbog» — forekommer imidlertid først

i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.[1] Tilbage staar da kun den Forklaring, at det fælles Indhold er en maaske tidligere sædvanlig, mundtlig Indbydelsesform, nu fastslaaet som skrifttig Formular.

Men for at sligt har kunnet finde Sted, for at de samme Udtryk kunde naturlig flyde alle i Pennen fra Jylland til Skaane, synes man at maatte forudsætte en ligefrem Indøvelse. Det ligger nær at antage, at Datidens Undervisning i Modersmaalet blandt andet ogsaa har gaaet ud paa Affattelsen af disse Breve, der ligesom de tilsvarende Begravelsesindbydelser var de eneste uundgaaelige, skriftlige Prøver, hvorpaa man Livet igennem kunde blive sat. Vi maa da tænke os hine Fædre alt som smaa forberedende sig til selv at faa Smaafolk.

Brevets Indhold lød som følger:

«Min ganske venlige, kærlige Hilsen nu og altid forsendt med Gud. Kære N. N. synderlig gode Ven! takker jeg Eder gerne for alt godt, hvilket at forskylde I skal altid finde mig ganske velvillig. Kære N. N.! giver jeg Eder ganske venligen tilkende, at Gud almægtigste haver nu naadeligen forløst min kære Hustru og undt os en ung Søn (eller Datter), for hvilket Gud almægtigste ske evig Ære og Lov! Saa agter jeg udi den hellige Trefoldigheds Navn at lade kristne samme vores unge Søn (eller Datter) (den og den) Dag her udi (den og den) Kirke; hvorfor er til Eder min ganske venlige Bøn, at I ville vel gøre og umage Eder hid til os paa samme Tid og hjælpe samme vores unge Søn (eller Datter) til sin Kristendom og gøre Eder glad med os og flere vore gode Venner, som mig forhaabes næst Guds Hjælp her da paa samme Tid forsamlendes vorder. Det forskylder jeg ganske gerne udi slig Maade og andre, hvor I mig tilsigendes vorder, og vil jeg nu og altid have Eder den almægtigste Gud befalendes med alt hvad Eder kært er».

Man lægge Mærke til Brevets troskyldige Slutningsløfte, at Afsenderen gerne skal gøre Gengæld og møde som Fadder, naar Modtageren maatte faa Brug for ham. Disse Formularens Ord faar efter Nutids Begreber stundom et komisk Skær, naar Brevet, saaledes som f. Eks. Tilfældet er med to af de bevarede, ses at være stilet til en, der som Birgitte Gøye dengang forlængst var Enke og ude over den Alder, hvor der kunde være Tale om Familieforøgelse.[2]

Stivheden af den hele Formular, der som alle lignende se-

nere gik i Arv til Bønderne, falder stærkest i Øjnene, naar den sammenlignes med den spøgefulde Lethed, hvormed man blot et Par Slægtled senere kunde affatte slige Indbydelser. Man gennemlæse f. Eks. følgende, afsendt Aar 1664 af kongelig Historiograf Vitus Bering til Rentemester Peder Reetz:

«Højgunstige Hr. Rentemester! Jeg har hidtil levet i den gode Forhaabning, at jeg efter vor Stand, efter Hs. Kongl. Majestæts allernaadigste Privilegium, skulde være forskaanet for alle virkelige Indkvarteringer. Ikke destomindre har der nylig den 21de Juni sidstafvigte en Person indviklet sig paa mig og vil med Magt have Kvartér. Jeg har aldrig tilforn sét eller kendt ham, og jeg forstaar ikke hans Tungemaal. Han taler hverken Tysk, Fransk eller Dansk, men har et besynderligt Sprog for sig selv, og alt hvad han vil have, det fordrer han med Hujen og Skrigen. Fast alle i min Gaard staa ham til Tjeneste, og det er endda knap, at man kan stille ham tilfreds. Paa mig selv gør han Fordringer og paa al min Ejendom — ej alene det, jeg nu har, men og det, jeg i Fremtiden ved Sved og Arbejde kan erhverve. Men det, som underligst er, han lader sig bære til min Hustru paa Sengen for begge mine Øjne. Saadant at undgaa haver jeg skaffet ham et stærkt Kvindfolk, med hvilket jeg nu haver truffet Akkord, at han skal blive hos hende fremdeles og for sig selv med hende have en Stue, hvor dem begge Vinteren over skal skaffes fri Seng, Ildebrand, Lys og andet tilbørlig Traktement. Han har, siden han kom her, ikke villet umage sig over Dørtræet. Men nu tilkommende Onsdag har han besluttet i Spidsen for en stor Kvindeskare at begive sig til vor Frue Kirke, hvor han allerførst vil lade sin Person blive bekendt for Godtfolk og antage Hs. Kongl. Majestæts eget Navn til at bemande og forsvare alle sine Gerninger med. Han lader sig til samme Tid herligen indklæde med Gyldenstykke paa Legemet og Smykke om Hovedet. Saa vil han være for i Spidsen paa Kvinderne og føre den ganske Trop.

Bevis mig derfor den Tjeneste for Eders Hjertens sædvanlige Godhed at komme i Kirken og være et Vidne til alt dette, at alting for mig efter Hjertens Ønske maa afgaa! Jeg vil igen i al min Levetid findes villig til al Tjeneste, Flittighed, Villighed og Redebonhed, som Eder kan være behagelig, og næst al Lyksaligheds Ønske forblive af Hjertet Eders tjenstvillige Tjener»,[1]

Vitus Bering.

Det kunde synes naturligt, hvor Barnet var saa spædt og Moderen endnu maatte holde Sengen, at lade Daaben foregaa i Hjemmet. Herved vilde man jo tillige kunne have opnaaet, hvad man af andre Grunde maatte sætte megen Pris paa, at faa Barnet døbt ganske kort efter Fødslen. Datiden var imidlertid bestemt imod Hjemmedaab. Grunden hertil var en dobbelt. Dels fristede den til Misbrug, forsaavidt den var uden Kontrol, dels savnede den det højtidelige Præg, som Kirken gav, og den gjaldt derfor i det almindelige Omdømme for ikke fuldt betryggende.

Den Art Misbrug, hvortil Hjemmedaab særlig fristede, stod i Forbindelse med Arvelovens Bestemmelser. Ifølge disse blev et Barn først ved Daaben arveberettiget, som Skaanske Lov udtrykte det: «Faar Barn ej Kristendom, da faar det Barn ej Arv, fordi at Hedenmand maa ej arve».[1] Hvor Faderen da var død forud, kunde det stundom for Moderen og hendes Slægt blive store Summer om at gøre at faa den lille «Hedenmand» døbt, efterdi i saa Fald Faderens Gods ikke tilfaldt dennes Slægt men igennem Sønnen bevaredes samlet og gik ved hans Død i Arv til Moderen. Aar 1592 var en større Retssag af denne Art til Doms for Kongens Retterting paa Københavns Slot. Fru Ermegaard Gyldenstjerne paastod, at den Søn, som hun havde født og straks ladet døbe Truid Bjørn, havde været levende født og døbt, og Bjørnsholm Gaard og Gods derfor nu hendes med Rette. Hendes afdøde Mands Slægt derimod beskyldte hende for at have døbt et dødfødt Barn og krævede Gaard og Gods tilbage som deres rette Arvegods.[2]

Ved Sager af denne Art laa der ikke nogen tilstrækkelig Sikkerhed i, at de mange Kvinder var tilstede og maatte kunne afgive Vidnesbyrd om, hvorvidt Barnet havde været levende eller ej, da det blev døbt. Saafremt de nemlig alle var af Moderens Slægt, kunde de anses for alle at være Part med i Sagen. Og der laa heller ikke noget betryggende i, at Daaben muligvis var bleven foretagen af Jordemoderen. Dels kunde hun jo underkøbes, dels var der forud, netop paa Grund af Tidens Tro paa, at det udøbte Barn var Djævelen hjemfaldet, en stærk Tilbøjelighed til at døbe hurtigt og ubesét. Det er i saa Henseende betegnende, hvad der gentagne Gange oplyses, at Jordemødre havde for Skik — noget, der i den katolske Tid havde været ansét for fuldt tilladeligt: — under særlige Forhold at døbe det

endnu ikke fuldt fødte Barn. Kirkeordinansen søgte at bevise Utilstedeligheden heraf ved den Indvending, at hvad der ikke end er født, kan heller ikke igenfødes.[1]

Nej, det eneste virkelig betryggende ligeoverfor alle Misbrug, bedrageriske som velmente, var at kræve Daaben udført af Præsten i Kirken for den samlede Menigheds Aasyn. Fra et kirkeligt Synspunkt sét var dette ligeledes at foretrække, idet herved Gejstlighedens gamle Betydning paa et enkelt afgørende Punkt bevaredes. Og hvad saaledes Stat og Kirke krævede, faldt endelig særdeles vel i Traad med den folkelige Tankegang. Thi skulde en Daab kunne virkelig forslaa til at holde alt ondt borte, saa maatte den være udført ikke slet og ret og med almindeligt Vand i Barselkamret, men «med Læsning» og med indviet Vand i Guds eget Hus.

Datiden havnede da ad forskellige Veje i en og samme Opfattelse: Kirkedaabens Nødvendighed. Nøddaab var kun tilladelig i alleryderste Livsfare. Hjemmedaab maatte vel som Undtagelse finde Sted, naar Barnet var svageligt, men det skulde da snarest efter bringes til Kirken, for at der kunde blive «læst over det» og dets Daab blive stadfæstet. At Datiden virkelig var streng i Opfyldelsen af denne Regel, har vi allerede ovenfor sét Eksempler paa. Derimod lyder det som en hel fremmed Tankegang og var sikkert ogsaa blot en rent forbigaaende Forglemmelse af Lov og Ret samt Skik og Brug, naar Sjællands Bisp Aar 1597 paa Roskilde Landemode med ét fortolkede Skriftstedet: «Hvor to eller tre ere forsamlede i mit Navn» osv., paa den Vis, at ogsaa i Huset er en kristen Menighed tilstede, derfor skal hjemmedøbt Barn ikke siden efter bringes til Kirken.[2]

Paa Daabsdagen pyntedes den lille «Hedenmand» paa bedste Maade. Hertil brugtes en særegen Dragt, der hele Norden over gik under det fælles Navn «Kristentøjet» eller «Kristenklæderne». Denne Dragt var meget kostbar, gerne af Fløjl eller Silke, helst i skrigende Farver og besat med Guld- eller Sølv-Kniplinger og Perler. «Herligen indklædt med Gyldenstykke paa Legemet og Smykke om Hovedet» som Vitus Bering Aar 1664 siger.[3] Formen synes at have været forskellig i de forskellige Egne. Ofte var den en ligefrem Pose, hvori hele den lille Per-

son puttedes ned, hensigtsmæssig nok baade naar det gjaldt om at holde Varmen og om hurtig Af- og Paaklædning i Kirken. Saaledes brugtes den paa Fyen endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede,[1] og flere Dragter af denne Form findes opbevarede i «Dansk Folkemuseum». Fra andre Egne haves her Kristentøjer med Figur og smaa Ærmer, af Form næsten som til en voksen; stundom findes paa Nederdelen af disse baldyret et Par Benklæder, vel til Tegn paa, at de var bestemte for Drengebørn. I en Fortegnelse over Gods, tilhørende en dansk Adelskvinde i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, nævnes to «Kristenhuer», den ene af hvidt Bliant (Sølvmor) omsat med Sølv- og Guldkniplinger og «med en Rad store Perler henover og et Kors ovenpaa Hovedet med tre Rad Perler, moksen runde, ialt 95 Perler foruden de smaa»; den anden «Kristenhue» af rødt Atlask, ligeledes med Guld- og Sølvkniplinger og et Perlekors paa; fremdeles et hvidt og rødt blommet Fløjls «Kristenklæde» underforet med rødt Taft, bræmmet med Sølvgaloner; samt en «Kristne-Ble» udsyet med Silke og Guld.[2]

Som det vil ses kunde adelige være saa vel forsynede, at de af enkelte Dele endog havde dobbelt Besætning. Vanskeligere faldt det for Menigmand at følge med. Her hjalp man sig imidlertid paa anden Vis. Der uddannede sig hurtig den Skik, at Præsten holdt et Sæt prægtigt Kristentøj, der lejedes ud, hvergang en af Sognefolkene skulde have Barnedaab. Skikken synes at være opstaaet kort efter Reformationen og havde sit Forbillede i, hvad der havde fundet Sted i den katolske Tid, idet nemlig Børnene dengang lige efter Daaben, medens de endnu befandt sig ved Døbefonten, var blevne iførte en hvid Dragt og paasatte en hvid Hue, hvorpaa Præsten havde sagt: «Modtag den hellige, hvide og ubesmittede Klædning, som Du skal bære for Kristi Domstol, at Du maa faa det evige Liv».[3]

Det var naturligvis denne hvide Dragt, der oprindeligt havde heddet «Kristentøjet». Den hele Kirkeskik afskaffedes i Danmark og Norge straks ved Reformationens Indførelse, i Sverige holdt den sig til Aar 1614.[4] Men skønt Skikken ophævedes, forsvandt ikke den tilsvarende Tro. Endnu fremdeles krævede den offentlige Mening en særegen Daabsdragt, der nu blot udstyredes som verdslig Højtidsdragt, altsaa spraglet og kostbart, men iøvrigt arvede al den signende Kraft, som hin havde besiddet. Hin havde tilhørt Kirken; Kirken i gammel Forstand var jo nu op-

hævet, men de enkelte Præster var paa en Maade dens Arvtagere, og ganske naturlig gik da Retten til for Penge at forsyne med «Kristentøj» i Arv fra Kirken til Præsterne.

Maaske burde de ikke have indladt sig herpaa og tværtimod bekæmpet denne Overtro, men de var jo selv Børn af Tiden, og mange af Embederne var desuden saa usselt aflagte, at selv den ubetydeligste Biindtægt blev fristende. Lidt efter lidt uddannede sig da den Skik, at Præsterne udlejede Kristentøj til dem af deres Sognebørn, der maatte ønske det. Og disses Tal var sikkert stort, større end de blot ubemidledes; thi den Overtro laa nær, at Præstens «Kristentøj» dog nok var kraftigere end et almindeligt, hjemmelavet.

Hvor rodfæstet Skikken var endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kan ses af følgende Linjer i Kirkebogen i Nordborg paa Als: «Den 9de Marts 1735 døbte jeg Niels Christensens Barn, Urtegaardsmand her i Kongens Urtegaard ved Slottet, som blev kaldet Holger. Dette Barn blev af Amtmandens Sekretær, Hr. Pfaltz, i hans Navn holdt over Daaben udi et fremmed og usædvanligt Kristenklæde. Til Efterretning tjener herved, at Præsterne fra Arilds Tid og maa vel ske ikke længe efter Reformationen, som overalt her i Landet saa og her i Nørreherred, have haft under de forrige højlovlige Konger og Fyrster den Tilladelse, at de maatte for deres Sognefolk holde Kristenklæder. Men en Kammertjener ved Hertugen paa Augustenborg tragtede udi det forrige, næst afvigte Aar samtlige Præsteskabet efter denne Smule Brød, som de i saa lang Tid havde nydt. Og uden at Præsteskabet vidste det allerringeste deraf, udbrød han offentlig med en kongelig Koncession, at han, ved Navn Simon Brandt, og hans Kone paa Livstid skulde alene holde her i Landet Kristenklæder, ihvorvel i samme Koncession dette findes indrykt, at hvo, som selv havde sligt, maatte ogsaa betjene sig med sit eget uden at tage det hos Simon Brandt; men hvo, som begærte det NB. for Betaling, han skulde tage det hos ham. Ved saadan hemmelig og uformodentlig Demarche, hvori Hertugen og Amtmanden her paa Slottet Præsterne til Nakdel var behjælpelig, kom samtlige Præsteskab, baade i Sønder- og Nørreherred, supplicando ind til det danske Cancelli og remonstrerede Kongen Sagens Beskaffenhed, bedende, at de maatte ogsaa i denne Post nyde, hvad deres Forvæsere [ɔ: Formænd] havde haft. Men der man forventede Svar fra

det danske Cancelli, saasom vi som Stiftspræster derunder sortere, kom der i Kongens Navn en Resolution fra det tyske Cancelli, at fordi Præsterne ingen Privilegier havde at fremvise, saa kunde og skulde Kongens Koncession til Simon Brandt ikke revoceres.

Guds Ord siger: «Ingen skal tage Fordelen fra sin Broder». Men herved maa man tænke: «Man faar at lade den Sten ligge, hvilken man ikke kan løfte».[1]

Som det var gaaet paa Als gik det efterhaanden i Nordens øvrige Egne. I Holsten nød endnu i det meste af det 18de Aarhundrede Præstekonerne Indtægten af at udleje «Döpeltüg» (Kristentøj) til Bønderne.[2] Paa Fyen nævnes ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede en «Silkeskrædder» som den, der havde trukket Søgningen til sig.[3] I Blekinge beskrives allerede Aar 1800 Tilstanden saaledes: «Hver nogenlunde formuende og hæderlig Kvinde ejer for det meste selv sine Kristenklæder».[4]

Hvor stærk Troen har været paa Kristentøjets signende Kraft lader sig ad mange Veje paavise. Selv de Underjordiske stræbte ivrigt efter at komme i Besiddelse deraf. Paa Hedegaard i Vemb i Nærheden af Nissumfjord kom saaledes en Aften silde en lille Kone og bad, om hun maatte faa det tillaans. Hun fik det, og siden da har der altid været Velstand i den Gaard, thi hun var af Bjærgfolk. Et andet Sted laante disse ligeledes Kristentøj og bad, da de bragte det igen, Bondekonen undskylde, at de var komne til at spilde Talg derpaa. Da hun vilde vadske Pletterne af, faldt der en Ædelsten ud af hver Talgdryp, og herved kom der megen Rigdom til Gaarde.[5]

At Troen paa Kristentøjets Underkraft nu er stærkt ved at tabe sig hos Landbefolkningen i Danmark, kan ses af, at man i Reglen er ophørt med at bruge og ofte villig til at skille sig ved de gamle Stykker. «Dansk Folkemuseum» i København ejer som ovenfor omtalt en sjælden righoldig Samling af gammeldags Kristentøj, indsamlet fra Landets forskelligste Egne.

Ubevidst giver dog ofte endnu længst forglemt Tro Nutids Skik fremdeles sit Præg. Der kan saaledes næppe være nogen Tvivl om, at det er den hvide Hue, der i den katolske Tid paasattes Barnet i Kirken, «Kristenhuen», som endnu gaar igen i den Skik, der haardnakket holder sig hos alle Stænder i Danmark, at Barnet, selv om det til daglig har blottet Hoved, dog

ved Daaben skal bære «Hue», ja en særlig kvindelig Fadder følge med for «at holde Huen».

Iførelsen af Kristentøjet foregik med en vis Højtidelighed. I Skaane var det i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede endnu Brug, at Barnet paa Daabsdagen først gaves til Faderen, som lagde det over sine Knæ, læste Bønner over det, sang Salmer for det og holdt det en aaben Bibel for Øjnene for at opmuntre det til at antage Kristendommen. Derpaa afførtes det sin gamle Dragt og fik ubarmhjertig en Dragt Ris, for at den medfødte Fordærvelse kunde blive kuet og ondt med ondt fordrevet. Først saaledes forberedt tilstedtes det den lille «Hedenmand» at iføres Kristentøjet.[1]

Imidlertid begyndte Fadderne at samles. Den vigtigste af disse var ubetinget Gudmoderen. Valget af hende havde derfor vistnok i de fleste Tilfælde været Genstand for Overvejelser førend Barnets Fødsel, thi af hendes Optræden paa Daabsdagen afhang meget, der kunde faa Indflydelse paa Barnets hele Livsbane. Hun maatte for det første have et godt Sind, thi næst efter Forældrene og den, hvis Navn Barnet fik, vilde det komme til at slægte Gudmoderen mest paa. Hun maatte fremdeles være snarraadig og behændig, have en god Hukommelse og være vel inde i alt det meget, der skulde iagttages ved en saadan Lejlighed. Ønskeligt var det, om hun kunde give Die og paa denne Maade trøste sit lille Gudbarn undervejs. I enkelte Egne af Vestjylland har en tilsvarende Skik endnu holdt sig, idet den, der «holder Huen», her er en Kone og indbydes til at give Barnet Die, selv om det slet ikke er sikkert, at hun kan.[2] Foruden det rent hensigtsmæssige ved saaledes at sørge for Føde til den lille i den lange Tid, førend man atter naaede hjem, stod hermed uden Tvivl en Overtro i Forbindelse. Det synes, som om man er gaaet ud fra, at Barnet ikke maatte faa Modermælk, saalænge begge endnu var Hedninger. Under Paaskud af, at Moderen ikke kunde give Die endnu, eller at hendes Mælk i den første Tid ikke var Barnet tjenlig, har det i hvert Fald været Brug indtil det 19de Aarhundrede i flere Egne i Danmark, at lade Barnet gaa paa Omgang mellem de besøgende Kvinder i de første Dage af dets Levetid.[3]

Et maatte man derimod vel vogte sig for, det var, at man ikke til Gudmoder valgte en, der selv ventede sin Nedkomst. Det ene af Børnene vilde da tage Velsignelsen og Førligheden fra det andet, saa at et af dem maatte dø. En og samme Kvinde kunde ikke «bære» to Børn af forskellig Alder.[1]

Antallet af de øvrige Faddere var forskelligt. I den katolske Tid havde det været meget begrænset, efter Bestemmelserne egentlig kun tre ialt, nemlig to mandlige Faddere og en Gudmoder for et Drengebarn og to Kvinder og en Mand for et Pigebarn.[2] Ganske vist var disse Bestemmelser undertiden blevne overskredne;[3] men under mindre Forhold, i Landsogne f. Eks., hvor Omgangskresen kun var ringe, havde man vel vogtet sig for at gaa for vidt. Det at staa Fadder sammen medførte nemlig efter katolske Begreber et aandeligt Søskende-Forhold, der udelukkede alt fremtidigt Ægteskab mellem Fadderne. Strengt taget kunde ikke heller deres Børn, som aandelige Søskendebørn, ægte hinanden, i hvert Fald ikke uden forud erhvervet kirkelig Tilladelse.[4] Under slige Forhold kunde da let i en afsides Egn en søgt Fadder, naar han ikke passede nøje paa og kun holdt sig til, hvor de øvrige Faddere især var Gejstlige, der jo alligevel ikke maatte gifte sig, i Løbet af faa Aar forspilde baade for sig og sine Børn de bedste Ægteskabs-Muligheder. Omvendt synes Kirken at have set ilde til Valget af blot Munke til Faddere. De ofrede uden Tvivl ikke. Hertil sigter vistnok Udtrykkene i det slesvigske Ritual: «Præsten maa ikke uden særlig Tilladelse tage imod Munke og Tiggere som Faddere».[5]

Disse Vanskeligheder havde fremkaldt en ganske ejendommelig Skik. At faa samlet mange levende Faddere medførte Misligheder, men for de dødes Vedkommende maatte alle slige Hensyn antages at være bortfaldne. Man søgte da bag Graven Erstatning for Slægt og Venners Vrangvilje, og havde den Tilfredsstillelse ad denne nemme Vej at kunne faa den mest udsøgte Kres samlet. Til Jørgen Ruds Daab paa Vedbygaard Aar 1517 mødte saaledes Bispen i Roskilde Lage Urne, Prioren i Sorø Albert Henriksøn og Mester Eskild fra Antvorskov foruden nogle verdslige Herrer som Faddere; men ingen af dem alle kunde dog taale Sammenligning med «Hellig Jørgen» og «Hellig Christoffer», der ligeledes var indbudne. Blandt Kvindefadderne traadte selvfølgelig Fru Sophie Oluf Daaes, Fru Inger Hans

Billes, Fru Anne Lars Grubbes og hvad de alle hed, rent i Skygge ved Siden af selve Himmeldronningen Jomfru Maria. To Aar efter fik den lille Erik Rud, ligeledes paa Vedbygaard, til Faddere baade Oluf Daa og «Sankt Mogens» og til Gudmødre Fru Birgitte Mads Eriksens og «Sankt Anna». Til Søhelten Otto Ruds Daab Aar 1520 var indbudne Biskop Lage Urne, der døde ni Aar efter nemlig Aar 1529, den hellige Fanciscus, der var død Aar 1226, og den hellige Hieronymus, der alt var død Aar 420. Ældst af alle var dog en af Gudmødrene, nemlig Maria Magdalena.[1]

Efter Reformationens Indførelse ophørte Troen paa Fadderskabets beslægtende Kraft. Som Peder Palladius udtrykte det: «I skulle og vide, at ingen Fadderskab kan forhindre Ægteskab, som det ugudelig Pavens Folk haver lært og løjet for os; to Faddere maa vel have hinanden til Ægte».[2] Ikke desto mindre holdt dog Kirken fremdeles igen og søgte af Grunde, som vi senere nærmere skulle se, at indskrænke Faddernes Antal. Fire til fem Faddere maatte anses for at være passende.

Hermed var dog langt fra givet Tallet paa dem, der paa Daabsdagen mødte i Hjemmet for at følge den lille til Kirke. Dette var ofte en talrig Skare og kunde hos ansete Folk paa Landet vistnok stundom omfatte det meste af Omegnens Befolkning. I enkelte Egne kom disse Ledsagere uindbudne, i andre var det Skik at indbyde hertil. For Flensborg bestemte saaledes Christian den Fjerde Aar 1600, at ingen Moder maatte indbyde mere end 16 Kvinder til at følge med. Derimod overlodes det til Faderens Forgodtbefindende, hvormange Naboer og bekendte han vilde opfordre til at komme.[3]

Skikken var uden Tvivl meget gammel og skrev sig vel fra Tider, da man nok kunde trænge til Bistand og væbnet Ledsagelse, saa saare man begav sig bort fra Hjemmet. Den var dobbelt naturlig, naar det erindres, at ifølge gammel Brug maatte Faderen ikke selv følge med til Kirke, Moderen kunde jo ikke være med, men begge maatte de ønske at vide den Skat, som de betroede til fremmede, vel betjent og sikkert forsvaret under Vejs. Under Byforhold i det 16de Aarhundrede var det hele naturligvis sunket ned til en blot tom Festskik; men paa Landet især i Sverige og Norge, hvor man ofte havde lang og besværlig Vej til Kirke over Elv og Fjældsti, i alskens Vejrlig og til enhver Aarstid, kunde det være ligefrem nødvendigt at have talrigt og

paalideligt Følge med. Hertil kom endnu religiøse Grunde. Det vilde jo være Vanvid, naar man vidste, hvor efterstræbt sligt et lille Væsen var af Underjordiske og Tusser, Nøkker og Troldtøj, saa paa denne Dag, hvor Satan anspændte sin sidste Kraft for at faa det i sin Magt, inden det berøvedes ham ved Daaben, ikke at skærme det med saa talrig en Livvagt som mulig. Ret betegnende brugte man endnu i det 19de Aarhundrede i Blekinge det Udtryk om alle disse Ledsagere, der ikke var egentlige Faddere, at de var med «for at holde paa Barnet».[1]

Naar alt var færdigt til Opbrud, gik Gudmoderen hen til Sengen, hvor Moderen laa, for af hendes og Faderens Haand at modtage Barnet. Ved Overrækkelsen fandt i enkelte Egne et bestemt Ordskifte Sted mellem Fader og Gudmoder, men fælles hele Norden over var det, at hun hviskende spurgte om Barnets Navn og lige saa hviskende erholdt Svaret. «Der spørges og svares saa tyst», siger en svensk Præst i det 19de Aarhundrede, «at i det mindste jeg, naar jeg har hjemmedøbt Børn, endnu aldrig har kunnet høre, hvad der siges, hvor nøje jeg end har hørt efter».[1] Den til Grund liggende Overtro var den ældgamle, vidt udbredte, som endnu har holdt sig baade i Skandinavien og Tyskland, at et udøbt Barn ikke maa nævnes ved Navn, da sligt vil kunne volde dets Død.[2]

Naar Gudmoderen havde modtaget Barnet, var det i enkelte Egne Skik, at hun knælede med det i Favn, velsignede det sagte og læste Fadervor over det. De forsamlede føjede deres Velsignelse til, idet de istemte en Salme.[3] Først saaledes indviet vovede man at udsætte den lille «Hedenmand» for Turens Farer. Almindelig Tro var det, at Satan eller andre onde Aander opholdt sig udenfor, lurende paa det Øjeblik, da Døren vilde blive aabnet. For at rydde Vejen brugte man da undertiden at begynde med at aabne Døren paa Klem og hurtigt kaste nogle Gløder ud ad den eller slaa et Slag med en Økse for ved Staal at kyse dem til Side.

Idet Barnet nu skulde tiltræde sin første Vandring, var det af afgørende Betydning for hele Livet, om den første, det mødte, varslede Lykke eller Ulykke. Man sørgede da gerne for, at naar Gudmoderen med den lille paa Armen traadte ud i Forstuen, kom en ung Kvinde, der undte Barnet vel, dem som af et Tilfælde imøde. I Sydsverige staar endnu stundom Moderen op og gaar selv sit Barn imøde, for ret at berede det Lykke.[4]

Toget til Kirken tog sig naturligvis forskelligt ud, alt eftersom det var i By eller paa Land. I Byerne gik man saa godt som altid til Kirke. Det hørte til de sjældne Undtagelser, naar f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab Gudmoderen og den lille kørte. Og selv ved denne Lejlighed var det endda kun disse to, der kørte til Kirke, Fyrsterne og Rigsraaderne red, hele Resten af Følget synes at have gaaet til Fods.[1]

Datidens Gader var som bekendt meget snavsede og Brolægningen ikke af de bedste. Under slige Forhold var den Skik, til Fest at bestrø dem med Sand, ikke som nu til Dags en blot Formalitet, men et virksomt Middel til at gaa tørskoet. Fra Hjemmet til Kirken lavedes da en bred Sandstribe, hvorpaa Toget skred frem. Hvilken Rolle denne forbigaaende Opfyldning har spillet i Datidens Liv med dens stadige Gentagelser ved de tre Lejligheder: Bryllup, Barsel og Begravelse, kan ses af, at man i Bergen tilsidst maatte forbyde den af Hensyn til Havnens Tilsanding. Aar 1754 udstedtes dette Forbud, der efter en gammel Beretning «var lige saa fornødent som det tillige var fornuftigt, thi det gik med denne Gadernes Bestrøelse indtil Yderligheder. En uhørlig Mængde af det dertil brugelige hvide Sand blev indført, hvilket hentedes tolv til fjorten Mil fra Staden og det med stor Besværlighed.» Alligevel var denne Forretning saa indbringende, at nogle Borgere søgte og erholdt kongelig Bevilling paa Eneret hertil mod en ikke ubetydelig, aarlig Afgift. «Følgerne blev tildels Vaagens eller Havnens Opfyldelse, thi det meste Sand, der blev udstrøet paa Gaderne, blev dog ved Regn nedskyllet i Vaagen.»[1]

I Byerne var Turen til Kirke et blot Festtog. Forrest gik Gudmoderen med Barnet paa Armen; ifølge gammel Overtro maatte enhver i Følget vel vogte sig for at komme foran hende. Lige efter fulgte Musiken, Piber, Trommer og Skalmejer. Disse virkede ligesom Glædesskuddene, som Følget listede sig til at affyre, paa dobbelt Maade til Gavn. Dels holdt de Fanden og hans Aander, der ikke led Musik, i behørig Afstand, dels kaldte de alle skuelystne til Vinduerne, saa at den lille bares frem midt imellem og dækket af den samlede Menighed.

Anderledes kunde det hele tage sig ud paa Landet, især ved Vintertid og i afsides Egne. Naar man her i Snefog og Slud havde langt til Kirke, kunde der vel være Brug for flinke og vejkendte Mænd i Følget. Værst faren var Gudmoderen,

naar hun til Hest i Spidsen for dem alle skulde paa engang passe den spæde og skønne om Vej mellem fygende Snedriver. Men heller ikke Resten af Følget var til at misunde. Ofte kunde det da vel hænde, at selv Spillemændene nødtes til at stikke Piben ind og overlade til højere Magter at holde onde Aander borte.

Vor Tid, der er vant til Hjemmedaab, naar Vejret er for barskt, og kun kender Kørsel paa magelige Veje, har ondt ved at fatte Ture som hine. Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede fandt de dog Sted i mangen afsides Egn i Norden. En Præst i Jemshøg Sogn i Blekinge fortæller saaledes Aar 1800, hvorledes det er Skik dèr, snart efter Fødslen at døbe de spæde i Kirke, saa at de ofte i den strengeste Vinter maa føres til Hest to à tre Mil til Kirken. Gudmoderen rider med Barnet indsvøbt i hendes Overkjole, som opskørtet er bundet hende om Livet. Det hændte engang, at en Gudmoder tabte Barnet paa Vejen fra Kirke og savnede det ikke, førend nogen af Følget spurgte om det. Man red naturligvis alle tilbage og fandt Barnet liggende uskadt og vel fornøjet paa Vejen. «Der behøver ikke at have ligget saa stor Skødesløshed til Grund», tilføjer Beretteren, «thi det er ikke let for en Kvinde i Mørke eller med Regn og Sne piskende i Ansigtet, paa engang at styre sin Hest og skøtte paa Barnet».[1]

Fælles for Optoget i det 16de Aarhundrede baade i By og paa Land var da altsaa Følgets Talrighed, den ledsagende Musik og det hele festlige Anstrøg. De ydre Forhold, der i sin Tid havde fremkaldt sligt, var endnu ikke forsvundne, ligesom Overtroen var lyslevende. Man tænkte derfor endnu ikke for Alvor paa at afskaffe disse Festskikke. Almindelig Sømmelighedsfølelse drog dog visse Grænser, som det særlig for gejstlige var upassende at overskride. Sjællands Bisp dadlede saaledes paa Landemodet Aar 1592 en Præst, der havde ladet sit Barn følge til Kirke af 24 ligefrem indbudne Faddere og yderligere forøget Musiken med Strengeleg.[2]

Naar Toget naaede Kirken, var det i det 16de Aarhundredes første Aartier Skik, at Præsten standsede Gudmoderen og Barnet i Kirkedøren, og ikke tilstedte dem eller Fadderne

Adgang, førend efter en længere Forberedelse. Denne bestod først og fremmest i, at Præsten blæste paa Barnets Ansigt og uddrev Djævelen af det. Derpaa korsede han det, gav det Salt i Munden, velsignede det og salvede dets Øren og Næse med Spyt. Først saaledes forberedt, fik den lille Lov at komme ind.

Enkelte af de nordiske Reformatorer var tilbøjelige til at bevare disse Skikke. I Hans Tavsens Døbebog f. Eks., prentet i Viborg Aar 1528, hedder det, at Præsten først «skal blæse Barnet tre sinder under Øjnene og sige: «Far her ud, du urene Aand! og giv den hellige Aand Rum her udi sit Kreature!» Derpaa skal han korse det, sigende: «Annam det hellige Korses Tegn, baade paa dit Anleed og Bryst!» og give det Salt i Munden, sigende: «Annam det Salt, som dig kan gøre vittig og forstandig, dig selv til ævig Liv og Salighed!»

Naar Barnet saaledes foreløbig er sikret, skal Præsten skride til den egentlige Uddrivelse af Djævelen, idet han tre Gange maner denne bort. «Bekend nu den Dom, som dig er overgaaen, du ledige Djævel! osv. Saa hør nu, du ledige Djævel! hvilken jeg haver manet og endnu maner, osv. Endelig maner jeg dig endnu, du urene Aand!» osv. Sluttelig skal Præsten lægge Haand paa Barnets Hoved, med Fadderne bede Fadervor og «derpaa tage Spyt med sin Finger og røre Barnets højre Øre, sigende: Ephatah! det er saa meget sagt: Lad dig op! og derefter ligeledes røre Barnets venstre Øre og Næse med de Ord: Du Djævel! fly herfra, thi Guds Dom er herneder over dig.» Først efter alt dette skal Præsten lede Barnet ind i Kirken, sigende: «Gud bevare baade din Indgang og Udgang nu og til ævig Tid!»[1]

Som bekendt er der i den danske Kirke nu ikke mere tilbage af hint Forspil udenfor Kirken end Ordene: «Herren bevare baade din Indgang og Udgang!» der endnu minde om den Tid, da hertil svarede en virkelig Indleden. Men lige efter Reformationens Indførelse var man meget vaklende i sin Dom over den hele Skik. Og ganske naturligt. Thi den var jo ældgammel og ikke tilfældig opstaaet, men som dens Navn «Primsignelsen» selv angav, betegnede den de Trin, som i sin Tid de voksne havde maattet gennemgaa, førend de stedtes til den egentlige Daab. I Danmark begyndte Reformatorerne, saa vidt man kan se, med straks at afskaffe Primsignelsen og indskrænke

Daaben til selve Handlingen samt Fremsigelsen af Daabsordene.[1] Hans Tavsen genoptog som ovenfor anført den gamle Skik med Primsignelsen, men Kirkeordinansen afskaffede atter en Del deraf, idet den opgav Blæsningen paa Barnet, Saltet og Salvningen, men bibeholdt Djævlebesværgelsen, der nu dog skulde udføres inde i Kirken. Norge fulgte dansk Skik. Men i mange Egne vedblev man vistnok i længere Tid at døbe paa katolsk Vis.[2] I Sverige afskaffedes Salvningen Aar 1541 og Saltet først Aar 1593.

Længst af alt holdt sig i alle tre Riger den gamle Skik, at lade første Del af Daabshandlingen foregaa udenfor Kirkedøren eller dog blot lige indenfor, anden Del derimod ved Døbefonten. Skønt sligt var forbudt i Danmark og Forbudet oftere gentaget, brugte dog f. Eks. Præsten i Svinninge paa Fyn endnu Aar 1590 at «læse over Børnene» lige indenfor Kirkedøren. Fyns Biskop havde Aar 1561 befalet, at man burde standse midtvejs i Kirken og lade første Del af Daaben foregaa dèr. Først Aar 1614 bestemtes det i Sverige, at hele Handlingen skufde foregaa ved Døbefonten, og i Øvre-Telemarken i Norge var en Præst Aar 1618 endnu ikke videre, end at han lod Børnene under Læsningen være udenfor Kirken.[3]

Naar Ordene: «Far her ud, du urene Aand!» osv. var læst over Barnet, og Djævelen saaledes uddreven af dette, skred man til den egentlige Daab. Denne foretoges ganske som i vore Dage, kun med den ene Afvigelse, at den lille afførtes Kristentøjet og helt blottet tre Gange dyppedes ned i eller overøstes med Vand, medens Daabsordene udtaltes.

Dette var en meget dristig Behandling af et nyfødt Barn især ved Vintertid i en iskold Kirke. Det kan endnu gyse i en, naar man f. Eks. læser: «Den 10 Februar 1564 Torsdagen før Fastelavn om Morgenen Kl. var over seks, blev Fru Marine Skram, Jacob Hardenbergs, født paa Tjele, og samme Dag døbt i Kirken.»[4] At denne enkelte overstod det, fremgaar af, at hun betegnes som «Frue», men mange Børn maatte nødvendigvis ved en saadan Daabsmaade faa deres Helsot.

Datiden indsaa dette. Kirkeordinansen strakte sig derfor saa vidt, den kunde, ved at tilføje: «Dog skal man give Skøde paa deres Førlighed, om det er saa Tiden, at de og taale at bares; thi man søger ved Daaben Børnenes Velfærd og ikke deres Fordærvelse.»[5] Peder Palladius, der befalede, at Degnen

Efter Niels Hemmingsens: Catechismi quæstiones. Wittenberg 1564.

eller Klokkeren, hver Gang «en Dannemands Barn kom til Kirke, skulde slaa en Spand Vand eller to i Fonten», tillod «om Vinteren at varme den ene Kedel Vand», for at Vandet i Døbefonten kunde være lunkent.[1] At Daabsvandet saaledes blev bragt til Kirken i Kedler — «givet halvanden Mark og syv Skilling for en Kedel at bære Vand i Fonten med at kristne Børn udi», hedder det f. Eks. i et Regnskab for Taarnby Kirke paa Amager fra 1577,[2] — kunde tyde paa, at man har benyttet sig af denne Anvisning, om end der ikke behøver at ligge andet heri, end at man fandt det sømmeligt at bringe Vandet i en lukket Beholder. Enkelte Gange oplod sig vel endog en Røst for, at man skulde nøjes med at blotte Barnets Hoved og Skuldre,[3] men saadanne forstummede meget hurtig eller overdøvedes af Fordringen om den fuldstændige Blottelse.

Sagen var, at her laa et gammelt Stridspunkt til Grund. Da Bugenhagen ved Reformationens Indførelse kom til Danmark, traf han i København til sin Forbavselse samme Skik, som han troede enestaaende for Hamborg, at Børnene ved Daaben kun fik Hovedet besprængt med Vand. Dette maa have været en

Indrømmelse, som den katolske Gejstlighed i sin Tid havde gjort Befolkningen, og som lidt efter lidt havde uddannet sig til fast Skik. Bugenhagen forhandlede skriftligt med Luther herom, og begge enedes om, at man i denne Sag burde gaa bestemt men dog varsomt til Værks. Man burde naturligvis indrømme, at de, der tidligere var døbte paa denne Vis, var virkelig døbte. Men samtidig skulde man alvorlig belære Menigheden om, at denne Form for Daab var en Uskik, der ikke forekom andet Steds og var i Strid med selve Daabens Væsen. Thi nøgne fødes vi, nøgne bør vi og at genfødes; kun nøgne kan vi ret iføre os Kristus og indlemmes i ham; og hele Legemet, ikke blot Hovedet, maa døbes, thi vi vide, at ikke blot Sjælen, men det ganske Legeme skal faa Del i Opstandelsen. Skriften lærer os jo ogsaa, at, da Kristus blev døbt, steg han ned i Jordans Flod.

Bugenhagen virkede med Iver i denne Sag, han skrev herom til Landets samtlige Biskopper,[1] og inden lang Tid maa det være lykkedes at bekæmpe Uskikken. Men netop jo bedre det var lykkedes, des mere burde man vogte sig for, ved utidig Nænsomhed overfor de spæde at give det nylægte Onde Vækst paany. Og hertil kom endnu et andet afgørende Hensyn.

Det var desværre en noksom bekendt Sag, at Daaben kunde forfærdelig misbruges til mangefold at styrke Djævelens Anslag. Et Voksbarn, der jo i og for sig kun var en uskadelig Dukke, kunde ved at døbes vinde Magt til at forgøre hvem som helst og bortrane vedkommendes Lykke. Man havde ikke faa Eksempler paa, at Hekse havde opnaaet at faa saadanne Voksbørn døbte hos godtroende Præster, blot under Foregivende af, at det var et svagt Barn, der ikke taalte at blottes.[2] Sligt maatte for enhver Pris undgaas.

Ad forskellige Veje naaede man da til et og samme Resultat. Religiøse Grunde, fælles, ældgammel Skik og endelig Frygt for djævelsk Misbrug, alt førte til, trods mulige, mislige Følger, at kræve Barnet fuldstændig blottet under Daabshandlingen.[3] Hvor denne udførtes ganske som den burde, f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab, der med Flid blev holdt mønsterværdig rigtig,[4] nøjedes man end ikke med at overøse Barnet, men dukkede det tre Gange helt ned under Vandet.[5]

Forskellen mellem Overøsning og Neddykning stod iøvrigt vistnok i Forbindelse med en forskellig Skik i Landets forskellige Egne. Hvor Barnet raktes til Præsten, faldt det naturligst for

denne at neddykke det; hvor Gudmoderen holdt det i sine Arme, at overøse det. Omkring Aar 1600 oprandt dog blidere Kaar for de smaa, idet det nu blev Mode at dække Døbefontens Stendyb med et fladt Metal-Døbefad, hvori selv den mindste bitte Hedning kunde bunde. Byttet blev dog kun saa som saa, hvor man i fattige men hæderlige Menigheder, som Biskop Hans Poulsen Resen meddeler, nøjedes med at anvende de ogsaa just moderne Tinsengepotter til dette Brug.[1]

Efter den almindelige Tro ejede Daabsvandet en egen signende Kraft. Det var den sidste Art «Vievand», som var bleven tilbage i den lutherske Kirke, og ganske naturlig tillagde man det da en undergørende Evne. Virkningen lod sig allerede spore i dets Magt til at hvidne Huden. Mørkladne Børn fik skær og hvid Farve ved Daaben.[2] Imod alle Sygdomme var det et virksomt Lægemiddel; der var derfor stor Efterspørgsel efter det, og mange søgte efter Gudstjenesten at tilvende sig det.[3] I Sverige antog man, at det Barn, hvis Daabsvand blev kastet over Huggeblokken, aldrig selv skulde komme til at lægge sit Hoved paa Blokken eller overhovedet dø en forsmædelig Død.[4]

Daabsvandets signende Kraft kunde yderligere forøges ved at komme Guld deri. Et ret mærkeligt Tilfælde af denne Art forefaldt i Sæby i Jylland Aar 1635. En Bedstemoder, der bar sit Sønnebarn over Daaben, havde givet Kirketjeneren et Stykke Guld til at anbringe i Døbefonten. Men da der var flere Børn, der den Dag skulde døbes, saa det et Øjeblik ud til, at en fattig Kvinde skulde komme først og faa sit Barn døbt i Guldvandet. Bedstemoderen fik hende imidlertid trængt til Side, saa at den, hvem Guldets Kraft var tiltænkt, ogsaa fik Gavn deraf, og lod derpaa, straks efter sit Gudbarns Daab, Guldet optage af Døbefonten. Som forstaaeligt var, vakte denne Strid Forargelse, Sagen paaklagedes og kom tilsidst til Universitetets Betænkning.[5]

Den Overtro, der her laa til Grund, var foruden Troen paa Guldets Magt, tillige en Tro paa, at Daabsvandet tabte sin Styrke ved at anvendes til flere. Denne Overtro har holdt sig endnu mange Steder i Sverige. I Wärend f. Eks. maa Klokkeren skaffe nyt Daabsvand til hvert Barn. I modsat Fald vilde det Barn, der døbtes bagefter, arve det førstdøbtes Egenskaber. Var det første f. Eks. en Dreng og det andet en Pige, vilde denne faa Skæg paa Hagen som hin, og omvendt.[6]

Et ganske eget og vanskeligt Spørgsmaal var det, om Daabs-

vandet under særligt ugunstige Forhold, f. Eks. ved Nøddaab, kunde erstattes ved andet. Allerede tidligt i den katolske Tid var dette Spørgsmaal blevet rejst og af Ærkebispen i Norge indanket til Pavens Afgørelse. I streng Vinter eller paa øde Sted maatte det kunne hænde, at Vand ikke var til snart at skaffe og undertiden havde man da i Norge tyet til at døbe Barnet i — Øl. Var nu denne Daab gyldig eller ej? Ærkebiskop Sigurd i Nidaros indberettede Sagen, og Pave Gregor den Niende gav ham den 8de Juli 1241 følgende Svar: «Efterdi Genfødelsen ifølge Evangeliets Lære skal ske ved Vand og den Helligaand, saa bør de, som døbes i Øl, ikke anses for rettelig døbte».[1]

Samme Afgørelse blev i Danmark truffen efter Reformationens Indførelse, da Spørgsmaalet her kom til at foreligge. Aar 1666 handlede nemlig i Skævinge paa Sjælland en Jordemoder paa egen Haand, idet hun, da en Kvinde havde født et Barn, der var meget svagt, hurtigt døbte dette i Øl, fordi hun mente, at det ikke vilde kunne leve, indtil der kunde hentes Vand. Barnet levede imidlertid og dets ejendommelige Daab vakte nu den største Uro hos Forældrene. Moderen var ved at gaa fra Forstanden af Grublen over denne Daabs Værd, Faderen forlangte den foretagen om igen paa rette Maade. Da Spørgsmaalet af Sognepræsten forelagdes Sjællands Bisp, Ærkebiskop Svane til Afgørelse, turde denne ikke paa egen Haand træffe nogen saadan, men indberettede Sagen til Kongen. Kongen afæskede først det teologiske Fakultet en Erklæring, der kom til at lyde paa, at Daaben i dette Tilfælde var aldeles ugyldig. Den «afveg nemlig quoad materiam (hvad Stoffet angik) ganske fra Sakramentets Instiftelse, som befaler, at Daaben skal forrettes med blot og bar Vand uden nogen Mikstur, hvorved det og mister det indsatte Elements Navn, saa at det ikke længer kaldes Vand». Barnet burde derfor med det allerførste ved et Vandbad udi Ordet indlemmes i sin Frelser. Jordemoderen, som ved sin uforstandige og uagtsomme Gerning i højeste Maade havde forarget Guds Kirke, burde formentlig saadan grov Forseelse offentlig afsone hos Gud og hans Menighed. I Overensstemmelse med dette Svar befalede Kongen, at Barnet skulde tilbørlig omdøbes med Vand og Jordemoderen «udstaa Kirkens Disciplin».[1]

Langt mildere havde Kirken fra tidlig Tid stillet sig overfor en anden Erstatning for Daabsvandet. Allerede Norges første Ærkebisp, Jon Birgersson, havde truffet følgende, milde Bestem-

melse: Hvis en Kvinde føder i Ensomhed og Barnet er saa svagt, at det ikke kan føres til Præst, og hun ikke er Folk saa nær, at hun kan faa Hjælp til at døbe Barnet, da skal hun heller døbe det selv end det dør udøbt, og døbe det i Vand, hvis saadant til er. Men hvis Vand ikke er for Haanden, skal hun dyppe det tre Gange i Dugg eller i Sne eller i Havvand. Men hvis ingen af Delene er for Haanden, skal hun tage Spyt og lægge paa Brystet og mellem Hærderne med de foreskrevne Ord: «Jeg døber Dig i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn», og give det Navn. Da kan det Barn lægges i Kirkegaard, og Konen skal ikke skilles fra sin Ægtemand paa Grund af det ved Daaben indtraadte aandelige Slægtskab. Men hvis Barnet kommer sig, skal det føres til Præst snarest muligt og han skal salve det med den hellige Olie med de Ord og Handlinger, som følger efter Daaben.[1]

Denne saakaldte Spytdaab (baptisma salivalis) synes ikke at have været ganske usædvanlig i Norge. Og den stemmede vel med Datids Skik. Fra en vis Side sét svarede den jo egentlig til, hvad der foretoges ved Primsignelsen, hvor Præsten selv salvede Barnets Øren og Næse med Spyt. Men Spørgsmaalet var, om en Nøddaab, som Moderen paa denne Vis foretog, var andet end en blot Primsignelse eller om det var en virkelig Daab. Pave Innocens den Tredie synes i et Brev af 1ste Marts 1206 at have villet indskærpe Norges Ærkebiskop Torer, at det ikke var fuld Daab. «Hvo som ikke fødes paany af Vand og den Helligaand kan ikke komme ind i Guds Rige. Du bør derfor ikke være i Tvivl om, at de ikke ere døbte, ved hvis Daab den ene af disse to mangler». Spørgsmaalet om «Spytdaab» kom, saa vidt vides, ikke for efter Reformationen. Grunden hertil er for Norges Vedkommende vistnok næppe at søge i, at Skikken nu helt var afskaffet. Snarere turde man søge den i, at Befolkning som Gejstlighed stiltiende var enig om, at dette under vanskelige Forhold var en tilladelig Form for Nøddaab. En saadans Gyldighed kunde ikke forkastes, naar de rette Ord var udtalte og Mundvand anvendt.

En Antagelse, hvori Kirken og Menigmand mødtes, var, at den Daab var den ypperste, der udførtes paa en Søndag. Gudstjenesten, der ledsagede den, den samlede Menigheds Forbøn,

for ikke at tale om Mængden af tilstedeværende Vidner, maatte gøre Søndags Daab til langt at foretrække for enhver anden. Hvo, der paa nogen Maade kunde, henlagde da Daaben til nærmest følgende Søndag. Christian den Fjerde blev saaledes naturligvis døbt paa en Søndag. Fast Regel var og kunde dette dog ikke være, blandt andet fordi Ventetiden herved let kunde blive for lang for Børn, der var fødte paa en Søndag eller Mandag.

Naar Daaben foregik paa en Søndag, henlagdes den ikke som nu til Dags til efter Gudstjenesten, men foretoges netop midt under denne. «Efter at Epistlen er læst og Halleluja er sunget, men førend Evangeliet læses», var dens rette Plads i Gudstjenesten.[1] Denne afbrødes altsaa for en Stund; til Gengæld maatte de spæde overvære hele Resten af den. Christian den Fjerde begyndte sit offentlige Liv med først at høre en længere Daabstale af Sjællands Biskop, og dernæst en timelang Prædiken af Pastor Katholm over Dagens Evangelium.[2]

Med disse Forudsætninger vil det forstaas, hvor stødende det var, naar Præsten Hr. Jørgen i Svinninge paa Fyn egenmægtig indførte den Skik, at døbe Børnene straks efter at der var ringet sammen, førend Gudstjenesten endnu var begyndt, ofte kun i Overværelse af et Par af Fadderne.[3] Han blev ogsaa for denne og nogle andre Overtrædelser af lignende Art dømt fra sit Embede.

Det at døbes som nu til Dags, efter at den egentlige Gudstjeneste er omme, var i det 16de Aarhundrede Udtrykket for den højeste Skam, der kunde times Moder og Barn. Herved tilkendegaves nemlig, at Moderen var en utugtig Kvinde og Barnet uægte født. Efter manges Opfattelse burde Barnet ikke engang stedes til Daab, førend Moderen havde tilstaaet, hvem Barnets Fader var, og førend hun selv havde staaet aabenbar Skrifte.[4] Disse haarde Bestemmelser havde ganske vist ikke nogen Støtte i Kirkeordinansen, men udtrykte blot Skik og Brug, der havde fæstnet sig som Vedtægt. Det var da for saa vidt med Rette, naar Christoffer Valkendorf, vistnok netop af Iver for strengt at følge Kirkeordinansen, forbød deres Anvendelse i Svinninge Kirke, der hørte under hans Gaard Glorup paa Fyn, og tværtimod befalede, at «uægte Børn skulde døbes paa samme Tid som de ærlige». Biskop Jacob Madsen lod sig i denne Anledning aflokke den skarpe Bemærkning i sin Dagbog:[5] «Christoffer Valkendorf har ændret denne Kirkeskik uden mit Samtykke og i Strid med

Regeringsraadernes derom udgangne Brev, skønt han selv var en af de Regeringsraader, der udstedte og underskrev det». Christoffer Valkendorf var imidlertid vel Mand for at hævde sin Ret. Saa vidt man kan skønne, maatte Jacob Madsen give fuldstændigt tabt. I hvert Fald findes endnu en skriftlig Erklæring fra ham, hvori han indrømmer sin Modpart, at den hele Skik ikke har nogensomhelst Hjemmel i Kirkeordinansen.[1] Hermed var Sagen dog ingenlunde afgjort. Den offentlige Mening var aabenbart stemt for haard Behandling, og i den senere udstedte, norske Kirkeordinans optoges ogsaa de herhen hørende Bestemmelser.[2]

En ganske egen Følge af at forene Daaben med almindelig Søndagsgudstjeneste blev den Overtro, at Daabens Kraft kunde yderligere styrkes ved at give de spæde Part ogsaa i Kirkens andet Sakramente. Naar Altergangen var til Ende, gik da stundom Kalken med den tiloversblevne Vin rundt blandt de Børn, der paa den Dag var blevne døbte. Denne Overtro synes at have været særlig udbredt i Skaane og paa Sjælland. Paa Landemoder baade i Lund og Roskilde maatte Bisperne nedlægge bestemt Forbud mod Uskikken.[3]

Naar Barnet var neddykket tre Gange og Daabsordene læste over det, var den egentlige Daabshandling til Ende; tilbage stod nu kun en Formaning til Fadderne. Ikke saaledes i den katolske Tid. Dengang havde der været ikke lidet, som endnu var at foretage med de nydøbte, Skikke, som de danske Reformatorer først havde afskaffet, Hans Tavsen atter genoptaget, men Kirkeordinansen sluttelig forbudt. Enkelte af disse Skikke holdt sig dog længe efter i mere afsides Egne, saaledes f. Eks. i Stavanger Stift.[4]

Ifølge Hans Tavsens «Døbebog» skulde Præsten allerede førend Neddykningen i Vand «smøre Barnet med Olie paa Brystet og Skuldrene, sigende: Da smør jeg dig med Olie til et Saligheds Tegn, at Gud vil være Dig mild og blid i vor Herres Jesu Kristi Navn».

Efter Daaben skal Præsten «gøre Kors i Nakken paa Barnet med Olie, sigende: Den almægtigste Gud, vor Herres Jesu evige Fader, som Dig nu haver anden Tid igenfødt formedelst Vand og den hellige Aand og haver forladt Dig alle dine Synder, han smøre Dig med sin hellige Olie til evig Tid! — Fadderne: Amen!»

«Siden skal Præsten sætte Barnet en hvid Hue paa, sigende: Annam dette hvide og ubesmittede Klædebon paa Dig, og bær

din Daab saa ubesmittet frem for Jesu Kristi Domstol, paa det at Du maa faa det evige Liv! — Fadderne: Amen!»

«Siden skal Præsten give Barnet et Lys i Haanden, sigende: Annam dette tændte Lys og bevar din Daab ustraffelig, paa det, at naar Herren kommer og farer heden til sit Bryllup, Du da maa være redebon at gaa hannem imod med alle hans Engle og leve siden evindelig med hannem! Guds Fred være med Dig! — Fadderne: Amen!»[1]

Af disse Skikke gik Salvningen og Lysbæringen temmelig hurtigt i Glemme, efter at de var forbudne; i det 17de Aarhundrede omtales de, saa vidt vides, ikke mere. Derimod ligger en dunkel Erindring om den hellige, hvide Hue vistnok — som vi tidligere har set — til Grund for den Haardnakkethed, hvormed Brugen af Hue paa Daabsdagen endnu holder sig i Norden.

Under alt dette havde Gudmoderen udfoldet en meget travl Virksomhed. Den indskrænkede sig ikke blot til hurtigst muligt at afklæde og paaklæde Barnet, nævne dets Navn og i rette Tid svare «ja» til Præstens Spørgsmaal. En dygtig Gudmoder maatte kunne bestride langt mere. Hun maatte for det første bære Barnet højt og frit og med en glad Mine. Undlod hun dette, blev Følgen den samme, som hvis hun paa Vejen til Kirke havde ladet nogen gaa eller ride foran sig: Barnet blev fortrykt og fik Trællesind. Fremfor alt maatte hun vogte sig for at tabe noget af Barnets eller sit eget Tøj. I saa Fald blev den lille kluntet, ja farlige Sygdomme som Epilepsi kunde blive Følgen. Græd Barnet eller blev det uroligt, skulde hun lade som intet, thi sligt betød ikke andet end, at det vilde faa en smuk og kraftig Røst og forstaa at bruge sine Lemmer. Men vissede hun for det for at faa det stille, vilde hendes urolige Bevægelse forplante sig til Barnets hele Liv, og ingen kunde saa vide, hvorledes det vilde ende. Det var ligeledes en egen Sag med hendes Svar til Præsten. Hun skulde naturligvis passe at besvare hans Spørgsmaal med «ja». Men kom hun til at sige et eneste «ja» for meget, eller stemmede hun blot i med, naar Fadderne svarede «Amen», saa afsatte dette blivende Spor i Barnets svækkede Aandsevner. Derimod var hun i Stand til at gøre det letnemt ved uafbrudt stille for sig selv at gentage hvert et Ord, Præsten læste over det. Endnu i vore Dage er det i flere Egne Skik, at Gudmoderen under Daabshandlingen mumler Præstens Ord efter.[2]

Naar Formaningen til Fadderne var oplæst, gik disse en for en op til Alteret for at ofre til Præsten. Under denne Ofring skulde Gudmoderen staa oprejst ved Udgangen af sin Stol med Barnet paa Armen. At glemme dette var meget farligt. Endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede hedder det fra Slaglille ved Sorø om en Vogterdreng, der var lidt forstyrret og tilsidst blev syg og døde: «Gamle Karen mener, at der var nok sket en Forseelse ved Barnets Daab, enten at Konen, som bar det, for ofte har sagt ja til Præstens Spørgsmaal, eller hun har kanske sat sig ned med Barnet, medens Fadderne var oppe at ofre. Nogen Forseelse maa der være sket, for ellers kunde Troldfolk ingen Magt have faaet over Barnet».[1]

Naar Fadderne vendte tilbage fra Ofringen ved Alteret, gik de hver især hen til Barnet og lagde en Guld- eller Sølvskilling paa dets Bryst. Gudmoderen maatte nøje mærke sig, hvad enhver lagde, for senere at kunne gøre Forældrene Rede herfor. Stundom var der paa Barnets Dragt anbragt en Lomme, saa at den spæde selv kunde gemme sine Penge. Blandt de i «Dansk Folkemuseum» bevarede «Kristentøjer» findes et med endog to Lommer, en stor og en lille, rimeligvis til store og smaa Mønter.

Denne Ofring af Faddergaverne i Kirken fandt i det 16de Aarhundredes første Halvdel endnu Sted hos alle, høje og lave.

Da saaledes i Aaret 1557 Christian den Tredie afsendte Peder Oxe til Mecklenborg for paa hans Vegne at staa Fadder til Hertug Ulriks og Elisabeths Datter Sophia, den senere Dronning af Danmark, gav Kongen ham udtrykkelig Befaling til at aflevere Faddergaven til Barnet i Kirken samt at ledsage den med nogle velvalgte Ord. Peder Oxe blev imidlertid forhindret i at lystre denne Befaling, da Daaben ikke foregik i Kirken, men i Hjemmet, og ingen af de andre holdt nogen Tale, idet de afleverede deres Gaver. Han gjorde da som disse, idet han oppe i Salen, hvor Daaben foregik, tavst lagde sin Foræring — ikke paa Barnets Bryst, dertil var der uden Tvivl for mange Gaver — «men var sat et Haandbækken paa Skiven [Bordet] af Sølv, dèr ginge hver til og lagde udi, hvad Frøkenet blev foræret med».[2]

Første Gang den gamle Skik vides at være bleven brudt i Danmark, var underligt nok ved Christian den Fjerdes Daab, da altsaa 20 Aar efter den samme lille «Frøken Sophia» havde sin ældste Søn i Kirke, og hendes Moder, den danske Prinsesse Elisa-

beth bar ham. Maaske har man ved denne Lejlighed fundet det anstødeligt, at Hertuginden med Kongesønnen paa Armen skulde staa og nikke Tak til enhver i hele den lange Række af Faddere; eller man har vel snarere frygtet for, at denne Ceremoni, korrekt udført med lange Taler fra og til hver af Giverne, vilde trække den alt i Forvejen meget lange kirkelige Handling ud i det uendelige. Vist er det, at da Mester Katholm havde endt sin Prædiken over Dagens Evangelium og Orgelet spillede til Offer, nøjedes man med alle — Hertuginden med den lille, Fyrsterne, Rigsraaderne og de andre adelige Faddere — en for en at gaa op til Alteret og ofre til Præsten og derpaa at begive sig tilbage til sin Plads.[1]

Saadan Afvigelse fra gammel Skik smittede. I Nutiden har Ofring af Faddergaver i Kirken kun holdt sig enkelte Steder hos Landbefolkningen, saaledes f. Eks. i visse Egne af Fyn, Halland og Blekinge.[2]

Efter Ofringen gik Toget hjemad i strygende Fart, Gudmoderen og Barnet naturligvis i Spidsen. At ile fra Kirken med den nydøbte er Skik og Brug endnu i Norden. I Odsherred paa Sjælland hedder det endvidere: Man maa vel vogte sig for, at der bliver nogen «Slippe» i Vognrækken, eller at en enkelt Vogn kommer bagefter, thi da faar Barnet lange Hæle, Tegnet paa Trællesind og Tyvagtighed.[3]

Ved Hjemkomsten modtoges Skaren af Faderen, til hvem Gudmoderen højtideligt overrakte den lille, idet hun lydelig sagde: «Jeg har modtaget en Hedning og bringer en Kristen». Naar Barnet, som ved Christian den Fjerdes Daab, selv havde faaet Navnet «Christian», var der dobbelt Betydning i Ordene: «Jeg bringer en Christianus» (et Ordspil, som Erasmus Lætus i sin latinske Beretning om Daaben naturligvis ikke glemmer at fremhæve).[4] I Skaane lød det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede stadig: «Se här får jag glädjen att i Jesu namn lemna dig en Christen i stället för en hedning». At Skikken ogsaa dèr er ved at ophøre kan sluttes af, at disse Ord, der i Aarhundredets Begyndelse sagdes lydeligt, ved dets Midte kun hviskedes sagte.[5]

Faderen takkede Gudmoderen og Fadderne i en lille Tale, Omskrivning af det bekendte: «hvilket igen at forskylde udi slig

og andre Maader jeg altid skal findes redebon».[1] Derpaa bragtes den nydøbte til Ro. Det var en Hovedregel, som synes at være fulgt hele Norden over, at den lille ikke maatte omklædes, men skulde sove sin første Søvn i Kristentøjet, for at Daabens Virkninger ret kunde gøre sig gældende. Nogle listede sig endda til i Smug at klippe en lille Stump af Dragten, der senere gemtes paa Barnet som Værn mod alt ondt.[2]

Førend Fadderne fik noget at leve af, forefaldt der først et ejendommeligt Optrin, idet de alle førtes ind til Moderen, hvor de lykønskende, én for én gik forbi hende og lagde deres Gave til hende paa Sengen. Den tidligere Foræring i Kirken havde været til Barnet og kaldtes stundom: «paa Brystet»; denne Faddergave var alene til Moderen og kaldtes: «udi Sengen». Den anvendtes hos høje og lave. I den kongelige Befaling angaaende Peder Oxes Sendefærd som Fadder Aar 1557 stod saaledes nøjagtig Oplysning om, hvad han havde at sige og gøre, naar han før Bordet førtes frem til Hertugindens Seng. Og Peder Oxes Indberetning oplyser, hvad der virkelig foregik: Efter Daaben og Ofringen til Barnet er alle Fyrsterne og Fyrstinder og Sendebud «opgaaet udi Hertugindens Kammer for hendes Naades Seng, og dèr er overantvordet Hertuginden hvad Faddergave, hver havde fremsendt med tilbørlig Lykønskning . . . Hver, som haver fra sig antvordet sin og Herres Foræring, er hver straks sket besynderlig Taksigelse», hvilke Taler Peder Oxe ved sin Hjemkomst nærmere skal gengive.[3]

Da Frederik den Anden Aar 1581 befalede Absalon Gøye og Brejde Ranzau at møde paa Kongens Vegne ved en Barnedaab hos Hertug Hans, skrev han til dem, at han nok forinden skulde sende dem baade «vor Faddergave og hvad vi vor kære Broders Gemal ville have foræret «udi Sengen», som det kaldes»[4] — «Torsdag var jeg udi Notmark til Barsel og gav paa Sengen 1 Krone» hedder det Aar 1653 fra Als.[5]

Christian den Fjerdes Daab foregik efter storartede Forberedelser i København, lang Tid efter hans Fødsel paa Frederiksborg, saa at Moderen, Dronning Sophia, ved Daaben forlængst havde været oppe. Som en Følge heraf kunde Gaverne «udi Sengen» ikke godt afgives paa behørig Vis. Dog er det et Spørgsmaal, om den gamle Beretning ikke sigter til en Art Hvile paa noget, der skulde efterligne en Seng, naar den siger, at «Dronningen blev stillet til Sæde midt i Salen». Iøvrigt gik alt

paa sædvanlig Vis. Fadderne kom fra Kirken først op i Salen til hende for at overrække deres Gaver. Dronningens Hofmester, Rigsraad Peder Bilde, stod ved hendes Side, modtog Gaverne og besvarede hver Tale med en passende Taksigelse, og først da hele dette Optrin var til Ende, gik man til Bords.[1]

Der var da altsaa fire Arter af Gaver ved en fuldstændig Fadderstads: til Præsten, til Barnet, til Moderen og, undertiden i det mindste, til Ammen,[2] «paa Alteret», «paa Brystet», «udi Sengen» og «paa Vuggen», som de kaldtes. Disse Gaver havde baade haft og bevarede fremdeles en betydelig Indflydelse paa Daabsskikkene og den hele Fests Stilling i det almindelige Omdømme.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at disse Gaver oprindelig har haft en religiøs Betydning og været Ofre eller Beskyttelsesmidler for de paagældende. De to af dem, til Præsten og til Barnet, kaldtes jo endnu Ofre og ydedes i Kirken. Og alle havde de det tilfælles at skulle gives i Form af ædelt Metal, der jo ansaas for et Sikringsmiddel mod Troldtøj og alt ondt. Særlig Gaven til Barnet lader sig vistnok forfølge et Par Skridt tilbage, for saa vidt Gudmoderen, efter Skik i enkelte Egne at slutte, tidligere uden Tvivl overalt har givet Barnet sin Gave allerede om Morgenen, for at værne den spæde mod ondt undervejs. I Wärend i Sverige lægger Gudmoderen endnu «en hvid Penning» paa Barnets Bryst, naar hun paa Daabsdagens Morgen henter det til Kirke.[3] I Vestjylland lægger man ligeledes om Morgenen en Sølvskilling paa Barnets Bryst. I Ringstedegnen gemmes den dertil brugte Mønt som Barnets Lykkeskilling. I Kalundborgkanten tror man, at Barnet vil blive lærenemt, naar dets første Bog bliver købt for denne Skilling.[4]

I det 16de Aarhundrede var man hos de højst stillede vistnok i Reglen ude over den ligefremme Overtro paa Gavernes beskærmende Værd. Man betragtede dem som Lykønskningsudtryk og Vederlag for haft Ulejlighed. Dog fulgte man nøje gammel Skik, at de altid skulde bestaa af ædelt Metal. Til Barnet valgtes som oftest Guld- eller Sølvmønter, om muligt forældede. Moderen foretrak man gerne at give et Sølvbæger, en Kande, et Saltkar eller lignende Stykke Husgeraad, sjældent eller aldrig derimod et Smykke.

Følgen var, at man kunde komme i Forlegenhed, naar man i sidste Øjeblik, maaske halvt uventet, blev indbudt som Fadder.

Mange af Datidens Breve giver os et Indblik i denne Art Vanskeligheder og den pudsige Maade, hvorpaa man klarede sig, ved at tage et af Husets brugte Bægre eller Saltkar, ridse andet Navn og Vaabenmærke i og afgive det som nyt. Man stolede trygt paa, at Modtagerinden ikke tog Hensyn til den slidte Kant, men blot vejede sig til dets Metalværdi, og maaske selv ved Lejlighed lod det gaa videre. Et og samme Bæger kunde saaledes som Faddergave rejse Landet rundt.

. . . . «Kære Birgitte og kære Søster! Som Du skriver mig til, i hvilke Du er begærendes, at jeg vilde vel gøre og laane Dig en Stob [et Bæger], som Du vilde give til Faddergave, saa sender jeg Dig nu en Stob, som vejer 122 Lod, og dersom Du ikke havde været min Ven saa god, havde Du ikke bekommet den, og begærer jeg ikke Pendinge derfor men lige saadan en Stob igen og saa god, som den er . . . .»[1]

Selv Faddergaverne til Dronning Sophia ved Christian den Fjerdes Daab var ikke alle nye. Vi er endnu i Stand til at kigge Christoffer Gøye i Kortene:

. . . . «Kære Mogens!» skriver han, da han skal til Festen, «har jeg nu bekommet den Stob, som Du sendte mig, og takker Dig gerne, fordi Du vil unde mig den. Saa har jeg nu ladet veje samme Stob i København, da vejede den 205 Lod, som jeg lod Godtfolk se paa. Og vil jeg give Dig saa meget Sølv igen, som samme Stob vejede, desligeste saa meget Guld, som der skal til at forgylde saadan en Stob med, og hvad Lod Arbejdsløn kan koste: om Du vil unde mig den derfor, da skal jeg fornøje Dig derfor, naar Gud vil jeg kommer til København, og vil gerne forskylde det igen i hvad Maade jeg kan» osv. . . . .[2]

Som Eksempel paa en Faddergave, der alt havde været omkring og fremdeles skulde videre, kan anføres følgende:

. . . . «Kære Farbroder! haver jeg bekommet Eders Skrivelse, hvorudi I er begærendes, at jeg vil laane Eder den Stob, som min Moder Fru Beate gav Mette. Kære Farbroder! saa kan jeg Eder venligen ikke forholde, at samme Stob haver været mer end otte Dage i Odense at lade sætte andet Vaaben paa, thi jeg er og selv beden til Fadder paa samme Tid. Men dersom jeg havde vidst det noget tilforn, da skulde I, saa sandt hjælpe mig Gud! gerne have bekommet den, i hvad Raad jeg havde selv faaet. Men jeg sender Eder en Kande, som min Moder Fru Ida gav mig. Dersom Eder dèr var tjent med, da under jeg Eder

denne rettelig gerne. Dersom Eder synes, hun var for ringe, da kan I vel lægge noget Guld deri, saa I lige vel kan bestaa dermed» osv. . . . .[1]

Som Eksempel endelig paa haabløs Forvirring kan anføres følgende Skrivelse fra Fru Kirsten Bølle paa Basnæs, der, indbudt til Fadder, har været saa uheldig ikke blot at glemme Daabsdagen, men tillige er uvidende om, hvorvidt Gaarden, hvor Barslet staar, ligger i Jylland eller i Fyen:

. . . . «Jeg kan ikke klage, saa jeg har forset mig, at jeg ikke haver sendt min Faddergave over til Hans Johansens Barn. Jeg forsaa mig i Dag, jeg mente, at det skulde have været paa Søndag otte Dage, men i Dag saa jeg i Brevet, at det skal være paa Søndag. Og vil jeg skrive Margrethe til og sende hende min Faddergave. Men det kan nu ikke komme frem før efter Barselet; nu ved jeg aldrig, heller «Fabuslett» [Gaarden Fobislet i Nærheden af Kolding] ligger i Jylland heller i Fyn» osv. . . . .[2]

Hos Almuen, især Landbefolkningen, havde Troen paa Faddergavernes signende og beskærmende Kraft endnu langtfra tabt sig. Men samtidig var den Opfattelse stærkt i Fremvækst, at de var en Art Vederlag for haft Ulejlighed. Den lutherske Gejstlighed fremmede denne Opfattelse, og Peder Palladius gik paa sin djærve Vis endnu videre og erklærede Faddergaverne for en kristelig Opmuntringspræmie for talrigt Afkom: «Fadderpenge, de gives ud for en anden Sags Skyld, som er, at Fader og Moder skulle ikke falde udi Mishaab, for Gud giver dennem flere Børn, han vil ogsaa give dennem mere at føde dem med, derfor giver man Barnet Penge, ligesom man giver ogsaa Brud og Brudgom Penge og Boskab at behjælpe dennem frem med udi deres Ægteskab».[3]

Datidens Forældre faldt ikke saa let i Mishaab paa et Omraade som dette, og Peder Palladius' Forklaring aabnede derhos de lyseste Udsigter. Den Udvej laa nemlig saa nær, at man for at styrke sit Haab indbød flere og flere Faddere.

I den katolske Tid havde Læren om Fadderskabets beslægtende Kraft sat en naturlig Stopper for Tilbøjeligheden til at indbyde mange Faddere. Nu fik derimod denne Lyst frit Løb. Allerede Aar 1549, kun en halv Snes Aar efter Reforma-

tionens Indførelse, var man i Danmark naaet saa vidt, at Kongen maatte udstede følgende Brev til Landets samtlige Biskopper:

«Os er til Vidende vorden den store Uskikkelighed, som sig almindelig begiver i alle Sognekirker, at naar nogen lader døbe deres Børn, saa indbyder de saa mange Faddere, at disse næppeligen kunne fange Rum hos Fonten. Og det sker mere af Gerrighed end til Guds Ære, og Sognepræsterne sligt tilstede for en ringe Fordels Skyld, de deraf kunne fange formedelst et føje Offer». Thi forbyde vi at «indbyde flere Faddere end tre eller fire i det allermeste, paa det at slig Uskikkelighed maa igen afkomme og plat nedlægges».[1]

Sligt var imidlertid lettere sagt end gjort. Begge Parter, Forældre og Præst, saa jo deres Fordel ved, at Fadderne var mange. Det var da de færreste Præster, der stillede sig mod Strømmen og som f. Eks. Hr. Christen i Kværndrup paa Fyen endog vovede at nægte et Barn Daab til sædvanlig Tid under Gudstjenesten, fordi Fadderne var for talrige. Menigheden anklagede ham da ogsaa ganske roligt for Bispen, idet de paastod, at han ved at døbe Barnet efter Prædiken og sammen med et Slegfredbarn havde erklæret det for uægte.[2] Mange Faddere og saa selv Præst, til hvem der skulde ofres, gav dobbelt Indtægt. Det var da let forstaaeligt, at f. Eks. Præsten Christiern Nielsen Juel havde 14 Faddere til sin første Søns Daab, 13 til sin andens og 19 til den tredjes;[3] eller at Præsten Christiern Brun i Nyborg havde 20 Faddere til sit ene Barn og 21 til et andet;[4] eller at hin ovenomtalte Præst, der anvendte ikke blot Piber og Trommer men ogsaa Strengeleg, anbragte denne Musik i Spidsen for 24 Faddere,[5] eller at Præsten Niels Poulsen i Lading mødte med 44 Faddere ved sin Søns Daab, osv.[6]

Den samme Tilbøjelighed til at have mange Faddere gjorde sig ligeledes gældende hos Adelen, om end Hensynet til Indtægten ved Faddergaverne her ikke behøvede at være eneraadende. Saa vidt man kan skønne, synes det at have været betragtet som Udtryk for Ansélighed og Pragt at møde med mange Faddere, hvilket derfor især anvendtes ved første Barns eller første Søns Fødsel. Iøvrigt toges dog mange andre Hensyn, til Moderens Tilstand f. Eks., Slægt og Venners Nærhed osv., saa at man i samme Ægteskab kunde træffe et Barn med 42 og det næste med ikkun 5 Faddere.[7] Et Højdepunkt som 51 Faddere — hvad en vind-

skibelig Familie i Roskilde Aar 1549 havde drevet det til[1] — naaedes dog vistnok sjældent eller aldrig blandt Adelen.

Endnu ind i det følgende Aarhundrede holdt disse Forhold sig uforandrede. Aar 1625 lyder saaledes den gamle Klage fra en af Københavns Præster til Kansler Christian Friis: «Daabsens Sakramente misbruges slemmelig; man gør et Kræmmeri heraf».[2] De gamle Forbud maatte bestandigt gentages baade i Sverige, Danmark og Holsten;[3] og med Føje kunde Peder Syv optegne blandt danske Ordsprog: Penge vil der til, sagde Manden, han bad til Fadder.[4]

De Midler, hvorved man søgte at raade Bod paa Ondet, var, foruden almindelige Forbud, Paalæg og Straffe af forskellig Art. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at ingen maatte give mere end 1 Dalers Værdi i Faddergave.[5] I Stralsund 1649 var man saa snedig at tilføie, at samme Daler skulde overrækkes aabenlyst og ikke indsvøbt i Papir.[6] I Aalborg satte man Aar 1569 en Bøde af 3 Mark til Raadet og 8 Skilling til Bytjenerne for hver Fadder, der var indbudt mere end fire.[7] I Helsingør straffede man ikke blot med Bøder, men hensatte uden Barmhjærtighed i «Kælderen» enhver, der søgte ulovlig Fadder-Fortjeneste.[8]

Hvad hjalp det imidlertid altsammen? Tilstanden paa Landet er ypperlig malet i følgende Meddelelse fra Fyn Aar 1667: «Den 16 Februar var jeg i Odense i et fornemme Hus, hvor jeg ofte kom; og der indfandt sig en Bondemand at betale sin Husbond, som boede sammesteds, sin Landskyld med rede Penge, hvilke han sagde sig nylig at have bekommet til Faddergave, da hans Barn var i Kirke, saasom de fleste Bønder paa Landet havde nu den Skik at byde moxen alle deres Sognefolk til Fadder, naar deres Børn skulde kristnes. Nogen Latter fik vi ellers af den samme Bonde, da han med Alvorlighed beklagede, at en Pige iblandt Fadderne havde ikkun offereret et sammenlagt Stykke tomt Papir med en Knappenaal for, og dog (sagde han) var der ingen iblandt Gæsterne, der aad saa uforskammet til Barslet som hun».[9]

I Byerne kunde man vel lettere komme efter Overtræderne, dog nyttede dette kun lidet, naar det var selve dem, der skulde sørge for Lovens Overholdelse, der brød den. I Ribe mødte saaledes en af Bytjenerne — eller Stadsbudene, som de nu kaldtes — i Aaret 1663 med 23 Faddere; Aar 1670 en anden Stadstjener

med 21 Faddere,[1] osv. Men hertil kom, at man tidlig havde fundet paa en Udvej. I Stedet for mange Jævninge indbød man faa men gode Betalere, der ifølge deres Stilling ikke let kunde undslaa sig. Saaledes opstod den Skik, hvis Spor alt lader sig paavise i det 16de Aarhundrede, men som stærkt bredte sig i det 17de: alene for Indtægtens Skyld at indbyde fornemme og velstaaende Folk til at staa Fadder. Lige saa lidt som deres Forgængere, de indbudne Afdøde ved de katolske Daabsfester, behøvede disse personlig at give Møde, men derimod stillede man det Krav til dem, at de lod høre fra sig ved en klækkelig Gave. I Christian den Fjerdes Dagbøger findes ikke faa Optegnelser om slige Indbydelser til Fadder, hvorved der gerne faldt en Dukat, en Rosenobel eller to af til vedkommende. «6 September 1618 gav jeg en Skipper i Kolding, som mig bad til Fadder, en Dukat». «Var jeg Fadder til Erhard Trompeters Datter og gav til Fadderpenge 2 Rosenobler, de fattige 2 Daler»,[2] osv.

I Byerne var det især Borgemestre og Raadmænd, der var udsatte. Borgemester Hans Friis i Ribe f. Eks. stod saaledes i Aarene 1624—26 Fadder til femten Børn. Især udmærkede Byens laveste Betjening, Bødlen og Mestermanden, sig ved denne Art paatrængende Høflighed. «Hans Skarpretter» i Ribe havde Aar 1652 tre Raadmænd, en Borgemesters Kone og en Raadmands Datter til Faddere for sit Barn. Gotfred Mestermand sammesteds mødte nogle Aar efter med 14 Faddere, hvoriblandt flere Raadmænd og Raadmandskoner. Ogsaa her var der imidlertid et Lavmaal, under hvilket man ikke kunde gaa. Til en Natmands uægte Barn var det en Umulighed at skaffe Faddere. Der er noget eget ynkeligt og haabløst forladt i Kirkebogens tørre Beskrivelse af et saadant Tilfælde: «Faddere: Ingen; og bar han den selv til Daaben».[3]

Det gik med de talrige Faddere som med alle Beregninger af denne Art, jo almindeligere de blev, des mere ophævedes Virkningerne. Som ved et Spilleregnskab i Nutiden udlignede i et længere Tidsrum set Indtægter og Udgifter vistnok som oftest hinanden.[4] Iøvrigt havde Faddergaverne den Fordel, at de gerne modtoges, medens Familien var ung og Indtægterne knappe, og først atter skulde udgives i større Maal, naar Velstanden var vokset. Beregninger i saa Henseende var dog i hin Tid langt fra til at lide paa. Selv den ældste Borgemester, der hvad Faddergaver angik, forlængst var kommen paa Udgiftssiden, kunde,

naar han blev ledig, gifte sig paany og saa Aar ud og Aar ind kræve ind igen, hvad han fordum havde maattet bøde til andre.

I nær Forbindelse med de talrige Faddere stod den Skik, at opsætte Daaben i længere Tid efter Fødslen. Herved opnaaedes der, at man kunde indbyde Faddere ogsaa langvejs fra, hvilket, som vi tidligere har set, omtrent fra Aarhundredets Midte gav Anledning til de skriftlige Fadderindbydelser. Men ogsaa Anstalterne til Barselgildet kunde paa denne Maade træffes i fyldigere Grad, saa at det kunde blive, hvad det burde være, en storartet Fest, og Moderen kunde, hvad hun naturligvis helst ønskede, være ganske helbredet og selv ordne Festen.

Følgen blev, at man ud fra disse Hensyn begyndte at udsætte Barnets Daab og Barselgildet stundom endogsaa lige til Moderens Kirkegang, altsaa seks Uger efter Fødslen.

Eksemplet hertil gaves tydeligt nok fra oven. Med Christian den Fjerdes Daab tøvede man saaledes ikke blot til Dronningens Kirkegang, men endog en Ugestid efter. Med Christian den Fjerdes Datter Elisabeths Daab Aar 1606 ventedes der endog over to Maaneder.[1] Og hvad der saaledes fik Lovlighedens og Fornemhedens Stempel fra oven, efterlignedes snart ogsaa ned efter.

Men herved gaves der et Eksempel af den aller farligste Art. Hine rige Familier havde nogenlunde let ved Uger og Maaneder igennem at vaage over Barnet, Nat og Dag værne det mod Djævelen. Men for mindre vel stillede var dette umuligt. Ikke desto mindre begyndte man at efterligne Uskikken til største Skade for den spæde.

Hvad Aarhundreder igennem havde holdt Stand: Nødvendigheden af snarlig Daab, begyndte altsaa mod det 16de Aarhundredes Slutning saa smaat at vige, ikke for en dybere religiøs Opfattelse, men blot for Bevæggrunde, der, sædelig set, kun havde grumme ringe Værd. Man udsatte Daaben, ikke fordi Djævlefrygten var ophørt, men trods det, at man endnu nærede den.

Regeringen var sig Faren ved dette Omslag bevidst. Men den var vanskelig stillet, for saa vidt den paa engang selv nærede den gamle Tro og samtidig selv var den, der gav det slette

Eksempel. Man klarede sig da ved ned efter at forbyde Uskikken eller ved Forsøg paa at udrydde dens Anledning, de store Barselgilder.

Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede fremkom der da en Række af kongelige Befalinger om snarlig Daab, der paa engang viste den gamle Skik, som man søgte at underbygge og bevare, og det Frafald derfra, som tydelig nok var begyndt. Medens gammel Skik, som ovenfor omtalt, krævede Daaben en Dags Tid eller to efter Fødslen, veg Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636 allerede til fire Dage,[1] og Forordningen for Kongeriget af 1646 til otte Dage efter Fødslen».[2]

For Gejstlige var Fristelsen men tillige ogsaa Brøden ved at opsætte Daaben størst. Allerede tidlig lød derfor paa Landemoderne Advarsler herimod. Det var ikke uden Braad, naar den nye Skik betegnedes som Hofskik, og det f. Eks. forbødes «efter den nye Hove-Sædvane, at forhale sine Børns Daab for skændig Pral og Profits Skyld». Allerede Aar 1578 maatte Præsterne paa Sjælland trues med offentlig Anklage, saafremt de afholdt deres Børn mere end otte Dage fra Daaben. Bispen paa Fyn afkrævede i dette Tilfælde sine Præster en Bøde paa 4 Daler.[3]

Regeringens andet Middel var Forbud mod Barselgilder. Christian den Fjerde gik i saa Henseende videst, idet han Aar 1624 udstedte et almindeligt Forbud herimod: «Barselkost skal aldeles være afskaffet, saa at intet Maaltid eller Gæstebud Fadderne eller andre maa gives».[4] Tre Aar forinden havde Konsistorium ved Københavns Universitet udstedt et lignende Forbud, og under en Mulkt af 20 Daler afskaffet «al Barselkost blandt os og alle vores».[5] En ældgammel Skik som denne lod sig imidlertid ikke saaledes bortvejre ved et flygtigt Kongebud. Fra Oldtiden af havde det i Norden hørt med næsten til Menneskerettighederne at faa Livets de tre Hovedbegivenheder: Ankomsten til Verden, Valget af Ægtefælle og Bortgangen fra Verden, fejret med Fest. Disse tre Gilder hædredes endnu fremdeles med den gamle Festbetegnelse: «Øl» — Barsel (Barnsøl), Fæstensøl og Gravøl — og det fulgte af sig selv, at man nu saa lidt som forhen var villig til at opgive dem. Det blev da Kongebudet og ikke Skikken, der maatte give efter.

Saavel før som efter Forbudet fejredes Barselgilderne altsaa med vante Pragt. Som Eksempel paa slige Festers Ansélighed i

det 16de Aarhundrede kan anføres Holger Rosenkrands' Barselgilde den 2den September 1572, hvor han havde til Gæst foruden Kongen selv 66 Herremænd, 66 Fruer og Enkefruer samt 7 Jomfruer, ialt 140 Gæster foruden disses Følge.[1]

Efter gammel Skik skulde et ægte «Barnsøl» vare mindst tre Dage i Træk. At dette ogsaa var Tilfældet, bemærkes udtrykkelig ved de to Barselgilder, som Erik Rosenkrands, Lensmand paa Bergenhus, gav i Aarene 1561 og 1562, der begge fejredes med største Pragt og varede hvert i tre Dage.[2] Aar 1586 blev det forbudt Præsterne paa Fyn at holde Barselgilde flere Dage i Rad.[3] At det ogsaa er gaaet livligt til ved Bøndernes Barsler, kan ses af de mange Bøder, som disse gav Anledning til. Kvinderne synes at have været særlig oppe ved denne Art Fest. I Helsingborgs Lensregnskab for Aaret 1579 omtales saaledes et Barsel, hvor en Kvinde blev saaret, men rimeligvis efter tapper Modstand, «Bierredrengene i Vinsløv» maatte i hvert Fald bøde 6 Daler for deres «Oprør» ved denne Lejlighed.[4] Det er ret betegnende for saadanne Gilder, at man for Alvor kunde erklære Vidnesbyrd i en Sag for ugyldige, fordi de var «tagne af Barsellag, efter løse, letfærdige og drukne Folks Munde».[5]

Én Opfattelse synes man at have været enig om Norden over, det var, at det særlig ved Barselgilder burde gaa overflødigt til. Dette stod vistnok i Forbindelse med, at tidligere havde Kosten ved dette Gilde for en stor Del bestaaet af «Barselgrød», altsaa af Retter, som Gæsterne selv havde medbragt, hvorfor det da blev disses Skam, om Maden ikke slog til. Var der for knapt med Barselkost, antoges dette at ville faa skadelig Indflydelse paa Barnet. «Ved Barselgildet maa Grøden ikke spises rent af Fadet, thi da bliver Barnet fattigt», hedder det endnu i Vestsjælland.[6] Det faar i saa Fald «lange Hæle», siges der i Fyn.[7] Et spøgefuldt Kraftudtryk for knap Barselkost har endnu holdt sig i Mundheldet: «At slaa til som ved Skrædderens Barsel, hvor de aad Barnet med».

4.

Naar paa gammeldags Vis Daaben og Barselgildet havde fundet Sted et Par Dages Tid efter Fødslen, forestod der lige ovenpaa endnu et Gilde. Barselet var jo til Ære for Barnet, og den senere Kirkegangsfest til Ære for Moderen. Men foruden disse to Hovedpersoner var der endnu en Part, hvem Tak og Hæder tilkom, det var alle de Kvinder, der under Fødslen saa trolig havde staaet Moderen bi.

Til Ære for disse og som en Slags Afskedsfest for dem holdtes der da rimeligvis dengang ligesom endnu i mange Egne et Gilde, saa snart Moderens Tilstand tillod hende selv at overtage Styret, altsaa i Reglen to til otte Dage efter Fødslen. Denne Fest kaldes med forskellige Navne «Kvindegilde», «Konebarsel», «Kvindebarsel» o. s. v. og udmærker sig den Dag i Dag ved sin usædvanlige Livlighed.

Skikkens Ælde kan man slutte sig til fra dens Udbredelse, idet den endnu har holdt sig ikke blot i det nuværende Skandinavien, særlig i Danmark, men ogsaa i tidligere nordiske Lande som f. Eks. Øerne ved Rigabugten.[1] Vanskeligere er det derimod, naar Talen er om det 16de Aarhundrede, at holde denne Fest bestemt ude fra Fødsels-Beværtningen og Barselgildet, idet disse tre ganske naturlig for en udenforstaaende maatte — sammentrængte som de var paa nogle faa Dage — glide over i hinanden. Hvad der ikke lidet bidrager til denne Billedets Utydelighed, er, at de fleste endnu bevarede Meddelelser fra hin Tid er forfattede af Mænd, men disse var netop udelukkede fra «Kvindegildet». Denne Skik overholdes fremdeles temmelig strengt baade paa de danske Øer, i Nørre- og Sønderjylland.[2] Selv paa

Runø ved Rigabugten, hvor Reglerne er slappede, maa kun indlades foruden Husstanden «en eller anden Olding af Familien og Præsten».[1]

Gæsterne var i mange Tilfælde alt tilstede i Forvejen. Hvor de maatte indbydes paany, skete dette vistnok, saaledes som endnu er Brug i enkelte Egne paa Sjælland, ved en Pige, der gaar fra Gaard til Gaard med en Stok i Haanden. Hvor hun kommer hen og melder sit Ærende, søger hun hemmelig at faa stillet Stokken til Side i en Krog. Men Konerne, der indbydes, passer omhyggeligt paa, at hun faar den med; thi den, hos hvem Stokken bliver staaende, skal være den næste til at gøre «Kvindegilde».[2]

Beværtningen synes fortrinsvis at have bestaaet i stærke Drikke, der temmelig hurtigt bragte samtlige Gæster paa et Højdepunkt af munter Stemning. Selv i en langt senere Tid, hvor Kaffen delvis har afløst de stærke Drikke, var Selskabet gerne overmaade lystigt. Et «Kvindegilde» i Sønderjylland i det 19de Aarhundrede beskrives saaledes: «Saasnart det tilstrækkelige Antal Kopper Kaffe ere drukne — to Kopper ere Taksten, saa lægger man sin Ske paatværs over den omvendte Kop, og drikker først de næste tre, efterhaanden som man nødes — gaar det løs paa at «drikke Passer». En «Pas» er et lille Glas kold Brændevin. Ingen Kone maa da længer nævne nogen af Familien ved deres rette Navn, de skulle kaldes efter deres Forhold til Barnet: «Bajmor» (ɔ: Jordemoder), Barselmor, Barselfar, Oldemor, Oldefar o. s. v. Er Koner tilstede, der ellers kaldes efter deres Mænds Bestilling, f. Eks. Smedekonen, Krokonen o. s. v., skal de nævnes ved deres Fornavne, og gør nogen Fejl heri, maa hun straks have «en Pas». Desuden drikkes der Skaaler, allesammen i «Passer», for Barselmor og Barselfar, for Barnet, for Oldefar og Oldemor, for Søskende og Slægt, saa længe der er nogen tilbage . . . . De, som endnu kan staa paa Benene efter alle de mange «Sundheder», samles udenfor Huset, og der er en Syngen, Hurraraaben og Hallo, saa man kan høre det over hele Byen».[3]

Noget lignende foregik vistnok i Reglen i det 16de Aarhundrede. Naar man her havde drukket og danset længe nok i selve Barselstuen,[4] forlagde man sikkert ogsaa ofte Forestillingen til det Frie, til ikke ringe Lise for Moderen og den spæde. Hermed var imidlertid Festen ingenlunde til Ende. Det var tvært-

imod blot den mere offentlige Del af den, der nu begyndte, den hvortil Mænd ogsaa kunde være Vidne.

Det er ikke uden Grund, at denne Festens sidste Halvdel saa ofte er bleven slaaet sammen og forvekslet med de hjælpende Kvinders vilde Tog lige efter Barnets Fødsel og Moderens første Maaltid. I Virkeligheden afveg den ikke derfra. Den samme ubændige Kaadhed, den samme yderliggaaende Vildskab prægede disse to enestaaende Lejligheder, ved hvilke Kvinder havde Hævd paa at optræde berusede i Flok. Med Rette ansaa Mænd det for raadeligst at holde sig paa Afstand fra disse Furier, hvis Raseri det var livsfarligt at udsætte sig for. Og man forstaar ved Synet af saadanne Udskejelser, at en Tid, der ellers ikke kunde kaldes snerpet, for at undgaa sligt, for Alvor kunde falde paa helt at forbyde alt, hvad der hed Barselfestligheder.

Hvad der foregik i det 16de Aarhundrede ved «Kvindegilderne», kan man slutte sig til af det, der har kunnet holde sig ned til det 19de Aarhundrede trods mildnede Sæder og Forbud paa Forbud udstedste i Mellemtiden. Vælger vi blot en enkelt Landsdel, Sønderjylland, der langtfra kan siges at have ligget særlig fjernt eller ugunstigt for Kulturens Paavirkninger, og sammenstiller vi forskellige Beretninger herfra, vil Billedet, de danner, være af den Natur, at det vil forekomme os som en altfor overdreven Beskrivelse selv af det 16de Aarhundredes Forhold.

Naar Konerne ved «Kvindebarselet» har drukket tilstrækkeligt inde i Stuen, fortæller en Meddeler, «gaar Toget Byen rundt. Det er en vild Jagt, de bryder ind i Husene, tager med sig, hvad de kan faa fat i, Kød, Æg og Brød. Syngende og dansende gaar det videre. En Mand, som de møder, river de straks Hatten af, og han maa danse en Polsk med «æ Bajmor» (Jordemoderen) midt paa Gaden. En Mand kommer kørende med en tom Vogn, hele Sværmen stimler straks om ham, Hatten maa af, og saa sætter de sig op at køre, saa mange som kan rummes paa Vognen; det er et Leben. Nu kommer de forbi Smedien, dèr vil de ind og holde sig lystige med Smeden, men han griber en gloende Jernstang, som han slaar fra sig med, og holder sig saaledes Flokken fra Livet.»

Fra en anden Egn hedder det: «Dèr gik det da muntert til, og Konerne drak sig en Rus. Derpaa gjorde de Besøg i Byen, og hvor de traf et Mandfolk, maatte han, om han vilde beholde

Klæderne paa Kroppen, danse med dem. Den Dag gjorde de al den Fortræd, de kunde, og ingen af de nærmeste Gaarde blev forskaanet for en eller anden Ødelæggelse. Man har saaledes Fortællinger om, at Barselkonerne (saaledes kaldtes de) har kastet Vogne ned i Brønden og baaret et eller andet, saasom Korn eller Halm, langt udenfor Byen, ja i Haverslund flyttede de endog engang et helt Læs Favntræ med Vogn og alt op paa Husmønningen. Hele Dagen blev tilbragt paa denne Maade, og Konerne var ret en Skræk for alle Naboerne, thi endogsaa gamle, adstadige Koner maatte være og var ogsaa paa denne Dag som ellevilde».

En anden melder: «Konerne løb omkring i Byen, rev Huerne af alle de Kvindfolk, de mødte, og ligeledes Hattene af Mandfolkene, som de da ødelagde eller fyldte med Skarn, og saa dansede de som besatte, med hvem de fik fat paa. Stod der en Vogn ude, saa blev den stykkevis adskilt og kastet omkring. Kom der en kørende, blev Vognen standset, Hestene fraspændte og alle Slags gale Streger udøvede. I Tinglev Sogn, Sluksherred, kom saaledes en Mand kørende, da Konerne løb gale, en hel Flok saadanne Kvinder standsede ham med Hujen og Skrigen og befalede ham at køre en Tur med dem. Det var forgæves, at han satte sig til Modværge, alle mylrede de op paa Vognen, rev Pisken fra ham og vilde selv køre. Dette fik han dog forhindret ved gode Ord og kørte saa lystigt afsted med de ubudne Gæster. I Nærheden var der et stort og vandrigt Kær, det kørte han midt ud i, gjorde saa i en Fart Hestene løse fra Vognen, sprang op paa en af dem og jog afsted. Nu kom Raden til Konerne at give gode Ord, men Manden red sin Vej og hele det pæne Selskab maatte vade i Land».

«Dette skete i Meddelerindens Moders Tid i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede. I Dagebøl, ude i Marsken, var det endnu i 1820 ikke meget anderledes end forhen i Tinglev. Meddelerinden har dèr selv været Vidne til lignende Optøjer».

En anden Beretning: «Jeg kom kørende gennem Læk med mit Herskab og havde fire Heste for. Som jeg drejer ind ad Byen, kommer ikke dèr hele Sværmen farende! Der var en Syngen og en Raaben, og de stimlede straks om Vognen, vilde op at køre og gjorde meget «tombet Kram». Jeg varede dem ad, at de skulde tage sig iagt; men de raabte bestandig mere og

vilde op paa Vognen og rive Hatten af mig. Saa slog jeg et Skrald med Pisken, saa alle fire Heste stejlede og fore afsted i Galop, og Vognstjærten greb fat i Skørtet paa en af dem og slæbte hende et langt Stykke med, men hun kom dog godt fra det og slap med Angsten. — «Wen de Kvindfolk faa noget i Hovedet, saa er de ogsaa altfor tombede».

Endnu en Beretning: «Da jeg var Dreng, stormede de engang ind i Skolen op paa Borde og Bænke. En tog Skolemesteren og dansede rundt med ham, de andre greb os Drenge, og det blev en Dans som jeg aldrig har set den hverken før eller siden».

En sidste: «Det var en Søndag Eftermiddag kort før Krigen [1848]. Vi sad omme i Kroen og spillede Solo; vi havde Pengene liggende paa Bordet og hver et Glas Grog staaende foran os. Der var Kvindebarsel hos en af Naboerne, men hvem tænkte paa det? Jeg havde just en Solo Kulør paa Haanden, da vi hørte Spektaklet: Døren flyver op, og i et Øjeblik var Stuen fuld af Fruentimmer. De drak vor Grog, sparkede til Bordet, saa det væltede og Pengene røg om i Stuen, Kortene smed de ud ad Vinduet, og da Jes Nielsen, han vilde have gjort mig Bét, ikke straks slap sine Kort, kradsede de ham Ansigtet tilblods. Saadan endte den Solo».[1]

En ganske egen Skik findes endnu i det vestlige Jylland, idet de indbudne Kvinder her afhenter hverandre og overalt, hvor de kommer frem, trakterer med Vafler. Det hedder herom: «Tredie eller fjerde Dagen efter Nedkomsten samles, efter forudgaaende Indbydelse, Nabokonerne, for i sluttet Trop at begive sig til det saakaldte «Konebarsel». Paa hvert Sted, hvor de kommer ind, giver de Vafler til Husets Folk, og da en Kone let kan have 6—7 Steder, hvor hun skal ind for at afhente en Veninde, og da Barselkonen naturligvis skal have Broderparten af Vaflerne, saa kan det blive en temmelig stor Udskrivning».

Iøvrigt beskrives Konebarselet her omtrent som i Sønderjylland: «Tidligere — og i den nordvestlige Del af Ribe Amt kan det vel hændes endnu — tog Konerne som oftest mere end nødvendigt til sig af Drikkevarerne. Ligesom det var klogest for Husets Mandspersoner at opholde sig i Udhusene, medens Gildet varede, saaledes var det farligt for et Mandfolk at møde Konerne,

naar de vendte hjem; de vilde nemlig trække Klæderne og navnlig Benklæderne af ham, en Skæbne, der er bleven flere til Del».[1]

— «Kvindegildet» dannede Slutstenen for de «hjælpende Kvinders» Virksomhed og Ophold i Barselhuset. Naar det var omme, spredtes de atter fra det Hjem, hvor de for en Stund havde slaaet sig ned og ført Eneherredømmet. Faderen og Moderen overtog nu igen selv Styret.

5.

Ældgammel Skik og Brug krævede, at Moderen i de første seks Uger efter Fødslen skulde indtage en meget tilbagetrukken Stilling. Denne Opfattelse skrev sig fra Bestemmelsen i Mose Lov om, at Moderen i saa lang Tid skulde anses for uren, en Regel, som den katolske Kirke havde bragt i Anvendelse overalt, hvor den var trængt frem. Ifølge middelalderlig Opfattelse i Norden svarede da til de 40 Uger før Fødslen, i hvilke Svangerskabet havde varet —

> 40 Uger, det er vist,
> Saa længe gik Marie med Jesum Christ —

40 Dage efter Fødslen, i hvilke Moderen endnu var uren og Djævelen undergiven. Først naar denne Tid var omme, rensedes hun og toges atter til Naade, idet hun af Præsten blev højtidelig indledet i Kirken og paany optagen i dens Skød. I disse seks Uger var Moderen altsaa ligesom Barnet før dets Daab «en Hedning»,[1] og simpel Forsigtighed overfor Djævelen, Skamfølelse overfor Mennesker bød hende at forblive i Sengen.

Den gængse Betegnelse for denne hendes Tilstand var, at hun «laa uden Kirken». I Brev af Aar 1528 fra Hr. Vincents Lunge til Ærkebispen i Norge hedder det saaledes: «Er min Hustru lagt uden Kirken Fredagen i Paaske efter en ung Datter». I et andet af 1526: «Værdes Eders Naade at vide, at min Hustru lagdes uden Kirken efter en ung Datter»[2] o. s. v. Endnu længe efter Reformationens Indførelse vedblev man at bruge dette Udtryk. I et Eksemplar af Niels Hemmingsens Huspostil, der udkom Aar 1576, staar der ved Prædiken paa Mariæ Renselsesfest, hvor

den jødiske Skik omtales, tilskrevet paa Bladranden: «Herfor sige vi nu om Barselkvinder, at de ere uden Kirken.»[1]

Luther og de øvrige Reformatorer var meget vanskeligt stillede overfor denne Skik. Paa den ene Side nærede de Afsky for den katolske Forklaring, at Barnefødsel skulde kunne gøre en Kvinde uren. Netop den gifte Stand var jo efter deres Paastand den Gud velbehagelige, og just ved at føde Børn «tækkedes Hustruen allermest Gud».[2] Paa den anden Side stod jo Ordene om Kvindens Urenhed, og Udelukkelse fra Templet saalænge, nu engang i det gamle Testamente.

Hertil kom, at det var en mislig Sag paa dette Omraade uden videre at optræde mod gammel Skik. Moderen befandt sig jo dog i denne Tid bevislig i en Svaghedstilstand, saa at hun haardt kunde trænge til al den Ro og Frihed, gammel Skik undte hende. Paa denne Overgangstids gunstige Forløb beroede maaske netop det næste Barns Komme og Førlighed. Og under Forhold som Datidens, hvor Gejstligheden mistede saa meget baade i Indtægt og Indflydelse, var det ogsaa en egen Sag at afskaffe den gamle Skik, at Moderen efter endt Svaghedstilstand atter skulde fremstille sig i Kirken og takke Gud for sin Frugt. Skikken var jo i og for sig smuk, og Offeret ved denne Lejlighed en af Præsternes faa, tiloversblevne Indtægter. Men beholdt man, som Tilfældet blev i Norden, baade de 40 Dages Hvile og Indledningen i Kirke, saa var det paa den anden Stde for meget forlangt af Menigheden, at den skulde forstaa Forskellen fra tidligere. Nu som før maatte det da synes at have sin Rigtighed, at Moderen var en Hedning fra Fødslen, indtil hun atter optoges i Kirken.

Det gik altsaa paa dette Omraade ganske som paa det tilsvarende med Hensyn til Barnets Djævlebesættelse. Reformatorernes Optræden var for Meningmand vanskelig at blive klar paa. Det tog sig ud, som om de paa samme Tid bekæmpede og dog bekræftede Sandheden af den katolske Lære.

Disse Hensyn til forskellige Sider lader sig paavise allerede i Luthers egne Udtalelser. Snart ivrer han mod Moselovens Bud og paastaar, at hverken Moses eller Paven længer kunde paabyde sligt. Thi Barselkvindens Urenhed er ikke en naturlig, men af Loven paabudt, der har tabt sin Betydning for dem, der ikke længer er under Loven, men under Evangelium.[3] Snart ynkes han ved Rygtet om, at hans Tilhængere har prædiket imod den

gamle Skik og derved foranlediget Kvinder til, trods deres Svaghed, at begynde paa Arbejde, hvorved flere har faaet deres Helsot. Han lægger da sine Tilhængere paa Sinde, at om end Loven er ophævet, er de Stykker, som ikke blot Loven, men Naturen selv lærer os, derfor ikke ophævede.[1]

Sit tilsvarende Udtryk fik denne Opfattelse i den danske Kirkeordinans' Ord: «Endog de ere nu fri for Mose Lov, at de ej tør holde sig derefter og ej behøve at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel vil gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme, som Sæd er. Om det end ikke sker af Skrøbelighed, gøre de det alligevel for en Høviskheds og Ærligheds Skyld, paa det de ingen skulle være til Forargelse og ondt Eksempel, og dermed maaske raade ilde for deres Børn».[2]

Dette Synspunkt blev da det staaende i de følgende to Aarhundreder. Kvinderne skulde følge gammel Skik uden derfor at dele Fortids Overtro. «De skulle holde sig hjemme i Huset og ikke løbe straks ud, otte eller fjorten Dage efter deres Barnefødsel», siger Niels Hemmingsen.[3] Peder Palladius, der som sædvanlig er den tydeligste, forklarer paa sine Visitatsrejser de sjællandske Bønder det saaledes: «Hvorfor er nu en Dannekvinde inde forinden sin Kirkegang udi seks eller syv Ugers Tid, efter hendes Barn er født, efterdi hun haver ikke Djævelen med at fare udi sin Barselseng»?

«Alle Mænd vide det vel, og alle Kvinder føle det vel, og alle naturlige Mestere og Læger sige det ogsaa, at ingen Kvinde kan rettelig vel komme til sin Førlighed igen efter hendes Barnefødsel før seks eller syv Ugers Tid» . . . .

«At en Dannemand skal vide at have sin Seng for sig selv saa længe og lade sin fattige, syge Hustru ligge med sit Barn, om det er levende, eller for sig selv, om det er dødt. Og naar hun kommer end oven Senge, at hun maa liste sig ud og ind i Huset og i Gaarden og gøre hvad hun kan, at hun da ikke nødes eller tvinges hen ud til Bagning eller Arbejde, til Høst, til Bryllup, til Barsel, at forsprænge eller fordanse sig, at forgøre og forarbejde sig saa, at hun forspilder sin Mælk, forkaster sit Liv eller sit Barns Liv, eller saa fordærver sig, at hun aldrig føder Barn derefter, saa længe som hun lever paa Jorden. Der maa saa lidet ved komme, og besynderlig paa den Tid, hun er et skrøbeligt Kar, som Petrus siger, og da allermest. Naar hun er da fordærvet, saa haver du selv gjort det, selv maa du og

have det. Mand haver det, Mand gør sig selv. Forsømmelse tager ikke mere, end hun kan faa».

«Derfor er nu en Dannekvinde inde inden Kirkegang, at hun skal skaane sig selv paa saa lang Tid. Og min kære Kvinde! dersom du varst end saa stærk, at du kunde end gaa ud, førend din Kirkegangs Tid kom, da skulde din egen naturlige Høviskhed holde dig inde saa længe, ... paa det at en anden fattig, skrøbelig Dannekvinde, der haver en Skalk af en Mand inden Døre at drages med, ikke skal nyde dig ondt af, og han skal rive sin Hustru dig i Næsen og sige: Alt gik hun ud, hvi maatte ikke du gaa ud? Saa skal mangen fattig, skrøbelig Kvinde nyde en hovmodig, stolt og stærk Stymper ondt af. Derfor er det bedst, at den ene bliver inde med den anden, indtil deres Kirkegangs Tid kommer».[1]

Hvor stærkt hele denne Tankegang trængte igennem, kan bedst ses af, at over hundrede Aar efter kom der i Danske Lov til at staa et Paalæg til Barselkvinder om at holde sig inde i fem eller seks Uger efter Fødslen.[2]

I den katolske Tid havde det hos alle blot nogenlunde velstaaende været Skik, at Moderen i disse 40 Dage holdt Sengen. Gennem Præsten skaffede man hende Vievand til at stænke med, viede Urter og Røgelse til at sikre Stuen med, samt viede Lys til Natten, alt for at holde Djævelen borte, saa længe hun var «Heden-Kvinde».[3] Om end de hjælpende Kvinder, der havde staaet hende bi ved Fødslen, var tagne hjem efter Barselet eller Kvindegildet, saa lodes hun dog aldrig alene. Om Natten var Stuen jo befolket nok og derhos nu oplyst. Om Dagen skiftedes Veninder, Slægt og Naboer til at sidde hos hende, passiare og gaa hende til Haande med Barnet; og i vide Krese lavede man Mad og skikkede til hende, for at hun i denne Tid kunde være fri for Husholdningens Byrder.

Allerede under Katolicismen var disse oprindelig naturlige og smukke Skikke vistnok begyndt at udarte; men værre blev det, da efter Reformationens Indførelse Præsterne angreb deres religiøse Forudsætning, at Moderen var en Hedning, som trængte til Værn. Berøvet religiøst Indhold, men udvortes godkendt fremdeles, bredte sig nu et meningsløst Ceremoniel, der som en Mare væl-

tede sig ind over Moderen, saa snart hun tænkte paa at røre sig paa egen Haand. Uskikken synes at have naaet sit Højdepunkt i Danmark henimod Aar 1700, men da var ogsaa Hjælpen nær i den befriende Latter, som selve Overdrivelsens Urimelighed og ikke mindst Holbergs «Barselstuen» fremkaldte.

Det var en Selvfølge, at Moderen skulde forblive de 40 Dage i Sengen. «Udi de seks Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng,» hedder det fra det 16de Aarhundrede.[1] I Moths utrykte, danske Ordbog forklares derfor ogsaa Ordet «Barselseng» saaledes: «Den Seng, som Barselkonen ligger i seks Uger, efter at hun har gjort Barsel».

Henimod Aar 1700 slappedes denne Skik hist og her. Biskop Bircherod meddeler saaledes, at naar Moderen var rask nok til det, fik hun Lov til at sidde paa en Taburet ved Fødderne af Sengen». Sligt taaltes dog ikke i de afgørende Kredse. I Holbergs «Barselstuen», saaledes som den i vor Tid opføres, fremstilles vel Moderen siddende i en Lænestol; men paa Holbergs Tid blev ikke blot «Barselsengen præsenteret», men Moderen synes selv at have ligget i den.[2] Dette stemmede med københavnsk Skik og Brug. I mere afsides Egne har Skikken længe holdt sig i sin strengeste Form. Om Forholdene paa Ærø Aar 1834 hedder det saaledes: «Der lever endnu mange Koner, som efter en Barselseng have, for at følge Skikken, maattet holde sig inde i fulde seks Uger og i den Tid modtage alle Besøg i Sengen. Var hun oppe, maatte hun gaa hen at lægge sig, naar der kom Gratulanter. Manden maatte ogsaa være tilstede, og Moden havde fastsat en bestemt Paaklædning for ham: En Kallemankes Kasseking, hvid Papirshue paa Hovedet, røde Tøfler paa Benene og en lang Kridtpibe i Munden».[3]

«Barselsengen» var, som vi oftere har set, forskellig fra Familiens store Himmelseng. Oprindelig havde man af Hensigtsmæssighedsgrunde ladet den være lav og fritstaaende. Bekvemmelighedshensynene maatte imidlertid vige, den brugtes end ikke synderlig til selve Fødslen, men gik over til at blive et blot Pragtstykke til Brug i de følgende seks Uger.

At «rede til Barsel» i denne Forstand lagde Beslag paa alt, hvad Huset formaaede af kostbart Sengetilbehør. Det blev nemlig snart Skik at udstyre Sengen paa det prægtigste med Fløjls-, Gyldenstykkes eller vævede og baldyrede Tæpper, kniplingsbesatte Puder, Lagener o. s. v. Moderen selv pyntedes ligeledes paa det

bedste — i Slutningen af det 18de Aarhundrede beskrives en holstensk Barselkvinde af Middelstanden saaledes: «Hun sad oprejst i Sengen, forsynet med en stor Hovedpynt, i den ene Haand holdt hun en Vifte, i den anden en Buket Rosmarin».[1] — Ogsaa den øvrige Stue maatte være i sine Kisteklæder, Bænkene var betrukne, Bænkehynderne bredte, Bordet pyntet med sit bedste Tæppe og herpaa eller paa Skænken stod opstillet alt Husets Sølvtøj, hvortil de nys modtagne Faddergaver dannede en velkommen Foranledning. Det hele udgjorde en storartet Udstilling, og ret træffende havde man i Danmark ved Aar 1700 herom Udtrykket: Barselkonen «laa som forgyldt i Sengen».[2]

Skikken var næppe af nordisk Oprindelse. I sin Tid, da Nedkomsten og Moderens første Ophold endnu paa gammeldags Vis fandt Sted i «Stenstuen», kendtes den vistnok ikke i Norden. Stenstuen egnede sig sikkert ikke til slig festlig Udstyrelse, og Kæmpeviserne melde heller intet herom. Derimod blomstrede Skikken paa samme Tid i Frankrig og synes herfra over Tyskland at være trængt ind i Norden. Allerede i det 15de Aarhundrede var den i Frankrig naaet til et Højdepunkt,[3] og holdt sig endnu flere Aarhundreder baade her, i Schweiz[4] og flere andre sydlige Lande.

Men Skikken slog ypperlig an i Norden, da den først havde faaet Indpas. Omkring Aar 1600 og senere maatte der baade i Danmark og i Sverig udstedes Forbud paa Forbud mod den overdrevne Udstyrelse af Barselsenge. Selve Forbudenes Udtryk: «yppig Pragt udover ens Stand», «større Pral end Standen anstaar» o. s. v., indeholdt imidlertid selv en hemmelig Opfordring, ligesom deres Almindelighed, om end nok saa mange Former for Udstaffering opregnedes, betegnede det haabløse i ved Lovbud at ville ramme sligt.[5]

De, for hvis Skyld den hele Udstilling gjordes, svigtede ikke. Fra Morgen til Aften var der et bestandigt Rykind af besøgende, kvindelige Slægtninge, Venner og bekendte, der troligt slog Kres om Barselsengen, for, efter gammeldags Opfattelse, at holde Fanden borte. Hertil synes de i særlig Grad at have benyttet sig af deres Tungefærdighed, i hvert Fald dannede der sig i alle europæiske Lande, hvor «Barselstuer» blev almindelige, tidlig en egen Betegnelse for denne fortrolige og dog skarpe Kvindetale. Paa Fransk var der ikke mindre end tre Betegnelser *(caquet de l'accouchée, caquet de commères* og *commérage)*, paa Tysk kaldtes

det «Gevatterschnack», paa Dansk: «Faddersnak» eller «Faddersladder». Hvor hurtigt Begrebet er blevet kendt hos os, kan ses af, at Peder Palladius allerede bruger Betegnelsen, ikke i ligefrem men endog i overført Betydning, idet han taler om, at Menigheden, naar den samles paa Kirkegaarden før Gudstjenestens Begyndelse, «plejer at gaa og holde Faddersnak og Svalder [Skvalder] med hinanden».[1] Peder Syv kender selvfølgelig Udtrykkets Oprindelse: «at holde Faddersnak (som Fadderne og Kvinder i Barselhuse)»,[2] og Digteren Helt i det 18de Aarhundrede giver endnu Betegnelsen rette Adresse i følgende Linier:

.... Gak i en Barselstue
Og hør dèr engang til, hvor mangen Sladderfrue
Der Tungen bruge kan til Løgn og Faddersnak,
Saa den Fraværende veed hende liden Tak.[3]

I vor Tid, hvor Barselstuerne er glemte, har ligeledes Betegnelsen ændret Betydning og tabt sin egentlige Braad, «Faddersnak» og «Faddersladder» betyder nu nærmest en fortrolig Passiar.

Anderledes som sagt i det 16de Aarhundrede. Naar en Forfatter her under Afsnittet: «Bagtalelse» skal udtrykke, hvor Nyheder af denne Klasse har deres Hjemsted, siger han; «Slige nye Tidender høres mest i Bartskære-Hus, Smedier, Møller, Kro, Færgegaarde, og besynderlig bliver sligt ikke forgjæt, hvor der er seks Ugers Senge».[4]

Mænd havde mange Steder at mødes, Kvinder kun dette ene. Des mere blev det benyttet. Paa Dansk savnede man et særskilt Ord for denne Art Kvindestævne. Paa Tysk kaldtes det ret malende for «Kindertreck». Oprindeligt betegnede dette Ord Faddernes Tog med Barnet til Kirke,[5] men gik senere over til at betyde Kvindernes Strømmen til Barselstuer. Aar 1618 maatte man i Hamborg forbyde al «Kindertreck» om Søndagen.[6] At disse ogsaa i Danmark paa Holbergs Tid var ansélige og kunde tage sig ud som eller give Anledning til Opløb, kan ses af «Barselstuen»s 1ste Akt, hvor Claus ønsker at faa vekslet en To-Skilling i to Eneste-Skillinger, for fra Rundetaarn at spejde efter Grunden til den store Allarm i Aabenraa, hvilken viser sig ikke at være andet end «en lumpen Barselstue hos maadelige Standsfolk».[7]

Det er sikkert ogsaa et Træk, grebet ud af Livet i det 17de Aarhundrede, naar «Grevens og Friherrens Comedie» den ny-

bagte Grevinde er ked over ikke at have kunnet gøre sin nye Rang gældende og «gaa over nogen af de andre»; hvorpaa Friherreinden giver hende Anvisning paa blot at gaa i en Barselstue: «Dersom Søster Grevinden vil, da veed jeg, hvor der er en skøn Hob af alle de ældste og fornemste i en Barselstue; dèr kan vi lade se vor Herlighed». Optrinet i Barselstuen beskrives senere saaledes: «Det første vi kom derind, sad der en Hob Fruer om Sengen. De rejste dennem op imod os. Vi tog straks, som I kan tænke, de øverste Pladser. De andre blev staaendes, dermed bad Barselkonen dem sætte sig. «Tak Søster lille», sagde den ene, «vi har sat saa længe».[1]

Et Bevis for den betydelige Rolle, som Besøgene i Barselstuerne spillede i det 16de Aarhundrede i det mindste i Tyskland, kan hentes fra, at der i en af Datidens Bøger — en Blanding af en Kulturhistorie og en Modetidende — findes afbildet endog en egen Dragt for dem, der besøge Barselstue.[2]

Oprindeligt besøgtes Barselstuerne kun af Kvinder. I det 17de Aarhundrede blev det Skik, at ogsaa Mænd mødte for at lykønske Faderen, men disse holdt sig dog vistnok i Reglen, saaledes som i Holbergs «Barselstuen», i et Værelse for sig selv og kom ikke ind til Moderen og Kvinderne af Frygt for, ifølge «Barselstue-Retten», at miste Hatten. Hvis man tør tro en senere udeladt Samtale hos Holberg, var Mændenes Besøg og Traktement i Tilbagegang allerede paa hans Tid.

1ste Officer: Det er jo uforskammet, Monfrère! at traktere Folk med Øl i en Barselstue.

2den Officer: Gid han faa en Ulykke, den sulten Hund!

1ste Officer: Det er forunderligt, hvordan alle gode Moder ta'r af. Naar man kom og besøgte Folk i gamle Dage ved saadan Occasion, blev man saa trakteret, at man maatte lade sig bære hjem.[3]

Kvindernes Besøg var derimod for Byernes Vedkommende vistnok i stadig Tiltagende. Holberg vender oftere tilbage til den hele Uskik og opkaster blandt andet i sine Satirer det Spørgsmaal, om disse Kvinder, der

> Til Barselstuer sig i Æsker lade slæbe,
> For Barselkvinden med Opvartninger at dræbe,

ikke gør større Forstyrrelse i Huset og berede hende en større Plage, end selve den Begivenhed, som de lykønske hende til at

have overstaaet.[1] Ligesom ingen Enkeltmand i Norden har saa stor en Fortjeneste af Skikkens Ophør som Holberg ved sit Skuespil, saaledes blev ogsaa han den, der gav Anvisning paa det simple Middel imod den: at ophøre med at sende Bud til de mange uvedkommende, der jo ved saadan Meddelelse ansaa sig for forpligtede til at møde og gøre Forespørgsel.[2] Medens Skikken ad denne Vej har faaet Dødsstødet i Danmark, er den i Nabolandene vegen for et tilsyneladende modsat, men i Virkeligheden tilsvarende Middel: at sende Bud, ikke til enkelte men til alle, gennem Meddelelse i Avis.

6.

Den første Søndag efter de 40 Dages Forløb holdt Moderen sin «Kirkegang». I den katolske Tid var hun, ledsaget af et talrigt Kvindefølge til Beskærmelse paa Vejen, bleven ført til Kirken, hvor hun modtoges af Præsten udenfor Kirkedøren. Knælende bad hun om Optagelse i Kirkens Skød paany, hvorefter han bestænkede hende med Vievand og rakte hende et Lys, tændt, hvis Barnet var levende, slukket, hvis det var dødt. Derpaa løftede han hende op og ledte hende ind i Kirken med de Ord: «Gak ind i Herrens Tempel, paa det at du med Kristus maa have det evige Liv! Amen.» Og idet hun fra Vaabenhuset traadte ind i selve Kirken, tilføjede han: «Herren bevare din Indgang og din Udgang fra nu af og til evig Tid!»[1] Efter at hun dernæst med alle de Kvinder, der ledsagede hende, havde ofret ved Alteret, var Handlingen forbi og hun atter at betragte som enhver anden af Menigheden.

Det maatte synes naturligt, om Reformatorerne havde afskaffet hele denne Kirkeskik. Paa dette Punkt skilte imidlertid den danske Kirke sig fra den lutherske. Medens den sachsiske Visitationsbog kun i Almindelighed anførte Ordene i Mose Lov, og Melanchthon aldeles ikke talte om Indledning eller Kirkegang,[2] tillod den danske Kirkeordinans disse Skikkes fortsatte Bestaaen: «Endog Barselkvinder nu er fri for Mose Lov, og ej behøve at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel ville gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme som Sæd er» osv.[3] Og meget hurtig fastsloges det, at alle fremdeles burde overholde den gamle Skik. Allerede i November 1539, som Kirkeordinansen var given i Juni, udstedtes der en skarp kongelig Befaling til Borgere og Bønder paa Sjælland, hvori det blandt andet hed, at Kvinderne, «naar de ligge i Barselseng, da gaa de i Kirken, naar som dem selv tykkes, og ikke lade sig indlede af Præsten efter gammel Sædvane. Hvilke Misbrug vi ikke længere lide ville. Thi bede vi Eder alle og hver særdeles strenge-

lig byde . . . . at naar nogen Kvinde ligger i Barselseng, hun da skal holde sig i sit Hus i seks Uger og siden lade sig indlede i Kirken af Præsten efter gammel Sædvane».[1] I det 16de Aarhundredes Slutning og langt ind i det 17de var der næppe nogen Kvinde i Norden, lige fra Dronningerne, som f. Eks. Sophia og Anna Katharina, om hvilke vi vide det med Vished, og ned til de fattigste, der ikke holdt deres Kirkegang lige saa nøjagtigt, som om Landet endnu havde været katolsk.

Hvad der bidrog væsentlig hertil var dels Skikkens Ælde, dels en ny Form for Tiltrækning, som den havde vundet. For Præsterne blev den en kærkommen Lejlighed til «Hædersoffer», for Menigheden stillede det sig som en Ære at holde Kirkegang, Beviset for at Moderen var en ret Dannekvinde, thi alle Kvinder, der fødte Børn udenfor Ægteskab, var udelukkede herfra. Denne Bestemmelse havde vel ogsaa været gældende i den katolske Tid, men blev nu yderligere skærpet og strengt overholdt. Da saaledes Bispen i Oslo og Hammer Stift Aar 1580 spurgte sig for hos Sjællands Bisp om, hvorledes «man skulde handle med de Skøger, som begære at ville ledes i Kirke efter deres Barnefødsel», svarede denne ham: «Skøger og løse Kvinder skal man ikke lede i Kirke, for at der kan være Forskel imellem Dannekvinder og uærlige Kvinder, hvilket altid har været overholdt».[2] Aar 1554 fornyedes Bestemmelserne herom for Sjællands, Aar 1579 for Fyens Vedkommende, Aar 1589 for Bergens.[3] I Peder Palladius' kraftige Sprog udtryktes det saaledes: «En Dannekvinde taler jeg om, fordi at Skøger og Skarns Folk skal en Sognepræst ikke lede udi Kirken; Djævelen maa lede dem i Kirken, indtil de rette og bedre dem».[4] Om en Kvinde paa Als, der Aar 1624 var blæven forlokket af en Adelsmand, meddeles det som en særlig Begunstigelse, at hun, efter at begge havde staaet aabenbar Skrifte, fik, mod en højere Afgift end sædvanlig, Lov til at blive indledet i Kirken, men paa en Fredag og uden noget Følge.[5] Aar 1632 blev en Præst paa Fyn stævnet af Bispen, fordi han havde ladet en gift Kone holde Kirkegang, uagtet der kun var forløbet 25 Uger efter Brylluppet.[6]

Allerede tidlig paa Morgenen begyndte Festen. Barnets Faddersker og en talrig Skare af Veninder, mest gifte Kvinder, samledes hos Moderen for at følge hende til Kirke. I de forskellige Bylove havde der tidligere været Bestemmelser om, hvor mange der maatte møde. I Kiel Aar 1417 var det saaledes be-

stemt, at der maatte indbydes syv Kvinder til at ledsage til Kirke.[1] Ifølge Visby Stadsret maatte en Kvinde, «naar hun havde ligget sin Tid efter Barnet, bede 24 Koner til at følge sig fra sin Bolig og til sin Bolig og ikke flere».[2] I Hertug Eriks Tillæg til Flensborgs Stadsret af 1321, hed det: «End dèr Kone gaar i Kirke efter Barn, da maa Husbond byde ti Diske med Mad og ej mere».[3]

En sjælden Gang hører man om, at disse gamle Bestemmelser ogsaa senere hen er blevne overholdte. Aar 1604 findes der f. Eks. anført blandt Bøder, erlagte af Adelsmænd i det Eiderstedtske i Sønderjylland: 3 Daler betalte af Cornelius Ovmanns Hustru, fordi hun «tho vele Frowen tho eren Karkgange gehatt».[4] Men i Reglen saa man vist igennem Fingre hermed og lod møde saa mange, der vilde. Under almindelige Forhold svarede dette da vel til, at naar det var en bekendt Mands Hustru, gav de fleste af Byens Kvinder Møde. Om Forholdene i Odense i det 17de Aarhundrede, hedder det: «Naar en fornemme Kone i forrige Tider blev introduceret [indledet i Kirken], saa var hele Byens Kvinder med til Offers». «Den 16 Maj 1660 holdt min Moder sin Kirkegang; da saa jeg vor Spisestue med Kvindfolk opfyldt efter den Skik, som her paa Stedet af Arilds Tid har været brugelig, og blev ikke førend en Snes Aar eller noget mere efter denne Tid abrogeret og aflagt, nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Kvinder skulde ikke alene gøre Barnet paa sin Daabsdag men og Moderen paa hendes saakaldte Introductionsdag baade til og fra Kirken Gelejde».[5]

At Skikken paa Landet i saa Henseende har holdt sig, kan ses af, at det i det 19de Aarhundrede fra et af Fyns Landsogne hedder: «Ved Konens Kirkegang følges hun af alle Byens eller Lagets Koner, som, hvis de ikke selv møde, sende en Tjenestepige eller i al Fald et Barn i sit Sted».[6] Eller fra Ærø: «I Ærøskøbing gaar nu Konen alene . . . . Men paa Landet er de store Følger endnu i fuld Kraft. Jeg har nylig set en Kone paa Landet holde sin Kirkegang med et Følge af 27 Koner».[7]

Det var klart, at disse Kvinder maatte have noget at leve af, førend Toget satte sig i Bevægelse til Kirke. Og at dette ogsaa har fundet Sted, og i meget rigelig Grad kan ses af Forbudene, som sligt fremkaldte. Aar 1575 forbødes det saaledes i Fyn at holde Gilde ved denne Lejlighed, førend naar Gudstjenesten var omme.[8] Christian den Fjerde forbød Aar 1624

enhver Slags «Maaltid eller Frembæren af Kost, Drik, Konfekt eller noget saadant, hverken før eller efter Kirkegangen».[1] Tydeligere lød Bestemmelsen i Jylland 1623, hvor det forbødes, i det mindste før Prædiken, at «skænke Drik og opbære nogen Mad eller Konfekt», men derimod paalagdes Følget straks i rette Tid at «gaa ædru til Kirke».[2] Et saadant enkelt Ord er meget talende. Her som ellers lod imidlertid gammel Skik sig ikke i en Haandevending afskaffe. Endnu Aar 1697 klagedes der i Ærøskøbing over, at Konerne før Kirkegangen trakteredes med Mjød, Brændevin eller sligt, hvorfor de enten kom for silde eller mødte «ikke altfor nøgterne». I det 19de Aarhundrede var det endnu Skik paa Ærø, at de ledsagende Koner, før man gik til Kirke, fik Risengrød og Stokfisk og «blev herligt trakterede samt fik hver seks Kommenskringler med i Lommen».[3] I Sønderjyllands Hedeegne faar hver af de indbudne efter Maaltidet «et Butterstykke» med, «for at de ikke skulle hungre i Kirken»; og er der nogle, der først møde i Vaabenhuset, har Barselkonen «Butterstykker» med til dem ogsaa.[4] Ganske lignende Forhold omtales i Sverige. I Småland f. Eks. holdtes der endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede «Kirkegangsøl» ved selve Kirken, idet baade Kirkegangskonen og hendes Veninder havde «matsäcker» med, ved Hjælp af hvilke der anrettedes en livlig Frokost med Brændevin, Smørrebrød og Vafler udenfor Kirken.[5]

Naar alle var tilfredsstillede, satte Toget sig i Bevægelse. I den katolske Tid havde det uden Tvivl været Skik, at Kirkegangskonen var iført en bodfærdigs Dragt. Efter Reformationen synes man at have været uvillig stemt mod denne Rest af papistisk Overtro og søgt at komme den tillivs ved at forbyde Brugen af laante Klædningsstykker ved denne Lejlighed. Bodskaaben, der udlaantes hertil, var, saavidt man kan skønne, underligt nok af forskellig Farve, grønlig, graa eller sort. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at Kirkegangskonen skulde gaa i egne Klæder, «uden hun er saa fattig, at hun skal laane Kaabe eller Kjortel; men den grønne Kaabe slet at være aflagt ved 10 Dalers Bøde».[6] Ikke desto mindre forekom dog Spor af den grønne Kaabe i Danmark endnu henimod Aar 1700.[7] I Vossevangen i Norge brugtes i det 18de Aarhundrede fremdeles vistnok en Art Bodsdragt: «Naar Barselkonen gaar til Kirke efter de seks Ugers Forløb», hedder det i en gammel Beskrivelse, «har hun paa Hovedet en Hat i Skikkelse som en stor og vid Hattepul uden

Skygge; uden paa den øvrige Dragt en stor, sort Klædes Kaabe, lagt udi Folder, som kaldes paa deres Maal en «Kirkegangskaabe». Om Kvinder i Nordhordelen, naar de ledes til Kirke, hedder det i samme Beskrivelse, at «de er iført en stor, graa Vadmels Kofte og har paa Hovedet en ny og fuldkommen Hattepulle uden ringeste Skygge».[1]

Der kan ikke være Tvivl om, at det er Rester af lignende Skik, naar det endnu i vor Tid gælder om Kirkegangskoner i Vestjylland: «I Kirken skulle de have Kaabe paa og kun en Kappe paa Hovedet, hvad enten det saa er varmt eller koldt».[2]

Følget ordnedes efter Stægtskabsgraden til Hovedpersonen. Paa Fyn i det 17de Aarhundrede udtryktes det saaledes: «Ligesom de kunne være hende udi Slægt eller Svogerskab nær paarørende, saa skulle de og fremmerlig parres».[3]

Blandt anden Skæmt, der dreves paa Vejen, meddeles det fra det 16de Aarhundrede, at Kirkegangskonerne brugte under almindelig Fnisen at omdele smaa, lybske Mønter, de saakaldte «Blafferter» til Følget. Spøgen maa være dreven temmelig vidt og fortsat ind i Kirken, siden man paa Landemodet i Roskilde Aar 1574 kunde falde paa af Hensyn til Gudstjenestens Værdighed at forbyde denne Omdelen «af onde Blafferter» og befale den henlagt til Hjemmet, hvis den endelig var nødvendig.[4]

Foran Vaabenhusets Dør standsede Toget, og Præsten kom dem imøde for at «indlede» eller «kirketage» Barselkvinden. I den katolske Tid havde, som ovenfor omtalt, Præsten her stænket hende med Vievand samt givet hende et Lys i Haanden, og dette var efter gammeldags Begreber det egentlige Hovedindhold af den hele Fest. End ikke Kvinder, der var døde i Barselseng, glemte man, naar de paa Baaren bragtes til Kirke, her at give et slukket Lys i Haanden.[5] Thi Lyset betegnede, at Djævelen var bortvegen og Kvinden atter hørte Lysets Rige til.

Med des større Iver bekæmpede Reformatorerne denne Skik. Brugen af Lys forbødes paa det strengeste baade i almindelige Forbud og af de enkelte Bisper paa de forskellige Landemoder. Peder Palladius lærte saaledes f. Eks.: «Hvilken Kvinde, der vilde nu længer have Vand og Lys, hun giver selv tilkende, at

hun haver en Djævel med at fare, hun vil lyse og stænke fra sig efter Munkelære. Ellers haver hun nu saadant intet Behov, Gud være lovet! Ej heller lader Djævelen sig uddrive med Stridsøkse og Spydblad, hvor han er tilstede, end sige med Lys og Vand. Det hedder ikkun at spotte Gud. Der maa helt andre Vaaben til at bestride heller bortdrive ham.»[1]

Men kun yderst nødigt gav Befolkningen Afkald paa dette «Kirkegangens» Hovedpunkt. I det sydlige Norge var det endnu Aar 1580 ikke bedre, end at Bispen maatte tilstaa: «Sommesteds leder man dennem ind med Lius, og sommesteds anderledes.»[2] Ja i Stavanger Stift havde det kort tilforn endog været Brug, at Kirkegangskonen, naar hun kom ind i Kirken, ikke satte sig i en Stol, men gik med sit Lys hen og plantede det foran Jomfru Marias eller et andet «afgudisk» Alter.[3] Hvor fast den hele Tro paa, at der ved Indledningen foregaar en Udfrielse fra Djævelens Vold, har holdt sig indtil vore Dage, kan blandt andet ses af, at man endnu i Vestjylland kalder det, der foregaar i Vaabenhuset, for «Indløsningen», en folkelig Forklaring af det altfor fattige «Indlæsning».[4]

I Modsætning til den katolske Skik var det kun lidet, hvad de lutherske Præster havde at byde. Naar Barselkvinden kom ind i Vaabenhuset, skulde Præsten ifølge den nye Lære opfordre hende til at takke Gud for vel overstanden Barnefødsel, og derpaa lede hende, uden dog at tage hende ved Haanden, ind i Kirken med følgende Ord: «Kom ind i denne kristne Menighed i Jesu Navn!»[5] Opfordringen til Tak kunde naturligvis, naar den fremførtes i varme Ord,[6] gøre Indtryk; men selve Indledningen i Kirken var jo betydningsløs eller rettere i ligefrem Strid med den nye Lære og maatte opfordre til gammeldags Misforstaaelse. Denne laa dobbelt nær, naar Præsterne, hvad i enkelte Egne var Skik og f. Eks. i Blekinge har holdt sig indtil vore Dage,[7] krævede, at Barselkvinden skulde knæle i Kirkedøren og saaledes ligesom bede om Tilladelse til at komme ind.[8] I enkelte Kirker i Norge var det endnu i Mands Minde Skik, at Barselkvinden ikke straks, naar hun var indledt i Kirken, maatte sætte sig i sin rette Stol, men først skulde forblive i et særskilt Rum, der kaldes «Konestolen» eller «Funten». Ikke førend hun under den næste Salme havde gaaet en Gang omkring Alteret, fik hun Lov til at indtage sin rette Plads.[9] Alt sligt bidrog kun til at befæste den gamle katolske Opfattelse.

Men selv hvor det lykkedes at bekæmpe gammel Overtro, vaktes ofte blot ny og endnu tommere. I Danmark blev det saaledes almindelig Overtro, at Barselkvinden maatte vel vogte sig for at røre enten ved Præsten eller ved Kirkedøren, idet hun ledtes ind, thi i saa Fald vilde Barnet faa lige saa mange Bylder, som der var Knapper og Ophøjninger paa Præstedragten eller Sømhoveder paa Døren.[1]

Naar hele Følget var kommet ind i Kirken, stedtes det til Offer. Denne Skik havde været fuldstændig naturlig i den katolske Tid, hvor Kirken jo virkelig aandeligt havde ydet Kvinden, der indledtes, det bedste, den ejede, ved atter at optage hende i sit Skød, og ogsaa rent udvortes havde forsynet hende med Lys. Og der var intet stødende for Præsten i at modtage Takkegaven, thi den tilfaldt jo ikke ham personlig, men Kirken. Fra gammel Tid havdes der da ogsaa Bestemmelser om Offerets Størrelse. I skaanske gejstlige Lov hed det saaledes: «Vil Kvinde i Kirke gange efter Barn, Bonde give Præst for Indledning to Orthuge Penninge» . . . «og Præsten skal fange [give] hende Lys.»[2] Aar 1359 bestemte Biskoppen i Odense, at paa Lolland skulde Offeret for en Kirkegangskone være 1 Mark [= et halvt Pund] Voks og to Skilling Sterling.»[3]

Men efter Reformationens Indførelse stillede Forholdet sig anderledes. Kirken erklærede jo selv, at den ikke ydede Kvinden det mindste ved denne Lejlighed; før som efter Kirkegangen stod hun i et og samme Forhold til den. Udgiften til Lys var jo ligeledes nu bortfalden. Og det blev netop paalagt Præsterne, at gøre deres Menighed denne Forskel mellem før og nu ret indlysende.

Saa meget des ejendommeligere var det, at den nye Kirkestyrelse ikke blot bibeholdt Indledningen, men endog paalagde Betaling derfor og lod dette Offer være en Hovedpost i de nye Præsters kummerlige Indtægter. Kun paa faa Punkter fremtræder Omordningens Hensynsløshed i saa klart et Lys som her. Medens den verdslige Øvrighed, der nu var Kirkens Hoved, inddrog til verdsligt Brug uhyre Summer af kirkelige Midler, var den ubarmhjertig nok til, istedetfor at stille sine Tjenere blot nogenlunde uafhængigt, at befale dem at lære ét og finde deres Løn ved, at Menigheden fremdeles troede det modsatte.

Det Offer for Kirkegang, som nu ved Lov bestemtes, var

nemlig langtfra ringe. I Skaane fastsattes det saaledes, at Kirkegangskvinden skulde i det mindste for sit første Barn ofre til Præsten 4 Skilling, hvilket i Metalværdi svarer til 33 Øre i Nutidspenge, og 1 Skilling (= 8 Øre) til Degnen.[1] For Hallands Vedkommende var Taksten noget ringere, kun 25 Øre til Præsten. Men vil man have det rette Begreb om disse Summer, lægge man Mærke til, hvad der svarede til dem i Naturalværdi Hvis man ikke havde rede Penge, tillodes det, istedetfor de 25 Øre, at ofre en «Altermad», hvilket betød et Sigtebrød og en halv Gaas eller et Faarelaar.[2] Med slig Forklaring og naar det erindres, at ikke blot Kirkegangskonen men alle de ledsagende Dannekvinder ofrede, vil det forstaas, at en rigtig fuldtallig «Kirkegang» var noget, der kunde slaa til for lange Tider i en fattig Præsts Husholdning.

Men derfor gør det et lige ynkeligt Indtryk at se det 16de Aarhundredes Gejstlighed ad denne Vej maatte tilkæmpe sig Føden. End ikke Peder Palladius' hjertelige og troskyldige Tone slaar til — selv om man nok saa meget husker paa, at han jo var Biskop, og altsaa ikke talte sin egen Sag men blot sine fattige Undergivnes — til ganske at dække Hulheden og det markskrigeragtige i en Opfordring som denne til at yde «Hædersoffer»: «Nu gaar den Dannekvinde op at ofre, og de andre Dannekvinder med hende, som følge hende udi Kirken og gøre hende den Hæder og Ære, som hun kan gøre dem igen, naar deres Tid kommer. Og jo des fattigere en Dannekvinde er, des hellere gak med hende! Dine Øjne sidde højt oppe i dit Hoved; er der en Blegn nede paa din Fod, da ser du med baade dine Øjne, at det skal ikke blive værre. Est Du rig og evnende, saa send ogsaa ind til den fattige Dannekvinde, forsmaa hende ikke, for hun er fattig! Du vedst ikke end, hvad dig selv kan overgaa, inden du døer af Verden; alt plejer man gerne at tage ind med den Skæppe, man maaler ud med».[3]

Enhver mærker, at der er noget kunstlet i denne Tankegang, noget unaturligt og ikke følt i denne Omhu for den fattige Dannekvinde. Hun skulde jo slet ikke have Ofret; det var Præsten, hvem det tilfaldt, og det var ene ham, hvis Sag Peder Palladius i forblommede Udtryk talte.

«Kirkegangen» holdt sig som fælles Skik i Danmark indtil omkring Aar 1660. Saa afskaffedes den af Kongefamilien og Adelen, og en Snes Aar efter var Skikken ogsaa «abrogeret og aflagt»

hos den velstaaende Bybefolkning.[1] Forgæves nedlagde enkelte Præster kraftig Indsigelse herimod og fik endog den verdslige Øvrighed til at paabyde Skikken indført paany. I Aarhus indgik saaledes Aar 1686 to Præster ved Domkirken med en Ansøgning til Kongen, hvori de meddelte, at den Skik, at «indlede» Barselkvinder, havde bestandig været overholdt, lige indtil «for faa Aar siden nogle Særsindede undsloge sig herfor». De ansøgte derfor om, at det maatte paalægges Øvrigheden at vaage over, at den fremdeles overholdtes. «Hs. Majestæt vilde herved ikke blot vise sin store Naade mod os fattige Guds Ords Tjenere men og mod Menigheden, hvis Enighed og Rolighed endog heri konserveres, da den rige maatte tilholdes at bruge herudi samme Skikke som den fattige».[2]

Denne Ansøgning blev virkelig bevilget Aar 1687 og Befalingen om Barselkvinders «Indledning» paany udstedt Aar 1709, da der atter var klaget over Forsømmelse. Men den begyndte Bevægelse lod sig ikke standse. I de første Aartier af det 18de Aarhundrede var, som Biskop Bircherod udtrykker det, Forholdet saaledes: «Nu om Stunder er det ganske aflagt i Købstæderne at lade sig introducere efter sin Barselseng; det hjælper intet, at mange Præster skænde derfor».[3]

Hos Nordens Landbefolkning har derimod «Indledningen» i mange Egne holdt sig lige til vore Dage. I Rø Kirke paa Bornholm saas endnu i det 18de Aarhundrede det Skab med Hylder, hvorpaa Kirkegangskonerne havde lagt deres «Altermad» til Præsten.[4] Ofringen, der i sin Tid var et afgørende Punkt, har nu tabt sin Betydning, idet de gamle Lovbestemmelsers Udtryk «3 Skilling», «2 Skilling» osv. omsat i Nutids Mønt ikke længer svarer til nogen Sum af Betydning. Det er vistnok gaaet i flere Egne som i Vestjylland, hvorom det hedder: «Egentlig skulde efter Barselkvinden hele Menigheden ofre; men i de senere Aar har Præster og Degne de fleste Steder faaet denne Skik aflagt. Der ofredes i Almindelighed 2 Skilling til Præsten og 1 til Degnen».[5]

Hvor dybt den hele Skik har bundet i Folkets Bevidsthed, kan maales ikke blot af dens Sejghed men ogsaa af den Evne, som den lige til den nyere Tid har bevaret til at gøre Indtryk paa dem, der var opfødte med den. I Digtet «Glæde over Danmark», der som bekendt er skrevet af Poul Møller paa Sø-

rejsen til Kina, blander følgende Lovtale over «Kirkegangen» sig ind med i Præstesønnens Længselshilsen til Hjemmet:

Moder har ej danske Barn alene;
Men hvo anden paa den vide Jord
Bringer over Altrets brede Stene
Gud sit Barn, som hun, den Blonde, Rene?
Ingen anden paa den vide Jord.

Den Skik, at Barnet medbragtes i Kirken ved denne Lejlighed, var iøvrigt i det 16de Aarhundrede saa lidt som senere noget fælles vedtaget i Norden. Det var en Selvfølge, at Moder og Barn fulgtes i de Tilfælde, hvor Barnets Daab og Moderens Kirkegang holdtes paa samme Dag; og det kunde ogsaa falde ganske naturligt, naar «Kirkegangen» forklaredes som Moderens Takkegang til Kirke, at hun da medbragte det, hvorfor hun takkede; men dette synes langtfra overalt at have været anset for nødvendigt.

En herhen hørende Skik, der herskede i Sønderjylland i det 16de Aarhundrede, bestod i, at Gudmoderen eller en af Kvindefadderne forærede den spæde en Skindpels til «Kirkegangen». Især hvis flere havde samme Tanke, kunde et Hus saaledes blive forsynet med et Antal Dukkeskindpelse, som det siden kunde falde svært nok at finde Anvendelse for. Det er derfor vel forstaaeligt, at Christian den Fjerde Aar 1600 forbød den hele Skik som unyttig Pengespild.[1]

Efter «Kirkegangen» faldt Hjemmet endelig igen helt i de gamle Folder. Sammenholder vi alle de Forstyrrelser, som den lilles Komme havde givet Anledning til, maa det indrømmes, at disse langt oversteg, hvad en senere Tid har fundet nødvendigt. Dette undrer des mere, som Begivenheden i det 16de Aarhundrede gennemsnitlig vistnok gik hyppigere for sig end nu til Dags. Vi har tidligere omtalt den dalevende Slægts Frugtbarhed, der stod i Forbindelse med flere baade udvortes og aandelige Forhold i det 16de Aarhundrede. Her blot nogle Eksempler til Prøve:

Holder vi os først til Adelsstanden, saa havde f. Eks. Henrik Ranzau 12 Børn, Niels Friis til Hesselager 13 Børn, Henrik

Friis til Ørlunde 13 Børn, Esge Bille ligesaa, Jens Clausen Bilde havde «16 dejlige Børn», Axel Juel ligeledes 16, Sigvard Grubbe 17, Jacob Ulfeld 17, Peder Skram «18 smukke Børn», Hans Blome ligesaa, Mogens Gyldenstjerne 23 Børn osv., osv.

Samme Frugtbarhed var tilstede hos den gejstlige Stand og Købstadbefolkningen. Af de to bekendte Borgere i Odense, Oluf Bager og Knud Seeblad, havde den første 12, den anden 16 Børn. Borgemester Jacob Davidsen i Skelskør havde 14 Børn. Anders Sørensen Vedel havde 9 Børn, hans Svigerfader Hans Svaning havde haft 15, og Vedels ene Datter fik 10, den anden Datter Marine 15 Børn. Bisperne Hans Tavsen, Jacob Madsen og Peder Vinstrup havde hver især 13 Børn. Præsten Jens Povlsen Soervad havde i første Ægteskab 17 Børn, hvor mange han fik i det andet, vides ikke. Unge Claus Berg havde 20 Børn. Præsten Niels Christensen i Hvidberg fik 23 Børn[1] osv.

Dette talrige Afkom skrev sig vel for en Del fra, at Mændene straks indlod sig i nyt Ægteskab og i Reglen med en ung Kvinde, saasnart deres Hustruer var døde. Men Følgerne heraf vilde under almindelige Forhold vistnok tildels være blevne udlignede ved, at Enkerne gjorde det samme, saa at altsaa mange unge Mænd ægtede ældre Kvinder uden Udsigt til Afkom. Kvindernes Part i hin store Frugtbarhed var ikke ringe. Samme Hustru fødte hyppig et efter Nutids Forhold meget betydeligt Antal Børn. Christine v. Halle, gift med Henrik Ranzau, fødte saaledes 12 Børn, Vibeke Gyldenstjerne 13, Hans Blomes anden Hustru 15, Birgitte Brokkenhus 17, Elsebe Krabbe 18 Børn osv. Marine fra Odense, Povl Overskærers Søster, ægtede først Præsten Claus Juel og fik med ham 6 Børn; derpaa gik hun i Arv til Eftermanden i Kaldet, Hr. Rasmus Pedersen, med hvem hun fik 10 Børn.[2] Fru Birthe Henrik Gyldenstjernes fødte én Gang Tvillinger, en anden Gang Trillinger. I Ribe var endnu i det 17de Aarhundrede Antallet af Tvillingfødsler langt hyppigere end nu til Dags.[3] Disse og lignende Eksempler, hvor mange der saa end opregnes, betyder enkeltvis kun lidet eller intet; men Summen af dem synes at have Betydning og gav i hvert Fald Tiden sit Præg.

Man forstaar da vel, naar det i et af Datidens mest bekendte geografiske Værker, Mercators Atlas, om Danmark hedder: «Jyderne har mange Børn».[4] Og det var sikkert talt ud af Datidens Hjerte, naar det i et af Tidens Opbyggelsesskrifter «Gejstlig Hus-

raad», siges om Børn: «Dette er de allerskønneste Majblomster og Tapetzerie, der en Stue eller Bord kan strøes, smykkes og zires med».[1]

For Hjemmenes Vedkommende medførte dette talrige Afkom, at alle de ovenomtalte Afbrydelser i den vante Orden: Fødsel, Barsel, Kvindegilde, Kirkegang og hvad de alle hed, blev staaende, aarlig tilbagevendende Begivenheder i mangt et Hjem. For Børnenes eget Vedkommende medførte det andre Følger.

Naar et Ægteskab hvert Aar blev velsignet med nye Skud, kunde Moderen, hvor kraftig hun saa end var, ikke selv amme dem alle. Dette var saa meget mere umuligt, som man den Gang brugte at give Børnene Die indil langt ind i deres tredie Aar, saa at Moderen altsaa vilde have faaet to til tre Kuld at amme paa éngang. Denne Skik, at lade Børnene saa længe faa Die, fulgtes af alle i Danmark. Da saaledes f. Eks. Kurfyrstinde Anna af Sachsen sendte sin lille Søn Christian til Danmark for at opfostres hos Bedstemoderen, Enkedronning Dorothea, blev han først vænt fra, da han i Sommeren 1563, henad tre Aar gammel, skulde sendes hjem til Sachsen igen.[2] Som bekendt har Skikken holdt sig hos Landbefolkningen i Danmark indtil vore Dage. I Vestsjælland hedder det endnu: Kun den Dreng bliver rigtig stærk, «der faar Lov at die sin Moder i tre Thorsmaaneder».[3]

Da det saaledes var umuligt helt at opfylde Moderpligterne mod de smaa, gik mange Mødre til den modsatte Yderlighed og opgav ganske selv at opamme dem. Dette maa have været temmelig almindeligt, især blandt Adelen.[4] Christiern Pedersen ivrede allerede herimod i sin Huspostille i Prædiken paa Juledag: «Vor Herre var fattig i sin Mad, som vi sjunge idag i den hellige Kirke: *Parvoque lacte pastus est*, ɔ: han er opfødt med ganske føje Mælk, som Jomfru Maria gav hannem at die. Dermed gav hun alle gode Kvinder godt Eksempel og Efterligning, at de selv skulle give deres Børn at die og opføde dem, og ej holde Ammer til dem, om de selv have Die, som der og skrives i Kirkeloven: Kvinder skulle selv give deres Børn at die og ikke holde der Ammer til».[5]

Hyppigst var det dog uden Tvivl at der ikke holdtes Amme, men at den lille fik Lov til — naar det var hans Tur — at die Moderen og ellers at søge Erstatning paa anden Vis.

Hertil benyttedes dengang som nu især Ko- og Gedemælk.

Men Børnene flaskedes ikke op, man kendte jo knapt Glasflasker, end sige Guttaperkatutter. Som Flaske benyttedes et Kohorn, gennem hvis spidse Ende der var boret Hul og uden om bundet Skind. Sligt kaldtes et «Dæggehorn» og Barnet, der opammedes dermed, et «Dæggebarn». Samme Opfostringsvis anvendtes ofte ved Lam: «at dægge Lammene», hvoraf Benævnelsen «Dæggelam». Selve Ordet at «dægge» var uden Tvivl nærbeslægtet med at «die» og betød oprindelig at «give Die». Det hed derfor: «Den dæggende Amme, idet hun tager sit Fosterbarn i Favn, saa dægger hun det med sine Bryst, men det lille Barn dier selv».[1] Nu for Tiden har som bekendt Udtrykket «at die» fortrængt hint og bruges i begge Betydninger: en diende Moder, et diende Barn. Saavel at «dægge» som de de deraf dannede Betegnelser «Dæggehorn» osv. er nu ved at gaa i Glemme eller anvendes mest i overført Betydning som i Udtrykkene: «Dæggebarn» og «Kæledægge».

En anden Følge af Børneflokkenes Talrighed blev af mere betænkelig Art for de spæde. Til et velordnet Hus hørte kun én Vugge. Selv Tvillinger maatte kunne rummes i en saadan, og her fandt de for et Aar en, om end snæver, saa dog sikker og dækket Plads. Men naar Aaret var omme og det nye Kuld mødte for at afløse dem, var der ikke andet for, de maatte plantes ud i det store Familiebed, Himmelsengen. Dette var en drøj Overgang, især hvor Antallet af de ældre Søskende var talrigt. Kampen for Tilværelsen førtes deroppe med hensynsløs Vildhed og for de mindste Børn gik det paa Livet løs.

Vi har allerede tidligere i en anden Forbindelse omtalt Datidens Skødesynd: at ligge Børn ihjel.[2] Vi skal her atter minde om denne nødvendige Følge af at ligge mange, store og bitte smaa, i én og samme Seng, Hovedpersonerne stundom i beruset Tilstand.

Alt i Kirkeordinansen var der, i Overensstemmelse med gamle Kirkelove, taget Bestemmelser om dette Forhold. Men Sagens videre Udvikling, saaledes som vi glimtvis kan følge den, synes at tyde paa en stadig Voksen af Ondet. I Kirkeordinansen befaledes det Præsterne «flittelig i deres Prædiken at formane» Kvinderne til at tage sig iagt for at ligge deres Børn ihjel. Indtraf sligt alligevel, skulde Sognepræsten føre den skyldige for Bispen, der skulde idømme hende en lempelig Bøde samt give hende Afløsning fra hendes Skyld.[3] Men allerede ved Aarhun-

dredets Midte viste Tilfældene sig at være saa talrige, at denne Forretningsgang ikke længer lod sig anvende. Arbejdet med at give de skyldige Afløsning maatte lettes fra Bispen og fordeles til de mange Provster, i hvilken Anledning der gaves disse en Anvisning paa, hvorledes slige Sager skulde behandles.

Denne Anvisning, der endnu er bevaret, er i flere Henseender god at faa Forstand af. For det første tog den Hensyn til det Tilfælde, som Kirkeordinansen slet ikke havde forudsat, at det kunde være Manden og ikke Konen, der havde trykket Barnet ihjel. Dernæst paalagdes det Præsten saavidt muligt at faa Vished for, om en af Forældrene eller begge havde været berusede, da Ulykken skete. I Mangel heraf skulde han se at faa oplyst, om det var foregaaet før eller efter Middag. Hensigten med denne sidste Oplysning bliver klarere, naar det sluttelig paalægges Provsten at lade det hele Forhør og Afløsningen finde Sted helst om Formiddagen, da man efter Middag ikke havde nogen Borgen for, at de paagældende var ædru, og i modsat Fald kunde meget ondt let blive Følgen.[1]

Aar 1568 var man i Danmark naaet saa vidt, at der paa Roskilde Landemode maatte forhandles om, hvorledes man skulde bære sig ad med dem, der overbevistes om anden Gang at have ligget et Barn ihjel. Bispen raadede Provsterne til, første Gang at give Vedkommende Afløsning uden videre, men i Gentagelsestilfælde ikke at give Afløsning uden først at melde det skete til den verdslige Øvrighed. At slige Forhandlinger ikke førtes om tænkte Tilfælde, men at Virkeligheden svarede hertil, kan ses af, at Aaret efter kunde Provsten i Løve Herred melde om en Kvinde i hans Provsti, der havde ligget det tredje Barn ihjel. Paa Begæring af den verdslige Øvrighed fik ogsaa hun Afløsning.[2]

Aar 1606 gjorde Christian den Fjerde Forsøg paa ved haarde Midler at ændre Forholdene. Dødsstraf fastsattes for anden Gang begaaet Forseelse. Sligt virkede dog næppe synderlig. Grunden til Ondet laa ikke i Forældrenes Uagtsomhed alene, men i Familiens Talrighed, Hang til Drik og Brug af én og samme Seng. Endnu i det 17de Aarhundredes Midte blev alene i Aarhus Stift gennemsnitlig 38 Børn ligget ihjel om Aaret.[3]

Med sligt for Øje vil det forstaas, hvor gunstig stillede fyrstelige og adelige Børn var. Ifølge gammel og meget udbredt Skik overlodes disse nemlig meget ofte straks efter Moderens

Kirkegang til Bedstemoderens, særlig Mormoderens Pleje. Stundom var jo Fødslen foregaaet i dennes Hjem, saa at Moderen, naar hun drog bort, blot behøvede at lade den spæde blive tilbage. Hyppigere havde Mormoderen været hidkaldt, virket som «hjælpende Kvinde», bagefter optraadt som Gudmoder og borttog sluttelig ved sin Hjemrejse Barnebarnet med sig. Saaledes førtes Christian den Fjerde syv Uger gammel af Bedstemoderen til Mecklenborg, hans Søskende gik det ligervis; den lille sachsiske Prins Christian har vi sét blev opfødt hos Mormoderen, Dronning Dorothea i Danmark. Hos Adelen var sligt saa almindeligt, at der endog i Ligprædikener gøres en Slags Undskyldning for, naar det ikke fandt Sted: «Efterdi han eller hun var eneste Barn», «efterdi han eller hun var svag fra Barnsben af», eller «efterdi Faderen døde og Moderen blev Enke».[1]

Denne Skik havde mange og dybe Rødder i Fortids Forhold og Tankesæt. Og vist var det, at de smaa gjorde intet daarligt Bytte. Maatte de end savne Modermælken, saa nød de under Bedsteforældrenes Tilsyn sikkert en omhyggeligere Pleje, end Moderen selv med den bedste Vilje, optagen som hun var af allehaande Pligter, havde kunnet give dem. Og havnede de atter, tre Aar gamle, i Forældrenes Himmelseng, saa havde dog Albuerne opnaaet nogen Kraft til at spænde imod og Røsten var udviklet nok til at raabe om Hjælp.

Gennemløber vi i Tankerne alle hine ovenomtalte Fødsels- og Daabsskikke, vil det staa klart, at den Grundopfattelse, hvorpaa de hvilede, var, at Barnet, naar det fødtes, var ikke blot et hjælpeløst men tillige et urent Væsen, der endog formaaede at smitte Moderen. Sit katolske Udtryk havde denne Opfattelse fundet i, at Barnet indtil Daaben var en Hedning og altsaa Djævelen undergiven, og at Moderen ved sit Svangerskab ligeledes blev til en Hedning, der altsaa efter Fødslen paany maatte optages i Kirkens Skød.

Denne hele Tankegang var imidlertid ikke blot katolsk men, saa vidt vi af Opfattelsens Udbredelse og Ælde kan slutte, en urgammel og næsten almenmenneskelig Overtro.[1] Under de mest forskellige og dog ensartede Former møder overalt den samme Opfattelse os: Det nyfødte Barn er urent og hjælpeløst, det renses kun ved at bringes i Forhold til et eller flere af Elementerne: Vand, Ild, Jord eller Luft; det faar først menneskelig Kraft og bliver til en Person ved at faa Navn.

Hertil svarer de over hele Jorden udbredte Skikke: samtidig med Navngivningen at dykke det nyfødte Barn i Vand, række det over Ild — saaledes endnu i Høj-Skotland,[2] — putte det gennem Hullet paa en Græstørv — endnu overtroisk Lægemiddel i Norden — eller lægge det nøgent i Solskinnet, — saaledes hos mange Negerfolk.

Den Styrke, hvormed i det 16de Aarhundrede Overtroens katolske Form, Troen paa Barnets Djævlebesættelse indtil dets Daab, gjorde sig gældende, hentede da sin Kraft ikke blot fra den katolske Tid men tillige fra Aartusinder forud. Dette maa billig tages med i Betragtning, naar vi ser den Sejghed, hvormed den optraadte. Thi den veg ikke for Reformatorernes Opfattelse men hæftede sig dristig til denne. Den formaaede at sætte Sindene i Oprør og afsætte Bølgegang vidt ud over det daglige Livs snævre Vande. Det er dette, der giver Spørgsmaalet

sin egentlige Interesse og stadig maa haves i Erindring, naar vi i det følgende skal se Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben i det 16de Aarhundrede, en af de ejendommeligste kirkelige Kampe i Norden, et begrænset men skarpt Udtryk for Brydningen mellem det gamle og det nye.

Allerede som blot katolsk Skik skulde man tro, at Djævlebesværgelsen havde maattet være selvskreven til at afskaffes af Reformatorerne. De afskaffede jo dog saa meget, hvis værste Brøde var at minde om Katolicismens Dage. Men her var mere end dette, thi Djævlebesværgelsen kunde langtfra betegnes som en uskyldig Skik. Luthersk set, indeholdt den det andet og store Overgreb fra Romerkirkens Side. Om Nadveren lærte denne jo, at Præsten ved at indvie Brød og Vin virkelig forvandlede disse til Kristi Legeme og Blod, saa at altsaa hver enkelt Præst var i Stand til at gentage og mangfoldiggøre Kristi Offerdød med alle dens afgørende Følger. En ganske tilsvarende Forveksling af Præsten og Gud laa til Grund for Djævlebesværgelsen. Var Djævelen virkelig i Barnet og var Præsten i Stand til ved blot at blæse derpaa og sige: «Far ud, du urene Aand!» at jage denne bort og skaffe Rum for den hellige Aand, saa opvejede jo denne Præstens Handling den egentlige Daab og nedsatte denne til en halv ligegyldig Slutningsceremoni. Fra Reformatorernes Synspunkt set, maatte da altsaa Djævlebesværgelsen i lige saa høj Grad som Messen være fuldt moden til at afskaffes.

Ikke desto mindre møder vi det Særsyn i Danmark, at Hans Tavsen, den betydeligste af Forkæmperne for det nye, saa langt fra at afskaffe den gamle Djævlebesværgelse, endogsaa skærpede og udformede den til en trefoldig Bortmaning og Uddrivelse af «den ledige Djævel». Og dette var ikke en tilfældig Besynderlighed af Hans Tavsen. Han var paa dette Punkt i fuld Overensstemmelse med sin Lærer, Luther, og da Kirkeforholdene endelig ordnedes i Danmark ved Kirkeordinansen, blev Djævlebesværgelsen ogsaa ganske rigtig bibeholdt.

Sagen var, at Frygten for det katolske Misbrug her mødtes med et endnu stærkere Hensyn hos Luther og hans Meningsfæller: Frygten for Djævelens Magt. Under almindelige Forhold var Luther ikke bange for at slaa Paven og Djævelen sammen og erklære dem for ét. Men her var de jo bevislig modsatte, det var jo netop den katolske Kirke, der holdt paa, at man ved Daaben skulde begynde med at uddrive Djævelen af Barnet.

Følgen blev en Spaltning indenfor Reformatorernes Lejr. Medens Calvin følgerigtigt afskaffede Djævlebesværgelsen som katolsk Misbrug, bibeholdt Luther den af Frygt for et større Onde.

Folkemeningen i Norden var ubetinget paa Luthers Side. Gennem Aarhundreder havde man jo indrettet sig paa den Tro, at Moderen og den lille var Hedninger og altsaa Djævelens Eje, indtil de var blevne rensede ved Kirkegang og Daab. Hele Fremgangsmaaden ved Barnefødslen og Daabsskikkene var ordnede herefter. Vanskeligere blev det imidlertid for dem, der tænkte dybere over Sagen, især for Gejstlige, der jo i Embeds Medfør stærkt opfordredes hertil, at forene denne Tankegang med den nye Lære om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Det lød smukt nok at henvise til Pauli Ord: «En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel», eller med Peder Palladius at sige: «Dør du bort udi din Barselseng, da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade udi Himlen, end om du ellers døde». Men Forbindelsen mellem Læren om Barselsengen som den saliggørende og som den djævlebefængte, var dog ikke saa ganske let at finde.

Det var aabenbart ikke nok her med Sjællands Bisp at sige en Spas om, at en Munk ved et Bryllup befandt sig lige saa utilpas som en Hund i en Badstue, eller at den katolske Skik at sikre den Kvinde, der døde i Barselseng, ved at jorde hende i en Munkekutte, ligned «et Fastelavnsløb, hvor man ledte en Graamunk i Kirke efter hans første Barn». Og det var i Virkeligheden en Usandhed, naar samme Biskop paastod, at Vanskeligheden alene var til Stede i Katolicismen: «Mangen Dannekvinde har beklaget sig, at hun aldrig var ræddere for Djævelen, end naar hun laa i sin Barselseng; det kom altsammen af Munkelære, at der skulde blive fuldt af Munke og Nonner og faa Ægtefolk, at Djævelen kunde bruge sin Svig og sit Spil imod Guds Ordning og Skik». Nej, heller ikke Lutherdommen med dens Lovprisning af Ægteskabet befriede for denne Frygt. Hvad hjalp det at trøste saaledes: «Min kære Dannekvinde! Du est ikke en hedensk Kvinde udi din Barselseng osv., og du, som reder til Barsel, haver et helt Kapitel udi Kongens Ordinans, hvorudaf du kan lære en dejlig Bøn, at skænke og give Vor Herre Jesus det Foster, som du est med».[1] Om hun saa havde haft fire Kapitler i Ordinansen, saa omstødtes de alle den Dag,

Barnet bragtes til Kirke og viste sig at være djævlebesat og Djævelens Eje, saa at denne først maatte uddrives af det, førend der kunde være Tale om dets Daab.

Denne indre Modsigelse i det lutherske Grundsyn paa Livet kunde ikke i Længden forblive upaaagtet. Saa længe Luther og hans samtidige endnu levede, holdtes Spørgsmaalet nede, dels af Frygt for Djævelen dels af Ulyst til at efterligne Calvin, der jo allerede havde afskaffet Djævlebesværgelsen ved Daaben. Den ypperste Repræsentant for denne Retning i Danmark var Peder Palladius, der baade oversatte et tysk Skrift til Forsvar for Djævleuddrivelsen af de spæde[1] og samtidig trøstede de bekymrede Mødre efter bedste Evne.

Men for den næste Slægt maatte Modsigelsen staa klart, og dens ypperste Talsmand, Niels Hemmingsen, nævnede da ogsaa i et af sine Skrifter Djævlebesværgelsen som et tiloversblevet katolsk Misbrug, der burde afskaffes. Det blev dog imidlertid ikke Niels Hemmingsen, fra hvem Striden kom til at udgaa. Spørgsmaalet rejstes først ret, da en Præst paa Møen, Iver Bartholin eller Iver Bertelsen, som han kaldtes paa Dansk, uden videre paa egen Haand udelod Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger.[2]

Præsten Iver Bertelsens dristige Skridt, egenmægtigt at udelade Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger, kunde selvfølgelig ikke gaa upaatalt hen, og han stævnedes til at møde for Københavns Universitets Domstol. Iver Bertelsen var ikke ukendt med Forholdene ved denne; i sit paa Omskiftelser rige Liv havde han, endog to Gange, været ansat som Universitetslærer. Født i Middelfart af fattige Fiskerfolk var han, uden at vi véd hvorledes, kommen til at studere og derpaa i en temmelig ung Alder som Præst truffen sammen med Christian den Tredje paa Koldinghus. Han maa have gjort et godt Indtryk paa Kongen, thi rigelig udstyret med kongelig Rejseunderstøttelse drog han kort efter til Wittenberg og hørte Melanchthons Forelæsninger. Ved sin Hjemkomst modtoges han med Velvilje af Niels Hemmingsen, i hvis Hus han blev optagen, og efter ganske kort Tids Forløb fik han Aar 1559 Ansættelse som Professor ved Københavns Universitet.

I denne Stilling blev han imidlertid snart, uden at vi nu kan udrede Enkelthederne eller opdage Grundene, Genstand for stærke Angreb, og hans Medlærere søgte at fortrænge ham fra Højskolen. Længe holdt Iver Bertelsen ud, men da han i Stedet for at rykke op stadig kun trykkedes dybere ned, lod han sig engang, da en ny Post var bleven ham nægtet, forlede til et ubesindigt Ord. Han bemærkede noget om, at enkelte Professorer, især visse Medlemmer af Konsistorium, var ivrige nok til at gøre Opslag om Forelæsninger, men glemte at holde dem.

Denne Udtalelse gjorde Iver Bertelsen til en Umulighed ved Universitetet; han maatte skyndsomst fortrække. Atter drog han da i Udlændighed til Wittenberg, og atter viste han sin mærkelige Evne til at gøre sig gældende, idet han, trods alt hvad der var gaaet forud, virkelig efter nogen Tids Forløb opnaaede for anden Gang at blive kaldet til Lærer ved Københavns Universitet. Hans Ansættelse denne Gang blev dog ikke af lang Varighed. Et Fjerdingaar efter blev han paa Frederik den Andens Anbefaling udnævnt til Præst i Stege. Det var i denne sin Stilling, at han indlod sig paa det vovelige Skridt: paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen ved Daaben.

De Vilkaar, under hvilke Iver Bertelsen mødte for sine Dommere, var ikke gunstige.[1] Han havde været meget vanskeligt stillet i sin Menighed og var her kommen i Strid med indflydelsesrige Personer. Grunden hertil var, at Formandens Enke, der havde været gift med de to foregaaende Præster, ønskede ogsaa at ægte Nr. tre, hvilket syntes at skulle kunne lykkes, da Iver Bertelsen var ugift. Denne vilde imidlertid ikke have hende tilægte, og i sin Forbitrelse truede hun da med at faa en anden ansat som Præst samt ophidsede Fogeden paa Stegehus, med hvem hun stod i Forbindelse, imod Iver Bertelsen. Under almindelige Forhold kunde denne Fjende være ubehagelig nok, men Forholdene var værre end sædvanlig. Landet var i Krig, Stegehus og hele Møen var pantsatte til en pommersk Adelsmand, og dennes Foged blev herved til en Magt, hvis Myndighed i visse Henseender rakte videre end Kongens.

Fogden forfulgte Iver Bertelsen af et godt Hjerte. Han haanede ham ved at lade ham afmale i Borgestuen og Billedet bruge til Skive ved Vaabenøvelser; senere kom han med den tvivlsomme Undskyldning, at det var et Portræt ikke af Præsten men af Fanden. Det var uden Tvivl ogsaa Fogden, der paa

Præsteenkens Anstiftelse fik Iver Bertelsen anklaget baade for Udeladelsen af Djævlebesværgelsen ved Daaben og for et andet Forhold, der mulig har været anvendt som Paaskud for dennes Afslag paa hendes Frieri, nemlig Iver Bertelsens Trolovelse med en Pige fra Ribe, hvilken Trolovelse senere paa ulovlig Vis skulde være hævet. Endelig var det Fogden, der, da Præsten vilde drage til Roskilde for at forsvare sig i disse Sager, undsagde ham paa Livet, saa at den ulykkelige Præst ikke kunde komme af Sted, førend Fogden tilsidst gav ham en Art Lejde til at drage bort.

Iver Bertelsen var ligeledes ilde faren med Hensyn til sine Dommere. Det var alle hans tidligere Medlærere ved Universitetet, af hvilke flere vistnok endnu kunde huske «de Forelæsninger, hvorom Opslag var sket, men som ikke var blevne holdte». Og det havde næppe stemt dem mildere imod ham, at han i Mellemtiden just fornylig havde vovet at udeblive, skønt han var stævnet for en Domstol som deres. De havde da ogsaa tilraadet Lensmanden at «lade ham hente, som man plejer at hente andre, som ikke vil lyde Kgl. Maj.s og Eders Bud og Stævning».

Endelig mødte da Iver Bertelsen for Retten den 20. Januar 1567.

Det var ikke mindre end tre Sager, der skulde paadømmes, en for hver af de tre Beskyldninger: Udeblivelse fra Retten, Udeladelse af Djævlebesværgelsen og Ophævelse af Trolovelsen.

Allerede i den første Sag viste det sig, hvor lidet Iver Bertelsen havde at haabe af disse Dommere. Skønt han angav som Hovedgrund til sin Udeblivelse, at han ikke havde turdet drage af Sted for Fogden, der havde undsagt ham paa Livet, hvilket han med Vidner beviste at være sandt, ligesom ogsaa Fogden for Retten maatte indrømme det, og skønt dette yderligere bestyrkedes ved, at Iver Bertelsen jo nu, saa snart han havde faaet Fogdens Tilsagn om uhindret Rejse, virkelig var mødt for Retten, saa dømtes han dog enstemmig for Ulydighed mod Øvrigheden. Hermed var den første Dags Retshandling forbi.

To Dage efter, den 22de Januar 1567, samledes Retten paany, denne Gang forstærket med tre københavnske Sognepræster. Det var nu den farligste af de tre Sager, der skulde for, den ulovlige Udeladelse af Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger.

Den kongelige Anklager, Stiftets Lensmand Bjørn Andersen, forelagde først Dommerne det Spørgsmaal: «Maa nogen vige fra

Kgl. Majestæts Ordinans for sin Person og gøre noget, som er imod Ordinansen?» Iver Bertelsens Forsvar tog sig unægtelig noget tyndt ud, naar han herimod undskyldte sig med, at det blot var de faa Ord: «Far her ud, du urene Aand!» som han havde udeladt. Thi faa eller mange, var Ordene lige afgørende, og Udeladelsen var jo foretagen med velberaad Hu. Langt bedre lykkedes det ham derimod at forklare, hvorfor han havde udeladt Ordene: Han havde ikke kunnet udholde i det ene Øjeblik at trøste frugtsommelige Kvinder i sin Menighed med, at de og deres Foster hørte Gud til, og i næste Øjeblik ved Daaben at erklære Barnet for besat af Djævelen.

Sjællands Bisp tog derefter til Orde og spurgte den anklagede, hvor han havde turdet vove egenmægtig at forandre, hvad der ene tilkom Øvrigheden at gøre Forandringer i. Iver Bertelsen svarede, at han kun havde handlet saa, fordi han mente at være i Overensstemmelse med Guds Ord. Desuden havde ogsaa Niels Hemmingsen udtalt som sin Mening, at Besværgelsesordene burde udelades. Ved denne Bemærkning tog Niels Hemmingsen til Genmæle og sagde, at han aldrig havde bedt Iver Bertelsen forandre Ordinansens Ord, hvortil den anklagede svarede, at sligt havde han heller ikke beskyldt ham for.

Hermed var det egentlige Forhør omme. Et Efterspil, som under andre Forhold kunde have draget betydelige Følger efter sig, sank nemlig forunderlig virkningsløst hen. Det lader til, at Lensmand Bjørn Andersen Aftenen forud havde holdt en Art Forhør over den anklagedes Meninger, og ved denne Lejlighed var bleven opmærksom paa andre kætterske Opfattelser hos ham. Uden Tvivl efter Lensmandens Opfordring forelagde da Bispen nu Iver Bertelsen det Spørgsmaal, om han havde sagt, at Fremsigelsen af Indstiftelsesordene ved Nadveren ikke var fornøden. Hertil svarede Magister Iver: «Det har jeg aldrig sagt. Men Bjørn og jeg kom i Aftes i Tale om saadant, da sagde jeg, at Sakramentet ikke faar sin Kraft af disse Ords Fremsigelse, thi de er kun en historisk Oplysning og fremsiges for derved at minde Nadvergæsterne om Herrens Lidelse og Død og om de Velgerninger, som Kristus forjætter alle ved dette Sakrament».

Med denne kun lidet lutherske Forklaring lod man sig nøje. Lensmanden savnede rimeligvis teologisk Lærdom nok til i denne Kres at turde forfølge Sagen videre. Og Dommerne følte uden Tvivl en naturlig Ulyst til gennem et fortsat Ordskifte i Øvrig-

hedens Nærværelse selv at blive følte paa Tænderne, hvorved mere end én Afvigelse fra Luthers rene Lære mulig kunde komme for en Dag. Alle tav de derfor stille.

Man skred da til Stemmeafgivning i Sagen om Djævlebesværgelsen. Rettens Medlemmer var her vanskeligt stillede. De færreste af dem havde vel noget tilovers for den anklagede selv, men i en vis Forstand var dog hans Sag deres egen, for saa vidt de vistnok alle delte Mening med ham og af Hjertet ønskede, at hans Optræden maatte kunne give Stødet til, at Djævlebesværgelsen blev afskaffet. Øjeblikket hertil syntes gunstigt, da man just nu var begyndt at afskaffe den i flere af Tysklands evangeliske Landskirker. Det gjaldt da om, samtidig med at man formelt misbilligede Iver Bertelsens Optræden, at gøre hans egentlige Brøde saa ringe som mulig, og paa en Maade udviske den ved at anbefale ham til kongelig Benaadning.

Først fik Niels Hemmingsen Ordet. Han udtalte, at den anklagede havde forsét sig og burde straffes. Dog, tilføjede han, haaber jeg, «at Kongl. Maj. vel naadeligen handler med ham». Biskoppen sluttede sig i et og alt til, hvad Niels Hemmingsen havde sagt.

Dernæst fik Professor Rasmus Glad Ordet. Han begyndte sin Tale med en fin Bemærkning om, at det «er en underlig Handel med denne Forandring i Daaben; men saa længe det er nyt, kan man lettelig hugge det op, saa det ikke gør mere Bulder». Ligefrem tagne sigtede disse Ord naturligvis til Iver Bertelsens foretagne Forandring, men de lod sig ogsaa anvende paa selve Kirkeordinansens Bestemmelser om Daaben, der ligeledes var af temmelig ny Dato og, for saa vidt de maatte vise sig at være mindre heldige, endnu lod sig «hugge op uden synderlig Bulder». Derpaa gik Rasmus Glad over til at tale om Iver Bertelsen selv og sagde, at han ikke kunde dømme Magister Iver til at handle mod sin Samvittighed, men naturligvis burde han dog først have spurgt Bispen. Heri ligger hans Uret, «dog tykkes mig, at man kan ikke plat fordømme ham».

De følgende Talere søgte hver især i en kort Sætning at balancere mellem de forskellige Hensyn og betjente sig herved af det latinske Sprog som det bøjeligste. Medens de fleste af dem erklærede, at han havde handlet «*male*», mildnede Prof. Katholm dette Udtryk til et «*non recte*», ja Prof. Hammer endog til et «*minus bene*».

Sluttelig samlede Rektor alle Udtalelserne i følgende Ord til Lensmanden: «Kære Bjørn! disse Dannemænd dømmer alle sammen, at ingen ærlig Person maa noget forandre af sin egen Myndighed, og derfor tykkes dem Mr. Iver at have ilde gjort». Saavel Bispen som Niels Hemmingsen tog dog straks efter Ordet for at anbefale den anklagede til Kongens Naade.

Endnu stod den sidste Sag tilbage, Anklagen mod Iver Bertelsen for at have hævet sin Trolovelse. Hvad der forelaa var, at Magister Iver havde været trolovet med en Borgerdatter fra Ribe, men da man fra hendes Slægts Side ikke havde opfyldt et ham givet Løfte, havde han ikke villet indlade sig i Ægteskab med hende, men betalt hende en Erstatningssum og afgivet, samt ogsaa af hendes Slægt modtaget, skriftligt Bevis for, at Trolovelsen var hævet.

Biskoppen begyndte med at spørge: «Magister Iver! Hvilken Bestemmelse har I taget i Ægteskabssagen med Eders Fæstemø i Ribe?» Hertil svarede Iver Bertelsen: «Da man ikke har holdt det, mig var lovet, og vi nu er forligte, saa at de ikke klager paa mig, og de har mit Brev og jeg har deres, saa vil jeg ikke have mere med dem at skaffe, men lade det blive som det er».

Niels Hemmingsen faldt derpaa ind med Spørgsmaalet: «Var der Ægteskab mellem Eder og den Pige?» — «Nej, var der ej!» svarede Mr. Iver, «det véd jeg vel, at de, som er Ægtefolk, maa ikke købe sig fra hverandre med Penge». — Niels Hemmingsen lod sig imidlertid ikke saa let afvise: «Det har altid været holdt her i Riget», sagde han, «at de Folk, som hinanden har trolovet og har Vidnesbyrd og Bevisning herom og har givet hinanden Fæstegave, de Folk er Ægtefolk for Gud og Verden. Nu har bevisligt alt dette været Tilfældet med Eder og denne Pige. Thi ere I Ægtefolk».

Efter denne Kendelse, der lød Datiden mindre besynderlig end den lyder for os, gik man over til Afstemning om Iver Bertelsens Straf. Biskoppen tog først til Orde og bemærkede meget rigtigt: «Dette siger jeg, at i denne Sag har den lige saa stor Skyld, der Penge har taget, som den, der dem har udgivet». Ikke desto mindre kom han dog ikke til den Slutning, at begge Parter burde undgælde for, hvad sket var, men sluttede blot som

saa: «Efterdi Mr. Iver ulovligt har forskudt sin ægte Fæstemø og hende ingenlunde have vil, bør han ikke at gifte sig, saa længe hun levende er».

Dernæst kom Niels Hemmingsen. Han erklærede: «Dette siger jeg, at hvo som helst sin ægte Fæstemø uden lovlig Aarsag forsager, som Mr. Iver har gjort, og ikke vil holde sit Løfte og sin Ære, han er værd en møgit stor Straf, og dertil med sig aldrig gifte maa, saa længe den Person lever, som han først havde lovet Tro og Ægteskab».

De øvrige Dommere nøjedes alle med kun at holde paa, at Iver Bertelsen skulde forblive ugift, saa længe hans Fæstemø levede. Lensmanden Bjørn Andersen — der var Enkemand, men kort efter giftede sig paany — afsluttede endelig Stemmegivningen med at tilføje sin Mening, der kort og simpelt udtrykte Datidens Tænkemaade: «Mig synes dette, at han haver begyndt ret [ved at trolove sig] men ikke ret forfulgt det» [idet han ikke giftede sig]. Iøvrigt fandt heller ikke han, at der kunde være Tale om at idømme den anklagede nogen anden Straf end ugift Stand, saa længe hun levede.

Hermed var hele den vidtløftige Retssag til Ende. Flygtig set havde den faaet et ganske heldigt Udfald for Iver Bertelsen. Naar han paa Forhaand havde maalt Fremtidens Muligheder, var det uden Tvivl det dristige Brud paa Kirkeordinansen, der havde stillet sig for ham som det farligste Punkt. Men i denne Sag var han jo bleven behandlet yderst skaansomt og Dommerne havde indstillet ham til Benaadning. Ganske vist havde de saa dømt ham des strengere for ikke straks at være mødt i Rette og havde foreløbig forbudt ham Giftermaal, men dette var dog kun Smaating imod, hvad Hovedsagen kunde være endt med.

Nærmere set havde dog Udfaldet sine mislige Sider. Vel var det ikke at vente, at Straffen for de faa Dages Udeblivelse vilde blive haard, især naar Biomstændighederne toges med i Betragtning, men hvad borgede for den kongelige Benaadning? Var ikke Dommernes Mening egentlig den: Vi ønsker naadigst at forskaanes for Djævlebesværgelsen, men Iver Bertelsen maa gerne blive straffet haardt. Og det var disse Dommeres Forbøn, hvorpaa han skulde bygge! Og sæt, at man i Bestemmelsen af Straffen slet ikke gik den Vej, at sondre mellem de enkelte Domme, men slog dem alle tre sammen i det fælles: «Den Anklagede bør straffes for Ulydighed mod gejstlige og verdslige Love og Øvrighed!»

Disse og lignende Tanker har uden Tvivl sysselsat Iver Bertelsen, medens han fængslet ventede sin Skæbne. Men hvilken end hans Frygt monne have været, er den dog sikkert bleven overtruffen, da det meddeltes ham, at Straffen var bestemt til Dødsstraf.[1]

Denne overordentlig haarde Dom blev dog kort efter formildet til Fængsel paa Livstid og Fortabelse af Gods.

Desværre véd vi ikke noget om, hvad der i disse Dage er foregaaet i Kongens Nærhed, og vi er ude af Stand til at kunne iagttage de Skridt af forskellige Personer, der har svaret til de første, skiftende Afgørelser i Sagen. Naar Iver Bertelsen selv senere gættede paa, «at Niels Hemmingsen eller andre uden Tvivl har indgivet Kongen at bestemme Straffen til Død eller livsvarigt Fængsel», saa var han vistnok paa Vildspor. Langt sandsynligere er det, at Kongen, forbitret over Bruddet paa Enhed i Kirkelæren og maaske yderligere ophidset ved Bjørn Andersens Meddelelse om andre mulige Kætterier hos de højlærde, har villet give disse en alvorlig Advarsel éngang for alle ved at dømme en af deres Midte saa haardt. Dette stemmer vel med Niels Hemmingsens senere Rædsel for at blive paaduttet blot den mindste Delagtighed i Iver Bertelsens Kætteri, og det svarer meget godt til det Skridt, som de højlærde straks bestemte sig til.

Vi véd nemlig, at disse, saa snart den kongelige Dom var fældet, begav sig til Kongen for at gaa i Forbøn for den domfældte. Den Form for Benaadning, som de endelig opnaaede, stemmer ogsaa med Kongens formodede Sindelag. Han gik vel ind paa, at Iver Bertelsen maatte slippe for livsvarigt Fængsel, men kun mod, at den fangne afgav en meget haard og bindende Erklæring. Først skulde han tilstaa, at han havde fortjent evigt Fængsel, fordi han saa storlig havde fortørnet Gud og kongelig Majestæt. Dernæst skulde han under Livs og evig Saligheds Fortabelse love aldrig mere at ville tale, skrive eller handle noget i denne Sag eller overhovedet foretage sig noget, der kunde udlægges som sigtende mod Kongens udtalte Vilje og Universitetets Dom. Han skulde hensidde som Fange i Sorø Kloster paa ubestemt Tid. Gjorde han Forsøg paa at rømme, skulde han straffes med Døden. Endelig skulde han love aldeles at afholde sig fra al mundtlig og skriftlig Udtalelse om noget, der var den almindelige Kirketjeneste i nogen Part anrørende.[2]

Forpligtelsen var haard nok, men den var uden Tvivl det

højeste, der var at opnaa hos Kongen. Det var Kongens ufravigelige Fordring, at der blev tiet i hans Kirke. Og dette Aktstykke var jo en Slags Mundplaster, ikke blot for den domfældte men for hele den højlærde Stand. Tilbage stod da kun det sidste, at faa Synderens Underskrift. Her stødte man imidlertid paa uventet Modstand, Iver Bertelsen nægtede at afgive den forlangte, aabne Tilstaaelse af sin Brøde. Gode Raad var her dyre. De højlærde vidste imidlertid at klare sig. Professor Rasmus Glad og Hofpræst Niels Kolding mødte i Fængslet hos den ved Trusler om Død og livsvarigt Fængsel fortumlede Mand. Rasmus Glad dikterede, Fangen skrev, det var hans «Haandskrift». Derpaa tog Hofpræsten den fangnes Signet og aftrykkede det under Brevet. Dermed var Haandskriften «med hans Signete stadfæstet». At det gik saaledes til, paastod Iver Bertelsen senere fra sit Fængsel i Sorø højt og helligt til Sjællands Biskop, og han nedlagde Indsigelse imod — hvad han og tilbød at gøre offentlig for Rigens Raad — at han havde godkendt, godkendte eller vilde godkende blot et eneste Ord af, hvad der stod i hin Forpligtelse.[1]

Den genstridige var saaledes frelst ved sine Standsfællers Snarraadighed. Førend han indesluttedes i Klosterfængslet, skulde imidlertid hans Standhaftighed stilles paa en ny Prøve. Forpligtelsen var dateret den 13 Februar 1567. Dagen efter maatte han endnu engang møde for Universitetsprofessorerne, der var samlede i Bispens Hus. Hvad her foregik, forstaas kun ret, naar man husker Tidens Tro paa Ægteskabets gudvelbehagelige Værd. Hvis han i dette sidste Øjeblik havde villet antage sin Fæstemø, vilde et saadant Skridt sikkert være blevet opfattet som Tegn paa, at hans forstokkede Sind var ved at vige, og yderligere Benaadning kunde mulig være bleven Følgen. Men selv dette frasét, maatte Udsigten til Selskab i Fængslet være lokkende, for ikke at tale om, at han nu, da alt hans Gods var ham fradømt, nok kunde komme til at trænge til Hjælp af en Hustrus velstaaende Slægt, thi i Fængslet vilde der kun blive ydet ham Ly og Føde, men ikke saa meget som et Klædningsstykke, naar hvad han gik og stod i engang var opslidt.

Det var da en Fristelse af mangfoldig Art, der stilledes for ham, da Biskoppen ledte hans tidligere Trolovede, Kirstine Sørensdatter fra Ribe, ind og i de mange lærde Vidners Nærværelse for sidste Gang spurgte: «Magister Iver! hvorledes vil I have det med denne Pige, Eders Fæstemø?» Men Mr. Iver bestod Fristelsen og

svarede: «Jeg begærer at være for mig og hun for sig.»[1] Mod en slig Forhærdelse var der intet mere at stille op, afsted gik det da med den fangne ad Sorø til.

Klosterfængslet i Sorø var en ganske egen Art af Forvaringssted. Det benyttedes til Strafophold for Gejstlige, der havde forset sig i højere Grad, saasom bedrevet Trolddom, Hor eller lignende, og Fængslet som Klostret selv mindede stærkt om de katolske Tider. Klostret med alt dets Jordegods var vel inddraget under Kronen, men det styredes ikke som de andre inddragne Klostre af en adelig Lensmand men af en lærd Mand, der under den gamle Titel «Abbed» havde Tilsynet med Jordegodset saavel som med Fangerne. Naar hertil kom, at Præsterne i de til Klostret hørende Sogne ikke havde Bolig hver i sin Præstegaard, men allesammen boede i Klostret, «hvor de havde deres Værelse og Underholdning»,[2] saa vil det forstaas, at dette endnu var en tiloversbleven Rest fra gamle Dage. Nu som fordum maatte Abbeden være en alsidig dannet Mand, der kunde bestyre Godset, holde sine Præster, de løse som de fangne, i Ave, og optræde som beleven Vært, naar Kongen eller Rigsraader paa Rejser overnattede hos ham.

Den Mand, der i Aaret 1567 var Abbed i Sorø, var Magister Morten Pedersen. Han synes at have behandlet sin nye Fange ret hensynsfuldt. Lade ham gaa frit omkring og maaske smitte alle Klostrets Sognepræster med sit Kætteri kunde han naturligvis ikke. Men én Ting kunde uden Fare tilstedes ham, at benytte Klostrets Bogsamling. Pen, Blæk og lidt Papir kunde man ogsaa gerne overlade ham uden at se saa nøje paa, at han ikke havde en Skilling at betale det med. Studier blev da den den fangnes Trøst. Livet i den lille Celle gik hen med videnskabelige Sysler og fortsat Bødning paa den ene og samme Klædedragt. Thi, hvormeget han end sparede paa dette sit sidste Eje, saa krævedes der dog bestandig ny og større Opfindsomhed for at give de luvslidte Rester et fortsat Udseende af menneskeligt Klædebon.[3]

Hvad var Genstanden for hans Studier? Selvfølgelig det, der havde ført ham hid, og hvorom hans Tanker endnu stadig kresede: Djævlebesværgelsen ved Daaben. Han granskede

Kirkefædrenes Meninger, han efterlæste nyere Teologers Udtalelser herom, og mere og mere modnedes hans egen Opfattelse til en alsidig, grundfæstet Overbevisning.

Over ét Aar var gledet hen paa denne stille Vis — Omverdenen lod ham god Ro ved hans Studier — da overraskedes den fangne en skønne Dag ved et Brev[1] fra en af sine tidligere Dommere, Hovedpersonen blandt disse, Professor Niels Hemmingsen. Allerede Udskriften lød besynderlig: «Til Magister Ivar Bartholin, der er paa Spil *(agenti)* i Sorø Kloster», og Indholdet var ikke mindre besynderligt.

For ikke at fælde for haard en Dom over denne mærkelige Skrivelse og dens Afsender maa man vide, hvad imidlertid var foregaaet udenfor Fængslet. En Ven og Slægtning af Iver Bertelsen havde gjort, hvad han formaaede, for at skaffe ham fri, og i denne Anledning indgivet et Bønskrift i hans Navn til Kongen. Heri havde han til Undskyldning for den fangne anført, at dennes Brøde jo dog blot bestod i ved Daaben at have udeladt Djævlebesværgelsen, en Ceremoni, om hvilken ogsaa den lærde Dr. Niels Hemmingsen udtrykkelig lærer og skriver, at den er en Plet paa den hellige Daabshandling og rettelig burde afskaffes.

Bønskriftet var blevet overleveret til den kongelige Sekretær Hans Skovgaard; men istedetfor at forelægge Kongen det, synes denne først at have tilstillet Niels Hemmingsen det til Erklæring. Læsningen satte Niels Hemmingsen i den heftigste Bevægelse. Engang tidligere var hans Udtalelser om Djævlebesværgelsen blevne ham forekastede. Det var, da Iver Bertelsen for Retten havde henvist til dem som en af Grundene til, at han havde vovet at udelade den hele Ceremoni. Dengang havde Niels Hemmingsen heldig afvendt Faren ved at spørge, om han da nogensinde havde opfordret den anklagede til egenmægtig at forandre Daabsskikkene, hvilket denne havde maattet benægte. Men nu kom de usalige Ord igen. Og denne Gang ikke i en snæver Kres af Embedsbrødre, men de forebragtes for selve Kongen. Kongen var ilsindet og taalte ingen Ufred i sin Kirke. Hvad om han ikke vilde lade sig nøje med den Undskyldning, at disse Ord var skrevne før den Tid, da der var Fare ved at udtale dem! Sæt han kort og godt lod Niels Hemmingsen gribe som den, der paany vakte Splid, og til Skræk og Advarsel idømte ham den Livsstraf, der havde svævet over Iver Bertelsens Hoved!

I sin Angst skrev Niels Hemmingsen følgende Brev:

«Det ligner Dig rigtig, Du der er vant til aldrig at handle rent og ret, at Du i dit Bønskrift til vor naadigste Konge omtaler mig som medskyldig i dit Kætteri. I mit lille Skrift «Pastor» lærer jeg dog, at det ikke tilkommer den enkelte Præst egenmægtig at ændre Kirkeskikkene . . . . Ikke destomindre udslynger Du Slange! som jeg saa længe har næret ved min Barm, al denne Edder listig imod mig, for at gøre Dig selv ren, Du, der har vist Foragt mod Konge og Biskop og dristet Dig til overmodig og ondsindet at ændre Daabsskikkene. Og hvorfor? ene og alene for at Mængden skal hilse Dig som en ny Kirkens Reformator, thi det er Mængdens Bifald, Du altid har søgt. Du paaberaaber Dig din Samvittighed, Øjenskalk! Du forlod svigagtig din Fæstemø, det siger din Samvittighed Dig. Der var en anden af adelig Byrd, som Du paa usømmelig Vis indlod Dig med, i Haab om, at der herved skulde falde lidt Adelsglans over Dig. Mange kunne bevidne dette, og mange har Du herved grovelig forarget. Hvor var dengang din Samvittighed henne?

Du skriver, at Du er bleven afsat fra dit Embede, fordi Du har ændret Daabsskikkene. Heri gør Du Uret mod Kongen og dine Dommere, thi skønt Du ganske vist havde fortjent en slig Straf for din hensynsløse Dristighed, saa foreligger der ikke andet, end at de paa Grund af den megen Forargelse, Du vakte, ikke har kunnet finde sig i, at Du blev, hvor Du var, og nu giver vor naadigste Konge Dig frit Underhold paa et hæderligt Sted hos en from og lærd Mand, indtil han maatte spore Tegn hos Dig paa sand Fortrydelse.

Du siger: «Hemmingsen dadler de urimelige, papistiske Skikke, og han anfører blandt disse Djævlebesværgelsen», — som om deraf fulgte, at Hemmingsen ogsaa fordømmer Djævlebesværgelsen, saaledes som den bruges i vore Kirker . . . . Papisterne tro, at Børnene virkelig er besatte af Djævelen, vi derimod, der skelne mellem Natur og Naade, anvende den blot som et Tegn paa, at de Døbte ved Daaben ere unddragne ethvert Satans Retskrav. Vi forstaa, ligesom Augustinus, ved «den urene Aand» ikke Djævelen selv, men Djævelens fjendske Magt, der er virksom mod alle Mennesker, ogsaa dem, der ikke ere ligefrem besatte af ham. — — Gaa nu hen Du utaknemmelige! og beraab Dig paa Niels Hemmingsen, ham, der efter alle deres Vidnesbyrd, der kende ham, netop er en Elsker af Orden og Fred og har den

største Afsky for alle unødvendige Forandringer i Kirkesager. Han har været Dig en god Støtte og engang frelst Dig, da Du var i den største Nød, men dog viser Du ham ingen Ære, Du søger tværtimod at trampe ham ned, ligesom det unge Muldyr, der, naar det har mættet sig hos sin Moder, Hoppen, giver den Æselsspark. Gud forbedre dit Sind!»

Brevet var henved tre Uger gammelt, da det naaede til Iver Bertelsen, hvad enten det nu har henligget nogen Tid hos Afsenderen og ventet paa Lejlighed til Sorø, eller det maaske ikke straks, da det kom hertil, er blevet afleveret til Fangen. Som naturligt var, gjorde det et overordentlig stærkt Indtryk paa denne. En saa skaanselsløs og voldsom Tiltale fra En, der i mange Hensender havde Krav paa hans Agtelse, maatte virke rystende, dobbelt paa den ensomme, hvis Olieblad fra Omverdenen en Skrivelse var.

Efter nogle Dages Betænkningstid skrev Iver Bertelsen sit Svar.

Han begyndte med at bebrejde Niels Hemmingsen Tonen i hans Skrivelse, der ikke sømmede sig en gammel Teolog, end ikke en Mand, men kun var passende for en hidsig og arrig Kvinde. Selv en hæderlig Hedning vilde have undsét sig ved saaledes at overfuse en ulykkelig Fange. Iver Bertelsen agtede imidlertid ikke at lade sig behandle paa denne Maade, men ansaa det for sin Pligt at give Svar paa Tiltale. Niels Hemmingsen fik saa tilskrive sig selv Skylden, hvis Svaret maatte forekomme ham hensynsløst.

Dernæst gik han over til at omtale Bønskriftet til Kongen, om hvilket han synes ikke at have vidst Besked, da det afsendtes, men for hvis Indhold han dog nu fuldt ud vilde paatage sig Ansvaret.

Det lange Brevs øvrige Indhold var naturligvis dels en Redegørelse for, at Iver Bertelsen var bleven dømt for sin Ændring af Daabsskikkene og ikke af andre Grunde, dels en Paavisning af, at Niels Hemmingsen med sin Dadel virkelig havde sigtet ogsaa til Djævlebesværgelsen, som den brugtes i den danske Kirke, hvilket mange Præster kunde bevidne at have hørt ham selv offentlig udtale. Hans senest givne Henvisning til Augustinus beviste intet, thi Augustinus gik netop ud fra, at de udøbte Børn virkelig var djævlebesatte.

Medens disse Tilbagevisninger meget ofte var iklædte en skarp Form, naaede denne dog sit Højdepunkt, hvor Iver Ber-

telsen gik over til at omtale sin Trolovede og Beskyldningen for at have staaet i utilladeligt Forhold til en adelig Kvinde. I varme Ord erklærede han sig for uskyldig i saa Henseende og slyngede sluttelig med bidende Haan sin Angriber Beskyldningen tilbage. Niels Hemmingsen var nemlig bleven skilt fra sin første Hustru paa Grund af hendes Ukyskhed, og Rygtet paastod, at han selv ved sin raa Behandling af hende bar nogen Del i hendes senere Brøde: «Da Du, som det endnu vedblivende fortælles om Dig, slog hende i Ansigtet, spyttede paa hende, drukken overgød hende, trak hende i Haaret, sparkede hende, kradsede hende og stundom tvang hende til at kysse Dine Drikkebrødre, «hvor var dengang Din Samvittighed henne?» Og da Du ved alt dette sluttelig havde drevet hende over i Ukyskhed, «faldt der saa maaske lidt Adelsglans over Dig og Dit Hus», naar hun vendte hjem fra sine Adelsmænds Favntag? Hvis Du var ligesaa ren i Dit Forhold til forskellige Kvinder, som jeg i Forhold til hin Adelskvinde, saa har Rygtet løjet om Dig, ligesom Du nu lyver om mig. Gid Du havde levet ligesaa kysk i Din gifte Stand som jeg i min ugifte! Nærmere skal jeg ikke gaa ind paa denne Sag».

Til Slutning tilbød Iver Bertelsen at ville tilbagekalde sin Vildfarelse med Hensyn til Djævlebesværgelsen, dersom uvillige Dommere efter at have hørt hans Grunde maatte skønne, at Skikken ikke var i Strid med Guds Ord.

I Anledning af Niels Hemmingsens Udtryk om en «Slange han havde næret ved sin Barm» og det «unge Muldyr, der havde næret sig af Hoppens Mælk og derpaa givet den Æselsspark», udbad han sig tilsidst Niels Hemmingsens Regning paa, hvad Afslag i Kostpenge han havde nydt, dengang han var i hans Hus, Pengene skulde da med det første blive Niels Hemmingsen tilsendte. Med Ønsket om et andet Sind sluttede Brevet.

Man bedømme dette som man vil — fuldt ud med Nutids Maalestok tør vel intet af Brevene maales — én Ting stod dog vistnok klart: at dette ikke var Vejen for Iver Bertelsen til Frigivelse. Idet han vovede saa dristig at tiltale sin mest formaaende Dommer og Modstander, maatte han forstaa, at slig Frihed kun kunde købes med forlænget Fængselstid; efter Udtryk i hans eget Brev at dømme antog han jo endog, at det var overladt til Niels Hemmingsens Skøn at afgøre, naar den fangne kunde siges at «vise Tegn paa Fortrydelse». Som et saadant kunde hans Svar næppe tydes.

Da Fængslet atter lukkede sig tættere om den fangne, hengav han sig paany til sine forrige Studier. Vi er ikke i Stand til bestemt at kunne paavise Gangen i disse, men meget synes at tyde paa, at Magister Iver omtrent paa dette Tidspunkt, maaske med den af ham forlangte nye Rettergang for Øje, har nedskrevet sine Betragtninger over Djævlebesværgelsen og saaledes givet sine Undersøgelser afsluttet Form. Der findes endnu to latinske Skrifter af ham, begge forfattede i Fængslet og først udgivne i Trykken et Par Hundrede Aar efter.[1] De handler naturligvis begge om Djævlebesværgelsens Ugudelighed, og meget saavel i Tone som Indhold synes at røbe, at de er skrevne efter det skriftlige Sammenstød med Niels Hemmingsen. Det er uden Tvivl denne, der sigtes til, naar Fangen forlanger sin Sag undersøgt paany efter Guds Ord og af lærde, gudfrygtige Dommere, «der ikke selv er mistænkte» *(suspecti)*. Og det er vistnok ligeledes denne «Elsker af Orden og Fred», der haves for Øje, naar det hedder: «De begaa en forfærdelig Brøde, der for Ro og Freds Skyld finde sig i en saadan Gudsbespottelse». Mod selve Skikken anføres iøvrigt en Mængde Indvendinger, hentede fra Biblen og Kirkefædrene. Om Forfatterens eget usvækkede Mod og uforandrede Overbevisning vidner en Udtalelse som denne: «Hver Ordets Tjener bør ikke blot misbillige denne ugudelige Skik, men selv give Eksemplet ved at udelade den, om han saa udsætter sig for at miste Ære, Liv og alt sit Velfærd. Thi Guds Befaling staar over alt menneskeligt, og forbandet den, der adlyder Skabningen mere end Gud!»[2]

Iver Bertelsen kunde længe nok larme i sin Celle og kræve en retfærdig Domstol nedsat; ingen gad høre paa ham. Forgæves skrev han til Kongens Hofpræst og bad ham anraabe Kongen om, at hans Sag paany maatte prøves. Forgæves fik han enkelte Rigsraader i Tale om samme Sag, naar de paa Gennemrejse opholdt sig i Sorø Kloster. Forgæves skrev han til Sjællands nye Biskop, hans fordums Ven, og bad om Bistand. Der var kun én Betingelse, paa hvilken han kunde hjælpes, det var, hvis han vilde tilbagekalde sit Kætteri og bede om Naade. Biskoppen opfordrede ham hertil, men den fangne svarede: «Aldrig saa længe jeg lever indlader jeg mig paa at bede om Naade, førend min Sag er lovlig paadømt. Lad dem bede om Naade, som ulovlig have dømt mig, jeg forlanger kun Retfærdighed. Hermed staar og falder jeg. Thi jeg kan ikke tilbagekalde

noget, førend det er afgjort, hvad der er det rette. Men skammeligt og ugudeligt handle de, der ved Trusel om evigt Fængsel søge at aftvinge mig en Tilbagekaldelse».[1]

Tre Aar sneg sig saaledes hen. Ynkelig saa Fangen tilsidst ud i sin selvlavede Dragt. Kjortelen var efterhaanden omsyet til Trøje, Hoserne stærkt forkortede. De luvslidte Pjalter ydede ham ikke længer Værn mod Kulden og formaaede ikke at skjule hans Nøgenhed. Men lige fast holdt han ved ikke at lade sig tvinge til at svigte sin Overbevisning.

Just som han saaledes var dreven til det yderste, stundede dog Forløsningen til. Den kom under en Form, som han havde fortjent, men i en langt fyldigere og rigere Maade, end han nogensinde havde kunnet drømme om. Det er et Træk, som er værd at lægge Mærke til, at den fangne aldrig under al sin Modgang har ladet falde nogen bitter Bemærkning om Kongen. Skønt denne jo havde idømt ham Straffen, omtalte Iver Bertelsen i alle de Breve, vi kender, bestandig Kongen ikke blot med største Ærbødighed, men næsten med Hengivenhed, i Tillid til, at fra ham kunde og maatte Hjælpen komme. Og fra ham kom den.

Engang i Aaret 1570 overnattede Frederik den Anden selv i Sorø. Nu om ellers nogensinde var der gunstig Lejlighed for den fangne. Men det gjaldt om at faa Kongen i Tale, og hertil hørte formaaende Velyndere, der i belejligt Øjeblik kunde lægge et godt Ord ind for ham.

Hvo disse har været, vides ikke med Sikkerhed. Mulig har Sjællands Bisp, Poul Madsen, der jo var en tidligere Ven af Iver Bertelsen, men kort tilforn havde faaet saa skarpt et Afslag, da han opfordrede ham til at bede om Naade, dog fundet en Vej, ad hvilken Kongen kunde paavirkes. Sammen med hint Brev til Bispen var nemlig fulgt en Stamtavle over Ærkebiskop Absalon og hans Slægt, fremstillet paa gammeldags Maade i Form af et Træ med udskydende Grene, og udført af Iver Bertelsen rimeligvis efter Indskrifterne paa Ligstenene i Sorø Kirke. Bispen havde bedt ham herom.[2] Interessen herfor var dengang paa Moden. Just i samme Aar havde en tysk lærd ved Navn Lossius begæret Oplysninger om Gravminder i Danmark og Norge, da han agtede at udgive et Skrift herom. Biskop Poul Madsen havde redebon ydet ham Hjælp ved Indsamlingen,[3] og Stam-

tavlen fra Sorø var uden Tvivl bestemt til at sendes videre til den tyske Lærde.

Her var et nevtralt Tilknytningspunkt, hvis man i Sorø vilde for Kongen bringe Iver Bertelsens Navn paa Bane. Thi ogsaa Frederik den Anden interesserede sig for Landets gamle Minder. Og heri mødtes han med sine Omgivelser, først og fremmest med Kansleren, Johan Friis. Da denne ganske kort efter døde, skrev Iver Bertelsen et smukt Digt over ham.[1] Mon det var i taknemmelig Ihukommelse af, hvad han paa hin Dag i Sorø havde udvirket for ham hos Kongen? Vi véd det ikke. Men hvad enten det nu har været Bispen eller Kansleren eller en anden formaaende Velynder, der har talt hans Sag og bragt ham i Erindring, — og ved slig Lejlighed kunde det jo heller ikke skade at minde om, at ogsaa Iver Bertelsen i sin Tid havde udgivet en Ligtale over Christian den Tredie,[2] — vist er det, Kongens Interesse for ham blev vakt, og han tillod, at Fangen fremstilledes for ham.

En bedrøvelig Skikkelse var det, der traadte ind ad Døren for at hilse paa sin Herre. Men trods Pjalterne og Kættermærket var der noget ved ham, der tiltalte Kongen, og han vidste derhos at føje sine Ord saa vel, at Samtalen endte med, at Frederik den Anden skænkede ham ikke blot en ny Klædning men — Friheden tillige.[3] Dette var den hæderligste Afslutning paa Iver Bertelsens Genvordigheder, som tænkes kunde. Uden at have strøget Flaget, uden at have tilbagekaldt imod sin Overbevisning, stod han atter dèr som fri Mand.

Men det blev ikke derved. Kongen havde øjensynlig fattet ganske særlig Yndest for ham, og en af de første Dage i det nye Aar (1571) overraskedes man ved Efterretningen om, at Abbeden i Ringsted Kloster havde faaet sin Afsked, og til hans Eftermand var beskikket ingen anden end — Magister Iver Bertelsen. Slag i Slag gik det nu med kongelige Naadesbevisninger. I April befaledes det alle kongelige Embedsmænd at være Iver Bertelsen behjælpelige med at faa Resten af sine tidligere beslaglagte Ejendele tilbage, og kort efter forlenede Frederik den Anden ham med Kongetienden af Magleby Sogn. I Maj Maaned 1572 fik han Kongetienden af Storeheddinge Sogn, dog mod en aarlig Afgift; den 14de Oktober forlenedes han med et Kannikedømme i Aarhus, uden Forpligtelse til at bo der, og endelig den 30te Oktober beskikkedes han til Abbed i Sorø Kloster.[4] Lykkens

Hjul havde drejet sig fuldstændig rundt. Han var nu endt som Abbed og Befalingsmand paa samme Sted, hvor han selv kort forinden havde siddet som en ussel Fange i Klostercellen.

Der er et ikke ganske opklaret Punkt i alt dette, det er Iver Bertelsens Forhold til det tidligere Stridsspørgsmaal om Djævlebesværgelsen. Efter alt at slutte har han maattet love Kongen fremtidig at forholde sig tavs i denne Sag for ikke at vække Splid i Kirken. Og det var uden Tvivl for heller ikke at lede ham i Fristelse i saa Henseende, at Kongen ikke mere gav ham nogen gejstlig Ansættelse, men betroede ham Stillinger, der nærmest svarede til at være Lensmand. Det tidligere Forhold, at Omegnens Præster boede i Ringsted og Sorø Klostre, hævedes ogsaa omtrent samtidig med, at Iver Bertelsen blev Abbed.[1] Dog synes det, som om Frederik den Anden kun har paabudt ham Tavshed overfor andre, men i Erkendelse af den Overbevisningens Fasthed og Klarhed, han i Prøvens Tid havde lagt for Dagen, selv oftere er tyet til ham for at høre hans Mening i religiøse Spørgsmaal. I hvert Fald er den Ytring bleven tillagt Frederik den Anden, at han i Statssager ingen hellere hørte end sin Kansler, men i Tros- og Samvittighedssager satte mest Pris paa Mag. Iver Bertelsen.[2]

Hvad der uden Tvivl har gjort det lettere for Iver Bertelsen at forholde sig tavs om en Sag, der engang i Fængslets Ensomhed saa helt havde fyldt ham, var den Forandring i aandeligt Syn, der tydeligt nok samtidig var foregaaet med ham. Medens han tidligere blot var Teolog, havde Opholdet i det minderige Sorø paavirket ham og vakt hans Sans for Fædrelandets Historie. Da han stod som fri Mand, tog denne nye Interesse i den Grad Overhaand hos ham, at til den knytter sig saa godt som alt, hvad han siden har virket ud over sin egentlige Embedsgerning.

Efter tolv lykkelige Aar, tilbragte som Forstander skiftevis for Ringsted, Sorø og atter for Ringsted Kloster, døde Iver Bertelsen Aar 1583. Han bevarede sin Konges Naade til det sidste. Endnu minde de vel vedligeholdte Kongegrave i Ringsted, som han fik Frederik den Anden til med store Bekostninger at redde fra Undergang, om lykkelig Samvirken mellem Konge og Lensmand. Samtiden saa i ham mest Digteren, Historikeren og den belevne Vært og glemte snart hans Genvordigheder over hans senere Held. I Eftertidens Billede af Manden trænger uvilkaarlig

de to teologiske Smaaskrifter sig frem, som han forfattede i Fængslet, men som først blev udgivne et Par Hundrede Aar efter. Selv om deres videnskabelige Værd ikke er betydeligt, lyser de dog mellem lærdere Skrifter med en egen skarp Glans, thi de minde om, at han blev sin Overbevisning tro midt i den dybeste Fornedrelse.

Iver Bertelsens Skæbne skulde ikke, hvor heldigt han saa end var endt, give nogen Mod paa at fornye Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben. Frederik den Andens bekendte Strenghed paa Rettroenhedens Omraade holdt alle Meningstilkendegivelser nede.

Først da Kongen var død i April 1588, og Landets Styrelse under Christian den Fjerdes Mindreaarighed gleden over til Rigsraadet, vovede en enkelt sig atter frem. Da Præsten ved Helligaandskirken i København, Jon Jacobsen Venusin, den 19de Juni 1588 forrettede Barnedaab i sin Kirke, dristede han sig til paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen.[1]

Den Mand, der saaledes traadte i Forgrunden, mindede i meget om sin Forgænger. Født paa Hveen — heraf Navnet Venusinus: fra Hveen — hvor hans Fader var Præst, havde han ligesom Iver Bertelsen med kongelig Understøttelse udvidet sit Blik ved Rejser i Udlandet. Venusins Udenlandsfærd strakte sig videst, han naaede ikke blot til Wittenberg, men ogsaa til Ungarn, Schweiz og Italien. Værdifulde Bekendtskaber stiftedes undervejs med unge danske Adelsmænd, især Sigvard Grubbe. Efter Hjemkomsten forøgedes disse med Arild Hvitfeld, Sten Brahe og Tyge Brahe, med hvis Svigersøn, Dr. Gellius, Venusin nogen Tid efter blev besvogret. Intet Under da, at han med saadanne Velyndere kunde kort efter sin Hjemkomst baade faa et af de største Land-Præstekald paa Sjælland og, da han blev ked heraf, blive kaldet til Sognepræst i København.

Saafremt imidlertid Venusin, ægget af alt dette Held, havde drømt om, at han nu under Adelsherredømmet kunde tillade sig, hvad han vilde og omdanne Kirken efter Ønske, tog han storligen fejl. Allerede tre Uger efter hans lovstridige Daabshandling udstedte Regeringsraaderne i den unge Konges Navn et skarpt Forbud mod «at opvække unyttige Disputatser» eller egenraadigt

forandre Kirkeskikkene. Hvo der understod sig til sligt, skulde «nu ikke mindre end i vor kære salig Hr. Faders Tid uden Naade blive straffet».[1]

Denne kolde Straale var en meget ubehagelig Overraskelse og virkede stærkt afkølende paa Venusin. Det omtales ikke, at han ved nogen senere Daabshandling har udeladt Djævlebesværgelsen. Spørgsmaalet var nu blot, om han vilde blive angivet for Regeringen i Anledning af den uregelmæssige Barnedaab den 19de Juni, og hvorvidt han i saa Fald vilde med Held kunne skyde sig ind under, at dengang var Forbudet endnu ikke udstedt.

Angivelsen udeblev ikke; den 13de Oktober mødte fire Mænd hos Venusin for i Regeringens Navn at forbyde ham at bestige Prædikestolen. Han slap dog langt bedre fra den hele Sag, end han havde kunnet vente. Hvad enten nu Regeringsraaderne har været ham venlig stemte og taget Undskyldningen med Hensyn til Forbudets senere Udstedelse for god, eller de blot simpelt hen som gamle, erfarne Mænd har indsét, at et Tilfælde som dette hellere burde tages ved tyssende at klappe paa Skulderen end ved straffende at skabe en Martyr, — vist er det, at Venusin blev behandlet særdeles mildt. Kort Tid efter stod han atter paa sin Prædikestol uden saa meget som at have maattet gøre en offentlig Afbigt; man nøjedes med hans Løfte om, at sligt ikke skulde ske tiere.[2]

Nogle Aar gled nu hen i Stilhed for Venusin, i hvilke han oversatte Thomas a Kempis': Om Christi Efterfølgelse. Stilheden i Hjemmet blev kun afbrudt, naar hans muntre Husfælle, Sigvard Grubbe, stundom gjorde sig en glad Dag i sit Herberge — i en lidt senere Tid kunde den unge Christian den Fjerde ses med ved slige Lejligheder,[3] — eller naar Venusin fik hædrende Besøg af lærde Udlændinge, som da den skotske Gesandt Petrus Junius Aar 1594 søgte ham.[4] Men ogsaa bitre Timer kom der; hans Hustru døde, og en haard Skuffelse var det, da Universitetet nægtede ham Tilladelse til at udgive et større, filosofisk Skrift, i hvilken Anledning Venusin højlig beklagede sig over Professorernes snævre Syn og forældede Maalestok.[5]

Saa kom det store Aar 1596, da Christian den Fjerde endelig blev myndig. Regeringsforandringen medførte afgørende Følger for Venusins nærmeste Kres. Allerede noget forinden var Sigvard Grubbe bleven øverste Sekretær i det danske Kancelli, lidt

senere forlenedes han ogsaa med Dekanatet i Roskilde Domkapitel og blev herved en af Universitetets Konservatorer.[1] Han voksede saaledes fra at være en god Ven til at blive en indflydelsesrig Beskytter af Venusin.

Venusin selv hilsede Kongens Regeringsovertagelse med et dansk Digt, betitlet «Vive le Roi!»[2] hvilket vistnok lagde Grunden til den Velvilje, som Christian den Fjerde siden bestandig nærede for ham. Foreløbig kunde han imidlertid intet opnaa, men maatte være glad til, om han kunde holde sig fast og ikke rives med i Faldet. Thi en anden af hans mægtige Venner styrtedes, og det paa en Maade, der drog Venusins Forhold ubehageligt frem for Lyset. Som bekendt begyndte med Christian den Fjerdes Overtagelse af Regeringen den Række af Angreb paa Tyge Brahe, der endte med, at denne maatte forlade Danmark. I Foraaret 1597 drog han fra Hveen, og straks efter afsendtes en kongelig Kommission til Øen for at undersøge Bøndernes Klagepunkter mod ham. Det mest brugbare af disse synes at have været hans Forhold til Præsten paa Hveen, i hvert Fald blev denne straks efter stævnet til at møde for Retten.[3]

Tyge Brahe paastod senere, at den Rettergang, der nu begyndte, fuldt saa meget gik ud paa at ramme ham som Præsten. Allerede Anklagen kunde tyde herpaa. Den bestod nemlig for det første i, at Præsten havde forbrudt sig ved ikke «at straffe og paaminde Tyge Brahe, der i 18 Aar ikke har været til Alters og med en Bislopperske ligget i ondt Levnet». Denne «Bislopperske» var sikkert Tyge Brahes uadelige Hustru. Hvad enten nu Beskyldningen var fuldstændig løs og kun møntet paa at haane Tyge Brahe for hans ustandsmæssige Giftermaal, eller den maaske virkelig var berettiget, men Tyge Brahe i sidste Øjeblik har berøvet den sin Brod ved paa dette Tidspunkt at ægte sin tidligere Frille[4] — saa meget synes at fremgaa af de kortfattede Beretninger, at man foretrak at føre det afgørende Angreb fra en anden Kant.

Præsten anklagedes nemlig tillige for efter Tyge Brahes Ønske at have udeladt Djævlebesværgelsen ved Daaben. Her var et Punkt, hvor han lovlig kunde rammes. Og han dømtes da ogsaa til af denne Grund[5] at have sit Embede forbrudt, eller som det i en anden Beretning hedder: «han blev forvist med Kongens Ugunst».[6]

Denne Dom, der selvfølgelig var værst for den, hvem den

ramte, kunde heller ikke være videre behagelig for Venusin. Det er meget sandsynligt, at han for saa vidt var Part i Sagen, som han vistnok oftere for Tyge Brahe havde udtalt sin Misfornøjelse med den hele Skik. Enhver maatte derhos ved denne Lejlighed komme til at tænke paa ham, der for ikke længe siden havde begaaet samme Brøde. Og endelig gav Sjællands Bisp, Peder Vinstrup. det hele Spørgsmaal en kedsommelig Offentlighed ved paa Roskilde Landemode at omtale det, og — rimeligvis for at forsvare den haarde Dom, han havde været med at fælde — at slaa paa, at der var andre Præster, der nok havde noget lignende for, men hvis de ikke lystrede, skulde de ligeledes faa deres Afsked. Ejendommeligt nok blev forøvrigt, som vi senere skal se, Biskop Peder Vinstrup selv den første, der gjorde sig skyldig i samme Forseelse.

Under slige Forhold var der ikke andet for Venusin at gøre end at dukke sig og forholde sig tavs. Et Par Aar efter, da alt var drevet over, vovede han sig atter frem, idet han udgav sin Oversættelse af Thomas a Kempis. Ingen vilde kunne misforstaa, om han tilegnede denne til sin fordums Ven og Husfælle, nu saa formaaende Velynder, Sigvard Grubbe. Ganske vist nærede Venusin først nogen Betænkelighed herved: «jeg var stadig i den Mening ikke at tilegne den til nogen, helst fordi den ikke er min egen, og paa det jeg ikke skulde synes dermed at attraa nogen Foræring.» Men, som det stundom hænder ved slige Lejligheder, blev han endnu i rette Øjeblik omstemt: «Jeg haver dog omsider ladet mig sige af dem, hvis Raad jeg ikke maa udslaa, og haver fattet mig det udi Sinde, at skænke den nogen af dem, der have været og ere mig med synderlig Gunst bevaagen». Han tilegnede den da til Sigvard Grubbe og dennes Fæstemø, der var Hofdame hos Dronningen.

Tilegnelsen gjorde ikke Venusin nogen Skade. Bogen udkom i Efteraaret 1599, og allerede Nytaarsdag 1600 erholdt han til Forøgelse af sine Indtægter et Vikariat i Aarhus. Men hvad mere var, Sigvard Grubbe og hans Fæstemø fik sat igennem, at, da i samme Sommer Lærerposten i Fysik ved Københavns Universitet skulde besættes, gav alle Professorerne «ifølge Kongens Befaling og Kanslerens Raad» Venusin deres Stemme. Han kom saaledes til at ombytte sin præstelige med en blot videnskabelig Virksomhed.

Dette Bytte stemmede fuldt ud med Venusins Evner og længe

nærede Ønske. At det ikke blev en Tilbagegang i Indtægter, var der sørget for. Og at den nyansatte ikke var en almindelig Docent, der nu skulde til møjsommeligt og langsomt at kravle op ad Professoraternes snoede Trinfølge, det fremgik noksom af, at han straks fik den nye smukke Professorbolig i Studiegaarden med tilhørende store Have, der var bestemt til botanisk Have, og det lige for Næsen af selve Universitetets Rektor, den ældre og fortjente Professor i Medicin, Dr. Anders Christensen, der selv meget havde ønsket at faa den. Et Spørgsmaal, om Professorerne ogsaa ret skønnede paa den nye Kollega, som Kansleren havde «raadet» dem til at vælge.[1]

Den nye Professor optraadte dristigt nok paa det videnskabelige Omraade. Nu kunde Universitetet ikke mere stoppe Munden paa ham, som for fem Aar siden, da man simpelthen forbød ham at udgive sin videnskabelige Afhandling. Alle mulige Kætterier summede nu om Ørene paa det Gamles Forsvarere, og, som det ofte gaar: under Bifald fra den unge Slægt. Han lærte saaledes med Kopernikus, at Jorden bevæger sig om Solen, og han vovede at paastaa, at man engang vilde le lige saa meget ad dem, der nægtede dette, som man nu lo ad dem, der mente, at Jorden var en flad Skive, der svømmede paa Vandet. Han gav en ny Forklaring af Magneten og dens Virksomhed. Han lærte, at Plato var langt dybsindigere og bedre at faa Forstand af end den forgudede Aristoteles. Han spottede over Saxos Fremstilling af Danmarks ældste Historie. Han søgte at gennemføre en ny Form for Retskrivning af det danske Sprog. Kort sagt, han optraadte med største Dristighed paa alle Omraader, farlig ved sin Lærdom og Skarpsindighed, farlig ved sin vindende Personlighed, men farligst ved den Støtte, han øjensynlig havde fra oven.

Thi det kunde ikke nytte at nægte det, han var uangribelig ved sin Indflydelse hos Christian den Fjerde. Hs. Majestæt, der jo var en ung Mand, fandt tydeligt nok Behag i ham og morede sig ved at lade ham have sit Frispas. Og denne kongelige Yndest var i stadig Stigen. Ikke nok med, at Christian den Fjerde besøgte ham i hans Hjem, eller forelagde ham Opgaver, som han udførte til allerhøjeste Tilfredshed. Ogsaa han maatte saaledes i Lag med Versene paa Kronborgs historiske Tapeter — de var forfattede paa Dansk af Iver Bertelsen, oversatte paa Tysk af en anden, og blev nu af Venusin oversatte paa Latin,

i hvilken Oversættelse de sammen med Kongebillederne anbragtes paa de Kanoner, som Christian den Fjerde just da lod støbe. Et Par af disse Kanoner, der fik Navnet «de danske Konger», findes endnu paa Københavns Tøjhus.

Men Venusin fik endnu fyldigere Beviser paa Kongens Naade. To Aar efter, at han var bleven Professor, udnævntes han ved den «kongelige Historieskriver» Niels Krags Død til tillige at beklæde dette Embede. I denne Anledning fik han ikke blot det indbringende Dekanat ved Ribe Domkapitel, der havde udgjort hans Forgængeres Lønning, men ogsaa deres betydelige Samling af Bøger og Haandskrifter udleveret.

Det var, saaledes sikret i den kongelige Gunst, at Venusin endelig skred til en ny Kamp mod Djævlebesværgelsen ved Daaben. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at han i sit Hjerte stadig havde næret den samme Opfattelse af denne Skik. Begivenheden 1588 havde nødt ham til at holde inde, Dommen 1596 føjet en Krænkelse til. Men nu aabnede der sig ny Udsigt for ham til at komme den forhadte Skik til Livs. Og han benyttede den.

I Samtaler med den unge Konge begyndte Venusin at omtale det forargelige i denne katolske Levning, Djævlebesværgelsen ved Daaben. Christian den Fjerde lyttede opmærksomt til, og det varede ikke længe, førend den unge Konge ganske var vunden. Venusin glædede sig af Hjertet. Thi efter al menneskelig Beregning maatte den Mine, som han her havde faaet anlagt, blive af aldeles afgørende Virkning. Hvad var en Præst paa Møen, i København eller paa Hveen mod den, der nu agtede at tage Sagen i sin Haand! Hvo skulde kunne sige Nej, naar nu Kongen selv befalede Skikken afskaffet?

Det første Skridt hertil skete paa Herredagen i København i Foraaret 1606. En Dag, da Rigsraaderne var samlede til Frokost hos Christian den Fjerde, tog denne Ordet, og i en vel overvejet Tale angreb han Djævlebesværgelsen ved Daaben, hvilken han betegnede som en gudsbespottelig Kirkeskik. Forskellige Opfattelser kom derefter til Orde. Nogle holdt paa, at man ikke ubesindig burde afskaffe en gammel Skik, andre, at det i nærværende Tilfælde godt lod sig gøre, atter andre, at man

dog først burde indhente Teologernes Betænkning. Kongen lod da foretage en Afstemning, og ved denne viste det sig, at der ikke var Uvillighed til at gaa ind paa Afskaffelsen.[1]

Straks efter Herredagens Slutning udgik da den 6te April en kongelig Skrivelse til Professorerne ved Københavns Universitet og Rigets samtlige Biskopper. Kongen meddelte dem, at han af «nogle lærde Mænds idelige Konversation» havde fornummet, at Djævlebesværgelsen ved Daaben «er ganske unødig», «uden sønderlig Grund i den hellige Skrift» og «kun en Levning af Pavedømmet». Paa den nys afholdte Herredag havde Rigsraadet afgivet den Betænkning, at samme Djævlebesværgelse «kunde uden nogen Forargelse aldeles afskaffes». Det var Kongens Agt at afskaffe den, men forinden ønskede han dog at høre sine Teologers Betænkning om Sagen og befalede dem derfor snarest herom at indsende deres udførlige Erklæring.[2]

Medens de øverste Teologer nu hver i sit Studerekammer Landet over var sysselsatte med paa Latin at fremsætte deres Mening om Djævlebesværgelsen, indtraf der imidlertid en Begivenhed, hvorved Knuden, førend den var løst, brat blev overhugget. Dronning Anna Katharina var nedkommen med en Datter, hvis Daab skulde foretages. Fornuftigvis kunde og burde denne kun foregaa paa gammeldags Vis, altsaa med Anvendelse af Djævlebesværgelsen, der jo endnu var lovbefalet. Men Christian den Fjerde var ivrig og utaalmodig. Han befalede Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, at forrette Daaben med Udeladelse af Djævlebesværgelsen.

Denne Befaling var højst ubehagelig for Peder Vinstrup. Sidste Gang, han havde haft med den hele Sag at gøre, var, da han dømte Præsten paa Hveen til at have sit Embede forbrudt, fordi denne efter sin Øvrigheds Ønske havde udeladt Djævlebesværgelsen. Men var han nu ikke selv i et lignende Tilfælde? Og hvorledes skulde han slippe ud af det? Thi lystrede han Kirkens Øverste, forbrød han sig mod Kirkeloven; og rettede han sig efter Ordinansen, blev han sin Øvrighed ulydig. Det var ikke til at finde Rede i.

Biskoppen valgte at lystre Kongen, hvad der vistnok faldt ham saa meget lettere, som han selv i sit Hjerte var imod Djævlebesværgelsen. Paa den anden Side nærede han Betænkelighed ved dens bratte Afskaffelse selv under lovlig Form, og var derhos under et stærkt Tryk af de teologiske Professorer, der

ønskede den bibeholdt.[1] Man tør da ikke tvivle om, at han har gjort, hvad han formaaede, for at bevæge Kongen til at frafalde sin Beslutning. Christian den Fjerde var imidlertid ubøjelig. Den 11te Maj 1606 døbtes Prinsesse Elisabeth i Frue Kirke i København, uden at Djævelen først var bleven uddreven af hende. Begivenheden vakte, som begribeligt var, den største Opsigt. Mange var veltilfredse dermed; «andre havde meget derimod og udtalte deres lydelige Mishag».[2]

Hermed skulde man tro Sagens Skæbne afgjort. Det maatte nu kun være nogle Dage om at gøre, førend den nye Ordning, der jo alt var bragt ud i Livet, fik Lovskraft. I Overensstemmelse hermed blev ogsaa i det Udkast til en ny Kirkeordinans for Norge, som just da var under Forhandling, Djævlebesværgelsen udeladt.[3]

Under disse Omstændigheder indkom de, nu tilsyneladende temmelig ligegyldige, Erklæringer fra Teologerne. To af dem havde dog, baade hvad Form og Indhold angik, særlig Interesse. Den ene var Venusins. Som Professor skulde han afgive sin Betænkning, men som Kongens Raadgiver var han jo allerede bleven afhørt længe forinden, og hans Raad var taget til Følge. Der gik derfor en egen sikker Tone gennem hans Erklæring, der mere lignede en Domskendelse end en Betænkning, og for at være almenforstaaelig heller ikke var skreven paa Latin men, imod lærd Skik og Brug, paa Dansk.

Allerede Erklæringens første Ord var betegnende for Tonen. Den begyndte nemlig med følgende Forklaring paa, hvad Djævlebesværgelsen er: «Exorcismen er en papistisk Ceremoni, med hvilken Daaben krænkes og vanhelliges, og udi hvilken en Præst understaar sig at gøre Mirakel, det er, at uddrive urene Aander af Menneskene».

Dernæst gik han over til at undersøge selve den paastaaede Besættelses Art. Barnet maatte være enten legemlig eller aandelig besat af Djævelen. Men var Djævelen legemlig i Barnet, saa var de kristne Børn jo endnu ugunstigere stillede end de jødiske. Thi i den gamle Pagts Tid var Børn en stor Velsignelse fra Gud, jo flere Børn, des større Naade agtedes det at være. Altsaa var Børnene dengang ikke besatte, thi det var ingen Naade at føde mange djævlebesatte Børn. Blev ikke ogsaa «Jeremias alt i Moders Liv kejst og salvet til Profet?» Og Samuel! «Jeg mener, at da han blev født, da var Fanden langt borte».

Hvi skulde da nu i den nye Pagts Tid Børnene være besatte, da de dog er delagtige i en større Naade og Velsignelse? Lad Paven lære, at Barnet er hedensk og djævlebesat, indtil det bliver døbt, og Moderen det samme, indtil hun atter bliver kirkeviet. Vi lærer, at Daaben kun er en Stadfæstelse og Besegling af givne Løfter. Barnet har alt i Moders Liv været delagtigt i Naaden og faar dette bekræftet i Daaben. Paa hvilket Tidspunkt skulde det da være besat af Djævelen?

Men er Barnet dog ikke inden Daaben aandelig besat af Djævelen? — Hvorfor skulde det være dette? Det Barn, som kristelige Forældre daglig i deres Bønner har ofret til Gud, medens det end var i Moders Liv, hvorfor skulde det være aandelig besat? Det sanser og gør jo ikke andet end «andre nyfødte, umælende Bæster», som vi dog ikke vil paastaa er vanartede. Dets Arvesynd forlader Gud det for Kristi Skyld og besegler denne Naade i Daaben.

«Men lad nu saa være, at Børnene er aandeligen besatte; da vil jeg spørge ad, om saadan Besættelse kan med nogen Troldemaning afskaffes. Jeg mener nej.» Thi i saa Fald havde man i denne Maning et simpelt Middel, hvormed man kunde helbrede ogsaa alle voksne ugudelige: Gniere, Drankere, Løgnere, Tyve osv. Man gjorde da kun kort Proces og sagde til dem: «Far her ud!» osv. item: «Jeg besværger dig, du urene Aand!» osv. Men vi véd alle, at der hører andre Midler til.

Men Luther har jo dog lært, at Børnene er legemlig besatte! — «Luthers Navn fremdrager vi for den Sags Skyld, at mesten de, som med denne selvgjorte Blindhed beladne er, respekterer Luthers Lære mere end Guds egne Ord. Det kan dog af Luthers egne Skrifter bevises, at gudfrygtiges Børn ikke er Satans Bolig». Men forlader vi overhovedet først Guds Ord og holder os til Menneskers Meninger, saa er det tilfældigt, hvor vi standser. Saa kan vi med samme Ret paastaa, at Guds Kraft meddeler sig til selve Daabsvandet, saa at man hermed kan gøre «stor Mirakel paa Køer og Stude».

Nej, Luther bør heri følges, som han i levende Live blev fulgt af Johan Brenz, der var hans Raadgiver og højre Haand. Han afskaffede lige for Luthers Øjne Troldemaningen ved Daaben i alt Schwaben- og Würtemberg-Land. Og er ingen Tvivl om, at Luther jo selv vilde have afskaffet denne gruelige Misbrug, «der-

som én Ting ikke havde forhindret ham deri, den jeg ikke vil nævne; men hvo den ikke skønne kan, han er seende blind».

Det er ikke ganske klart, hvad Venusin har sigtet til med disse sidste Ord. Men vist er det, at hans Udtalelse om Luther var i høj Grad dristig for hans Tid. Endnu mere fri og næsten kaad i Tonen var dog den Beskrivelse af Djævlebesværgelsen, hvormed han sluttede sin Erklæring.

«Nu vil vi agte den Aktion, som Præsten tager sig for i Daaben, hvor sindrig den er. Først siger han: «Far her ud, du urene Aand! og giv den Helligaand Rum!» Dette Anløb mod Djævelen drager ikke; han viger ikke for det første Stød, endog Præsten har den Helligaand, som han vil have i Stedet for den onde. Her drages to stærke Helte, Gud og Satan, og Gud har Præsten til Hjælp. Jeg mente, Gud er stærkere end Satan, og hvor han vil bo, derfra faar Satan at rømme. Men her gelinger det ikke; derfor maa han læse en Hob og give sig saa til hannem paany med disse Ord: «Jeg besværger dig» osv. Se nu maa han rømme, den Forræder. Det undrer mig, at han ikke end en Gang griber ham an, efterdi alle gode Ting skal være tre. End er dette mærkeligt, at der siges i Maningen: «at du udfarer og viger fra denne Jesu Kristi Tjener». Jeg maatte gerne vide, hvorledes den er Jesu Kristi Tjener, som er Satans egen og af hannem besat. Jeg mente, at ingen kunde kalde Kristum en Herre uden ved den Helligaand».[1]

I skarpeste Modsætning til denne Udtalelse stod den Erklæring, der afgaves af teologisk Professor, senere Sjællands Biskop, Hans Povlsen Resen. Hans Betænkning var skreven paa Latin i et tungt, ubehjælpeligt Sprog, spækket med lærde Henvisninger, og indeholdt et varmt Forsvar for Djævlebesværgelsen. Tankegangen i den var omtrent følgende:

Den Djævlebesættelse, der finder Sted hos de udøbte spæde, er en aandelig. Denne er imidlertid langtfra ringere eller mindre farlig end den legemlige. Tværtimod, den er blot mere omfattende. Paa Kristi Tid og overhovedet i den ældste Kirke, da der var langt flere besatte end nu til Dags, havde man ofte Lejlighed til at erfare dette. Cyprian bevidner saaledes, at Djævelen flere Gange kunde manes ud af besatte, men atter kom

igen og først fuldt blev fordreven, naar vedkommende blev døbt. Den aandelige Besættelse er da mere omfattende end den legemlige. Thi naar Djævelen aandelig uddrives, som sker i Daaben, da ophører ogsaa den legemlige Besættelse, men ikke omvendt.

I klar Erkendelse af, at den uigenfødte er Vredens Barn og Satans Træl, og at den aandelige Besættelse er langt farligere end den legemlige, har den ældste Kirke, hvad Kirkefædre bevidner, bibeholdt ved Daaben enkelte af Djævlebesværgelsens Ord. Paa samme Vis maa den Kirkeskik forstaas, der bevislig har været i Brug trindt om i Kirkerne siden Aar 1350, og fremdeles er bleven bevaret i den danske Kirkeordinans.

Naar det da ved Daaben hedder: «Far her ud, du urene Aand!» saa lader dette med fuldere Føje sig anvende her end ved den blot legemlige Besættelse; thi det betyder det samme, som om der sagdes til den, der skal døbes: Du skal helt vorde udfriet af Mørkets Rige og Djævelens Magt, naar du formedelst Guds uudgrundelige Naade, hvorom Daabens Vand er et synligt Vidnesbyrd, helt vorder befriet for den aandelige Besættelse, som du efter din syndige Natur er undergiven, og dette vil sandeligen ske, naar du ret vorder døbt til Jesum Kristum. Hertil kommer, at ikke blot den er at kalde en uren Aand, der udenfra antaster Sind og Tanker; men Augustinus har Ret, naar han siger, at saa maa kaldes enhver uren Sjæl, besmittet med Laster og Vildfarelser, og for en saadan er ene Befrielse mulig gennem Daabens Naade.

At Besværgelsen gentages, og det anden Gang hedder: «Jeg besværger dig, du urene Aand i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands», det betyder, at de gamle Djævle-Uddriveres Besværgelsesformular var ikke saa kraftig til at uddrive Djævelen af de legemligt besatte, som vor Daab i Faderens, Sønnens og den hellige Aands Navn, thi for denne viger ikke blot den legemlige Besættelse, men hvad mere er, den aandelige.

Dette er da Djævlebesværgelsens Betydning: at give os paa engang vort dybe Fald og Fornedrelse til Kende og samtidig den sikre Befrielse derfra, som sker i Kristus ved Daaben. Herom har alle vidnet fra Kirkefædrenes Tid indtil Luthers og Melanchthons Dage.[1]

Denne Professor Resens Erklæring synes at have gjort et meget stærkt Indtryk paa Christian den Fjerde. Den samme Kækhed i Anskuelser, som havde tiltalt ham hos Venusin, gav

sig ogsaa til Kende i denne Udtalelse, der vovede sig frem trods Konge og Rigsraad. Og Resen forsvarede ikke Djævlebesværgelsen som Bisperne gjorde det, af blot ydre Grunde, fordi den nu engang stod i Kirkeordinansen og Menigheden havde vænnet sig dertil.[1] Nej, han erklærede den for en af Kristentroens Grundpiller, ved hvis Borttagelse ikke alene en Forbindelse med Oldkirken vilde briste, men ogsaa Menighedens Syn for Kristendommens Kerne tage væsentlig Skade. Hvis han virkelig havde Ret! Hvis Kongen i dette Øjeblik, hvor han just havde forjaget Jesuiternes Udsending, «Klosterlasse», fra sine Riger, selv stod i Begreb med ved en overilet Beslutning at skade sit Folks Rettroenhed lige saa meget, som Jesuiterne kunde have gjort det! Kongen blev mere og mere betænkelig.

Det første, tydelige Udtryk for Christian den Fjerdes ændrede Stemning var, at han paa sin Rejse til England i Sommeren 1606 medtog ikke blot sin nye Historiograf, Venusin, der skulde være hans «Taler» undervejs, men ogsaa Professor Resen. En lærd og from Mand som denne, der ikke var bange for at udtale sin Mening mod Konge og Rigsraad, passede just til at være med, hvor det gjaldt om ikke at lade sig gaa paa, fordi man stod overfor en Flok lærde Englændere.

Venusin og Resen blev saaledes de to Repræsentanter for dansk Videnskabelighed. Valget var godt truffet. At Venusin vilde svare til sin Konges Forventninger var ikke mere, end man paa Forhaand kunde slutte fra hans sprudlende Liv og kvikke Slagfærdighed. Han gjorde ogsaa Lykke ikke blot blandt almindelige lærde i England[2] men ligeledes hos Landets lærde Konge, Jacob den Første, der til Tak for et latinsk Æresdigt tilbød at adle ham.[3] Men ogsaa Resen maa have optraadt paa en Maade, der tiltalte Christian den Fjerde, han synes i hvert Fald paa Rejsen at være vokset i Kongens Gunst.

Hvorledes Forholdet mellem de to Professorer indbyrdes har været, er ikke vanskeligt at bestemme. De var jo begge Repræsentanter for to stik modsatte Anskuelser om et af Dagens brændende Spørgsmaal, og den enes spillende Vid, den andens tunge Voldsomhed maatte uafbrudt hidse dem sammen. I Land kunde de mulig undgaa hinanden. Men Søturen kom til at vare overmaade længe, 30 Dage fra Helsingør til Gravesend.[4] Det er ikke usandsynligt, at Kongen og Rigsraaderne stundom har søgt

Adspredelse ombord, paa engang til Belæring og Tidkort, ved at pudse de to lærde Kamphaner sammen.

Hvor dybt Uviljen mellem de to bundede, er i det mindste sindbilledlig udtrykt ved, at det er Resens Sønnesøn, hvem vi skylder en højst mærkelig Efterretning om Venusin. Ifølge hans Meddelelse skrev al Venusins Lykke sig fra en fortryllet Ring, Djævelens Værk. Han havde erhvervet den i sin Ungdom, og ved Hjælp af den opnaaede han Lærdom, Anseelse og Gunst hos alle. Men det ængstede ham, at han ikke atter kunde blive af med Ringen eller fri for dens Aand, der, naar han var ene, plagede ham med sit Selskab. Forgæves kastede han den bort, paa Møddingen, paa Ilden, i Havet; bestandig sad den igen paa hans Finger. I sin Fortvivlelse styrtede han da tilsidst sig selv med Ringen i en Brønd i Sorø og døde saaledes.[1]

Ringens Aand viste sig dog afmægtig hvad Sagen om Djævlebesværgelsen angik, alt fra den Stund denne havde fundet sin Talsmand i Resen. Thi forunderlig let tabte nu Fortryllelsen sig. Kongen, der før Englandsrejsen endog havde indladt sig paa det ejendommelige Skridt selv at bryde Loven til Gunst for sin nye Opfattelse, var efter Hjemkomsten mærkelig omstemt. Der var nu ikke længer Tale om at afskaffe Djævlebesværgelsen. Tværtimod, alt faldt igen i sit gamle Leje, den norske Kirkeordinans udkom uden den paatænkte Forandring, og hvert Forsøg paa at faa Bevægelsen rejst paany stødte paa afgjort Modstand. Det hele afsluttedes med, at Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, der den 11te Maj 1606 havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Barnedaaben i Frue Kirke, Aaret efter maatte frem paany, for tredje Gang i samme Sag, denne Gang for at indprente Stiftets Præster, at alle udøbte spæde var aandelig besatte, og at ingen Gejstlig maatte understaa sig paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen.[2]

Hovedpersonerne gik det paa meget forskellig Vis. Venusin modtog vel efter sin Hjemkomst en ny kongelig Gunstbevisning, idet Christian den Fjerde løste ham fra hans Stilling ved Universitetet og gjorde ham til Lensmand i Sorø. Men i Virkeligheden fjernedes han jo herved fra Kongens personlige Omgang og dermed fra Lejligheden til at paavirke denne. Og Opholdet i Sorø kom ikke til at svare til de store Forventninger, som han og hans Samtid havde knyttet dertil. Før Aaret var omme, døde Venusin pludseligt, hvad enten han nu bortkaldtes ved Syg-

dom, eller omkom, som Sagnet melder. Den lille Prinsesse, der var bleven døbt til Prøve, uden forudgaaende Djævleuddrivelse, døde som spæd. Peder Vinstrup ramtes, ikke længe efter sit sidste, besværlige Tilbagetog, af et Slagtilfælde. Da han døde, stod Resen som Sejrherre ene tilbage. Han arvede Peder Vinstrups Bispestol, hans Enke og seks Børn.[1]

Saaledes endte for lange Tider denne mærkelige Strid mellem det nye og det gamle. Skønt Trangen til Forandring var til Stede, skønt enkelte af Tidens dygtigste Mænd og tilsidst Kongen selv gik i Spidsen for Bevægelsen, saa hævdede dog den ældgamle Opfattelse endnu en Gang sin Plads. At dette for en stor Del skyldtes den Dygtighed, hvormed Resen optraadte som dens Forkæmper, bliver endnu tydeligere, naar man betragter Udviklingen i Nabolandene. I Sverige blev det saaledes alt Aar 1593 paabudt at ombytte Ordene: «Far her ud, du urene Aand!» med de langt almindeligere: «Vig Satan fra denne hellige Handling!» I Holsten blev det Aar 1613 tilladt at udelade Djævlebesværgelsen, hvor den ikke ønskedes.[2] Men i Danmark og Norge stod Resens Værk fast i over halvandet Hundrede Aar. Først i Aaret 1783, da den gamle Kirkeskik i mange Egne endog havde tabt sit Holdepunkt i Befolkningens Overtro, blev Djævlebesværgelsen endelig afskaffet ved Forordningen af 7de Maj.

Endnu ned til vore Dage har dog en lille, overset Rest af den gamle Skik holdt sig i det danske Kirkeritual. Naar hjemmedøbte Børn fremstilles i Kirken, hedder det endnu, at den engang udførte Handling ikke bør gentages, «at vi ikke skulle bespotte og forhaane den hellige Aand». Disse Ord skriver sig fra en Tid, da man ved at gentage Daaben vilde komme til at tiltale den hellige Aand med Ordene: «Far her ud, du urene Aand!»[3]

8.

Hos alle Folkeslag har den til Daaben svarende Indvielse været ledsaget af Navngivning. Først ved denne hærdes den spæde til et bestemt Enkeltvæsen, bliver til en Person.

En nærmere Betragtning af de Former for Tro og Overtro, der knytter sig til al menneskelig Navngivning, viser os, at disse deler sig i to Tankeretninger: Et Navn er nødvendigt for ethvert Menneske, for at dette overhovedet kan blive til et selvstændigt Enkeltvæsen; men netop derfor, paa Grund af denne Navnets ligesom hellige Kraft, bør det ikke misbruges, men bør i daglig Tale helst afløses af en anden Betegnelse, et Tilnavn, der som en Sliddragt kan værne om det egentlige.[1]

Denne dobbelte Tankegang var fuldt ud tilstede i Norden i det 16de Aarhundrede. Og det har sin særlige Interesse at iagttage den, fordi dens Udslag viser os den Bevægelse, der har fundet Sted hos alle de nyere evropæiske Folk, men senest og derfor tydeligst i Norden: Overgangen fra Enkeltnavn til Tilnavn og derfra til Familienavn.

Det Navn, som Faderen sagte hviskede til Gudmoderen, naar han i Hjemmet overrakte hende Barnet, og som hun atter lydelig udtalte i Kirken ved dets Daab, var paa engang nyt og dog en gammel bekendt. Valget deraf havde været Genstand for Ægteparrets grundige Overvejelse forinden, og med Rette, thi meget afhang heraf. Som Hovedregel gjaldt, at Barnet burde opkaldes efter en afdød Slægtning, hvem man ønskede, at det skulde ligne. Det var nemlig en gammel Erfaring, at Barnet arvede sin Navnes Væsen og Egenskaber; som en Følge heraf gik det ikke an at opkalde en endnu levende, da en saadan Opkaldelse vilde medføre, at han svandt hen og tabte Kraften i samme Grad som den lille trivedes.[2] Denne Regel var saa almindelig fulgt af den danske Adel i det 16de Aarhundrede, at man den Dag i Dag med den som Ledestjerne søger Rede i

Datidens Personalhistorie: en Mand maa antages for død, fra det Øjeblik hans Navn kan paavises hos en yngre af Slægten.[1]

Den samme Opfattelse laa til Grund for det 16de Aarhundredes Overtro, at man ved at døbe et Voksbarn med en endnu levendes Navn kunde berøve denne sin Lykke. Endnu i det 19de Aarhundrede hedder det om Landbefolkningen i Nordsjælland: «Den gamle Bedstefader vilde anse det som et Tegn paa, at Sønnen vil slaa ham ihjel eller i det ringeste ønsker hans Død, ifald han opkaldte ham i hans Børn, saa længe han endnu var i Live».[2]

Blandt de Egenskaber, der kunde arves, var naturligvis ogsaa den, kun at leve kort. Derfor skyede man at opkalde Personer, med hvem sligt havde været Tilfældet, f. Eks. forudgangne Søskende, der var døde som smaa, eller lignende; og ganske naturlig ledtes man til at opkalde Slægtens ældste og ypperste Mænd.

Men naar saaledes det at opkaldes var en Hædersbevisning, kunde man let tænke sig, at de afdøde vrededes, naar de mente sig forbigaaede. Denne Tro er endnu almindelig i Wärend i Smaaland. Man antager her, at de afdødes Vrede vender sig mod Barnet, som de uafbrudt plage ved at forstyrre dets Søvn. Hvor sligt er Tilfældet, er der ikke andet for end at lade en klog Mand udfinde, hvilken afdød Slægtning det er, der mener sig forbigaaet. Dette udfindes bedst ved «at støbe over Barnet»; det smeltede Bly, som man over Barnets Bryst lader falde i en Skaal med Vand, vil gengive vedkommendes Forbogstav eller Ansigtstræk. Naar man saaledes har faaet Rede paa, hvilken afdød det er, gaar Forældrene enten til dennes Grav og beder om Tilgivelse, eller tiltaler ham, naar han igen plager Barnet, og lover ham, at hvis han vil vente, til der næste Gang indtræffer en Fødsel i Familien, skal han sikkerlig vorde ihukommet og opkaldt.[3]

Et eget, farligt Forsøg var at opkalde Faderen og Moderen, medens de endnu var i Live. Skønt man maatte nære Frygt for Følgerne, gjorde man det dog ikke sjældent, aldrig dog vistnok med det første Barn. I en senere Tid antog man, at Følgen af saadan Opkaldelse ikke vilde blive den ene af de to Navnefællers Død, men blot at der herved sloges Knude paa Slægten, saa at Fortsættelsen udeblev. Forældre, der ikke ønskede flere Børn, anvendte derfor dette Middel. Et lignende Bindemiddel

søgte en Degn i det 18de Aarhundrede at bringe i Anvendelse, idet han gav sit fjortende Barn Navnet: «Punktum».[1]

Disse forskellige Hensyn maatte i Reglen føre til, at det var Barnets Bedsteforældre, der opkaldtes, Farfaderen først, hvis han var død, ellers Morfaderen.[2] Dette fandt ogsaa almindeligst Sted i det 16de Aarhundrede. Sporene af denne Skik lader sig endnu paavise lige fra den danske Kongerækkes regelmæssig vekslende Navne og ned til de fleste Bønderslægters Stamtavler lige til Nutiden, i hvilke hvert andet Led bestandig bærer samme Navn. Medens Ensartetheden her er bleven ufravigelig, giver de ældre danske Kongerækker os en Prøve paa, hvorledes selv under Regelmæssigheden Afveksling kunde opstaa. Ganske vist kom her i Begyndelsen Navnene Harald, Svend og Knud hyppigt igen og senere Valdemar og Erik baade i Danmark og Sønderjylland, ligesom Gerhardt og Henrik i Holsten, men ofte gav dog Morfadernavne og Afbrud ved Dødsfald Navnerækkens Strøm en hel ny Retning. Saaledes kom de to nye Navne Erik og Valdemar ind ved Giftermaal fra Sverige og Rusland. Navnene Harald, Knud og Valdemar afbrødes ved Dødsfald og Barnløshed eller tabte sig i Sideskud. Selv den oldenborgske Kongerække med al dens Regelmæssighed bærer i sin uregelrette Talfølge et Minde om, at den ifølge Slægtens fire første Led var anlagt til at blive en Kæde af Navnene Christiern og Hans.

Hvad der i det 16de Aarhundrede ofte bidrog til at afbryde Navnerækkens Regelmæssighed, var de indviklede Giftermaalsforhold. Hver enkelt, baade Mand og Kvinde, giftede sig i Reglen et Par Gange. Og det var en ikke usædvanlig Maade at hædre sin Forgænger paa: at opkalde det Barn, der fødtes først i det nye Ægteskab, med den bortgangnes Navn, skønt der jo egentlig slet intet Slægtskab var mellem de to. Herved kunde der opstaa et i høj Grad indviklet Navnefletværk.[3]

En Regel som man strengt overholdt i det 16de Aarhundrede var, at enhver maatte kun have ét Navn. Vilde man yderligere betegne vedkommende, kunde man tilføje Faderens Navn med -søn eller -datter efter: Hans Pedersøn, Ane Klausdatter osv., men dette var blot en Oplysning, egentlig havde enhver kun det éne Navn. Heraf fulgte, hvad der lød Datiden naturlig, men nu klinger underlig familiært, at man tiltalte selv den fornemste med dette hans Enkeltnavn. Rigens Hofmester,

Peder Oxe og Sjællands Biskop, Peder Palladius, hed begge blot Peder; hvo der vidste lidt bedre Besked, føjede i disse Tilfælde et «Hr.» til, men i og for sig var der intet i Formen usædvanligt, naar f. Eks. en djævlebesat Almuesmand tiltalte Sjællands Bisp saalunde: «Peder! det kriller og mylrer i mine Ben og Laar, som om der var tusinde Spurve i dem».[1]

Undertiden kunde heraf følge en Forskel i Tiltalen, der paa uindviede maatte gøre Indtrykket af, at Forholdene var de stik modsatte af, hvad de virkelig var. Som ovenfor berørt brugte man at føje «Hr.» til Navnet paa enhver, der enten var Ridder eller Præst. Altsaa kunde f. Eks. en Lensmand, der ikke var Ridder, i Samtale med en af sine Præster, nødes til stadig at tiltale denne med «Hr.», medens Præsten kun kaldte ham slet og ret ved Fornavn. Følgende Samtale mellem en Præst paa Langeland, Jacob Jørgensen, og Lensmanden paa Tranekær, den berømte Frants Brokkenhus, afgiver et betegnende Eksempel.

Præsten kom ængstelig for at bede sin høje foresatte om en Forøgelse af Kaldets Indtægter. Han beskriver selv deres Møde saaledes: «Om Onsdag Morgen tidlig gik jeg til Slottet. Jeg bad Gud inderlig om Trøst, Hjælp, Styrke og Bistand. Som jeg kom mod Slottets Smedje, kom Frants Brokkenhus ned med Jens Skriver, ginge udi Stalden, og der Frants derfra udkom, stod jeg neden Broen. Siden kom Frants til mig og sagde: «God Morgen, Hr. Jacob!» og rakte sin Haand mod mig. Jeg med Ydmyghed tog hans Haand, takkede ham for gode Velgerninger, mig og mine bevist. Frants sagde: «Ville I mig noget? Hr. Jacob!» Jeg svarede: «Kære Frants! Dersom I var ledig, havde jeg at handle med Eder». Frants sagde: «Jeg forstaar Meningen. I vil have Alting. Det er Præstevane. Men lad mig se de Breve, I har».

Lensmanden tog derpaa hans Ansøgning med Bilag og gik op i Skriverstuen for at læse dem igennem. Præsten fulgte efter og blev ærbødig staaende udenfor i Forstuen, saa at Lensmanden selv maatte byde ham indenfor. «Kom ind, Dannemand!» og der jeg indkom, tog han mig om Haanden sigende: «Sidder der paa Bænken!» — Samtalen fortsattes derpaa, men bestandig var Tiltalen den samme bagvendte: «Hr. Jacob!» og «Kære Frants!»[2]

Som bekendt har den gamle Skik at betragte Fornavnet som det egentlige Navn og kun at anvende dette i Tiltale holdt sig til den Dag i Dag hos hele den nordiske Almue.

En af de første i Danmark, der gjorde Brud paa den gamle Regel, at enhver kun skulde have ét Navn, var Christian den Fjerde. Den udenlandske Skik at bære flere Navne havde allerede faaet en Slags Hævd i Danmark gennem hans Dronning, Anna Katharina. Men den bragtes yderligere i Anvendelse, da Christian den Fjerde gav ikke mindre end otte af sine ti Børn med Christine Munk hver to Navne. Kun da der Aar 1626 kom Tvillinger, fik de hver nøjes med ét. Sine uægte Sønner udstyrede han paa samme, rigelige Vis, idet han kaldte dem: Christian Ulrik, Hans Ulrik og Ulrik Christian. Fællesnavnet Ulrik, som disse saaledes fik, skrev sig fra Christian den Fjerdes Morfader Hertug Ulrik af Meklenborg, efter hvem ogsaa Christian den Fjerdes yngre Broder Ulrik var opkaldt. Æren, der herved vistes disse tidligere bortgangne, var tvivlsom. I tre Slægtled anvendtes nu Navnet Ulrik, i Forbindelse snart med Frederik snart med Christian, til Betegnelse af Familiens uægte Børn.

Noget ganske lignende foregik i Sverige. Ogsaa her ægtede omkring Aar 1600 en af Kongehuset en tysk eller dog gottorpsk Prinsesse og ledtes rimeligvis ad denne Vej til at give sine Børn Dobbeltnavne. Da der i dette Ægteskab Aar 1594 fødtes en Søn, opkaldtes denne vel paa gammel Vis efter sin afdøde Farfader Gustav, men fik i Tilgift Morfaderens Navn Adolf. Det næste Barn kaldtes Maria Elisabeth, det næste Carl Philip. Og fra nu af blev i begge Kongehuse, det dansk-norske og det svenske, Dobbeltnavne almindelige. I Danmark bar næsten alle Dronninger og Prinsesser i det 17de Aarhundrede Dobbeltnavne.

Eksemplet, der saaledes gaves fra oven, efterlignedes lidt efter lidt i alle tre nordiske Lande. Noget efter Midten af det 17de Aarhundrede naaede Skikken ned til Købstadbefolkningen i Danmark. Før 1660 forekom der f. Eks. i Ribe kun ganske enkeltvis et Barn døbt med mere end ét Navn, og det var da altid af udenlandsk Herkomst. Efter den Tid blev det almindeligere, især opkaldtes Soldaterbørn oftere paa den nye Vis enten efter de tyske Officerer eller efter disses Hustruer. Blandt Byens faste, indfødte Befolkning blev det først Skik at give Pigerne, langt senere Drengene dobbelte Navne, hvad der er forstaaeligt nok, naar det erindres, ad hvilken Vej Skikken var indført. I de fjorten Aar 1670—83 døbtes der saaledes af Ribes faste Befolkning atten Pigebørn med Dobbeltnavne, men kun en eneste Dreng, hvilken opkaldtes efter Stiftsbefalingsmanden Grev Otto

Diderik Schack.[1] Hvor sent Skikken er naaet til Landbefolkningen kan skønnes af, at Forholdet her endnu i Aaret 1878 kunde udtrykkes saaledes: «Det er paa nogle Steder blevet en Skik at give Børnene to Navne og tildels ogsaa flere.»[2]

Det var naturligt, at denne nye Opkaldelsesmaade maatte kunne bringe ogsaa andre gammeldags Begreber til at vakle. En tilsvarende Forandring og uden Tvivl tildels en Følge af hin var det, at Fødselsdagen lidt efter lidt kom til at spille en større Rolle, medens Navnedagens Betydning tabte sig.

I hele den katolske Tid og endnu længe efter havde man kun lagt liden Vægt paa Fødselsdagen. Dels var nemlig Kirken ikke tilbøjelig til at fremhæve denne Dag, der i Betydning jo stod langt under Daabsdagen eller Dødsdagen, hvilke betegnede Indgangen til det sande Liv. Dels lagde Almanaken uoverstigelige Hindringer i Vejen. Man betegnede ikke dengang som nu de enkelte Dage ved deres Plads i Maanedens Talrække, men ved deres Plads i Ugen i Forhold til den nærmeste bekendte Helgendag. Man talte ikke om den 16de August, den 17de September osv., men om Tirsdagen efter Mariæ Himmelfart, Fredagen efter Korsmisse, eller hvad de nu hed. Men hvad der var Onsdag i det ene Aar blev Torsdag i det næste, og selv om denne Viden ikke trykkede de fleste, saa var dog en Betegnelse som f. Eks. «Flæske Løverdag», «Onsdagen efter Pinse» osv. i den Grad ubestemt, naar den overførtes fra Aar til Aar, at der jo kunde være flere Ugers Forskel.

Trangen til at knytte den enkeltes Liv til en bestemt Mærkedag i Aaret var imidlertid ligefuldt til Stede. Kirken imødekom da denne Trang paa en ligesaa simpel som værdig Maade, ved at anvise enhver sin bestemte «Navnedag». Herved forstodes den Dag i Aaret, der bar det Helgennavn, hvormed hver enkelt var opkaldt. Ved denne Løsning opfyldtes begge Art Krav. Navnedagen kom Aar ud og Aar ind tilbage nøjagtig paa samme Tid. Dorthesdag indtraf hvert Aar paa, hvad vi ville kalde den 6te Februar, Christiansdag den 14de Maj, Eriks den 18de Maj, Frants's den 4de Oktober, Karens den 25de November, Klaus's den 6te December osv. Og ved denne Indfæstning i Aarets Navnekres droges Sindet i religiøs Retning. Uvilkaarlig

følte man sig knyttet nær til sin hellige Navne, der var ens nærmeste Forbeder i Himlen, og hvis overskydende Fortjeneste først og fremmest kom de jordiske Navnefæller tilgode. For de sydlige Landes Vedkommende, hvorfra Skikken var indført, kom hertil endnu det Forhold, som dog ikke synes at have vundet Overhaand i Norden, at Navnedagen hyppigt tillige var den enkeltes Daabsdag, idet Børnene gerne opkaldtes efter den Helgen, paa hvis Dag de blev døbte.

Navnedagen fejredes paa en til Anledningen svarende Maade. Det var en religiøs Mindefest. Det gjaldt da om paa denne Dag ved særlig vanskelige Prøver eller i Mangel deraf ved Bodsgaver til Kirken at vise sig sin hellige Navne nogenlunde værdig. Sit verdslige, spøgefulde Udtryk fik dette i, at man paa sin Navnedag modtog fra Slægt og Venner de saakaldte «Bindebreve». Disse indeholdt fastbundne Knuder af Silketraad, Hestehaar eller lignende. Kunde Modtageren ikke løse dem, skulde han bøde med en Gave til Afsenderen. Da Skrivekunsten blev almindeligere, ledsagedes gerne Knuderne med nogle Vers.

De Betingelser, der havde fremkaldt «Navnedagen» og dens Højtideligholdelse, begyndte imidlertid omkring Aar 1600 stærkt at ændres. Omtrent fra Aar 1550 blev det mere og mere Skik at betegne Aarets Dage paa nymodens Vis ved deres Plads i Maanedens Talrække. Følgen blev, at de gamle Helgendages Navne efterhaanden gik i Glemme. Og dette var ikke en tilfældig Almanakforbedring med dens Følger, men Haand i Haand hermed var jo gaaet Reformationens Indførelse, der medførte, at Kirken nu saa skævt til alt, hvad der mindede om den katolske Helgendyrkelse.

Indførelsen af Dobbeltnavne var aabenbart et yderligere Udslag af denne nye Retning. Herved opstod betydelig Vanskelighed med Hensyn til Navnedagene. Anes Dag var én, Maries Dag en anden, men hvilken Navnedag skulde nu den have, der bar Navnet Ane Marie? Eller Sophie Amalie, eller Karen Margrethe og hvad alle de nye Sammensætninger hed.

Længe kæmpedes der imod. Man søgte at lempe sig, saa godt man kunde, betegnede et af Navnene som Hovednavnet eller henlagde de nye ligesom tidligere dem, der ikke fandtes i Almanaken, til en af Aarets fire Tamperdage.[1] Men fra Midten af det 18de Aarhundrede var Navnedagene dog i synlig Tilbagegang i Danmark og afløstes her hos de mere velstillede af «Geburts-

dagen». Langt sejgere Modstand ydedes der i Sverige, hvor Navnedagens Betydning endnu ikke helt har tabt sig. Som selve Navnet «Geburtsdag» antydede, kom ogsaa denne nye Skik til Danmark fra Tyskland. En Stund endnu synes man at have anvendt «Bindebreve» ogsaa til Fødselsdagen, nu dog blot som Lykønskningsdigte.[1] Men snart tabte ogsaa denne urigtige Betegnelse for Gratulationsdigte sig, og det, at Fødselsdagsbarnet ikke længere selv gav, men nu modtog Gaver, viste noksom, at Navnedagens gamle, religiøse Betydning var gaaet i Glemme.

Det 17de Aarhundrede var altsaa det sidste, hvor Navnedagen endnu fejredes af alle i Norden, høje som lave. Vil man have et Par Prøver paa Datidens «Bindebreve», læse man følgende, der er skrevet Aar 1603 af Professor Venusin i hans Hustru Karines Navn til hans Fælle, Professor Konrad Aslaksen:

Nu er den sjette og tyvende Dag
I Slagtemaaned hin kolde,
Nu holdes der mangt et Pølselag,
Nu monne man Svinene skolde.
Sankt Konrads og Sankt Karines Navn
Der hos hinanden mon stande
Udi vor Rimstok os til Gavn,
Om det maa komme til Lande.
Saa binde vi Mester Konrads Hand
Med Silke af det bedste!
Han véd, hvor han sig løse kan
Fra saadanne sælsomme Gæste.
Karine Danckortsdatter
med alle hendes Piger.[2]

Et andet, ret mærkeligt Bindebrev fra hin Tid er skrevet med Christian den Fjerdes egen Haand og vel rimeligvis ogsaa forfattet af ham. Den «Karen», til hvem det er stilet, var vistnok hans Frille, Karen Andersdatter, med hvem han havde et Par Døtre og Sønnen Hans Ulrik, men som han senere skilte sig ved for at ægte Kirstine Munk. Brevet lyder saaledes:

Kære Karen!
Vi haver erfaren,
Hvis Dag idag det er.
Derfor vi binder
Eder og vinder

En Løsning. Den maa være
Med noget smukt,
Sukker eller Frugt,
Kosteligt vi intet begære.[1]

At Bindebreve endnu mod Aarhundredets Slutning var brugelige ved Hoffet i Danmark kan sés af, at Griffenfeld, eller rettere dengang endnu kun Peder Schumacher, skrev «et allerunderdanigst ønskende Bindedigt» til Christian den 5te.[2] Aar 1671 søgte Eleonora Kirstine Ulfelds to yngste Døtre at faa deres Moder ud af Fængslet ved at tilstille Christian den 5te et Bindebrev. Det var skrevet paa et alenlangt, lyseblaat Silkebaand og blev spillet ham i Hænde, idet det som tilfældig var henlagt i hans Vindue. Det indeholdt vel ingen bundne Knuder men kun en bønlig Opfordring til «at løse den haarde Knude, hvori deres fangne Moder var bunden». Kongen lod sig imidlertid ikke heraf bevæge til at give hende fri.[3]

Det var en Selvfølge, at Bindebreve paa Vers var et yndet Æmne for det 17de Aarhundredes Digtere. Anders Bording f. Eks. har forfattet ikke faa saadanne.[4] Den sidste og største Samling «Bindebreve» er mærkelig nok udkommen i det 19de Aarhundrede, idet en Skolelærer Jesper Fjord Aar 1822 i Odense udgav: «Materialier til Bindebreve for Bønder og andre.» Sér man imidlertid denne Samling efter, viser det sig, at «Bindebreve» her er taget i meget udvidet Betydning, idet der herved tillige forstaas, hvad vi vilde kalde Gaader paa Vers. At dog Sansen for de gammeldags Bindebreve paa Navnedage og i behørig Form med Hestehaarsknuder osv. ikke helt har tabt sig i Danmark, kan sés af, at det ikke blot Aar 1839 med Rette kunde siges: «Den gamle Skik iagttages endnu mangensteds og giver Anledning til megen Morskab».[5] Bindebreve med Knuder og Gækkevers udgør fremdeles omkring Aar 1900 en yndet Spøg hos Landbefolkningen i Danmark.[6]

Den Kres af Navne,[7] der forekom i Norden i det 16de Aarhundrede, var forholdsvis snæver. Hensynet til Kirken og til Navnedagen havde sin Del med af Skylden heri. Aarhundreder igennem havde man nemlig følt en naturlig Sky for at vove sig synderlig udenfor Almanakens Helgennavne, og mange

gammelnordiske var saaledes efterhaanden gaaet i Glemme. Omvendt holdt man sig blandt Helgennavnene til visse bestemte, der nu engang havde faaet Hævd, medens en Mængde med altfor sydlandsk Klang laa golde hen. Navne som: Anastasius, Bibiana, Caprasius, Cyrillus, Damasus, Ephrodisius, Onuphrius, osv., kunde fra nordisk Synspunkt sét ligesaa gerne helt have manglet i Aarets Navnerække.

Men herved opstod der en stærk Trængsel paa enkelte Punkter. Ganske vist havde man inddraget mangt et Navn, der flygtig sét tog sig fremmed nok ud, — Athala var bleven til Edele, Angelica til Engelke, Hildegardis til Øllegaard, Mechtildis til Mette osv. — men Riften om visse Navne var dog ligefuldt saa stor, at man formelig søndersled dem fra begge Sider. Johannes blev saaledes dels til Johan, Jon og Jens, dels til Hans; Nicolaus blev dels til Nicolai og Niels, dels til Klaus osv. At Navne som Peder, Hans og Jørgen maatte blive almindelige, var forstaaeligt nok, naar Hensyn toges til den kraftige Forbøn, som den opkaldte herved kunde gøre Regning paa hos sin Helgen. Navnet Jon var i det 14de Aarhundrede «usædvanlig meget brugt i Norge»,[1] i Danmark vandt Navnet Hans vistnok yderligere Udbredelse ved den Overtro, der var herskende baade her og i Tyskland, at Lynet ikke slog ned i Huse, hvor en Person af dette Navn opholdt sig.[2] Blandt Kvindenavne var næppe noget saa udbredt som Maren (Marie), der jo var Gudsmoders eget.

Denne Mangel paa Afveksling i Navne maatte medføre mange Ulemper. Føleligst maatte disse være for den Stand, der færdedes mest omkring, Adelen. Allerede tidlig begyndte der da indenfor denne Stand at gøre sig en Trang til tydeligere Betegnelser gældende. Det første Udtryk for denne Trang og dens Afhjælpning var Skjoldemærkerne. Med en Ulv, en Murtinde eller en Stjerne afbildet paa Skjoldet, paa Hjælmen, paa Brystet og paa Hestedækkenet var en Jens Pedersen kendelig fra alle andre af samme Navn, og der behøvedes ingen Skriftkundskab for at kunne læse den Navneplade, han bar paa sig. I Begyndelsen havde disse Skjoldemærker været blot personlige, men ganske naturlig var de efterhaanden gledne over til at blive arvelige, og saaledes var et Fællesmærke givet for en og samme Slægt, ikke blot ned efter, men ogsaa i dens Forgreninger til Siderne.

At dette er den Vej, ad hvilken de adelige Slægtnavne i

Reglen er fremkomne, gennem Synet til Talen — ligesom ved Byernes Husnavne, hvor man først saa Skildtet (Schild = Skjold) saalænge, indtil man kaldte Huset efter Billedet — derom vidner endnu mange Smaatræk. Flere Adelsnavne, der beror paa et Misforhold mellem Vaabenmærket og det Navn, som deraf opstod, bliver først paa denne Maade forstaaelige. Det er saaledes lidet sandsynligt, at nogen Adelsmand skulde selv have valgt sig Navnet «Svinehoved», som jo en bekendt Slægt i Sverige bar. Derimod er det let forklarligt, baade at en Ridder kan have antaget Hovedet af et Vildsvin til Skjoldemærke, og at Tilskuerne har kaldt dette Mærke «Svinehoved». Navne som Rosenvinge, Rosenhane osv. er meningsløse som Betegnelser for tænkte Skabninger og derefter dannede Navne, men let forstaaelige som korte Betegnelser for et Vaabenskjold, i hvis ene Felt stod en Rose, i den anden en Vinge, osv. Saadanne sammensatte Navne havde naturligvis vanskeligere ved at trænge igennem end de let læselige. Medens f. Eks. Historieskriveren Erik Jøransen, hvis Fader af Gustav Vasa var bleven adlet med tre Teglsten i Vaabnet, straks fik Slægtnavnet Tegel, fik Rosenvingerne, der var adlede Aar 1505, først halvandethundrede Aar efter det til Vaabnet svarende Slægtnavn.[1]

I det 16de Aarhundrede var denne Efternavn-dannende Bevægelse selvfølgelig langt fremskreden i Norden, men dog mærkelig nok endnu ikke saa bestemt gennemført, som man efter senere Tids Brug og Skikkens egen Hensigtsmæssighed skulde tro. I Sverige, hvor Udviklingen var et halvthundrede Aar længere tilbage end i Danmark, var man ved Aarhundredets Slutning endnu ikke naaet til, at Slægtnavnet hørte med til den retslige Betegnelse af en Person. Af de 232 Adelsmænd, der Aar 1593 satte deres Navne under Upsalamødets Beslutninger, har saaledes ikke mere end 93 fundet det nødvendigt at tilføje Slægtnavnet. Af de 1556 Præster har ialt kun tre betegnet sig hermed.[2] I Danmark var vel de adelige Slægtnavne retslig anerkendte og udelodes sjældent i juridiske Aktstykker, men kun de aller færreste af dem var virkelig trængte ud i den daglige Tale. I Tiltale var det endnu fremdeles hele Aarhundredet ud Skik og Brug kun at nævne Enkeltnavnet, aldrig Slægtnavnet med. Og hvad Omtalen angaar, saa var Brugen af Slægtnavne i det mindste langt sjældnere, end man ved første Øjekast skulde tro.

Man fristes her saa let til den Fejlslutning, at fordi hine

Mænd altid omtales i de Brevskaber, som nu hyppigst falder os i Hænde, nemlige retslige Dokumenter, med deres Slægtnavn, har Brugen heraf ogsaa i daglig Omtale været almindelig. Med samme Ret vilde man om Nutiden kunne slutte, at det nu er Skik at kalde enhver ved alle hans Fornavne, fordi disse opregnes i de retslige Betegnelser af vedkommende. Gaar man derimod til det 16de Aarhundredes private Breve og andre Udtryk for den daglige Omtale, saa viser der sig her en paafaldende Sparsomhed i Brugen af Slægtnavne. Oluf Nielsen, Otto Holgersen, Knud Persen osv., er langt ned i Aarhundredet sædvanlige Betegnelser for Rosenkrandser og Gyldenstjerner. Og dette er vel at mærke hverken skødesløs eller familiær Omtale, de betegnes øjensynligt saa til daglig. Selv i Kongebreve helt ned mod Aarhundredets Slutning træffes Spor af denne Skik. Man kan saaledes læse mange kongelige Skrivelser til den fynske Lensmand, Hans Johansen, førend man opdager, at hans Slægtnavn var Lindenov.

Denne gammeldanske Betegnelsesmaade mødtes imidlertid af en Sidestrøm, der trods al Modstand endte med at rive den med sig. Ikke uden Grund lød Brugen af Slægtnavn længe fremmed, den var jo netop ogsaa kun en Betegnelse for Udlændinge. Men disse blev tilsidst de toneangivende. Som bekendt foregik der under Christian den Tredje og Frederik den Anden en stærk Indvandring i Danmark af holstensk og tysk Adel. Paa hvilken Maade skulde man nu betegne slige Udlændinge? At meddele paa dansk Vis, at vedkommende var en Søn af Hans eller Peter eller Jochum, var en aldeles ligegyldig Oplysning, da Faderen rimeligvis var hans nye Landsmænd lige saa ubekendt som han selv. Der var da ikke andet for end at kalde ham, saaledes som Skik var i hans Hjemstavn, med hans Enkeltnavn tilligemed hans Slægtnavn. Men blev denne Art Benævnelse først nogenlunde hyppig, saa nødtes den gamle danske Adel tilsidst til ogsaa selv at følge med. Thi det vilde dog være for galt, om disse fremmede skulde slutte, at deres danske Standsfæller, fordi de ligesom Borgerne og Bønderne kun kaldte sig med deres Faders Navn og et -søn eller -datter føjet efter, ikke ogsaa havde et Slægtnavn og var af god, gammel Adel.

Saaledes blev Brugen af Slægtnavn ved fremmed Paavirkning efterhaanden tvungen igennem i Danmark. Dog var mod Aarhundredets Slutning den hele Skik endnu ikke ret trængt

ned i den lavere Adel, ligesom enkelte af Tidens bekendte Mænd, som Hans Johansen af Slægten Lindenov, Sten Maltesen af Slægten Sehested og flere, endnu fremdeles kaldte sig og kaldtes paa gammeldags Vis. Der var da endnu ikke noget pudsigt i Klangen, naar Christian den Fjerde paa sin Nordkapstur sejlede under Navn af Christian Frederiksen. Først i det følgende Aarhundrede trængte Brugen af adelige Slægtnavne helt igennem i Danmark.

Ved denne Udviklingsgang afbrødes ganske en anden, der, hvis Danmark havde faaet Lov til at leve sit eget Liv, mulig kunde have faaet Betydning. Det var Brugen af Navne paa Gaarde som en Slags Familienavne. Hvor dybt rodfæstet denne var i Norden, kan ses af, at i mange Egne af Danmark har den holdt sig blandt Bønderne lige ned til vore Dage. I Norge, især det Vestenfjældske, er det samme Tilfældet, vi behøver blot at minde om et Navn som Synnøve Solbakken.[1] Paa Øen Gotland kaldes ligeledes Manden efter Gaarden, Lars Andersson Larsarfve f. Eks. I Dalarne gælder samme Skik, om end de to nævnes i omvendt Orden, Gaardens Navn først, Mandens bagefter. Alt i det 16de Aarhundrede brugte man saa. «Tomte Larses Hustru» f. Eks. er bekendt fra Gustav Vasas Historie.[2]

I Frankrig havde denne Art Betegnelse sejret, og Gaardens eller Slottets Navn med et «*de*» foran var i de fleste Tilfælde gledet over til at blive den adelige Slægts Navn. Det er uden Tvivl samme Tanke, der ligger til Grund for det tyske Adelsmærke «von». I Danmark var den tilsvarende Brug stærkt oppe i det 16de Aarhundrede, og det var fast Skik efter en Adelsmands Navn altid at føje «til» den og den Gaard: Niels Kaas til Taarupgaard, Peder Munk til Estvadgaard, Christoffer Valkendorf til Glorup osv. Hvor stærk Trangen til denne Tilføjelse var, kan bedst ses af, at man stundom ved Salg af Gaarden forbeholdt sig Ret til fremdeles at kalde sig «til» den. Da saaledes Tyge Brahe Aar 1594 solgte sin Halvpart af Fædrenegaarden Knudstrup, forbeholdt han sig Ret til for sig og sine Arvinger fremdeles at skrive sig og kaldes «til Knudstrup».[3]

Ogsaa denne Skik fik sit Stød ved den tyske Indvandring. I Danmark ejede disse Udlændinge jo endnu ingen Gaarde, og havde de haft nogen i Hjemmet, var de vel ikke rejst fra dem. Ikke desto mindre blev dog mange af de fremmede til betydelige Mænd. Den gamle Odels-Maalestok for adelig Formaaen og Formue, viste sig da altsaa i disse Tilfælde usikker. Skønt Skikken

ganske vist holdt sig langt ned i det følgende Aarhundrede, var det dog øjensynligt, at den havde tabt sin egentlige Betydning. Allerede i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel traadte det ogsaa tydeligt frem, hvor Styrken var størst, i Gaard- eller Personnavnene. Det var disse, der tog de andre med paa Slæb i de nye Opkaldelser. Betegnende nok begyndte man først at opkalde efter Enkeltnavnet: Herluf Trolle omdøbte Skovkloster til Herlufsholm, Palle Juel kaldte sin Gaard Pallesbjerg osv., men snart blev Slægtnavnet det almindelige: Juellerne fik Juellingsholm, Trollerne Trollholm, Krabberne Krabbesholm, Ulfelderne Ulfeldsholm, Ranzauerne Ranzausholm, Vifferterne Viffertsholm, Bjørn Bjørnsholm[1] osv., osv.

Den samme Trang, der hos Adelen havde fremkaldt Slægtnavnene, maatte ogsaa kunne være til Stede hos Borgerstanden og den efter Reformationen skabte nye gejstlige Stand. Mangen Borger flakkede som Købmand vide om og kunde blandt Udlændinge nok have Lyst til ligesom de at have et Efternavn, saa at han ikke som slet og ret Matrosdreng skulde kaldes ved Fornavn. Den lærde Stand havde det for saa vidt bedre, som et «Magister» foran Enkeltnavnet altid stemplede vedkommende som en studeret Person. Men da nu Slægtnavne brugtes overalt i Udlandet, og enhver altsaa forudsattes at besidde et saadant, kunde det dog lyde lidt kummerlig, naar man var flere Danske eller Svenske i Følge, alle kun at møde med det ene Efternavn: Danus eller Svecus. Kom saa hertil, at Besiddelsen af Slægtnavn jo i Hjemmet dog i det mindste mindede om Adel, saa er det let forstaaeligt, at mangen Købstadfamilie langt fra at sætte sig derimod, tværtimod gjorde sit til, at et Fællesnavn voksede fast til Slægten.

Udviklingen var for Danmarks Vedkommende i Reglen en og samme. En Mand kaldtes efter sin Bestilling: Peder Bager, Hans Møller, Jens Smed, Jørgen Skomager, Niels Tømmermand, Poul Skytte, Hans Teglmand osv. Hans Hustru kaldtes efter ham Ane Per Bagers, Dorthe Hans Møllers, Mette Per Smeds osv. Børnene kaldtes ligeledes efter Faderen, i det mindste saa længe de var smaa. Der behøvedes da kun et lille Tryk til, — at Faderen f. Eks. var temmelig bekendt eller blot levede længe —

for at dette Bestillingsnavn, der alt hæftede ved Fader, Moder og Børn, kunde gaa over til at blive et Slægtnavn. Var det først ret fastgroet, kunde saa atter bagefter en Tilbøjelighed vaagne til at pynte lidt paa det, gøre Bager til Bagger, Smed til Schmidt, Skomager til Schumacher, Tømmermand til Zimmermann, Skytte til Schytte eller Schütz osv., osv.

At denne Bevægelse indenfor Borgerstanden ikke opstod først med det 16de Aarhundrede, men alt noget forinden havde været til Stede, kan ses af, at vi straks ved Aarhundredets Begyndelse træffer Bestillingsnavne, der allerede da var gaaede over til at blive Slægtnavne. Bogbinder, Kok, Mynter, Sadolin (Sadelmager) kan nævnes som Eksempler paa saadanne. Aarhundredet igennem fortsattes Dannelsen, og saa vidt man kan skønne, med tiltagende Styrke. Efter Aarhundredets Midte synes det at have været det almindeligste, at Herredsfogeder paa Landet og Borgemestre, Raadmænd og Byfogeder i Byerne havde sig et Slægtnavn, der ligesom de adelige aldrig brugtes i Tiltale, kun engang imellem i mundtlig Omtale, men i Reglen i skriftlig, retslig Betegnelse af vedkommende.

Tydeligst lader Dannelsen af Slægtnavne sig iagttage for den lærde Stands Vedkommende, der meget hyppigt jo udgik fra Befolkningens lavere Lag, Købstad- og Landalmuen, hvor den hele Form for Navneluksus endnu var ubekendt. Trangen til Efternavn gjorde sig her allerede gældende, naar de unge Mænd samledes ved Universitetet, og endnu mere, hvis de siden drog udenlands. Forholdsvis faa synes at have antaget Navnet paa Faderens Bestilling som Efternavn, især ikke under dens danske Benævnelse. De to af Navnet «Skomager»: Professor ved Københavns Universitet Hans Rasmussen Skomager, og Dr. juris Jørgen Skomager i det tyske Kancelli dannede i saa Henseende en Undtagelse. Heller ikke under den latinske Form trængte denne Navnedannelse ret igennem, f. Eks. naar Faderen var Smed at kalde sig Faber eller Fabricius osv. Endnu sjældnere forekom dog det, der synes os saa naturligt, men i Virkeligheden jo var en urigtig Betegnelse: blot at gentage Faderens Navn. Et af de faa Eksempler herpan var de to Professorer Hemmingsen. Faderen, den bekendte Teolog Niels Hemmingsen, bar sit Navn med Rette, idet han var en Søn af Bonden Hemming Nielsen. Men Niels Hemmingsens Søn, Hans, der ligeledes blev Professor og ordentligvis burde have heddet Hans Nielsen, bar mod Skik

og Brug ligeledes Navnet Hemmingsen, formodentlig fordi dette havde faaet god Klang, en Klang som han dog gjorde sit til at berøve det.

Ubetinget almindeligst blandt de unge Studerende var det at antage Navnet paa deres Fødested som Efternavn. En betydelig Mængde danske Stednavne gik ad denne Vej i det 16de Aarhundrede over til at blive Person- og Familienavne. Gennemløber vi blot Rækken af københavnske Professorer, er det et ikke ringe Antal nye, nu velbekendte Slægtnavne, som de paa denne Maade indførte: Aastrup, Dybvad, Kolding, Katholm, Lemvig, Morsing, Resen, Riber, Samsing, Scavenius, Schiellerup, Sinding, Svaning osv.

Interessant er det at lægge Mærke til den forskellige Lethed, hvormed slige Navne trængte igennem. Indskrænker vi os atter blot til Navne paa Professorer, saa har alle hine holdt sig enten gennem ligefrem Forplantning eller gennem senere Genoptagelse. Andre derimod synes slet ikke at være slaaede an og er enten uddøde eller maaske paany opgivne og ombyttede med nye. Hertil hører saadanne, der som København, Malmø og Køge vistnok maatte forekomme Datiden altfor almindelige, eller som Slangendorpius (Slangerup) og Roscheldensis (Roskilde) altfor besværlige at udtale.

Fælles for dem alle var, at de, som det sig sømmede for Navne paa lærde Mænd, var oversatte paa Latin. Herved fremkom der ofte en smuk, men meget fremmedartet Klang. Ikke enhver vilde saaledes falde paa, at Professor Hans Jensen Alanus hed saa, fordi han var født i Landsbyen Ala i Halland, eller Venusinus, fordi han var født paa Hveen. I høj Grad betegnende for de nordiske Folks forskellige Karakter var imidlertid den Maade, hvorpaa denne ejendommelige Klang virkede paa Øret. I Danmark fulgte man tydeligt nok kun med, fordi det var Mode i Tyskland. Skønt Melanchthon selv havde givet Eksemplet og oversat sit Navn (Schwarzerd?) paa det endnu finere Græsk, saa var der dog kun meget faa i Danmark, der efterlignede dette. En af de faa var Ole Gyldenmund, der oversatte sit Navn til Chrysostomus. Og selv de, der kun havde antaget et latinsk Navn, synes i Hjemmet at have haft en lidt trykket Fornemmelse derved. I det mindste var det ikke usædvanligt, at de atter enten oversatte det igen tilbage til Dansk eller gav det en dansklignende Klang. Som Eksempel kan anføres Historikeren,

Hofpræsten Anders Sørensen, der efter sin Fødeby Vejle havde antaget Navnet Vellejus, men bagefter omdannede dette til Vedel.

Og hvad Vedkommende ikke selv gjorde, det besørgede Datiden og Eftertiden for dem. Kun ganske faa af det 16de Aarhundredes latiniserede Navne er naaet i Behold til Nutiden. Selv Navnet Palladius, som dog ikke blev forplantet, har man ment at burde forandre til Plade. Og af alle hine lidt senere Oversættelser: Lacoppidanus (Søby), Pontoppidanus (Broby), Calundanus (Kalundborg), Paludanus (Kjær) osv., har Eftertiden omhyggelig brudt den latinske Endelse.

Ganske anderledes var Udviklingen i Sverige. Den fremmede Klang tiltalte aabenbart Øret, og læg som lærd var lige villige til at gentage disse nye Tonefald. Hver Præstegaard blev saaledes Midtpunktet for en lille latinsk Udstraaling; med Ærefrygt lyttede Bønderne til disse kirkeviede Navne, og i Slægten selv kunde sene Led lære Begyndelsesgrundene i Latin med Slægtens eget Navn som Eksempel.

Den Sans for Vellyd, som saaledes var til Stede i Sverige, gav sig alt til Kende i selve Navnedannelsen. De svenske Navne var i Reglen bedre lavede end de danske. Medens mange af disse faldt besværlige at udtale som f. Eks. Arhusiensis, Randrusienis, Slangendorpius, Roscheldensis, havde de svenske som oftest ypperlig Klang. Det var kun faa, der som Bergius, Brunius, Lundius, Sundius, Poppius, Ringius fristede til at kaste den latinske Endelse bort, eller som Blackstadius, Læstadius, Tingstadius, Tollstadius osv. røbede for tydeligt deres nordiske Herkomst. I Reglen var denne godt skjult og Navnene dannede som i et levende Sprog, tilsyneladende frit og dog regelbundet. Heraf deres indbyrdes Forskellighed og dog Ensartethed. Et Par Navnerækker kan anskueliggøre dette. Der var f. Eks.: Choræus, Fagræus, Lenæus, Nyblæus, Stobæus osv., eller: Arrhenius, Arsenius, Fallenius, Forsenius, Rosenius, Tedenius osv.; eller Borelius, Montelius, Sommelius, Stagnelius osv.; eller med det blødere Fald: Afzelius, Benzelius, Berzelius, Gezelius, Hazelius osv.; eller: Cavallius, Bovallius, Gravallius, Wivallius osv., osv. Der var ingen Mulighed for ved disse Navne, som ved de danske, at afstryge dem deres fremmede Form, saa at det svenske Navn stod tilbage. Hvo kunde ane, at f. Eks. Benzelius kom af Bentseby, Berzelius af Bergsäter, Gezelius af Gesala, Nezelius af

Näs, Rhyzelius af Ryssby, Stigzelius af Stigsjø, Cavallius af Håldal osv.[1]

Ogsaa græskdannede Navne trængte ind i Sverige. Ganske særlig Lykke gjorde Endelsen: -ander. Ved Hjælp af den slap enkelte, virkelig græske Navne ind, og endnu flere gamle nordiske pyntedes dermed. Som Eksempel paa saadanne Slægtnavne kan anføres: Alander, Bolander, Dryander, Kjellander, Lysander, Mosander, Nicander, Thomander osv.

Denne latinske og græske Navnedannelse, der vedblev at foregaa i Sverige i det 16de og 17de Aarhundrede og ikke helt skal være ophørt endnu, mødte senere en Modstrøm, da fransk Smag begyndte at gøre sig gældende. Ikke faa Familienavne, der tidligere havde endt paa -æus, -enius eller -erus, blev nu tilstudsede paa Fransk med de kortere Endelser -é, -én eller ér. I hele det 18de Aarhundrede ansaas det for upassende for en Adelsmand at bære et Navn med Endelsen -us. Da Linnæus adledes, maatte han forandre sit Navn til Linné, Celsius maatte kalde sig Celse osv., og i Karl den Tolvtes Hære var, som man sagde, Kongens Navn, Carolus, det eneste, der havde latinsk Endelse.

Hos den jævnere Borgerstand og hos Bondebefolkningen i Norden i det 16de Aarhundrede var Slægtnavne endnu noget ganske ubekendt. Enhver Person besad kun ét Navn, og betegnedes som Led i Rækken ved Faderens Enkeltnavn med tilføjet Endelse -søn eller -datter. Som bekendt har for Danmarks Vedkommende denne Tilbøjelighed holdt sig hos Landbefolkningen. Lovgivningsforsøg paa at hæmme den deraf følgende Forvirring fremkaldte kun en urimelig Mængde Efternavne med Endelsen -sen. Først for nylig er der gjort et nyt og kraftigt Forsøg paa at bekæmpe Ulempen ved at ægge og retlede Trangen til tydelig Navnedannelse.

Det kunde ved første Øjekast synes uforstaaeligt, hvorledes man i en Tid som det 16de Aarhundrede, hvor ingen havde mere end ét Fornavn og de aller færreste noget Slægtnavn, egentlig bar sig ad med til daglig Brug at betegne de enkelte. Vanskeligheden vokser kun, naar det samtidig oplyses, at det var sjældent, udenfor den ligefremme Tiltale til overordnede, at bruge Enkeltnavnet. I Omtale brugtes det kun lidet.

Sagen var, at man gik Naturfolkenes Vej, idet man enten til dette Enkeltnavn føjede et Tilnavn, der trak Hovedopmærksomheden til sig, eller man udelod det ganske og erstattede det med et «Øgenavn», der lidt efter lidt gled over til at blive Personens Hverdagsnavn.

Vi staar her overfor det andet og mest umiddelbare Udslag af den navnedannende Trang. Thi som ovenfor omtalt, to Grundtanker viser sig overalt hos de evropæiske Folk at have været og tildels endnu at være de fælles: Et Navn er nødvendigt, da det ejer en hemmelighedsfuld Kraft til af det nyfødte Barn at skabe en Person. Men netop derfor er det for helligt til at misbruges og bør i daglig Tale enten overtrækkes med et Tilnavn eller helt erstattes af et andet.[1] Ubevidst gentages denne Tankebevægelse den Dag i Dag lige overfor smaa Børn, der jo sjælden eller aldrig af deres nærmeste benævnes med det rette Navn. Derimod slappes denne Tilbøjelighed lige overfor voksne eller holdes i hvert Fald i Tømme hos et Folk, naar det er naaet til et vist Punkt af Civilisation.

De nordiske Folk i det 16de Aarhundrede var kun naaet lidet frem ad denne Civilisationens Vej. Det hele Fremskridt fra Fortiden, der var gjort, bestod i, at man var naaet til at indse det upassende i at anvende slige Tilnavne paa Konger. Der havde nemlig været en Tid — ikke blot i Nordens men i alle evropæiske Landes Historie —, hvor heller ikke Kongerne var gaaet Ram forbi. Navne som Harald Blaatand, Ole Hunger, Erik Plovpenning, Erik Glipping, eller de norske: Erik Blodøkse, Magnus Barfod, Erik Præstehader osv., vidnede ligesom de tilsvarende udenlandske: Karl den Enfoldige, Ludvig den Dovne, Frederik Rødskæg, Johan uden Land osv. om, at man ikke var bange for at give slige Tilnavne endog en meget skarp Brod.

Den sidste danske Konge, der bar Tilnavn, var Valdemar Atterdag. Eftertiden har rettet lidt derpaa og udlagt det om hans Kongegerning. Samtiden sigtede ved sit Tilnavn vistnok kun til et staaende, tysk Forundringsudbrud hos ham.[2] Men i hvert Fald betegner Valdemar Atterdag Grænsen for den Skik i Danmark at give Kongerne Tilnavn. Hans Efterfølgere forenede de tre nordiske Kroner paa deres Hoved, hvorved det straks blev vanskeligere at blive enige i alle tre Lande om en fælles Betegnelse, ligesom Kongerne fjernedes noget fra den stadige Omgang med en og samme Flok, der afføder et Tilnavn. Da

Forbindelsen mellem de tre nordiske Riger i det 16de Aarhundrede brast, synes Udviklingen saa vidt fremskreden i Norden, at det for den almindelige Bevidsthed stod som noget upassende at give Konger Tilnavn. Den svenske Betegnelse for Christiern den Anden: «Christiern Tyran», var ikke et Tilnavn i gammeldags Forstand men et bevidst Haansord om en Fjende. I Tyskland derimod med dets mange, jævnbyrdige Fyrster holdt Skikken sig endnu i længere Tid, dog var det i Reglen kun rosende Tilnavne, der trængte igennem.

Men hos den nordiske Befolkning indbyrdes var den gamle Skik i det 16de Aarhundrede endnu fremdeles i fuldt Flor, nødvendigere og derfor ogsaa i frodigere Vækst jo dybere Samfundslag, man steg ned til. Lige fra den bekendte Admiral «Danmarks Riges Vovehals» og ned til den usleste Stodder i en Afkrog af Landet, var der næppe mange, der ganske undgik denne fornødne Tilføjelse til, hvad Navn han i Daaben havde faaet. Hvor lidet Forholdene hos Nordens Landalmue har forandret sig siden det 16de Aarhundrede, kan ses af følgende Udtalelse fra Sønderjyllands Hedeegne Aar 1863: «Næsten enhver Mand har et eller andet Øgenavn, hvorover Slægtnavnet tidt rent gaar i Glemme, og man kan leve Aar sammen med Folk uden at vide, at det Navn, de daglig nævnes med, er et Øgenavn; ja selv véd de undertiden ikke, hvad de hedder».[1]

Det har sin egen Interesse at undersøge disse Navnedannelsens vilde Skud, dels fordi de i sin Tid har givet det daglige Liv sit Præg, om end de kun undtagelsesvis har sat Mærke i Skriftsproget, dels fordi de angiver den Vej, ad hvilken i mangt et Tilfælde de senere Efternavne er blevne til. Idet vi da altsaa i det følgende skal søge at danne os et Overblik over de forskellige Arter, vil vi faa Lejlighed til — ikke blot som tidligere at betragte den bevidste Tilegnelse af Slægtnavne — men i et endnu dybere Lag at iagttage selve den ubevidste Navnedannelse i Virksomhed, Led af den Udvikling, der har frembragt baade Enkeltnavn og Slægtnavn.

Den simpleste Form for saadanne Tilnavne var Tilføjelsen af vedkommendes Bestilling. Hvor naturlig denne Udtryksmaade faldt, kan bedst ses af, at enhver i Nutiden under givne Forhold uvilkaarlig anvender den samme. Det ligger Tungen langt nemmere i Stedet for «Vægter Hans Nielsen», «Røgter Jens Persen» osv. at sige «Hans Vægter», «Jens Røgter» osv. Datiden

brugte overordentlig meget denne Art Betegnelse. I Lensregnskaber, Byregnskaber og officielle Fortegnelser, bestemte for en overordnet, der hyppigt næppe kendte dem, om hvem der taltes, ja selv i aabne Kongebreve træffer vi overalt de samme, tilsyneladende blot Hverdagsbetegnelser: Hans Smed, Jørgen Fisker, Morten Redesvend, Maren Mælkedeje, Niels Svinemand, Klaus Rakker osv. Som Regel kan man opstille, at Datiden næsten altid, naar Bestillingen nævnedes, satte denne efter Mandens Navn. Kun Magister og et Par andre dannede i saa Henseende en Undtagelse. Hvor let dette Bestillingstilnavn under slige Forhold maatte kunne gaa over til at blive Efternavn og herved Slægtnavn, har vi allerede før omtalt.

Den næste Form for Tilnavn, der laa lige ved Haanden, var Angivelsen af Vedkommendes Bopæl. I Byer faldt ganske vist denne Betegnelse ikke saa naturlig som det at anføre vedkommendes Virksomhed. Faa er derfor ogsaa de senere Slægtnavne, der ender paa -gade eller -stræde. Men paa Landet, hvor de fleste var lidt af alt, laa det saa nær at kalde dem efter deres Bolig, altsaa enten deres By, Gaard, Hus, eller hvis intet andet Navn havdes, saa efter den nærmeste Naturejendommelighed, hvorunder de levede. Idet disse Tilnavne ofte senere har fæstnet sig som Efternavne, er alle hine danske Familienavne opstaaede med de bekendte Endelser: -rup, -toft, -by, -lev, -bøl, -gaard, -sted, -berg, -høj, -dal, -lund, -ris, -skov, -mark, -ager, -strand, -sø, -vig, -dam, -bæk, -kilde, -vad, -bro osv.

En tredie Form for Tilnavne var de rent personlige. Disse angav enten et iøjnefaldende ydre Kendemærke paa vedkommende, f. Eks. noget ejendommeligt i hans Udtale, hans Farve, hans Bygning, Væsen og lignende, eller de meddelte en Hovedbegivenhed i vedkommendes Liv. Den Dom, Tilnavnet indeholdt, behøvede ikke at udtales ligefrem, den udtryktes ofte gennem en Sammenligning især med Dyr; ligeledes blev den historiske Begivenhed heller ikke altid tydelig nævnet, men ofte kun antydet. At en havde stjaalet kunde f. Eks. udtrykkes dels ved at føje Tyveknægt, Galgenfugl, tyvebrændt osv. til hans Navn, dels ogsaa ved blot at tilføje Navnet paa den stjaalne Genstand.

Denne Art Tilnavne var overordentlig meget brugt. Mangen, der i Forvejen havde et Bestillings- eller Bopælstilnavn, ja mangen, der allerede lykkelig var naaet frem til et Slægtnavn, blev

ved given Lejlighed et Offer for denne Folketilbøjelighed og slap siden aldrig mere af med sit Øgenavn.

Selvfølgelig har der kun været ringe Lyst til at lade disse Øgenavne bundfælde som Slægtnavne, enhver søgte tværtimod efter Evne at ryste dem af sig. Det er derfor ogsaa kun faa af dem, der ad denne Vej er naaet til Nutiden; hvad der foreligger er i Reglen kun i filtreret Form, hvor det særlig ubehagelige, plumpe og uhøviske er udskilt.

Det har dog sin Interesse at betragte denne tiloversblevne finere Rest, dels fordi alle Arterne her, om end i pyntelig Form, er tilstede, dels fordi selve det bevarede ofte belyser, hvad der er udskilt.

Ser vi saaledes paa de nu gængse Slægtnavne, der i sin Tid som blot Tilnavne nærmest har betegnet vedkommendes Udtale — altsaa ikke angivet hans Fødeby eller lignende, men kun hvad Landsmand han var — saa er Forholdstallet blandt disse i høj Grad forrykket siden det 16de Aarhundrede. Talrigt bevarede hele Norden over er de, der angiver tysk Herkomst: Friis (ɔ: Frieser), Holst, Holstein, Hannover, Sachs, Sass, Beyer, Preuss, Frank, Francke, Schwab, Bøhm o. s. v. Baade som For- og Efternavn har holdt sig Fleming (af flamsk Herkomst). Derimod er det Tilnavn af denne Art, der ubetinget var det hyppigst forekommende i Norden i det 16de Aarhundrede, nemlig Jude eller Jute, nu næsten ganske forsvundet som Efternavn. Hermed betegnedes enhver dansk i Norge og Sverig, og Tallet af danske især i Norge var meget stort. Men lige saa sikkert som Uviljen vidste at pille enhver saadan fremmed ud og give ham sit Tilnavn, ligesaa omhyggelig har ogsaa Efterkommerne sørget for, naar deres Maal ikke længere røbede dem, at smutte under og blive det forhadte Tilnavn kvit.

Blandt de Tilnavne, der angiver Farve, har Hviid, Graah, Svart, Schwartz, Rød, Roed, Rothe, Bruun, Grøn holdt sig som Slægtnavne, men underligt nok næsten slet ikke Blaa eller Gul, end ikke i Sverige, hvor de dog er Nationalfarver.

Af Tilnavnene, der angav Ejendommeligheder i Bygningsformen, er kun faa bevarede: Lang, Lange, Kort, Kurz, Dichmann o. s. v., medens saa godt som alle hine Angivelser af de enkelte Legemsdeles Form og Farve, ofte utroligt frie Betegnelser, hvorpaa det 16de Aarhundrede var saa rigt, er udskilte.

Paa samme Maade er det gaaet med Egenskaber og Almen-

betegnelser, kun de allerpæneste som From, Schmock, Schøn o. s. v. er bevarede.

I Dyrebetegnelserne er endelig vistnok dan største Forandring foregaaet. Tilbøjeligheden til at opkalde efter Dyr, der havde været saa stærk tidligere, og hvoraf saa stor en Part af de adelige Slægtnavne var fremgaaet, har siden det 16de Aarhundrede for Danmarks Vedkommende været i stadig Tilbagegang. Ikke blot synes intet af Datidens Øgenavne at være gaaet over til Familienavn, men selve Tallet paa anerkendte Dyrenavne er siden da stadig ved Uddøen bleven formindsket, uden at nogen væsentlig Tilgang har fundet Sted. Ulv, Oxe, Daa, Ræv, Gris, Galt, Kat, Gaas, Hejre, Svale, Ørn er nu saa godt som helt forsvundne. Noget lignende viser sig med Hensyn til Fisk og Krybdyr. Orm, Reje, Flynder, Torsk, der i det 16de Aarhundrede forekom, i hvert Fald som Tilnavne, maaske allerede som Slægtnavne, er siden da enten helt forsvundne eller har meget forstukket sig; Torsk er f. Eks. blevet til Dorschæus. Samtidig med denne Dyreverdenens Tilbagegang har Plantelivet været i Fremvækst. Den Tilbøjelighed, som alt tydelig kan spores hos det 16de Aarhundredes Borgerstand, til at anlægge smaa gesvindte Plantenavne som Familienavn, har siden yderligere bredt sig. Navne som Bøgh, Birch, Pil, Lind, Busk, Bull, Stub, Green, Qvist, Blad o. s. v. har alle slaaet ypperligt an.

Vender vi os fra disse Nutids Familienavne atter til deres Forgængere, Tilnavnene eller Øgenavnene i det 16de Aarhundrede, saa er Artens senere Tilbagegang i Marv og Kraft tydelig nok. Ganske vist kender vi ikke en Tusindedel af hine Tilnavne; men de, der er os bekendte, er tilstrækkelige til at bestemme deres Ejendommelighed.

En stor Del af dem er umulige at gentage i Nutiden, dels paa Grund af deres overvættes Raahed, dels paa Grund af den naive Aabenhed, hvormed de — ligesom ofte f. Eks. Stednavne i Nutiden brugelige mellem Fiskere indbyrdes — hente Billeder fra en Idékres, der er paa engang for snæver og for fri. Mange af dem er ret malende, som naar en Gabriel Smed kaldes «Gabriel Svingfyr»,[1] eller en Jon Skræder kaldtes «Jon Springfyr». De fleste af dem sigter imidlertid til Forhold, som vi ikke

kender, saa at deres egentlige Brod gaar tabt. Vi aner ikke Grunden til, at f. Eks. Johanne Sørensdatter i Helsingør stadig kaldtes «den ferske Groppenbrad» (Oksesteg), Karen Hansdatter for «Hønsekød» eller Agnete Winholdsdatter for «Pavinden». Navne som «Jacob Flynder», «Anne Rødspætte» og «Maren Skruppe» har mulig slet ikke betegnet vedkommende som handlende med Fisk. Men i de faa Tilfælde, hvor vi kan forstaa Tilnavnet, er dette ofte ret vittigt. «Karen Hudløs» kaldtes f. Eks. saa, fordi hun engang var bleven straffet med Pisk; Karen Hans Bødkers, der levede i Helsingør mod Aarhundredets Slutning, og var berygtet for at huse alle Slags Landstrygere, gik stadig under Navnet «Stodderæsken», Ane Sørensdatter, der paastodes at staa i et intimt Forhold til Mestermanden, kaldtes «Rakkerballie» o. s. v.

Hvad der mest forundrer, er den Ugenerthed, hvormed disse Tilnavne anvendtes baade om vedkommende, til vedkommende, ja undertiden ogsaa af de paagældende selv. Der kan f. Eks. ikke være Tvivl om, at Betegnelsen «Rasmus Kaabeløs» maa oprindelig have været et ubehageligt Øgenavn for en Retsbetjent. Ikke desto mindre omtales han af en Præst, hvem han tilmed hjalp til Rette, saaledes: «Om Tirsdagen fulgte «Kaabeløs» mig til Nyborg». Og Slotsskriveren her siger til dem begge: «Frants (ɔ: hans overordnede, Lensmanden Frants Brockenhus) er paa Eskebjerg. Kommer han herind i Aften, saa kom imorgen herop! og I, «Kaabeløs» med! Jeg vil hjælpe paa Sagen, hvad jeg kan». Ja Tilnavnet synes i den Grad at have slaaet an, at det truer med at blive et Slægtnavn. Et yngre Familiemedlem, der synes opkaldt efter hin, kaldte sig i hvert Fald dermed, da han Aar 1575 betraadte Forfatterbanen og udgav: «Om Had og Avind, paa danske Rim af Rasmus Jørgensen Fynbo, Kaabeløs».[1]

Helsingørs Tingbøger, der paa dette Omraade giver os de fyldigste Oplysninger, vrimler af saadanne Tilnavne. Efterhaanden som man læser, glemmer man de virkelige Navne, Karen Henrik Skrædders, Maren Bødkers, Ane Sørensdatter o. s. v. over disse, der ganske anderledes let fæstne sig i Hukommelsen. Og det er tydelig nok gaaet Affatteren paa samme Maade. Ogsaa han opgiver, efterhaanden som samme Person kommer igen, at nævne det ligegyldige Fødenavn, det afløses af det Øgenavn, hvorunder vedkommende øjensynlig altid har gaaet, og som han derfor alene husker. Følgen er en ganske egen Art Billedsprog. Man

hører om, at idag er «den hvide Høne» igen for Retten, «Sommerfuglen» maa rømme af Byen for ukysk Levned, «Pinken» har i Nat atter været paa Spil, «Flækkesilden» er for tredie Gang benaadet, «Maren put i Lomme» bliver for uskikkeligt Levned forvist Byen, kommer hun igen, skal hun ligesom «Rakkerballie» blive udledt af Mestermanden[1] o. s. v., o. s. v.

Hvor vidt denne Tilbøjelighed er gaaet, kan ses af, at stundom har Øgenavnene ved en Fejltagelse trængt sig ind endog i de tørreste, retslige Dokumenter. Det undrer saaledes, selv om man er nok saa bevandret i Datids Forhold, at træffe en juridisk Betegnelse som denne: «Erik Vandgrøds Hus liggende vesten for Nørregade»[2] o. s. v.

At deslige Forhold hverken har været ejendommelige for en enkelt By eller for Danmark alene, men fælles for Datiden, faar man et tydeligt Indtryk af ved at se ganske de samme komme igen i England. Gennemlæser man f. Eks. Personlisten i Shakespeares Henrik den Fjerde, synes det gamle bekendte, man møder, naar to Dommere stadig kun gaa under Navnene: «Dompap» og «Tys», to Bytjenere kaldes «Klo» og «Snare», en Værtinde «Madam Rask» og en løs Kvinde «Dorthe Lagensplitter».

Det laa imidlertid i Sagens Natur, at Øgenavnene, selv om man nok saa meget vænnede sig til dem, dog som Regel taget umuligt kunde være behagelige for vedkommende, især da gode Venner saa let var tilbøjelige til at lægge endnu mere i dem, end der maaske oprindelig laa. Under slige Forhold kunde det, da jo Øgenavnet nu engang ikke lod sig fjerne, dog have Betydning for den paagældende i det mindste at faa slaaet fast, hvorfra det skrev sig, og hvad og hvormeget der laa deri. Et af de ældste og mærkeligste Eksempler herpaa er et Tingsvidne, som en Ridder, Hr. Peder Nielsen Ulfeld, Aar 1462 lod optage paa Fyen. Han gik under Navnet «Stegefisk», og dette maa sikkert være blevet underlagt en for ham uhæderlig Bibetydning, siden han skred til den usædvanlige Forholdsregel i denne Anledning at lade sammenkalde Herredsting. Den forsamlede Almue begyndte med at erklære, at Hr. Peder havde levet alle sine Dage som en retvis, god, kristen Dannemand. Han vilde imidlertid ikke lade sig nøje hermed og fik da saa et i alle Maader nøjagtigt og lovformeligt Vidnesbyrd om, hvorledes det forholdt sig med hans Tilnavn. Dette skrev sig fra, at engang da han havde faaet i sin Tjeneste en ny Svend ved Navn Anker, der tidligere

havde tjent hos Marsken, var Hr. Peder med alle sine Folk ude at drage Vaad i Gudme Sø. De andre Svende tog flinkt fat, men Anker holdt sig for god til at hale med og svøbte blot Hænderne i sin Kaabe. Hr. Peder opfordrede ham da til at hjælpe med at drage Fiskene i Land, han vilde jo dog nok selv være med at æde dem, naar de først var stegte. Men Anker svarede Nej. Da greb Hr. Peder et Stykke Træ, gav Anker et Slag over Ryggen og bød ham at trække med til sit eget Gavn. Det var dette Optrin og intet andet, der havde givet Anledning til, at nogle i deres «Ufornumstighed» kaldte Hr. Peder for «Stegefisk», og hvis nogen udlagde dette Navn paa anden Vis, da var det med Urette.[1]

Medens man til daglig baade selv brugte og fandt sig i disse Øgenavne, kunde man ofte pludselig vise en mærkelig Ømtaalighed overfor den hele Skik. Datidens Retsprotokoller melde om en Mængde heraf opstaaede Sager. I Reglen faar man ikke stort andet at vide af dem, end at den ene Part har givet den anden Ukvemsord og Øgenavn og derfor maattet gøre en Undskyldning, hvorefter Forlig er bleven sluttet. En Sag blandt de mange, der tilfældig er lidt fyldigere gengivet, faar tjene til Eksempel paa denne Art Trætter. Hans Rostocker laa i Juni 1576 ved Helsingør og lossede Rostocker-Øl. Ved Stranden gik nogle Borgermænd og spadserede, men efter Skipperens Udsagn holdt de Øje med Skuden og tálte, hvormange Tønder der kom i Land. Hans Rostocker opfattede dette som en Beskyldning for Toldsvig, og da han kendte dem alle ved Navn, begyndte han en livlig Opramsning af deres Øgenavne: «Jon røget Brød!» «Hans Hoselapper!» o. s. v. Sluttelig gav han dem et fælles, glat Lag, idet han raabte, at deres «egne Broge var nok tilsølede, de havde intet i hans at gøre». Forbitrelsen i Land steg, vel især fordi man ikke kunde komme ham tillivs. De havde da ingen anden Udvej end at stævne ham. Hans Rostocker mødte i Retten og gjorde mange Undskyldninger, men de fornærmedes Vrede synes ikke endnu at have lagt sig, thi det hedder, at først efter lang Forhandling blev de paa nogle Borgeres Forbøn forligte, og den anklagede maatte forpligte sig til, at i Gentagelsestilfælde skulde ogsaa denne Sag staa aaben. Et ganske lille, men højst betegnende Træk er det, at Tingskriveren ikke har kunnet føre denne Sag til Protokols, uden selv at give efter for Tidens Trang til malende Tilføjelser. Istedetfor tørt at nævne Parternes Navne har

han ikke kunnet dy sig for til Hans Rostockers Navn at tilføje: «den bøvede [bugede], rødskæggede Tydskølsfører».[1]

En ganske egen Art Navne var Soldaternavnene. Det synes at have været almindelig Skik baade i Norden og andet steds, at de menige ikke som nu til Dags kaldtes blot ved Nummer, men med et eget Krigsnavn, der, saalænge de var under Fanerne, afløste deres virkelige. Dunkle Minder om denne gamle Skik, der jo betegnede Krigerstanden som lige saa betydningsfuld som den gejstlige, hvor man ogsaa skiftede Navn ved Optagelsen, har holdt sig i de forskellige Sprog. I Frankrig bruges saaledes endnu Udtrykket *nom de guerre* om end i overført Betydning. Talemaaden «at faa Ilddaaben» har maaske ogsaa oprindelig indeholdt en Hentydning til Skikken.

De nye Navne var enten selvlavede og i saa Fald vel efter Ønske — i Reglen udmærkede f. Eks. de hvervede Landsknægte sig ved yderst drabelige Navne, — eller ogsaa gaves de Rekruterne af Befalingsmændene, og i dette Tilfælde turde de ofte paa en ubehagelig Maade have sigtet til iøjnefaldende Kendemærker. Shakespeare lader de Rekruter, der forestilles for Falstaff, møde med Navnene: Muggen, Skygge, Vorte, Skakmat, Tyrekalv.

Efter endt Krigstjeneste aflagdes vistnok som oftest atter disse Navne. I og for sig var der dog næppe noget til Hinder for, at Krigsnavnene senere baade kunde bevares af den enkelte og endog kunde gaa over til at blive Familienavn, naar der var et eller andet af dem, som gjorde særlig Lykke. Vi véd saaledes om Forholdene i Skaane i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, at mange af Bønderne her vedblev efter endt Krig at bære de Navne, som Magnus Stenbock havde givet dem, da han rejste Befolkningen til Landets Forsvar.[2] Umuligt er det ikke, at enkelte af Nutidens Familienavne i Danmark som Flink, Kvik, Sejr, Glavind, Bøsse, Flindt, Bue, Drabelig o. s. v. oprindelig kunde skrive sig fra Soldaterherkomst.

Medens de herhen hørende danske Forhold kun er lidet opklarede, lader Udviklingen i Sverig sig tydelig forfølge i dens ejendommelige Løb. Modsat alle andre Lande har den gamle Skik med Krigsnavne holdt sig her ned til vore Dage og er forlængst gaaet over til at udgøre et fast Led med i Hærens For-

hold. For at forstaa Udviklingen maa det erindres, at Sverig fra Aar 1563 til 1720 førte saa godt som uafbrudt Krig. Ligeledes maa det erindres, at den svenske Landalmue besad en naturlig Takt for Dannelsen af gode Tilnavne, saa at vistnok de fleste udskrevne er mødt med det Navn paa rede Haand, som de ønskede til Soldaternavn. Da nu imidlertid det Omraade, hvorfra disse Benævnelser hentedes, ifølge Sagens Natur var begrænset, kunde Gentagelser ikke undgaas. Selv om man gennemgik alle Husdyrene: Kat, Buk, Ged, Hane, Høne, Kylling o. s. v., alle Krigssager og Egenskaber: Klinge, Stage, Kanon, Ild, Fyr, Bulder, Lystig, Drukken, Rask, Værre, Hurtig, Traver o. s. v., saa maatte man dog snart komme til Ende hermed og flere møde med samme Navn, især da Smagen jo i Reglen var en og samme.

Men denne Navnelighed maatte være utaalelig paa en Tid, da man ikke kaldte Folkene med Nummer men med Navn, dobbelt utaalelig under Krigsforhold, hvor man knap havde lært at huske Mandens Navn, førend han var skudt og afløst af en anden. Ganske naturlig ledtes man da ind paa den Vej, der var lige nem for Hukommelsen og Navnelisterne, at lade Navnene være arvelige i Regimentet, saa at altid til samme Plads i Geleddet svarede et og samme Navn.

Naar denne Skik er opkommen, lader sig næppe med Sikkerhed afgøre. Rimeligst er det, at den lidt efter lidt har vundet Hævd. Af 200 Tilnavne, som vi véd har været brugte af Bønder i Wärend i det sydøstlige Smaaland i Tidsrummet 1600—32,[1] kommer ikke mindre end 50, som Kat, Kylling, Kæmpe, Værre, Brand, Bulder o. s. v., senere igen som Soldaternavne i Westmanlandske Ruller.[2] Intet er til Hinder for, at hine 200 ældste Navne selv kan have været Soldaternavne, og for en Del kun Gengangere af tidligere. Nogenlunde fuldstændig gennemført synes Navnefæstningen først at have været henimod det 17de Aarhundredes Slutning.

Ved saaledes at gøre Navnene arvelige indenfor hvert enkelt Regiment, stiftedes der en Slags menig Soldateradel, der ikke blev uden Betydning for Aanden i Hæren. Det var nu en endnu brattere Overgang end tidligere at blive Soldat, slippe et maaske forhadt Øgenavn i Hjemmet og istedetfor erholde et gammelt, bekendt Krigernavn. Heri laa der noget attraaelsesværdigt, der gjorde det vel skikket til at anvendes som Hædersbevisning. At det ogsaa er blevet anvendt saaledes og det lige ned til den

nyeste Tid, mindes vi om ved Runebergs smukke Digt fra den finske Krig 1808—9: «Nummer 15 Stolt». Den tapre frivillige giver her, da han spørges om sit Navn, et Svar, der genkalder os de Forhold, vi nys har berørt:

Hvad namn i verlden jag fåt af prest
Har ingen sig fästadt vid;
Men «fähund» har man mig kallat mest
I hela min lefnads tid.

General Döbeln giver ham da til Belønning Arv efter den tapreste blandt de faldne: «Nummer 15 Stolt», hvis Plads i Geleddet, Vaaben og Navn han overtager.

Medens Krigsforhold saaledes gjorde de svenske Soldaternavne arvelige i Regimentet, har de senere lange Fredstider tillige gjort dem arvelige indenfor Familien. For Øjeblikket, eller rettere, indtil for ganske kort siden, var Forholdet saa, at det i Reglen var en Søn, der, naar Faderen blev gammel, afløste denne og arvede hans Plads i Geleddet, hans Nummer, hans Soldaternavn og hans Torp. Ansigterne vekslede altsaa med Slægterne, men Nummer og Navn var fremdeles de samme som i fordums Dage. Træffende har man om disse Forhold sagt, at hvis Karl den Tolvte stod op af Graven og atter vilde mønstre sin Hær, kunde han endnu benytte de gamle Ruller. Paa hvert et Nummer og Navn, der raabtes op, vilde nu som dengang en Soldat rette sig og svare: Gud bevare konungen![1]

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 5. [1] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. Fol. S. 21—22.

S. 7. [1] Herodot: Historie IV 105. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 277. — Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 152—55. — Sv. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg. S. 236—39. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Characteer osv. 2. Udg. (Kbhvn. 1844.) S. 269—72. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 184—85. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 348—49. II 17 og 21. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II 106. 279—80. III 192—93. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—5. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III 77. — Jens Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S. 350 og 423. — Werlauff: Histor. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 401—3. med Anm. — A. Faye: Norske Folke-Sagn. S. 78—79. — Nærværende Skrift VII 17.

S. 8. [1] E. Pontoppidan: Forsøg paa Norges Naturlige Historie II (Kbhvn. 1753.) 24. — M. B. Landstad: Norske Folkeviser. (Christiania 1853.) «Liten Lavrand's Unge». — K. Leem: Beskrivelse over Finmarkens Lapper. (Kbhvn. 1767.) S. 502. — Dr. med. A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 628. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafn. 1736.) p. 82. — [3] Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af Brandt og Fenger. I. 108.

S. 9. Olaus Magnus: Historia septentrionalium gentium. lib. XVIII cap. XI. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafniæ 1736.) p. 82. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. III 78—82. — Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 50. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360—70. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 346—47. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 200—03. — Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 469. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben. 3die Række 15de Bind. S. 624—25. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871)

S. 151—52. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175—76. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869.) § 571—72. — Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 459. — [2] Velvillige mundtlige Meddelelser. — [3] Kristoffer Nyrop: «Kludetræet». Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885. (Kbhvn. 1886.) — [4] Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 216. 281 fgg. — Thiele: Danmarks Folkesagn: II 280—82. III 186—87. 190—92. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Character. (Kbhvn. 1844.) S. 266 og 268. — A. Faye: Norske Sagn (Arendal 1833) S. 85 fg. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 374—78. — Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sedar osv. S. 28. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) 349—51.

S. 10. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 90 og 154—55. — [2] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 88—89. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 91—92.

S. 11. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [2] Tvende merckelige Tractater vdsætte paa danske aff Pet. Palladio. (Kbhfn. 1556.) Bl. B. 6. — [3] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 482.

S. 12. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 39. 190. IV 108—9. 117. 317. — [2] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. IV 155 og 159. — [3] E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder II 181. — [4] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 155—58. — [5] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser V 121.

S. 13. [1] Norsk Magazin for Lægevidenskab. 3die Række XV 703—4. [2] H. Schwanenflügel: Oldtidens Kulturhistorie S 739—40. — [3] Kinchs Afhandling i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VI 201—5. — [4] M. B. Landstad: Norske Folkeviser (Christiania 1853) Liti Kjersti som stalldreng.

S. 14. [1] M. Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburg. Stadtrechte. v. J. 1497. (Hamburg 1845.) — Vnge Karlis oc Drengis Speiel vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen Reravius. (Kbhvn. 1571.) Bl. Aj. — [2] Danske Magazin 3die Række VI 171. Selve Fødslen foregik forøvrigt vistnok ikke i Barselsengen, men enten i en Stol eller sikkert hyppigst, som endnu ofte i Norge, i en knælende eller liggende Stilling paa Gulvet udenfor Sengen. Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 693—99. — [3] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — [4] Fr. Panzer: Beitrag zur deutschen Mythologie II (München 1855) 306. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben. 3die Række XV 695—97. — [5] P. Edvardsen Friis: Underretn. om Schelschiør Kjøbstad. (Sorø 1759) S. 354. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 82. — [6] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II (Sthlm. 1868). Tillägg. S. X.

S. 15. [1] Bring: Monumenta Scanensia I 100—101.

S. 16. [1] Jörgen Simensön: Tuende Tractater etc. En Tröste Scrifft for Frugtsommelige Quinder oc Vnderuisning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Bl. E. 7. — Niels Hemmingsen: admonitio de superstitionibus. (Hafniæ 1575.) Oversat af Rasm. Hansön og paany udgivet af Nelaus Povlsen. (Kbhfn. 1618.) — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Hülphers: Beskrifning öfwer Norrland. IV (Westerås 1780). S. 308—10. — N. H. Siöborg: Blekings Historia I (Lund 1792). S. 143—44. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm.

1864) 357. — Minerva 1802 IV 39. — Olavius: Beskr. over Schagens Kjöbstæd. (Kbhvn. 1787.) S. 343. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 82—83. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201—2. — Folkevennen (Kristiania 1859). S. 265 og 468. — Om Stene, se A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 676 og 683—686. — [2] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 93 og 96.

S. 17. [1] J. C. Schlyter: Samling af Sweriges Gamla Lagar VIII (Lund 1853) 154. — [2] Asm. Bremer. Chron. Kilense. Thottske Mscrpt. Saml. no. 1005. Fol. S. 416. — [3] Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schleswig 1605) Bl. Dij. — [4] Chr. IV's Polizeiordn. 27. Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [5] Nye Danske Magazin II 273.

S. 18. [1] Arild Huitfeld: Danmarks Riges Krönike. Kvartudgaven IV 416.

S. 19. [1] Bircherods haandskrevne Dagbog, 8 April 1660 (ikke trykt i Molbechs Uddrag). — [2] Danske Samlinger V 308 og 321. — [3] Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus II 184—85. — [4] Dat. Stensgaard Sante Karins Dag 1589. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 20. [1] Skrivelse fra Fru Margrethe Basse til Fru Birgitte Bølle, dat. Stensgaard 1 December 1588. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 21. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 160 og 183—86.

S. 22. [1] Dat. Malmø Mandag som var Clemensis papæ Aften 1529. Orig. Adelsbreve. Pakke VII. Bille. R. A. — [2] Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste-Scrifft for Fructsommelige oc Underuissning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Dedikationen og Bl. E. 6. — [3] Gamle danske Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig, V 379 og 386.

S. 23. [1] N. K. S. octavo. no. 376. (Degnen Jesper Lauridsens Tegnebog). — Lignende Beretning, dog med andet Aarstal, i Hans Nansens Kosmografi. (Hist. Tidsskr. 3die Række I 172). — [2] Nationaltidende, 10 Juni, Aften. 1887. — [3] Niels Hemmingsen: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 290. — Cunrad Aslac: Om den reformerede Religion. (Kbhvn. 1622.) 4to. Tidstavlen 1563. — [4] Joh. Mathesii: Erklerung vnd Auslegung Syrachs. (Lpzg. 1586.) II 67.

S. 24. [1] Vedel Simonsen: Bidr. t. Odense Byes Hist. III 36. — [2] N. K. S. octav. no. 376. — [3] Nærværende Skrift IV 130—31. — [4] Norske Magasin II 44—45.

S 25. [1] Nicol. Helvaderi: Prognosticon astrologicon. (Slswg. 1600.) Bl. C. — [2] Holberg: Barselstuen Akt II Scene 8, og Den Stundesløse Akt I Scene 6. — [3] Alwin Schultz: Das höfische Leben z. Zeit d. Minnesinger I (Lpzg. 1879) 109. — [4] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622.

S. 26. [1] Saml. til Fyens Hist. og Topographie VI 312 og 360. — [2] Danske Samlinger V 308. — [3] Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 135—36. — [4] Personalhistorisk Tidsskrift II 173. — [5] Folkevennen VIII (Kristiania 1859) S. 382.

S. 27. [1] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 160—61. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360. — Norsk hist. Tidsskr. 2den Række III 202. — Joh. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund

1847) S. 175. — Fr. Panzer: Beitrag zur Deutschen Mythologie II (München 1855) 295. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 456 no. 634. — [2] Danske Magazin II 175. — [3] Raumer: Histor. Taschenbuch VI 355—56. — [4] Handlingar rörande Skandinaviens historia XI. — Ahlqvist: Karin Månsdotter (Sthlm. 1874) S. 30.

S. 28. [1] Hertug Ulriks og Hertug Hans' Nativiteter. Orig. G. K. S. 4to no. 1822 og 1823. — Christian IV's Nativitet haves i to Ekspl, hvoraf det ene muligt er Orig. G. K. S. 4to no. 1820 og 1821. Afskrifter haves i N. K. S. no. 620 c. fol. og Thottske Mskr. Saml. no. 1611. 4to.

S. 29. [1] Thottske Mskrpt. Saml. no. 287. octav. — [2] Alle disse «Resolutioner» og Nativiteter findes, indbundne i Et, i N. K. S. no. 297 c. 4to.

S. 30. [1] Sejerskjorte: Skandinavisk Selskabs Skrifter 1817. S 419—23. — M. Saxtorph i Danske Videnskabers Selskabs Skrifter. Nye Samling II (Kbhvn. 1783) 147. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 35—36. 141. 543. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 406. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 471. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 757. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. II 728—29. III 265. 443. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube 2te Ausg. § 182. § 579. — Efterbyrden betragtedes i Norden som ogsaa andet Steds halvvejs som en Art Broder til Barnet og begravedes eller brændtes med en vis Højtidelighed. Paa Islandsk hed Efterbyrden «Fylgja», et Ord, der, om end det maaske som af K. Maurer (Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum II 680 fg.) paastaaet, var forskelligt fra «Fylgia» Skytsaand, dog havde Lydlighed med dette og medførte, at begge Begreber blandedes. Herom nærmere Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 754—56.

S. 31. [1] Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 209. — I Norge nu altid varmt: Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 760—61. 772. — I Skaane Svøbet koldt: Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—75. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögns Sockn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 209. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—74. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 267 og 403. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 291, — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 769. Anm. 3. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 152. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 460. no. 735. — [3] Ezekiel Kap. XVI Vers 4.

S. 32. [1] Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 768—70, og de der anførte Henvisninger. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 194. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 174. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Svenska Småsaker II 155. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 580.

S. 33. [1] K. Weinhold: Die deutsche Frauen im Mittelalter (1851) S.

78. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175. — [2] Hans Tausens Postille, Vinterdelen. (Magdeborch 1539.) Bl. 90.

S. 34. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig V 380. — Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel. Adelsbreve. Fasc. 47. Munk R. A. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 80. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) S. 247. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 239. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 87. — Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhuus 1806) S. 4. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 393 og 408. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 266, 381 og 467. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) 152. — Joh. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn (Wexiö 1800) S. 209. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. § 581. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausg. III 453. — John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II (London 1849) p. 78 osv., osv. — [3] Finn Magnussen: Eddalæren IV 537—38.

S. 35. [1] Adelma v. Vay: Eine Reise in's südliche Frankreich. (Ueber Land u. Meer. 1884—85. no. 50).

S. 36. [1] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 93—94. — Niels Hemmingsen: Admonitio de superstitionibus, oversat af Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1618) octavo med Tillæg af N. Povlsen. — Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste Scrifft for Fructsommelige Quinder. (Kbhvn. 1587). Bl. E. 6. — Chr. IV's Reces II 28. — Danske Lov 6—1—12. — Holberg: Barselstuen 1 Akt 7 Sc. — For Nutidens Vedkommende: ovennævnte Skrifter samt «Tilskueren» udg. af Neergaard 1886 S. 294. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 360. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381. — [3] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622.

S. 37. [1] Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke S. 305. — [2] O. Sperling: Historia vitæ et carceris. G. K. S. no. 3094. 4to. S. 187 (anno 1631): Da mein Paulus gebohren war und nun mehr in Bündlein gewickelt und alles fertig, dass ich zu meiner liebsten hinein gehen könte und ihr Glück wünschen . . . (Smlgn. Birket Smith: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi. (Kbhvn. 1885) S. 53). — [3] A. Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I (Lpzg.) 110. — [4] Schütze: Holstein. Idiotikon IV 310. — [5] Hübertz: Beskr. over Ærø. (Kbhvn. 1844.) S. 267.

S. 38. [1] J. Ries: Den danske Spectator (Kbhvn. 1744) S. 53,

S. 39. [1] Barselgrød: Antiqvarisk Tidsskrift 1849—51 S. 388. — Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter 1807 II 470. — Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 375—94. — P. Hansen: Illustr. Dansk Litteraturhistorie I (1886) S. 109. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786.) S. 261. — Holberg: Barselstuen Akt I Scene 7. — Frid. Rasch: Barselstuen hos P. Knudsen Ruus (Aarhuus 1806) S. 5. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 762—63. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 98. — H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål. «Barselpotte». — Flere Barselpotter baade af Ler og Metal findes i «Dansk Folkemuseum». — [2] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række

III 202. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786.) S. 261. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 299. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 98. — I Bleking var i det 18de Aarhundrede Moderens første Fortæring: En Snaps stærk Brændevin med Peber samt Æggemælk med Kringler. Sjøborg: Blekings Historie I (Lund 1792) 143.

S. 40. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 353. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 41. [1] Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love V 434. — Nye Danske Magazin II 273. — Kjøbenhavns Diplomatarium II 475. 541. 587. 634. — Forordning af 1 Maj 1624 § 21—23. — Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler (1807) I 209. — Chr. IV's Politeiordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — Johan Adolphs Ordnung v. Kleidung etc. 1601. (Schlsw. 1605.) Bl. D. 2. — Des Raths der Stadt Rostock revidirte Kindtauffs vnd Kindelbiers Ordnung 1605. Bl. A. 2. — Ordnung des Raths der Statt Lübeck 1612. Bl. J. 4. — A. A. v. Stiernman: Samling Utaf Kongl. Bref och Förordn. ang. Sweriges Rikes Commerce, Politi och Oeconomie III (Sthlm. 1753) 266. 281., osv. — [2] Werlauff: Hist. Ant. til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 117. Anm. 3.

S. 42. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi III 299. — [2] Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 31. — L. F. Rääf: Saml. till en Besk. öfver Ydre Härad i Östergöthland I. (Linköping 1856.) S. 117. (Side 116—31 af dette Skrift er hyppigt benyttede af mig i det foregaaende og efterfølgende uden at være særskilt citerede). — Herm. Hofberg: Nerickes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 196. — Norsk historlsk Tidsskrift 2den Række III 202. — Amaranthes: Frauenzimmer-Lexikon. (Lpzg. 1715) p. 910. «Huth lösen». — Werlauff: Hist. Antegn. til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 121. — Holberg: Barselstuen Act I Scene 5 og Act IV Scene 3. — Schütze: Holstein. Idiotikon II 256.

S. 43. [1] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland. (Götheborg 1773.) S. 255—56. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 152. — [2] Brænde Lys: Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. (Frkfrt. 1567.) Bl. 134. — Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdtagen aff M. Cyriacj Spangebergii Brudprediken oc vdsæt paa Danske ved Rasm. Hanssön Reravius. (Kbhvn. 1582.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) 247. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 257—58. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 172. — Folkevennen 11te Aargang (Kristiania 1862) S. 393. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 583. — Holberg: Barselstuen Act III Sc. 2.

S. 44. [1] Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 84—85. — [2] Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859) S. 381—82. 467. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 203. — Biskop Jens Nilssöns Visitatsbøger 1574—97, udg. af Yngvar Nielsen. S. 376. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI 254. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 112—14. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Kristoffer

Nyrop: Kludetræet (Udsigt over det philologisk-hist. Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885). — osv., osv. — Mundtlige Meddelelser.

S. 48. [1] Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Upsala 1750.) p. 23. — Thiele: Danmarks Folkesagn II 200—05. 243—44. 276—79, III 87—88. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—3. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III S. 41—52. IV 22—23. — N. Rasmussen Søkilde: Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn. S. 39—40. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 422. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 184—85. — Faye: Norske Folkesagn (Arendal 1833) S. 32—35. — Norske Folke- og Huldre-Eventyr ved P. Chr. Asbjørnsen (Kbhvn. 1879) S. 327. — Gangerolfs Saga Cap. XV (Müller: Sagabibliothek II og Liljegren: Skandinaviska fornålders hjeltesagor I (Sthlm. 1818). — Grimm: Deutsche Mythologie 2te Ausg. S. 437. — do.: Irische Volksmärchen XXVII. — do.: Deutsche Sagen I 133—44. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube des Gegenwart (2te Ausgabe) § 583—86. — [2] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 172.

S. 49. [1] Norske Magazin I 191. 198. 206. 282. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II 488—89. — [3] Danske Magazin I 62 og 64. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318.

S. 50. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 131. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — [3] Chr. IV's Polizeyordn. 27. Septbr. 1636 f. Schleswig u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [4] Policey Ordnung der Stadt Rostock 1576. Bl. M. — [5] Tobias Hinzii Epistel vnd Werbungsbüchlein. (Leipzig 1629.) p. 419: Wie man beim Pharrern vmb die heil. Tauffe bitten soll. — Thom. Birck: Ehespiegel, ein sehr lustige vnd lehrhaffte Comedi. (Tübingen 1598.) 4to. Act 5 Side 241 giver Præsten en Bonde, der retter Anmodning til ham om at faa sin Søn døbt, Anvisning paa, hvorledes en saadan skal stiles.

S. 51. [1] Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Stockholm 1619). 4de Bog S. 58. — [2] Chr. IV's Polizeyordn. f. Flensburg 1600. Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) 292.

S. 52. [1] Den staaende Udgift til Cancelliet i Rigens Regnskaber er: «Til Papir, Voks og Blækpulver». — [2] Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular Bog. (Kbhffn. 1625.) Tredie Part. Bl. Xij.

S. 53. [1] De to bekendteste er: Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619.) (Om Fadderskab se her III 114, IV 51—64), og Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular Bog (Kbhffn. 1625). (Om Fadderskab se Tredie Part Bl. N. 7—O 1). — [2] Som Eksempel kan anføres Skrivelse af 13 Febr. 1573 fra Axel Gyldenstjerne til Birgitte Göye. Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — Skrivelse af 25 Oktober 1573 fra Hans Johansen Lindenov til Birgitte Gøye. Adelsbreve Fasc. 37. Lindenov. — Skrivelse af 16 Januar 1576 fra Niels Krabbe til Christoffer Gøye. Adelsbreve Fasc. 35. Krabbe. Lignende Formular brugt ved kongelige Indbydelser til Fadder. Se f. Eks. ved Chr. IV's Daab, Sjællandske Tegnelser 16 April og 7 Maj 1577. R. A. — Troels-Lund: Hist. Skitser S. 138—39. — Troels-Lund: Brevstilen i Danmark i det 16de Aarh. (Det nittende Aarhundrede 1876—77 S. 99—101).

S. 54. [1] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 252—54.

S. 55. [1] Skaanske Lov 1 Bog 3 Cap. Smlgn. Jydske Lov 1 Bog 1

Cap. og Sjællandske Lov 1 Bog 2 Cap. — [2] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme IV 275 og 335.

S, 56. [1] Den norske Ærkebisp Paal Baardssön († 1346) tillod i et Hyrdebrev under haard Fødsel at døbe blot et fremrakt Lem. (R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II (Christiania 1858) 300). — Aar 1766 forfærdigede en Italiener et eget Moderspejl og Sprøjte til at udføre Daab med. (Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række XV 674. Anm. 2). — Ordinansen: «Men finde Jordemødrene Fostrene levende eller noget framkomne, dog nær døde, da skulle de alligevel ikke døbe dem, som plejer at ske, førend de ere aldeles fødte». Danske Kirkelove, udg. af H. Rørdam I 87. — Smlgn. Kirkehistoriske Samlinger I 92. — Nicol. Palladius. 1555: ne infans nondum perfecte in lucem editus aut tantum pars ejus aliqua protensa baptizetur. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 88. — Fyens Landemode 1579. — Den Kallske Manuskript-Samling no. 492. 4to. (N. Jacobsens Afskrift). — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — Kirkehist. Samlinger VI 372. VII 41. — [3] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 253.

S. 57. [1] Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [2] Fortegnelse af 1 Maj 1642 over Gods tilhørende Jomfru Idde Arnfeld, og staaende hos Maren Ernstes i Kompagnistræde i København. N. K. S. no. 743 A fol. — [3] Kirkehistoriske Samlinger II 535–55. — [4] C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 132.

S. 59. [1] Danske Samlinger VI 160—61. — [2] Schütze: Holsteinisches Idiotikon I 236. — [3] Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [4] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 209. — [5] E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III S. 40—41.

S. 60. [1] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 174. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301—1. — [3] Om Brud paa denne Skik, se f. Eks. Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhus 1806) S. 6. — Spor af Skikken endnu: Kamp: Danske Folkeminder S. 360—61. — I Oldenburg maa Barnet før Daaben ikke faa Die men kun Sukkervand. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 582.

S. 61. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 367. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 347. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 453 no. 547. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 594. — [2] Kirkehistoriske Samlinger II 538. — [3] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32, 59. osv. — [4] Kirkehistoriske Samlinger V 274. — [5] Kirkehistoriske Samlinger II 539 Anm.

S. 62. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32. 59. 86. — [2] En Visitatz Bog aff Doct. Petro Palladio, udg. af Svend Grundtvig. S. 14. I flere af Nordens Egne har dog endnu den Tro holdt sig, at det vil medføre Ulykke for Ægteskabet, om Mand og Hustru eller et Par Forlovede begge staar Fadder til samme Barn. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Det var ligeledes vistnok

Minder om den katolske Opfattelse, naar det indtil ind i det 19de Aarhundrede var Skik i Sverige, at Mands- og Kvindefadderne efter Daaben kyssede hinanden og vekslede Krans og Krone. (Claes Lundin och August Strindberg: Gamla Stockholm S. 259—60) — [3] Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 292.

S. 63. [1] Sjöborg: Blekings Historia I. (Lund 1792.) S. 143. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 212.

S. 64. [1] Sidstnævnte Skrift S. 210. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869). § 590. — [3] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 210. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 381.

S. 65. [1] Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 184—93. — [2] Norske Magasin III 485—86.

S. 66. [1] Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 211. — [2] Nye kirkehistoriske Samlinger V 30.

S. 67. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 534—59.

S. 68. [1] Danske Magazin V 268. — Ludv. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I (Kbhvn. 1857) 59. — [2] Peder Claussön Friis: Samlede Skrifter udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V. — [3] Visitationes divers. per Nicolaum Simonis Glostrupium. N. K. S. no. 1629. 4to. S. 101. — Kalls Manuskript-Samling no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. — Samlinger til Fyens Historie og Topografi I 108. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 68.

S. 69. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 12. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 346. — [2] Consistoriums Arkiv no. 132. folio. N. Jacobsens Afskrift. St. Kgl. Bibl. — [3] «Denudantur autem pueri caput et humeros ad minimum, nisi infirmitas infantis id impediat». G. K. S. no. 3187. 4to.

S. 70. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV 61. V 465—71. — [2] Nærværende Skrift VI 21—22. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 462—63. 473—74. — Bloch: Den fyenske Gejstligheds Hist. S. 38. — osv. — [4] Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønicke. (Kbhvn. 1680). S. 306. — [5] «Immersum aqvis totum». H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 651.

S. 71. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — Kirkehistoriske Samlinger V 1, 35. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — [3] Joh. Ödman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 78—80. — [4] Ihre: de superstitione. S. 36. — [5] N. K. S. 755 l. folio. — Kirkehistoriske Samlinger V 453—54. — [6] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 375. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. Berlin 1869. § 592.

S. 72. [1] Diplomatarium norvegicum I no. 26. Se A. Taranger i «Verdens Gang» for 8 Mars 1903. — [2] Sjællandske Tegnelser 12 og 15 Maj 1666 Meddelt af Dr. Johan Scharffenberg i «Verdens Gang» 28 Februar 1903.

S. 73. [1] Meddelt (efter Frostatingslagen II 3) af A. Taranger i «Verdens Gang» 8 Mars 1903.

S. 74. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 316. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. 504. — Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — osv. — [2] Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 190—92. — [3] Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — Samlinger til Fyens Hist. o. Topogr. I 108. — [4] Saaledes f. Eks. vedtaget paa Bondemødet i Odense 1567. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Aar 1558 og 1560 i Roskilde var lignende Betingelser blevne stillede for Moderen, naar hun vilde holde Kirkegang. Kirkehistoriske Samlinger IV 459 og 469. — [5] Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174.

S. 75. [1] Samlinger til Fyens Hist. o. Topogr. II 99—100. — [2] Kirke historiske Samlinger IV 450. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 475 — Lund 1561: G. K. S. no. 3187. 4to. — [4] P. Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledn. S. V.

S. 76. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 554—55. — [2] Joh. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Møen II 270. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III S. 88—90. — S. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363—64. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV S. 349—50. — Ihre: De superstition. S. 36. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800.) S. 211. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381—82. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869.) § 593—96. — Kuhn u. Schwartz: Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche (Leipzig 1848) S. 432. — W. Mannhardt: Germanische Mythen (Berlin 1858) S. 634 osv., osv.

S. 77. [1] Sv. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — [2] Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — Ganske lignende Fremgangsmaade omtales i Norge 1593 i Bisp Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. af Yngvar Nielsen. S. 91.

S. 78. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 653—54. — [2] H. Lerbech: Beskrivelse over Ringe Sogn (Odense 1826) S. 86. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363. — Sjøborg: Blekings Historie I (Lund 1792) 144. — P. Osbeck: Beskrifning öfwer Laholms Prosteri 1797. (Hall. Förnm. Fören. Årsskrift 1868). S. 26. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800.) S. 212. — [3] Kamp: Danske Folkeminder. S. 364. — [4] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter I 657. — [5] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177—78. — I Sønderjylland siges eller sagdes lignende Ord af Faderen til Gudmoderen. H. F. Feilberg: Era Heden. (Haderslev 1863.) S. 101.

S. 79. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657. — [3] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 350. — Norsk Historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 452. — Abr. Abr. Hülphers: Beskrifning öfwer Norrland IV (Westerås 1780) S. 310—11. — Hyltén Cavallius: Wärend och Wirdarne I 382. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 178. — [3] A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — [4] Sjællandske Tegnelser 17 December 1581. R. A. — [5] Danske Samlinger V 323. Samme Skik omtales i Tyskland endnu Aar 1715. Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Leipzig 1715.)

p. 202: «auf das Bette schenken». — Som Eksempel fra Norge i det 16de Aarh. kan anføres: Bisp Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. ved Yngvar Nielsen, S. 280.

S. 80. [1] P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke (Kbhvn. 1680) S. 307. — H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657—58. — [2] A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 104. — [3] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381. — [4] Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361.

S. 81. Skrivelse af 1 Septbr. 1581 fra Fru Christence sal. Björn Kaas' til Fru Birgitte Christoffer Gøyes. Orig. Adelsbreve. Fasc. 35. Krausse. R. A. — [2] Skrivelse fra Christoffer Gøye til Mogens Gøye, dateret Torsdag næst efter Pintsedag 1577. Dokum. til Klevenfelds Stamtavler. (Gøye). R. A.

S. 82. [1] Skrivelse fra Axel til Christoffer Gøye, dat. Rugaard 6 Septbr. 1581. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Brahe. R. A. — [1] Skrivelse fra Kirsten Bølle til Fru Birgitte Christoffer Gøyes, dat. Basnæs 24 Novbr. 1573. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Bille. R. A. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 13.

S. 83. [1] Danske Magazin 4de Række IV 90. — Kirkehistoriske Samlinger I 473. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 291. — [2] Jacob Madsens Visitatsbog S. 332. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger V 369, 371 og 373. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topographie VII 253—54 og 256—57. — [5] Ny kirkehistoriske Samlinger V 30. — [6] O. Wolff: Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab. (1816.) III 29. — [7] Danske Magazin III 221—24.

S. 84. [1] Kirkehistoriske Samlinger III 7. — [2] Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst, udg. af Chr. Molbech III 421. — [3] A. A. v Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. Politi o. Oecon. III 726. — Joh. Adolfs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schlesw. 1605). fol. D. 2. — [4] Peder Syvs Ordsprog (Ud. 1688) II (207 læs:) 209. — [5] Nye danske Magazin II 273. — [6] Des Raths zum Stralsunde Ordnung. 1649. S. 32. — [7] Samlinger til jydsk Hist. o. Topogr. II 155. — [8] Helsingørs Tingbog, se bl. a. 8 Februar 1580. 5 Novbr. 1622. 11 Febr. og 23 April 1623. 26 Febr. 1635. 15 Decbr. 1637. 26 Maj 1642. 21 Januar 1647, osv. R. A. — [9] Bircherods haandskrevne Dagbog 16 Febr. 1667. (Nærværende Stykke er udeladt i Molbechs Udgave).

S. 85. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133. — [2] Christian den Fjerdes Dagbøger ved Nyerup. S. 33, 65, 69, 85, 114, 115, osv. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133—34. — [4] Se f. Eks. Prof. Hans Rasmussen Brochmands vidtløftige Optegnelser om Indtægter og Udgifter af den Art. G. K. S. no. 1076. Folio.

S. 86. [1] Kirkehistoriske Samlinger V 640.

S. 87. [1] Chr. IV's Polizeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [2] Forordning af 23. Maj 1646. Sjæll. Tegnelser. R. A. — [3] Kirkehistoriske Samlinger VI 372. Lignende for Odense 1577. Maskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — [4] Forordning af 1 Maj 1624. § 20. — [5] Engelstoft: Annaler 1807. I 209.

S. 88. [1] «Regnskab paa, hvad Holger haver buden hid til Barsel». Adelsbreve Fasc. 53. Rosenkrands. R. A. — [2] Norske Magazin I 192 og 199. — [3] Mnskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — [4] Helsing-

borgs Lensregnskab 1 Maj 1579—1 Maj 1580. R. A. — [5] Saml. til jydsk Historie og Topografi VIII 155. — [6] Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 364. — [7] Molbech: Dialect Lexikon «Grødgilde».

S. 89. [1] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — [2] Historisk Tidsskrift I 195. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99.

S. 90. [1] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — [2] Allens Optegnelser. St. Kgl. Bibl. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71. — [3] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99. — [4] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53.

S. 93. [1] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 170—72. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—100.

S. 94. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 95. [1] «Item, at de skulle være Hedninge udi de 6 Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng: Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder», ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — [2] Diplomatarium Norvegicum VII 664 og 704.

S. 96. [1] N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. Pars II. (Kbhvn. 1576). Bl. 195. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [3] Luthers Werke (Irmischer) II 97.

S. 97. [1] Luthers Werke (Irmischer) XXIII 60. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [3] N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius II P. (Kbhvn. 1576) Bl. 195.

S. 98. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig. S. 96—97. — [2] Danske Lov 2—8—9. — [3] Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdsæt paa Danske ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572). 8vo. Fortalen Bl. 3.

S. 99. [1] Sammesteds. — [2] E. C. Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 119. — [3] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. (Kbhvn. 1834.) S. 267.

S. 100. Schütze: Holstein. Idiotikon II 236—37. — [2] E. C. Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 119. — [3] Quicherat: Historie du costume en France. Deuxième edition. (Paris 1877.) S. 312—13. — [4] J. Scheible: Die gute alte Zeit in historischen Beiirägen I (Stuttgart 1847) S. 708. — [5] Christian IVs Stadsret for Flensborg 1600: Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 292. — Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601 (Schleswig 1605) Bl. D. 2. — Chr. IV's Polizeiordnung 27 Septbr. 1636 f. Schleswig Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 3. — A. A. v. Stiernman: Förordn. ang. Sveriges Comm. Politi o. Oecon. III 267 og 282. — For Tysklands Vedkommende se f. Eks. Ordnung des Raths der Statt Lübeck 1612 fol. K. — Hamburg 1618: Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon (Leipzig 1715) S. 2130. «Wochen Bette».

S. 101. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 18. — [2] Peder Syv: Danske Ordsprog, Udg. 1788. II 242. — [3] Wilhelm Helt: Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1732.) S. 213. — [4] Claus Porsz: Leffnetz Compasz (Kbhvn. 1613) Bl. H. 3. — [5] I denne Betydning bruges Ordet f. Eks. endnu i Joh. Laurenbergs Scherzgedichte, herausgegeben von Lap-

penberg. (Stuttgart 1861.) S. 252. — [6] Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — [7] Holbergs Barselstue Act I Scene 2.

S. 102 [1] Grevens og Friherrens Comedie, udg. af Birket Smith. (Kbhvn. 1870.) S. 9 og 15. — [2] Herman Weigel: Das Trachtenbuch aller Nationen. (Nürnberg 1577.) Bl. E. — [3] Act IV Scene 5. Boyes Udgave 1852. S. 676.

S. 103. [1] Ludv. Holbergs Mindre Poetiske Skrifter, udg. af Liebenberg. S. 151. — [2] Ludv. Holbergs Epistler IV Epistel 427.

S. 104. [1] Liber agendarum dioces. (Slesvic. 1512.) 8vo. fol. 38—39. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 69. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89.

S. 105. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger VI 152. — A. Heise: Diplomatarium Vibergense. S. 218. — Danske Kirkelove I 146—47. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — Manuscript Kall. 479. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Norske Magazin II 244. — [4] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — [5] Danske Samlinger V 280. — [6] Vedel Simonsen: Samlinger til Rugaards Historie II 1, 130.

S. 106. [1] Asm. Bremer. Chronicon Kilense. Thott. Saml. no. 1005 fol. S. 416. St. Kgl. Bibl. — [2] Sweriges gl. Lagar, utg. af J. C. Schlyter VIII (Lund 1853) 155. — [3] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 434. — [4] Falck: Staatsbürgerliches Magazin X 223. — [5] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech S. 56, samt Haandskriftet S. 2499. — [6] H. Leerbech: Beskrivelse over Ringe Sogn. (Odense 1826.) S. 86. — Smlgn. f. Eks. L. H. Bing: Beskr. over Lesøe (Kbhvn. 1802) S. 184. — S. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768) S. 179. — [7] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — [8] Bestemmelser paa Landemodet i Odense 1575. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift.

S. 107. [1] Forordning af 1 Maj 1624. § 23. — [2] Jydske Tegnelser 19 Juli 1623. R. A. — [3] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — [4] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 102. — Smlgn. F. Petersen: Grevinge Sogn (Kbhvn. 1887) S. 40. — [5] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 19. — [6] Nye Danske Magazin II 273. — [7] Mundelstrup: Specimen Gentilismi (Hafniæ 1684) 4to. B. i.

S. 108. [1] Manusc. Thott. no. 1719. 4to. For største Delen trykt i Folkevennen 8de Aarg. (Christiania 1859) S. 263—88. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301. — [3] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech. S. 56. — [4] Kirkehistoriske Samlinger VI 366. — [5] Se f. Eks. Bestemmelser for Aarhus 1443 i G. J. Thorkelin: Samlinger af gamle danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 77.

S. 109. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. II 319. — Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 98. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. — [3] Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V. — [4] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. — [6] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — [7] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 240. — [8] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. — [9] Ifølge velvillig Meddelelse i Brev af 27 August 1903 fra Hr. Arkitekt Jens Z. Kielland i Bergen.

S. 110. [1] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 76. — [2] G. J. Thorkelin: Samling af danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 36. — [3] Pontoppidan: Den Danske Atlas III 263.

S. 111. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 144. — Kirkehistoriske Samlinger IV 716. — [2] Erslev og Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—50. S. 102. — Kirkehistoriske Samlinger IV 711—12. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99.

S. 112. [1] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved C. Molbech. S. 56. — [2] Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 176—77. — [3] Biskop Jens Bircherods utrykte Dagbog. S. 2499. — [4] L. Thura: Beskr. over Bornholm (Kbhvn. 1756) S. 113. — [5] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 413. III 302.

S. 113. [1] Chr. IV's Policeyordnung f. Flensburg 1600. Corpus Statut. Slesv. II 292. — Om Gaver af Klædedragt til Gudbørn i Tyskland, se: Ernewerte Policeyordnung der Statt Franckfort 1597. S. 25—26.

S. 114. [1] P. N. Thorup: Blandede Efterretninger ang. Ribe Cathedralskole 9de Fortsættelse (Ribe Skoleprogram 1843) S. 5 og 33. — Danske Magazin I 27—28. — [2] Kirkehistoriske Samlinger I 298. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 124. — [4] 2den Udg. 1608. Rørdam: Lyskanders Levned. S. 98. Anm.

S. 115. [1] Hans Christensen Sthen: Geistlig Hussraad. (Kbhvn. 1592.) Bl. H. 5. — [2] K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. (Leipzig 1865.) S. 16. — [3] J. Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S 366. — [4] Se f. Eks. Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 215. — Hvor Moderen sendte Barnet til Opfødelse hos Bedstemoderen, maatte Moderens Diegivning jo opgives. — [5] Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af C. F. Brandt og R. Th. Fenger I 73.

S. 116. [1] Joh. Am. Comenius: Opladne Dør til Tungemaalene. § 229. — [2] Nærværende Skrift II 136. — [3] Kofoed Ancher: Lovhistorie II 525. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — Kirkehistoriske Samlinger IV 70.

S. 117. [1] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 2, 137—38. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 505—6 og 507. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 130—31. — Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 194.

S. 118. [1] Historisk Tidsskrift 4de Række IV 4.

S. 119. [1] Christoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II. (London 1849.) S. 77.

S. 121. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 90—92

S. 122. [1] Palladius havde Aar 1551 oversat et Skrift af Justus Menius: «Om Exorcismo, at den ikke bør at fordømmes som en Trolddoms Vederstyggelighed, men maa holdes med Gud og en god Samvittighed i den sædvanlige Handel hos Daaben». Optrykt paany i Trondhjem 1751. 4to. — [2] Om Iver Bertelsen og hans Sag se nærmere: Helveg: Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen I. (Kbhvn. 1857.) S. 177—82. — Ny kirkehistoriske Samlinger III 534—67. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 40—47. 507—28.

S. 123. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 19—30. III 539—40. — J. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Møen I 478.

S. 129 [1] At Iver Bertelsens Straf først har været bestemt til Dødsstraf — hvilket er rigtigt bemærket i Dänische Bibliothec IV 6, men benægtet af Helveg (Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2den Udg. I 179 Anm. 1) og uomtalt af H. Rørdam (Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45 og Kjøbenhavns Univ. Hist. II 46—47 og 514—16) — fremgaar af følgende fire Udtalelser af Iver Bertelsen: 1) . . . . . cum de capite meo, de perpetuo carcere ageretur (Ny kirkehist. Saml. III 559). — 2) «Jeg tvivler ikke om, at Du eller andre maa have talt til Kongen om Død eller livsvarigt Fængsel; ellers vilde den gode Fyrste numqvam nec morti nec perpetuo carceri me destinasset. (Samme Bog S. 560.) — 3) Ego . . . carceris et mortis periculo coactus (Dänisch. Bibliot. IV 8. Anm.) — 4) . . . morti primum destinatus. (Samme Bog S. 57.) — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45.

S. 130. [1] Dänische Bibliothec IV. (Copenhagen und Leipzig 1743.) S. 8. Anm.

S. 131. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 30. — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 62—64. — [3] Dänische Bibliothec IV 6—7.

S. 132. [1] Niels Hemmingsens Brev og Iver Bertelsens Svar findes aftrykt i Ny kirkehistoriske Samlinger III 555—62.

S. 136. [1] Dänische Bibliothec IV 57—83. — [2] Dänische Bibliothec IV 72—73.

S. 137. [1] Dänische Bibliothec IV 6—9. — [2] Dänische Bibliothec IV 9. — [3] Norske Magazin I 368—69. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 2, 110—11.

S. 138. A. S. Vedel: Ligprædiken over Johan Friis. Stykke 13. (Kbhfn. 1571.) — [2] H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned. (Kbhvn. 1868.) S. 243. — [3] E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafn. 1665. 4to) p. 101. — [4] Ny kirkehistoriske Samlinger III 548—49.

S. 139. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 61—64. — [2] E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafniæ 1665. 4to) p. 101.

S. 140. [1] Venusins Levnetsløb er udførlig fremstillet af H. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 241—310. — Om nærværende Punkt se smstds. S. 249 Anm. 2 og Erich Pontoppidan: Kirchenhistorie des Reichs Dännemarck III. (Kopenhagen 1747.) S. 582.

S. 141. [1] Danske Magazin V 87—88. — Holger Rørdam: Danske Kirkelove II 444—46. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 249. Anm. 2. — [3] Danske Magazin 4de Række II 387. — [4] N. Cragii annalium libri VI. (Hafniæ 1737.) præfat. p. 10. — [5] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 454.

S. 142. [1] Samme Skrift III 422. — [2] H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned. S. 257. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 259. Anm. 4. — [3] Danske Magazin II 316—17. — [4] Historisk Tidsskrift 4de Række VI Litert. 73. — [5] Kirkehistoriske Samlinger VII 40. — [6] Danske Magazin II 317.

S. 144. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 128—29. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 260.

S. 146. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562. — [2] Dänische Bibliothec IV 17—18.

S. 147. [1] Kirkehistoriske Samlinger VII 196, 231—32. — [2] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562—63. — Kirkehistoriske Samlinger V 640. — [3] H. Rørdam: Kjøbenkavns Universitets Historie IV 563. — Kirkehistoriske Samlinger V 640.

S. 149. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række 1, 301—5.

S. 150. [1] Dänische Bibliothec IV 33—37 og 131—37.

S. 151. [1] Erklæringerne findes trykte dels i Dänische Bibliothec IV dels i Bang: Saml. af nyt og ophyg. Materier I 345. — [2] Slange: Christian den Fjerdes Historie I (Kbhvn. 1749) 251. — [3] Danske Magazin 4de Række IV 27. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 270. — [4] N. Slange: Christian den Fjerdes Historie I. (Kbhvn. 1749.) S. 231—32.

S. 152. [1] Dänische Bibliothec III 27. — E. Pontoppidan: Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck III (Kopenh. 1747) S. 582. — H. Rørdams Tvivl om V.s Dødsmaade. Kirkehist. Saml. 3die Række I 272—73. — [2] Kirkehistoriske Samlinger VII 56—57.

S. 153. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 567—77. [2] Dänische Bibliothec IV 2—3. — [3] C. T. Engelstoft i Kirkehistoriske Samlinger IV 62.

S. 154. [1] Kristoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] Lignende Overtro endnu: Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthim. 1864) S. 375 og 381. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869.) 2te Bearbeitung. § 590.

S. 155. [1] Udtalelse af Kall. Rasmussen, citeret af Vedel Simonsen: Bidrag til Rugaards Historie II 74. — [2] J. Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (2den Udg. Kbhvn. 1844.) S. 301. — Sjøborg: Blekings Historia I (Lund 1792) 144. — [3] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381, II 278—79 og Tillägg S. LIV.

S. 156. [1] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 90. — Jens Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S. 367. — [2] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (fol.) S. 12 162 og 213. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 628. — [3] Et ret oplysende Eksempel kan hentes fra Personalhistorisk Tidsskrift 2den Række I 3—14.

S. 157. [1] Nærværende Skrift VI 14. — [2] Kirkehistoriske Samlinger II 260—63.

S. 159. [1] Kinchs Meddelelser i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 140. — [2] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 100.

S. 160. [1] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839.) S. 106—7.

S. 161. [1] Moth: «Bindevers» = Rim, som gøres En til Ære paa hans Fødselsdag. O. Kalkars Ordbog. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 269.

S. 162. [1] Nye Danske Magazin II 1—8. (Jeg ser ingen Grund til med Abraham Kall a. St. og Werlauff Ant. til Holbergs Lystspil 1858, S. 40, at antage Bindebrevet skrevet i de kongelige Børns Navn. Højer siger udtrykkelig, at det var skrevet og underskrevet med Chr. IV's egen Haand.) — [2] O. Wolf: Peder Griffenfelds Levnet. S. 54. — [3] C. Molbech: Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst I 573—75. — At skrive

Bindebrevene paa Baand maa have været en mere almindelig Skik. De originale Bindebreve fra det 18de Aarhundrede, der opbevares i «Dansk Folkemuseum» (IX 10 og 155) er skrevne paa et paa Papiret aftegnet Baand. — [4] Anders Bordings Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1735.) I 201, 203—5, 209—10. II 472—73. — [5] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839) S. 106. — [6] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 42 og følgende. — [7] Om nordiske Navne i Almindelighed se P. A. Munch: Samlede Afhandlinger. 4de Bind. S. 27—215. — J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) — Bernt Støylen: Norske Døbenavne. (Christiania 1887.) — Esaias Tegnér: Om svenska familienamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 1—35, 103—43. — Holger Rørdam: Om danske Slægtnavne, «Blandinger», udgivne af Universitets Jubilæets danske Samfund. (Kjøbenhavn 1883.) S. 219—26.

S. 163. [1] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 80. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 33.

S. 164. [1] Historisk Tidsskrift V 461. — [2] Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 10.

S. 166. [1] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 102. — [2] Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 7. — [3] Danske Magazin 4de Række II 325.

S. 167. [1] Nærværende Skrift III 61.

S. 171. [1] Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 109.

S. 172 [1] Kristoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] A. D. Jørgensen: «Erland Kalv og Kong Valdemar» i Historisk Aarbog 1878, udg. af S. B. Thrige. S. 227—28. (A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger II 127).

S. 173. [1] G. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 58.

S 176. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX 93.

S. 177. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 260—62.

S. 178. [1] Helsingørs Tingbøger. (R. A.) Se f. Eks. 13 April 1562. 17 Juli 1581. 10 Juni 1583. 10 og 24 Februar 1584. 22 Marts, 12 Juli, 23 August 1591. 14 Januar 1602. 15 Marts 1614 og mange flere Steder. — [2] Helsingørs Tingbog (R. A.) 24 Juli 1581.

S. 179. [1] Danske Magazin IV 238—39.

S. 180. [1] Danske Samlinger 2den Række VI 340. — [2] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kbhvn. 1844.) S. 299—300.

S. 181. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I. (Sthlm. 1864.) S. 88—104. Jeg gaar ligesom Esaias Tegnér ud fra, at disse Navne ikke ere Slægt- men Tilnavne — [2] Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 138.

S. 182. [1] Axel Larsen: Et Besøg ved en svensk Øvelseslejr. Vort Forsvar no. 145. 11 Juli 1886.

Jeg kan ikke afslutte disse Henvisninger uden med særlig Tak at mindes min afdøde Forgænger paa det kulturhistoriske Studiums Omraade,

Bibliotheks-Assistent, senere Pastor, N. Jacobsen, hvis efterladte haandskrevne Samlinger i høj Grad er komne mig til Nytte ved Udarbejdelsen af nærværende Bogs første Halvdel. Medens vore Samlinger for de af mig tidligere behandlede Emners Vedkommende kun i ringe Grad har afveget fra hinanden i Omfang har N. Jacobsens Excerpter og Henvisninger til Kildeskrifter paa dette Omraade, der strejfer Genstanden for hans Hovedinteresse, været overordentlig fyldige, hvorfor jeg skylder ham at være bleven opmærksom paa mangen Oplysning, som jeg ellers næppe vilde have fundet.

INDHOLD AF 8. BOG.

		Side
1.	*Fødsel*	5
2.	*Indbydelse til Daab. Kristentøj*	49
3.	*Daab og Barselgilde*	64
4.	*Kvindegilde*	89
5.	*«Ligge i Barselseng»*	95
6.	*«Kirkegang»*	104
7.	*Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben*	119
8.	*Navne*	154
	Henvisninger og Anmærkninger	183